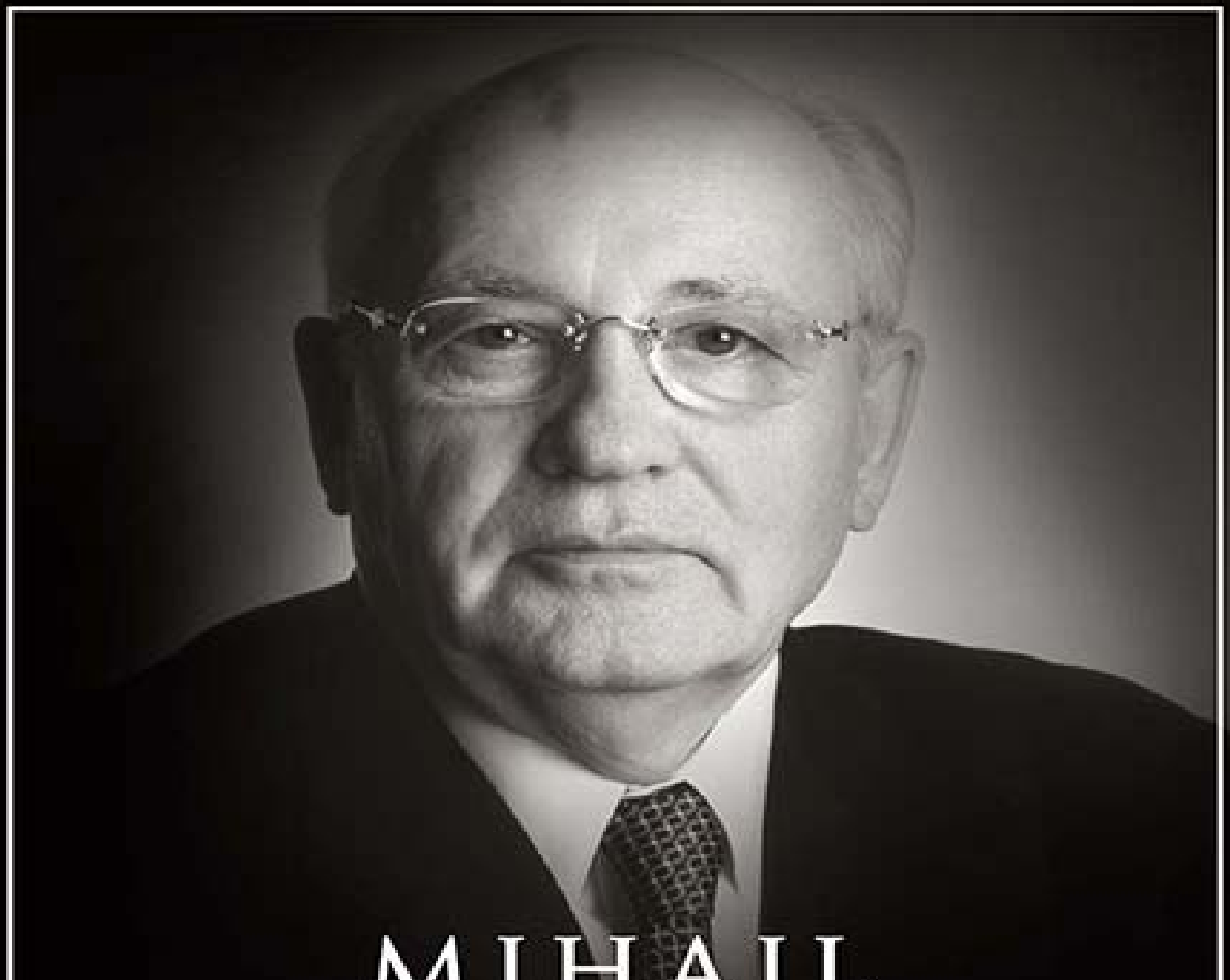

MIHAIL

GORBACIOV

AMINTIRI

VIAȚA MEA
ÎNAINTE ȘI DUPĂ PERESTROIKA

bestseller

Mihail Gorbaciov

Amintiri

Viața mea înainte și după perestroika

Prefață de
Adrian Cioroianu

Editura LITERA
2013

Naedine s soboi: vospominaniia i razmîşleniia
Mihail Sergheevici Gorbaciov
Copyright © 2013 Președinte Mikhail Gorbachev
Copyright © 2013 Hoff man und Campe Verlag, Hamburg

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777
e-mail: comenzi@lira.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Amintiri.
Viața mea înainte și după perestroika
Mihail Sergheevici Gorbaciov

Copyright © 2013 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactor: Ovidiu Șerban
Copertă: Florentina Tudor
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

ISBN ePUB: 978-606-686-511-1
ISBN PDF: 978-606-686-512-8
ISBN Print: 978-606-686-477-0

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

În memoria soției mele

PREFAȚĂ

UN LIDER ISTORIC LA ORA DIALOGULUI CU SINE

Într-unul dintre textele sale, dramaturgul american Arthur Miller sintetizează problema epocilor istorice într-o manieră mai bună decât ar putea-o face orice istoric. Spunea el, *„O epocă se termină abia atunci când toate iluziile care au stat la baza ei se destramă”*. Nimic mai adevărat. Și niciunde mai potrivită această reflecție decât în deschiderea cărții unui om al cărui nume este direct legat de destrămarea unui imperiu și a unei utopii. Acel imperiu se numea Uniunea Sovietică, iar utopia căreia acest om i-a pus (fără să vrea, totuși) capăt a fost sistemul politic al comunismului est-european.

Nu *recunoștință*, ci cunoaștere

Românii – alături de maghiari sau bulgari, polonezi, germani, cehi, slovaci sau baltici și nu numai – ar trebui să știe mai multe despre omul care a închis acest capitol al vieții lor de stat. Numele lui a fost Mihail Sergheevici Gorbaciov. Nu mă număr printre aceia care cred (și spun) că Gorbaciov ar trebui să aibă *recunoștința* noastră. După cum puteți bănui, în istorie *recunoștința* este

un termen destul de vag – și, cel mai adesea, pur retoric. Deseori spunem copiilor (și elevilor noștri) că trebuie să fie *recunoscători* eroilor din trecut. Dar, de cele mai multe ori, *recunoștința* rămâne o vorbă goală dacă nu este însoțită de *cunoaștere*. Pentru a răsplăti memoria unui personaj istoric notabil nu trebui să-i fii *recunoscător* – ci, pe cât posibil, e bine să fii *cunoscător* al vieții și faptelor sale.

Mihail Gorbaciov nu a fost un erou. Ci a fost un lider comunist care a făcut o bună parte din ceea ce trebuia să facă un om normal ajuns în vârful unui sistem ce se baza pe o mare amăgire. A spart voalul de minciună din viața lui și din viața altora. A permis discuția critică și realistă într-un peisaj politic în care critica era o formă de demagogie (și era încurajată numai sub forma ei ideologică, numită *autocritică*), iar realismul era permis numai dacă era însoțit de adjectivul *socialist*. Gorbaciov a fost unul dintre acei activiști ai comunismului care, ajuns în funcția supremă a celui mai mare partid comunist al lumii, a decis să spună lucrurilor pe nume. Făcând aceasta, el a sperat că va salva sistemul. Pentru a ajunge, mai apoi, la concluzia că nu mai avea ce salva. Din păcate pentru comuniștii sinceri ai planetei – iar Mihail Gorbaciov a fost unul dintre aceștia –, comunismul și adevărul erau noțiuni care în teorie erau subînțelese, dar în practică erau incompatibile.

Cartea care începe dincolo de aceste pagini nu este un document politic – chiar dacă e lesne de imaginat că el, liderul Gorbaciov, este autorul unora dintre cele mai importante decizii ale veacului al XX-lea. Nu este nici o carte de memorii – pentru că autorul și-a prefigurat memoriile între copertele altor volume. Ci este mărturia omenească, sensibilă și sinceră, a unui om căruia i-a fost dat să modifice precum puțini alții istoria secolului în care a trăit. Despre

Gorbaciov s-au scris nenumărate studii sau cărți, și cu siguranță se vor mai scrie. Numele său este citat în alte nenumărate opere de nonficțiune: de la istorie la științe politice, de la geopolitică la sociologie, de la analize economice la memorii ale unor contemporani. Dar acest volum este cu totul altceva – și, aș spune, este chiar mai mult decât memoriile politice scrise de Gorbaciov, pe care profesioniștii sau pasionații științelor sociale deja le cunosc. Aceste pagini deschid o fereastră spre un peisaj pe care puțini dintre istoricii sau analiștii Războiului Rece la final l-ar putea descrie: cel care animă capitolele ce urmează este *omul Mihail Gorbaciov* – cu puterile și slăbiciunile sale, cu suferințele și victoriile sale, cu iluziile pe care le-a nutrit și cu revelațiile pe care le-a căpătat conducând cel mai important stat comunist al istoriei, cu dragostea lui față de familie și cu durerea ce l-a învăluit după moartea soției.

Omul (de la începutul unei istorii) și soția sa

Așadar, nu *recunoștință* meritată din partea noastră Mihail Gorbaciov – chiar dacă el este cel care a dat startul unui proces ce a culminat, după un răstimp istoric scurt, cu revenirea Europei de Est la libertate și la democrație. Chiar dacă el, prin ideile sale și prin încăpățânarea lui de a crede că adevărul va salva regimul, a destructurat *Cortina de Fier* pe care un înaintaș politic al său, pe nume Stalin, a aruncat-o în mijlocul continentului. Nu *recunoștință* este ceea ce merită Gorbaciov, ci – așa cum sugeram mai sus – *cunoaștere*. Iar acest volum, mai bine decât oricare dintre cărțile pe care le-a scris până acum sau care-i sunt dedicate, ne pune în față exact această posibilitate: de a-l cunoaște pe omul Gorbaciov, pe cel dinainte de a fi un lider planetar, ca și pe cel de după.

E greu de spus, într-un astfel de caz, ce-l îndeamnă pe un fost lider de anvergură să mai

scrie o carte – după ce deja se părea că a spus totul. Primele pagini sunt încărcate de o durere care nu-i nicidecum *politică* și în nici un caz *guvernamentală*???, ci este –, ci este *umană* în sensul cel mai propriu și mai frumos al acestei vorbe: adică, durerea unui bărbat rămas fără soția care i-a fost alături de-a lungul unuia dintre cele mai complexe și complicate destine imaginabile în istoria contemporană. Raisa Gorbaciova a fost prezența discretă, demnă și captivantă din cei mai importanți ani ai soțului său. Generația din care fac parte își reamintește această femeie ca fiind, prin toate – de la zâmbet la vestimentație –, exact la antipodul imaginii prefabricate a unor soții precedente de lideri sovietici. Nimeni, cred, nu ar recunoaște o fotografie cu imaginea soției lui Nikita Hrușciov – deși ea a existat, oricât de greu ar fi de identificat. Mai apoi, intransigentul obtuz Leonid Brejnev a avut și el o soție – dar nu vă forțați inutil amintirile, pentru că nu vă veți reactiva nici o imagine mentală a ei. La capătul unei istorii a *camuflării conjugale* – de la Iosif Visarionovici Stalin (1924–1953) și până la Constantin Ustinovici Cernenko (1984–1985) –, în care soția liderului era doar o dată de stare civilă îmbrăcată într-un secret de stat, Raisa Gorbaciova, prin simpla sa prezență alături de soț, a fost parte din umanizarea sistemului și din încercarea acestuia de a conviețui cu adevărul. Destinsă și simpatică, decomplexată și cu totul europeană (inclusiv prin vestimentația sa, care părea la o primă vedere venită direct din case de modă de la Paris), Raisa Gorbaciova a spart – prin orice apariție a sa – tiparul femeii din spatele liderului de la Kremlin[1]. Cum era de așteptat, occidentalii care au întâlnit-o au plăcut-o imediat; *noua imagine* a URSS, pe care soțul său a înfiripat-o cu greu după anul 1985, îi datorează mult acestei femei. Dar, totodată, trebuie spus că – așa cum, iarăși, era de așteptat – nu toți sovieticii au

îndrăgit-o pe Raisa Gorbaciova. În contrast cu discreția incoloră și inodoră a fostelor soții de lideri, Raisa părea unora o întrupare a unui exhibiționism politic incompatibil cu doctrina. În contrast cu poza alb-negru a altor consoarte, Raisa nu s-a sfiit să se îmbrace și să se poarte ca o veritabilă soție de lider european – chiar cu riscul acuzațiilor de cosmopolitism care mai planau în mintea și ochii unor concetățeni.

Acesta e motivul pentru care Raisa Gorbaciova este atât de importantă pentru amintirile ce urmează. În rememorarea acestei femei, Mihail Gorbaciov nu mai e activistul aflat la cârma unui imperiu – ci doar bărbatul îndemnat la meditație prin simpla dispariție a soției sale. Din primele pagini putem bănui că acest volum nu ar fi apărut niciodată dacă Raisa Gorbaciova ar fi fost încă în viață. Întâlnită – cum se va vedea – de studentul Mihail în toamna lui 1951, devenită soție a unui tânăr promițător politic în anul 1953, Raisa Gorbaciova a fost alături de soțul său în momentele de extaz ale puterii – sau în momente de agonie ale aceleiași puteri. A urcat și a coborât alături de el în ochii și în aprecierea concetățenilor. Își promiseseră unul altuia că vor sărbători trecerea în noul mileniu la Paris – ceea ce nu s-a mai întâmplat, pentru că Raisa Gorbaciova a murit în septembrie 1999, lăsându-și soțul cu întrebarea chinuitoare dacă a făcut tot ce-ar fi putut pentru ea. Nu trebuie să fii lider politic de importanță mondială pentru a scrie astfel de rânduri despre soția pierdută – dar este cu atât mai interesant când un lider de o asemenea greutate le scrie.

O poveste omenească a secolului XX

Așa cum se întâmplă în cazul cărților bune, acest volum nu vorbește despre oameni fără pată, care nu au să-și reproșeze nimic – ci, dimpotrivă, vorbește despre un om care în permanență se întreabă dacă nu ar fi putut să facă mai bine ceea

ce a făcut. Cu toții știm că, în fond, eșecul lui Gorbaciov a însemnat eliberarea de comunism a Rusiei și a Europei de Est; cu toții știm, de asemenea, că nu această eliberare a fost scopul inițial al acestui lider. Dar este imposibil să nu rezonezi la frământările lui – chiar dacă ele, astăzi, sunt un detaliu mărunt al Istoriei.

Cititorul va vedea o extrem de interesantă (astăzi) experiență de viață a unui tânăr rus născut în anul 1931. Amintirile sale încep cu o firavă perioadă de stabilitate, la sfârșitul anilor ’30 (altfel spus, după teribilele procese staliniste din anii 1936–1938), pentru ca, într-o duminică din iunie 1941, vestea războiului să vină călare, printr-un om ce spărgea astfel o modestă petrecere câmpenească. Urmează anii războiului, cu un tată pe front care, la un moment dat, este dat ca mort pe undeva prin Munții Carpați – pentru ca apoi să revină, totuși, acasă; cu o mamă care, asemenea multor rusoaice în vreme de război, făcea eforturi de neimaginat pentru a-și ține bruma de gospodărie și a-și crește copiii, în plină ocupație germană. Simultan, spectrul absurdului era prezent la tot pasul. În civilizația rural-patriarhală a locului de naștere al lui Gorbaciov, un staroste de sat pe nume Savka Zaițev avea un rol evident în salvarea consătenilor în timp de război, dar ulterior va fi condamnat pentru colaboraționism – deși toți sătenii știau că nu acesta este adevărul. Cu doi bunici care deja avuseseră de-a face cu sistemul bolșevic – unul doar arestat și reținut timp de două săptămâni, altul deportat în Siberia ca „troțkist”–, Mișa Gorbaciov (născut în anul 1931) era prea tânăr pentru a participa la al Doilea Război Mondial, dar nu suficient de tânăr încât să nu aibă amintiri despre episoadele crunte ale epocii: foametea din anii 1932–1933, mai apoi cea din primăvara lui 1944, ca și cea din urma secetei din anul 1946[2]. Ajuns de tânăr secretar al Comsomolului[3] din orașul de baștină și distribuit,

în anii de după război, într-o stațiune de tractoare, tânărul Gorbaciov este suficient de perspicace încât să înțeleagă – în contrast cu ce spunea propaganda oficială – ineficiența colhozurilor, precum și faptul că salvarea oamenilor în timpuri grele venea din partea loturilor individuale. Ca oricare dintre concetățenii săi, înregistrează cu bucurie renunțarea la cartele în statul sovietic din anul 1947, precum și prima recoltă agricolă bună, a anului 1948.

Ca tânăr trecut prin război, într-o familie modestă, Mihail Gorbaciov ne spune în aceste pagini că cel mai mare rol în formarea sa l-a avut literatura rusă. Indiferent de opinii sau de partizanate, trebuie apreciată această mărturisire. Mai rar un lider politic care să aducă un asemenea omagiu scriitorilor țării sale. Ajuns apoi student la Facultatea de Drept din Moscova, tânărul Gorbaciov nu a fost niciodată un *disident* – ci, cum spune, doar un partizan al *socialismului real* – cu tot bagajul de onestitate interogativă pe care aceasta îl putea presupune. Cariera sa politică, așadar, a plecat de la nivelul de secretar al unui Comsomol local; a ajuns apoi adjunct al unui punct de agitație studențesc; pentru ca, în 1956, la un an de la terminarea Facultății de Drept a Universității din Moscova, să ajungă prim-secretar al Comsomolului din orașul Stavropol. Între timp, cum am văzut, (din 1953) era un bărbat căsătorit. În calitatea lui politică de om al partidului, în anul 1956 va fi unul dintre cei care au trebuit să traducă pe înțelesul maselor de ruși (și sovietici) zguduitoarele revelații ale lui Nikita Hrușciov despre esența stalinismului, făcute la Congresul al XX-lea al PCUS din februarie 1956. Ca și alți agitatori, Gorbaciov s-a lovit de rezistența multor concetățeni; în fața activiștilor care spuneau câteva adevăruri (banale astăzi) despre Stalin, oamenii muncii au reacționat mai curând negativ. Pur și

simplu, societatea sovietică nu era pregătită pentru adevăr.

Un inovator al Istoriei

Deloc surprinzător, în aceste pagini Mihail Gorbaciov face o bună analiză a primului reformator al sistemului sovietic, Nikita Hrușciov. Mai mult: la un moment dat chiar spune că regretă că nu a învățat mai mult din lecția acestuia – adică, din faptul că o reformă plecată de la vârful partidului a fost sabotată în cele din urmă chiar de sistemul pe care (în teorie) trebuia să-l reformeze. Încă o dată, în viața viitorului lider se împletesc contrastele: pe de o parte, la începutul anilor ’60 încă era convins că socialismul de tip sovietic este calea cea mai dreaptă spre comunism; pe de altă parte, același Gorbaciov era la finele anilor ’50 inițiatorul unui club de discuții / dezbateri a cărui esență însăși era puțin compatibilă cu realitatea din jur. Pe deplin prins cu activismul său politic, abia avea timp să observe că prima sa fiică, Irina, a fost botezată în taină, în anul 1961, de bunicii paterni în grija cărora o lăsase – iar acest lucru spune mai multe decât bănuim despre realitatea istoriei ruse din epoca sovietică[4].

Această carte a lui Mihail Gorbaciov este plecată, cum spuneam, dintr-o suferință de natură umană. Dar autorul nu se poate dezminte cu totul. Chiar dacă volumul începe într-o notă gravă, pe parcurs vom întâlni multe episoade amuzante – ba chiar și autentice bancuri populare ale epocii sovietice. Într-unul dintre ele, un moșneag participant la o adunare sătească de partid cere o explicație pentru formula pe care o folosise unul dintre activiști: *„Zorii comunismului sclipesc deja la orizont”*. Iar moșneagul ar fi întrebat: „*Puteți să mă lămuriți și pe mine ce este orizontul?”*. Iar vorbitorul i-ar fi răspuns: *„Este o linie imaginară, unde se întâlnesc cerul și pământul. Cu cât te*

apropii de ea, cu atât se îndepărtează”. La care moșneagul s-a lămurit: *„Aha! Acum am înțeles!”*.

În paginile ce urmează veți întâlni foarte multe bancuri de acest gen – semn al omniprezenței umorului pe harta regimurilor comuniste. Totodată, este greu de spus dacă volumul ce urmează ar putea fi o narațiune veselă. În opinia mea, nu este. Dar, cu siguranță, este una care se vrea sinceră.

Desigur, rămân încă multe de spus despre Mihail Gorbaciov și despre Uniunea Sovietică din vremea sa. Dar nici o rememorare nu va fi întreagă fără paginile cuprinse între aceste coperte. Veți afla lucruri noi. Și, cu siguranță, veți fi mai atenți, de acum încolo, la aceste incredibile fragmente ale secolului trecut, legate de numele celui care (încă) este Mihail Gorbaciov.

Adrian Cioroianu

1 O punere în context a acestei realități – în cartea mea *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Curtea Veche Publishing, București, 2009

2 Această foamete – determinată de o secetă cruntă – a făcut simultan victime și în România.

3 Organizația de tineret a Partidului Comunist din URSS

4 Cazuri similare se regăsesc atât în România din timpul regimului comunist, cât și în alte țări din același lagăr socialist.

PROLOG

Din jurnal
21 septembrie 2000

„A trecut un an fără Raisa. Astăzi ne-am adunat – membri ai familiei și prieteni apropiați – să-i dezvelim piatra de mormânt, sculptată de Friedrich Sogoian[5]. Placa de marmură colorată pare un adevărat câmp cu flori. În jur, blocuri mari de piatră. Inscripția sună astfel: «Raisa Maksimovna Gorbaciova. 5 ianuarie 1932 – 20 septembrie 1999». Figura unei femei tinere, care îi seamănă mult Raisei, se înclină să aștearnă flori de câmp pe placa mormântului...

A trecut un an – poate cel mai greu pe care l-am trăit vreodată. Viața mea a fost văduvită de principalul ei sens. Câteva luni nu mi-am putut reveni. Salvarea mi-a venit de la Irina, fiica noastră, de la nepoțelele Ksenia și Anastasia, de la prietenii care mi-au stat alături.

După moartea Raisei, vreme de câteva luni am renunțat la orice călătorii și luări de cuvânt. Am stat tot timpul în casa de la țară. Niciodată nu m-am simțit atât de singur.

Eu și Raisa am fost împreună vreme de 50 de ani, și niciodată nu ne-a fost greu unul lângă altul, dimpotrivă, ne simțeam foarte bine în doi. Ne

iubeam, dar, chiar și când rămâneam singuri, arareori vorbeam despre asta. Cel mai important ni se părea să păstrăm ceea ce se născuse între noi încă din tinerețe. Ne înțelegeam unul pe celălalt și vegheam cu grijă la relația dintre noi.

Am tot timpul un anumit sentiment de vină în legătură cu moartea Raisei. Încerc să reconstitui totul în memorie: cum a fost posibil să nu fiu în stare s-o salvez?

În ultima vreme vedeam cât de amărâtă era de ceea ce ni se întâmpla: cum se făcea oare că la conducerea țării ajunseseră oameni lipsiți de bun-simț, de conștiință, iresponsabili? Ea aducea deseori vorba despre asta și, când eu îi reproșam că nu poți să te gândești tot timpul la același lucru, se închidea în sine și tăcea. Mi-era milă de ea. Mă durea sufletul s-o văd chinuindu-se.

... Mă întorc necontenit cu gândul la ultima noapte petrecută alături de ea – noaptea dinspre 19 spre 20 septembrie. A murit la ora 2:57, pe 20 septembrie 1999, fără să simtă durere: era în comă. N-am putut să ne spunem unul altuia cuvinte de rămas-bun. S-a prăpădit cu două zile înainte de data la care era programat transplantul de celule stem recoltate din măduva osoasă a surorii ei, Liudmila, și cu cinci zile înainte de împlinirea a 46 de ani de la înregistrarea căsătoriei noastre la casa de căsătorii a cartierului Sokolniceski din Moscova.

Eu am crezut până la capăt că se va vindeca și n-am putut accepta cele petrecute. Neputincioși și debusolați, eu și Irina am stat la căpătâiul ei: «Nu pleca, Zaharka[6]. Mă auzi?» Îi luam mâinile într-ale mele, speram să-mi răspundă măcar cu o strângere de mână la rugăminți. Dar Raisa tăcea – murise.

... Încă înainte să se îmbolnăvească am vorbit de mai multe ori despre viitor. Odată mi-a spus: «Eu nu vreau să rămân fără tine. N-am să pot trăi singură. Dar tu? Tu ce-ai să faci? Ai să te recăsătorești și ai să mergi mai departe.» Am fost

atunci uluit de raționamentul ei. «Ce tot spui? Ce gânduri îți trec prin minte? Despre ce moarte vorbești? Ești tânără. Uită-te la tine în oglindă! Ascultă ce spun oamenii... Ești obosită.»

«Nu vreau să îmbătrânesc», o auzeam adesori spunând. După ce ne-au venit pe lume nepoțelele, s-a pus problema cum aveau să ni se adreseze – mie și ei. Raisa însăși a decis că i se va spune „buni”. Și mi-a explicat: «mamaie» e o bătrânică neputincioasă, dar o «buni» are încă energie!... Așa era Raisa...

Îi plăcea vorba aceea despre vârstele femeii: «Mai întâi fetiță, apoi domnișorică, apoi fată tânără, apoi tânără doamnă, apoi tot tânără doamnă și, în fine, băbuța își dă duhul».

În ultimii ani ai vieții noastre împreună visa adesea că ne pierdeam unul pe altul. O vedeam din ce în ce mai des cuprinsă de neliniște. Uneori îmi spunea: «Hai să călătorim mai puțin!» Îi venea greu să meargă împreună cu mine la mari depărtări. Dar și mai greu îi venea – cum mi se părea mie când mă uitam în ochii ei triști – să rămână singură.

... În noaptea aceea, eu și Irina am stat la căpătâiul ei, am plâns și n-am mai putut face nimic.”

Din jurnal
5 ianuarie 2001

„Ziua de naștere a Raisei. Ar fi împlinit 69 de ani. În discuțiile noastre o auzeam deseori spunând: «Dac-aș trăi să apuc noul veac și noul mileniu, mi-ar fi de ajuns». Nu i-au lipsit decât trei luni. Ne făcurăm amândoi un plan: să întâmpinăm anul 2000 într-un mod memorabil, pe care să ni-l amintim tot restul vieții. Irina și fetițele ei nu fuseseră încă la Paris. Așa că ne venise o idee: să întâmpinăm noul an în acest oraș minunat, pe Champs-Élysées.

Cu gândul acesta am trăit până când peste noi s-a abătut marea nenorocire. Și totuși, de Anul Nou, eu am plecat cu nepoțelele la Paris: acesta a fost cadoul Raisei pentru ele.

... Astăzi am fost în cimitirul Novodevici. Am adus o mulțime de flori. E aproape ajunul Crăciunului[7]. Astă-noapte a nins. Am cumpărat florile preferate ale Raisei – trandafiri roșii. Tabloul s-a dovedit de neuitat: trandafirii roșii pe zăpada albă ca laptele așternută pe piatra de deasupra mormântului.

Ne-am întors și ne-am așezat la masă. Pe perete e un portret de mari dimensiuni al Raisei, avem flori, lumânările ard, alături, pomul împodobit miroase a rășină. Pe masă sunt întinse toate felurile pe care îi plăcea ei să le servească oaspeților. O masă autentic rusească, cu un adaos siberian – pelmeni[8]. Plus tortul «Avangard», cel pe care îl pregăteau în cofetăria Kremlinului și care a fost botezat de Raisa. Am ridicat paharele și am stat câteva clipe în picioare, tăcuți...

După cină, eu am urcat în biroul meu și, fără să aprind lumina, m-am dus la fereastră. Se vedeau terenul dacei, luminat de lămpile de noapte, pădurea deasă și zăpada căzând necontenit, ca într-un spectacol cu *Spărgătorul de nuci* la Teatrul Bolșoi din Moscova. În familia noastră exista o tradiție: să mergem chiar înaintea Anului Nou la Teatrul Bolșoi. Vedeam baletul *Spărgătorul de nuci*, apoi ne întorceam acasă. Urma despărțirea de anul vechi, împărțirea cadourilor[9], pe care, în ciuda „pazei întărite» a vilei prezidențiale, Moș Gerilă reușea să ni le pună sub brad. Era muzică, veselie...

Acestea toate sunt amintiri dintr-o viață trecută, de pe când eram toți laolaltă.”

Raisei îi plăcea mult iarna și în mod deosebit să se plimbe în zilele cu vifor. Așa a fost pe vremea când locuiam la Stavropol – acolo ne-am

rătăcit o dată în viscol –, așa a fost și la Moscova. Raisa se născuse în regiunea munților Altai, iar copilăria și tinerețea și le petrecuse în Siberia. Câțiva ani, familia ei – constructori de căi ferate – locuise în taiga, în nordul munților Ural.

Își amintea deseori călătoriile cu sania când ei, cei mici – Raisa, Jenea și Liudocika – erau duși până la noul domiciliu înfășurați bine în cojoace. În tradiția serilor de iarnă siberiene, familiile preparau pelmeni, îi răceau și apoi îi scoteau în sac afară, la ger. Pelmenii erau mâncarea preferată a Raisei.

Mă întorc iar la ultimele ei zile... S-a luptat vitejește pentru viață, a răbdat cu stoicism tot ceea ce i-au făcut medicii. Ne era cumplit de greu să o privim. În minutele cele mai grele, de disperare, căuta în ochii mei și ai fiicei noastre un răspuns – ce avea să se întâmple cu ea?

Pe 19 iulie, după ce medicii i-au pus diagnosticul și a fost adusă în salon, am intrat la ea. Uitându-se în ochii mei, Raisa m-a întrebat:

— Ce-au spus doctorii?

Îmi dădeam seama ce simte, așa că i-am răspuns:

— Au spus că suferi de o boală gravă a sângelui.

— Deci nu am scăpare? a urmat ea.

— Ba da. Am decis ca mâine să plecăm în Germania pentru investigații suplimentare, ca să ne putem face o idee clară despre boala ta. Acolo vom hotărî și tratamentul.

... Am plecat la Münster cu nădejdea că Raisa se va vindeca. Iar pe 21 septembrie ne-am întors cu ea moartă. Așa s-a încheiat viața ei pe acest pământ.

... Am decis să scriu o carte despre traiul nostru împreună. Mă gândeam tot timpul la asta, dar nu puteam sub nici o formă să mă apuc de treabă. Cu greu am dus-o la bun sfârșit. M-am simțit tot timpul urmărit de titlul pe care Raisa

voia să-l dea propriei cărți și pe care îl însemnase pe manuscris cu cerneală roșie: *De ce mă doare inima*.

Am numit această carte de amintiri și reflecții *Singur cu mine însumi*. V-o prezint acum dumneavoastră, cititorilor, și o închin amintirii soției mele, Raisa.

Lămuriri

Trebuie totuși să dau câteva lămuriri referitoare la natura acestei scrieri. Ea se deosebește de toate celelalte cărți ale mele. Nu este un volum de memorii – memoriile mi le-am scris cu mulți ani în urmă –, deși există în ea și pagini memorialistice. Aici nu am urmat însă strict ordinea cronologică a evenimentelor. Cartea nu e nici roman, nici măcar relatarea unor fapte istorice reale. Este povestea vieții noastre împreună, așa cum am scris-o eu.

Cei pe care i-am rugat s-o citească și să-și dea cu părerea mi-au spus că le-a plăcut cartea. Dacă n-aș fi primit din partea lor nici un fel de observații, aș fi fost tentat să cred că nu voiau decât să mă flateze, să mă susțină. Dar nu, pe lângă părerea generală pozitivă despre carte, am avut parte și de unele comentarii critice foarte utile, pe care, în măsura în care le-am considerat acceptabile, le-am luat în considerare în varianta finală a cărții.

Se pare că de data aceasta am reușit să creionez un tablou complet al vieții mele. Este răspunsul meu la întrebarea: Cum s-au născut împrejurările care au avut, în cele din urmă, o influență hotărâtoare asupra destinului meu politic?

5 Cunoscut sculptor de origine armeană, activ în URSS încă din anii 1960, autorul multor sculpturi monumentale amplasate în diferite orașe ale fostei Uniuni Sovietice (n.tr.)

6 Așa îi spuneam Raisei în cerc intim. (n.a.)

7 În Rusia, Crăciunul se sărbătorește (pe rit vechi) pe 7 ianuarie. (n.tr.)

8 Un fel de colțunași cu carne, foarte populari în Rusia, dar de origine orientală (n.tr.)

9 În Rusia, cadourile de sărbători se împart la Anul Nou, nu la Crăciun, și, ca atare, sunt aduse de Moș Gerilă. (n.tr.)

I
Universitățile mele

CAPITOLUL 1

Locul meu natal

Din cei 80 de ani ai vieții mele, 42 i-am petrecut în ținutul Stavropol, iar pe ceilalți – în Moscova. Stavropolul, regiune de la poalele Caucazului, se află la intersecția multor civilizații, culturi și religii. Istoria lui diversă mi-a stârnit întotdeauna interesul.

Pe măsură ce statul rus se consolida, popoarele din Caucaz au început să caute tot mai des în raporturile cu el protecție în fața a tot felul de cuceritori. În august 1555, trimisul lui Ivan cel Groaznic în Caucazul de Nord, Andrei Șcepetov, se întorcea la Moscova împreună cu câțiva trimiși ai prinților adîghei[10]. Ivan anunța atunci că principatul din Piatigorsk declarase supunere veșnică Rusiei[11]. Apoi a început edificarea liniilor de apărare la granițele rusești. În timpul Ecaterinei a II-a a fost inițiată construcția liniei întărite de hotar Azov–Mozdok, formată din șapte cetăți. Printre acestea s-a aflat și Stavropolul. Primii lui străjeri au fost cazacii hoperi (proveniți din gubernia Voronej) și grenadierii regimentului Vladimir (de obârșie din gubernia Vladimir).

Apoi, una după alta, au luat ființă localitățile căzăcești. În Sud fugeau mulți țărani, ca să scape

de șerbie. Mai târziu au început să fie trimiși acolo cu de-a sila.

Predecesoarea ținutului Stavropol pe care am ajuns să-l conduc a fost gubernia Stavropol, o unitate administrativă relativ tânără a Imperiului Rus. Statutul de gubernie l-a primit în 1848, când i s-a stabilit și capitala la Stavropol, oraș amplasat în punctul cel mai înalt al acestui teritoriu care este în general de câmpie, de stepă (are circa 450 de kilometri în lungime și circa 200, în lățime). De Caucazul propriu-zis gubernia era separată prin pământurile cazacilor așezați pe valea râului Terek și, în sud-vest, prin pământurile cazacilor proveniți din regiunea Kuban din Ucraina, mutați în Caucazul de Nord de către Ecaterina a II-a. La sud-vest de Stavropol se afla teritoriul rezervat armatei cazacilor de pe Don, iar la nord-est, gubernia Astrahan.

Stavropolul se întinde la poalele Caucazului, la granița dintre Europa și Asia. 14% din teritoriu, în zona de est – la hotarul cu Cecenia –, este acoperit de întinderi de nisip, 31% este stepă uscată, iar restul îl reprezintă pământurile fertile, bogate în castanoziom și cernoziom.

Iernile sunt aspre. Deseori temperatura scade la –20, chiar –30 de grade. Dar problema cea mai mare a regiunii sunt vânturile uscate și furtunile de praf din anii secetoși. Statisticile îmi confirmă spusele: în ultima sută de ani aceste fenomene s-au repetat frecvent. De pomină a rămas viscolul din aprilie 1898, care a omorât mai bine de 200 000 de vite. Furtunile de praf din primăvara lui 1948 au răscolit cu totul stratul superficial al solului, iar în anii 1975–1976 (în perioada activității mele ca prim-secretar al Comitetului Regional Stavropol al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice) am avut parte de o secetă cumplită.

La începutul secolului XX, înainte de Revoluție, în gubernie trăiau aproximativ un milion de oameni. Majoritatea erau ruși (ruși mari,

cum se numeau pe atunci în mod oficial), o treime erau ucraineni (ruși mici, conform denumirii oficiale), apoi veneau nohaii, turkmenii, calmucii, armenii, georgienii, grecii, estonii, evreii, polonezii. Nemții trăiau separat, în ferme întinse și bogate, în stepă. Existau și gospodării rusești bogate. Una dintre ele, cunoscută pe atunci în tot ținutul, aparținea, de pildă, familiei din care ulterior a provenit scriitorul A.I. Soljenițîn. Aproximativ 40% din suprafața guberniei era ținutul populațiilor nomade – în general nohai, turkmeni și calmuci. Muntenii din Caucazul de Nord (karaceaevii, cerchezii și abazinii) au intrat în componența populației locale abia în perioada sovietică.

În gubernie existau două orașe mai mari (în Stavropol, în ajunul Revoluției trăiau puțin peste 40 000 de oameni), 130 de localități, dintre care zece orășele (cu o populație sub 15 000 de locuitori fiecare), 11 gări, nouă oficii de poștă și telegraf, 21 de birouri poștale. Erau înregistrați 22 de medici militari în garnizoanele din orașe și tot atâția doctori cu drept de liberă practică; existau și câteva mici spitale rurale cu câte cinci paturi. Funcționau cinci unități de învățământ liceal, cu 313 elevi, și, în orașul Stavropol, trei librării.

Economia guberniei era dominată de agricultură – se cultivau plante, se creșteau vite și oi. Produsele agricole erau „exportate” la Petersburg, Moscova, Paris.

Industria cuprindea fabrici de făină, de ceară (și de lumânări), de ulei, de vin, de pielărie, de cărămidă – într-un cuvânt, o industrie tipică pentru o gubernie agrară, ai cărei locuitori trăiau în majoritate la sate.

Structura populației era caracteristică pentru provincia rusească de pe vremuri: veneau mai întâi aristocrații, destul de numeroși, apoi marii latifundiari, clericii, negustorii și, în general, comercianții, orășenii (angajați, funcționari

publici, proprietari de imobile), țărănimea, reprezentând aproximativ 90% din populație (care deținea terenuri în medie între două și cinci deseatine[12]), slujitorii de toate felurile (între care mulți argați), plus golănimea fără ocupație.

Aceasta era gubernia Stavropol în ajunul Primului Război Mondial și al Revoluției din 1917.

Istoria ținutului meu natal e plină de evenimente. Despre unele dintre ele circulă legende până în ziua de azi. Cu vremea am aflat că aici au fost exilați 25 dintre ofițerii care participaseră la Răscoala Decembriștilor din 1825[13]. Mulți și-au pierdut viața în nenumăratele ciocniri cu muntenii, pe vremea Războaielor din Caucaz. Printre decembriștii exilați s-a numărat și poetul Aleksandr Odoevski, autorul răspunsului în versuri la *Scrisoarea către decembriști* a lui Pușkin, răspuns din care a rămas celebră expresia „din scânteie va izbucni flacăra”[14].

În Piatigorsk, în muzeul dedicat lui Mihail Lermontov, se păstrează jurnalul lui Odoevski. Pe paginile îngălbenite întâlnești nume de oameni cunoscuți din paginile manualelor școlare. Aici Odoevski s-a împrietenit cu Lermontov, s-a întâlnit cu Ogariov, prietenul lui Herzen. Îmi amintesc că, atunci când citeam în manualul de la școală cum „... decembriștii i-au deschis ochii lui Herzen”, simțeam în cuvintele acestea o legătură vie cu oameni cunoscuți și apropiați mie, care trăiseră aici, în patria mea. Vizitând muzeul, nu o dată am recitit cu emoție versurile lui Ogariov:

Și-ani mulți de-
mi va fi dat să
mai trăiesc de-
acum,
S-ajung bătrân,
gârbov, cu

plete-
ncărunțite,
Cu-ardoarea
tinereții-mi voi
aminti oricum
De zilele când
toate mi-au
răsărit-nainte:

Și stepa largă ,
și-ale crestelor
zăpezi,
Al măreției
volnice cuprins
fără sfârșire,
Prietenia
tânără, cu
visuri și
nădejdi,
Ce-ntru același
tainic crez
făgăduia
unire.[15]

Mă emoționa mai ales soarta soldaților simpli ai regimentului Cernigov și ai altor regimente, atrași în complot de către Societatea Slavilor Uniți[16]. Prin sentința tribunalului militar din Beloțerkovsk, fuseseră trimiși în ținutul Stavropol. În 75 de zile, șase companii ale regimentului Cernigov au parcurs în marș mai bine de 1 200 de verste[17]. Înaintând prin stepele din bazinul râului Sal și din ținutul Stavropol, au trecut și prin satul Letnițkoe, în a cărui biserică am fost și eu botezat în 1931. Soldații regimentului Cernigov au trecut și prin Medvejie, astăzi Krasnogvardeiskoe, centru raional. Iar exact între Letnițki și Medvejie se află satul meu natal, Privolnoe. (Că veni vorba, după Revoluția din 1917, persecutarea religiei a dus la distrugerea multor biserici. De aceea eu am fost

botezat în satul vecin. Bisericile din Privolnoe fuseseră deja dărâmate la vremea respectivă.)

Chiar în centrul Stavropolului se păstrează și astăzi ruinele vechii cetăți. Nu departe de ea a rezistat multă vreme o clădire nearătoasă și șubredă cu un singur nivel, în care se aflau cândva birourile garnizoanei militare. Aici au fost Pușkin și Lermontov. Din nefericire, reconstrucția orașului a însemnat și dărâmarea acestui imobil și a vechii piețe, care au făcut loc pieței centrale și unui întreg complex de clădiri moderne.

Asemenea unui râu care, după revărsarea din primăvară, lasă pe mal ochiuri de apă mai mici sau mai mari (la noi ele se numeau „udeli"), la fel și mutările și migrațiile popoarelor care au trecut pe teritoriul ținutului au lăsat în stepă și în zona deluroasă din Stavropol o mulțime de urme. Dacă mergi pe drumurile locale, în afara denumirilor rusești obișnuite – Moskovskoe, Kurskaia, Voronțovo-Aleksandrovskoe –, una-două dai peste Antusta, Gealga, Tahta – nume cu rădăcini mongole –, în timp ce Acikulak sau Arzghir sunt mai degrabă de sorginte turcică.

Un asemenea amestec de etnii pe un teritoriu compact, o asemenea întrepătrundere de limbi, de culturi, de religii caracterizează puține regiuni din lume. În Stavropol, pe vremea mea, pe lângă rușii care alcătuiau 83% din populație, locuiau karaceaevi, cerchezi, abazini, nogai, osetini, greci, armeni, turkmeni... nici nu-i poți enumera pe toți. Și fiecare etnie însemna nu numai o limbă, ci și datini, moravuri și port popular propriu, chiar și construcții specifice și o împărțire anume a încăperilor din casă și a gospodăriei. Astăzi înfățișarea localităților s-a schimbat mult, s-a standardizat, aș zice eu. Dar, la începutul secolului XX, puteai încă întâlni în ținutul Stavropol un aul tipic caucazian al locuitorilor de la munte, cu așa-numitele *saklia*[18] și cu ziduri construite din piatră, iar alături, o staniță căzăcească sau un sat rusesc cu

cocioabe din chirpici cu acoperișuri de paie sau de stuf. Și obligatoriu fiecare avea un gard, împletit din crengi de copac tânăr (la vremea mea și eu le făceam destul de bine, tot așa cum mă pricepeam să acopăr acoperișul cu paie și știam ce fel de mortar să torn peste ele ca să nu le fure păsările).

Locuitorii ținuturilor noastre sunt comunicativi și înclinați spre compromisuri, pentru că, în Caucazul de Nord, înțelegerea între oamenii de diferite naționalități a fost principala condiție a supraviețuirii. Viața într-un mediu multinațional, multilingvistic i-a deprins cu toleranța, cu o atitudine respectuoasă unul față de altul. A-l supăra pe un muntean, a-l jigni echivala cu a ți-l face dușman de moarte. A arăta respect față de demnitatea și obiceiurile lui însemna a căpăta un prieten credincios. Eu am avut o mulțime de astfel de prieteni, pentru că, încă din vremurile Stavropolului, fără să cunosc cuvinte prea sofisticate, înțelegeam treptat că numai toleranța și înțelegerea pot să asigure pacea între oameni.

Acolo, în Caucaz, am ascultat odată o povestire cu tâlc și apoi, într-un cerc de cunoscuți, am relatat-o prietenilor mei munteni: munteanul nu poate trăi fără oaspete, la fel cum nu poate trăi fără aer. Dar, dacă oaspetele se lungește prea mult, munteanul se sufocă. Conlocutorii mei n-au fost de acord:

— Nu-i adevărat.

Și totuși eu cred că aici se ascunde o sămânță de adevăr – în toate e nevoie de simțul măsurii!

Aici, în „mica” mea patrie, am luat eu primele lecții de educație cosmopolită. Nu teoretice, ci izvorâte din rânduielile fundamentale ale vieții de zi cu zi în Caucazul de Nord. Nu departe unii de alții, ba uneori chiar în același sat, aul, staniță ori cătun locuiesc oameni de diferite naționalități, își păstrează cultura și tradițiile, dar în același timp se ajută unul pe altul, se vizitează, găsesc un limbaj comun, muncesc împreună.

Când am devenit președinte al URSS și m-am confruntat cu problemele legate de structura multinațională a țării, am știut la ce se refereau. Aici, în cultura spirituală a Caucazului de Nord, văd izvorul propriei mele înclinații de a găsi un compromis în situațiile de conflict. Și asta nu dintr-o slăbiciune de caracter, cum cred unii. Altele mai treacă-meargă, dar răzvrătiți la noi, în Caucazul de Nord, erau destui! Nu degeaba anume pe aceste meleaguri și-au adunat oastea și și-au început expedițiile conducătorii multor mișcări cu adevărat populare: Kondratii Bulavin, Ignat Nekrasov, Stepan Razin, Emelian Pugaciov[19]. Legenda spune că și cuceritorul Siberiei, Ermak, se trăgea tot din ținuturile noastre...

Invaziile nenumărate ale cuceritorilor în vremurile de demult, lungile războaie din Caucaz în trecutul recent au costat această regiune o mulțime de vieți. O teribilă dâră însângerată a lăsat pe aici și Războiul Civil din veacul anterior.

Puterea sovietică a venit în ținutul Stavropol dinspre Rostov. Zona în care se află satul meu natal a fost printre primele pe această traiectorie și pe teritoriul raionului meu s-au format primele detașamente ale Armatei Roșii. E cunoscut salutul adresat de Vladimir Lenin „frontului din Medvejie”.

Puterea sovietică a fost proclamată în ținutul Stavropol pe 1 ianuarie 1918. Au luat naștere republica sovietică și Comisariatul Poporului. O jumătate de milion de țărani au primit pământ. Au fost introduse ziua de muncă de opt ore și controlul muncitoresc al producției, învățământul în școli a devenit gratuit. Dar, deja în martie, în Medvejie se purtau lupte cu detașamentele de ofițeri ale generalului Kornilov, iar în aprilie, cu Armata Voluntarilor condusă de generalul Alekseev[20]. În iulie 1918, împreună cu Republicile Kubano-Cernomorskaia și Terskaia, Republica Stavropol a intrat în componența Republicii

Sovietice a Caucazului de Nord, care a rezistat până în ianuarie 1919. După aceea puterea a fost preluată de generalii albi Denikin și Șkuro.

Luptele din Caucazul de Nord au devenit tot mai încrâncenate. O parte dintre cazaci, ca și populația necăzăcească din teritoriile cazacilor, au intrat în Armata Roșie. În a doua jumătate a anului 1918, pe Frontul Sudic activau 14 regimente roșii de cazaci, din care s-au format apoi brigăzi și armate de cavalerie. Veteranii din regiunea noastră susțineau că, în faimoasa Armată Întâi de Cavalerie, comandată de Budionnîi și de Voroșilov[21], aproape 40% din efectiv erau locuitori din ținutul Stavropol. Dar o altă parte – substanțială – a cazacilor s-a alăturat albilor. Când pe Don s-a stârnit revolta și generalul Krasnov, cu ajutorul trupelor nemțești, a instaurat dictatura militară[22], în jur de 45 000 de cazaci susținători ai puterii sovietice au fost împușcați sau spânzurați. De altfel, nici roșiii nu stăteau la discuții și n-au ezitat să aplice cele mai crude măsuri, inclusiv împotriva bătrânilor, femeilor și copiilor. N-am să uit niciodată următorul episod pe care îl povestea generalul Vasili Ivanovici Kniga.

Se sărbătorea cea de a cincizecea aniversare a instaurării puterii sovietice (în 1967). Mulți dintre participanții la Războiul Civil își împărtășeau amintirile, umblau prin orașe și sate. Au avut loc în special multe întâlniri cu elevii, în general cu tineretul. Generalul Kniga – erou al Războiului Civil – a fost rugat să meargă pe meleagurile lui de baștină, în nordul fostei gubernii, unde luptase cândva pentru victoria puterii sovietice. Generalul nu s-a împotrivit, dar a rugat să i se asigure paza, lucru care a uimit pe toată lumea.

— De ce aveți nevoie de pază, Vasili Ivanovici?

— Îmi trebuie neapărat. În timpul războiului am tăiat acolo un sat întreg.

— Cum ați tăiat?

— Uite-așa. Am tăiat...

— Pe toți?

— Ei, nu știu, poate nu pe toți. Și la asta mă și gândesc: dacă a rămas careva... și ține minte?

Câte sate și stanițe n-au fost oare „tăiate” astfel – și de albi, și de roșii – de la rădăcină? Oamenii se nimiceau singuri, își omorau propriul popor. Generalul Kniga era soldat profesionist – aceștia privesc altfel moartea –, dar nici chiar el, se vede, nu avea sufletul împăcat, și pe el îl chinuia conștiința, dacă a ținut minte așa ceva până la moarte.

În cunoscutul cântec *Fostul locotenent-colonel*, închinat războiului civil din Caucazul de Nord[23], sunt câteva versuri:

Te duci să lupți
Pentru puterea sovietică
Cu propriul tău neam!

De câte ori n-am auzit că, în perioada de tranziție către o societate nouă, violența e nu numai justificată, ci chiar trebuincioasă! Este, într-adevăr, o realitate istorică faptul că, în vâltoarea unei revoluții, deseori nu se poate evita vărsarea de sânge. Dar a vedea în violență un mijloc universal de rezolvare a problemelor, a instiga la violență în vederea atingerii unor scopuri așa-zis „nobile”, adică a recurge în continuare la „tăierea”

poporului, este o viziune lipsită de suflet asupra lumii.

... Familia Gorbaciov a sosit în gubernia Stavropol în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după desființarea iobăgiei. Străbunicul meu – Moisei Gorbaciov – s-a așezat împreună cu cei trei fii – Aleksei, Grigori și Andrei – chiar la marginea satului Privolnoe, care exista deja de multă vreme. În 1825 începuse popularea satelor Privolnoe, Letnițkoe și Medvejie cu țărani de pe moșiile statului, așa cum stipula ucazul din 22 martie 1824, în timp ce, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aici au fost aduși țărani care aparținuseră până atunci unor moșieri din guberniile Oriol, Tula, Voronej, Cernigov și altele. Gorbaciovii au trăit la început toți laolaltă, într-o singură familie mare, de 18 suflete. Alături locuiau rude mai apropiate sau mai îndepărtate ale lor, tot Gorbaciovi. Mai târziu, fiilor cu familiile lor li s-au construit case separate. Bunicul meu Andrei Moiseevici, care la vremea aceea se căsătorise deja cu bunica Stepanida, a început să trăiască separat, cu familia sa. În 1909 i s-a născut un fiu, Serghei – tatăl meu.

În aceeași margine a satului Privolnoe care fusese populată de neamul Gorbaciovilor și de rudele lor cele mai apropiate locuiau Pantelei Efimovici și Vasilisa Lukianovna Gopkalo. El era de baștină din gubernia Cernigov, ea – din gubernia Harkov, amândoi ucraineni. E limpede că au venit și s-au așezat la marginea satului în aceeași perioadă ca și Gorbaciovii. În familia Gopkalo s-a născut o fată, Maria – viitoarea mea mamă.

În 1929, când s-au căsătorit, tata avea 20 de ani, iar mama, 18. Din istoria orală a familiei noastre se știe că mama n-a vrut să se mărite cu tata, dar bunicii au convins-o până la urmă. Tatei îi plăcea mama, a iubit-o. A iubit-o toată viața, a avut

grijă de ea, i-a iertat multe. Oriunde se ducea, la întoarcere îi aducea daruri. Daruri pentru Maria!

Pentru strămoșii noștri, pentru bunicii mei, noțiunea de „rus” avea un cu totul alt sens decât pentru noi astăzi. „Rus” desemna apartenența la statul rus, la religia ortodoxă, la cultura rusă. Nu avea prea mare importanță că ești hohol, adică ucrainean, sau moscal, adică rus. Nu întâmplător, în ținutul Stavropol sau în regiunea Kuban toți știau din copilărie cântece și ucrainene, și rusești și puteau trece cu ușurință de la o limbă la alta.

După căsătorie, mama s-a mutat peste drum, adică a venit să locuiască în casa bunicului Andrei, unde, pe lângă ea și tata, mai trăiau cinci copii. Eu m-am născut pe 2 martie 1931. Am fost botezat, cum am spus deja, în biserica satului Letniţkoe. La naștere, mama și tata m-au numit Viktor. Dar, după botez, la întrebarea popei ce nume va primi copilul, bunicul Andrei a răspuns: Mihail. Am fost învelit apoi într-o șubă groasă din blană de oaie și adus în Privolnoe – nu atât ca să nu înghețe, se pare, cât ca să fiu bogat în viață... Așa era obiceiul.

Casa bunicului Andrei se întindea de la est la vest și era formată din trei părți principale: mai întâi casa mare (odaia curată), unde dormeau bunicul și bunica. Aici, în colțul estic al camerei se afla un iconostas mare și foarte frumos. Podeaua de pământ era acoperită cu preșuri lucrate de membrii familiei. A doua parte era camera de locuit, cu cuptorul rusesc, căruia i se alipise un „cuptoraș”. Lângă ferestre, în lungul peretelui, se întindeau masa și lavița. În cuptorul cel mare se cocea pâinea, iar toate celelalte bucate se făceau în cuptoraș. Copiii mici dormeau pe cuptor.

După ce mama și tata s-au căsătorit, le-a fost alocată o parte din această cameră.

Urma apoi tinda, a cărei destinație se cunoaște. În fine, a treia parte a casei era cămara, unde se păstrau, în lăzi mari, grânele, nutrețul, semințele. Sub acoperiș se atârnau saci cu pâine

uscată. Când am mai crescut, îmi plăcea să mă duc în podul acestei părți a casei, să găsesc acolo locuri ferite, unde adeseori adormeam. Odată am descoperit doi saci cu niște hârtii colorate. S-a dovedit că erau kerenke – bani emiși în 1917 de guvernul provizoriu al lui Kerenski[24]. Au fost păstrați acolo vreme îndelungată. Probabil bunicul considera că o să-i mai fie cândva de folos. Psihologie țărănească!

Mai departe, a patra încăpere a casei era grajdul. Alături de animale se păstrau nutrețul și o parte din materialele de încălzire. Asta era gospodăria.

... După mulți ani, mama îi povestea Irinei, prima ei nepoată, cum am venit eu pe lume. Când au început durerile facerii, mama a fost mutată în cămară. Pe jos s-au întins paie și peste ele s-au pus așternuturi. Și așa, între camerele de locuit ale casei și staul, m-am născut eu. Ajunsă deja la vârstă adultă, Irina a spus odată, amintindu-și această istorie:

— Tată, serios, tu te-ai născut ca Iisus Hristos.

— Da! Să nu uiți asta... Dar să nu mai spui nimănui! (Am dat-o pe glumă.)

Să vă povestesc acum despre bunicii mei. Destinul lor a reflectat soarta țărănimii în vremurile sovietice. Bunicul Pantelei s-a întors din Primul Război Mondial de pe frontul turcesc, iar cel de al doilea bunic, Andrei, de pe cel austriac. Amândouă familiile erau sărace. Bunicul Pantelei rămăsese fără tată la vârsta de 13 ani și mai avea patru frați și surori mai mici. Era liniștit din fire, dar el a fost cel care a adus cu sine spiritul schimbării, apucându-se mai întâi de crearea comunei țărănești, apoi a întovărășirii agricole pentru lucrarea în comun a pământului – unul dintre vestitele, la vremea lor, TOZ-uri[25].

„Puterea sovietică ne-a salvat, ea ne-a dat pământ.” L-am auzit deseori pe bunicul Pantelei

rostind aceste cuvinte. Ele i-au modelat atitudinea față de puterea sovietică. Când a început colectivizarea, bunicul a devenit întemeietorul colhozului și președintele lui.

Bunicul Andrei, mai aprig din fire, n-a recunoscut colhozul și a rămas țăran individual. Tatăl meu s-a dat de partea bunicului Pantelei – a intrat în colhoz, apoi a devenit tractorist și s-a „rupt” de părintele său.

În 1930 tata și mama s-au mutat într-o căsuță care se eliberase nu departe, pe cealaltă parte a uliței. În acel an urma să împartă recolta comună de porumb. Anul fusese bun. Porumbul a fost adus, ca să se usuce de tot, în curtea bunicului Andrei. Mama, rămasă însărcinată, era mai tot timpul acasă. Adeseori, mai ales noaptea, ieșea să stea pe prispă. Odată a observat agitație în curtea socrului și i-a trecut prin cap că acesta ascunde în pod recolta de porumb. Îngrijorată, i-a povestit tatei despre cele văzute.

Într-adevăr, când s-a dus la bunicul, tata a descoperit că grămada de porumb se micșorase semnificativ. L-a întrebat direct:

— Tată, unde-i porumbul? Că doar a fost mai mult.

Bunicul Andrei a reacționat violent – nu e treaba ta. Tata însă, fără să-i dea atenție, s-a dus în cămară, a urcat pe scară până în pod și a descoperit acolo partea ascunsă de porumb. Bunicul s-a repezit la el ca un uliu și a început să-l strângă de gât – pe propriul fiu. Bunica Stepanida, văzând acestea, a fugit la mama.

— Maria, vino repede! Tată-său îl omoară pe Serioga!

Dar tata era totuși bărbat în toată firea, se putea măsura cu bunicul. Așa că i-a răsucit mâinile la spate. Cu asta drama s-a încheiat. Tata nu era om ranchiunos. S-a străduit ca ceea ce se petrecuse să nu treacă dincolo de gardul casei. Iar recolta de porumb a fost împărțită „după dreptate”.

Întâmplarea aceasta n-a făcut însă decât să-l împingă și mai tare pe tata de partea socrului, bunicul Pantelei, pe care în curând membrii colhozului l-au și ales președinte. Bunicul Pantelei se bucura de autoritate în sat și cu vremea a ajuns să conducă Oficiul de Cadastru raional. Pe vremea aceea era un post foarte important.

Și bunicului Andrei îi mergea bine. Primea sarcini de la stat – cât să semene și câte cereale să dea – și le îndeplinea cu conștiinciozitate. În general, viața în cele două familii intra încet-încet în normal.

Dar a venit anul 1933, și cu el o foamete cumplită. Familia bunicului Andrei a ajuns într-o situație foarte dificilă. Nu-și puteau hrăni copiii. Iarna, trei dintre ei au murit de foame. A venit primăvara, și bunicul nu a avut ce să semene. Organele puterii au considerat însă că era vorba de un act de sabotaj – subminarea planului de însămânțări. Bunicul Andrei a fost deportat în Siberia, la exploatări forestiere. S-a întors în 1935, înainte de termen, cu câteva diplome oficiale, pe care le-a atârnat în rame alături de icoane. A intrat în colhoz și a lucrat acolo până la sfârșitul vieții. Și aproape întotdeauna a fost lăudat pentru munca sa și premiat.

În 1938, asupra familiei s-a abătut o altă nenorocire: celălalt bunic al meu, Pantelei, a fost arestat pe neașteptate și învinuit de troțkism. A fost interogat 14 luni, sub tortură. O singură dată, după întoarcerea acasă, a povestit bunicul ce pățise în închisoare. Și niciodată pe urmă nu a mai vorbit despre perioada aceea. Considera că Stalin nu știe nimic, că vinovat era numai serviciul local al NKVD[26]-ului. Bunicul nu s-a recunoscut vreodată vinovat. A fost totuși condamnat la moarte prin împușcare, fără judecată. Dosarul său a fost trimis la procuratura locală ca să primească aprobare pentru punerea în aplicare a sentinței. La procuratură însă, l-au oprit: nu fuseseră întrunite

elementele constitutive ale infracțiunii. Bunicul a fost eliberat.

Când a fost arestat, bunica Vasilisa s-a mutat la noi, și dintr-odată în casă s-au schimbat multe. Vecinii au încetat să ne mai calce pragul, iar dacă intra totuși careva, asta se întâmpla numai noaptea. Casa era parcă în carantină: „casa unui dușman al poporului!” Anii aceia mi-au rămas în minte pentru totdeauna.

În familie toți încercau să uite vremurile acelea cumplite, și eu n-am auzit niciodată nici un fel de detalii. Nici nu se obișnuia să pui întrebări. Mai târziu am înțeles că se purtau astfel nu ca să uite mai repede, ci pentru că pur și simplu se temeau. Față de asemenea discuții puterea sovietică nu avea milă.

... Primii aproape 20 de ani din viață i-am petrecut în Privolnoe, fără să ies din sat. O singură dată am fost cu un grup de mecanizatori, cu camionul, până la Stavropol, unde ni s-au înmânat niște diplome oficiale pentru succese în muncă. Mai înainte de asta mersesem împreună cu mătușa Sania (sora tatălui meu), într-o căruță cu cereale care trebuiau predate la stat, până la silozul de lângă gara Pesceanokopskaia.

Ah, ce interesant a fost atunci! Prima mea ieșire din Privolnoe, noaptea petrecută în stepă, lângă o fântână, unde se instalase tabăra. Cina luată la un loc cu toți, somnul în carele cu grâne. Atunci, în gară, am văzut pentru prima dată un tren cu aburi!

Din anul 1933 – al foametei – îmi aduc aminte numai câteva momente, ca niște scântei ale memoriei. Îl văd pe unchiul Andrei fierbând, într-un cazan mare, broaște, ca să-și poată hrăni cumva familia. Dar nu țin minte dacă am mâncat și eu atunci sau nu. Și iată că în 1976, în centrul Parisului, pe o barcă cu care ne plimbam pe Sena, am mâncat cu Raisa pui de baltă pe fondul unei muzici care lăuda capitala franceză.

Atunci, în anul foametei, în Privolnoe au murit, după cum povesteau localnicii, până la 40% dintre locuitori.

Noi, copiii din sat, creșteam, ne jucam tot felul de jocuri, iar în anii dinaintea războiului ne jucam fără încetare „de-a războiul”. Ne ascundeam în livezi, în stogurile de fân, în casele părăsite, rămase goale după foamete[27].

Când am împlinit patru ani, m-am îmbolnăvit grav. Atât de grav, încât era să mor. După cum povestea mama, îmi aprinseseră la căpătâiul pătuțului o lumânare, și toți cei din casă plângeau și nu știau ce să facă. Mulți ani mai târziu, am întrebat-o ce fel de boală fusese aceea. „Scrofuloză”, mi-a răspuns mama cu teamă. În vremurile dinainte era adeseori o boală fatală.

După spusele ei, o cunoscută a sfătuit-o să găsească miere lichidă de bună calitate și să-mi dea să beau. Mi-a rămas în minte o scenă: pe pervazul ferestrei, alături de pătuț, mi se adusese un ceainic mic, plin cu miere. Am luat singur ceainicul și i-am băut conținutul până la fund. Îmi amintesc sunetul capacului care a căzut – și atât...

După trei zile mi-a dispărut senzația de sufocare, umflăturile mi s-au tras, și peste alte câteva zile eram sănătos. Mi-a rămas numai, pe toată viața, o sensibilitate a urechilor.

Petreceam multă vreme la bunicul Pantelei și bunica Vasilisa, care, după un timp, s-au mutat în satul vecin, unde bunicul a fost ales președinte al colhozului. De situația aceasta eram foarte mulțumiți nu numai eu și bunica (că veni vorba, bunică a devenit la vârsta de 38 de ani), cât mai ales părinții mei. Uneori încercau să mă oprească în Privolnoe, dar eu nu-mi doream decât să mă întorc la bunicul și bunica. Toate tentativele lor se încheiau cu victoria mea. Fugeam și câte un kilometru-un kilometru jumătate după căruța bunicului, până când mă lua cu el.

Bunica își amintea apoi deseori cum eram noi doi „prieteni”, cum o încuiam în casă pentru că nu-mi dădea cât zahăr voiam. Și câte n-au mai fost! Am rămas toată viața nepotul ei preferat.

Războiul

La sfârșitul anilor 1930, viața își intrase din nou în normal. Devenise o tradiție ca, în zilele libere, să ieșim afară din sat, în fâșia de pădure din stepă, la odihnă. Mergeau oamenii cu toată familia, pe cai, pe boi, mergeau pe jos, dacă nu era departe. Tuturor le plăcea obiceiul acesta: era semnul unei vieți liniștite. Copiii jucau fie lapta[28], fie țurca, fie rostogoleau o minge făcută de ei înșiși. Mamele stăteau de vorbă, judecau pe toată lumea, tații discutau problemele lor, „bărbătești”, și în timpul ăsta beau și cântau. Iar când își pierdeau controlul și depășeau măsura la băutură, se mai luau și la bătaie. Numai femeile îi puteau despărți pe încăierați, aruncându-se asupra lor grămadă.

... Pe 22 iunie 1941 (într-o duminică), în timpul unei astfel de ieșiri în natură, a apărut deodată un om călare, care a strigat: „Război!” Și a transmis o cerere: la ora 12 toată lumea să se prezinte în piața centrală din Privolnoe, ca să asculte discursul lui Molotov[29]. În Privolnoe nu existau radiouri – de data asta a fost adus în mod special un echipament radio.

Noi, băieții, am primit anunțul altfel decât adulții, care rămăseseră cu fețele împietrite. Noi ne gândeam numai: „Ah, să vezi ce bătaie le dăm fasciștilor!” Apoi a început mobilizarea, iar în toamnă au prins să sosească primele înștiințări de deces. Erau aduse de obicei seara. Stăteam toți și ascultam unde se oprea călărețul – la care casă. Mureau bărbați tineri – tații, frații, vecinii noștri.

Acum se știe: în lupta cu fasciștii, primele au intrat în luptă detașamentele de grăniceri. Erau băieți născuți în 1921–1922 și puțintel mai mari. Majoritatea nu s-au mai întors acasă. În viață au

rămas numai 5% dintre bărbații de această vârstă. Durerea mamelor, soțiilor, copiilor, logodnicelor nu avea sfârșit.

Tata și vreo câțiva mecanizatori au fost lăsați să strângă recolta. El a fost chemat la oaste abia pe 3 august 1941. Am mers și eu în căruța care îi transporta pe cei recent mobilizați. Unii mergeau cu telega, alții veneau după ei pe jos, ca să mai stea pentru ultima oară de vorbă cu cei care plecau în necunoscut. Oamenii își luau rămas-bun, pentru că nimeni nu știa dacă se va mai întoarce acasă.

Între Privolnoe și centrul raional erau 20 de kilometri. Pe la mijlocul zilei am ajuns la centrul de recrutare. Tata mi-a cumpărat o înghețată. Niciodată în viață n-am mâncat una mai bună. Era foarte cald și înghețata mi se topea. Am mâncat-o pe toată. Și apoi tata mi-a cumpărat o balalaică, care l-a așteptat să se întoarcă de pe front și a rămas încă mulți ani în familie.

Așa s-au încheiat ultimii ani de dinaintea războiului. Abia apucaseră oamenii să-și vină în fire după toate seismele Primului Război Mondial și ale Războiului Civil, ale colectivizării și perioadei de represiune[30], abia apucase viața să înceapă cât de cât să se îmbunătățească, ajunseseră să se găsească în magazine încălțăminte simplă, stambă, sare, obiecte de uz casnic, scrumbie uscată și sărată, hamsii (uneori de culoarea ruginei), chibrituri, petrol lampant, săpun... Și iată că Rusia se pomenea din nou confruntată cu o încercare cumplită: a fi sau a nu fi.

Îmi amintesc până în ziua de azi nedumerirea care mă cuprinsese: de ce se retrag trupele noastre, iar fasciștii avansează în interiorul țării? Noi, băieții, eram foarte neliniștiți, cred că nu mai puțin decât adulții. Pentru noi era pur și simplu o dramă: cum se poate așa ceva? La începutul iernii 1941–1942, trupele nemțești ajunseseră la porțile Moscovei, la 27 de kilometri de Kremlin, și până

la Taganrog, la aproximativ 200 de kilometri de Privolnoe.

Mulți ani, tata fusese abonat la mica gazetă raională și la *Pravda*, pe care noi am continuat să o primim. Adesea serile, mai ales în nopțile de toamnă și de iarnă, femeile se adunau în casa noastră și eu le citeam înștiințările de pe front. Ele ghiceau tot timpul în cărți, iar eu stăteam întins pe cuptor și mă uitam la ele. Nu înțelegeam ce își dovedeau una alteia, despre ce „vorbeau" cărțile. Toată conversația lor se învârtea în jurul soților.

Dar cea mai mare parte a timpului o petreceam îngrijindu-ne de gospodărie, încercând să mai supraviețuim o zi. Era nevoie de mâncare, de apă, de căldură, trebuia să avem grijă de animale.

În 1941 iarna a fost grea. La noi în sud a nins pe 8 octombrie. Așa ceva nu se mai pomenise. Viscolul și ninsoarea au continuat timp de câteva zile. Toate casele care stăteau de-a curmezișul direcției vântului venit dinspre est au fost acoperite de zăpadă. Nu li se mai vedeau decât hornurile. Când viscolul s-a potolit, cei care au reușit să iasă din case i-au ajutat pe vecini la deszăpezit. Am trăit mulți ani, dar așa o iarnă n-am mai văzut.

Câteva săptămâni la rând n-am primit nici un fel de corespondență și n-am avut nici o legătură cu lumea din afară. În acest timp, o luptă înverșunată, nu pe viață, ci pe moarte, se ducea în apropierea Moscovei. Apoi am aflat că nemții fuseseră învinși lângă Moscova. Moscova rezistase. Într-unul dintre ziare era inserată o broșură despre gestul vitejesc al comsomolistei Zoia Kosmodemianskaia, numită acolo Tania[31]. Le-am citit-o de mai multe ori mamelor. Toate au fost impresionate profund de cruzimea nemților, toate au plâns.

Telegramele continuau să vină. Războiul înghițea tot – viețile oamenilor, orașele și satele. Teritorii întinse erau sub ocupația fasciștilor:

Ucraina, Bielorusia, țările baltice, Moldova, partea de vest a Rusiei.

Troienele nu s-au topit până în primăvară. A fost o adevărată „împărăție a zăpezii". Numai că viața într-o asemenea împărăție e tare grea. Cu mâncarea, e adevărat, mai era cum mai era: ne aflam abia în anul 1941, mai existau rezerve. Dar nu aveam cu ce face focul. Oamenii tăiau copacii mai bătrâni din livezi. Foarte anevoioasă era și îngrijirea animalelor. Și foarte greu se găseau furaje pentru vitele din colhoz: fânul rămăsese pe câmp, iar drumurile erau troienite. Cum-necum, animalele trebuiau ținute în viață pe tot timpul iernii aceleia atât de aprige, și această obligație a căzut pe umerii femeilor tinere, printre care și mama mea.

Într-una dintre zilele de iarnă, mama și alte câteva femei nu s-au mai întors din călătoria în care plecaseră în căutare de fân. Au trecut o zi și o noapte, apoi două zile, și ele tot nu veneau. Abia în a treia zi am fost înștiințați că fuseseră arestate și se aflau în închisoarea raională. S-a dovedit că se rătăciseră și încărcaseră săniile cu fân luat din stogurile care aparțineau organizației de colectare a statului, Zagotskot. Le arestaseră paznicii. În anii aceia ar fi putut fi pedepsite aspru. Le-a salvat un singur lucru – toate „jefuitoarele" erau soții de soldați plecați pe front, toate aveau copii și luau nutreț nu pentru sine, ci pentru colhoz, și nu cu intenție, ci din greșeală.

E greu, de fapt, de înșirat toate greutățile care au căzut în anii aceia pe umerii femeilor – și munca istovitoare la colhoz, și gospodăria de acasă, și lipsurile de toate felurile, copiii pe jumătate goi, pe jumătate înfometați, teama pentru viața soților.

Și până în ziua de azi nu pot citi fără emoție un poem de Mihail Vasilievici Isakovski, intitulat *Femeii ruse*:

Dar oare putea-
vei vreodată
De anii tăi grei
să grăiești?
De crunta
povară purtată
Pe umerii tăi
femeiești?

Plecat-au în
cea dimineață
Un frate, un soț
sau un fiu,
Și-așa ai
rămas, față-n
față
Cu soarta ta
singură, tu.

Cu lacrimi
amare și dese,
Cu grânele-n
câmp neculese,
Războiul așa te-
a găsit.
Și toate – și
nemăsurate –

Amarul, și
truda, și grija
Pe umerii tăi s-
au boltit.
Și singură,
vrut-ai sau nu,
Tu tot trebuia
să răzbești,

Și-n casă, și-n
câmp, numai tu,
Tot singură-
ncât să jelești.
Pe asprele căi
truditoare

Pitindu-ți
durerea, pășeai,

Și frontul, din
mare în mare,
Cu pâinea ta
bună-l
hrăneai.[32]

Tata ne scria deseori scrisori, ne punea tot felul de întrebări. Și eu îi răspundeam, uneori scriind ceea ce îmi dicta mama, dar de obicei singur. Cred că el înțelegea de ce scrisorile noastre erau pline de „minciuni nevinovate”.

Odată cu plecarea tatei pe front, și mie mi-a revenit sarcina să fac multe treburi în casă. Din primăvara lui 1942 s-a adăugat și îngrijirea grădinii din care se hrănea familia. Dimineața devreme mama se grăbea să trebăluiască puțin prin gospodărie, după care mergea la câmp, la colhoz, și totul rămânea în sarcina mea. Cea mai importantă și mai dificilă muncă pentru mine era adunarea fânului pentru vacă și a combustibilului pentru foc.

Viața se schimbase radical. Iar noi, băiețandrii vremurilor de război, sărind peste copilărie, am intrat direct în viața adultă. Am uitat de distracție, de jocuri, am lăsat baltă școala. Eu eram singur zile întregi – doar cu treburile din gospodărie. Dar uneori... Uneori, pe neașteptate, uitând de toate pe lume, fermecat de viscolul iernii sau de foșnetul livezii vara, călătoream cu mintea într-o lume îndepărtată, ireală, dar râvnită. În împărăția viselor cu ochii deschiși...

În vara lui 1942, dinspre Rostov s-au rostogolit peste noi valurile de refugiați care se retrăgeau din calea nemților. În primul val au venit mii de evacuați din Ucraina. Umblau oamenii care cu rucsacuri sau saci, care cu câte un cărucior de copii sau cu vreo geantă de mână. Mânau cirezi de vite, herghelii de cai, turme de oi.

Adunându-și calabalâcul, au plecat cine știe încotro și bunica Vasilisa și bunicul Pantelei. La baza petrolieră din sat, cisternele au fost deschise și tot combustibilul a fost vărsat în râușorul Egorlîk. Pe câmpuri au fost arse holdele nerecoltate. Nimic nu trebuia să rămână vrăjmașului.

Al doilea val a venit peste noi în a doua jumătate a lui iulie 1942, după ce trupele noastre au abandonat Rostovul. Se retrăgeau în neorânduială. Treceau, în grupuri mai mici sau mai mari, soldați posomorâți, obosiți. Aveau pe chipuri pecetea amărăciunii și a sentimentului de vinovăție. Exploziile bombelor, bubuitul tunurilor se auzeau tot mai aproape. Împreună cu vecinii am săpat în malul abrupt o tranșee, de unde am văzut pentru prima oară o salvă de „katiușe”: săgeți de foc zburau pe cer, cu un țiuit teribil...

Apoi s-a așternut liniștea. Două zile de liniște. Nu se vedeau nici trupe de-ale noastre, nici nemțești. Iar pe 3 august 1942, exact la un an după ce l-am condus pe tata la război, a apărut, în prima jumătate a zilei, echipa de recunoaștere a nemților, pe motociclete. În trei zile trupele germane au umplut Privolnoe. Au început să se camufleze de bombardamente și pentru asta au tăiat aproape din rădăcină livezile, care crescuseră timp de zeci de ani de zile.

Din Rostov și până la Nalcik – capitala Kabardino-Balkariei –, nemții s-au deplasat practic fără să întâmpine rezistență. Trupele sovietice erau dezorganizate. Dar dincolo de Nalcik au început să acționeze detașamentele-barieră, în sarcina cărora intra îndeplinirea Ordinului nr. 227 dat de Stalin, cunoscut sub numele „Nici un pas înapoi!”[33]. Din cei care se retrăgeau s-au format unități ce au fost trimise imediat în primele linii. Ca urmare a unor eforturi uriașe sub zidurile orașului Ordjonikidze (azi Vladikavkaz), trupele nemțești, care voiau să

ajungă la petrolul din Baku, au fost oprite – după cum s-a dovedit, definitiv.

Atunci când unitățile germane au plecat mai departe spre est, în Privolnoe a rămas o mică garnizoană, care a fost apoi înlocuită de un detașament. Îmi amintesc de semnele cusute pe mâneci și de faptul că auzeam limba ucraineană[34]. Așa a început viața noastră sub ocupație.

După câteva zile s-a întors bunica Vasilisa. Mersese împreună cu bunicul până aproape de Stavropol, dar acolo îi ajunseseră unitățile nemților, care atacau. Ascunzându-se prin câmpurile de porumb și prin râpe, bunicul trecuse linia frontului, dar bunica, cu catrafusele ei, s-a întors la noi – unde altundeva?

Au ieșit la iveală cei care dezertaseră din armată. Cei mai mulți au început să-i slujească pe nemți, de regulă în poliție. O dată au venit și la noi și au făcut o percheziție. Nu știu ce căutau. Apoi s-au așezat în brec și i-au ordonat bunicii Vasilisa să vină după ei pe jos până la poliție. Așa a mers bunica prin tot satul. Treaba asta a fost făcută ca s-o vadă toți – doar era soția președintelui de colhoz! La poliție au interogat-o mult timp. Nu știu ce voiau să lămurească și ce ar fi putut ea să le spună. Lucrurile erau oricum clare: soțul ei, comunist, președintele colhozului, fusese evacuat, iar fiul și ginerele erau pe front.

Întorcându-se acasă de la munca silnică impusă de nemți, mama ne povestea nu o dată despre amenințările directe pe care le primea de la unii săteni: „Acuma nu mai ești pe vremea roșiilor.” Au început să apară zvonuri despre împușcări în masă în orașele vecine, despre niște mașini care îi otrăveau pe oameni cu gaz (după eliberare toate acestea s-au adeverit). Mii de oameni, marea majoritate evrei, au fost împușcați lângă orașul Mineralnîe Vodî[35]. În Privolnoe circulau zvonuri despre represalii care se pregăteau împotriva familiilor comuniștilor.

Membrii familiei noastre înțelegeau că noi aveam să fim primii pe listă. Așa că mama și bunicul Andrei m-au ascuns la o fermă dincolo de sat, unde lucra bunicul. Se părea că represaliile erau programate pentru 26 ianuarie 1943, dar pe 21 ianuarie trupele noastre au eliberat Privolnoe.

Țin minte zilele acelea. Cred că nenorocirile cele mai mari au ocolit totuși localitatea noastră. Aici este meritul uriaș al starostelui satului, bătrânul Savvatei Zaițev – „moș Savka”. El se împotrivise multă vreme cu încăpățânare să fie ales staroste, dar sătenii îl convinseseră – era totuși de-al lor. În sat se știa că Zaițev face tot ce poate ca să-i apere pe oameni de necaz. Dar, când nemții au fost izgoniți, moș Savka a fost condamnat la zece ani pentru „trădare de patrie”. Oricât au scris sătenii că nu devenise staroste din voia lui, că mulțumită lui oamenii scăpaseră de la moarte, nimic n-a ajutat. Așa a murit moș Savka în închisoare, ca trădător.

N-am să uit niciodată cum, în toiul nopții, eu și mama ne-am strecurat afară din casă, luând-o spre ferma unde lucra bunicul Andrei, la câțiva kilometri de sat, ca să mă ascund acolo. Erau niște noroaie teribile. În ținutul Stavropol se întâmplă des așa ceva – e totuși sudul Rusiei. La început ni s-a părut că mergem bine, dar până la urmă ne-am rătăcit. Era o noapte ca smoala, nu se vedea nicăieri nici o sclipire de foc, drumurile nu se mai cunoșteau. În jur, beznă. Am mers și am tot mers, sperând să ne împiedicăm de ceva – dar nu ne loveam decât de întuneric. Și deodată, văzduhul nopții de iarnă a fost sfârtecat de un fulger și a răbufnit un tunet. Întunericul a cedat preț de o fracțiune de secundă și atunci am văzut în apropiere ferma. Acolo am și rămas câteva zile.

Nemții se retrăgeau în pripă. Comenduirea lor, temându-se să nu pice iar în vreo împresurare după dezastrul de la Stalingrad, se grăbea să-și scoată trupele din Caucazul de Nord. Cu cât

entuziasm i-am întâmpinat pe soldații Armatei Roșii! Deja nu ne mai era teamă de avioanele de bombardament ale nemților, care urmăreau probabil mișcările unităților noastre...

Încă o dată frontul s-a rostogolit peste ținuturile noastre, de data asta spre vest. Trebuia să luăm viața de la capăt, să refacem colhozul. Dar cum? Totul era distrus, nu existau nici mașini, nici animale, nici semințe. A venit primăvara. Pământul a fost arat cu vacile din bătătură.

Apoi oamenii au adunat semințele, a dat fiecare cât a putut. Recolta în 1943 a fost, bineînțeles, proastă. Într-adevăr, de unde să fi fost altfel? Dar, chiar și așa, aproape tot ce s-a strâns a fost dat statului pentru front. În iarna și primăvara lui 1944 a început foametea. Mama împreună cu alți câțiva săteni s-a dus în Kuban. Se spunea că acolo se poate cumpăra porumb. A scos din cufăr lucrurile tatei – două perechi de cizme noi de box și un costum nou, niciodată îmbrăcat – ca să le schimbe pe cereale. Înainte de plecare, mi-a măsurat pentru fiecare zi câte un pumn de porumb, din ultimele rămășițe aflate în casă. Măcinam din el mălai și făceam mămăligă.

A trecut o săptămână-două, și mama nu mai venea. Abia peste încă vreo câteva zile s-a întors cu un sac de porumb.

S-a dovedit că lucrurile tatei avuseseră căutare și reușise să cumpere un sac de porumb – trei puduri[36] întregi. Dar, înainte de a pleca de acasă, sătenii se înțeleseseră între ei: fiecare persoană putea să aducă un singur pud de porumb, nu mai mult. Eu și mama eram doi, ceea ce însemna două puduri, 33 de kilograme. Așa că mama trebuise să care pudul „în plus” cu spinarea, mergând pe jos, prin noroaie cumplite. Apoi sătenii se înduraseră de ea și îi puseseră povara în căruță! Porumbul acela ne-a salvat. În afară de asta, ne-a fătat și vaca, adică am avut și porumb, și lapte! În vremurile acelea asta însemna foarte

mult. Alte familii sufereau de foame – li se umflau burțile. Adesea prietenii mei – copii din vecini – veneau la noi și stăteau tăcuți în prag. Mama bodogănea ce bodogănea și apoi le dădea câte ceva de mâncare.

În primăvară, parcă trimise de Dumnezeu spre bucuria tuturor, au început ploile. Și totul în jur – pe câmp, în grădini – a început să crească. Pământul ne-a scăpat și de data aceasta.

Mai era însă un necaz: în sat nu ajungea practic nici o marfă. Nu erau nici îmbrăcăminte, nici încălțăminte, nici sare, nici săpun, nici lămpi cu petrol, nici chibrituri, nimic...

La început ne-am învățat să ne reparăm singuri încălțările și hainele. Iar când vechiturile acelea peticite s-au tocit de tot, femeile au căutat altă soluție – au început să cultive cânepă. O culegeau cu mâinile. O legau snopi, o înmuiau în apă, o uscau, o melițau și torceau firul – asta era materia primă brută. Deja aproape în fiecare casă se țesea la războiul manual „al străbunicii”, coborât din pod. Apoi pânza era albită și din ea se făceau cămăși. Îmbrăcai o cămașă din asta și îți stătea țeapănă și umflată pe corp ca o armură.

Lâna de oaie era spălată și pieptănată, apoi femeile torceau firul pe fus și țeseau din ea o pânză grosolană, primitivă, pentru îmbrăcăminte. Din pieile animalelor, care erau întâi puse la murat, apoi curățate de păr, uscate, presate și îmbibate cu gudron, făceau o încălțăminte primitivă. Sarea era obținută din Lacul Sărat, aflat la 55 de kilometri de Privolnoe. Dumnezeu știe cum, oamenii făceau rost de sodă calcinată și învățaseră să facă săpun. Chibrituri nu existau, focul se făcea cu cremenea, aprinzând vată îmbibată cu cenușă. Făceau de asemenea un soi de „chibrituri” de casă din trotilul scos din grenadele antitanc. Pentru iluminare se foloseau candele și „opaițe” făcute din blindajele proiectilelor. Când a început să apară câte un pic de petrol lampant, femeile s-au apucat să-și facă

singure lămpi. Multe mai rabdă și peste multe e în stare să treacă poporul nostru!

În aprilie 1943 a murit mama tatălui meu – bunica Stepanida. A suferit lungă vreme, chinuită de gândul la fiul ei. N-a apucat scrisoarea care a venit de pe front – exact la câteva zile după moartea ei.

Bunica Stepanida îi născuse bunicului șase copii. Jumătate dintre ei muriseră de foame în 1933. Spre deosebire de bunicul Andrei, ea era bună la suflet și grijulie: de toți îi era milă, mai ales de copilași. Fata lor cea mai mare – mătușa mea Nastea – a rămas singură cu trei copii după ce soțul i-a plecat pe front. Și cât suflet a pus atunci bunica Stepanida în grija față de nepoți! Toți au rămas în viață, au crescut, iar tatăl lor a pierit pe front. Eu și bunica Stepanida eram prieteni buni. Am avut noroc.

Am început să primim des scrisori de la tata. Părea că nici nu mai aveam nevoie de altceva: trăiam și noi, trăia și el. Mama îi mulțumea Domnului Dumnezeu. În acei ani grei, cumpliți, oamenii își amintiseră din nou de Dumnezeu.

La sfârșitul anului 1944, de pe front ne-a venit o scrisoare enigmatică. Am deschis plicul și înăuntru am găsit documentele și fotografiile de familie pe care tata le luase când plecase pe front și o scurtă înștiințare că plutonierul Serghei Gorbaciov murise de moarte vitejească în Carpați.

Când am devenit președinte al URSS, ministrul Apărării D.T. Iazov mi-a făcut un cadou aparte – o carte despre istoria unităților de armată în care slujise tatăl meu în timpul războiului. Am citit atunci cu mare emoție (și recitesc și acum) una dintre istorisirile acelea militare și am înțeles și mai limpede, și mai profund cât de greu a fost drumul către victorie și ce preț a trebuit să plătească poporul nostru pentru ea.

Știam deja multe de la tata: unde luptase, în ce situații se pomenise. Am acum înaintea ochilor

un document. După mobilizare, tata a nimerit în Krasnodar, unde, pe lângă școala de infanterie, fusese formată o brigadă separată sub conducerea locotenent-colonelului Kolesnikov. Brigada a primit botezul focului în noiembrie–decembrie 1941 în luptele de lângă Rostov, în componența Armatei a 56-a a Frontului caucazian. Pierderile suferite atunci au fost uriașe: 440 de oameni uciși, 120 – răniți, iar dispăruți (asta însemna de regulă morți) – 651. Tata a rămas în viață. Până în martie 1942 au rămas pe linia de apărare de pe râul Mias și au suferit iar pierderi majore. Brigada a fost apoi trimisă la Miciurinsk pentru a fi transformată în Divizia 161 de pușcași, după aceea, pe frontul de la Voronej, în Armata a 60-a, sub conducerea generalului Vatutin.

Divizia a participat la luptele din arcul de la Kursk, în operațiunile din Ostrogoj-Rossoșansk și Harkov, la forțarea Niprului în regiunea Pereiaslav-Hmelnițkului și în apărarea vestitului cap de pod de la Bukrin.

Tata povestea cum, sub bombardamentele neîncetate și focul cumplit al artileriei germane, treceau Nistrul în bărcuțe de pescari, „în ce aveam la îndemână”, pe plute și bacuri meșterite de ei înșiși. Tata conducea serviciul de geniști al diviziei, care, pe un astfel de bac, a asigurat trecerea pe malul celălalt a aruncătoarelor de mine. Printre exploziile bombelor și proiectilelor, pluteau către o luminiță care pâlpâia pe malul drept. Și, deși era noapte, i se părea că apa Nistrului era roșie de sânge.

Pentru forțarea Niprului tata a primit medalia „Pentru vitejie”, cu care se mândrea foarte tare, deși a fost decorat apoi și cu alte distincții, între care două ordine „Steaua Roșie”. În noiembrie–decembrie 1943, divizia lor a participat la bătălia de la Kiev, în aprilie 1944, la operațiunea Proskurov–Cernăuți, în iulie–august, la operațiunea Lvov–Sandomir, la eliberarea orașului

Stanislav. În Carpați divizia a pierdut 461 de oameni și a avut mai mult de 1 500 de răniți. Și bietul tata trebuise să treacă prin asemenea încleștări sângeroase ca să moară în Carpați.

Trei zile, toată familia a bocit. Iar apoi... vine scrisoare de la tata, că e, pasămite, viu și nevătămat.

Ambele răvașe erau datate 27 august 1944. Poate ne scrisese mai întâi nouă și apoi fusese trimis în luptă și murise? Dar după patru zile am primit de la el încă o scrisoare, de data asta din 31 august. Deci tata era viu și continua să lupte cu fasciștii! I-am răspuns, exprimându-mi indignarea față de cei care ne trimiseseră înștiințarea despre moartea lui. Dar, când ne-a scris din nou, tata le-a luat apărarea soldaților: „Nu, fiule, degeaba te superi pe ei – pe front se poate întâmpla orice". Vorbele lui m-au tulburat.

După terminarea războiului, ne-a povestit ce se întâmplase în august 1944. În ajunul atacului, geniștii primiseră ordin: noaptea trebuiau să amenajeze pe dealul Măgura punctul de comandă. Dealul era împădurit, doar creștetul îl avea pleșuv, și de acolo se vedea bine versantul vestic. Aici se hotărâse amplasarea punctului de comandă. Cercetașii au luat-o înainte, iar tata cu echipa lui de genișți s-au pus pe treabă. Geanta cu documentele și fotografiile o pusese pe parapetul tranșeei săpate de ei. Deodată, undeva jos s-a auzit gălăgie, apoi, împușcături. Geniștii s-au risipit care încotro. I-a salvat întunericul. N-au pierdut atunci nici un om. A fost pur și simplu o minune. Tata glumea: „M-am născut a doua oară". De fericire ne-a și scris acasă: doar două vorbe, că e viu și nevătămat, fără alte amănunte.

Iar dimineața, când a început atacul sovietic, infanteriștii au găsit geanta tatei sus pe deal. Au crezut că murise în timpul asaltului inamicului și au trimis o parte dintre documente și fotografii familiei.

Și totuși războiul i-a lăsat plutonierului Gorbaciov un semn pe toată viața... După un raid dificil și periculos în spatele frontului inamic, în care, pe parcursul câtorva nopți nedormite, minase terenul și tăiase firele de comunicație, trupei de geniști i s-a îngăduit o săptămână de odihnă. S-au depărtat câțiva kilometri de linia frontului și primele 24 de ore pur și simplu le-au dormit. În jur era pădure, liniște, totul în aparență foarte calm. Oamenii au lăsat garda jos. Dar a trebuit ca, tocmai atunci, deasupra locului în care se aflau să se declanșeze o luptă aeriană. Tata și geniștii lui au rămas cu ochii în patru, să vadă cum avea să se încheie. Îndepărtându-se de avioanele de vânătoare, avionul nemțesc și-a aruncat toată încărcătura de bombe.

Șuier, vuiet, explozii. Toți s-au trântit la pământ. Una dintre bombe a căzut nu departe de tata și o schijă uriașă i-a străpuns piciorul. Câțiva milimetri și i l-ar fi tăiat de tot. Dar a avut din nou noroc – osul nu i-a fost atins.

Asta s-a întâmplat în Cehoslovacia, lângă orașul Kosice. Și astfel s-a încheiat viața de soldat a tatei. A nimerit într-un spital din Cracovia, și acolo, curând, pe 9 mai 1945, l-a ajuns și Ziua Victoriei.

Războiul a reprezentat o tragedie cumplită pentru întreaga țară. Bună parte din ceea ce fusese construit cu atâta trudă a fost năruit. A fost spulberată speranța într-o viață fericită în viitorul apropiat. Au fost distruse familii – copiii au rămas fără tați, femeile – fără bărbați, tinerele fete – fără logodnici.

Cele mai grele și mai grozave încercări le-au avut de înfruntat soldații de pe front. Toți oamenii de pe Pământ sunt datori față de bărbații și femeile Rusiei care au trecut Marele Război. Până la sfârșitul zilelor tata nu s-a putut elibera de suferința celor trăite în timpul războiului. Ne-a povestit multe. Cât de greu le fusese la început,

când nu le ajungeau armele și nici nu știau cum să lupte.

Lângă Taganrog, pe porțiunea din linia frontului pe care se aflau ei au fost trimise întăriri – câteva mii de marinari din flota Mării Negre. Băieți tineri, tot unul și unul, cu obrajii rumeni. „Eh, infanteriștilor, vă arătăm noi cum se face treaba!” Într-una din zile, încălziți de vodcă, în șiruri dese și cu puștile în cumpănire, marinarii au pornit la atac. Nemții i-au întâmpinat cu focul mitralierelor și al mortierelor. Așa au rămas aproape toți pe câmp. Pământul s-a acoperit de trupuri îmbrăcate în tricouri și scurte negre de marinar.

Lângă Taganrog tata a participat într-o luptă corp la corp. Ne-a povestit pe urmă, după război. În cap avea un singur gând: ori el, ori eu. Nimic altceva. Lovești, împungi, împuști, ca un animal sălbatic. Nu toți rezistau. Iar cei care rezistau își veneau în fire anevoie, abia după câteva ore. Și am văzut cum, chiar și după mulți ani, tatei îi venea tare greu să vorbească despre asta.

În anii războiului am trecut și eu, ca toată lumea, prin multe. Dar, când vine vorba de război, întotdeauna îmi răsare în minte o imagine de coșmar. La sfârșitul lui februarie – începutul lui martie 1943 eu și alți câțiva băiețandri, în căutare de trofee, am ajuns până la o fâșie îndepărtată de pădure dintre Privolnoe și satul învecinat Belaia Glina, în care locuiau cazaci din Kuban. Acolo am dat peste resturi de-ale soldaților ruși care purtaseră aici ultima luptă în vara lui 1942. Este imposibil de descris ce am văzut: corpuri descompuse, cranii în căști de oțel ruginite, încheieturi albite ale mâinilor ieșind din tunici putrezite. Alături, puști-mitraliere, grenade, tuburi de cartușe... Zăceau așa, neîngropați, în mustul murdar al tranșeelor și craterelor, uitându-se la noi cu găurile negre căscate ale gâvanelor...

Soldații aceia fără nume au fost înmormântați într-o groapă comună. Niciodată nu i-am perceput ca pe niște străini, niște oameni dinafară. În centrul satului stă astăzi un obelisc modest. Pe el au fost săpate numele celor care nu s-au mai întors din război. Printre ele – și Gorbaciovi.

Când s-a terminat războiul aveam 14 ani. Până azi văd în fața ochilor satul nostru devastat. În locul caselor erau cocioabe de lut, peste tot vedeai pecetea pustiirii și a sărăciei. Generația mea a fost cea a copiilor războiului. Războiul ne-a însemnat cu fierul roșu, și-a pus amprenta și asupra caracterelor noastre, asupra întregii noastre concepții de viață.

Ceea ce am trăit în copilărie explică probabil de ce noi, copiii războiului, am fost cei care ne-am hotărât să schimbăm modul de viață deja statornicit. Noi, băieții, pe umerii cărora a căzut răspunderea supraviețuirii familiei, a subzistenței zilnice, am devenit adulți într-un timp foarte scurt. Răsturnările vieții și ale lumii pe care le-am văzut, la care ne-am trezit că suntem părtași, ne-au făcut să trecem dintr-odată din copilărie în viața adultă. Am continuat să ne bucurăm de viață ca niște copii, să jucăm jocurile adolescenței, dar undeva, în fundul sufletului, le priveam deja cu ochi de adult.

Întoarcerea la școală

Învățătura am reluat-o în 1944, după o întrerupere de doi ani. Nu aveam nici un chef de ea. După toate încercările prin care trecuserăm, mi se părea o treabă prea puțin „serioasă”. În plus, ca să fiu sincer, nici n-aveam ce să îmbrac ca să merg la școală. Tata i-a trimis mamei scrisoare: vinde tot, îmbracă-l, încalță-l, cumpără-i cărți și trimite-l neapărat la școală. Și bunicul Pantelei la fel – trebuie să înveți și basta! Pe scurt, am plecat la școală chiar înaintea sărbătorii din noiembrie[37], când se încheia deja primul trimestru.

Am intrat în clasă: stau, ascult și nu înțeleg nimic. Uitasem tot. N-am rămas până la sfârșitul orelor și am plecat acasă, am aruncat singura carte pe care o aveam și i-am spus hotărât mamei că nu mai merg la școală. Mama a început să plângă, și-a strâns câteva lucrușoare și a plecat. S-a întors seara fără lucruri, dar cu un teanc de cărți. Eu o țineam una și bună: oricum nu mă duc. Dar pe cărți am început să mă uit, pe urmă să le citesc, și m-am luat cu cititul... Mama se culcase deja și eu citeam în continuare. Se vede că în noaptea aceea s-a petrecut ceva în capul meu, în orice caz, dimineața m-am sculat și am plecat la școală. Am terminat anul cu diplomă de merit și apoi toți ceilalți ani cu distincție.

Despre școala acelor ani, despre profesorii și elevii de atunci nu se poate scrie fără emoție. Lecțiile se țineau în mai multe clădiri ale satului, construite în cu totul alte scopuri. Școala avea în dotare un număr infim de manuale, doar câteva hărți și materiale vizuale, cretă, care se obținea cu greu cine știe de pe unde. Cam asta era tot. Restul a fost rezultatul muncii manuale a elevilor și profesorilor. Caiete nici nu existau – în locul lor eu foloseam cărțile despre mecanizare ale tatei. Tot noi făceam și cerneala. Școala trebuia să-și asigure necesarul de combustibil pentru foc, de aceea ținea cai și o căruță. Îmi amintesc cum, iarna, toată populația școlii se îngrijea ca animalele să nu moară de foame: caii erau atât de vlăguiți și de slăbiți, încât nu puteau sta pe picioare. Și de unde nu le aduceam de mâncare! Nu era deloc simplu, căci tot satul avea aceeași grijă: să-și salveze animalele de la pieire. Nici nu mai vorbesc de vitele colhozului, de unde în fiecare zi erau scoase leșuri.

Și profesorii noștri au dus-o greu pe timpul războiului: foame, frig, suferință sufletească. Sărăcie mare. Dar trebuie să le recunoaștem meritele: chiar și în aceste condiții se străduiau – și

nu pot decât să ghicesc cum reușeau – să rămână credincioși misiunii lor pedagogice și făceau tot ce puteau. Și, deja la câțiva ani după încheierea războiului, țara a putut să beneficieze de specialiști, de care avea o nevoie disperată.

Îmi amintesc acum de o întâmplare. În vara lui 1945, după ce tata s-a făcut bine și războiul s-a încheiat, el a fost trimis în delegație nu departe de ținuturile noastre și a cerut permisiunea să-și viziteze familia două zile. I s-a dat voie, și ne-am întâlnit.

Lucrurile s-au petrecut așa. Eu ședeam în curtea casei, meșteream ceva. Cineva mi-a strigat: „Mișa, vine tata!” Anunțul a fost atât de neașteptat, că m-am pierdut cu firea. Dar apoi i-am fugit în întâmpinare.

La câțiva pași, eu și tata ne-am oprit și ne-am uitat unul la altul. Tata se schimbase foarte mult – era în uniformă militară, cu ordinele pe piept –, eu crescusem. Dar, cel mai important, când m-a văzut atât de slab, îmbrăcat în haine făcute în casă, a spus, cu atâta amărăciune, încât vorbele lui mi-au rămas întipărite în minte: „Aici ne-a adus războiul!”

Școala noastră din sat avea opt clase. Au mai trecut câțiva ani până când în Privolnoe s-a construit și un liceu modern. Așa că în anii aceia clasa a noua și a zecea a trebuit să le fac la liceul din centrul raional. Am locuit într-un apartament, ca și ceilalți băieți din sat, și o dată pe săptămână mă duceam pe jos sau cu căruța după mâncare. Așa că în clasele mai mari eram deja un om independent. Nimeni nu mă verifica la învățătură. Se considera că sunt suficient de mare ca să-mi fac treaba singur, fără să fiu împins de la spate. Numai o singură dată în anii aceia am reușit să-l conving, cu greu, pe tata să vină la școală la ședința cu părinții.

Învățam cu entuziasm. Eram stăpânit de o mare curiozitate și de dorința de a înțelege totul.

Îmi plăceau fizica, matematica, mă pasionau istoria și mai ales literatura.

Adeseori jurnaliștii îmi pun întrebarea: ce m-a influențat cel mai mult în viață? Am răspuns la asta în mai multe feluri. Odată am spus fără să mă gândesc prea mult: literatura rusă. Astăzi sunt convins: așa a și fost.

Încă în Privolnoe, în biblioteca noastră sătească, am găsit un volum nou de Belinski[38]. Am fost fascinat de personalitatea lui și am citit cartea de mai multe ori. Când am plecat la Moscova să învăț, am primit-o cadou – eram primul din satul nostru care se ducea student la Universitatea de Stat Lomonosov.

Am și acum cartea aceasta înaintea ochilor: „Bun de tipar: 28 decembrie 1946. Tiraj: 100 000 de exemplare”. Mă uit la însemnările făcute de mine în clasele a șaptea–a opta. Aveam pe atunci 16–17 ani. Ce mă interesa? Sublinierile vădesc faptul că mă atrăgeau îndeosebi sentințele filosofice ale criticului. Mi s-a întipărit pentru totdeauna în memorie chemarea lui Belinski din articolul „Prea multă minte strică” la o receptare curajoasă a realității.

Și, ca toți rușii: Pușkin, Lermontov, Gogol, mai târziu Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev... În tinerețe am fost atras de Lermontov, cu romantismul său nobil. Apoi a venit vremea entuziasmului față de Maiakovski, de Esenin. Și astăzi mă uimește cum acești oameni tineri s-au putut ridica în operele lor la înălțimi abstracte atât de mari.

În anii aceia era generală pasiunea pentru activitatea artistică de amatori și pentru sport, deși aproape că nu existau condiții pentru practicarea lor. Eu am fost nu doar participant neobosit la tot felul de spectacole și competiții, ci și organizator al lor, ca secretar de Comsomol. Pe post de scenă se foloseau sălile de sport ale școlilor, iar dacă nu, pur și simplu coridoarele. Ce ne atrăgea la aceste

cluburi? Probabil că în primul rând dorința de comunicare cu cei de o vârstă cu noi. Aveam pe atunci 18–19 ani! Poate și năzuința de a ne realiza prin ceva neobișnuit. Această pasiune a căpătat în școala mea asemenea amploare, încât în cercul dramatic nu s-au putut înscrie toți doritorii – a trebuit să se facă o selecție! Ce piese jucam? Spre deosebire de colectivele teatrale profesioniste, noi nu ne puneam problema dacă ne stă în puteri să punem ceva în scenă. Jucam dramaturgi din toate timpurile – cel mai adesea, desigur, ruși. Vă puteți imagina cum arătau spectacolele, dar pe noi nu ne stingherea nimic și nici „chinurile creației" nu le simțeam. Pot să spun un singur lucru: ne străduiam din toate puterile. Probabil că totuși ceva-ceva ieșea, pentru că la spectacolele noastre veneau și adulții. Odată cercul nostru dramatic a făcut chiar un „turneu" prin satele raionului, dând spectacole cu plată. Cu banii strânși am cumpărat îmbrăcăminte și încălțăminte pentru 35 de copii care nu aveau în ce să vină la școală.

Cum-necum, dar despre cercul nostru dramatic s-a aflat la centrul ținutului, în Stavropol, și până la urmă la liceul nostru au apărut din senin, în timpul unor turnee, actorii teatrului dramatic regional. Noi le-am prezentat *Mascarada* lui Lermontov, demonstrându-ne talentul. Ei ne-au lăudat, au făcut observații – pe una o țin minte și azi: au aprobat scena temperamentală dintre Arbenin și Zviozdici, eroii dramei lermontoviene, dar ne-au sfătuit să nu ne tragem totuși de mâneci, pentru că în societatea înaltă chiar și cele mai aprinse discuții se petrec puțin altfel. (Hmm!)

Alături de tata

Între timp, realitatea cerea fără milă socoteală tuturor, inclusiv mie. Tata a fost demobilizat la sfârșitul lui 1945. S-a întors la muncă în stațiunea de mașini și tractoare (SMT) ca lucrător pe combină. Începând din 1946, am început să lucrez

cu el în fiecare vară, ca ajutor. În Privolnoe, unde școala era cam la doi kilometri de casa noastră, după încheierea orelor fugeam la bunicul Pantelei, care locuia în centrul satului, îmbrăcam salopeta de lucru și plecam iute la SMT să-l ajut pe tata să repare combine. Seara veneam împreună acasă de la lucru. Iată, scriu despre asta și mă cuprinde o mare emoție...

Și apoi strângerea recoltei. De la sfârșitul lui iunie și până la sfârșitul lui august trebuia să lucrăm departe de casă. Chiar și când, din cauza ploilor, recoltatul se oprea, noi rămâneam în câmp, punând în ordine echipamentul și așteptând vremea prielnică. Am avut multe discuții cu tata în aceste zile de „zăbavă". Despre toate – despre muncă, despre viață. Între noi existau raporturi nu numai ca de la tată la fiu, ci și ca între oameni care făceau aceeași muncă. Tata mă trata cu respect, eram prieteni adevărați.

Tata era considerat un lucrător foarte bun pe combină și mă învăța și pe mine să fiu la fel. După doi-trei ani puteam deja să reglez singur funcționarea mașinii. Mă mândream îndeosebi cu faptul că puteam să determin după auz ce nu mergea în interior. Nu mai puțin mă mândream cu faptul că mă puteam cățăra pe combină din mers, din orice parte, chiar și pe acolo pe unde scrâșneau mecanismele de tăiere și se învârtea sulul.

A spune că munca pe combină era grea e un eufemism. Era o muncă istovitoare: câte 14, ba chiar și până la 20 de ore pe zi, până la epuizare completă. Iar dacă vremea era uscată și cerealele se puteau treiera, atunci trebuia să prindem momentul – lucram fără întrerupere, schimbându-ne unul pe altul din mers la volan. Era nu arșiță, ci pârjol, un adevărat iad, praf, duruitul neîncetat al fierului... Dacă s-ar fi uitat careva la noi dintr-o parte nu ne-ar fi văzut decât ochii și dinții. Tot restul era acoperit de praf amestecat cu sudoare și gudron. Erau încă, pe vremea aceea, combine cu

remorcă. Se mai întâmpla ca, după 15–20 de ore de muncă, să nu mai rezist și să adorm pur și simplu la volan. În primii ani îmi curgea destul de des sânge din nas. La 15–16 ani de obicei băieții iau în greutate și capătă putere. Putere căpătam, dar în vremea recoltei pierdeam de fiecare dată cel puțin cinci kilograme.

... Era grea munca țăranilor. Dar nu aducea îndestulare în casele colhoznicilor. Îi scăpau gospodăriile proprii. Creșteau oamenii acolo de toate, dar nu toate le rămâneau lor, pentru că fiecare gospodărie țărănească era obligată să plătească tot felul de impozite și să facă livrări către stat.

Chiar și după ani de zile, atunci când prezentam rapoarte despre politica agricolă, mă abțineam cu greu de la formulări și critici dure, pentru că știam ce înseamnă viața la țară și munca țăranului.

Familia noastră o ducea totuși ceva mai bine decât alții: mecanizatorii erau plătiți și în natură, și în bani. Dar câștigurile acestea erau infime: ca să cumperi câte ceva de îmbrăcat sau în casă, trebuia să vinzi ceea ce obțineai din recolta personală. Iar pentru asta trebuia să mergi la târg la Rostov, la Stalingrad, la Șahtî. Într-un cuvânt, niciodată n-am trăit în îndestulare.

Chiar și pe câmp, în timpul recoltei, mâncare ni se aducea puțină. Dar, dacă treieram câte 30 de hectare pe zi, atunci, după regulile de pe vremea aceea, te învredniceai de un „pachet”. Ți se gătea ceva anume – colțunași cu brânză, o bucată mare de carne fiartă –, ți se dădea un borcan de miere și obligatoriu două sticle de jumătate de litru de vodcă. Vodca nu mă interesa, dar „pachetul” era un adevărat dar dumnezeiesc... Și mai era sărbătoare când venea mama de acasă cu gustări...

Acum îmi vine în cap că, în toate timpurile, alături de mine a fost mama. O iubeam. A iubit-o și tata – până la sfârșitul vieții. Era o femeie

minunată, zdravănă, cu simț practic. Tata se mândrea cu ea, îi ierta firea aprigă, o ajuta în toate. A fost un exemplu pentru mine și pentru fratele meu, Aleksandr. Un singur lucru îi reproșam mamei – faptul că mă pâra tatei când făceam vreo șotie. Îmi amintesc acum de membrii familiei noastre, dintre care numai eu am rămas în viață, și mă cuprinde emoția: probabil că aș fi putut să fac mai multe pentru ei, mai ales pentru fratele meu. El a terminat, la sfatul meu, Școala Militară Superioară din Leningrad, a devenit transmisionist în trupele de rachete ale regiunii militare Moscova, iar mai târziu, în vremea din urmă – în trupele cosmice. Saşka, fratele meu, a fost un om foarte bun.

... După ce am devenit secretar general al CC al PCUS, de fiecare dată când mă întorceam în ținuturile natale mă întâlneam cu cei care lucraseră în brigada noastră – tractoriști și lucrători pe combină, oameni deja bătrâni. Ne întâlneam într-o atmosferă cu totul neoficială, ca niște vechi prieteni, care pot să-și spună deschis orice. Brigada de tractoare a lăsat în sufletul meu o amintire de neșters. Și azi îmi sunt dragi membrii ei, deși nici unul nu a mai rămas în viață.

Greu, foarte greu își câștigau oamenii pâinea în anii aceia. În anul 1946 recolta a fost foarte proastă. Exact în regiunile cultivatoare de cereale a fost secetă. Dacă e să credem statisticile oficiale, în țară s-au cules doar 39,6 milioane de tone de cereale, în timp ce în 1940, înainte de război, se recoltaseră 95,7 milioane de tone. Dramatismul situației este evident. În multe regiuni s-a declanșat din nou foametea.

Nici în ținutul Stavropol nu s-au făcut grânele. În primăvara lui 1947 au năvălit la noi locuitorii Stalingradului – mânați de foame. Ne ofereau în schimbul pâinii tot ce aveau. Noi, de fapt, nu prea aveam ce da la schimb, căci abia-abia

ne duceam zilele noi înșine. Și totuși oamenii au găsit să și dea.

Anul 1947 a fost ceva mai bun. În țară s-au strâns 65,9 milioane de tone de cereale. Imediat după încetarea războiului, statul promisese poporului că într-un an va anula sistemul de cartele. Seceta din 1946 l-a silit să mențină sistemul încă un an. Abia în decembrie 1947 cartelele au fost în sfârșit scoase din circulație. A fost un eveniment într-adevăr fericit, dar la noi el n-a stârnit cine știe ce bucurie. În ținutul Stavropol și anul acesta fusese slab. Am trecut cu chiu cu vai peste iarnă. Toată nădejdea ne-o puneam în recolta anului 1948. Și deodată, la începutul primăverii, în aprilie, au început furtunile de praf, teribilii însoțitori ai secetei. „Iar belea – îmi spune tata –, după război, ia să vezi, al treilea an la rând.” Dar, după câteva zile, a venit o ploaie caldă-caldă. O zi, două, trei... Lanurile au început să crească.

A fost prima recoltă adevărată. În colhozul nostru s-au strâns, în medie, cam 220 de tone la hectar. Pe vremea aceea – mai ales după mai mulți ani de recoltă proastă – era un rezultat nemaipomenit. Pe atunci exista un ordin al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS: cine treiera pe combină 1 000 de tone de cereale primea titlul de Erou al Muncii Socialiste, cine făcea 800, primea Ordinul Lenin. Eu cu tata am treierat 888 de tone. Tata a primit Ordinul Lenin, eu, Ordinul Steagul Roșu Muncitoresc. Aveam pe atunci 17 ani și este până azi ordinul care mi-e cel mai drag. Anunțul despre premiere a venit toamna. La școală s-a organizat o adunare. Se întâmpla pentru prima oară în viața mea – eram foarte rușinat, dar, bineînțeles, foarte bucuros. Atunci a trebuit să rostesc primul meu discurs public.

Se poate spune că anul 1948 a fost, pentru familia noastră, dacă nu fericit, cel puțin reușit. A fost un an bun și pentru țară: primul an după război fără cartele. Și, cu toate că, după eliminarea lor,

prețurile la alimente și la produsele industriale au crescut de câteva ori, s-a creat totuși impresia că viața își intra încet-încet în normal.

În anii războiului, oamenii înțeleseseră: trebuie să ne salvăm țara, patria. Se gândeau că se va termina războiul, că o să fim victorioși și atunci o să începem să trăim de-adevăratelea. Dar, chiar și după încheierea războiului, mai ales în primii ani, prea puține s-au schimbat. Din nou muncă grea și din nou visuri: o să reconstruim, o să refacem totul și o să începem, în sfârșit, să trăim omenește. Speranța însufleța chiar și munca cea mai istovitoare, umilitoare pentru om, îi dădea sens, îl ajuta să suporte greutățile.

Se știe că viața trece cel mai iute în lupta cu neorânduiala, când îți lipsește până și strictul necesar, când toate îți sunt împotrivă și o iei de la zero. Eu am trecut și prin asta. Și nu-mi pare deloc rău că o bună parte a energiei mele vitale în tinerețe a fost cheltuită pentru depășirea unor „împrejurări neprielnice”. Greutățile primilor ani de viață independentă și nenorocirile zilnice m-au călit. Vorbesc despre acele dificultăți care testează rezistența omului. Căci esența autentică a omului, cât valorează el de fapt, se vede totuși nu în zilele victoriilor și ale succesului, ci în perioadele critice.

Au fost de toate în vremurile acelea – și greutăți, și bucurii, și durere, și nădejdi. Erau contradicțiile vieții înseși. Cei care astăzi se ocupă de istoria noastră trebuie să fie capabili să vadă toate perioadele ei, toate faptele într-un context mai larg. Altfel nu se va înțelege nimic. Nici evenimentele, nici oamenii.

Astăzi, privind retrospectiv, mă conving tot mai mult că tata, bunicul Pantelei, noțiunea lor de datorie, însăși viața lor, comportamentul, atitudinea față de muncă, de familie, de țară au exercitat asupra mea o înrâurire uriașă și au fost un exemplu moral. În tata, un om simplu de la țară, am descoperit de la natură o nesecată curiozitate și

judecată intelectuală, multă înțelepciune și omenie. Asta îl distingea în mod vizibil printre săteni, care îl priveau cu respect și încredere. Era „un om de nădejde”. În tinerețe nu numai că aveam față de tata sentimente filiale, dar eram și foarte legat de el. Când am devenit adult, l-am admirat din ce în ce mai mult. Mă uimea la el interesul nestins față de viață. Îl interesau problemele țării și ale altor state, chiar îndepărtate.

Deseori întâlnirile noastre se transformau în seri de întrebări și răspunsuri. Cu anii, eu am devenit cel care dădea majoritatea răspunsurilor. Am făcut, cum ar veni, schimb de roluri. Întotdeauna am admirat la el (am mai scris despre asta) atitudinea față de mama. Nu, nu era o afecțiune debordantă, și cu atât mai puțin sofisticată, dimpotrivă – era reținută, simplă și caldă. Nu de paradă, ci venită din inimă. Tata a acceptat-o de la început pe Raisa și întotdeauna era bucuros s-o vadă. Îl interesau foarte mult preocupările ei filosofice. Mi se pare că însuși cuvântul „filosofie” îi făcea o impresie magică. Părinții mei au fost bucuroși când li s-a născut nepoata, Irina, care și-a petrecut mai multe veri la ei. Irinei îi plăcea să meargă cu bunicul în șaretă pe câmpuri, să cosească fânul, să doarmă în stepă peste noapte.

... Am aflat despre îmbolnăvirea gravă și neașteptată a tatei pe când eram la Moscova, unde venisem la cel de-al XXV-lea Congres al PCUS. Am luat imediat cu Raisa avionul spre Stavropol și de acolo ne-am dus la Privolnoe cu mașina. Tata zăcea în spitalul sătesc fără cunoștință, și n-am putut să ne spunem ultimele cuvinte. Mâna lui o strângea pe a mea, dar de mai mult n-a fost în stare.

Tatăl meu, Serghei Andreevici Gorbaciov, s-a stins de hemoragie cerebrală. A fost înmormântat de Ziua Armatei Sovietice – pe 23 februarie 1976. Pământul satului, pe care se născuse, pe care de

copil îl arase, îl semănase și îl culesese și pe care îl apărase fără să-și cruțe viața, l-a primit în îmbrățișarea sa...

Toată viața tata a făcut bine celor apropiați și a plecat dintre cei vii fără să chinuiască pe cineva cu neputința sa. Păcat că a trăit atât de puțin. În 1995 am îngropat-o alături de tata pe mama mea – Maria Panteleevna. De fiecare dată când merg în Privolnoe mă duc mai întâi la mormintele lor.

Îmi aduc aminte de o discuție cu mama, cu mult timp înainte de moartea ei. Stăteam și vorbeam pe băncuța de la poarta casei – locul cel mai plăcut de petrecut vremea. Și deodată, nici una, nici alta, sub imperiul cine știe căror emoții, mama îmi spune:

— Dacă mor, să mă îngropi alături de taică-tău.

Eu i-am spus:

— Ce-ți veni, mamă? Și noi?

— A venit vremea, Mișa, mi-a spus ea zâmbind. De-atâția ani nu l-am văzut pe taică-tău...

Asta s-a întâmplat, cum vă spuneam, demult. În ultimii doi ani de viață mama a fost mai mereu bolnavă. Am ajuns la concluzia că trebuie să-i facem un tratament serios și s-o convingem să vină să stea cu noi. Am internat-o în spitalul Kremlinului. O vizitam în mod regulat, când împreună, când pe rând.

Ultima oară am trecut pe la ea singur, și am stat mult timp de vorbă. Ne-am despărțit seara târziu. M-am întors acasă binedispus, am spus că mama se simte mai bine. Dar, la ora 4 în dimineața următoare, mama și-a dat sufletul. Medicii au întrebat-o în ultimul moment:

— Ce să-i transmitem lui Mihail Sergheevici?

Iar ea a răspuns:

— Știe tot ce trebuie.

10 Adîgheii sunt o populație din Caucazul de Vest, înrudită îndeaproape cu cerchezii. Întrețin timp de multe secole relații comerciale și politice cu Rusia, până când devin, în urma Războaielor din Caucaz din prima jumătate a secolului al XIX-lea, parte a imperiului țarist și apoi a URSS. Azi populează în special regiunea autonomă Adîgheia din Rusia. (n.tr.)

11 Ivan cel Groaznic s-a căsătorit în 1561 cu o prințesă adîghee din Piatigorsk. (n.tr.)

12 Deseatina era o măsură rusească de suprafață, egală cu aproximativ un hectar. (n.tr.)

13 Încercare (nereușită) de lovitură de stat, organizată de un grup de aristocrați ruși, majoritatea ofițeri ai gărzii imperiale, care, pe 14 (26, pe stil nou) decembrie 1825 au încercat să împiedice înscăunarea lui Nicolae I, să anuleze autocrația țarului și să desființeze iobăgia. (n.tr.)

14 Expresie folosită drept epigraf al revistei *Iskra* (Scânteia), inițiată de Lenin în ilegalitate, în Germania (n.tr.)

15 Traducere de Justina Bandol (n.red.)

16 Una dintre societățile decembriștilor. Regimentul Cernigov a fost cel care s-a răsculat primul în decembrie 1825 și a suferit cele mai multe pedepse după înăbușirea revoltei. (n.tr.)

17 Versta era o măsură de lungime egală cu aproximativ un kilometru. (n.tr.)

18 Locuințe dispuse în terasă, cu acoperiș plat, specifice satelor caucaziene (n.tr.)

19 Conducătorii unor răzmerițe ale cazacilor de pe Don în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (n.tr.)

20 Armata Voluntarilor a fost Armata Albă activă pe Frontul de Sud în Războiul Civil rus, condusă, inițial, de Alekseev și Kornilov, apoi, după moartea lui Kornilov, de Alekseev și Denikin. Întrucât a inclus la început foarte mulți ofițeri, fiind astfel foarte eficientă, a rezistat cu eroism Armatei Roșii, pe care a și înfrânt-o de câteva ori, în ciuda diferenței uriașe de efectiv în favoarea roșiilor. Din a doua jumătate a anului 1918 și-a întărit mult rândurile cu cazacii de pe Kuban, iar din 1919, din cauza pierderilor omenești masive și a completării efectivului în general cu țărani mobilizați și prizonieri luați din Armata Roșie, a început să-și piardă din eficacitate. (n.tr.)

21 Armata Întâi de Cavalerie a fost o unitate operativă a Armatei Roșii pe Frontul de Sud, care a jucat un rol hotărâtor în

înfrângerea albilor. În februarie-martie 1920, în bătălia de la Egorlîk, în Caucazul de Nord, cea mai aspră din tot Războiul Civil rus, ea a zdrobit cavaleria cazacă a Armatei Albe, moment după care trupele albe au început să piardă teren pe toate fronturile. (n.tr.)

22 Generalul Piotr Krasnov (1869–1947) a devenit în 1918 atamanul căzăcimii de pe Don, asupra căreia a fost învestit cu puteri dictatoriale. Dat fiind că, spre deosebire de restul Armatei Albe, a căutat susținerea Germaniei, după înfrângerea acesteia în Primul Război Mondial și-a pierdut puterea și a trebuit să se alăture Armatei Voluntarilor condusă de generalul Denikin. Emigrat în 1920 și opozant activ al statului sovietic, a revenit în Rusia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe post de conducător al trupelor rusești colaboraționiste, dar a fost prins și spânzurat în 1947. Nu a fost reabilitat până în prezent. (n.tr.)

23 E vorba de o baladă compusă în 1990 de muzicianul rus Igor Talkov, despre un locotenent-colonel cazac din armata țaristă care s-a alăturat Armatei Roșii, luptând împotriva conaționalilor săi, în majoritate susținători ai albilor. (n.tr.)

24 Guvernul provizoriu a condus Rusia în perioada martie-noiembrie 1917, de la abdicarea țarului Nicolae al II-lea în urma Revoluției din Februarie până la Revoluția din Octombrie (noiembrie, conform calendarului gregorian). Al doilea premier al guvernului provizoriu a fost A.F. Kerenski. (n.tr.)

25 Acronim de la *tovarișcestvo po obrabotke zemli* (n.tr.)

26 Narodnîi Komissariat Vnutrennih Del, Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne, minister sovietic faimos pentru coordonarea activităților de apărare a securității statului (n.tr.)

27 Termenul folosit de autor este *golodomor*, literal „molima foametei", care desemnează în mod particular foametea din anii 1932–1933 din Ucraina, dar și din zona Volgăi, a Kubanului, din Caucazul de Nord și din stepele Asiei (îndeosebi Kazahstan). Prost gestionată și parțial provocată de stat, prin politica de colectivizare forțată și a cotelor și rechizițiilor exagerate impuse țăranilor, a dus la moartea a milioane de oameni. (n.tr.)

28 Joc foarte asemănător cu oina (n.tr.)

29 Ministrul sovietic de Externe al vremii. În 1939 a semnat, din partea Rusiei, pactul de neagresiune cu Germania, așa-numitul Pact Molotov–Ribbentrop. (n.tr.)

30 Colectivizarea agriculturii în URSS a avut loc, în cea mai mare parte, în anii 1928–1933. Perioada celor mai intense represiuni staliniste este considerată cea a anilor 1937–1938. (n.tr.)

31 Zoia Kosmodemianskaia (1923 – 29 noiembrie 1941) a fost o tânără cercetașă care, în timpul campaniei de incendiere a satelor ca mod de a opri avansarea trupelor germane, a fost luată prizonieră de nemți, torturată crunt și apoi spânzurată în satul Petrișcevo, nu departe de Moscova. Înainte de execuție, Kosmodemianskaia a strigat lozinci patriotice și a dovedit multă demnitate. Unul dintre corespondenții de război ai ziarului *Pravda* a auzit povestea ei de la un bătrân martor ocular și, în ianuarie 1942, a scris un articol despre „Tania", întrucât numele fetei nu-i era cunoscut. Ulterior, ea a fost identificată și a primit postmortem titlul de „Erou al Uniunii Sovietice". (n.tr.)

32 Traducere de Nina Cassian, în Antologia poeziei sovietice, Cartea Rusă, 1955, pp. 394-395 (n.red.)

33 Ordinul emis pe 28 iulie 1942, menit să întărească disciplina în Armata Roșie, prevedea că nici un ofițer nu avea voie să se retragă fără ordinul expres al superiorilor săi, cu riscul de a fi deferit tribunalului militar. Tot prin acest ordin se organizau batalioane disciplinare pentru militarii pedepsiți, trimise în cele mai periculoase misiuni, și așa-numitele detașamente-barieră, îndreptățite să tragă în orice militar care se retrăgea fără permisiune (astfel de detașamente existau în armata germană din 1941). (n.tr.)

34 Referire la așa-numiții *hivi*, colaboraționiști, cetățeni sovietici (în bună parte ucraineni) care se oferiseră voluntar să lucreze pentru armata germană. Purtau pe mâneca uniformei germane banderole speciale de identificare. (n.tr.)

35 La începutul lui septembrie 1942, aproximativ 6 000 de evrei aduși din toată regiunea de la poalele Caucazului au fost împușcați în orașul Mineralnîe Vodî. (n.tr.)

36 Un pud cântărea aproximativ 16,5 kilograme. (n.tr.)

37 E vorba de aniversarea revoluției bolșevice. (n.tr.)

38 Vissarion Belinski (1811–1848), critic literar, jurnalist și filosof socialist rus, una dintre personalitățile cele mai influente din istoria literaturii și gândirii ruse. În articole pline de patos a teoretizat realismul în literatură. (n.tr.)

CAPITOLUL 2

Alma mater

Multe lucruri în viața mea sunt legate de Universitatea din Moscova. Fără ea, viața mea ar fi fost cu totul alta, sunt convins. Fără cunoștințele pe care le-am primit acolo, fără experiența traiului în capitală, cu marile ei bogății culturale și spirituale, e foarte puțin probabil că viața mea ar fi urmat traiectoria cunoscută.

Liceul l-am terminat în 1950 cu medalie de argint. Aveam pe atunci 19 ani[39] – vârsta de armată –, și trebuia să mă hotărăsc. Țin minte discuția pe care am avut-o cu tata după încheierea școlii.

— Ce ai de gând să faci mai departe: te duci la facultate sau continuăm să lucrăm împreună?

— Vreau să încerc...

Într-adevăr, eram absolut hotărât să continui învățătura. Dorința aceasta o aveau mulți dintre cei de vârsta mea pe vremea aceea. Practic toți absolvenții celor două clase din liceul meu au intrat la instituții de învățământ superior.

Lucrul acesta poate fi înțeles dacă ne gândim că erau vremuri când țara se refăcea, se construia, când era nevoie peste tot de ingineri, de agronomi, de medici și de profesori. Iar la facultate mergeau clase întregi.

Eu îmi doream să intru la Universitatea din Moscova.

După cum am mai spus, îmi plăceau fizica și matematica, istoria și literatura... Am trimis cereri la Universitatea Bauman[40], la Facultatea de Energetică, la Institutul Oțelului. Se părea că experiența mea de viață, legată de tehnică, ar fi trebuit să mă împingă, în alegerea facultății, în această direcție. Și totuși, după ce am reflectat mai mult, am luat hotărârea să mă înscriu la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov și mi-am trimis dosarul comisiei de admitere. Am început să aștept.

Zilele treceau și eu nu primeam nici o reacție.

Între timp, continuam să lucrez pe combină – să strâng recolta. Începusem să-mi fac griji, așa că i-am cerut tatei voie să merg la poștă și să trimit o telegramă cu plata ramburs la Facultatea de Drept a universității, ca să întreb ce se întâmplă cu dosarul meu. Curând mi-a venit și răspunsul: „Ați fost primit și vi se asigură cazarea în cămin”.

Adică fusesem primit printre primii, chiar și fără interviu, ca să nu mai vorbim despre examene. Probabil că toate au avut un cuvânt de spus: și „originea muncitoresc-țărănească”, și stagiul în câmpul muncii, și faptul că trimisesem deja o cerere pentru a mă înscrie în partid, și desigur, diploma oficială. Cum a contat, probabil, și faptul că participam deja activ la viața obștească: eram secretarul organizației de Comsomol a școlii, membru al Comitetului Raional de Comsomol. În orice caz, eram un candidat potrivit pentru „optimizarea” alcătuirii sociale a colectivului de studenți. Așa erau vremurile pe atunci.

Am fost copleșit de bucurie. Nu mai simțeam greutatea muncii fizice pe combină. Tot timpul îmi răsuna în cap: „Sunt student la Universitatea din Moscova”.

Merită să povestesc despre călătoria mea la Moscova. Pentru prima dată în viață, la vârsta de

aproape 20 de ani, mergeam cu trenul. Până atunci nu ieșisem niciodată dincolo de granițele ținutului Stavropol. Călătoria mea a început cu o aventură. Până la gara Tihorețkaia, eu și tata am făcut autostopul. El m-a dus la tren și s-a despărțit de mine numai după ce mă instalasem deja în vagon. În clipa aceea ne-am emoționat amândoi atât de tare că, luându-și rămas-bun, tata a uitat să-mi dea biletul.

M-am trezit fără bilet și, desigur, n-a trebuit să aștept prea mult că a apărut și controlorul. Nu știu ce mi s-ar fi întâmplat dacă în apărarea mea nu s-ar fi ridicat tot vagonul, făcându-i morală: „L-a condus la tren tată-său, veteran de război, era tot acoperit de ordine – și tu ce faci?" Controlorul a fost silit să se lase păgubaș, dar mi-a cerut ca la următoarea gară să cumpăr bilet până la Moscova. A fost o cheltuială neașteptată, dar n-am avut ce face. Așa au început călătoriile mele dus-întors din Privolnoe la Moscova.

Mă aflam pentru prima dată printre numeroși oameni de toate felurile. Prin trenuri treceau mulți cerșetori. Erau printre ei și invalizi de război. De aceștia nu se atingea nimeni, pentru că, de fiecare dată când vreunul dintre controlori încerca „să facă ordine", pasagerii se ridicau în apărarea vinovatului. Eram la numai câțiva ani după război.

Mergând spre Moscova și înapoi treceam prin Rostov, Harkov, Voronej, Oriol, Kursk. Și peste tot vedeam ruine, urmele cumplitelor distrugeri provocate de război. De câteva ori m-am dus la Moscova prin Stalingrad. Am făcut în așa fel încât să poposesc acolo dimineața și să ajung în capitală seara sau noaptea. Am umblat prin oraș, am urcat pe Kurganul lui Mamai[41], am mers prin locurile pe unde se dăduseră luptele cele mai grele. Chiar și după ani de zile, tot pământul de acolo era literalmente împănat cu schije. Pe câteva le-am luat cu mine și le-am păstrat multă vreme. Și mai era ceva demn de atenție în acest oraș distrus, dar

necucerit – un mare cinematograf nou, Victoria. Dacă aveam vreun pic de timp, mergeam obligatoriu să văd un film.

Dar mă întorc la prima mea călătorie spre capitală. Pe tot drumul, la halte, veneau la tren localnicii și ne ofereau în borcane smântână, castraveți murați sau cartofi copți calzi, aburinzi. Eu nu aveam nevoie de nimic: mama mă echipase cu tot felul de bunătățuri. Dar cei care își însoțeau masa de prânz cu câte un păhărel-două-trei cumpărau castraveți și varză murată.

Toate astea mi le amintesc ca azi. Povestesc despre ele cu mare emoție. Se vede că ceea ce se petrece pentru prima oară în viața omului – cu atât mai mult ceva important – îi rămâne pentru totdeauna în memorie.

... Mi-am lăsat geamantanul în camera de bagaje a gării Kazanski și am pornit spre universitate, pe strada Mohovaia. Am fost uluit de Moscova... Mi-au explicat oamenii pe stradă cum să ajung la universitate. Prima întâlnire cu metroul a fost interesantă și amuzantă, pentru că mă confruntam întâia dată cu o problemă esențială: cum să-mi țin echilibrul pe scara mobilă, ca să nu cad. Acum mi se pare caraghios, pentru că în ziua de azi folosim scările rulante fără să ne mai uităm la ele. Nu numai în Moscova, ci în toată lumea. Dar atunci...

Am fost invitat la decanatul Facultății de Drept încă înainte de începerea cursurilor, pentru a face cunoștință, după câte înțelesesem. Am fost întâmpinat frumos, pus la curent cu situația. Am aflat orarul, mi s-au dat toate informațiile pe care trebuiau să le știe studenții din anul întâi. Mi-am luat notițe, și tocmai mă pregăteam să plec la căminul de pe Stromînka, în momentul când am fost oprit de niște jurnaliști, care m-au rugat să merg câteva minute cu ei la plimbare. Am ieșit în Piața Manejului. Acolo se afla deja un grup de studenți în anul întâi de la alte facultăți. Și, pe

fundalul Manejului și al Kremlinului, ne-au fotografiat. Poza a apărut în *Komsomolskaia pravda* pe 1 septembrie. Păstrez un exemplar ca amintire despre începutul unei noi vieți.

Poate cea mai mare noutate pentru mine s-a dovedit a fi viața în capitală: am avut pur și simplu un șoc. Veneam dintr-un sat unde nu existau curent electric, radio, telefon, unde nopțile din sud se lasă repede, înlocuind brusc zilele, unde stelele atârnă pe cer ca niște felinare uriașe, iar primăvara și vara văzduhul e plin de mirosul florilor, al copacilor, al livezilor. Și deodată nimeresc în huruitul tramvaielor, al trenurilor de metrou, în nopțile luminate de curent electric și într-o mulțime nesfârșită de oameni. La început mi-a venit greu să mă obișnuiesc cu agitația din capitală.

Scriu asta și mă gândesc: da, așa este, dar toate acestea nici nu se compară cu agitația de astăzi, de pe străzile ticsite de automobile și de fluxul oamenilor. Îmi pare că pe atunci omul însemna ceva, pe când astăzi el este pur și simplu urmărit în oraș de tot felul de neajunsuri. Îi vine să fugă de acolo. Și, într-adevăr, mulți fug înapoi, de la oraș la sat, acolo de unde au venit. Acest proces a început deja demult în marile orașe ale lumii: populația multor orașe importante se micșorează. Dar nici pe departe peste tot. Ciudad de México se lărgește – și o treime din populația Mexicului trăiește în capitală și în suburbiile ei. Iar când mergi cu trenul rapid *hikari* de la Tokyo la Kyoto, ți se pare că Tokyo nu se mai termină – cât vezi cu ochii sunt numai locuințe.

La început a trebuit să învăț drumul de la cămin până la Sokolniki[42] și de la Sokolniki la Ohotnîi Riad[43]. Apoi, alături de prietenii din grupă, am făcut cunoștință cu Moscova. Atmosfera în anul întâi și mai ales în grupe era minunată, foarte prietenească. Pentru mine, totul era pentru prima oară: Piața Roșie, Kremlinul, Teatrul Bolșoi – cu prima operă și primul balet, Muzeul

Tretiakov, Muzeul de Artă Pușkin, întâia plimbare cu șalupa pe râul Moscova, excursia prin împrejurimile capitalei, prima demonstrație la aniversarea Revoluției din Octombrie... Și, de fiecare dată, sentimentul incomparabil că toate acestea le recunosc, le știu de undeva.

Și totuși, amintirile mele se leagă în primul rând de clădirea nu prea arătoasă a căminului din Sokolniki. În fiecare zi făceam șapte kilometri – cu metroul, cu tramvaiul și pe jos – către *alma mater* și înapoi. În toți cei cinci ani de studiu în universitatea moscovită n-am reușit să cercetăm nici măcar jumătate din oraș. Dar toate străzile și străduțele din jurul universității, toate insulițele arhipelagului studențesc din jurul căminului – cinematograful Ciocanul de pe Rusakovskaia și Clubul Rusakov, coloritul inimitabil al vechii Piețe Preobrajenskaia (din păcate, azi a rămas prea puțin din ea), vechea baie publică de pe Buhvostovskaia, parcul din Sokolniki – toate mi-au rămas în minte pentru totdeauna. Și, desigur, favoritul meu – Parcul central de odihnă și recreere, care pe vremea aceea era încă locul preferat de moscoviți pentru petrecerea timpului liber.

Aici îmi amintesc cum, pe la începutul relației mele cu Raisa, m-am făcut o dată de râs... În parc erau multe jocuri de toate felurile. Printre ele și din acelea unde puteai să-ți demonstrezi puterea fizică. Eu putere aveam și am decis să i-o arăt și iubitei mele. Toate bune și frumoase, numai că într-un caz m-am făcut de râs... Aparatul era astfel făcut încât trebuia să te pui în picioare și să-l ții (cam ca pe o pompă pentru umflatul roților), dar cu mâinile, spre deosebire de pompă, trebuia nu să apeși, ci să tragi în sus: mașinăria îți măsura astfel forța fizică. Eu eram sigur că-i voi putea arăta Raisei ce potențial aveam. Dar... a ieșit pe dos: brusc m-au lăsat șalele, n-am putut să mă mai îndrept. Raisa hohotea, dar mie nu-mi ardea de râs. Abia am ajuns la metrou.

În anul patru ne-am mutat în noua clădire a universității de pe colinele Lenin (Vorobiovî) și în căminul studențesc de acolo, câte doi în cameră. Nu mai ieșeam câte o săptămână, ba chiar și două, din „cuibul de nobili”, cum numiserăm noul complex studențesc. Pe Stromînka, „boboci” fiind, locuiserăm câte 20 de oameni într-o cameră, apoi în anul doi, câte 11, în anul trei – câte șase.

Aici aveam cantină proprie cu bufet, unde puteam să ne cumpărăm o cană de ceai la un preț derizoriu și să mâncăm pe lângă el câtă pâine voiam, din farfuriile de pe masă. Încă mai bună era pâinea cu muștar și cu sare. Aveam și frizerie, și spălătorie, deși adesea trebuia să-mi spăl rufele singur din cauza lipsei de bani. Aveam și o policlinică, lucru pentru mine tot nou, pentru că în satul nostru nu exista așa ceva, ci doar un agent sanitar. Se afla aici și o bibliotecă, înzestrată cu săli de lectură încăpătoare, un club cu tot soiul de cercuri și secții sportive. Era o lume în sine, o frăție studențească, guvernată de reguli și legi nescrise.

Trăiam totuși ca niște studenți nevoiași. Bursa la facultățile umaniste era de 220 de ruble (la valoarea de până în 1961). E drept că, o vreme, eu am primit pentru rezultate foarte bune la învățătură și pentru activitatea socială o bursă individuală mai mare – de 580 de ruble. Purta numele lui Kalinin[44]. La sfârșitul lunii trebuia adeseori să trec fie la mâncare rece, fie la fasole cumpărată din magazin. Cu toate acestea, ultima rublă o cheltuiam nu pe mâncare, ci pe biletul la cinema.

Învățătura la universitate m-a atras de la bun început. Îmi lua tot timpul, pentru că studiam cu mare interes. Prietenii moscoviți mă mai luau peste picior: multe lucruri care pentru mine erau noi lor le erau cunoscute de pe băncile școlii. Pe de altă parte, pe mine nu mă descuraja faptul că aveam multe să-mi lămuresc. Moscoviții se temeau adesea să arate că nu știau ceva. La începutul

anului trei puteam deja să discut ca de la egal la egal cu cei mai capabili dintre colegii mei.

Prelegerile ni le țineau profesori eminenți, de regulă, autori de manuale de jurisprudență și nu numai. Cea mai puternică impresie mi-a produs-o – pentru toată viața – întâlnirea cu profesorul de drept penal. Era un lector incredibil. Ne-am îndrăgostit de el de la primul curs. Uneori mergeam pe furiș la prelegerile lui în locul altor studenți, care lipseau. Avea profesorul nostru o singură hibă: îl lăsa glasul. I se usca gâtul în timpul orelor – boală profesională. De aceea ținea întotdeauna pe masă o carafă pântecoasă și un pahar din sticlă șlefuită – vase tipice pe vremea aceea la adunări, la ședințe, la prelegeri ș.a.m.d. În două ore, carafa se golea complet.

Dar o dată s-a întâmplat ceva...

Cursul începuse. După o vreme, ușa se deschide încet, scârțâind, și o femeie de serviciu îi pune profesorului pe catedră carafa și paharul. Întârziase. Noi eram în anul patru și ne simțeam stăpânii facultății – ne purtam foarte relaxat. De aceea, la apariția femeii cu carafa, auditoriul a reacționat: a început să se foiască. Profesorul a observat și a înțeles ce se petrecea:

— Dragi colegi! Până și cea mai bună lecție sau comunicare științifică nu se pot ține fără apă!

Un an și jumătate am studiat limba latină. Lecțiile ni le ținea conferențiarul Saketti. Era un om în vârstă, profesor de formație veche. Cu câtă pasiune ne preda! La fiecare seminar (orele se țineau pe grupe) și-ar fi dorit să ne spună mult mai multe decât îi permitea timpul. Se grăbea, se emoționa când nu înțelegeam ceva, când îi puneam întrebări. Era extaziat când ne declama vestitele discursuri ale lui Cicero.

Saketti ne plăcea foarte mult ca om și ca profesor. De ziua lui de naștere am decis toți să-i dăruim ceva din partea noastră. Și cineva a spus: „Ați văzut cu ce geantă umblă?” Într-adevăr,

profesorul avea un diplomat mare și vechi, din piele, pătat și diform. Am strâns bani și i-am cumpărat o geantă mare și frumoasă. A fost înduioșat până la lacrimi.

Eu am terminat universitatea cu distincție și de aceea am primit o diplomă roșie[45]. Dar aveam în foaia matricolă și două note de patru[46], dintre care una la latină. Reacția lui Saketti când a văzut că la toate obiectele de studiu aveam „foarte bine” și numai la latină, „bine” a fost pur și simplu remarcabilă.

— Tovarășe Gorbaciov! Da’ cum s-a putut întâmpla așa ceva?

— Nu știu. Dumneavoastră sunteți de vină.

Și am râs amândoi din toată inima.

Și astfel, foaia matricolă anexată la diploma mea de merit a păstrat amintirea conferențiarului Saketti.

Ce era remarcabil la facultatea noastră de drept? Faptul, cred eu, că oferea studenților cunoștințe bogate și multilaterale. Pe primul loc aș pune ciclul de cursuri de istorie – istoria și teoria statului și a dreptului, istoria doctrinelor politice, istoria diplomației; învățam apoi economie politică aproape la fel de multă ca la Facultatea de Economie, studiam și istoria filosofiei, materialismul dialectic și istoric; logica; limbile latină și germană; în fine, o întreagă gamă de discipline juridice: dreptul penal și civil, criminalistică, medicină judiciară și psihiatrie, dreptul procesual penal și civil, dreptul administrativ, financiar, dreptul colhozurilor, dreptul familiei și al căsătoriei, contabilitate și, desigur, dreptul internațional public și privat, organizarea statală și dreptul țărilor burgheze etc.

Programa facultății pornea de la principiul că însușirea disciplinelor propriu-zis juridice pretinde o cunoaștere aprofundată a proceselor economico-sociale și politice contemporane și trebuie, de

aceea, să se facă în contextul însușirii cunoștințelor de bază ale altor discipline.

În ochii mei, universitatea era un templu al științei, o concentrare de minți luminate care reprezentau mândria noastră națională, un focar de energie tinerească, de entuziasm, de căutări. Se simțea aici influența tradiției seculare a culturii rusești, se păstra, în ciuda a toate, orientarea democratică a învățământului superior rusesc. Numeroși oameni de știință și academicieni considerau o onoare posibilitatea de a preda la Universitatea Lomonosov, de a ține cursuri aici. Mulți dintre ei se aflau la obârșia unor curente de gândire, erau autori a zeci de cărți și de manuale. Prelegerile lor ne deschideau orizonturi noi, dezvăluiau straturi întregi ale cunoașterii, necunoscute nouă până atunci, ne introduceau în logica gândirii științifice. Chiar și în cei mai întunecați ani, între pereții clădirii de pe Mohovaia se simțea pulsul vieții sociale. Chiar și – în bună măsură – pe ascuns, se cultivau principiul „căutării adevărului" și un spirit critic sănătos.

Bineînțeles, situația reală din universitate nu trebuie cosmetizată. Primii mei trei ani de facultate au coincis cu anii „stalinismului târziu", ai unei noi spirale a represiunilor, ai unei campanii deșănțate împotriva „cosmopolitismului fără rădăcini" și a „ploconelii" în fața Occidentului, ai vestitului „dosar al medicilor"...

Atmosfera era extrem de ideologizată. Ca pretutindeni în societate, domneau și la noi prescripțiile ireproșabile ale *Scurtului curs de istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al URSS*[47], considerat etalon al gândirii științifice. Conducerea universității și organele de partid plănuiau în așa fel procesul de învățământ încât să modeleze mințile tinere încă din primele săptămâni, să instaleze în ele un set de norme de netăgăduit, să le ferească de ispita gândirii independente, a analizei, a comparației. Asemenea

presiuni ideologice se făceau simțite și la cursuri, la seminare, în disputele de la serile studențești.

Odată, la o adunare de partid, eu am făcut o observație critică la adresa unuia dintre profesori, referindu-mă la metodologia de analiză pe care acesta o aplica oricărei probleme. După intervenția mea, Valeri Șapko, coleg de cămin cu mine, fost soldat pe front și decanul de vârstă al anului (devenit ulterior profesor universitar și autor de lucrări științifice, astăzi decedat), mi-a atras atenția: asemenea lucruri trebuie spuse numai după ce ai dat examenul cu profesorul respectiv. Eu am râs atunci de spiritul lui prevăzător. Dar iată că a venit vremea examenului. Am început să răspund sigur pe mine, dar la un moment dat am vorbit despre o carte căreia i-am greșit titlul. Examinatorul a făcut o față uimită. M-am corectat imediat, dar era târziu.

Cu un zâmbet otrăvit, profesorul și-a notat ceva în agendă și n-a mai stat să asculte ce spuneam. Când am terminat, fără să-și ascundă satisfacția, a rostit:

— Ei, ce să-i faci, Gorbaciov, meriți un patru clar... și imediat, fără să mai zăbovească, mi-a trecut nota în carnet.

N-am vrut să dau din nou examenul, deși la celelalte obiecte de studiu primisem numai note de cinci. Așa mi-am pierdut bursa de merit. A fost o lovitură considerabilă adusă orgoliului și bugetului meu.

Am acum impresia că atitudinea autorităților față de universitate – și față de profesori, și față de studenți – era foarte vigilentă. Judecând după toate aparențele, aici funcționa un sistem deja rodat de control general asupra minților. Cea mai mică deviere de la poziția oficială, orice încercare de a nu lua ceva de bun de la început se sfârșeau, în cel mai bun caz, cu o critică în cadrul adunării de Comsomol sau de partid.

Ajungeau până la noi și ecourile noului val de epurări în rândul profesorilor. Absurditatea învinuirilor era uneori atât de evidentă, încât îi silea pe puternicii zilei să dea înapoi. De exemplu, profesorul S.V. Iușkov, savant eminent, care-și închinase toată viața studierii istoriei Rusiei Kievene, a fost numit... „cosmopolit fără rădăcini”!

La ședința consiliului profesoral la care urma să fie supus criticii, Iușkov a urcat la tribună, foarte tulburat, și, în loc să țină vreo cuvântare lungă în apărarea sa, a rostit o singură propoziție: „Uitați-vă la mine!” Serafim Vladimirovici stătea în fața publicului în rubașca lui largă, legată la mijloc cu un șnur, ținând în mâini o pălărie ponosită de paie și reprezentând parcă prin toată înfățișarea lui imaginea vechiului intelectual rus de bună credință.

Sala a fost străbătută de un val de râsete. În locul dezbaterii cine știe căror învinuiri pseudoștiințifice tulburi, bunul simț a dictat adunării înfierbântate o întrebare simplă: „Oameni buni, ce facem, ne-am ieșit din minți, de unde până unde cosmopolit?” „Prelucrarea” cazului Iușkov a fost imediat anulată.

Nouă ne plăceau cursurile lui Serafim Vladimirovici. Nici nu erau de fapt prelegeri, erau mai degrabă „povestiri la gura sobei”, istorisiri captivante despre vremuri trecute, despre viața strămoșilor noștri. Profesorul Iușkov își cunoștea obiectul de studiu în mod excepțional. Dar, nu o dată, ne-am permis și față de el tot soiul de „farse ideologice” de felul următor: dar de ce, stimate tovarășe profesor, evitați în prelegerile dumneavoastră referirile la clasicii marxism-leninismului? Atunci el își deschidea febril geanta voluminoasă, încăpătoare, scotea de acolo una dintre cărțile sale și, punându-și ochelarii, căuta în ea pasajele potrivite.

Aș greși dacă aș spune că educația ideologică substanțială care se făcea studenților universității nu ne atingea nicicum conștiințele. Eram vlăstare ale vremurilor noastre. Iar dacă o anumită parte a profesorilor, așa cum mi se pare azi, urma numai din obligație „regulile jocului", noi, studenții, luam multe lucruri care ne erau prezentate la cursuri drept bune, cu sinceritate și convingere.

Sistemul de învățământ făcea, s-ar fi zis, totul pentru a ne împiedica să ne însușim o metodă critică de gândire. Și totuși, în ciuda lui, însăși acumularea de cunoștințe ne aducea – undeva prin anul trei – la o etapă în care începeam să reflectăm serios la ceea ce aparent fusese deja studiat și asimilat.

În 1949, gândirea liberă în Facultatea de Drept s-a manifestat într-un spectacol care punea în scenă procesul intentat lui Ostap Bender. La vremea aceea, *Douăsprezece scaune* și *Vițelul de aur* tocmai văzuseră din nou lumina tiparului, după ce mult timp fuseseră interzise. Spectacolul a fost făcut după toate regulile unui proces penal. Au existat comitetul de jurați, procurorul acuzator și avocatul apărării, și a existat Ostap Bender însuși. În urma audierii ambelor părți și a evaluării tuturor, ca să spunem așa, „circumstanțelor vieții și activității" lui Ostap Bender, tribunalul l-a recunoscut nevinovat. În acest fel a fost confirmată afirmația lui Ostap însuși că el „respectă Codul Penal". Acest joc s-a sfârșit însă cu excluderea din universitate a tuturor participanților la „proces".

Prin intermediul luptei cu cosmopolitismul, Stalin și clica sa își întăreau controlul asupra societății. Era un nou val al reacțiunii ideologice. Dar procesul de însușire a cunoștințelor, cu atât mai mult în universitatea moscovită, faimoasă pentru tradițiile sale democratice, își punea amprenta asupra minților noastre tinere. Nici nu observam cum, căpătând cunoștințe noi, ne schimbam. Atitudinea față de disciplinele sociale,

mai ales față de studierea *Scurtului curs de istorie a PC(B)US,* era o chestiune de stat și de partid. Însă noi studiam profund lucrările lui Lenin. Asta ne îmbogățea mințile, căci ajungeam să cunoaștem ideile lui Vladimir Ilici însuși. Dar ne familiariza de asemenea cu ideile oponenților săi, pe care, cum se și cuvine unui cercetător adevărat, el le cita pe larg în lucrările lui.

Lenin este un marxist înverșunat, „cu tentă rusească", adică și mai înverșunat. Leninismul este o corectare a marxismului originar, deși trebuie să avem în vedere faptul că azi oamenii l-au uitat pe Marx cel de la început, cu căutările sale antropologice...

O țin minte pe conferențiara Maria Petrovna Kazaciok, care ne ținea seminarele dedicate studierii *Scurtului curs*. Încerca tot timpul să ne convingă de adevărul „marxism-leninismului" oficial în interpretarea lui Stalin, să ne anuleze orice fel de îndoieli referitoare la vreo perioadă din istoria PC(B)US.

Mie, locuitor al satului, multe descrieri din cărți ale politicilor legate de țărănime îmi stârneau nedumerirea. În realitate, situația țăranilor pe vremea aceea era o adevărată sclavie. Oamenii nu aveau nici măcar acte de identitate, nu se puteau deplasa liber prin țară. Iar politica fiscală aplicată locuitorilor de la sate era pur și simplu monstruoasă. Fiecare gospodărie țărănească – indiferent că avea sau nu animale – trebuia să dea statului 20 de kilograme de carne și 120 de litri de lapte. Și complet absurde erau legile adoptate la inițiativa ministrului de Finanțe A.G. Zveriov, conform cărora, bunăoară, fiecare pom fructifer era supus impozitării. Ministrul ori nu știa, ori, mai degrabă, nu voia să știe că pomii nu fac fructe în fiecare an. Asta i-a făcut, în cele din urmă, pe săteni să înceapă să-și taie livezile.

Regimul stalinist se purta cu țăranii ca și cum aceștia ar fi fost niște iobagi. Nu întâmplător, exact

cei originari de la sat, mai des decât cei crescuți la oraș, se îndoiau de corectitudinea ordinii existente. Noțiuni precum „colectivizarea”, „sistemul colhoznic” erau pentru mine, spre deosebire de cazul multora dintre colegii mei de studenție orășeni, nu numai teorie, ci și realitate, și știam din propria viață câte nedreptăți existau și în colectivizare, și în sistemul colhoznic.

Toate acestea, desigur, ne întărâtau mințile tinere, pentru că mulți dintre noi aveau diverse observații, trăiri și experiențe de viață de asemenea natură.

Nu exagerez deloc. Pot să amintesc aici o relatare a lui Leonid Nikolaevici Efremov – prim-secretar al Comitetului regional de partid din Stavropol, care înainte lucrase cu Hrușciov în calitate de candidat al Prezidiului[48] Comitetului Central al PCUS. În 1952 el a fost delegat la al XIX-lea Congres al partidului și a luat parte la ședința Comitetului Central de după congres, la care se alegea conducerea superioară de partid. În plen, Stalin a jucat o comedie: a spus că e bătrân și că vrea să iasă la pensie. După cum își amintea Efremov, conducătorul suprem se uita în tot acest timp cu atenție prin sală, să vadă cine și cum reacționează la cuvintele lui. Reacția a fost adecvată: câteva persoane s-au năpustit imediat la tribună (printre ei, Malenkov[49]) și au început să-l implore pe Stalin să-și continue activitatea în funcția de conducător al statului; „poporul n-o să priceapă”. Marele cârmaci a renunțat: chipurile, m-ați convins.

?i apoi (probabil a?a fusese pl?nuit) Stalin a ? nceput s? mustre c?nd pe unul, c?nd pe altul, ?n special pe V.M. MolotovȘi apoi (probabil așa fusese plănuit) Stalin a început să mustre când pe unul, când pe altul, în special pe V.M. Molotov[50] și pe A.I. Mikoian[51]. Pe Anastas Mikoian l-a dojenit pentru că se erijase prea tare în apărător al

țărănimii și l-a numit „un nou Frumkin”. A. Frumkin era un vechi activist de partid, om de știință, care denunțase politica promovată față de țărănime după moartea lui Lenin. Cu această ocazie, Stalin și-a expus viziunea asupra țăranilor: „Noi am dat mujicului rus pământ în folosință veșnică, așa că ne este dator pe veci”. Asta era toată politica lui agrară!

Am spus deja: în anii studenției mele a fost deschis faimosul „dosar al medicilor”, fabricat de organele de securitate[52]. Acesta a dat un nou impuls propagandei antioccidentale, a slujit drept pretext pentru atacuri antisemite deșănțate, pentru învinuirea evreilor de trădare. A fost un act nedrept, mizerabil, revoltător.

Într-un cuvânt, realitatea zilnică dădea buzna în procesul de învățământ, corectând în mod vizibil noțiunile noastre livrești și despre „cea mai dreaptă dintre orânduiri”, și despre „prietenia nestrămutată dintre popoare”, și despre „patria iubită”. Mi s-a întipărit în minte un episod din iarna 1952–1953.

Camaradul meu Volodea Liberman, care slujise ani de zile pe front, nu a venit o dată la primul curs. Și-a făcut apariția abia după câteva ore. Nu-l văzusem niciodată într-o asemenea stare de deprimare, părea la pământ. Era pur și simplu negru la față. „Ce s-a întâmplat?” l-am întrebat. El nu și-a putut reține lacrimile. S-a dovedit că, huiduindu-l și acoperindu-l cu un potop de jigniri și înjurături, lumea îl azvârlise jos din tramvai. Am fost zguduit.

Încet-încet, maturizarea intelectuală, năzuința de a înțelege ceea ce se întâmpla cu adevărat în jur au născut în noi protestul împotriva scolasticii și a buchiselii superficiale din procesul de învățământ, care semăna uneori cu o colecție de precepte ideologice. Era în asta ceva umilitor, ceva care jignea demnitatea umană.

Îmi amintesc că, în toamna lui 1952, după ce a văzut lumina tiparului lucrarea lui Stalin *Problemele economice ale socialismului în URSS*, unul dintre profesori n-a găsit nimic mai bun de făcut la cursuri decât să ne citească, una după alta, pagini din această carte. N-am mai răbdat și i-am trimis un bilețel în care îi spuneam, în esență, că noi cunoaștem cartea și că lectura ei mecanică, făcută cu glas tare, dovedește lipsă de respect față de auditoriu.

Reacția a fost imediată. Mentorul înfuriat a ripostat că unii îndrăzneți, care se tem însă să-și pună semnătura pe o fițuică, au ajuns la concluzia că și-au însușit deja „toată bogăția de principii și concluzii din lucrarea tovarășului Stalin".

M-am ridicat în picioare și am spus că eu sunt autorul biletului. Și s-a pornit caruselul... Informația despre incident a trecut prin organizațiile de Comsomol și de partid și a ajuns la comitetul orășenesc de partid. Iar eu pe vremea aceea eram secretar-adjunct al organizației de Comsomol a facultății pe probleme de ideologie (secretar plin era Boris Spiridonov, care mai târziu a devenit secretarul comitetului de partid pe universitate). În cele din urmă, lucrurile au fost mușamalizate: probabil a funcționat din nou „originea" mea „muncitoresc-țărănească".

Mulți ani după aceea, în perioada dificilă pentru mine din decembrie 1991, m-am întâlnit cu scriitorul Beleaev, care fusese student al Universității Lomonosov în aceeași perioadă. Ne-am amintit și de acest episod. Și interlocutorul meu mi-a mărturisit că în acei ani Gorbaciov era privit, ca să folosim un termen contemporan, aproape ca un „disident". Bineînțeles că nu eram nici un fel de disident, dar în mine se năștea deja o atitudine critică față de cele din jur.

Cunoșteam totuși viața reală și câte ceva din ceea ce se petrecea în anii stalinismului. Lucrul acesta se întâmpla probabil nu numai cu mine, ci și

cu mulți alții. Nu eram disidenți în sensul propriu al cuvântului. Eram mai degrabă „revizioniști”, partizanii înnoirii socialismului „real”.

Am citit la un moment dat o scrisoare a academicianului Andrei Dmitrievici Saharov, compusă în martie 1953. Iată doar câteva cuvinte din ea: „Mă aflu sub impresia morții Marelui Om[53]. Mă gândesc la umanismul lui...”[54] Așa ceva încă se putea înțelege pe atunci. Dar cum să-i pricepi azi pe oamenii care par să fi trecut prin toate, care știu tot și care, în ciuda acestui lucru, vor să găsească din nou răspunsuri la problemele lor în prototipul lui Stalin, care ies cu portretele lui la demonstrații?

... Pe atunci noi – un grup de studenți de la Facultatea de Drept – am hotărât să ajungem neapărat în Sala cu coloane[55], ca să ne luăm rămas-bun de la Stalin. Încet, cu greu, am avansat toată ziua, bătând pasul pe loc ore întregi. Am ocolit pe străduțe Piața Trubnaia, unde s-a produs o aglomerație cumplită, care a costat viața multor participanți la marșul funerar[56]. Am înaintat, stradă după stradă, toată noaptea. În fine, am ajuns la sicriu.

Înainte, în timpul demonstrațiilor de sărbători, îl zărisem de mai multe ori pe Stalin de la depărtare. Acum, în Sala cu coloane, l-am văzut pentru prima oară de aproape... mort.

„Ce se va întâmpla cu noi?” – această întrebare mi-a pus-o prietenul și colegul meu de an Zdeněk Mlynář[57]. „Mișka, ce se va întâmpla acum cu noi?” – sunt cuvintele lui adevărate. Și, probabil, nu erau doar expresia unei stări emoționale, ci și a înțelegerii faptului că Stalin întruchipa întregul sistem.

Anii universitari au fost pentru mine nu numai neobișnuit de interesanți, ci și destul de încordați. De lipsa orgoliului, drept să spun, eu n-am suferit niciodată. Receptam destul de repede tot

ce era nou, dar consolidarea cunoștințelor presupunea studierea unei bibliografii suplimentare extensive. De altfel, prin aceasta se și deosebea procesul educațional de la universitate de studiul în multe alte institute de învățământ superior.

Eu sunt un om comunicativ și întrețineam relații de camaraderie cu colegii de an, dar și cu mulți alți studenți ai facultății, așa cum mi-o cereau îndatoririle de Comsomol. Mi-am format și un cerc relativ restrâns de prieteni: Iura Topilin, Valeri Șapko, Vasili Zubkov, Volodea Liberman, Zdeněk Mlynář, Rudolf Kolceanov, Lenea Taraverdiev, Viktor Vișneakov, Volodea Lihaciov, Natașa Borovkova, Nadia Mihaleva, Lia Aleksandrova, Sașa Filipov, Liusea Rosslova, Ella Kireeva, Valia Rîlova, Galia Daniușevskaia, Volodea Kuzmin-senior. Alături de ei și de cei pe care pur și simplu n-am putut să-i mai numesc aici, intram în lumea cea mare, nouă și necunoscută mie până atunci.

Punctul de agitație din Presnaia

Încă din anul întâi am ajuns să fiu implicat în chestiunile obștești. Una dintre primele mele misiuni a fost postul de adjunct al șefului unui punct de agitație pe probleme curente din raionul moscovit Krasnopresnenski. Ne desfășuram activitatea pe două dintre cele mai vechi străzi ale Moscovei – Bolșaia Gruzinskaia și Malaia Gruzinskaia. A fost un contact extrem de interesant și foarte pilduitor cu orașul și cu locuitorii săi. Țara se pregătea pentru alegerile în Sovietul Suprem al URSS. Prin multe campanii electorale am trecut după aceea, mai ales în anii perestroikăi, când mă aflam deja în fruntea conducerii PCUS. Dar alegerile de atunci și munca aceasta a mea într-unul dintre punctele de agitație ale Moscovei mi-au rămas în minte pentru totdeauna.

Îmi amintesc discuțiile cu alegătorii, când îi invitam la secțiile de votare sau la punctul de agitație, răspunsurile la întrebările lor nesfârșite. Uneori era pur și simplu nevoie să-mi notez problemele lor, să încerc să găsesc soluții și abia apoi să le răspund.

Străzile Bolșaia Gruzinskaia și Malaia Gruzinskaia din vremea aceea nu erau nici pe departe ceea ce sunt azi. În momentul de față ele sunt străjuite de case moderne, trădând o anumită bunăstare. Sunt aici și magazine, și instituții culturale, și cafenele, și restaurante, și multe alte stabilimente legate de viața oamenilor. Pe atunci pe străzile acestea vedeai în general case, și mi-e greu să spun cum s-ar fi putut numi materialul de construcție din care erau făcute. În orice caz, zidurile aveau două straturi de scânduri: unul, în afară, care arăta mai mult sau mai puțin decent, al doilea, la interior, compus din scânduri nerindeluite, care nu se îmbinau perfect. Spațiul dintre ele se umplea cu zgură. Cu timpul, pereții aceștia se uzau și încet-încet se sfărâmau. Și aici deja nu se mai punea problema aspectului estetic. Trebuia să păstrezi căldura în casă. Crăpăturile erau chituite sau îndesate cu bucăți de pânză. Cea mai mare problemă erau tavanele, căci o mare parte din ele avea nevoie de reparații.

Aproape întotdeauna apăreau probleme cu apa, cu încălzirea. Întreprinderile de servicii comunale erau sărace.

Ca să spun drept, am reușit să rezolvăm anumite probleme punctuale, dar dificultatea principală era starea jalnică a acestor case. Toate discuțiile cu alegătorii care locuiau aici se încheiau cu unul și același refren:

— Transmiteți autorităților că lucrătorii de la întreținere lucrează foarte prost, că problemele nu se rezolvă cu anii. Astea nu sunt case, ci dărăpănături. Dacă nu ni se îndeplinesc cererile, nu mergem la vot.

Atunci am văzut eu viața adevărată a locuitorilor Moscovei și condițiile în care trăiau oamenii. Impresia era deprimantă!

Dar, bineînțeles, în anii studenției am fost în diferite cartiere ale orașului și în tot felul de case. Pe strada Gorki locuia familia unui prieten, coleg de Comsomol, Viktor Blinov, al cărui tată lucra la fabrica Zil ca șef de secție. Primise prin repartiție un apartament chiar în centrul Moscovei, într-o clădire nouă. Era o locuință foarte frumoasă. Am avut ocazia s-o vizitez când am fost la nunta lui Viktor. Alături de Blinovi locuia remarcabila actriță Vera Mareţkaia. Asta dovedea că era o clădire elitistă.

Mergeam în vizită, cu diferite prilejuri, la familiile colegilor de an. Cunoșteam aici un alt cerc de orășeni și alte condiții de viață.

După câțiva ani am venit la Moscova la un congres al Comsomolului. Primul lucru pe care l-am făcut când am avut puțin timp a fost să mă duc în cartierul Stromînka, acolo unde se aflase primul nostru cămin studențesc. Am cutreierat cu emoție locurile, cum se spune, „măririi noastre de odinioară”. Apoi m-am dus să văd străzile care fuseseră o vreme „în grija mea” – Bolșaia Gruzinskaia și Malaia Gruzinskaia – și nu le-am recunoscut. Erau în bună măsură reconstruite.

Foștii studenți din anul nostru de facultate au instituit o tradiție – încă de după încheierea studiilor, o dată la cinci ani, ne întâlnim la Moscova. Cei mai mulți dintre noi locuiesc acum aici, dar sunt destui și din cei care lucrează în provincie. De-a lungul timpului, mi-am văzut vechii colegi schimbându-se sub ochii mei. Doar câțiva păreau neatinși de vreme, arătau tineri, energici. În urma acestor întâlniri mă simțeam și vesel, dar și trist. Cel mai tare mă emoționau întotdeauna relatările decanului nostru de vârstă, Valeri Makarovici Șapko, fost luptător pe front,

care ne povestea ce se mai întâmplase cu noi în cei cinci ani de la ultima revedere.

Ultima dată ne-am strâns la întâlnirea devenită tradițională în anul 2007, când majoritatea colegilor mei ajunseseră la vârsta de 75 de ani. Anunțul decanului de vârstă a fost descurajant: aproape 40% dintre colegii noștri nu mai erau în viață. Ne-am înțeles să ne întâlnim mai des. În 2010 ne-am adunat din nou...

Activitatea de Comsomol

Activismul meu în campania electorală din 1950–1951, memorabilă pentru mine, n-a trecut neobservat de colegii mei de an, așa că am devenit secretarul organizației de Comsomol a anului întâi de la Facultatea de Drept. Facultatea noastră nu era atât de mare în comparație cu altele. Dar organizația de Comsomol era considerabilă – avea mai mult de 2 500 de membri. În anii următori am fost ales prim-secretar adjunct al biroului de Comsomol pe facultate, responsabil cu problemele ideologice. Nu țin minte foarte multe din această muncă. În centrul atenției noastre se afla procesul de învățământ. Decanatul insista constant pe lângă activiștii de Comsomol să obțină rezultate bune la învățătură. Misiunea organizațiilor comsomoliste era să controleze starea de spirit a studenților. Erau încă vremuri staliniste. Iar Universitatea din Moscova și partea ei cea mai activă cu atât mai mult trebuiau supravegheate.

Cea mai mare parte a vieții membrilor de Comsomol era legată de grupele comsomoliste. Nu numai învățătura, ci și petrecerea timpului liber în activități culturale: vizitele la muzee, mersul la filme, la teatru, excursiile împreună în afara orașului – toate acestea intrau în sfera de activitate a grupelor de Comsomol. De aceea, Comsomolul însemna pe atunci foarte mult. În anii aceia era o forță socială vie. Organizația de Comsomol a universității era colțoasă. În facultăți se întâmplau

tot felul de lucruri, și uneori situația lua o întorsătură destul de gravă.

Foarte elocvent în acest sens este un caz despre care vreau să vă povestesc. Odată cu mutarea studenților de la facultățile de științe ale naturii și a celor din anii mari de la facultățile umaniste în căminul studențesc de pe Colinele Lenin (astăzi, Colinele Vorobiovî), condițiile de viață ale studenților au devenit mult mai bune decât pe Stromînka. Dar administrația căminelor a manifestat în același timp o mare lipsă de respect față de studenți, care a provocat un conflict cu rectoratul. După toate aparențele, acesta era foarte neliniștit de comportamentul nostru moral. Studentele au fost cazate într-o „zonă" (închipuiți-vă ce denumire – „zonă"!), iar studenții – într-alta. Da, erau într-adevăr două „zone", pentru că nimeni nu putea pătrunde în ele în afara celor care locuiau acolo. Trecerea dintr-o zonă într-alta era o mare problemă. Pentru comparație, pot să spun că e mai ușor azi să-ți îndeplinești dorința de a ieși din țară decât era pe atunci să treci dintr-o zonă a căminului într-alta.

Eu și Raisa ne-am căsătorit chiar înainte de mutarea de pe Stromînka pe Colinele Lenin. Ea s-a trezit cazată în „zona G", eu – în „zona V" (amplasate în capete opuse ale clădirii). Și, deși eram soț și soție și căsătoria noastră fusese înregistrată la Oficiul Stării Civile, eu puteam să rămân la ea în cameră numai până la ora 11 seara. Dacă stăteam fie și 5–10 minute în plus, se auzea telefonul și urma o admonestare: „Aveți un vizitator din afară. Încălcați regulamentul". Nici una dintre încercările mele de a schimba starea de lucruri n-a avut succes. Și așa se întâmpla cu toți cei aflați în situații asemănătoare.

Repartizarea aceasta crea dificultăți mari în organizarea întregii vieți de cămin, pentru că studenții nu fuseseră împărțiți pe facultăți, ci conform unor reguli cunoscute doar de rectorat.

Trebuie să spun că noi, studenții, țineam la rectorul Universității, Ivan Gheorghievici Petrovski, care îl înlocuise în acest post pe academicianul Nesmeianov, ales atunci președintele Academiei de Științe a URSS. Petrovski era un mare savant – matematician de profesie – și un om foarte atent și cald. Și iată că acest om bun la suflet se trezise călăuzit de niște sfaturi și pretenții care dăduseră naștere unor asemenea reguli teribile.

Sistemul de repartizare a studenților în cămine a rezistat doar până la conferința anuală a organizației de Comsomol a universității, care s-a desfășurat în decembrie 1953. A fost cea mai tumultuoasă conferință din câte-mi amintesc. Rectoratul, decanii și angajații KGB din raion și din oraș au fost criticați pentru ipocrizie și lipsă de respect față de studenți. În timpul conferinței a fost împrăștiată gazeta *Ghimpele*, care prezenta în spirit satiric discuțiile și viața tineretului comsomolist în general. La prima ieșire în pauză, deputații la conferință au fost copleșiți de o puzderie de foi volante.

Țin minte că, pe una dintre coloanele vestibulului, pe un sul de hârtie desfășurat era desenat piciorul rectorului, sub cizma căruia se vedea un certificat de căsătorie. Conferința a fost de-a dreptul „nimicitoare” pentru conducere: a cerut schimbarea regulamentului care fusese adoptat în primele luni în căminele de pe Colinele Lenin. Reacția a fost imediată: cât timp studenții au fost în vacanța de iarnă, s-a făcut re-repartizarea celor cazați în cămine, pe facultăți. Și a început o viață normală...

Colinele Lenin sunt un cartier fermecător al Moscovei, foarte frumos. Despre clădirea Universității Lomonosov mi-e greu să judec obiectiv, dar mie mi se pare că, asemenea altor câtorva zgârie-nori ridicați la indicațiile lui Stalin, arată impresionant până în ziua de azi. Că veni

vorba, la construirea universității – pe acest „șantier al comunismului” – au muncit și prizonieri din Gulag.

... În 1952 am intrat în partid. S-a pus atunci problema: ce să scriu în formular despre bunicii mei, care fuseseră victime ale represiunilor. Deși bunicul Pantelei nu fusese judecat, stătuse totuși 14 luni în închisoare. Iar bunicul Andrei fusese deportat în Siberia. Când îmi exprimasem dorința de a deveni membru de partid, chestiunile acestea nu preocupaseră pe nimeni – sătenii știau totul despre mine. I-am scris tatei, căci, la intrarea în partid, el trebuise deja să răspundă la o astfel de întrebare. Când ne-am întâlnit în vară, tata mi-a spus:

— Eu n-am scris nimic. Pe front acolo nu exista așa ceva, când te primeau în partid înainte de bătălie. Oamenii mergeau la moarte.

Acesta a fost răspunsul tatălui meu.

Ei, dar eu, fiul lui, a trebuit ca, în comitetul de partid și apoi în comitetul raional al PCUS, să dau lungi explicații despre toată istoria bunicilor mei.

Prima întâlnire

Universitatea din Moscova era nu numai o concentrare de oameni cu moduri diferite de gândire, cu experiențe diferite de viață, de naționalități diferite. Aici se intersectau destine, uneori pentru o clipă, dar adesea pentru toată viața. Și exista un loc unde acest gen de întâlniri se petrecea cel mai des – clubul studențesc de pe Stromînka.

Clădirea modestă, asemănătoare cu o fostă cazarmă, devenise pentru noi un focar de cultură de cea mai bună calitate. Aici veneau cântăreți și actori vestiți – Lemeșev, Kozlovski, Obuhova, Ianșin, Mareț kaia, Mordvinov, Pleatt[58] și alții. Floarea lumii teatrale a Moscovei. Înșiși actorii considerau că-și îndeplinesc o datorie de cinste cultivând în tineret simțul frumosului. Era o

tradiție remarcabilă a intelectualității artistice ruse, cu rădăcini în perioada dinainte de Revoluție, o tradiție astăzi, din păcate, aproape pierdută. Iar pe noi, studenții veniți „de-a lungul și de-a latul" țării, asemenea întâlniri ne familiarizau într-adevăr cu arta autentică.

După cum am mai spus, în club funcționau o mulțime de cercuri, de la cercul de gospodărie, unde puteai învăța cum să faci o omletă și să transformi o rochie veche sau o pereche de pantaloni, și până la cercul de dansuri de societate, care în anii aceia se bucurau de o popularitate fără egal. Din când în când, în incinta clubului se organizau seri dansante. Eu mergeam la ele destul de rar – preferam cărțile. Dar prietenii mei, colegi de an, se duceau destul de des, și apoi comentau cu patos meritele partenerelor.

Într-o seară, în toamna lui 1951, eu stăteam în camera din cămin și mă pregăteam de un seminar. Brusc, în cameră dau pur și simplu buzna prietenii mei Iuri Topilin și Volodea Liberman și încep care mai de care să mă cheme să merg cu ei la club.

— Lasă lecțiile! Să vezi ce fată a apărut la club!

— Ei, că s-or fi sfârșit fetele pe lume! Mai am puțin de lucru.

— Hai, lasă totul și vino!

— Bine, bine. Vin imediat.

M-am gândit ce m-am gândit, m-am ridicat și m-am dus la club. Pe atunci nu aveam, desigur, cum să-mi imaginez că merg în întâmpinarea propriului destin. Mi-am văzut colegii și m-am îndreptat către ei. Discutau ceva cu însuflețire și râdeau împreună cu prietenele lor. S-a dovedit că obiectul acestei veselii era Iura Topilin – un băiat înalt de vreo doi metri, care făcuse războiul. Se stabilea cine cu cine va dansa următorul dans. Iura voia ca partenera lui să fie o studentă pe care o vedeam pentru prima oară. Prietenii mei râdeau de el:

— Cum să vă potriviți? Ce pereche mai e și asta?

Într-adevăr, fata elegantă, subțire, cu păr roșcat, era pur și simplu complet opusul prietenului meu. I-au mai făcut și alții invitații. Și, deodată, studenta aceasta, s-ar fi zis, modestă și liniștită, a spus:

— O să dansez cu Iura. Suntem colegi, amândoi facem parte din comitetul studențesc al căminului. Avem despre ce să discutăm.

Eu am rămas pe margine și am așteptat să se termine dansul. Imediat după aceea mi s-a făcut cunoștință cu Raisa Titarenko. Trebuie să spun că atunci, la prima întâlnire, ea n-a manifestat nici un fel de interes față de persoana mea. Iar eu m-am străduit să nu arăt ce impresie puternică produsese asupra mea.

N-am discutat între patru ochi, pentru că a mai fost un singur dans și seara s-a încheiat.

Peste câteva zile, Iura Topilin le-a invitat pe Raisa și pe alte câteva fete de la Facultatea de Filosofie la noi în cameră. Am băut ceai, am discutat generalități. Raisa nu mi-a acordat nici o atenție. Curând a început să-și îndemne colegele să plece. Apoi a început brusc o discuție cam la nimereală: fetele au început să întrebe cine câți ani are și pe ce front a fost. Într-adevăr, majoritatea băieților din cameră luptaseră pe front. M-au întrebat și pe mine:

— Și dumneavoastră[59]?

— Nu, eu n-am fost pe front.

— De ce?

— Când s-a încheiat războiul aveam 14 ani.

Și deodată o aud pe Raisa:

— N-aș fi crezut niciodată că aveți abia 20 de ani.

La care eu am reacționat pur și simplu prostește: le-am adus buletinul și li l-am arătat. Apoi m-am emoționat: mi-era rușine în fața băieților. N-am putut să spun decât:

— Eu nu v-am întrebat pe dumneavoastră câți ani aveți. Nu e frumos.

— Și totuși, ce credeți?

— Cred că suntem de aceeași vârstă, am spus.

— Nu, dumneavoastră sunteți mai mare, a urmat răspunsul.

Totul s-a desfășurat aproape oficial – cu „dumneavoastră”.

Așa s-a încheiat încă o întâlnire, după care am simțit că-mi pierd capul. Voiam tot timpul s-o văd pe Raisa și să mă nimeresc în calea ei. Și asta se întâmpla destul de des, pentru că agitația în cămin este neîntreruptă, și, într-un fel sau altul, n-ai cum să nu dai peste celălalt de câteva ori pe zi, pe coridoare, la cantină, dar cel mai adesea la bibliotecă. Însă chiar și aici: „Bună ziua!”, „Bună ziua!” și nimic mai mult. Raisa se purta foarte reținut.

Pur și simplu mă fermecase. Chiar și îmbrăcată în hainele ei modeste, acționa asupra mea foarte puternic. Sau, brusc, apărea într-o pălărioară cu voal. De ce oare? Se vede că o interesa totuși ce impresie face asupra celor din jur.

O dată am zărit-o împreună cu un băiat înalt cu ochelari. O servea cu bomboane de ciocolată. Am salutat-o, ea mi-a răspuns. Întâlnirea s-a limitat la atât – din nou. L-am rugat atunci pe Iura să afle cine era băiatul cu care o văzusem. După o vreme, Iura mi-a raportat că era student la fizică și se numea Anatoli Zarețki. Și mi-a spus:

— Mihail, uite ce-i, trebuie să te descurajez. Conform informațiilor pe care le am, Raisa și Anatoli au planuri mari.

„Eh, ce să-i faci, am întârziat!” mi-am spus atunci.

Peste vreo două luni m-am dus la unul dintre concertele de la clubul nostru. M-am strecurat pe intervalul care ducea spre scenă. Am căutat și n-am găsit locuri libere. Deodată în fața mea s-a

ridicat o fată într-o rochiță cu picățele albastre. Era Raisa.

M-a întrebat:

— Căutați un loc?

— Da.

— Vă rog, luați locul meu, eu plec.

Nu știu ce m-a împins atunci... s-a declanșat un soi de impuls interior. I-am spus:

— Vă conduc.

Ea nu s-a împotrivit. Am simțit că se petrecea ceva cu ea și am întrebat-o:

— Și de ce plecați?

— Nu știu, n-am starea sufletească necesară.

Într-adevăr, era într-o dispoziție tare proastă. Când am ieșit din sală, i-am spus:

— Haideți să ieșim puțin să ne plimbăm.

— N-am nimic împotrivă.

— Atunci trebuie să ne îmbrăcăm mai gros.

Ne-am întâlnit peste zece minute. Am umblat vreo două ceasuri – de la Iauza[60] până la stația de metrou Sokolniki. A fost prima noastră plimbare împreună. Era frig. Dar ne-am înveselit amândoi: am discutat despre chestiuni studențești. Cred că ne-am întors pe Stromînka pe la 11 noaptea.

Camerele noastre erau la etaje diferite, dar nu departe una de alta. Am condus-o până la ușă și i-am spus:

— A fost o plimbare plăcută. Eu m-am simțit foarte bine.

— Da, da.

— Ce faceți mâine seară?

— Nu știu.

— Nu vreți să mergem la un film? Cursurile vi se termină la aceeași oră cu ale mele.

— Bine, să mergem.

— Atunci vin după dumneavoastră pe la cinci.

— Foarte bine.

A doua zi ne-am dus la film. Am mâncat înghețată și am discutat cu voce înceată despre

una-alta – aș zice, într-un cuvânt, despre fleacuri. Mi se pare că, în asemenea cazuri, fleacurile au o importanță capitală: mai bine să începi o cunoștință nu de la buletin, ci de la prostioare.

Așa au început plimbările noastre, aproape zilnice. Iar într-una din seri Raisa m-a invitat în camera ei, unde se adunaseră deja câteva studente pe care le cunoșteam. Fetele erau bătăioase, ascuțite la limbă. Un soi de voce interioară mi-a spus: mai bine taci din gură. Am răspuns la întrebări, dar n-am pus nici una.

Bineînțeles, Raisa se distingea printre ele. Nu era o mare frumusețe, dar era foarte plăcută, foarte drăguță: o figură expresivă, ochi vii, o siluetă zveltă, elegantă (la începutul facultății a făcut gimnastică, până când a căzut de la inele) și un glas fermecător, care și azi îmi sună în urechi...

În aceeași cameră cu Raisa, pe lângă Nina Leakișeva, locuiau Lia Rusinova și încă o Nină, care erau prietene cu doi studenți de la Facultatea de Filosofie – Iuri Levada și Merab Mamardașvili. Iuri Levada a devenit apoi profesor universitar, creatorul și conducătorul Centrului de sociologie care azi îi poartă numele. Viața i s-a curmat nu demult.[61]

Merab Mamardașvili era un georgian înalt și chipeș. Încă de pe atunci se spunea că are mari perspective. Cu anii a devenit un filosof cu un destin remarcabil. Păcat că a plecat dintre noi prea repede.

Am fost întrebat la un moment dat despre Merab, dar întâlnirile noastre nu au fost decât trecătoare, ca și acelea cu Iuri Levada. Aveam prea puține de spus despre ei în plan personal. Când, la începutul anilor 1990, în Georgia au avut loc frământări sociale tumultuoase, Merab a rostit câteva bine cunoscute cuvinte, care au avut ecou nu numai în Georgia, ci și în toată Uniunea Sovietică: „Dacă poporul meu votează pentru

Gamsakhurdia[62], eu am să merg împotriva poporului meu”.[63]

Dar toate acestea au fost mai târziu. Atunci, toți trei ne-am căsătorit până la urmă cu cele trei fete din camera aceea de cămin. E drept că numai eu și Raisa am rămas împreună, fideli alegerii făcute. Mai întâi s-au despărțit Merab și Nina, apoi Iuri și Lia. După moartea Raisei am primit o scrisoare lungă, scrisă de mână, de la Nina – fosta soție a lui Merab. O păstrez ca amintire a tinereții noastre studențești. A fost publicată nu demult în cartea despre Raisa, *Schițe pentru un portret*[64].

Facultățile noastre (cea de drept și cea de filosofie) erau situate alături, pe strada Mohovaia, și eu și Raisa ne întâlneam adeseori în curtea mică, sub arcadă, și porneam să ne plimbăm prin Moscova. În drum treceam de regulă pe lângă două sau chiar trei cinematografe. Ne simțeam bine împreună. La început mergeam pur și simplu alături, apoi am început să ne ținem de mână. Pentru noi gestul acesta a devenit nu doar un obicei. Atingându-ne mâinile, ne percepeam tot timpul fizic unul pe celălalt.

Totul mergea cum nu se putea mai bine. Colegii de an îmi spuneau în glumă: „L-am pierdut pe Mihail”. Iar Iura Topilin și Volodea Liberman au devenit și prietenii Raisei și își prețuiau foarte mult „propriile merite” în nașterea sentimentului dintre noi.

Dar, într-o zi de iarnă, s-a întâmplat ceva neașteptat. Ca de obicei, eu și Raisa ne-am întâlnit după ore în curticica universitară de pe Mohovaia. Am hotărât să mergem pe jos până pe Stromînka. Raisa a tăcut aproape tot drumul, răspundea parcă fără chef la întrebări. Am simțit că era ceva în neregulă și am întrebat-o direct ce s-a întâmplat. Și răspunsul ei a fost:

— Trebuie să încetăm să ne mai întâlnim. Mi-a fost foarte bine în tot acest timp, îți mulțumesc. Dar am trecut deja printr-o despărțire de un om în

care credeam și n-aș suporta să se mai întâmple o dată. Mai bine să terminăm relația dintre noi acum, cât încă nu e prea târziu...

Am mers mult timp în tăcere. Când ne-am apropiat de Stromînka, i-am spus Raisei că nu pot să-i îndeplinesc rugămintea, fiindcă pentru mine asta ar fi însemnat o catastrofă. Aceasta a fost declarația mea de dragoste.

Am intrat în cămin, am condus-o până la camera ei și, la despărțire, i-am spus că o voi aștepta în același loc, în curticica de lângă clădirea universității, peste două zile.

— Nu trebuie să ne mai vedem.

— Eu am să te aștept.

Peste două zile ne-am întâlnit. Și de atunci nu ne-am mai despărțit niciodată.

Curând, Raisa mi-a povestit ce se petrecuse cu ea...

— Multă vreme am fost prietenă cu Anatoli Zarețki. Ne înțeleseserăm să ne căsătorim. Părinții lui locuiau undeva prin Lituania sau Letonia. Tatăl lui era directorul Căilor Ferate din țările baltice, general „de cale ferată". Mama lui e o femeie impresionantă, iese în evidență, are ambiții mari. Au fost stabilite întâlniri pentru ca viitorii socri să se cunoască între ei. Mama lui a venit într-un vagon special rezervat pentru ea. Am fost și eu invitată la întâlnire. Și mama lui nu m-a plăcut. Iar Tolea n-a putut să i se împotrivească. S-a produs ruptura. M-am simțit amărâtă și umilită. Mi se părea că viața mea se încheiase. Dar o prietenă mi-a spus: de ce îți trebuia ție un astfel de om?

Și doctoranzii, și studenții la fizică, și cei de la matematică știau ce se petrecuse între Raisa și Anatoli. O mulțime de băieți începuseră să-i dea târcoale. Au urmat întâlnirea noastră și tot ceea ce am povestit până acum. Amândoi am făcut o alegere. Raisa se lega greu de oameni, dar în prietenie era foarte loială. Iar mie mi-a devenit prieten devotat și soție multiubită.

Într-o noapte de vară am stat de vorbă într-un mic scuar al aceluiași cămin studențesc de pe Stromînka până dimineața. În noaptea aceea ne-am înțeles să rămânem pentru totdeauna împreună.

În vacanța de vară eu am plecat acasă la Privolnoe și le-am spus mamei și tatei despre viitoarea căsătorie. Ei nu o văzuseră și nu o știau pe Raisa, dar nu s-au împotrivit. Îi scrisesem dinainte directorului stațiunii locale de mașini și tractoare cu rugămintea să-mi dea posibilitatea să muncesc pe vechiul meu post, ca ajutor de lucrător pe combină. I-am explicat că mă așteaptă schimbări importante în viață și că am nevoie de bani. Am primit permisiunea lui. Raisa a plecat în vacanță în Bașkiria, dar nu le-a spus nimic părinților ei.

Astfel, bizuindu-ne pe noi înșine, eu și Raisa am rezolvat cea mai importantă problemă a vieții noastre împreună. Eu m-am întors la Moscova cu banii. Am venit mai devreme, ca s-o pot întâmpina pe Raisa. Doamne, cât am fost de fericiți când ne-am întâlnit în Gara Kazanski! A început o perioadă minunată, irepetabilă, plină de emoții... Raisa trebuia să-și facă rochia de mireasă, eu pentru prima oară în viață mi-am comandat un costum din stofă bleumarin, care se numea pe vremea aceea „udarnik”[65]. Tot atunci, înainte de a ne înregistra la Oficiul Stării Civile, ne-am pozat într-un atelier de fotografie artistică de lângă stația de metrou Kirovskaia. Sunt cele mai bune fotografii din albumul nostru de familie.

Am stabilit nunta pentru perioada sărbătorilor din noiembrie. Civil nu ne-am grăbit să ne căsătorim. Dar, o dată, traversam podul de peste Iauza înspre Piața Preobrajenski. Imediat după capătul podului se afla clădirea Oficiului de Stare Civilă al cartierului Sokolniki. Eu i-am propus Raisei: „Hai să intrăm”! „Hai” a spus ea.

Am intrat, am aflat ce documente ne trebuiau pentru înregistrarea căsătoriei civile și am făcut

cererea. Iar pe 25 septembrie 1953 am trecut din nou, împreună cu cei mai buni prieteni, pragul acestei instituții respectabile, unde am și primit, cu numărul de înregistrare RV 047489, certificatul care atesta că cetățeanul Gorbaciov, Mihail Sergheevici, născut în 1931, și cetățeanca Titarenko, Raisa Maksimovna, născută în 1932, au încheiat căsătoria conform legii, fapt confirmat de semnăturile și ștampila corespunzătoare. Totul a fost foarte prozaic. Nu a semănat cu ceea ce se petrece astăzi în casele de căsătorii. Dar, după aceea, nu a fost an în care să nu serbăm această zi, oriunde ne găsea – că eram acasă, în tren, în concediu, ba chiar și în avion. Cel mai adesea o sărbătoream numai noi doi. Așa voiam noi. Așa ne simțeam bine.

O dată aniversarea aceasta a noastră s-a nimerit în timpul unui concediu în Kislovodsk. Împlineam 20 de ani de căsnicie – era anul 1973. Am comandat o masă pentru doi într-un restaurant din afara orașului, la munte. Un loc minunat, ticsit de turiști. Muzică, dans, toasturi peste toasturi peste tot în jur! La rugămintea mea ne-au fost aduse o sticlă de șampanie, o sticlă de vodcă Stolichnaya și o gustare caucaziană. Eram într-o dispoziție atât de bună, încât nici n-am observat cum au trecut câteva ceasuri. Și în această stare de spirit am băut tot ce comandaserăm: Raisa – un pahar de șampanie, iar eu, tot restul. Așa ceva nu mi s-a mai întâmplat niciodată.

Chiar la începutul anilor 1990, când m-am trezit „disponibilizat”, am hotărât amândoi că, indiferent de situație, vom merge să ne serbăm aniversarea la restaurantul Opera. Raisa a vrut să bea un pahar de coniac fin. Coniacul ne-a plăcut. Am mai comandat un păhărel. Cânta și muzica, atmosfera a devenit extrem de plăcută. Dar s-a dovedit că beam un coniac scump – „Louis XIII” – și de aceea cina ne-a costat „cât nu făcea”. M-am scotocit prin toate buzunarele după banii necesari.

Am dat tot ce aveam la mine, până la ultima copeică, mai să mă fac de râs.

... În „folclorul” familiei noastre dăinuie amintirea unui vis pe care Raisa l-a avut chiar în primele zile ale căsniciei noastre.

Se făcea că noi – eu și ea – ne aflam undeva pe fundul unei fântâni adânci și întunecate, și numai undeva sus se zărea o geană de lumină. Ne cățărăm pe ghizd, ajutându-ne unul pe altul. Mâinile ne sunt rănite, ne sângerează, durerea e insuportabilă. Raisa își pierde echilibrul, dar eu o prind, și ne ridicăm din nou, încet-încet. În sfârșit, rămași aproape fără puteri, izbutim să ieșim din gaura aceasta neagră. Înaintea noastră se vede drumul drept, curat, luminos, mărginit de pădure. În față, la linia orizontului, un soare uriaș, strălucitor, și drumul parcă se afundă în el, se pierde. Și mergem în întâmpinarea soarelui. Când, deodată... De pe ambele laturi ale drumului înaintea noastră încep să cadă umbre negre, înfricoșătoare. Ce mai e și asta? Pădurea murmură drept răspuns: „Dușmanii, dușmanii, dușmanii”. Inima ni se strânge... Luându-ne de mână, continuăm să mergem pe drumul către orizont, către soare...

Pe 25 septembrie 1953 ne-am căsătorit civil. Dar soț și soție am devenit cu adevărat abia atunci când ne-am mutat, la începutul lui octombrie, pe Colinele Lenin, în noul cămin. În perioada aceea studenții mergeau la recoltarea cartofilor în regiunea Mojaisk. Într-una dintre seri, când m-am întors, Raisa pregătise în camera ei o seară pentru doi – o seară care pentru noi a însemnat totul și pentru totdeauna.

O nuntă studențească

Petrecerea de nuntă am organizat-o în seara de 7 noiembrie în căminul de pe Stromînka, în cantina cu mâncare dietetică. Ne-am invitat colegii de an, prietenii apropiați. S-au servit feluri de mâncare

„tradiționale” pe vremea aceea: salată de vinete, pește sărat, cartofi fierți și vodcă Stolichnaya. Asta la felul întâi. Și a mai fost și ceva carne, pare-mi-se, niște chiftele. Cam pentru atât ne ajunseseră banii. Raisa era într-o rochie de mireasă din șifon subțire, care îi venea foarte bine. Când o îmbrăcase, se învârtise mult în fața oglinzii. Eu o întrebasem:

— Îți place?

— Sunt atât de fericită!...

Îi plăceau hainele frumoase. Era ceva uimitor în femeia aceasta. Provenea dintr-o familie de oameni simpli, sosise la universitate dintr-o provincie îndepărtată. Și încă de pe atunci se distinsese și se deosebise de multe alte fete. Îmi vine adeseori în minte imaginea aceasta și cred că nu e o exagerare să spun că era o adevărată prințesă. Mie îmi plăcea faptul că voia să arate frumos. Ne era greu, când veniturile noastre abia dacă ne permiteau să ne întreținem. Și totuși, când ni se ivea și cea mai mică posibilitate, mergeam și-i cumpăram Raisei ceva nou: o fustă, o bluză sau o bucată de material pentru un palton. Îmi amintesc de un pardesiu al ei pe talie, dintr-o stofă verde-deschis, cu un mic guler de blană ridicat. După vreo opt ani l-a transformat.

În general, cam totul îi venea bine. Avea întotdeauna grijă de ea. Cum se îngrășa puțin, începea să ia măsuri. Dacă făcea cearcăne sub ochi, acționa imediat. N-aș spune că era dependentă de cosmetice. Nu. Poate o să vă surprindă, dar, până la 30 de ani, Raisa nu a folosit rujul. Avea însă obrajii întotdeauna îmbujorați. Probabil din cauza unei rețele foarte dese de vase sangvine. La un moment dat, un profesor venit la cantina studențească de sub vestitul arc de pe Mohovaia, stând la rând în spatele Raisei, care lua un pahar de suc de roșii, a spus:

— Acum e limpede de unde asemenea obraji.

A arăta bine în orice împrejurare era pentru Raisa un soi de necesitate interioară. În toți anii petrecuți apoi împreună, nu a apărut niciodată dimineața în fața mea răvășită după somn. Trăsătura aceasta li s-a transmis și Irinei, și nepoțelelor. Pentru nepoatele noastre, bunica a rămas un exemplu de eleganță.

Dar revin la seara nunții. Pantofii, cum am mai spus, a trebuit să-i „împrumute" Raisa de la prietena ei Nina. Bineînțeles, am băut, am cântat, am dansat, inclusiv dansuri populare. Au fost felicitări peste felicitări și apoi toată lumea a strigat: „Să se sărute mirii!" Asta era o problemă. Raisei i se părea că sărutul e ceva foarte intim, care trebuie să ne aparțină numai nouă. Din păcate!

Am băut zdravăn. Iar noaptea ne-am petrecut-o în căminul din Stromînka, într-o singură cameră. În jur de 30 de suflete – și băieți, și fete.

Pentru noi doi a început apoi o vreme fericită – perioada cunoașterii reciproce. Am uitat amândoi de toate... și ne-am trezit cu totul nepregătiți când Raisa a rămas însărcinată. Ne doream foarte mult un copil, dar medicii i-au interzis categoric Raisei să nască. Cu un an înainte suferise de o formă gravă de reumatism. Fuseseră dăți când toate încheieturile – și mari, și mici – i se umflaseră și când zăcuse ca o lumânare de ceară, incapabilă să se miște. Asta se întâmplase tot pe Stromînka, și împreună cu colegii de cămin o dusesem pe targă la spital. Toate acestea – și boala însăși, și tratamentul – îi afectaseră serios inima. Medicii ne-au spus: nu există nici o garanție că va trece cu bine prin procesul nașterii, și s-ar putea să trebuiască să alegem între a o salva pe mamă și a salva copilul.

Nu știam ce să facem. Raisa plângea tot timpul. Eu i-am spus: „O să mai avem copii, acum trebuie să facem așa cum ne spun medicii". A fost operată în maternitatea de pe Șabolovka.

Eram foarte lipsiți de experiență. Pe vremea aceea nimeni nu se preocupa cu adevărat de asemenea lucruri – nici la școală, nici la universitate, nici în instituțiile medicale. Cărți pe această temă nu existau. După tot ce s-a petrecut am discutat cu medicii și i-am întrebat: „Ce ne sfătuiți?" Răspunsul a venit simplu: „Trebuie să vă păziți". „Și prin ce metodă?" „Cel mai eficient e să vă abțineți." Acestea au fost toate recomandările primite.

Așa a început viața noastră de soț și soție: pe de o parte, într-o atmosferă luminoasă, frumoasă, veselă; pe de altă parte, ne-am trezit prinși ca într-o capcană. Faptul că ne-am mutat în sud, pe meleagurile mele natale (lucru despre care voi povesti în continuare), a avut o înrâurire pozitivă asupra sănătății Raisei, și, pe 6 ianuarie 1957 (în ajunul Crăciunului[66]), Raisa, în vârstă pe atunci de 25 de ani, a născut o fetiță – pe Irina.

În 1954 Raisa și-a încheiat studiile la universitate. Mie îmi mai rămăsese un an. Am hotărât să nu ne despărțim – fie să încercăm să rămânem în Moscova, fie să plecăm peste un an acolo unde aveam să fiu repartizat eu. Raisa a primit scrisori de recomandare pentru a intra la doctorat. Din păcate, n-a putut face asta chiar la Facultatea de Filosofie și a devenit doctorand al Institutului Pedagogic Lenin, tot la Catedra de filosofie. Mai aveam la dispoziție doar un an, dar ne gândeam prea puțin la cum aveau să ni se desfășoare destinele mai departe. Așa e tinerețea.

Ne-am făcut planuri ca în anul acela să mergem în Privolnoe la părinții mei. Trebuia să începem munca „diplomatică" pentru a ne restabili reputația: pe părinții mei, într-o formă destul de tulbure, eu îi prevenisem asupra căsătoriei, dar Raisa nu le spusese nimic alor ei.

În vara lui 1954 ne-am dus la Privolnoe. Nu-mi amintesc în detaliu cum am ajuns până acolo.

Țin minte numai că am mers cu trenul, iar apoi cu căruța poștei.

Ajungând în Privolnoe, pe drum, înainte să sosim acasă, ne-am oprit la bunica mea, Vasilisa Lukianovna. Nu treceam niciodată pe lângă casa ei fără să-i fac o vizită. Trebuie spus că bunicul meu Pantelei, tatăl mamei, murise în ultima lună de toamnă a anului 1953. Îmi amintesc de el când am plecat la învățătură la Moscova. Sărisem în fundul remorcii camionului, m-am întors și l-am văzut pe bunicul Pantelei: rămăsese nemișcat în picioare și plângea. Asta nu prea îi stătea în fire. Era un om reținut. Era respectat de tot satul, și, cu toate că în ziua înmormântării lui a căzut o ploaie rece de toamnă, aproape toți sătenii au ieșit să-l conducă pe ultimul drum...

Bunica Vasilisa a fost bucuroasă să ne vadă. S-a uitat la Raisa, care i-a ieșit în întâmpinare, și a îmbrățișat-o: „Ce slăbuță ești! Ce frumușică!” A îndrăgit-o imediat. O vizitam apoi întotdeauna când veneam în Privolnoe. Raisa îi dădea de fiecare dată măcar câțiva bănuți, pentru ca bunica să poată merge la biserică, să se roage, să pună o lumânare. Iar la sărbătorile religioase mari venea ea la noi la Stavropol. Îmi amintesc și azi: mergea de acasă pe stradă până la biserică și se saluta cu toți trecătorii – așa se făcea în Privolnoe.

Ei, dar când am ajuns la casa părinților mei, lucrurile au stat puțin altfel.

Tatei, Raisa i-a plăcut imediat: a primit-o ca pe o fiică. Probabil pentru că avusese numai băieți, și el era un om cald, liniștit. Nu și-a schimbat niciodată sentimentele acestea față de Raisa, apărute încă de la prima întâlnire. Dar mama a reacționat exact pe dos: i-a făcut Raisei o primire rece. Era, de fapt, geloasă pe ea că-i luase băiatul. În zilele acelea mi-a spus:

— Ce fel de noră mi-ai adus, ce folos o să ai de pe urma ei?

I-am spus că Raisa terminase universitatea și că putea să predea.

— Și nouă cine o să ne ajute? Dacă te-ai fi căsătorit cu o fată de la noi, totul ar fi fost bine.

Atunci nu m-am mai abținut:

— Știi ce, mamă, te rog să ții minte ce am să-ți spun acum. O iubesc pe Raisa. Este soția mea. Și să nu mai aud vreodată de la tine asemenea cuvinte!

Mama a izbucnit în plâns. Mi-a părut rău de ea. Dar fusesem nevoit să-i spun toate acestea pentru a rezolva problema o dată pentru totdeauna. Raisa, confruntată cu lipsa de bunăvoință a soacrei, s-a tulburat, bineînțeles. La un moment dat, mama a pus-o să scoată apă din fântână și să ude grădina. Tata a priceput cum stau lucrurile și i-a spus nurorii: „Hai să încercăm împreună”. Mama și-a ieșit din fire. Și nu i-a trecut cu una, cu două. Apoi, cunoscând-o pe Raisa mai îndeaproape, s-a împăcat cu situația. I s-a născut nepoțica. Treptat, situația mea s-a schimbat. Am ajuns să-mi ajut părinții material. Le-am construit o casă nouă.

Dar atunci, văzând-o pe Raisa că se supărase, i-am spus și ei la mânie:

— Nu te-ai măritat cu mama mea! Și hai să ne înțelegem: problema e rezolvată. Liniștește-te, te rog!

Altă dată, dintr-un motiv neînsemnat, între ele s-a iscat tensiune. Ca să nu se certe cu mama, Raisa a ieșit din casă și a umblat multă vreme cine știe pe unde. M-am dus la râu și am găsit-o acolo.

— Ce-i?

— Nimic.

— Foarte bine. Așa și trebuie.

Într-o zi ne-am dus la mormântul bunicului Pantelei. Am stat mult lângă mormântul acestui om care-mi fusese așa de drag, amintindu-mi de soarta grea de care avusese parte.

Ce urmează?

Studenția mea se apropia de sfârșit. În ultimul an am făcut practică tot la Moscova, la Tribunalul Popular din raionul Moskvoreţkoe și în Comitetul executiv al raionului Kievski. Mi-a rămas în minte și a produs asupra mea o puternică impresie unul dintre dosarele care se audiau atunci la tribunal: o infracțiune gravă a unui grup de tineri. Ancheta a durat mult și a reprezentat pentru mine și pentru colegii mei o adevărată școală. Țin minte contrastul puternic dintre acuzare și apărare. De o parte procurorul slăbănog, îmbrăcat mai mult decât modest, încordat la maximum, de alta, un întreg grup de avocați respectabili, siguri pe ei. Nu ascund faptul că eram trup și suflet de partea procurorului, iar în avocați nu aveam încredere. Dar cât de iscusit își elaboraseră apărarea!

Probabil cea mai interesantă pentru mine în această perioadă a fost activitatea Sovietului Raional Kievski și a Comitetului său executiv. În primul rând, acolo mi-am adunat o parte din materialele pentru lucrarea de diplomă cu tema „Participarea maselor la conducerea statului pe exemplul sovietelor locale”. În al doilea rând, am căpătat prilejul de a-mi compara măcar într-o anumită măsură cunoștințele teoretice despre funcționarea sovietelor cu viața și activitatea uneia dintre organizațiile capitalei. Și, în fine, voiam să îmi încerc puterile la treabă – căci în tribunalul raional ni se dăduse numai rolul de observatori.

Lucrarea de diplomă am terminat-o la timp. Am susținut-o cu succes, cu calificativul „foarte bine”. O bună parte din ea demonstra (cu referire la Sovietul Raional Kievski din Moscova) avantajele democrației socialiste asupra celei burgheze. Aveam încă un drum lung de străbătut până să înțeleg conținutul general uman al principiilor de bază ale democrației.

La un moment dat, în *Sovetskaia Rossiia* a fost publicat un material în care se afirma că, vezi Doamne, într-una dintre luările mele de cuvânt în

străinătate aș fi spus că încă din anii tinereții eu și Raisa Maksimovna ne propuseserăm să subminăm din interior partidul comunist. Ei, asta-i! Minciuna trebuie să fie grandioasă, nu? E o prostie, unul dintre falsurile pe care le-au lansat despre mine în toți acești ani „tovarășii" mei „de idei".

E adevărat că încă pe atunci, în mediul studențesc, imaginea simplificată, în alb-negru, a lumii pe care ne-o prezenta propaganda trezea în noi anumite îndoieli. Ele au fost activate cu totul pe neașteptate în luna iunie a anului 1955, când a venit în vizită la Moscova Jawaharlal Nehru. Am fost și eu prezent la întâlnirea lui cu profesorii și cu studenții, în sala de festivități a universității, pe Colinele Lenin. Omul acesta uimitor, cu o ținută nobilă, cu ochi inteligenți, pătrunzători și un zâmbet bun, dezarmant, a produs asupra mea o impresie puternică. Mi-au rămas în minte cuvintele lui calde la adresa universității noastre, speranța exprimată de el că absolvenții universității vor fi oameni „nobili cu mintea și cu inima", care vor deveni „mesagerii bunei voințe și ai păcii".

Oaspetele indian a legat chestiunea păcii de apărarea și progresul întregii civilizații omenești, de folosirea celor mai noi cunoștințe științifice și tehnice spre binele întregii umanități, de eliminarea oricăror opreliști și bariere din calea evoluției conștiinței și spiritualității omului.

Pentru niște tineri educați să privească evenimentele și întâmplările din trecut, prezent și viitor din perspectiva „luptei de clasă", asemenea cuvinte sunau cel puțin neobișnuit, tulburător. După mulți ani, în decembrie 1986, mi-am amintit de ele atunci când mi-am pus semnătura alături de cea a nepotului lui Nehru, premierul indian Rajiv Gandhi, pe Declarația de la Delhi despre principiile unei lumi libere de violență și de arme nucleare.

Pentru că terminase universitatea cu un an înainte, Raisa intrase la doctorat, își dăduse

examenele și acum își pregătea lucrarea. I se prefigura o carieră universitară în capitală.

Și mie mi s-a propus să intru la doctorat la Catedra de drept colhoznic, dar n-am putut să accept din motive principiale. Atitudinea mea față de așa-numitul „drept al colhozurilor” se decantase demult, o dată pentru totdeauna.

De fapt, nu-mi făceam prea mari griji pentru viitor. Ca secretar al organizației de Comsomol, făceam parte din comisia de repartiție și știam că soarta îmi fusese deja decisă. Împreună cu alți 12 absolvenți (dintre care 11 foști luptători pe front), eram trimis în Procuratura URSS.

Începuse reabilitarea victimelor represiunilor staliniste și era vorba să fim repartizați în nou-înființatele departamente menite să supravegheze legalitatea activității organelor de securitate. Îmi închipuiam viitoarea mea slujbă ca pe o luptă pentru triumful dreptății, ceea ce corespundea întru totul convingerilor mele politice și morale.

Pe 30 iunie am dat ultimul examen. Întorcându-mă la cămin, am descoperit în cutia poștală o scrisoare oficială care mă invita la viitorul meu loc de muncă – Procuratura URSS. M-am dus acolo extrem de surescitat. Mă așteptam la o discuție despre noile mele îndatoriri, îmi formulam în minte propunerile. Dar când, emoționat și zâmbitor, am trecut pragul cabinetului indicat în scrisoare, funcționarul care ședea acolo m-a anunțat pe un ton uscat, birocratic: „Nu puteți fi angajat în Procuratura URSS”.

S-a dovedit că guvernul dăduse o decizie secretă care interzicea categoric implicarea în activitatea organelor centrale judecătorești a absolvenților facultăților de drept. Pasămite, una dintre numeroasele cauze ale exagerărilor din perioada represiunilor masive din anii 1930 fusese și faptul că prea mult tineret „verde”, lipsit de experiență și profesională, și de viață, hotărâse pe atunci destinele oamenilor. Așa s-a făcut că eu

însumi, care crescusem într-o familie afectată de represiune, am devenit, oricât ar părea de paradoxal, o victimă fără voie a „luptei pentru restabilirea ordinii de drept socialiste”.

A fost o lovitură care mi-a dat planurile peste cap. Toate mi s-au năruit într-o clipă. Desigur, aș fi putut să mă pripășesc prin vreun loc călduț chiar la universitate, ca să încerc să rămân în Moscova. Prietenii mei își căutau deja asemenea variante. Dar eu nu asta îmi doream.

Mi s-a propus să lucrez la Procuratura Specială din Tomsk, la Procuratura din Blagoveșcensk, apoi la Procuratura Republicii Tadjikistan, în fine, să devin adjunct al procurorului orășenesc din localitatea Stupino, foarte aproape de capitală (aici mi se dădea și locuință). Eu și Raisa n-am stat să ne gândim prea mult la asemenea propuneri. De ce să mergem pe meleaguri necunoscute, să ne căutăm fericirea în locuri străine? Că doar și gerurile Siberiei, și zăduful verii din Asia Mijlocie le găseam și la noi în Stavropol.

Soluția era evidentă. Așa că în actul oficial de repartiție, acolo unde scria: „pus la dispoziția Procuraturii URSS”, cuvântul „URSS” a fost tăiat și deasupra lui s-a notat „ținutului Stavropol”.

Așadar, înapoi acasă, la Stavropol. Am decis să trecem mai întâi pe la părinții Raisei. Trebuia și aici să ne „ispășim păcatele”.

Fiindcă tot a venit vorba, să spun câteva cuvinte și despre familia Raisei Maksimovna. La sfârșitul anilor 1920 tatăl ei a plecat din Ucraina în munții Altai, pe șantier, și a participat la construcția șoselei Ciuisk[67]. Acolo a și cunoscut-o pe mama Raisei, Aleksandra Petrovna, a cărei familie ajunsese în Siberia ceva mai devreme. S-au căsătorit. Raisa s-a născut după ce Aleksandra Petrovna împlinise 19 ani. În primele minute după ce a venit pe lume, tatăl ei a ținut-o în palme. I-a rămas în minte moale și roz „ca un măr din rai”. Și

a numit-o Raia. El a iubit-o foarte tare pe Raisa – până la sfârșitul vieții.

Părinții Raisei erau ucraineni. Tatăl se trăgea din vechea gubernie Cernigov, mama, din gubernia Poltava. Mama ei crescuse într-o familie de țărani înstăriți. În anii colectivizării, bunicul Raisei fusese „deschiaburit” și membrii familiei se împrăștiaseră prin toată țara: care în Kazahstan, care în Orientul Îndepărtat, care în Altai. Într-un cuvânt, familia se destrămase. Bunicul însuși se apucase de munci „mărunte”, umbla prin sate și făcea orice treabă i se dădea. Dar în anii 1930 fusese arestat și acuzat de „trotkism” (?!). „Troika” locală[68] îl condamnase la moarte prin împușcare... Copiii îi crescuseră toți. Fiul conducea un port fluvial în Kazahstan, iar Maria Petrovna, sora mamei Raisei, terminase școala tehnică medicală și lucra în domeniu.

Tatăl Raisei – Maksim Andreevici – își petrecuse 40 de ani din viață pe șantierele construcțiilor de drumuri: în Siberia, în munții Ural, în Bașkiria, pe urmă în Ucraina, în ținutul Nejinsk și în regiunea Donețk. Participase la electrificarea căilor ferate din Kuban, unde își și încheiase acivitatea profesională. Mormântul lui se află în Krasnodar. Aleksandra Petrovna a murit și a fost înmormântată în Ufa. N-a mai trăit decât trei-patru luni după mama mea.

E uimitor cum oamenii își găsesc afinități. Părinții Raisei s-au cunoscut cu ai mei când au venit în vizită în Privolnoe. Tații s-au plăcut din prima. Aveau firi similare. S-au împrietenit imediat. Și femeile s-au înțeles bine; au vorbit despre multe, erau doar din aceeași generație, aveau ce să-și amintească. „Pozna” mea și a Raisei a fost uitată. Aveam deodată o familie mare. Iar azi nu mai trăiesc nici părinții mei, nici ai Raisei. Nu mai este în viață nici Raisa.

... Atunci, în 1955, eu și Raisa ne-am dus în Bașkiria, la Ermolaevka. Ne-au întâmpinat fratele

ei, Jenia, și Liudocika, sora sa, care terminase clasa a zecea. Când m-am întors la Stavropol, am dus-o pe drum pe Liuda până în orașul Ufa, unde intra la Facultatea de Medicină. A terminat-o cu bine și toată viața a lucrat ca medic.

Maksim Andreevici era un om cald, dar relațiile mele cu mama Raisei nu au fost bune de la început. O dată m-am trezit dimineață devreme și m-am dus la bucătărie. Era și ea acolo, bătea ceva, gătea. Eu i-am spus: „Raia doarme”. Mai târziu în cursul dimineții am ieșit cu Raisa la plimbare, și ea mi-a spus:

— Am primit o plângere la adresa ta.

— Ce plângere?

— De la mama. I-ai făcut observație să nu mai bată în bucătărie ca să nu mă deranjeze când dorm.

Raisa dormea prost. O chinuia insomnia. A continuat:

— Știi ce mi-a spus? „De unde l-ai mai găsit și pe evreul ăsta?”

Eu și Raisa am luat aceste cuvinte nu ca pe o critică, ci ca pe cea mai mare laudă, fiindcă se știe că bărbații evrei își tratează de obicei cu mare atenție consoartele.

Dar foarte curând am devenit ginerele preferat al soacrei. E drept că uneori, ca s-o necăjesc, îi mai aminteam de cum mă primise la început..

Amândouă mamele erau trupețe, frumoase, femei practice, pline de caracter.

Jenia, fratele Raisei, a terminat cu medalie Liceul Militar din Leningrad și a fost repartizat la Școala Superioară de Marinari, tot în Leningrad. Era un băiat talentat, sfios din fire, cinstit față de alții, foarte critic cu orice nedreptate. Firea aceasta a lui nu s-a potrivit cu mediul militar, și Jenia a fost exclus din facultate și trimis în Flota de Nord. Acolo a început să scrie și să publice. După demobilizare a intrat la Facultatea de Litere din

Moscova. A scris câteva povestiri, două sau trei cărțulii pentru copii și două romane: unul, *Surparea*, despre o catastrofă într-o mină, despre niște oameni care piereau și alții care erau împușcați la demonstrații. Eu l-am citit în manuscris. Apoi lungă vreme a lucrat la romanul *Adoratoarea focului*. Nici unul, nici altul nu au văzut lumina tiparului, li s-a pierdut urma. O viață care n-a mers bine, pentru că, încă din tinerețe, Jenia s-a văzut lipsit de sprijinul familiei, iar obiceiul luat de timpuriu de a bea a devenit cu timpul o mare problemă. Raisa își iubea foarte mult fratele și a încercat de multe ori să-l îndrepte, să-l pună sub tratament. Dar fără succes.

Cu frații nu ne-a mers bine nici unuia. Am povestit deja despre fratele meu, Aleksandr. A fost ofițer (colonel). O boală grea i s-a transformat în cancer. Întâmplările acestea din ambele familii ne-au lăsat cicatrici adânci în suflet...

Lăsând-o pe Raisa o lună întreagă la părinți, eu m-am întors la Moscova. Ultimele zile ale lui iulie au fost ocupate cu pregătirile de plecare. Toate lucrurile noastre au încăput în două geamantane. Dar pentru încărcătura cea mai importantă – cărțile – am făcut rost de un cufăr imens, l-am umplut până la refuz, l-am dus cu taxiul până la gară și l-am trimis la Stavropol cu personalul – așa era mai ieftin. Noaptea urma să plec și eu.

M-am întors în căminul de pe Colinele Lenin. Am făcut un duș, m-am întins pe pat, am închis ochii și probabil pentru prima oară am reflectat cu seriozitate la o chestiune la care aveam să mă întorc apoi de multe ori: ce a însemnat în viața mea Universitatea din Moscova.

Desigur, familia dăduse principalul impuls moral evoluției mele ca personalitate. La formarea mea contribuiseră în bună măsură și școala, profesorii de acolo. Sunt recunoscător și colegilor mei mai în vârstă mecanizatori, care m-au ajutat să

înțeleg sistemul de valori al unui adevărat om al muncii. Și totuși Universitatea din Moscova a fost cea care mi-a dat bagajul de cunoștințe și de repere spirituale care mi-au determinat alegerile în viață. Pot să spun cu toată fermitatea: fără acești cinci ani de studenție, politicianul Gorbaciov nu ar fi existat. Altitudinea intelectuală la care m-a înălțat universitatea m-a scăpat pentru multă vreme de înfumurare și de o prea mare încredere în sine, m-a ajutat să rezist în perioadele cele mai grele ale vieții.

La universitate am cunoscut-o pe Raisa. Cât timp a fost în viață, eu îi spuneam, mai în glumă, mai în serios, că a avut noroc de un soț bun. Ea era de părerea contrară, că eu avusesem noroc de o soție bună. Discuția noastră pe această temă nu s-a încheiat. Eu sper să o reîntâlnesc, sper să putem continua dialogul. Am fost fericiți împreună.

Nu demult, în emisiunea de televiziune a lui Vladimir Pozner[69] mi s-a pus întrebarea: „Dacă ați avea pe neașteptate posibilitatea să vorbiți cu cineva care nu mai este printre cei vii, cu cine ați vrea să stați de vorbă?” Cu Raisa, desigur! Sunt multe lucruri despre care n-am apucat să discutăm.

39 Învățământul general și mediu la vremea respectivă în URSS număra zece clase (dintre care șapte erau obligatorii; ultimele trei erau facultative și, până în 1956, cu plată). Copiii erau înscriși la școală la șapte ani. Dat fiind că Gorbaciov nu a fost la școală doi ani, în timpul războiului, este firesc ca, la terminarea liceului, să fi avut 19 ani. (n.tr.)

40 Unul dintre cele mai mari institute tehnice din URSS (n.tr.)

41 Colină în zona centrală a orașului Stalingrad, pe malul Volgăi, pentru cucerirea căreia trupele germane și cele rusești au dus lupte îndârjite, în special în toamna lui 1942 și în iarna 1942–1943. Astăzi pe Kurganul lui Mamai se află un impresionant monument în memoria bătăliei de la Stalingrad, înălțat între 1959 și 1967, și tot aici sunt înmormântați aproape 35 000 de ostași sovietici căzuți în această luptă. (n.tr.)

42 Cartier al Moscovei în care se află stația de metrou cea mai apropiată de căminul Universității Lomonosov de pe Stromînka. (n.a.)

43 Stație de metrou în centrul Moscovei, lângă Kremlin (n.tr.)

44 M.I. Kalinin, activist de partid sovietic (1875–1946), foarte popular în fosta URSS (n.tr.)

45 Diplomele de absolvire ale studenților eminenți aveau copertă roșie, spre deosebire de coperta albastră a diplomelor obișnuite. (n.tr.)

46 În Rusia se folosește până azi sistemul de notare până la cinci. (n.tr.)

47 Manual publicat pentru prima oară în 1938 și reeditat de atunci și până în 1953 de sute de ori, în zeci de limbi ale popoarelor URSS. Reprezenta concepția oficială, aprobată de Stalin, a istoriei partidului și un model de abordare a istoriei secolelor XIX–XX în general în istoriografia sovietică. A avut o influență uriașă asupra societății ruse, devenind obiect de studiu obligatoriu în toate institutele de învățământ superior. După moartea lui Stalin a fost revizuit, dar viziunea fundamentală, inclusiv periodizarea istoriei PCUS, a rămas mai mult sau mai puțin neschimbată până în anii 1980. (n.tr.)

48 Între 1952 și 1966 Biroul Politic al CC al PCUS s-a numit Prezidiu. (n.tr.)

49 Gheorghi Malenkov (1901–1988), important politician sovietic, unul dintre oamenii de încredere ai lui Stalin în ultimii ani de viață ai acestuia. După moartea dictatorului, a condus practic țara până în septembrie 1953. (n.tr.)

50 Vezi nota 2 de la p. 34. (n.tr.)

51 Om de stat sovietic armean (1895–1978), de o longevitate politică ieșită din comun, datorată cameleonismului. A fost activ din perioada Lenin până sub Brejnev, în funcții înalte. Spre sfârșitul vieții lui Stalin, căzuse în dizgrație. (n.tr.)

52 Proces împotriva unui grup de renumiți medici sovietici (care lucrau în spitalul Kremlinului), arestați în 1952 sub învinuirea de legături cu serviciile de spionaj americane, „conspirație sionistă” și uciderea liderilor sovietici. Informațiile despre demascarea și arestarea „medicilor-sabotori” au fost publicate în ziarul *Pravda* pe 13 ianuarie 1953. Procesul a fost întrerupt la începutul lui martie 1953, iar cei arestați au fost eliberați în primele zile ale lui aprilie. (n.a.)

53 Stalin a decedat pe 3 martie 1953. Moartea lui a fost anunțată oficial abia pe 5 martie. (n.tr.)

54 Citat dintr-o scrisoare a fizicianului și viitorului disident A.D. Saharov, adresată soției sale la câteva zile după moartea lui Stalin. Saharov însuși mărturisește în amintirile sale că îi este greu să înțeleagă cum a putut scrie atunci așa ceva, dat fiind că, în ciuda activității sale strict științifice (în perioada respectivă lucra la fabricarea bombei cu hidrogen), cunoștea atrocitățile comise de Stalin. (n.tr.)

55 Sala cu coloane a Casei Consiliilor, monument arhitectural al Moscovei datând din secolul al XVIII-lea, este locul în care au fost expuse trupurile neînsuflețite ale lui Lenin (23–27 ianuarie 1924), Stalin (6–9 martie 1953), ca și ale altor conducători sovietici. (n.tr.)

56 Se estimează că în înghesuiala creată în zilele de după moartea lui Stalin de către cei veniți să-i vadă trupul neînsuflețit au murit câteva sute de persoane. (n.tr.)

57 Student din Cehoslovacia, a devenit în 1968 unul dintre conducătorii „Primăverii de la Praga” și apoi a petrecut mulți ani în emigrație. (n.a.)

58 Serghei Lemeșev, Ivan Kozlovski, Nadejda Obuhova – mari cântăreți de operă sovietici; Boris Mordvinov – regizor; Mihail Ianșin, Rostislav Pleatt – actori populari ai vremii. (n.tr.)

59 În limba rusă adresarea cu „dumneavoastră” este mai frecventă decât în limba română, chiar și în societatea de azi; de pildă, nu numai studenții se adresează profesorilor astfel, ci și profesorii studenților. În vremurile nu foarte îndepărtate, ea putea să se păstreze, în semn de respect, chiar și între partenerii unei relații apropiate (soți, prieteni etc.). Astăzi, ca peste tot în lume, adresarea aceasta pierde teren. (n.tr.)

60 Râușor care traversează Moscova (n.tr.)

61 Iuri Levada (1930–2006) a fost persecutat profesional în perioada sovietică pentru lipsa de angajare ideologică a muncii sale. (n.tr.)

62 Primul președinte (1991–1992) al Georgiei independente, naționalist georgian, fost disident antisovietic și anticomunist. În ciuda faptului că a fost ales cu o mare majoritate de voturi, politica sa intens naționalistă a stârnit conflicte interetnice în Georgia și s-a dovedit la rândul ei autoritară și represivă. Zviad

Gamsakhurdia a avut o relație extrem de proastă cu Mihail Gorbaciov. (n.tr.)

63 Citatul corect este: „Dacă poporul meu va vota împotriva uniunii cu Rusia, eu voi vota împotriva poporului meu.” Mamardașvili, unul dintre cei mai valoroși filosofi ai perioadei sovietice, vestit pentru stilul său „socratic” (de pe urma lui nu a rămas nici o operă scrisă, doar înregistrări ale cursurilor și prelegerilor ținute) a murit în 1990 în aeroportul moscovit Vnukovo, de unde se pregătea să zboare spre Georgia, ca principal contracandidat la președinție al lui Zviad Gamsakhurdia. În ciuda aparențelor, filosoful georgian nu era de fapt rusofil, ci visa la o Georgie independentă. (n.tr.)

64 *Raisa Gorbaciova: schițe pentru un portret*, Fundația Gorbaciov, Moscova, 2009 (n.a.)

65 Aproximativ „fruntaș, autor de performanțe” (n.tr.)

66 Conform calendarului iulian pe care îl urmează până în ziua de azi Biserica Rusă (n.tr.)

67 ?osea de importan?? na?ional? ?n Rusia, ?n zona mun?ilor Altai, dat? ?n func?iune ?n 1935 (n.tr.)Șosea de importanță națională în Rusia, în zona munților Altai, dată în funcțiune în 1935 (n.tr.)

68 În anii Marii Terori (1937–1938), „troika” a fost un instrument operativ la nivel local pentru judecarea elementelor celor mai „periculoase” ale societății. Era formată din autorități locale – de obicei șeful agenției NKVD, secretarul comitetului de partid și procuror – și avea dreptul să decidă pe baza unui minimum de documente și a unei anchete sumare soarta unui acuzat. Foarte des pedeapsa cu moartea era hotărâtă în pripă și pusă imediat în aplicare. (n.tr.)

69 Personalitate de marcă a televiziunii rusești actuale (n. 1934), moderator al mai multor emisiuni de mare popularitate (n.tr.)

CAPITOLUL 3

Întoarcerea la Stavropol

În orașul Stavropol – capitala ținutului – am venit chiar la sfârșitul lui iulie 1955 cu repartiția la procuratura locală, iar de pe 5 august a început stagiul meu de specialitate. Eram un grup întreg de absolvenți de facultăți de drept. Seara cutreieram orașul: ne familiarizam cu el și, în același timp, eu îmi căutam o locuință. Stavropolul m-a uimit cu verdeața lui luxuriantă și cu aspectul său clasic de oraș de provincie. Majoritatea caselor nu aveau decât unul sau două niveluri, arareori trei sau patru, și erau înconjurate de anexe și construcții suprapuse, în acea arhitectură tulbure caracteristică pentru multe dintre orașele rusești ale perioadei respective.

Din centru în jos, spre est, se desfășura un bulevard înverzit, încheiat cu porțile fostei cetăți (orașul a fost inițial cetate), așa-numitele Porți Tiflis. De acolo pornea drumul spre Tiflis[70]... Și, în sfârșit, încă unul dintre „obiectivele turistice” locale memorabile – o baltă uriașă lângă clădirea Institutului Pedagogic. Partea de sus a orașului era așezată pe o placă de rocă și, în timpul ploilor, apa care nu se scurgea se aduna în adânciturile acestei plăci. De baltă am reușit să scăpăm construind

canalizare pluvială, pe vremea când eu lucram ca secretar al Comitetului orășenesc de partid din Stavropol. Alături de hotelul Elbrus, în care mă oploșisem eu, se afla Piața de Jos, unde fructele și legumele erau de o ieftinătate incredibilă, de poveste. Cu două copeici puteai să cumperi o jumătate de găleată de roșii. Dar banii îi cheltuiam cu economie, îi păstram: trebuia neapărat să închiriez o locuință înainte de venirea Raisei.

M-am ocupat imediat de asta, dar căutările mele din primele patru-cinci zile n-au fost încununate de succes. Lucrătorii de la procuratură m-au sfătuit să mă adresez unor intermediari. Procuratura și miliția îi țineau în evidență. Mi-au dat adresa unei intermediare experimentate, care locuia pe strada Ipatova la numărul 26. M-am dus acolo, și femeia a înțeles imediat că nu venisem să mă lupt cu o meserie interzisă, ci după ajutor. Mi-a luat 50 de ruble și mi-a dat adresele a trei case. Una dintre ele se afla pe strada Kazanskaia. Acolo ne-am și stabilit în următorii câțiva ani.

În casă locuia o familie de intelectuali, profesori universitari – oameni foarte drăguți, pensionari – împreună cu fiica lor, Liuba, și ginerele, Volodea. Apoi a apărut și un nepot. Proprietarii mi-au dat o cămăruță de 11 metri pătrați, din care o treime era ocupată de sobă. Cele trei gemulețe dădeau înspre livada bătrână și neîngrijită. Ferestrele înseși se puteau închide numai foarte greu – într-atât de strâmbat era lemnul ramelor. Ca mobilă aveam un pat lung și îngust de fier, cu o plasă care atârna aproape până la podea. Cam asta urma să fie locuința noastră. Dar, pentru banii mei, nu prea puteam avea pretenții la ceva mai bun. M-am înțeles cu proprietarii să le plătesc pentru cameră 250 de ruble pe lună (la valoarea de până în 1961). De lemnele de foc, de cărbuni și petrol lampant trebuia să ne îngrijim noi, chiriașii. Pe post de masă și de dulap totodată am pus același cufăr de

furnir care, cu trenul personal, ajunsese întreg la destinație. Am făcut eu singur un cuier, iar înainte de venirea Raisei am cumpărat două scaune. Cam cu asta s-a încheiat și mobilarea camerei.

Gazdele noastre se străduiau din toate puterile să ne ajute să ne adaptăm la chichineața aceea. Dar nu prea aveau ce face. Noi înțelegeam asta și le prețuiam amabilitatea. Uneori, în zilele libere, ne așezam toți la masă și purtam discuții pe îndelete despre trecut, prezent și viitor. Capul familiei, Grigori Vasilievici, care, de regulă, nu era foarte vorbăreț în zilele obișnuite, după câteva pahare de vodcă se însufleța brusc. Și, practic de fiecare dată în asemenea cazuri, deja amețit de băutură, o învăța pe Raisa cum „să privească viața cu mintea trează". Iar ginerele Volodea – jurnalist, angajat în redacția ziarului local – și Liuba, soția lui, profesoară de chimie, începeau să lămurească relațiile dintre ei. Amețit de băutură, Volodea devenea pur și simplu nesuferit: în semn de protest, era în stare să se cațere în copac. Proprietarilor le era rușine pentru el față de noi, dar noi înțelegeam situația. În casa vecină locuia un căpitan, fost membru al armatei albe, deja înaintat în vârstă, cu o ținută ofițerească, cu mustăți cărunte tunse, cu maniere aristocratice. Era un adevărat cavaler de modă veche. Raisa îi stârnea pur și simplu entuziasmul. Probabil că îi amintea de trecut și de speranțele lui neîmplinite.

A venit și prima noastră iarnă în Stavropol. Camera s-a dovedit friguroasă. Ne era foarte greu să trăim numai din salariul meu și să le mai și plătim proprietarilor pentru cameră. Ne întăream sufletește până la următorul salariu ca să rezolvăm anumite probleme stringente: îmbrăcăminte groasă, încălțări, cărbune pentru soba noastră lacomă.

Duritatea manifestată de lucrătorii Procuraturii URSS, indiferența față de situația mea familială și toată povestea cu repartiția îmi

stârniseră îndoieli serioase în privința muncii în domeniu, pe care nu mi le-au risipit nici cele șapte zile de stagiu din Stavropol. Am decis să rup cu procuratura.

Am luat legătura cu Comitetul regional de Comsomol. Am întâlnit acolo oameni cunoscuți, care mă țineau minte din vremurile de dinainte de facultate. Le-am împărtășit ce aveam în gând. Insigna Universității din Moscova și relatările despre activitatea mea obștească probabil că au jucat un anumit rol. Am fost invitat la o discuție cu prim-secretarul Comitetului regional de Comsomol, Viktor Mironenko: am făcut cunoștință, am stat de vorbă și am primit propunerea lor de a lucra în comitet, pe postul de adjunct al șefului secției de agitație și propagandă[71].

Totul părea să se fi aranjat foarte bine. Dar asta numai la prima vedere. Ca tânăr specialist, absolvent de universitate, eram obligat să mă duc la locul de muncă unde fusesem repartizat – la procuratură – și să îndeplinesc sarcinile care mi se atribuiau de acolo. Acum trebuia să aranjez cumva lucrurile la procuratura locală. Situația îmi era ușurată de faptul că Mironenko vorbise despre transferul meu cu Comitetul regional de partid, care fusese de acord. Dar am decis să nu-l ocolesc pe procurorul ținutului și i-am cerut o audiență. Vasili Nikolaevici Petuhov se bucura de mare autoritate și de reputația unui om independent și principial.

— Aveți dreptul să hotărâți dacă îmi permiteți transferul sau nu. Dar vă rog să veniți în întâmpinarea dorinței mele, mi-am încheiat eu monologul în fața procurorului.

Despre această discuție i-am scris în aceeași zi Raisei Maksimovna: „Am avut o discuție lungă și neplăcută cu procurorul ținutului”. Iar a doua zi, în următoarea scrisoare: „Am mai avut o discuție și, după câteva cuvinte aspre, procurorul a fost de

acord cu transferul meu în Comitetul regional de Comsomol”.

După câteva decenii, în anii 1980, am primit de la Vasili Nikolaevici două cărți de-ale lui cu autografe și o scrisoare: „Astăzi mă gândesc cu mare plăcere la faptul că atunci am procedat corect și nu m-am opus direcției pe care voiați s-o urmați”.

... Problema locului de muncă al Raisei nu se rezolva nicicum, chiar în condițiile în care, în tot ținutul, numai doi oameni aveau formație de filosof, adică absolviseră facultatea de specialitate. Filosofia era predată de profesorii de istorie. Așa că o vreme Raisa a trebuit să lucreze la biblioteca regională, în secția de literatură universală.

Munca mea presupunea călătorii regulate în diferite părți ale regiunii. Dar câtă vreme pierdeam până când reușeam să ajungem într-un sat sau altul, pentru a ne întâlni cu activiștii de Comsomol! Aveam două metode de deplasare: autostopul și mersul pe jos. În sate nu existau nici măcar case de oaspeți, ca să nu mai vorbim de hoteluri. Așa încât comsomoliștii – locuitori ai satului – ne găseau loc de înnoptat în casele oamenilor. Iar cu masa era problemă și mai mare: chiar dacă aveai bani, n-aveai unde să mănânci.

Chiar și la zece ani după război, oamenii trăiau în mare sărăcie, mulți chiar în mizerie. O parte din tineret, nemaisuportând viața aceasta cruntă, era dispusă să se înscrie pe listele orgnabor[72] pentru orice fel de muncă: construcții de electrocentrale, de întreprinderi, de drumuri, de canale. Dar cea mai mare parte a populației nu avea unde să se ducă – trebuia să trăiască aici, să înfrângă greutățile, să spere la schimbări în mai bine.

Prima localitate unde am ajuns în delegație în noiembrie 1955 a fost satul Gorkaia Balka[73] din raionul Voronțovo-Aleksandrovsk. Se întindea pe 20 de kilometri într-o vâlcea. În Gorkaia Balka

practic nu existau case din cărămidă, cu acoperiș de olane sau de metal. Erau numai niște cocioabe din chirpici, acoperite cu stuf. A doua zi de dimineață am mers împreună cu activistul local de Comsomol la ferma de animale. Urcând pe o colină din apropiere, am văzut casele aruncate în peisaj la întâmplare, cu hornurile fumegând deasupra. O lume rece, înghețată parcă. Liniștea era întreruptă numai de lătratul câinilor. L-am întrebat pe tovarășul meu de drum:

— Unde se adună tineretul? Există în sat vreun soi de club sau ceva asemănător?

— Nu. Este o casă la fel ca toate celelalte, dar nelocuită. Acolo se țin adunările. Acolo se adună uneori și tineretul. Dar de cele mai multe ori fetele și băieții se strâng la șezători. Așteaptă să vină primăvara, vara: atunci plimbările și toate celelalte se fac în natură.

La fermă am ajuns nu chiar ușor, dar tocmai la țanc – fetele se odihneau după cele câteva ore de muncă ale dimineții. M-am prezentat, le-am spus cine sunt și de ce am venit:

— Să văd cum trăiți, cum lucrați.

Le-am spus că este prima mea delegație de după terminarea universității la Moscova. Tonul meu prietenos le-a atras imediat de partea mea. Una dintre fete – se vedea cât de colo că era liderul lor neoficial – mi-a spus pe un ton și serios, și trist, și chiar cu o anume ciudă:

— Păi n-aveți la ce să vă uitați: fiecare zi și fiecare an sunt la fel.

— Ceea ce faceți voi e indispensabil pentru viața noastră a tuturor.

— Asta știm.

Și totuși starea lor de spirit era, în general, veselă, entuziastă. Tinerețea nu poate să aibă decât un singur răspuns: totul e minunat. E o vreme fericită în viața omului. E drept că are și un mare neajuns: trece prea repede.

— Povestiți-ne, de unde sunteți și cum ați ajuns la Moscova?

Le-am spus că sunt din Stavropol. Din satul Privolnoe, așezat în nord-vestul ținutului. Am terminat școala și am mers mai departe să învăț. Le-am povestit despre viața și studența mea la Moscova.

— Mi s-a spus că, după ce ați terminat șapte clase, multe dintre voi n-au mers mai departe la școală.

Și atunci fetele m-au lămurit că ele ar fi vrut să continue învățătura.

— Dar de ce n-ați vrut să fiți procuror?

— Sunt mulțumit de educația mea juridică. Dar în toți anii studenției m-am ocupat de problemele de Comsomol. Am venit aici nu doar cu o diplomă de universitate, ci și cu o soție. Am hotărât să trăim independent și să obținem totul în viață singuri, numai noi doi. Locuim într-o cameră înghesuită, nu prea ne ajungem cu banii. Și soția deocamdată nu are serviciu.

Fetele au fost foarte uimite: chiar și un om cu diplomă universitară de la Moscova nu are loc de muncă!

— Și dumneavoastră spuneți că ar trebui să învățăm? Păi ce rost are?

— Totul o să se schimbe, condițiile au să se îmbunătățească. Abia ieșim la liman după războiul ăsta teribil. Multe s-au schimbat deja. Unele dintre voi, cele de o vârstă cu mine (eu aveam pe atunci 24 de ani), își amintesc cât a fost de greu. Acum ne e ceva mai ușor. Deși până să ajungem la o viață bună mai e drum lung de străbătut.

Multe fete au fost impresionate de povestirea mea despre cum îmi adusesem soția cu mine. Interlocutoarele mele erau practic toate necăsătorite. La vârsta lor, în vremurile acelea, fetele de obicei se măritau, făceau copii. Ele păreau să aibă o problemă. Nu voiam, dar le-am întrebat totuși:

— Dar logodnici aveți toate?

Am primit drept răspuns un hohot de râs.

— Dar sunteți încă tinere. Băieții de vârsta voastră sunt vii și nevătămați.

— Și de unde să-i luăm? Toți au fugit încotro au văzut cu ochii: unii – în armată, alții, în fabrici și pe șantiere, în nord, în Siberia.

N-am vrut să închei discuția pe o notă tristă. La despărțire le-am spus că aș vrea foarte mult să le ajut cu ceva. Dar nu știam ce pot face pentru ele.

Răspunsul lor m-a uimit:

— Mai veniți pe la noi.

Și atât. Fetele acestea înțelegeau la fel de bine ca mine: asta e viața, astea sunt vremurile, nu ai cum să scapi de ele. Trebuie pur și simplu să le trăiești. Să le trăiești, sperând că, încet-încet, situația se va îmbunătăți.

Iarna, la începutul anului 1956, am nimerit în raionul Apollonski, în vestitul colhoz „Farul comunist”, născut dintr-o comună înființată în 1921. De zeci de ani colhozul îl conducea Andrei Vasilievici Ciuhno. Omul acesta era pur și simplu idolatrizat. Totul se baza pe autoritatea lui. Adunase pe lângă sine specialiști, mulți oameni tineri. Localitățile arătau deja altfel, fuseseră reconstruite. Drumurile erau bune. Aveau și școală, și grădiniță, și cantină pentru cei veniți din alte sate, și casă de oaspeți, unde ne-am și cazat.

Împreună cu mine venise secretarul comitetului raional de Comsomol, om cu un nume de familie memorabil – Nikolai Zolotopup[74]. În sat ne-a atras atenția un anunț în care se spunea că a doua zi, duminică, se organiza o zi de muncă patriotică a comsomoliștilor, pentru împrăștierea pe câmp a îngrășămintelor organice.

Așa că eu și Nikolai ne-am dus acolo a doua zi dimineață. Ne-am pus pe treabă alături de comsomoliști. Am făcut cunoștință cu ei în timp ce lucram și a trebuit să le povestim cine suntem.

— Și de ce ați venit la noi? Doar nu la muncă patriotică!

— Nu, bineînțeles. Am venit să vă observăm și să povestim și altora cum funcționează organizația voastră de Comsomol.

— Noi îl susținem pe președintele colhozului, participăm la toate lucrările. Și el face multe pentru noi. Avem mulți tineri în satele din jur, dar nimeni nu fuge din colhoz, îi trimitem la învățătură. Se întorc specialiști și lucrează aici. La noi vin deseori actori, colhozul plătește un cinematograf ambulant, vedem filme pe gratis – nu prea des, dar oricum.

Când i-am întrebat însă ce cred despre organizația lor de Comsomol, s-a iscat un adevărat tărăboi. Problema era Grigori Dobroskokin, secretarul organizației.

— S-a vârât în niște încurcături amoroase secretarul nostru. I-e rușine acum să se arate în fața tinerilor. Asta putem să vă spunem.

A doua zi ne-am întâlnit cu Dobroskokin. Când i-am spus că fuseserăm cu o zi înainte la muncă patriotică și că participanții ne povestiseră multe despre el, Grigori s-a fâstâcit, n-a mai fost în stare să spună nimic.

— Trebuie să-ți dai demisia. Ce lider de Comsomol mai ești și tu? Ori pleci singur, ori trebuie să te înlocuim.

— Plec eu singur.

Când, întâlnindu-ne cu A.V. Ciuhno, i-am povestit de ce veniserăm și ce discutaserăm cu comsomoliștii de duminică, Andrei Vasilievici ne-a rugat:

— Ajutați-ne să găsim un secretar destoinic. La noi sunt mulți tineri, trebuie să avem grijă de ei, să-i organizăm. Mi-aș dori foarte mult ca organizația să aibă o activitate fructuoasă. Și i s-a adresat direct lui Nikolai Zolotopup: Veniți la noi, Nikolai, să lucrăm împreună!

Așa au și făcut peste câteva zile.

Pe scurt, m-am întors la Stavropol nu cu relatări despre experiența avansată a celor din colhoz, ci cu propuneri despre cum putem să ajutăm organizația de Comsomol a acestui colhoz faimos să iasă din impas.

În timpul primelor călătorii am simțit că șefilor mei locali de partid nu le plăceau judecățile mele sincere asupra problemelor cu care se confrunta tineretul din regiune. Câțiva dintre ei au trimis „informări" despre delegația mea către comitetul regional de partid. Ca urmare, am fost invitat acolo la o discuție. Când le-am povestit însă activiștilor regionali ce făceam în teritoriu, ce impresii culesesem, ei m-au ascultat cu atenție și m-au sprijinit.

Oamenii nu ne cred...

La începutul lui 1956 s-a petrecut un eveniment care a zguduit întreaga țară: a avut loc al XX-lea Congres al PCUS, la care N.S. Hrușciov și-a citit raportul despre cultul personalității. Toate organele locale de partid au primit cărticele roșii cu o expunere în detaliu a acestui raport și materiale pe baza cărora lucrătorii ideologici trebuiau să ducă muncă de lămurire cu populația. Reacțiile la raport și la deciziile congresului nu au fost peste tot aceleași.

Eu m-am trezit desemnat printre cei care trebuiau să meargă să explice populației deciziile congresului. Încă din primele zile ale peregrinărilor mele prin raionul Novo-Aleksandrovsk, am simțit că oamenii – în cea mai mare parte cazaci – nu mă credeau când le vorbeam despre lucruri reale, despre raportul lui Nikita Hrușciov. I-am împărtășit impresiile mele secretarului raional de partid, Nikolai Veretennikov, și el mi-a răspuns:

— Mihail, îți spun sincer, ca între prieteni: noi înșine nu știm ce să facem. Oamenii nu ne cred.

Ne-am înțeles ca în săptămâna care ne rămăsese să organizăm întâlniri cu grupuri mici: în atelierele de reparații, la ferme, în brigăzi. Eu așa am făcut. A fost o hotărâre înțeleaptă. Oamenii au început să manifeste interes, să pună întrebări. Erau uimiți – cum așa, nu se poate!

La una dintre întâlniri le-am spus:

— Oameni buni, doar știți cu toții. Și în raionul dumneavoastră, în anii 1930, mulți nevinovați au fost victime ale represiunilor. Cum îi cheamă? Îi știți și singuri. Unii au murit, alții au petrecut ani întregi în închisori.

Încercând să-l justifice pe Stalin și politica lui de represiune, o femeie a spus:

— Au fost răsplătiți după faptele lor toți cei care ne-au silit să ne înscriem în colhozuri și au împilat în general poporul. Stalin n-are aici nici o vină.

Informațiile care au venit în această perioadă din teritoriu au silit în cele din urmă Centrul să corecteze evaluarea activității lui Stalin: fie intuitiv, fie în mod perfect conștient, cei „de la vârf" și-au dat seama că a-l critica pe Stalin însemna a critica întregul sistem și era o amenințare la adresa existenței înseși a acestuia. Cel mai important, oamenii începeau să întrebe: dar voi unde ați fost în tot timpul ăsta?

După mulți ani, întâlnindu-mă odată cu Iuri Vladimirovici Andropov în timpul unui concediu de-al lui în Caucaz, am început să vorbim despre Ungaria, despre evenimentele din 1956. Și el mi-a povestit o amintire. Imediat după al XX-lea Congres, Andropov, ambasador pe vremea aceea în Ungaria, fusese invitat pe neașteptate la o vânătoare de către liderul de atunci al țării, Mátyás Rákosi. Și, într-o discuție numai între ei doi (Rákosi știa rușește), acesta îi spusese:

— Ceea ce ați făcut dumneavoastră la congres (se referea la Congresul al XX-lea) e o

mare pacoste. Încă nu știu cum se vor termina lucrurile nici la dumneavoastră, nici la noi.

Dată fiind lipsa de înțelegere cu care fusese întâmpinat în țară raportul lui Hrușciov, conducerea PCUS a început „să bage în marșarier”: într-un articol din gazeta chineză *Zhenmin zhibao*, reprodus în *Pravda*, se spunea că Stalin „exprimase voința poporului și fusese un luptător eminent pentru cauza marxism-leninismului”.

La sfârșitul lui iunie a apărut decizia Comitetului Central *Despre depășirea cultului personalității și a consecințelor sale*, în care era remarcată „loialitatea lui Stalin față de marxism-leninism” și se afirma că nici un „cult” nu poate schimba „natura orânduirii noastre sociale”.

Astăzi se aud deseori voci care comentează greșelile lui N.S. Hrușciov, se scriu articole și cărți pe această temă. Greșeli au fost, dar eu cred că meritele sunt atât de importante, încât le contrabalansează. Hrușciov a pus bazele luptei cu stalinismul, a promovat insistent o politică a conviețuirii pașnice, a reabilitat milioane de oameni condamnați pe nedrept, a anulat deciziile lui Stalin referitoare la deportarea în Siberia a unor etnii întregi – karaceaevii, balkarii, ingușii, cecenii, calmucii, tătarii din Crimeea.

Eu am participat în mod direct la procesul de reconstrucție a unor regiuni, în primul rând, desigur, pe teritoriul ținutului Stavropol. Îi am în vedere întâi de toate pe karaceaevi, care s-au întors pe pământurile unde trăiseră înainte. A fost o treabă foarte complicată, pentru că teritorii libere, mai ales construcții libere pentru locuit, nu existau. Totul trebuia creat de la zero, oamenilor trebuiau cumva să le fie asigurate niște condiții de trai rezonabile. Pentru a rezolva această problemă, a fost lărgit teritoriul Karaceaevo-Chercheziei. Statul a oferit fiecărei familii bani pentru a-și construi o casă, pentru a achiziționa tot felul de

alte materiale cu ajutorul cărora să-și organizeze viața.

Foarte mult timp a trebuit să acord într-o vreme sarcinii de a reface organizația de Comsomol în Calmucia, care la început a făcut parte din ținutul Stavropol.

În decursul deceniilor de conviețuire, între locuitorii ținutului Stavropol și calmuci se stabiliseră legături trainice. Calmucii sunt un popor liniștit, muncitor, niște adevărați oameni de stepă. Au fost așezați în primul rând în raioanele rurale, pentru că își păstraseră atașamentul față de creșterea cailor, a oilor, a vitelor, mai ales a vitelor calmuce, cu rase de carne.

Atunci am făcut cunoștință cu mulți tineri calmuci. Prieteniile acestea au rezistat și după ce regiunea lor a devenit republică autonomă.

În vremurile mai recente am făcut cunoștință cu Kirsan Nikolaevici Iliumjinov – fost președinte al Calmuciei, un om foarte activ și interesant. În întâlnirile noastre ne aminteam întotdeauna de lacul Manîci, care astăzi este rezervație naturală federală. Ne făceam planuri să mergem împreună în Calmucia la sfârșitul lui aprilie – începutul lui mai, perioada când stepa calmucă și stepa Stavropol, vecină cu ea, se acoperă cu un covor nesfârșit de lalele: mergi câte 10–20–30 de kilometri și în toate părțile în jur nu vezi decât o mare de flori. Din nefericire, n-am ajuns să mai facem călătoria aceasta.

Astăzi, Kirsan Nikolaevici acordă mult timp promovării șahului în întreaga lume. Are merite substanțiale în acest domeniu, este apreciat pentru ceea ce face pentru oameni. Îmi pare rău că nu pot să-i fiu un adevărat partener de șah.

Că veni vorba, prima oară am aflat de șah – un joc minunat – în anii războiului, când din Salsk s-au întors niște rude ale noastre, tot Gorbaciovi. Printre ei se afla și Viktor Miagkih. El a fost cel care mi-a făcut cunoștință mie și altor băieți din sat

cu acest joc complicat. Întâi de toate am sculptat toți împreună câteva seturi de figuri de șah, am desenat niște „table de șah” și am studiat funcția și posibilitățile fiecărei piese. După ce am prins gustul jocului de șah, nu ne mai sculam de la masă: jucam ore și zile în șir. Eu m-am simțit foarte atras de acest joc.

Dar, când am ajuns la universitate și m-am trezit copleșit de o mulțime de probleme noi, șahul a rămas undeva în urmă. După studenție, viața s-a dovedit și mai încărcată, așa că n-am putut să-mi dezvolt potențialul de jucător.

Nu demult m-am întâlnit cu Kirsan Nikolaevici și am jucat cu el o partidă de șah. Evident, eu am pierdut, deși el a jucat vizibil sub nivelul lui.

De curând, după nenumăratele lui călătorii prin diferite țări – pe care le face în calitate de președinte al Federației Internaționale de Șah –, ne-am întâlnit din nou și ne-am amintit iar de trecut. Locurile natale nu se uită niciodată. Și ne-am înțeles să mergem în primăvara următoare acolo, în stepa calmucă și stavropoleană.

Pe scurt, al XX-lea Congres a pus bazele revizuirii politicii interne și externe, ale reinterpretării faptelor istorice, dar acest proces s-a desfășurat cu poticneli și a fost foarte dureros.

Dacă lupta cu urmările cultului personalității a continuat, într-o formă sau alta, într-un fel sau altul, în tot timpul cât la conducerea partidului s-a aflat Hrușciov, perioada lui Brejnev a marcat revitalizarea acestui cult, conturarea ideologiei poststaliniste. Stalin a început din nou să fie preamărit. Și, deși sub influența celui de-al XX-lea Congres al partidului se formase „generația șaizeciștilor”, care are merite deosebite în dezvoltarea societății noastre, procesul de înnoire, de democratizare, de adoptare a unei politici noi a fost frânat, ba, către începutul anilor 1970, a fost complet inversat.

În această atmosferă, caracteristică în egală măsură și pentru ținutul Stavropol, a început activitatea mea politică. În ultimii ani, luând cuvântul în auditorii pline de oameni, am spus de mai multe ori că activitatea mea social-politică a început de fapt în 1948, când, împreună cu alți absolvenți ai clasei a opta din diferite sate ale raionului meu natal, Krasnogvardeiskoe, am sosit în centrul raional să-mi închei educația secundară. Liceul unde venisem să-mi continui învățătura era amplasat în clădirea fostului gimnaziu. Era o școală mare, în care învățau peste 1 000 de tineri, și bine văzută.

La adunarea de Comsomol a trebuit să ne alegem secretarul. Fiecare dintre cele șapte grupuri care veniseră din sate la școala raională și-a trimis un candidat. Din partea grupei din Privolnoe am fost desemnat eu.

Adunarea a decis că toți „cei șapte magnifici" trebuiau să ia cuvântul. Vorbitorii au spus fiecare ceva – mai în glumă, mai în serios. Mi-a venit și mie rândul. Am spus și eu ceva, nu mai țin minte ce. Când m-am dus să mă așez la loc, ceilalți mi-au tras scaunul de sub fund. Am căzut pe podea cu un bufnet teribil. Sala s-a prăpădit de râs. Apoi, prin vot secret, am fost ales secretar al organizației de Comsomol. Așa a început activitatea mea obștească. De atunci sfătuiesc în mod repetat pe toată lumea: nu trebuie să intrați în panică dacă v-ați împiedicat sau ați căzut. Ridicați-vă, trageți concluziile și mergeți mai departe. Viața mi-a confirmat justețea unei astfel de judecăți. Dar, despre aceasta, mai târziu!

... În Stavropol, după al XX-lea Congres, viața mea a început să se schimbe rapid. În august 1956 am fost ales prim-secretar al Comitetului Orășenesc de Comsomol. În anul care trecuse eu și Raisa făcuserăm cunoștință cu mulți oameni tineri, la fel ca noi. Și totuși eram un activist nou, așa că

alegerea mea a fost o surpriză chiar și pentru mine, darămite pentru alții.

Cea mai importantă veste pentru mine și Raisa a fost faptul că ea rămăsese însărcinată. Am fost copleșiți de sentimente amestecate: ba ne bucuram fără măsură, ba ne îngrijoram prea tare. Ne-am pus imediat problema: ce să facem? Din punct de vedere fizic, Raisa se simțea bine la Stavropol. Și am decis: avea să nască. Așa că grijile s-au înmulțit.

Trăiam fără cel mai elementar confort: apă trebuia să aducem de pe stradă, trebuia să tăiem lemne, să aducem cărbune din pivniță. I-am interzis Raisei să mai facă vreo muncă grea, și făceam totul eu singur, seara. Casa în care trăiam nu se afla prea departe de centru, dar până acolo nu era tocmai simplu de ajuns: locuiam la poalele unui deal. Orice căzătură la urcuș – sau, mai rău, la coborâre – putea să se termine rău pentru Raisa. M-am gândit atunci: „E mai bine totuși că acum lucrez în oraș și nu mai am delegații". Munca îmi răpea, desigur, o mare parte din timp, dar puteam totuși să-i acord mult mai multă atenție Raisei.

... Cea mai acută problemă în anii aceia era lipsa locurilor de muncă. Oamenii tineri – și comsomoliști, și necomsomoliști – veneau cu jalba la comitetul orășenesc. Comitetele de Comsomol se transformaseră într-o „bursă a locurilor de muncă" pentru tineret. E drept că, la solicitările noastre de a angaja pe unul sau pe altul, nu reacționau prea multe întreprinderi. Auzeam tot timpul: „Am vrea din tot sufletul, dar nu avem posibilitatea". Atunci am început să strângem informații despre locurile de muncă. S-a dovedit că ele apăreau totuși, dar se ocupau în secret, contra unor anumite „recompense". Am început să mă gândesc cum să oblig birocrația din industrie și din partid să-i aibă în vedere și pe comsomoliștii din oraș. Soluția găsită de noi a fost crearea unui „detașament de cavalerie ușoară", după exemplul

comsomoliștilor din primii ani ai puterii sovietice[75]. Era o inițiativă obștească a tineretului de a controla ceea ce se petrecea în oraș. Evident, în limitele legii, fără a ne apropria funcțiile altora. Un mijloc eficient de acțiune a devenit gazeta *Nu treceți nepăsători*. Raidurile „cavaleriei ușoare" erau însoțite de fotografierea și apoi de publicarea în gazetă a tot felul de fapte revoltătoare din cele mai diferite domenii ale vieții orașului. Foaia noastră se agăța în centru, la o intersecție de străzi. Nimeni nu voia să ajungă în paginile ei. Și conducerile întreprinderilor au început să se străduiască să intre în „grațiile" comitetului orășenesc de Comsomol.

Au urmat însă și amenințări din partea birocraților. Cu diferite prilejuri am fost acuzați că nu ne ocupăm de treburile specifice ale Comsomolului – educația tineretului și organizarea timpului său liber (tineret care exact din cauza lipsei de activitate încălca ordinea publică): pasămite, pe străzile orașului, în parcuri și în locurile publice bântuie huliganii, iar Comsomolul stă cu mâinile în sân. Trebuia să facem și aici ceva. Ne-a venit ideea să creăm un Detașament Operativ de Comsomol – DOC – care să conducă lupta împotriva huliganismului. La cererea noastră insistentă, administrația orașului a dotat DOC cu mijloace de transport – prin decizia organelor executive i-au fost puse la dispoziție câteva automobile. Comsomoliștii au acționat cu hotărâre și, mai ales, la timp, pentru că dispuneau de mijloace de transport. Întotdeauna când se deplasa undeva pentru a se confrunta cu huliganii, detașamentul avea alături lucrători ai comitetului orășenesc de Comsomol și ai miliției. Nu era simplu să devii membru DOC: trebuia să ai recomandări bune. Așa că situația a început să se schimbe în bine.

Era evidentă necesitatea unor schimbări în conținutul și metodele muncii cu tineretul. Toate

acestea se petreceau sub influența celui de-al XX-lea Congres al partidului. Atunci s-a născut și ideea de a crea un club de discuții pe lângă comitetul orășenesc de Comsomol. Mai târziu, în anii 1960, astfel de cluburi și „reviste orale” au apărut în multe orașe. Dar, la momentul când noi, împreună cu Illarion Anisimovici Rudenko, șef de catedră la Institutul Pedagogic din oraș, ne-am apucat să organizăm un asemenea club la Stavropol, el a fost o noutate absolută pentru ținutul nostru. Și am stârnit nu numai interesul tineretului, ci și pe al acelei părți a populației orașului care obișnuia să reflecteze la cele ce se petreceau în societate. A fost de ajuns să instalăm un panou pe care propuneam tema „Să discutăm despre gusturi”, că reacția a urmat fără întârziere. Cetățenii vigilenți au sunat la comitetul orășenesc de partid: „Chiar în centru... Un panou... E evident o provocare!”

Prima întâlnire a depășit orice așteptări. Participanții s-au contrazis energic, înverșunat, uneori fără să-și cruțe coardele vocale. Ședințele de discuții au urmat una după alta, interesul față de ele a crescut. Oamenii veneau și ședeau pe culoare, pe trepte. A trebuit să căutăm o clădire mai încăpătoare. Așa am ajuns la Clubul Miliției.

Eu m-am aflat în prezidiul tuturor întâlnirilor clubului. Una dintre ele mi-a rămas în minte în mod deosebit. Era dedicată culturii. Au fost discutate diferite fațete ale problemei. Și iată că, la un moment dat, un băiat tânăr, foarte emoționat, a început să vorbească despre cultură în socialism. Despre faptul că, până la urmă, cultura este în primul rând omul cu toată istoria lui multiseculară, în timp ce noi o reducem la o singură formă – la ideologie. Iar ceea ce ni se vâră în cap prin intermediul ideologiei deformează însăși noțiunea de cultură.

Asta era din cale afară. Eu și Rudenko ne-am repezit „să apărăm socialismul”, să dovedim că

exact socialismul preluase și asimilase toată bogăția moștenirii spirituale a omenirii, că el deschisese maselor calea către cultură. Am adus o mulțime de alte argumente, de adevărul cărora eram sincer convinși. Sala a ascultat disputa noastră cu mare încordare. „Adversarul" nostru „de idei" nu prea avea experiență în dezbateri publice și, tânăr fiind, încă nu știa prea multe, ba nici nu avea cum să știe din cauza închiderii țării și a controlului total pe care îl exercita partidul asupra cetățenilor săi. Pe scurt, „victoria" a rămas de partea noastră.

La vremea aceea, cea mai mare grijă a mea era să nu cumva să ni se închidă clubul de discuții, la care toți țineam foarte mult. El devenise locul preferat de întâlnire al tinerilor cu mintea trează. Astfel de dezbateri au început apoi să fie organizate în colectivele studențești și în fabrici. S-a lărgit cercul de probleme puse în discuție. Formal, Comsomolul nu avea dreptul să se ocupe cu așa ceva, dar noi porneam de la ideea responsabilității oamenilor tineri față de societate. Deși ochiul partidului, prin organele sale, urmărea zi și noapte, neadormit, ce se întâmpla în rândurile tineretului și cu ce se ocupau comitetele de Comsomol, noi căutam și izbuteam să găsim metode de a-i face să ne ia în serios.

... Anul Nou 1957 eu și Raisa l-am întâmpinat acasă. Comitetul orășenesc de Comsomol împreună cu inspectoratul școlar local și comitetele de studenți au pregătit și au organizat numeroase seri festive, concerte, serbări în aer liber. Dar noi doi așteptam cu nerăbdare și cu neliniște nașterea copilului. Data se apropia vertiginos, mai erau câteva zile. Pe 5 ianuarie am mers în vizită la niște cunoscuți și acolo pe Raisa au luat-o durerile... După câteva zile de la internarea în maternitate, m-am dus la ea cu flori, s-o iau acasă împreună cu fetița noastră. Eram fericit: de-acum aveam o familie adevărată! Dar

cât de fericită era Raisa! Temerile noastre – îngrijorarea dacă totul avea să decurgă normal – au rămas în urmă. Pentru noi începea o viață nouă, cu griji noi – multe pricinuite exact de faptul că nu eram întru totul pregătiți de așa ceva.

Am rugat-o pe mama să vină câteva zile la noi. Îmi amintesc cum ea i-a făcut prima oară baie Irinei. Nouă ni se părea că mișcările îi erau prea hotărâte, că nu așa trebuie să te porți cu copilul, ci mai cu mănuși. Și ne agitam amândoi, mai ales Raia, în jurul cădiței. Deși se înțelege că n-ar fi trebuit să încurcăm pe un om care știa cum trebuie făcute toate acestea. După ce a stat o săptămână la noi, mama a plecat înapoi la Privolnoe.

Iar Raisa trebuia să se întoarcă în scurt timp la muncă: nu puteam trăi numai din salariul meu. Trebuia să căutăm cât mai repede o bonă. Am găsit-o, cu ajutorul unor cunoscuți, într-un sat de la periferia orașului. Ah, ce greu i-a venit Raisei! Ca să hrănească fetița, trebuia să fugă în timpul zilei de la serviciu acasă și să lase lapte pentru celelalte mese. Pe vremea aceea nu exista nici un fel de hrană pentru copii, nici nu se pomenise așa ceva: totul inventau femeile singure. Iar noi nu aveam de nici unele. Trăiam cu adevărat în sărăcie.

Colegii mei de Comsomol, sătui de problemele noastre, au insistat cu hotărâre pe lângă administrația orașului să ne repartizeze o locuință. Și curând am primit două cămăruțe în așa-numita casă „administrativ-locativă”. Se numea așa pentru că cele două etaje superioare fuseseră într-adevăr proiectate ca locuințe, și acolo erau apartamente bune, cu tot confortul existent în vremurile acelea. La nivelul de jos fuseseră inițial amenajate spații de închiriat – ceea ce astăzi s-ar numi „birouri”. Cum orașul nu avea însă suficiente locuințe, și enormul parter fusese transformat într-un apartament comunal cu nouă camere, cu mai multe spații comune și o singură bucătărie.

Viața în apartamentele comunale e bine cunoscută moscoviților, locuitorilor marilor orașe – dar nu numai lor. În apartamentul nostru locuiau un sudor autogen, un colonel în rezervă și un mecanic de la fabrica de confecții, împreună cu familiile lor, plus un burlac alcoolic cu mama lui și patru femei singure. Și fiecare avea propria viață. Era o lume unică, în care se amestecau de toate – și iritarea, ba chiar și răutatea, născute de înghesuială și de lipsa de confort, dar și ajutorul reciproc cu adevărat sincer. În esență, asta și era colectivismul sovietic: ne împrieteneam, ne certam, lămuream lucrurile, ne împăcam, țineam împreună zilele de naștere, sărbătorile, adeseori seara jucam domino.

Trei ani am locuit în aceste condiții. Apoi am primit un apartament separat, de 38 de metri pătrați, cu o bucătărie de 12 metri pătrați, și cu baie, toaletă și hol. A fost o mare sărbătoare! Ni se părea că nu ne mai trebuie nimic. Am început să trăim, cum se spune, „ca în sânul lui Avram”. Fetița creștea. Și, pentru că aveam probleme cu doica, a trebuit s-o dăm pe timpul zilei la creșă, apoi la grădiniță.

În acest timp se petreceau și alte schimbări. Eu am devenit prim-secretar adjunct al comitetului regional de Comsomol, iar Raisa a intrat ca profesor de filosofie la catedra de specialitate a Facultății de Medicină. Aveam de lucru până peste cap, și din această cauză suferea în primul rând fiica noastră. O luam acasă seara. Uneori, întorcându-mă târziu de la muncă, o găseam pe Raisa în lacrimi: a doua zi avea de ținut o prelegere, și ea nu reușea nicicum s-o liniștească pe Irișa și s-o facă să se culce. Se mai întâmpla să întârzie la ședințe la facultate și atunci fetița noastră rămânea mai mult la grădiniță. Și se punea Irișka pe urlat. Nimeni n-o putea potoli. Raisa venea în fugă și o găsea cu nasul turtit de geamul ușii și cu chipul schimonosit de lacrimi. Asta o

dădea complet peste cap. Eu mă străduiam să o ajut cât mai mult. Dar nu reușeam întotdeauna, pentru că începusem să plec din nou în delegații, una după alta.

Anul 1958 s-a dovedit bogat în evenimente. Stavropolenii au dat statului 1 650 000 de tone de cereale, în majoritate grâu. Și ținutul a fost decorat cu Ordinul Lenin.

În octombrie, cu ocazia înmânării ordinului, a venit la noi Hrușciov. Am avut atunci pentru prima dată prilejul să-l văd pe Nikita Sergheevici pe viu. Mi-a făcut impresia unui om deschis. Am observat spiritul lui democratic, dorința de a veni în contact cu toată lumea. Ulterior am fost trimis la congresul partidului, unde am avut posibilitatea să-l observ bine – și impresiile mele au fost întotdeauna pozitive. Mai târziu am aflat multe despre el, inclusiv lucruri urâte.

„Stilul Hrușciov" reprezenta un soi de etalon, și mulți lideri mai mărunți se străduiau să-l imite.

Problema era că, fiind o simplă imitare, mai ales în cazul unor oameni fără cultură, acest stil de conducere căpăta adeseori accente vulgare. Directețea și maniera populară specifice lui Hrușciov se transformau uneori în adevărată neobrăzare, ca să nu mai vorbim de înjurături și bețivăneală.

După distrugerea „grupului antipartinic" din 1958[76], Bulganin a fost demis din funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, și-a pierdut calitatea de membru al Prezidiului Comitetului Central al PCUS și a fost „exilat" la noi în Stavropol ca președinte al Consiliului Economic Regional[77]. Locuitorii din Stavropol l-au întâmpinat bine. Dimineața, când Bulganin venea la lucru, lângă clădirea consiliului se strângea mulțimea – uneori câteva sute de oameni. Această situație îl scotea din minți pe Lebedev, secretarul comitetului regional de partid, care-l lingușea pe Hrușciov.

— Te dai bine pe lângă popor? îi striga el lui Bulganin de la tribuna consfătuirii regionale de partid. Ce, ai venit aici să răspândești democrația?

Îl trata pur și simplu cu dispreț, nu-i ierta nici cea mai mică greșeală, și până la urmă a decis să-l destituie din funcția de președinte al Consiliului Economic și să-l pună director al unei fabrici mărunte. Numai intervenția lui Hrușciov l-a scăpat pe Bulganin de acest „transfer".

Pe Lebedev l-a pierdut râvna aceasta fără preget. La sfârșitul anului 1958, când euforia de după primele succese ale agriculturii i-a sucit complet capul, Hrușciov a anunțat public obiectivul URSS de a ajunge și a depăși SUA în producția de alimente de origine animală pe cap de locuitor și le-a arătat limpede conducătorilor organizațiilor de partid că aștepta rezultate rapide și substanțiale. Dar, pentru că obiectivul acesta era complet irealizabil, indiferent de bunele intenții ale unuia sau ale altuia, el nu făcea decât să încurajeze amăgirea de sine.

Cei care voiau să cucerească simpatia șefilor s-au apucat de treabă cu mare zel. Au fost achiziționate cu de-a sila, în număr foarte mare, vite din gospodăriile țărănești, dar și din regiunile învecinate. În această privință s-a remarcat Larionov, secretarul de partid din Reazan. În 1959, regiunea Reazan a îndeplinit de trei ori planul anual la carne, iar ținutul Stavropol – de două ori și jumătate. Dar cu ce preț! Au fost trimise la tăiere turme întregi de oi, cirezi de boi, herghelii de cai. Gospodăriile individuale ale țăranilor au fost pur și simplu desființate.

Presa a făcut mare caz de fruntașii acestei campanii, i-a chemat și pe ceilalți să li se alăture. Larionov a fost decorat cu titlul de Erou al Muncii Socialiste. Minciuna a fost însă curând descoperită. Larionov s-a împușcat, iar în ianuarie 1960 Lebedev a fost demis din funcția de secretar al comitetului regional de partid și scos la pensie,

la numai 52 de ani. Iată o realitate cutremurătoare: în numai trei ani și câteva luni, Lebedev a fost de trei ori decorat cu Ordinul Lenin și apoi îndepărtat din funcție pentru greșeli grave. Cât despre „campania cărnii", ea a dat țării o lovitură ale cărei urmări s-au resimțit până în vremea din urmă.

Lebedev a fost înlocuit de N.I. Beleaev, care până atunci fusese membru al Prezidiului CC al PCUS și prim-secretar al CC al Partidului Comunist din Kazahstan. Beleaev a venit la noi „în surghiun", după evenimentele dramatice din Temirtau, unde nemulțumirii și frământărilor muncitorilor li se răspunsese cu intervenția trupelor de armată și a tancurilor[78]. Ne-a făcut impresia unui om complet pierdut, scos din făgașul normal al vieții lui, și după numai jumătate de an a părăsit Stavropolul. Și iată că, după el, prim-secretar al Comitetului Regional al PCUS a fost numit Fiodor Davîdovici Kulakov, care până atunci lucrase ca ministru al Produselor agricole al Republicii Sovietice Socialiste Ruse.

Ca mulți alții, și eu cunoșteam așteptările pe care le trezise în societatea noastră cel de-al XX-lea Congres, le receptam ca pe o nouă șansă în viață pentru mine, pentru generația mea. Dar vedeam, în același timp, că schimbările merg greu, inconsecvent, impulsiv.

Odată cu sosirea lui Fiodor Kulakov, situația din ținutul Stavropol s-a îmbunătățit. Schimbările ajunseseră, în sfârșit, și la mine.

Kiev–Moscova

... În 1961 a trebuit să rezolv și în familie o problemă foarte dureroasă. Raisa Maksimovna a fost trimisă la Kiev la cursuri de perfecționare pentru profesorii de științe sociale. Situația ei se stabilizase în sfârșit – începuse să lucreze la Catedra de marxism-leninism a Facultății de Agronomie. Avea o reputație bună ca profesor. Dar venise vremea să se intereseze de creșterea

calificării ei profesionale: colegii ei urmaseră deja cursurile de la Kiev. Fetița noastră avea patru ani. Raisa nu voia s-o lase singură, dar toate explicațiile și argumentele nu i-au slujit la nimic. A trebuit să plece, iar pe fetiță am lăsat-o vreme de câteva luni la bunica Maria, în Privolnoe.

Cât timp a fost la Kiev, Raisa mă tot ruga să mă duc mai des s-o vizitez pe Irina. Dar eu nu reușeam întotdeauna. O dată, mergând la părinți, am găsit-o bolnavă de vărsat de vânt: toată fața îi era acoperită de spuzeală. M-am îngrozit. Nu i-am scris despre asta Raisei, deși ar fi trebuit. După ceva vreme m-am dus din nou la Privolnoe. Și totul părea să se fi rezolvat cu bine.

După mulți ani am aflat că exact atunci, în timpul acestei lungi șederi la bunicii din Privolnoe, Irina fusese în taină botezată. De ce în taină? Deoarece comuniștilor nu li se dădea voie să participe la tradițiile de botez, de cununie, în general la slujbele religioase – la naștere sau la înmormântare. Pentru asta erau excluși din partid. Dar poporul trăia, continua să respecte tradițiile.

În același an s-a desfășurat al XXII-lea Congres al PCUS. Pentru prima dată în viață, am fost ales și eu delegat.

L-am rugat pe Kulakov să-mi dea voie să plec la congres cu două zile mai devreme, ca să pot trece pe la Kiev să-mi întâlnesc soția, cu care nu mă văzusem de câteva luni. Am căpătat permisiune și m-am dus pentru prima oară la Kiev. Era mijlocul lui octombrie, o toamnă caldă, aurie.

M-am apucat să-mi caut hotel, apoi am plecat s-o găsesc pe Raisa. Ea era la cursuri, dar știa că urmează să vin. Ne-am întâlnit. Eu contasem pe faptul că vom petrece trei zile împreună, la hotelul meu. Dar n-a fost să fie așa. Puterea sovietică era veșnic trează! Controla totul și pe toți – de la grădinițe și hoteluri până la deputați și membri ai CC. Pentru că Raisei i se făcuse permis de ședere, fie și temporar, la Kiev, ea nu avea dreptul să

locuiască la hotel. Eu m-am revoltat, am spus cine sunt, că merg la congres, că sunt în trecere să-mi văd soția, care se află aici la cursuri de perfecționare profesională. Nu știu, poate voiau să le dau ceva. Acum sunt sigur că asta a fost. Dar atunci mie nu mi-a trecut așa ceva prin cap. Am rezolvat problema abia după ce am ajuns la prim-secretarul CC al Comsomolului ucrainean, Iuri Elcenko.

Raisa s-a instalat în camera de hotel rezervată de mine. Am fost fericiți aceste trei zile. Aveam impresia că nu ne văzuserăm de jumătate de viață. Ne-am plimbat pe Kreșceatik, pe colina Vladimir[79], am admirat Niprul, am fost în clădirea unde universitatea închiriase camera Raisei.

Desigur, în aceste zile am vorbit mult despre Irișka. A trebuit să-i spun Raisei că fusese bolnavă de varicelă, dar că acum totul era în regulă. Soția mea s-a supărat mai întâi pe mine, dar am convins-o de faptul că aveam dreptate strângând-o tare în brațe. Acesta a fost argumentul principal, și asupra femeilor el acționează mai puternic decât orice altă dovadă.

Raisa mi-a povestit despre viața la cursuri.

— Aici viața zboară pe nesimțite, e agitație... Mulți vin deja a doua, a treia oară. Își recunosc colegii și așteaptă următoarea etapă a cursurilor. Șase luni de „viață liberă”, fără copii, fără soți sau soții.

... În sfârșit, am plecat spre cel de-al XXII-lea Congres al PCUS. Elementul central al lucrărilor a fost critica făcută pe larg cultului personalității. Congresul trebuia să aprobe pașii inițiați de Hrușciov la al XX-lea Congres și să confirme continuarea liniei acestuia. Și totuși ceva ne-a pus pe toți în gardă. Din nou în sală au răsunat ditirambi la adresa primului conducător, mai ales în cadrul dezbaterii pe marginea noului program al partidului.

Diferite personalități din țară și din partid s-au întrecut literalmente să-l laude și să-l preamărească pe Hrușciov. V.I. Ahundov – prim-secretarul CC al Partidului Comunist din Azerbaidjan – i-a comparat raportul cu sunetul unei „simfonii măreț”. Șaraf Rașidov – prim-secretarul CC al PC din Uzbekistan – l-a numit „un remarcabil urmaș al lui Lenin, excepțional cunoscător al mecanismului de profunzime al vieții și luptător înflăcărat pentru pace”. Iar noi, delegații?... Noi aplaudam. Deși mulți se simțeau prost.

Memoria omului este destul de capricioasă, mai ales atunci când este manipulată de mijoacele de informare în masă. Toți își amintesc de „epopeea porumbului”[80] sau de cum Nikita Sergheevici a bătut cu pantoful în masă la ședința Adunării Generale a ONU[81]. Și, desigur, foarte des se pomenește conflictul lui cu artiștii plastici de la expoziția din Manej[82]. Dar istoria nu va uita niciodată demascarea de către Hrușciov a „cultului personalității lui Stalin”. Desigur, nu putem, așa cum a făcut el, să reducem chestiunea totalitarismului la cauze externe și la caracterul nefericit al unui dictator. Este o abordare nu tocmai inteligentă, deși eficientă, a fenomenului, dar care, din păcate, nu-i dezvăluie adevăratele rădăcini.

Cu toate acestea, pentru istorie și pentru marea politică, urmările concrete ale acțiunilor lui Hrușciov au avut o importanță capitală. Critica lui Stalin, care întruchipase sistemul însuși, a scos la iveală nu numai situația extrem de grea din societatea sovietică în general, caracterul deformat al luptei politice care se ducea în interiorul ei, ci și lipsa completă a unei elementare stări de drept. Această critică a discreditat, de fapt, din punct de vedere moral, caracterul totalitar al orânduirii sovietice, a născut speranțe că ea poate fi reformată, a impulsionat evoluția unor procese noi

atât în sfera politicii și a economiei, cât și în cea a vieții spirituale. Acesta este cel mai important merit care trebuie recunoscut lui Hrușciov și celor care l-au sprijinit.

În demascarea lui Stalin s-a vădit foarte clar caracterul contradictoriu al rolului istoric al lui Hrușciov – pe de o parte, curajul și bărbăția lui, firea hotărâtă, îndrăzneala de a merge împotriva curentului, pe de alta, limitele gândirii lui politice, fondată pe niște stereotipii, incapacitatea și lipsa dorinței de a dezvălui cauzele profunde ale fenomenelor cu care se confrunta.

Hrușciov nu a vrut să cerceteze mai adânc cauzele totalitarismului și, probabil, nici nu ar fi putut, pentru că asta ar fi însemnat depășirea dogmelor care deveniseră pentru el simbolul credinței în socialism.

Și totuși mie mi se pare ar fi putut să-și ducă mult mai departe vederile și intențiile, dacă situația în care a trebuit să acționeze n-ar fi fost așa cum a fost. În ciuda naturii sale contradictorii, mie mi-a făcut impresia unui om de acțiune destul de consecvent. N-ar fi atentat, desigur, la rolul de conducător al partidului. El voia pur și simplu să modernizeze partidul, să-i slăbească monopolul atotcuprinzător. Dar în privința aceasta s-a lovit de o împotrivire foarte dură, care, în cele din urmă, l-a și înfrânt.

Acum, în timp ce scriu acestea, mă gândesc – anticipând lucrurile – că în anii perestroikăi nu am luat în calcul tot ce puteam învăța din experiența lui Hrușciov.

Argumentele în favoarea demiterii sale din funcție au fost multe – ca să justifice „lovitura de palat” din 1964. Dar, în spatele vorbelor despre „binele poporului”, stătea în primul rând dorința „generalilor” și a „ofițerilor” de partid de a rămâne la putere. Același CC al PCUS care-l sprijinise pe Hrușciov în 1957 în lupta cu grupul antipartinic l-a detronat în octombrie 1964.

Trăgând concluziile, aș vrea să spun că principala caracteristică a perioadei hrușcioviste este faptul că Nikita Sergheevici a vrut să facă să funcționeze sistemul folosind înseși metodele acestuia. Dar sistemul nu a acceptat ideile lui inovatoare, mai mult, i s-a împotrivit. Despre toate acestea am să mai vorbesc când voi ajunge cu povestirea la numirea mea în funcția de secretar general al CC al PCUS. Și totuși în timpul lui Hrușciov s-au făcut primii pași către demontarea regimului totalitar, prima încercare de a introduce democrația în societatea noastră.

Nikita Sergheevici nu s-a putut salva nici măcar cu ajutorul noului program al partidului propus de el – Programul de construire a comunismului[83]. Acesta a constituit noutatea centrală a Congresului al XXII-lea. Bineînțeles, documentul mergea în întâmpinarea nevoilor și cerințelor tuturor cetățenilor, a dorinței lor de pace. Dar încă de pe atunci au fost mulți – și eu m-am numărat printre ei – care au perceput în acest „proiect" o anumită înfumurare și superficialitate în abordarea rezolvării unor probleme sociale extrem de complexe.

Și vine acum întrebarea îndreptățită a cititorului: bine, dar dumneavoastră, Gorbaciov, ați votat pentru program? Da, am votat. Explicația aici poate fi una singură. Am crezut că, dacă măcar o treime – ca să nu spun jumătate – din acest program ar fi fost pusă în practică, faptul ar fi reprezentat un mare pas înainte în rezolvarea unor probleme esențiale ale societății.

În zilele congresului primeam scrisori de la Raisa, care mă întreba: „Ce tot hotărâți voi acolo? Societatea fierbe. Am o veste care o să te intereseze. După decizia congresului de a scoate trupul lui Stalin din Mausoleu[84], a fost demontat și bustul lui dintr-un scuar al Universității Șevcenko. Și pe același postament a fost instalat un bust al lui

Taras Șevcenko. Iar peste două zile cineva a scrijelit pe piedestal niște versuri:

Ce vă veni,
fraților,
Așa din senin,
De m-ați pus pe
mine
Pe-un rahat
gruzin[85].

Da, lucrau eficient pe atunci nu numai structurile de propagandă ale PCUS... Imediat după Congres au apărut anecdote pe seama Programului de construire a comunismului în URSS. Îmi amintesc de două dintre ele, ambele legate de campania de explicare către mase a deciziilor congresului, mai ales a prevederilor Programului partidului. Erau mulți cei care veneau să asculte asemenea „lămuriri”.

Prima anecdotă spune așa: După o astfel de prelegere, o bătrânică aplaudă împreună cu toată lumea, apoi adresează vorbitorului o întrebare:

— Fiule, am înțeles eu bine? În curând vom putea să plecăm oriunde din orașul nostru, pe gratis?

— Da.

— Ah, ce bine!

— De ce?

— Păi cum! O să ne urcăm în avion și o să mergem acolo unde se găsesc unt, carne și toate celelalte de-ale gurii.

Și al doilea banc, în care protagonistul este un moș:

— Vă mulțumesc pentru vorbele frumoase, zice moșul. Poate c-o să ajungem să trăim și noi bine în comunism. Eu am numai o singură întrebare. Uitați, dumneavoastră, mai către sfârșit, ați zis așa: „Zorii comunismului sclipesc deja la orizont”. Puteți să mă lămuriți și pe mine ce este orizontul?

Vorbitorul îi răspunde:

— Este o linie imaginară unde se întâlnesc cerul și pământul. Și are proprietatea că, atunci când te apropii de ea, se îndepărtează.

Iar moșul:

— Aaa! Acum am înțeles!

Fiodor Kulakov...

... Kulakov a lucrat numai patru ani în ținutul Stavropol. Când a fost ales prim-secretar al Comitetului regional de partid împlinise 42 de ani. A lăsat în urma sa amintiri bune, plăcute, pentru că a dat un cu totul alt ton vieții și activității cadrelor de partid și administrației ținutului. A muncit mult și-și cunoștea meseria. Avea un stil exigent, dar în același timp binevoitor. Prin natura sa era un om capabil să reacționeze la părțile bune ale altora și să se intereseze de problemele lor.

Am simțit asta eu însumi o dată când, la consfătuirea regională a activului de partid, unde erau prezenți vreo 800 de oameni, ne-a făcut, cum se spune, de două parale pe mine și pe colegii mei din conducerea Direcției teritoriale a colhozurilor și sovhozurilor, care avea în grijă gospodăriile din trei raioane din împrejurimile Stavropolului. Ne ocupam de o zonă largă, în dezvoltare, din care nu lipseau problemele, pentru că se afla în vecinătatea Stavropolului. În oraș începea să ia avânt industria, și mulți săteni își găseau locuri de muncă în fabrici, de aceea în agricultură se simțea lipsa cadrelor, mai ales a celor tinere.

Critica fusese nedreaptă, iar mie nu mi se dăduse dreptul la replică. Bineînțeles că eram nervos. Camaradul meu mai în vârstă, Vladimir Petrovici Ceacin, agronom emerit al Rusiei, fost sinebluznik[86], cu care mă întorceam acasă după această ședință nenorocoasă, văzându-mă încruntat și cufundat în gânduri, lucru care nu mi se întâmpla prea des, mi-a spus:

— Văd că ești întors pe dos.

— Da. Nu înțeleg motivația unor asemenea atacuri publice.

În bună măsură, cariera mea a fost inițiată de Kulakov. Cred că și dojana aceea intrase în planurile lui: voise să-mi tragă un perdaf public, care mi-ar fi prins bine și mie, și le-ar fi fost și altora de învățătură. Anume, dacă nici măcar de cei pe care singur îi promovase nu avea milă, atunci de alții cu atât mai puțin... Ceacin, om cu 24 de ani mai în vârstă decât mine, înțelept și cu experiență, mi-a spus:

— Nu te mai necăji pe tema asta! Dacă ți s-ar fi dat cuvântul, ai fi spus probabil ceva care te-ar fi adus în conflict cu prim-secretarul comitetului regional de partid. Și cum s-ar fi putut încheia așa ceva? Pentru că îți cunoaște firea mai aprinsă, Kulakov a făcut bine că nu ți-a dat cuvântul. Vezi tu, Mihail, în partid nu se poate ca prim-secretarul comitetului regional să greșească, iar tu, om tânăr, fie și candidat al biroului comitetului, să ai dreptate întru totul. Eu încă nu-mi amintesc să se fi întâmplat așa ceva în toată viața mea. Așa că liniștește-te!

Atunci n-am mai răbdat:

— Uite ce e, sinebluznikule, tu ai uitat cum era în tinerețe și acum bolborosești ca un aluat acrit.

Și totuși Kulakov era răbdător cu oamenii săi, îi susținea pe cei activi și promova mereu noi colaboratori tineri. Știu asta pentru că, din cei patru ani cât a stat în Stavropol, doi ani de zile am lucrat cu el îndeaproape, de pe postul de șef al secției administrative a Comitetului regional de partid pentru agricultură[87]. Primeam adesea de la el cele mai diverse sarcini, care depășeau cu mult limitele obligațiilor mele profesionale. Trebuia să-l însoțesc în călătoriile prin ținut. Anii aceia au fost pentru mine o școală adevărată, fără teorie.

Kulakov găsea repede un limbaj comun cu oamenii de rând, dar și cu specialiștii ori cu liderii.

Se pricepea foarte bine să-și facă treaba. Era de profesie agronom. Dar reușitele lui nu depindeau în primul rând de asta, ci de înzestrările sale native.

Avea și slăbiciuni, pe care, însă, toată lumea i le ierta. După părerea mea, își simplifica uneori prea mult relațiile cu cadrele de conducere, îi cam plăcea să chefuiască în cercul oamenilor care îi erau cu adevărat apropiați. Petrecerile se transformau câteodată în adevărate zaiafeturi. Dar conducerea de partid rămânea întotdeauna nepedepsită. Prim-secretarul comitetului regional de partid era Dumnezeu și țar. Era mai mult decât un guvernator în vremurile noastre, ba chiar mult mai mult. Nu avea nevoie să se pună bine decât cu secretarul general și cu membrii Biroului Politic, pentru că ei erau cei care îi numeau în funcție pe toți prim-secretarii comitetelor regionale. Secretarii erau principala forță pe care se bazau în conducerea tuturor treburilor – și drepte, și nedrepte. Și nu-mi amintesc vreodată ca recomandările Biroului Politic să nu fi fost susținute în plenul comitetelor regionale de partid. În afara cazului petrecut în Partidul Comunist din Bielorusia, când comuniștii au respins recomandarea Biroului Politic al CC al PCUS pentru postul de secretar al CC al Partidului Comunist Bielorus. Dar asta a putut face numai o organizație de partid în care era foarte puternică influența foștilor partizani.

O bună parte din timp, principalii activiști ai comitetului regional erau plecați în teritoriu. Principala lor sarcină era de a ține sub control tot ceea ce se petrecea în organizațiile de partid, în economie, în viața socială și culturală – într-un cuvânt, totul. Lucrul acesta era destul de logic. A ține sub control înseamnă a face totul pentru ca sistemul să funcționeze. Cu alte cuvinte, a rezolva la timp toate problemele care apar, a vedea

poticnelile, a corecta politica locală și deciziile cadrelor.

Există, desigur, și o altă abordare, nu mai puțin convingătoare și eficientă – a avea încredere în oameni, a-i susține, a nu-i înlocui în mod incorect, a nu te amesteca în treburile lor. Din experiența mea – voi mai vorbi despre asta –, această abordare dă, în ultimă instanță, rezultate mai bune, și practice, și din punctul de vedere al atmosferei de lucru care se naște ca urmare a unui asemenea stil de conducere. Oamenii nu lucrează pentru că le e teamă, ci îndemnați de propria conștiință. Desigur, nu trebuie uitat însă că acest stil presupune o atitudine cinstită și intransigentă față de rezolvarea problemelor, în primul rând a celor legate de cadre, atunci când lucrul acesta e necesar. Eu mă simt mai apropiat de un asemenea stil. De fapt, pe acesta l-am și adoptat în activitatea mea de partid.

... Fiodor Kulakov a făcut parte dintr-un grup mare de secretari regionali de partid care au fost chemați în secret la Comitetul Central și care s-au aflat nu departe de Kremlin atunci când s-a adunat Prezidiul CC care îl judeca pe Hrușciov și care a înaintat în plenară propunerea de a-l demite din postul de prim-secretar și de a-l scoate la pensie.

În decembrie 1964, Kulakov a fost transferat în interes de serviciu la CC al PCUS, dar, în anii care au urmat, noi doi am rămas în relații bune. A existat însă și o situație legată de familia mea despre care vreau să povestesc, pentru că este relevantă pentru slăbiciunile omenești răspândite pe atunci printre conducători. Iată despre ce e vorba. Cum am mai spus, eu mergeam mult prin raioane. Uneori eram plecat câte o săptămână, alteori și câte două, în timpul campaniilor agricole mari. M-am întors o dată acasă după o asemenea deplasare. Imediat ce-am ajuns, m-am băgat sub duș. Apoi am luat o pauză de la muncă și nu m-am dus imediat la serviciu, la comitetul regional. Am

hotărât să-mi pun ordine în emoții, plus că, sincer vorbind, voiam să mă odihnesc, în primul rând să dorm îndeajuns.

Raisa m-a tot întrebat despre toate, ce și cum, m-a ascultat, apoi mi-a spus:

— Și noi avem noutăți.

— Care „noi”?

— Eu.

— Ca, de exemplu?

Era vară, și ea era în concediu.

— Mai deunăzi m-a sunat Fiodor Davîdovici Kulakov.

— Aha, și ce-ați discutat împreună?

— M-a invitat la un rendez-vous.

— Ce tot spui acolo?

— Chiar așa. Eu i-am spus: doar știți, Fiodor Davîdovici, în ce relații suntem eu și Mihail.

— Știu. Și? Foarte bine, continuați-vă relațiile, a spus Kulakov.

— La noi așa ceva nu se obișnuiește, i-am spus eu și am închis telefonul.

— Interesantă discuție! Trebuie să-l întreb ce a vrut să însemne.

— Ei, asta-i bună! I-am răspuns ce trebuia și acum ți-am povestit și ție. Gata, nu mai e nici o noutate.

Totuși, cu prima ocazie, l-am întrebat pe Kulakov:

— Ați sunat-o nu demult pe Raisa?

El s-a fâstâcit nițel, dar a scos-o la capăt:

— Te căutam pe tine. Am crezut că te întorseseși, voiam să te întreb cu ce impresii ai venit.

Este prima oară când povestesc despre acest episod din viața noastră. S-a petrecut demult, iar Fiodor Kulakov nu mai trăiește.

Leonid Efremov

După plecarea lui Kulakov la Comitetul Central, s-a pus problema numirii unui nou secretar al

Comitetului regional de partid pentru agricultură. Și ne-a fost trimis Leonid Nikolaevici Efremov, care fusese, bineînțeles, ales de plenară. Efremov era un om cunoscut în partid și în țară. Lucrase mulți ani ca prim-secretar adjunct și președinte al comitetului executiv regional din Kuibîșev (Samara de azi), ca prim-secretar al comitetelor regionale din Kursk și Gorki (azi Nijni-Novgorod). În 1962 devenise prim-vicepreședinte al Biroului CC al PCUS din RSFSR. Președintele Biroului era însuși Hrușciov, dar toată activitatea curentă cădea pe umerii adjuncților – Efremov și Kirilenko. Amândoi aveau o poziție oarecum egală și făceau parte din Prezidiul CC al PCUS.

Efremov nu a luat parte la pregătirea „loviturii de palat" din octombrie 1964. Mai târziu mi-a povestit că evenimentele îl surprinseseră, se pare, în delegație la Ulan-Ude. Nu fusese înștiințat dinainte de plenara CC, iar când aflase și se repezise la aeroport, i se spusese că avionul are o defecțiune și decolarea se amână. E limpede că întârzierea fusese planificată dinainte: Efremov avea reputație de partizan înfocat al lui Hrușciov. Cu puțin timp înainte, Hrușciov vizitase mai multe regiuni ale Rusiei. Efremov îl însoțise. Despre această călătorie s-a făcut un film documentar în care, în spatele lui Nikita Sergheevici, se ițește întotdeauna silueta lui Leonid Nikolaevici. Secvențele au rămas în memoria multora...

Se mai spunea și că era de ajuns să intri la Efremov în birou cu vreo întrebare legată de serviciu, că el lua imediat de pe masă câteva volume frumos aranjate ale lui Hrușciov, echipate cu o mulțime de semne de carte și subliniate de la un cap la altul, și începea să citeze. Discuția se încheia de obicei astfel:

— Iată ce a spus în legătură cu această problemă tovarășul Hrușciov. De la aceste principii trebuie să porniți în rezolvarea ei.

Efremov însuși povestea că, atunci când se întorsese la Moscova din deplasare, se alăturase criticilor lui Hrușciov, dar, ca și Mikoian, se pronunțase pentru păstrarea acestuia în funcție. Probabil de aici și decizia Prezidiului CC de a-l trimite la Stavropol, după înlăturarea lui Hrușciov, lăsându-l doar cu statutul de candidat la Prezidiul CC. În noiembrie 1964, plenara CC al PCUS a hotărât contopirea organizațiilor de partid agrare și industriale la nivel de regiune, așa că, de la 1 decembrie, Efremov a ajuns în fruntea biroului organizatoric care urma să se ocupe de implementarea acestei schimbări în ținutul Stavropol. Au început câteva „săptămâni ale patimilor”. Fiecare se lupta pentru sine. Nu era vorba numai despre propriul interes, despre locul de muncă, ci și despre poziția socială a activiștilor, despre putere. Slujba ca atare multora le era indiferentă.

Efremov mi-a cerut mie, în calitate de șef al secției administrative a Comitetului regional agrar, propuneri pentru componența biroului și, în general, a aparatului comitetului regional unit. S-a uitat la ceea ce i-am adus și, negăsind numele meu pe listă, s-a mirat:

— Dar tu unde ai de gând să lucrezi?

Eu am răspuns că îmi doream să mă întorc în comitetul raional sau orășenesc.

— Bine, o să vedem, a spus Efremov și mi-a propus să merg cu toate materialele la Moscova.

Abia sosit la Moscova, am trecut pe la secția administrativă a CC, unde mi s-a spus:

— Efremov vă roagă să-l sunați înainte să discutați cu oricine altcineva.

Am format numărul.

— N-ai fost încă nicăieri? m-a întrebat imediat Efremov. Foarte bine. Te rog să ții cont de următorul lucru: noi aici ne-am înțeles că ai să devii secretar al comitetului orășenesc de partid din Stavropol.

— Exact asta îmi și doream, am răspuns.

După acest dialog m-am apucat să pun în ordine noile numiri în funcții. Dar seara târziu am primit din nou un apel de la Efremov:

— Mihail Sergheevici, uite ce e, am discutat aici cu tovarășii și eu am hotărât că vom lucra totuși împreună de-acum încolo.

— Sigur, am spus eu, deși nu înțelegeam ce spusese, o să lucrăm împreună.

— Nu, nu, m-a întrerupt Leonid Nikolaevici. Vreau să spun că vei fi șeful secției administrative a comitetului regional.

— De ce?

— Cum să-ți spun, aici se întâmplă atâtea lucruri, toată lumea trage de mine din toate părțile...

Am avut atunci în minte imaginea vie a ceea ce se petrecea în birourile comitetului regional, a felului cum aparatcicii noștri îl presau pe Efremov și cum, după fiecare discuție, el începea să se plece din nou.

— Leonid Nikolaevici, am spus eu, nu faceți asta! Vă rog, nu vă răzgândiți!

— Gata! m-a întrerupt Efremov. Chestiunea este decisă, m-am înțeles deja cu toată lumea.

Pe 22 decembrie 1964 a avut loc conferința regională a partidului. Efremov a fost ales prim-secretar al comitetului regional. Bosenko, fostul prim-secretar al comitetului regional industrial, a devenit adjunctul lui. Eu am fost ales membru al Biroului și numit în funcția de șef al secției care se ocupa de organele de partid.

Prima perioadă a colaborării mele cu Efremov a fost una de cunoaștere reciprocă, de „acomodare”, aș putea spune chiar de apropiere. Efremov se distingea prin lărgimea orizontului politic, prin erudiție, prin nivelul înalt de educație și cultură. Era, fără îndoială, o personalitate puternică și, în același timp, un produs rafinat al sistemului, un reprezentant eminent al școlii de

aparatcici a PCUS. În acest sens, anii de lucru cu el au fost pentru mine o adevărată școală. Cititorul se poate întreba: în ce privințe?

Efremov s-a împăcat foarte greu cu transferul său în provincie. În parte și din această cauză, i-a trebuit mult timp ca să învețe treburile ținutului nostru. Probabil încă trăia cu iluzia că Brejnev o să-l recheme până la urmă la Moscova. De aceea, la început, evenimentele din capitală l-au interesat mult mai mult decât problemele ținutului Stavropol.

De obicei, înainte de a intra la el cu vreun document sau vreo problemă, îl sunam la telefon. Dar o dată s-a nimerit să intru în biroul lui fără să-l previn. Efremov ședea la masă, cu bărbia sprijinită în pumni, și privea drept înainte. M-am apropiat și am luat loc, dar pauza chinuitoare a continuat. Complet cufundat în gândurile sale, Efremov pur și simplu nu mă văzuse.

— Leonid Nikolaevici, ce s-a întâmplat? am întrebat eu cu voce înceată.

Parcă venindu-și în fire, dar încă gândindu-se la ale sale, el a rostit:

— Cum se poate? Înțelegi, eu i-am luat totuși apărarea lui Kirilenko, l-am susținut, iar el n-a scos un cuvânt în sprijinul meu.

— Despre ce vorbiți, Leonid Nikolaevici? nu înțelegeam eu.

Venindu-și parcă definitiv în fire, el a râs încet și a făcut un gest de lehamite cu mâna.

— Ei, vorbeam și eu... Mi-am amintit deodată de ședințele Prezidiului CC din octombrie 1964. Ei, vezi, așa se întâmplă în viață, Mihail.

... Într-adevăr, așa, dramatic, cu zguduiri, se petrecuseră, una după alta, schimbările în viața țării și a partidului după moartea lui Stalin.

Alegerea lui Leonid Brejnev în funcția de prim-secretar al CC al PCUS fusese neașteptată. Ba chiar mulți considerau pe atunci că Brejnev este o figură de compromis și că, cel mai probabil,

numirea lui era o soluție temporară. Și înăuntrul țării, și peste hotare se vehiculau în primul rând nume precum Aleksei Nikolaevici Kosîghin sau Mihail Andreevici Suslov. Dar, atunci când există mai multe propuneri (mai exact, ambiții), aprobarea tuturor o întrunesc, de regulă, figurile de compromis.

Exact aceasta fusese situația la sfârșitul lui octombrie 1964. Pentru Efremov ea adusese un element neprevăzut: nu existaseră suficienți membri ai CC al PCUS care să-l susțină.

70 Numele vechi al orașului georgian Tbilisi (n.tr.)

71 URSS era împărțită în regiuni sau ținuturi (acestea din urmă, mult mai puține și istoric oarecum diferite de primele, dar asimilate în cele din urmă regiunilor), care la rândul lor cuprindeau fiecare mai multe raioane. La fiecare nivel administrativ existau comitete de partid și de Comsomol, care aveau în componența lor diferite secții. În această traducere, prin „comitet regional” se înțelege fie comitet de regiune, fie comitet de ținut, în funcție de context. (n.tr.)

72 Organizaționnîi nabor – recrutarea de personal pentru construcții industriale, agricole și de infrastructură de mare amploare, îndeosebi pentru cele din zonele slab populate. În URSS a fost foarte răspândită în perioada 1930–1960. (n.tr.)

73 În traducere, Vâlceaua Amară (n.tr.)

74 În traducere, Buric-de-aur (n.tr.)

75 În perioada 1928–1933, în URSS au existat așa-numitele „detașamente de cavalerie ușoară” ale tineretului comsomolist, create în organizațiile de nivel inferior, care efectuau „raiduri” de control în unitățile economice de stat ca formă a luptei cu birocrația și cu nepăsarea. (n.tr.)

76 „Grupul antipartinic” format din vechi tovarăși ai lui Stalin, V. Molotov, G. Malenkov, L. Kaganovici și alții, a încercat, în mai 1957, să-l îndepărteze pe Hrușciov din funcția de prim-secretar al CC al PCUS. Acesta a reușit însă să obțină un vot de încredere la plenara CC și să-și înfrângă adversarii. Bulganin, președinte la vremea aceea al Consiliului de Miniștri, cel care ar fi urmat să

preia funcția lui Hrușciov, a fost lipsit de gradul de mareșal și în 1958 și-a pierdut postul. (n.tr.)

77 Organ executiv regional, subordonat Consiliului de Miniștri al republicii (n.tr.)

78 Între 1 și 5 august 1959, muncitorii combinatului metalurgic din orașul kazah Temirtau (majoritatea tineri comsomoliști adunați din diferite părți ale Rusiei prin *orgnabor*) s-au răzvrătit împotriva condițiilor proaste de muncă și de viață. Revolta lor a fost înăbușită de armată și urmată de numeroase procese și condamnări (inclusiv la moarte), dar, după incident, situația muncitorilor s-a schimbat în bine. (n.tr.)

79 Kreșceatik (în ucraineană Hrești) – bulevardul central al Kievului. Colina Vladimir – înălțime deasupra Niprului pe care se află un parc vechi al orașului. (n.tr.)

80 La sfârșitul deceniului al șaselea, după ce a vizitat fermele din statul american Iowa, N.S. Hrușciov a lansat în Uniunea Sovietică o campanie impusă de sus de cultivare pe larg a porumbului. (n.a.)

81 Episodul s-a petrecut pe 12 octombrie 1960, în timpul ședinței celei de a 15-a Adunări Generale a ONU, în cadrul discuției despre „problema ungurească” (în semn de nemulțumire față de raportor). (n.a) „Problema ungurească” este revoluția ungară anticomunistă din 1956. (n.tr.)

82 Pe 1 decembrie 1962, N.S. Hrușciov a vizitat expoziția pictorilor abstracți din Manej (sală de expoziții în centrul Moscovei, într-o clădire de importanță istorică – n.tr.) și i-a atacat cu grosolănie pe participanții la ea. (n.a.)

83 Programul, care fusese dezbătut public și care, la insistențele lui Hrușciov, conținea date și prognoze concrete, proclama la final că „generația actuală de cetățeni sovietici va trăi în comunism”. Hrușciov însuși a afirmat la congres că până în 1965 în URSS nu vor mai exista impozite, că treptat serviciile către populație vor deveni gratuite și că în anii 1980 în țară va fi deja construit comunismul. (n.tr.)

84 E vorba de mausoleul din Piața Roșie unde se află trupul lui Lenin și unde, între anii 1953–1961, s-a aflat și al lui Stalin. Decizia a fost luată, la propunerea unei vechi membre de partid, tot la al XXII-lea Congres al PCUS. Ea a făcut parte, de fapt, din campania de lichidare a cultului personalității lui Stalin care începuse în 1956. După al XXII-lea Congres, în URSS au fost de

asemenea schimbate numeroase denumiri geografice provenite de la numele lui Stalin și toate statuile lui au fost demontate (mai puțin cea din orașul natal georgian Gori, care a rezistat până în 2010, când a fost demontată la rândul ei și mutată în casa memorială Stalin). (n.tr.)

85 Gruzin – georgian (în rusă, Georgia se numește Gruzia). Aluzie la naționalitatea lui Stalin. În original versurile sunt în ucraineană, ca și cum ar fi fost scrise de Taras Șevcenko (1814–1861), poetul național ucrainean. (n.tr.)

86 De la denumirea unui gen de teatru de estradă practicat de amatori, foarte popular în anii 1920 și parțial în anii 1930. Repertoriul Siniaia Bluza („Cămașa albastră”, de la uniformele muncitorești purtate de actori) cuprindea montaje literar-artistice, spectacole de revistă, scenete, numere de cor și de dans, care înfățișau viața în fabrici, activitățile sociale, dar și evenimentele importante din toată lumea. (n.a.)

87 În anii 1962–1964, în URSS a existat o „împărțire” a comitetelor de partid de la aproape toate nivelurile în „industriale” și „agrare”. Tot atunci au fost create direcții agrare care reuneau mai multe raioane ale unei regiuni și care aveau ele însele comitete de partid (în locul fostelor comitete raionale). Această structură s-a dovedit însă greoaie și ineficientă, așa că nu a durat. (n.tr.)

CAPITOLUL 4

Ani grei, dar fericiți...

Anii 1955–1970 au fost extrem de grei în viața noastră. Mă refer în primul rând, desigur, la mine și la Raisa – în general, la familia noastră. Văd că vorbesc din nou despre ani grei, foarte grei. Fără nici o exagerare, aceștia au fost, în esență, anii luptei noastre pentru supraviețuire. Și, desigur, pentru locul nostru în societate.

Șapte ani din viață i-am dedicat politicii de tineret, și am învățat multe în această perioadă. Probabil cei care se dovedesc capabili să facă într-adevăr ceva în acest domeniu, să obțină rezultate, să aducă vreun folos, primesc dreptul de a-și continua cariera în sfera politicii majore.

Următorii opt ani sunt marcați de activitatea în diferite organe de partid. A fost, desigur, o experiență de neînlocuit, care, în ultimă instanță, a limpezit orizontul carierei mele.

Anii aceștia au fost îndeosebi grei pentru Raisa. La început nu avusese pur și simplu nici un loc de muncă – se trezise șomeră. Dar, datorită insistențelor ei și sprijinului meu, dorința de a se dedica predării filosofiei într-o unitate de învățământ superior i se îndeplinise în cele din urmă. Se putea deja vorbi de o carieră de succes și

în cazul ei. A terminat cu bine anii studiilor doctorale și și-a scris teza în filosofie, pe care a susținut-o la Institutul Pedagogic din Moscova, unde intrase la doctorat după încheierea universității. Își alesese drept subiect condițiile de trai ale țăranilor sovietici, în general modul lor de viață. Era perioada renașterii sociologiei în Rusia.

După mulți ani în care fusese interzisă, știința aceasta își sărbătorea reînvierea, la originea căreia se aflau academicianul Ghennadi Vasilievici Osipov și Vladimir Aleksandrovici Iadov, profesor la Institutul de Sociologie. Academicianul Osipov a reacționat pozitiv la cererea Raisei și a celor care o recomandaseră și a acceptat să-i conducă lucrarea de doctorat. În 1967 Raisa a devenit candidat în filosofie, iar peste doi ani Comisia Supremă de Atestare i-a atribuit titlul de conferențiar. O să povestesc ceva mai târziu despre cum și-a pregătit teza de doctorat.

Când am urcat treptele carierei, am primit și noi o locuință normală. S-a schimbat și situația financiară a familiei. A existat o perioadă în viața noastră când Raisa, devenită conferențiar, a avut un salariu mai mare decât al meu. Dar, curând, avansarea mea la serviciu a „reinstaurat dreptatea”. Obiectivele vieții noastre s-au schimbat: am început să ne aranjăm apartamentul, să ne îmbrăcăm mai bine, alimentația ne-a devenit mai diversificată. Un eveniment de cotitură a fost cumpărarea unui televizor.

Pe scurt, ne-am smuls din îmbrățișarea nemiloasă a sărăciei. A crescut și cel mai mic membru al familiei noastre – Ira. Era tot timpul cu noi.

Am avut noroc și de prieteni. Timp de 30 de ani am fost în relații prietenești cu familiile Aleksandr și Lida Budîka, Mihail și Inna Varșavski. Aleksandr și Mihail – amândoi ingineri – veniseră în Stavropol după plenara din septembrie 1953 a CC al PCUS, de pe vremea lui

Hrușciov, care decisese trimiterea a 20 000 de specialiști din industrie în agricultură. Sașa și Lida erau de fel de pe Don, Mihail – din Odessa. Cea mai mare parte a timpului liber o petreceam împreună, ne susțineam în toate privințele. Prietenii noștri erau oameni și specialiști de nădejde – medici, ingineri.

Aleksandr Budîka a fost singurul dintre ei pe care l-am invitat la Moscova, să lucreze în secția agrară a Comitetului Central. A muncit acolo cu mult spor. Iar când a fost nevoie de un om serios pentru postul de ministru al Produselor de panificație, l-am recomandat cu toată încrederea. Prietenia noastră a continuat chiar și după ce soarta ne-a despărțit...

Eram, în anii aceștia, foarte ocupați. M-am tot gândit că poate n-ar merita să vorbesc în prea mare detaliu despre asta. Și totuși, fără o imagine completă a vieții mele în acești ani, cititorului îi va veni greu să înțeleagă cum s-a putut ca un om ieșit dintr-o provincie anonimă a Rusiei să ajungă să ocupe funcția cea mai înaltă în stat. Mă lovesc de această uimire până în ziua de azi.

Un loc aparte în cariera mea îl ocupă anii de activitate în capitala ținutului, un oraș care, până la începutul deceniului al șaptelea al veacului trecut, se dezvoltase prea puțin din toate punctele de vedere. Întârzierea aceasta a ținutului Stavropol în materie de dezvoltare economică a și fost motivul acutizării situației sociale, mai ales al lipsei locurilor de muncă pentru tineri. Aceștia erau pur și simplu siliți să părăsească orașul. Venirea mea la conducerea comitetului orășenesc al partidului, practic a capitalei ținutului, a coincis, în timp, cu cel de-al XXIII-lea Congres al PCUS (din 1966). Iar una dintre sarcinile generale pe care și-a asumat-o congresul a fost dezvoltarea orașelor mici și mijlocii ale țării – adică a acelor orașe unde locuia cea mai mare parte a populației Rusiei.

Situația a început să se schimbe în bine în toată țara. În cazul ținutului nostru, o importanță deloc neglijabilă a avut-o poziția geografică. Clima meridională, condițiile naturale favorabile atrăgeau ministerele, și așa au apărut viitori clienți. Orașul a început să se schimbe. A apărut necesitatea unui plan de dezvoltare urbană pentru cel puțin 25 de ani, care a fost elaborat la noi și apoi aprobat la Moscova.

Îmi plăcea munca de secretar al comitetului orășenesc de partid. Într-o anumită măsură, e o muncă independentă. Dar numai într-o anumită măsură! La cine știe ce mare independență nici nu se putea măcar visa. E de ajuns să spun că, pentru a construi o toaletă publică modernă în centrul orașului, administrația a trebuit să meargă până la Moscova – la Comitetul de Stat pentru Planificare al Federației Ruse.

Ne-am apucat să creăm baza viitoarei industrii de construcții. În primul rând am reconstruit, am extins combinatul producător de materiale de construcții, ca să putem începe apoi nu numai industrializarea construcțiilor de locuințe, ci și punerea în aplicare a unor proiecte de îmbunătățire a calității imobilelor existente. Acțiunile acestea s-au dovedit oportune. În oraș au început să se construiască una după alta întreprinderi de electrotehnică, de electronică, cea mai mare fabrică din URSS de luminofoare și reactivi chimici, uzine de construcții de mașini.

S-a pus imediat și foarte acut problema pregătirii cadrelor pentru aceste întreprinderi. A trebuit să ne ocupăm și de asta. După o vreme, orașul a capătat aspect de șantier. Pe de o parte, era motiv de bucurie, pe de alta, apăruseră numeroase probleme în viața de zi cu zi: se instalau țevi de apă, se construia canalizarea, se întindeau linii de troleibuz și de telefon. Tot orașul era numai șanțuri. Răbdarea locuitorilor a ajuns la capăt până la urmă, și oamenii au început să se revolte văzând

că autoritățile gestionează incoerent gospodăria care li se dăduse pe mână. A fost, pe de altă parte, un timp remarcabil, marcat de sentimentul că așteptam și produceam noi înșine schimbări în toată viața urbei. Rolul principal în coordonarea acestui proces complex a revenit mecanismului de partid. În fapt, comitetul orășenesc al PCUS se transformase în cartierul general al unui imens șantier. Altor structuri situația le scăpa pur și simplu de sub control. Numai puterea partidului putea însufleți oamenii și le putea cere cu adevărat socoteală despre mersul lucrurilor. Așa era sistemul.

S-au construit școli și licee profesionale pentru pregătirea cadrelor, în oraș s-a înființat o filială a Institutului Politehnic, devenită mai apoi instituție separată de învățământ superior. În centru s-au dărâmat construcțiile vechi. Au apărut clădiri noi, frumoase, pentru librărie, pentru teatrul dramatic, au fost inaugurate o piscină și un circ, a fost reconstruit muzeul regional, iar alături de el, pe locul vechii piețe, s-a înălțat un cinematograf cu ecran lat. Au fost amenajate piețe acoperite pentru colhoznici. Așa s-a ridicat orașul modern. Când venisem eu acolo, după absolvirea universității, în Stavropol erau 127 000 de locuitori. Astăzi sunt peste 350 000. Se consideră că un oraș este de mărime optimă când are maximum 500 000 de locuitori.

Au continuat schimbările și în viața familiei mele. Ne-am mutat într-un apartament spațios de trei camere, am cumpărat mobilă modernă, frigider. Am lăsat pur și simplu în urmă viața trecută. Irina ne bucura cu succesele ei la școală. Era foarte curioasă, citea mult. La vremea aceea aveam deja acasă o bibliotecă mare. În zilele celui de-al XXII-lea Congres am făcut abonament la ediția în zece volume a *Istoriei universale* și la cea în 200 de volume a *Literaturii universale*, ca și la ediția în cinci volume a lucrărilor lui Plehanov[88].

Eu și Raisa am decis să ne apucăm de organizarea lecturilor beletristice ale fetei noastre. Venise timpul – așa credeam noi. Dar ne-am trezit puși într-o situație stupidă. Când am adus vorba despre asta într-o discuție cu Irina, s-a dovedit că întârziaserăm. După ce ne-a ascultat, fata noastră ne-a spus:

— Păi am citit toate astea.

A ieșit la iveală că, ziua și noaptea, când eu și Raisa ne duceam la culcare, Irina stătea să citească. În mare, până la 15 ani, citise toată colecția de literatură universală din biblioteca noastră.

Nu îi făceam nici o teorie. Vedea viața noastră, și aceasta era cel mai bun profesor pentru ea. Eu așa cred.

Dar iată că în relațiile mele cu prim-secretarul comitetului regional, Leonid Efremov, au apărut anumite dificultăți.

Cineva îi strecurase lui Efremov informația că Gorbaciov este chemat deseori la telefonul de legătură cu guvernul de către secretarul CC Fiodor Kulakov, membru al Biroului Politic, și că nu se știe despre ce vorbesc ei acolo. După fiecare asemenea convorbire telefonică, Efremov însărcina pe unul sau pe altul dintre secretarii comitetului regional să afle despre ce e vorba și de ce Gorbaciov nu raportează despre conversațiile cu Moscova.

O dată am fost nevoit să-i spun că, practic, nu aveam ce să raportez. Discuțiile mele cu Kulakov aveau loc la inițiativa lui, erau private și în cursul lor nu abordasem niciodată nici un fel de probleme sau de chestiuni legate în vreun fel de munca organizației locale de partid și cu atât mai puțin de munca lui Efremov. Răspunsul acesta însă l-a îndârjit și mai tare. Iar eu într-adevăr nu aveam ce să-i spun, pentru că dialogurile mele cu Fiodor Kulakov chiar aveau caracter privat.

Relațiile dintre mine și Efremov s-au înrăutățit mai ales în cursul următoarei campanii electorale pentru alegerile în organele de partid. În Biroul Comitetului regional eu am exprimat atunci o părere critică în legătură cu anumiți candidați la posturile de secretari ai comitetelor orășenești și raionale. Observațiile mele se bazau pe cunoașterea situației: îi știam bine pe toți și știam și ce se petrece în organizațiile respective. Discuția a luat o întorsătură violentă. Efremov a declarat că îmi asum prea multe responsabilități. A vorbit aspru, mai că nu a țipat în prezența tuturor membrilor Biroului. Eu am spus că nu pot accepta toate aceste învinuiri și că, dacă secretarul comitetului regional și membrii Biroului nu au nevoie de părerea mea, atunci nu e nevoie să fiu invitat la ședințe și să fiu umilit în public.

Brusc, Efremov și-a pierdut curajul. A înțeles că mersese prea departe. Relațiile dintre noi fuseseră compromise după atâția ani de muncă împreună. Am început din nou să cred că, probabil, nu acesta e locul meu, că în munca de partid este nevoie de cu totul alte însușiri decât ale mele. Era o perioadă (sub Brejnev) când servilismul și lingușirea atinseseră niveluri incredibile. N-aș zice că nu aveam calități diplomatice, o anumită elasticitate. Dar, când îmi era atinsă demnitatea, când unii își permiteau atacuri jignitoare la adresa mea, nu răbdam niciodată. De altfel, toată viața m-am străduit să nu îmi permit să jignesc oamenii, chiar și atunci când împrejurările îmi impuneau să scap de ei pentru că erau proști colaboratori.

Reflectând la situația creată, am decis că trebuie să-mi continui munca la pregătirea disertației și să-mi dau măcar minimul de examene pentru doctorat. Mi se părea că în știință are să-mi fie mai ușor, că acolo am să-mi pot aplica și energia, și aplecarea către analiză, curiozitatea mea, cu folos pentru mine și pentru treburile de care m-aș fi ocupat.

În acele timpuri situația – și socială, și materială – a profesorilor de școală și liceu, a conferențiarilor și profesorilor universitari se deosebea în toate privințele, într-un sens bun, de toate celelalte profesii. Ei aveau o viață ceva mai liberă – în măsura în care așa ceva era posibil.

Ca să fiu drept, postul de prim-secretar al comitetului orășenesc de partid îmi dădea totuși foarte multe posibilități de manifestare. Desigur, controlul cadrelor realizat de structurile superioare de partid, planificarea, repartizarea fondurilor, resursele financiare pentru investiții distribuite de la centru – toate acestea îngrădeau foarte clar libertatea pe care mi-aș fi dorit să o am. Sistemul era peste tot, în orice situație, chiar și în detalii. Fără îndoială. Și totuși se puteau face foarte multe dacă dădeai dovadă de inițiativă și de încăpățânare.

Numirea mea în comitetul orășenesc de partid din Stavropol a coincis cu începutul reformelor economice care în popor s-au numit „ale lui Kosîghin”[89]. Pe mine ele m-au interesat foarte tare; mi se părea că deschid posibilități reale de a gestiona lucrurile într-un alt mod, punând accentul nu pe dirijare, ci pe stimularea muncii prin metode economice, luând în considerare interesele și ale muncitorilor, și ale întreprinderilor. Se întrevedea posibilitatea ca, din veniturile rezultate, să se finanțeze construcția de obiective sociale, în primul rând de locuințe. Și trebuie să spun că, în ciuda marii dezorganizări care a însoțit prima etapă a reformelor, ele au primit un sprijin consistent.

Am pregătit o plenară specială a comitetului orășenesc de partid, unde s-a dezbătut problema rolului pe care îl puteau juca în implementarea reformelor inginerii și tehnicienii. Au fost făcute sondaje de opinie, s-au organizat numeroase întâlniri. Plenara a avut un ecou puternic.

Din nou întâmplarea

... Activitatea mea în funcția de prim-secretar al comitetului orășenesc al partidului s-a întrerupt pe neașteptate. Din nou întâmplarea. Chiar la vârful conducerii regionale a partidului s-a produs un eveniment scandalos. Prim-secretarul comitetului regional al Karaceaevo-Cerkeziei (regiune autonomă care intra în componența ținutului Stavropol), Nikolai Lîjin, și-a lăsat familia, și-a luat geamantanul și l-a târât prin tot orașul către locuința unei alte femei. Toți au fost revoltați de comportamentul acesta lipsit de respect și sfidător. După o ședință furtunoasă, decizia biroului comitetului regional a fost categorică: Lîjin avea să fie demis.

Lîjin mizase pe faptul că va putea să-i convingă pe membrii comitetului de justețea gestului său explicându-le că viața lui intimă ajunsese într-un impas. Din contră, justificările lui n-au făcut decât să înrăutățească lucrurile. Decizia de a-l demite a fost unanimă.

... Circula pe atunci un banc; nu știu dacă avea la origine o întâmplare adevărată sau era doar o născocire. În biroul unuia dintre comitetele raionale de partid din Leningrad se dezbătea comportamentul unui conducător comunist care hotărâse să se despartă de nevastă pe motiv că n-o mai iubea.

I s-a spus direct:

— Dacă faci așa ceva, poți să-ți predai deja carnetul de partid. Ai să-ți pierzi postul.

El insista totuși:

— Dar n-o mai iubesc, înțelegeți, oameni buni!

Unul dintre membrii biroului comitetului raional s-a revoltat atunci:

— Ce o ții una și bună „n-o iubesc, n-o iubesc”? Ce, crezi că noi le iubim? Dar rezistăm!

În locul lui Lîjin a fost recomandat prim-secretarul adjunct al comitetului regional, Fiodor Burmistrov. Trebuia rezolvată problema urmașului

lui Burmistrov. Asta se petrecea în toiul verii. Eu cumpărasem deja pentru mine și Raisa bilete în concediu la Soci și trebuia să plec în câteva zile, dar Efremov m-a ținut pe loc. Motivul nu putea fi decât unul: schimbarea conducerii. Am așteptat o zi, două, trei. Apoi m-am dus la Efremov.

— Îmi trece perioada de concediu, Leonid Nikolaevici. Dați-mi voie să plec!

Într-un final, m-am dus să vorbesc deschis cu el:

— Sunt dinainte de acord cu candidatura dumneavoastră! Dați-mi voie să plec mâine!

— Ai să pleci și în concediu.

Mai târziu, după câțiva ani, am aflat că Efremov într-adevăr susținuse cu îndârjire un alt candidat. Dar în Comitetul Central al partidului au raționat în felul următor: prim-secretar adjunct al comitetului regional al partidului trebuie ales Gorbaciov, pentru că e un om de perspectivă, poate viitor prim-secretar, ceea ce înseamnă viitor membru al CC al PCUS și deputat al Sovietului Suprem al URSS ș.a.m.d.

Pe 5 august 1968 am fost ales prim-secretar adjunct al comitetului regional al partidului. Efremov a rostit o cuvântare „convingătoare” în sprijinul meu: CC susține conlucrarea dintre cadrele tinere și cele cu experiență.

Concediul meu s-a dus pe apa sâmbetei. Efremov a plecat el însuși în concediu, lăsându-mă pe mine „în gospodărie”, dar e drept că a păstrat constant legătura cu mine prin telefon. Pe 21 august trupele țărilor membre ale Pactului de la Varșovia au intrat în Cehoslovacia. De la CC a venit o cărticică roșie care cuprindea informații despre ceea ce se petrecea acolo. Explicația oficială era că adversarii noștri ideologici din Occident caută veriga slabă printre țările Pactului de la Varșovia și că, de aceea, conducătorii țărilor prietene fuseseră îndemnați să întreprindă o asemenea acțiune. Adversarul nostru ideologic,

temându-se să întreprindă un atac direct împotriva socialismului, încearcă să profite de orice prilej pentru a încuraja un proces de erodare internă în țările socialiste.

Mie afirmația aceasta nu mi s-a părut complet fantezistă. Și totuși, în țară, intrarea trupelor noastre într-un stat „frățesc" a stârnit reacții contradictorii. Am vorbit cu Efremov la telefon și am făcut schimb de păreri în legătură cu ceea ce aveam de făcut. Lider cu experiență, Efremov s-a pronunțat pentru convocarea de urgență a Biroului și adoptarea unei scurte hotărâri de sprijinire a liniei CC al PCUS și a conducerii acestuia. Eu am fost de acord și în 24 de ore am convocat și am desfășurat ședința Biroului Comitetului regional. Pe de altă parte, la noi în ținut au fost mulți cei care criticau invadarea Cehoslovaciei și o considerau un amestec de neiertat în treburile altei țări. Dar n-au existat reacții în masă.

Comitetele de partid au acționat „energic": în scurt timp, la una dintre ședințele Biroului am dezbătut comportamentul unui jurnalist și al unui profesor de filosofie și i-am pedepsit aspru pentru „erori de idei". Dar, curând după aceea, am fost silit să reflectez eu însumi serios la cât de corectă era evaluarea pe care o dădusem „Primăverii de la Praga". Am povestit deja că îndoielile mele au apărut atunci când, în 1969, am ajuns în Cehoslovacia și am văzut atitudinea oamenilor simpli față de cele cinci țări invadatoare. Atunci am simțit pentru prima dată cât de profund era resentimentul fraților cehi și slovaci.

În reflecțiile mele eu, ca și alții – lucru despre care știam din discuțiile în mediul partinic –, am ajuns la concluzia că spiritul reformist care se trezise în anii 1950–1960 începuse să se stingă, deși avea încă suficiente rezerve de forță și inerție. Leonid Brejnev era silit să jongleze cu agilitate printre diferitele „bisericuțe" din componența

Biroului Politic și își masca foarte dibaci atașamentul față de ideile conservatoare.

În acest context, în munca organelor locale de partid se vădea tot mai mult o atitudine sceptică față de inovații. În ținutul Stavropol asta s-a văzut foarte clar în cazul lui I.I. Barakov, șeful Direcției agricole a raionului Gheorghievsk.

Innokenti Barakov era un om energic, independent, prieten cu economistul-reformator Lisicikin, pe care îl susținea necondiționat. Punea cu încăpățânare în practică ideea „temperării" planului de producție al statului, a acordării unor drepturi mai mari colhozurilor în etapa de valorificare a produselor finite, a vânzării acestora la liber în anumite condiții. Când a trecut de la vorbă la faptă, Barakov a fost mai întâi avertizat în Biroul Comitetului regional, apoi a fost învinuit de „greșeli grave în chestiuni politice de principiu" și destituit din funcție.

Afirmațiile și acțiunile lui Barakov aduceau foarte mult a donquijotism, pentru că el atentase la sfânta sfintelor – sistemul, ale cărui probleme nu se puteau rezolva printr-un simplu atac de cavalerie.

După încă o bucată de timp, Biroul Comitetului regional a cercetat o serie de greșeli serioase care se strecuraseră în cartea lui F.B. Sadîkov, conferențiar la catedra de filosofie a Institutului Agronomic din Stavropol. Lucrarea sa fusese inspirată de așteptările născute de reformele lui Hrușciov și, în parte, ale lui Kosîghin. În cartea publicată de el, Sadîkov formula o serie de idei care au început să-și găsească aplicabilitatea numai odată cu lansarea perestroikăi, 15 ani mai târziu. La vremea aceea ele au fost considerate „răzmeriță".

Din Moscova ne-a fost transmisă indicația să-l „prelucrăm" pe autor. În ședința Biroului Comitetului regional, Sadîkov a fost nu numai criticat, ci și dojenit. I s-a tras o săpuneală

zdravănă. Și eu l-am criticat insistent. Și, deși nu a fost exclus din partid, măsură căreia ne-am împotrivit eu și Efremov (deși au existat și alte păreri), a fost totuși demis din funcția de șef de catedră și a plecat din Stavropol.

Spiritul reformei se stingea văzând cu ochii. Se instaura din nou teama pentru ceea ce ai fi putut să spui și să faci, nu numai în mediul partinic, ci și, în general, în societate.

... O dată am ajuns la Moscova cu treburi. Acolo mi s-a spus cu certitudine că Efremov va fi transferat, la cererea lui, în capitală. Întorcându-mă la Stavropol, l-am întrebat pe Leonid Nikolaevici:

— Vă pregătiți să plecați de la noi?

Efremov s-a mirat:

— De unde până unde?

— Eu așa am auzit la Moscova.

— La Moscova se aud multe.

A spus-o cu oarecare nemulțumire. Iar eu m-am gândit că degeaba adusesem vorba despre un subiect dureros pentru el. Într-adevăr, câte zvonuri nu se plimbau prin Moscova...

Dar, după nu foarte multă vreme, Efremov a fost numit într-adevăr prim-vicepreședinte al Comitetului pentru Știință și Tehnică al URSS.

... Aș vrea să vă povestesc în continuare despre cercetările pe care Raisa le-a făcut în ținutul Stavropol, adunând material pentru lucrarea de doctorat. E o istorie interesantă. În URSS s-au scris la vremea aceea o serie de lucrări însemnate despre viața obișnuită și de familie a țăranului sovietic. Pe atunci, din cele 250 de milioane de locuitori ai țării, peste 100 de milioane locuiau la sate. Era foarte important și foarte interesant să primești informații de la oamenii înșiși, ca să le poți înțelege și aprecia corect starea de spirit și condițiile de viață.

S-a strâns o mare cantitate de materiale statistice, au avut loc numeroase interviuri cu

locuitorii satelor. Raisa a ținut minte toată viața călătoriile prin sate, cu camionul și cu motocicleta.

Cercetările făcute de catedra la care lucra Raisa pentru o carte cu titlul pompos *Colhozul – școala comunismului pentru țărani* au durat câțiva ani de zile. Cartea a fost apoi publicată la Moscova la o editură centrală. Bineînțeles că munca de documentare nu se putea face decât pe teren. Aici am intervenit și eu și i-am dat Raisei o mână de ajutor. Munca aceasta i-a deschis multe perspective: soția mea a luat contact nemijlocit cu viața oamenilor de la sate.

Cercetările sociologice s-au desfășurat în două localități: stanița căzăcească Grigoripolisskaia și satul Otkaznoe, aflate una în estul, celălalt în vestul ținutului Stavropol.

În ce privește stanița Grigoripolisskaia, trebuie spus că, în perioada de dinaintea Revoluției, acolo locuiseră aproximativ 20 000 de oameni. După Războiul Civil populația s-a redus aproape la jumătate: o parte a murit în lupte, o altă parte a murit de foame, iar a treia parte a plecat aiurea.

Dați-mi voie să vă povestesc despre două întâlniri care au rămas pentru totdeauna în amintirea Raisei.

Odată, seara, Raisa aproape terminase interviurile de pe ziua respectivă, când a ajuns la o femeie care trăia singură. Logodnicul ei murise în război și ea rămăsese nemăritată. Țăranca a întâmpinat-o pe Raisa cu mare bucurie: mai întâi a servit-o cu mâncare, apoi a început să-i povestească despre viața ei. Iar când Raisa a terminat cu întrebările și a completat formularele, femeia i-a spus:

— Acum o să te întreb eu pe matale.

Și așa a început faimosul interviu descris de Raisa în cartea ei *Speranța*:

— Fătucă, de ce ești așa slăbuță?

— Da’ de unde, sunt normală...

— Nu cumva n-ai bărbat?

— Am.

Femeia a oftat:

— Bea cumva?

— Nu...

— Te bate?

— Ei, Doamne! Nici vorbă! Am un bărbat bun.

— Ce mă tot minți, fată, hăi? Am trăit atâția ani și știu și eu – nu umblă oamenii pe la casele altora de bine!

A avut loc, așadar, un sondaj sociologic reciproc. Probabil femeia nu a crezut-o pe Raisa.

Și mai povestea Raisa cum, într-o seară, la una dintre fermele de vaci, după mulsul de seară, a stat de vorbă cu mulgătoarea – o femeie vioaie, isteață și bătăioasă. Raisei i-a plăcut mult de ea. O cazacă adevărată! Arătoasă, bună de gură. Și Raisa, tot completând formularul, ajunge la întrebarea: „Ce vă leagă în familie, în căsnicia cu soțul dumneavoastră?” Erau acolo diferite subpuncte: dragostea, prietenia, dragostea față de copii ș.a.m.d. Printre ele era și „apropierea fizică”. Când au ajuns la acest subpunct, femeia a întrebat:

— Cum adică?

Raisa Maksimovna a început să-i explice:

— E vorba de relațiile intime cu soțul dumneavoastră.

Asta n-a făcut, se pare, decât să complice lucrurile.

— Păi soțul și soția întrețin relații intime. Bine, lăsați... Raisa voia să încheie convorbirea pe această temă.

— Nu, scrie acolo: la ce Doamne iartă-mă mai e bun bărbatu’ dacă nici atâta lucru nu face?

La fel de interesant a fost materialul strâns despre viața țăranilor din perioada de dinaintea Revoluției, mai ales în legătură cu stanița căzăcească și cu cazacii în general. A apărut posibilitatea unor comparații. Cazacii avuseseră de

la țari multe înlesniri – în privința pământurilor deținute, a cailor, a vitelor. Copiii din familiile de cazaci beneficiau de anumite facilități în școli. Dar rânduielile erau aspre: cazacii nu se puteau însura cu femei din altă parte. Dacă încălcau această interdicție, erau excluși din mediul căzăcesc.

În registrele de acte civile s-au descoperit multe lucruri interesante, care stăteau mărturie, de pildă, nivelului de dezvoltare a medicinei pe vremea aceea. Motivele morții erau notate pe scurt: „A murit din mila lui Dumnezeu", „de tuse" ori „de burtă".

Într-una dintre lucrările specialiștilor de dinainte de Revoluție despre viața țăranilor au fost descoperite informații despre secetele repetate din gubernia Stavropol. S-a dovedit că, în mare, cam tot al doilea an era secetos. Iar uneori peste meleagurile acestea se dezlănțuiau furtunile de praf, care nimiceau toate culturile. Se întâmplase ca, mai mulți ani la rând, iarna semănăturile de grâu să moară, iar în aprilie să domnească furtunile de praf și, în cele din urmă, seceta. Atunci țăranii lăsau baltă terenurile secătuite și plecau – de multe ori pentru totdeauna. În anumiți ani, declinul populației atingea 20 de procente.

Raisa a strâns un „munte" de materiale, pe baza căruia se putea foarte bine scrie o lucrare de doctorat. Dar ea nu avea timp. Materialele adunate îi dădeau posibilitatea de a compara condițiile de trai și de muncă, viața zilnică și cultura la oraș și la sat. Unele s-au dovedit utile și în activitatea mea.

Scrierea tezei a fost dificilă. Raisa a trebuit să facă și călătorii la Moscova, pentru consultări cu conducătorul științific în legătură cu prezentarea referatului lucrării, apoi cu pregătirile finale pentru susținerea tezei.

În perioada cât ea era plecată, familia noastră ducea o viață aparte. La prânz, fata noastră se întorcea de la școală. Avea pe atunci zece ani. Eu îmi planificam activitatea în așa fel ca pe la ora

aceea să trec pe acasă. Împreună pregăteam prânzul. Irișa participa la întregul proces. Eu îi dădeam în mod special diverse însărcinări, și ea era fericită. Iar sâmbăta și duminica mergeam la cinema la câte două-trei filme odată.

Epopeea tezei de doctorat s-a încheiat cu două seri festive. Una într-un restaurant de la marginea orașului, unde au fost invitați colegii de catedră ai Raisei. A doua acasă la noi, pentru prietenii apropiați.

Într-o zi de lucru, Raisa s-a întors de la muncă și și-a rugat prietenele – pe Lida Budîka și pe Nellea Sokolova – să o ajute să pregătească masa pentru cină. S-au apucat să facă pelmeni, salate, tot felul de bunătățuri. Mezeluri și diverse alte produse alimentare au cumpărat dintr-un magazin, care, din fericire, se afla alături. Iar în magazine pe atunci se găseau de toate. Într-un cuvânt, până la 7 seara masa era gata în toată splendoarea ei. De fapt, nici nu putea să fie altfel: susținerea tezei de doctorat fusese un eveniment major!

Vorbind despre belșugul de produse alimentare din anii aceia, îmi amintesc de un caz petrecut ceva mai târziu, după câțiva ani, pe vremea când lucram în aparatul CC al PCUS în funcția de secretar pe probleme de agricultură. O dată, în Biroul Politic s-a dezbătut problema aprovizionării populației cu hrană. Și Leonid Brejnev a întrebat atunci: „În comerț lucrurile stau tot mai prost, mai ales în privința cărnii. Unde sunt produsele?” Aștepta un răspuns. Eu am încercat să i-l dau și i-am spus că încă din anii 1960 se punea problema unde pot fi păstrate carnea și produsele din carne. Frigidere nu erau suficiente. Orașele refuzau să preia producția întreprinderilor prelucrătoare. Ca atare, unii administratori mai întreprinzători țineau carnea în Prielbrus[90], iar alții în nord, printre ghețuri.

Acum e greu de crezut că așa ceva s-a putut întâmpla. Dar chiar așa a fost. Și, apropo, asta nu

pentru că în țară consumul acestor produse pe cap de locuitor era mai mare în anii 1960 decât pe vremea lui Brejnev. Nu. În deceniul al nouălea al secolului trecut, consumul de produse din carne de orice fel ajungea la 52–54 de kilograme pe cap de locuitor, în timp ce în anii 1960 el fusese sub 50 de kilograme.

Îmi amintesc că Brejnev a întrebat atunci uimit: „Și care e problema?" Problema era că cererea depășea cu mult oferta. Toate aceste procese trebuiau gestionate.

... Mă întorc la seara aceea memorabilă.

Alături de noi, în același bloc, locuia o familie din raionul Krasnogvardeiski, Pavel Andreevici și Maria Sergheevna Larionova, cei la care ne aflaserăm în 1957 în vizită când pe Raisa o apucaseră durerile facerii. Acum eram vecini. Ei erau mai în vârstă decât noi.

Când i-am invitat la petrecere, compania noastră se înveselise deja. Pavel Andreevici s-a integrat imediat în atmosferă. Dar Maria Sergheevna, pomenindu-se dintr-odată în cercul unor oameni mai tineri, nițel amețiți, a exclamat:

— Raisa Maksimovna! Cum se poate? Pentru prima dată vă văd într-o asemenea stare! Sunteți intelectuală. Mișa, cum de nu ți-e rușine, ce-ai făcut cu soția ta?

— Maria Sergheevna! Așa e viața, și în momentul de față oamenii sunt copleșiți de bucurie. Beți un păhărel cu mine!

Ea n-a putut refuza o asemenea invitație. Dar a doua zi mi-a spus:

— Niciodată n-am mai fost la o asemenea petrecere.

În același an, 1967, mi-am încheiat și eu studiile la Facultatea de Economie Agrară a Institutului Agronomic. Îmi începusem studiile acolo în 1961, la insistențele și sfaturile prietenești ale lui Kulakov. La vremea aceea, Comitetul regional agrar dusese o adevărată campanie de

trimitere la studii a cadrelor care lucrau deja pe problemele agriculturii. Fusese încurajat învățământul fără frecvență. Așa fusesem și eu primit la secția de învățământ la distanță a unei facultăți abia înființate. Pentru că strategia de predare nu era încă definitivată, în primul an s-a procedat foarte simplu: au fost reunite programa agronomică și cea economică. A trebuit să muncim zdravăn. Învățam cu mare interes. Sfatul lui Kulakov se dovedise oportun. Aceea a fost perioada când am devenit foarte interesat de economie și o vreme am lăsat deoparte interesul față de filosofie, de teoria statului și a dreptului – adică față de ceea ce mă interesase mai înainte.

A fost încă un pas important pe drumul vieții.

Eram atât de ocupați în anii aceia încât, așa cum am mai scris, nu ne-am cumpărat multă vreme televizor. În mod intenționat.

Programul meu obișnuit în acei ani arăta în felul următor. Mă sculam la 5 dimineața și mă puneam la „lecții", învățam știința agroeconomiei. La ora 7 îmi trezeam familia. Le plăcea să doarmă, și Raisei, și fetei noastre.

După micul dejun, la ora 8, plecam la muncă. Nu veneam acasă la prânz. De multe ori rămâneam și fără prânz. Asta însemna că, la orele 21–22, când mă întorceam acasă, mâncam fără să mă mai opresc. Foarte curând s-a dovedit că luam în greutate. În 1971, pe vremea când eram deja prim-secretar al Comitetului regional de partid, am plecat împreună cu Raisa și cu alți membri ai CC în concediu în Italia. Pasiunea mea pentru spaghete a dus la un nou salt în greutate. La întoarcere m-am privit în oglindă, m-am revoltat și am decis să mă ocup de mine însumi. În primul an am dat jos zece kilograme, în al doilea – șapte, în al treilea – trei. Deci 20 de kilograme în trei ani. Revenisem la normal. Dar asta a fost mai târziu.

Toate sâmbetele îmi erau ocupate – lucram. În timpul liber ieșeam din oraș până pe muntele

Strijament sau pe o culme alăturată, Nedremannaia, în centrul podișului Stavropol. Când împrejurările îmi îngăduiau, petreceam acolo zile întregi. De regulă, ne duceam noi trei – eu, Raisa și Irina –, mai rar cu prietenii. Uneori mergeam câte 20–25 de kilometri pe zi și seara cădeam frânți de oboseală.

88 G.V. Plehanov (1856–1918), filosof marxist, unul dintre principalii activiști ai mișcării socialiste europene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. A respins Revoluția din Octombrie, pentru care considera că Rusia nu era pregătită, *Tezele din aprilie* ale lui Lenin, preluarea puterii de către un singur partid, ca și ieșirea Rusiei din Primul Război Mondial. Lenin însuși, deși i-a fost adversar politic, aprecia foarte mult lucrările filosofice ale lui Plehanov. (n.tr.)

89 E vorba de încercarea lui A.N. Kosîghin de a reforma gestionarea industriei prin introducerea în economia planificată a unor stimuli specifici economiei de piață. Propunerile de reformă au fost aprobate la plenara CC al PCUS din septembrie 1965, dar până la urmă nu au fost puse în practică. (n.a.)

90 Cea mai importantă zonă turistică din Caucaz, în jurul muntelui Elbrus. Are o înălțime medie de 2 000 de metri. (n.tr.)

II
Drumul către vârf

CAPITOLUL 5

Mica mea perestroikă

Pe 10 aprilie 1970 a avut loc plenara Comitetului regional al PCUS Stavropol, la care am fost ales în unanimitate prim-secretar regional. Aveam pe atunci 39 de ani. Bineînțeles, membrii comitetului mă cunoșteau bine și, între altele, erau mulțumiți că, pentru prima dată după atâția ani, acest post era ocupat nu de un „venetic", ci de unul de-ai lor.

După numirea mea a apărut o situație ciudată: toți ceilalți secretari ai Comitetului regional erau mai în vârstă decât mine. Unii se așteptaseră să fie ei numiți în funcție. Dar în Comitetul Central al partidului fusese examinată o singură candidatură.

Vreau să vă împărtășesc aici câteva considerații ale mele referitoare la rolul aparte jucat de prim-secretarii Comitetelor centrale republicane și ai Comitetelor regionale. Ei erau, practic, numiți chiar la vârf – de către secretarul general al CC al PCUS și de către Biroul Politic – și reprezentau unul dintre pilonii de sprijin cei mai importanți ai regimului. În ciuda fărâmițării administrative și pe ramuri a aparatului de partid, prin ei erau reunite într-un sistem unic toate structurile de stat și obștești. Ei reprezentau majoritatea în Comitetul Central al PCUS, practic

ei erau cei care îl alegeau pe secretarul general, și chiar numai acest fapt le dădea un statut aparte.

Sistemul îi alegea cu mare grijă, peste tot, pe cei mai activi și mai energici conducători – în întreprinderile industriale și agricole, în instituțiile de învățământ superior și de cercetare, în cele mai variate grupuri și straturi sociale. Și, dacă nimereai în nomenclatură, trebuia să respecți anumite reguli ale jocului.

În teritoriu, toată puterea se afla practic în mâinile prim-secretarilor. Ei își subordonau tot aparatul de conducere al regiunii, chiar și organele alese. Nici o numire nu se putea face fără ei. Toate funcțiile de conducere, cât de mici, intrau în nomenclatorul comitetului regional. Chiar și în cazurile în care întreprinderea sau institutul erau subordonate vreunui minister de la Moscova, ministrul nu putea să-l ocolească pe prim-secretarul de partid și să numească pe cineva fără a-l înștiința.

Altfel spus, prim-secretarul era un fenomen aparte, o figură-cheie în structura puterii în URSS. Funcția și puterea uriașă și le primea nu de la popor, nu în urma unor alegeri pluraliste, ci din mâinile Moscovei, ale Biroului Politic, ale Secretariatului, ale secretarului general al CC al PCUS personal. De aici și vulnerabilitatea, ambiguitatea situației sale. Fiecare prim-secretar știa foarte bine că poate fi lipsit imediat și de funcție, și de putere, de îndată ce părerea despre el s-ar fi schimbat în sus-numitele instanțe și, mai ales, dacă ar fi pierdut încrederea secretarului general.

Decizia definitivă în legătură cu candidaturile prim-secretarilor regionali aparținea secretarului general al CC al PCUS. Cu mine au discutat Kapitonov, Kulakov, Kirilenko, Suslov. Apoi a venit ultima discuție, decisivă, cu secretarul general. Numai el rostea cuvintele hotărâtoare: „Veți fi recomandat”.

Îmi amintesc bine această primă convorbire cu Leonid Brejnev, atmosfera ei de încredere. Întâlnirea, care a durat aproximativ trei ceasuri, mie mi-a plăcut. Trebuie avut în vedere faptul că Brejnev cel de la sfârșitul anilor 1960 – începutul anilor 1970 se deosebea de liderul bolnav al ultimilor ani.

Chiar la începutul discuției noastre mi-a spus că sunt recomandat de Comitetul Central pentru funcția de prim-secretar al Comitetului regional Stavropol: „Până acum au lucrat la dumneavoastră numai străini, acum va fi un om al locului”.

Și-a amintit cum, în timpul Marelui Război de Apărare a Patriei, ajungând prin părțile noastre în timpul retragerii spre Novorosiisk, fusese uluit de lipsa apei.

— Am văzut atunci pentru prima oară cum oamenii strâng apa de ploaie de pe acoperișuri în niște recipiente speciale. Era iulie–august 1942. O căldură îngrozitoare, și noi nu aveam cu ce să ne potolim setea.

În clipa aceea eu, din lipsă de experiență, am cam dat cu bâta-n baltă:

— Anul trecut am avut o recoltă foarte proastă. Un milion de hectare de cereale s-au făcut praf. Deocamdată numai cu mare greutate am reușit să păstrăm vitele. Dar acum nu ne vom mai putea descurca fără ajutor. Mă iertați că aduc în fața dumneavoastră această problemă.

Reacția lui Brejnev a fost interesantă. L-a chemat pe Kulakov pe linia internă și i-a spus aparent în glumă:

— Ascultă, Fiodor, pe cine ne pregătim noi să propunem pentru funcția de prim-secretar în ținutul Stavropol? Nici nu l-am ales încă și el vine deja cu cereri, vrea nutrețuri combinate.

Kulakov i-a răspuns pe același ton:

— Păi, Leonid Ilici, nu e târziu să anulăm candidatura. Dar e drept că, indiferent de ce

hotărâm, Gorbaciov are dreptate – regiunea trebuie sprijinită.

Trebuie să spun că Brejnev a dat dispoziții să fim ajutați să trecem iarna. Cu greu s-au găsit atunci 70 000 de tone de furaje din cereale.

Așadar, venisem în Stavropol la sfârșitul lui iulie 1955, iar în 1970, adică după numai 15 ani, m-am trezit ales într-o funcție înaltă nu numai în ținut, ci și în stat. A urmat alegerea în Sovietul Suprem al URSS, iar în anul următor, la congresul partidului, în componența CC al PCUS.

Mi se deschideau posibilități uriașe. Pe umerii mei se așezase o mare răspundere. La una dintre primele ședințe ale Biroului Comitetului regional, le-am adus colegilor la cunoștință conținutul discuției mele cu secretarul general al CC al PCUS. Am formulat de asemenea două propuneri ale mele principiale. Prima – fiecare are teritoriul său, de care răspunde, așa că toate hotărârile operative necesare, cu excepția celor de principiu care au nevoie de părerea prim-secretarului sau a întregului Birou, îi aparțin. N-aveam de gând să-i împing pe oameni de la spate: reprezentanții conducerii ținutului fuseseră învestiți cu încredere, trebuiau să acționeze liber și siguri pe ei. Dacă aveau îndoieli, eram la dispoziția lor. Altfel urma să ne întâlnim o dată pe săptămână ca să facem schimb de informații.

Poate că n-am obținut tot ce am vrut cu o asemenea atitudine. Dar ea a dat imediat roade. Și ulterior, ca membru al CC al PCUS și ca președinte al URSS, am procedat exact la fel – când nu trebuia să mă abat de la regulile obișnuite ca să rezolv probleme urgente. Dar despre toate acestea mai târziu.

A doua propunere – să ne apucăm de elaborarea unui program de dezvoltare a agriculturii care să aibă în vedere folosirea tehnologiilor industriale, specializarea și concentrarea producției, îmbunătățirea vieții

populației de la sate. Venise vremea ca, încet-încet, condițiile de trai și de muncă ale omului să se schimbe. Apăruseră generații noi.

La început s-au iscat discuții, dar apoi a fost adoptată propunerea lui Nikolai Bosenko, președintele comitetului executiv al sovietului local, de a dezbate propunerile formulate de prim-secretarul comitetului regional după o prelucrare temeinică.

După acest episod a început un proces de căutări colective, la care au participat oameni de știință, specialiști, oameni cu experiență în domeniu. Programul de dezvoltare a agriculturii ținutului, formulat în urma acestor cercetări, a fost aprobat de plenara Comitetului regional al partidului în toamna lui 1970. Aproape zece ani din viață mi-am dedicat eforturilor de a-l pune în practică, și cu toate acestea, chiar și când am părăsit Stavropolul, erau încă multe de făcut.

Misiunea numărul unu era asimilarea tehnologiilor care să permită practicarea consecventă a agriculturii în condițiile climaterice deloc simple ale regiunii.

Cercetările întreprinse de institutul științific și de cercetare zonal cu privire la ultimul veac arătaseră că, din cei 100 de ani studiați, 52 fuseseră secetoși, iar dacă se luau în considerare și anii cu recolte proaste, numărul creștea la 75. Pe scurt, Stavropolul era o zonă cu risc ridicat pentru agricultură.

Îmi amintesc de un caz.

În 1974 se aștepta o recoltă foarte bună. Exact în perioada coacerii grânelor a venit în ținut Kulakov, pentru a-și întâlni alegătorii (pe care îi reprezenta la alegerile în Prezidiul Suprem al URSS). L-am dus prin raioanele de stepă, unde creștea cea mai mare mare parte a recoltei. Aici își avea el circumscripția electorală.

Văzând cerealele atât de frumoase, Kulakov a spus cu oarecare ciudă:

— De ce, dragii mei, nu-mi spuneți că avem o recoltă atât de bună?

— Cum nu vă spunem dacă noi v-o arătăm? Dar ce se va întâmpla cu recolta... trebuie să mai așteptăm, Fiodor Davîdovici. Știți doar că în ținutul Stavropol două zile pot fi de ajuns ca să distrugă tot.

Dar el era convins: recolta e practic gata, trebuie să trimită în regiune cel puțin 10 000 de mașini pentru strângerea ei. La întoarcerea la Moscova, a anunțat: „Anul acesta va trebui să-i ajutăm pe stavropoleni să adune cereale multe".

Din nefericire, s-a dovedit că avuseserăm dreptate să fim prevăzători: timp de patru zile – de pe 29 iunie până pe 2 iulie – în ținut a plouat, apoi s-a instalat canicula, au început să sufle vânturile uscate. Nu s-au strâns decât 1,5 tone la hectar. De aceea trebuia rezolvată problema obținerii unor recolte constante de cereale și de furaje.

Am început prin a-l invita în ținut pe Evgheni Evghenievici Alekseevski – ministrul sovietic al Îmbunătățirilor funciare și al gospodăririi apelor –, căruia i-am făcut cunoscute planurile noastre de a accelera construcția unei rețele de alimentare cu apă și de irigare a regiunii. Aveam în vedere săparea unui canal din zona Kubanului până în stepele calmuce, cu o lungime de 480 de kilometri, care ar fi permis irigarea a 800 000 de hectare de pământ și alimentarea cu apă a altor trei milioane.

— Bine, a spus Alekseevski în încheierea discuției pe marginea propunerilor noastre. Intrați în audiență la secretarul general și eu am să vă susțin.

Ne-a ajutat întâmplarea. (Din nou întâmplarea!) În Baku se celebrau 50 de ani de putere sovietică. Au fost invitați oaspeți din diferite republici. Am ajuns și eu acolo, în componența delegației RSFSR. A venit și Brejnev. În Azerbaidjan secretarul general era nu doar iubit, ci de-a dreptul adulat. Până în ziua de azi văd în

fața ochilor marea de oameni care a stat lângă tribuna oficială timp de câteva ore.

Eram și eu, împreună cu alți oaspeți, la tribuna unde se afla secretarul general alături de conducătorii Azerbaidjanului. Într-un moment când Leonid Ilici s-a retras să se odihnească, m-am apropiat de el.

— Pot să vă deranjez? Numai cinci minute.

— Cam puțin, a spus el în glumă.

— Există o propunere care are legătură cu prima noastră discuție despre chestiunea secetei în ținutul Stavropol. Avem unele probleme și o serie de propuneri concrete pe care le-am elaborat noi, aprobate de ministerul lui Alekseevski.

Am primit acordul lui Brejnev pentru o audiență. Întâlnirea s-a desfășurat în decembrie. Brejnev m-a ascultat cu atenție. A consultat toate calculele și schemele, a pus multe întrebări și m-a rugat să-i las materialele, inclusiv un tabel „despre secetele și recoltele din ultimii 100 de ani”. La scurt timp după aceea a avut loc o ședință a Biroului Politic la care eu nici n-am mai fost invitat, căci însuși Leonid Ilici a făcut un raport asupra problemei noastre. După cum mi s-a transmis, a observat atunci:

— Trebuie să-i susținem pe conducătorii noi, tineri, care pun problemele într-o perspectivă largă, la nivel național.

Pe 7 ianuarie 1971, CC al PCUS și Consiliul de Miniștri al URSS au adoptat o rezoluție despre accelerarea construcției Marelui Canal Stavropol și a sistemului de irigații și alimentare cu apă din ținut. Ne-au fost alocate fonduri masive. Canalul a fost declarat șantier național, pe care se puteau întrece comsomoliștii. În regiune au venit mii de tineri, au fost trimise toate mijoacele tehnice necesare. O sarcină mai deosebită – construcția a trei tuneluri – a fost dată în seama celor de la Metrostroi[91]. S-a lucrat într-un ritm susținut și în 1974 am sărbătorit primele succese: în aprilie –

tunelul de legătură pe sub înălțimile Krîmghireev, în noiembrie – darea în folosință a celui de al doilea tronson al Marelui Canal.

Planurile noastre deveneau realitate. Trebuia rezolvată problema alegerii unui sistem de cultivare a pământului optim pentru ținut. Stavropolenii le sunt îndatorați în acest sens institutului zonal și lui Aleksandr Aleksandrovici Nikonov, conducătorul lui științific, devenit apoi președintele Academiei de Agricultură V.I. Lenin. Dar pionierul noii metode de cultivare a pământurilor irigate în stepele secetoase a fost Nikolai Tereșcenko, președintele colhozului din raionul Neftekumsk.

I-am scris numele și mi-am amintit imediat o întâmplare legată de acest om. Am făcut cunoștință cu el prin intermediul dosarului său personal. Încă pe vremea lui Kulakov, în Biroul Comitetului agricol regional se pusese problema excluderii lui Tereșcenko din partid pentru folosirea unor metode nepermise în gospodărirea colhozului. Tânărul specialist agronom fusese repartizat într-o gospodărie codașă și se apucase cu toată pasiunea să creeze în primul rând condițiile necesare pentru obținerea unei recolte bune în zona de stepă secetoasă unde se afla colhozul.

Locuitorii satului sufereau însă de o boală: întrucât colhozul nu le satisfăcea necesitățile, le intrase în obicei furatul. Pe Tereșcenko îl înfuria mai ales dispariția nutrețului noaptea. Și se hotărâse să aplice metode radicale: umbla într-o mașină de teren și cu o pușcă de calibru mic trăgea în catârii folosiți de hoți.

În Biroul Comitetului regional o asemenea strategie a stârnit nedumerire. Toată lumea a decis că trebuie să afle mai multe înainte de a lua o decizie definitivă.

— Du-te acolo, Mihail Sergheevici, și lămurește-te la fața locului, mi-a dat însărcinare Kulakov.

Așa că am fost în această gospodărie, unde am rămas câteva zile. Faptele erau cât se poate de reale. Tereșcenko folosise într-adevăr metode nepermise când furtul atinsese dimensiuni periculoase – pur și simplu își ieșise din fire. Am ajuns la concluzia că situația trebuia remediată sprijinindu-l pe tânărul președinte de colhoz.

— Dar cum să-l sprijinim? m-a întrebat Kulakov când am raportat Biroului concluziile călătoriei mele. E ceva bun în gospodăria asta?

— Da, este – experiența cultivării pământurilor irigate.

Răspunsul meu fusese ferm, fără șovăială.

A fost adoptată o decizie care mie nici măcar nu-mi trecuse prin cap: să fie organizat în cel mai scurt timp un seminar regional al conducătorilor raioanelor pentru schimb de experiență în problema folosirii mai eficiente a pământurilor irigate. S-a bucurat de atenție și experiența lui Tereșcenko în utilizarea aburului, metodă care contribuia la stabilitatea culturilor de cereale și la creșterea recoltei.

Tereșcenko făcuse un lucru foarte simplu: mutase culturile de cereale de pe terenurile irigate pe cele proxime neirigate[92]. Acestea din urmă erau mai întâi ameliorate temeinic cu ajutorul aburilor și al îngrășămintelor. Terenurile irigate astfel eliberate fuseseră alocate culturilor furajere.

Experimentul se dovedise reușit. Dar problema era că o asemenea abordare nu se potrivea cu rezoluția CC al PCUS din 1966 pentru agricultură. Trebuia să studiem și să dovedim corectitudinea măsurilor aplicate în această gospodărie. Și să adoptăm ulterior metoda în tot ținutul.

Pe scurt, cât timp s-a construit canalul, noi am analizat experiența concretă a acestui colhoz în gestionarea pământurilor irigate în condițiile noastre de climă. M-am înarmat apoi cu toate analizele și evaluările necesare și m-am dus la

Comitetul Central, la Fiodor Kulakov. El m-a ascultat cu atenție, a inspectat toate hârtiile și a conchis:

— Ce pot să-ți spun? Dacă ai să te înțelegi cu Leonid Ilici și el o să te întrebe ce părere am eu, poți să mizezi pe sprijinul meu în problema schimbării metodei de cultivare a pământului.

Argumentul cel mai important în raționamentul meu a fost seceta grea din anii 1975–1976.

După întâlnirea cu Fiodor Kulakov, i-am trimis un referat lui Brejnev, care se afla în concediu în Crimeea. Trece o zi, trec două... În a treia zi, noaptea, primesc un apel de la Comitetul regional de partid. Mă suna lucrătorul de serviciu:

— Mihail Sergheevici, aveți o telegramă cifrată importantă.

S-a dovedit că nu era deloc ceea ce mă așteptam eu să primesc, ba chiar dimpotrivă: tuturor secretarilor comitetelor regionale le era trimis memoriul unui grup de academicieni din Academia de Agricultură Lenin, care considerau că se creaseră deja condițiile prielnice pentru extinderea semănăturilor de toamnă. Într-adevăr, ploile de vară favorizaseră o asemenea situație, dar eu îi trimisesem lui Brejnev un referat exact despre micșorarea suprafeței semănăturilor de toamnă pentru a putea introduce aburul. Evident, memoriul specialiștilor nu putuse apărea fără sprijinul lui Kulakov. Dar n-aveam ce face – asta era viața.

Mai trec vreo două zile. În sfârșit, vine și apelul telefonic de la secretarul general.

— Am citit referatul dumitale, Mihail Sergheevici. Am reflectat asupra lui, m-am sfătuit și cu alții. Și știi ce? mi-am amintit de Kazahstan, unde am lucrat cândva. Mie Terenti Malțev (*un agronom eminent din regiunea Kurgan*) mi-a spus atunci că nu se poate fără abur. Așa că fă ceea ce ai propus. Eu am să te susțin.

Prejudecata împotriva aburului era adânc înrădăcinată în mințile lucrătorilor din organele centrale. Cred că lui Brejnev nu i-a fost prea ușor să ne susțină.

Am plecat din nou la Moscova. Împreună cu șeful Secției agrare a CC al PCUS, Vladimir Karlov, și cu Ministerul Agriculturii am elaborat un proiect de hotărâre a Biroului Politic și a guvernului despre introducerea sistemului de cultivare uscată a pământului în ținutul Stavropol. În curând ea a fost adoptată. Dar nici nu apucase să se usuce bine cerneala pe hârtie când s-au găsit oameni care au încercat să blocheze punerea în practică a acestei rezoluții. Primii care au dovedit „vigilență" au fost aparatcicii Consiliului de Miniștri al Rusiei, iar curând după aceea – lucru care pe mine m-a mirat peste poate – a urmat și o rezoluție a Biroului Politic... cu privire la extinderea în continuare a semănăturilor de cereale în toate regiunile țării. Dar, pentru că de partea stavropolenilor era însuși secretarul general al CC al PCUS, am decis să nu cedez în fața nici unei presiuni.

În anul următor, 1977, recolta a fost bună, și asta nu în ultimul rând mulțumită aburului și recoltării grânelor conform noii tehnologii. Iar în 1978 am strâns o recoltă nemaivăzută până atunci – câte două tone pentru fiecare locuitor al ținutului. Se vedeau tot mai clar avantajele cultivării uscate a pământului. Sistemul acesta se folosește și azi: nu demult am fost în locurile natale și m-am bucurat să văd că în ținut se produc 7,8 milioane de tone de cereale, iar în 2009 a fost obținută o recoltă record: 9 milioane de tone. Cu timpul, Nikolai Terescenko a devenit Erou al Muncii Socialiste și la congresul PCUS a fost ales în componența Comitetului Central al partidului.

Aceste realizări erau firește importante, dar reprezentau numai o parte a unui program complex. Stăteam în continuare prost la rezervele

de furaje pentru sectorul animalier. De aceea, în timp ce ne preocupam în continuare să creștem producția de boabe la hectar prin noile metode, trebuia să încheiem mai repede construcția canalului Stavropol și să mutăm culturile de nutreț pe pământurile irigate. Și din nou ne-a dat o mână de ajutor secretarul general. De fiecare dată se interesa cum merge canalul, și eu îi răspundeam că suntem în grafic. Dar o dată, auzindu-mă din nou cu același răspuns, a observat:

— Ascultă, Mihail Sergheevici, dar ce, canalul Stavropol e cel mai mare din lume?

— Nici vorbă! Sigur că nu este, Leonid Ilici.

— Păi atunci ce tot construiți, construiți, de nu i se mai vede capătul?

La asemenea vorbe am simțit că mă ia cu călduri. Dar am hotărât să mă slujesc de observația secretarului general în folosul cauzei noastre. La început i-am povestit despre discuție lui Kulakov. Reacția lui m-a uluit: „Nu aștepta să-ți spună Leonid Ilici de două ori". Am înțeles ce voia să spună și imediat mi-am dat întâlnire cu președintele Consiliului de Miniștri al Federației Ruse, M.S. Solomențev, iar apoi am făcut demersuri și în ministerele de Îmbunătățiri funciare al Rusiei și al URSS. Toată lumea ne-a susținut. Cu atât mai mult cu cât era evident că șantierul merge bine. E drept că, în cursul acestor discuții, cineva mi-a spus: „Învățați de la Șibaev (*pe atunci prim-secretarul comitetului regional Saratov*) cum trebuie să rezolvați problemele irigațiilor. La dumneavoastră sunt foarte scumpe – de 2,5 ori, ba chiar și de trei ori mai scumpe decât în Saratov". Eu am răspuns că facem totul după proiect, nu permitem cheltuieli excedentare.

Deci, cum erau amenajate în regiunea Saratov suprafețele irigate? Am aflat când am devenit secretar al CC al partidului pe probleme de agricultură, pentru că locuitorii regiunii Saratov au cerut atunci scoaterea din circuitul agricol a unor

mari suprafețe de pământ irigat din motive de lipsă de fertilitate. Inițial acționaseră foarte simplu: instalaseră stații de pompare pentru a capta apă din Volga și o trimiseseră pe câmpuri și pășuni pentru irigat. Da, pe aceste terenuri stropite creștea nutreț, nimic de zis, dar toată întreprinderea se dovedise amatoristică, iar pământurile deveniseră mai repede inutilizabile. O parte se transformaseră în mlaștini, altele se umpluseră de sare, și în cele din urmă au trebuit scoase din circuitul agricol. A fost nevoie de eforturi susținute ca să poată fi reintroduse în circuit.

Ca să mă întorc la întrebarea pe care mi-o pusese Brejnev: când aveam să încheiem construcția canalului? Prin eforturi concertate am reușit să scurtăm termenul cu un an. Acolo unde apele râului Kuban se îndreptau, prin Marele Canal Stavropol, către stepele secetoase ale regiunii, a apărut vorba: „Curge apa Kubanului unde-i voia rusului”.

N-am mai așteptat încheierea construcției sistemelor de irigații pe toată lungimea canalului și le-am introdus în exploatare pe cele deja existente. Am avut astfel posibilitatea de a crea o bază solidă de culturi furajere. Asta a fost o victorie excepțională.

Ținutul Stavropol era cunoscut pentru ovinele sale cu lână fină. Ca să vă faceți o idee despre dimensiunile turmelor, am să spun că regiunea furniza statului 27% din toată lâna subțire din Federația Rusă. Când șeptelul de ovine era scos la pășune după fătatul de la începutul primăverii, efectivul atingea aproximativ 10 milioane. Nu știu de ce, dar Brejnev a ținut minte aceste cifre, pe care probabil el le lega de specificul regiunii noastre. De fiecare dată când aveam ocazia să ne întâlnim, și între patru ochi, și în vreun grup de secretari, nu uita să mă întrebe: „Cum merge construcția canalului?” și apoi: „Cum merg lucrurile în «imperiul ovinelor»?” Așa că în viața

mea am avut ocazia să conduc un „imperiu” încă înainte de a deveni secretar general.

La noi în ținut se făceau cercetări pentru crearea de rase noi, se furniza către alte regiuni șeptel de reproducție. Ajungând în alte regiuni, oile din gospodăriile de prăsilă din Stavropol dădeau de 1,5–2 ori mai multă lână decât rasele locale.

N-am să intru în detalii, dar am reușit să elaborăm programe pe termen lung în acest domeniu și să obținem adoptarea unei hotărâri a CC al PCUS și a Consiliului de Miniștri al URSS „Despre dezvoltarea în continuare și întărirea bazei tehnico-materiale a creșterii ovinelor de prăsilă cu lână subțire din ținutul Stavropol”.

La sfârșitul anilor 1970, ținutul nostru a început să vândă în afara granițelor sale sute de mii de oi de prăsilă. Mai mult, animalele cele mai bune se vindeau în India, în țările Europei Centrale și de Est, în țări arabe și asiatice. Asta ne aducea venituri frumoase. Cantitatea de lână produsă a crescut, calitatea ei s-a îmbunătățit considerabil, iar creșterea ovinelor, în general, a devenit profitabilă.

Mari bătăi de cap ne dădea problema produselor din carne. Ținutul Stavropol era împovărat de planurile de livrare a produselor din carne către alte regiuni. În anii aceia, situația pe piața produselor de origine animală se acutizase la maximum, și lipsurile se resimțeau nu numai în centrele industriale, ci și în regiuni precum Kuban, Don, Stavropol, cele mai mari producătoare și livratoare de cereale-marfă, de carne, lapte, legume și fructe. Regiunea noastră trimitea în afară 75% din carnea prelucrată, Krasnodarul – 80%, Rostovul – 56%. Planurile erau atât de mari, încât, pentru a le îndeplini, trebuiau cumpărate vite din gospodăriile individuale ale țăranilor. Și se îndeplineau în întregime, căci controalele erau aspre și constante. Dar aprovizionarea cu produse

din carne a stravropolenilor înșiși lăsa tot mai mult de dorit. Tot mai des, în vizitele mele prin sate și orașe, eram nevoit să răspund la interpelările oamenilor pe această temă. În combinatul chimic din Nevinnomîssk, lucrătorii m-au acuzat că, făcând sluj în fața CC-ului, trimit totul în alte regiuni ale țării, uitându-mi obligațiile față de concetățeni.

Nemulțumirea locuitorilor regiunii a început să ia forme acute. Reflectând asupra situației, am decis să scriu un memoriu către CC al PCUS în care să pun problema reglementării repartiției resurselor alimentare. La fel au făcut și cei din Kuban. Sub conducerea lui Mihail Suslov, Secretariatul CC a dezbătut cele două referate și a convocat Consiliul de Miniștri al RSFSR pentru a examina situația. Am avut o discuție cu Solomențev, care mi-a spus: „Cererile dumneavoastră sunt întemeiate, dar guvernul Rusiei nu vă poate ajuta cu nimic”. Cercul s-a închis.

Trebuia să facem ceva singuri. Și ne-a venit ideea să creăm, pe parcursul a 1,5–2 ani, noi capacități de producție în industria păsărilor de curte, concentrând-o în 28 de gospodării agricole de mari dimensiuni. Să transferăm o parte din cantitatea de carne prelucrată care trebuia livrată conform planului asupra combinatelor de carne de pasăre. Iar ceea ce se producea în gospodăriile individuale țărănești să fie valorificat prin sistemul de cooperație pentru aprovizionarea populației din ținut. Îmi propusesem să primesc acceptul pentru programul de dezvoltare a industriei păsărilor de curte cu gândul că furajele aveau să ne fie furnizate conform necesităților, pentru că industria păsărilor de curte era prerogativa Rusiei. O manevră abilă? Poate. Dar n-aș putea să spun că m-a mustrat conștiința, pentru că ținutul Stavropol furniza statului cantități uriașe de cereale.

Am fost sprijiniți necondiționat de Nikolai Vasiliev, vicepreședintele guvernului Federației Ruse, adept înflăcărat al aplicării în agricultură a tehnologiilor industriale. În doi ani, programul elaborat a fost îndeplinit. Prin deciziile sale, Comitetul regional a întrerupt construcția multor obiective de producție, pentru ca echipamentele eliberate să poată fi folosite la construcția unor combinate de prelucrare a cărnii de pasăre. Ne-au ajutat și orașele din ținut. Înainte de plecarea mea la Moscova, producția de carne de pasăre în Stavropol a crescut de la 11 la 44 000 de tone, apoi până la 75 000 de tone. În aceeași perioadă a început să fie pus în aplicare programul de susținere a gospodăriilor individuale țărănești, de creare a cooperativelor de livezi și grădini în jurul orașelor. Producția lor era livrată consumatorilor locali. Și lucrurile s-au rezolvat, ba chiar pentru mulți ani.

În anii aceia a trebuit să ne ocupăm serios și de industrializarea ținutului: Stavropolul a devenit un centru al industriei electronice, electrotehnice, chimice, a materialelor de construcții și a construcțiilor de mașini. Edificarea unor electrocentrale noi și refacerea celor vechi ne-a scăpat de deficitul constant de energie, ba am început să furnizăm și regiunilor dimprejur. S-au realizat de asemenea conectarea la rețeaua de gaze naturale a localităților, construirea de drumuri nu numai între orașe și centre raionale, ci și între majoritatea satelor. Au fost puse în aplicare planuri de modernizare a industriei ușoare și alimentare.

În ținutul Stavropol au început să vină reprezentanți ai ministerelor și agențiilor guvernamentale cu rugămintea să aprobăm construirea unor noi întreprinderi, să le extindem pe cele deja existente. Noi, la rândul nostru, am înăsprit cerințele referitoare la asigurarea condițiilor sociale în noile obiective industriale. A apărut necesitatea de a elabora programe separate,

pe obiective, și atunci am apelat la centrele științifice din capitală. Colaborarea cu ele a ridicat nivelul calitativ al muncii noastre, a consolidat bazele științifice ale politicii regionale, ne-a scăpat de o bună parte din greșelile în activitate.

Tot în anii aceia a trebuit să ne ocupăm și de stațiunile din zona Mineralnîe Vodî din Caucaz. A găzdui și a servi 2,5 milioane de oameni care veneau permanent în delegații și încă de două ori mai mulți turiști particulari – „sălbatici", cum le spunea la noi – nu era treabă simplă. Stațiunile nu puteau satisface cererea enormă de servicii, baza materială trebuia lărgită și înnoită. Cu sprijinul lui A.N. Kosîghin, K.T. Mazurov și al Consiliului Național Central al Sovietelor a devenit posibilă adoptarea unor decizii majore în acest domeniu, care au schimbat în mod vizibil înfățișarea stațiunilor, nivelul dotării lor materiale. A urmat un potop de turiști. Au început să apară, ca ciupercile după ploaie, sanatorii și cabane noi, a fost inițiată o infrastructură modernă. Foarte scumpă s-a dovedit reconstruirea aeroportului din Mineralnîe Vodî, devenit unul dintre cele mai importante din țară.

Scriu despre toate acestea și mă gândesc: nu l-am plictisit oare pe cititor cu atâtea detalii legate de producție? Recolte, secete, irigații, drumuri, stațiuni și așa mai departe. Planuri nesfârșite, elaborări, plenare, note la CC, „curtea" făcută conducerii superioare, încleștările cu retrograzii...

Încă de pe atunci îmi trecea din ce în ce mai des prin cap: de ce orice inițiativă care pare să răspundă întru totul intereselor obștești este întâmpinată cu suspiciune, ba chiar de multe ori cu dușmănie? Cum se explică faptul că sistemul e atât de puțin receptiv la înnoire, că respinge tot ce e nou?

Îmi umblau prin cap și alte gânduri „eretice", dar nu aveam timp să mă opresc suficient asupra lor. Munceam zi și noapte alături de stavropoleni

pentru a-mi pune în aplicare ideile, pentru a da o altă dinamică dezvoltării ținutului. Cel mai important lucru era să creez premisele pentru viitor. Acțiunile mele erau hotărâtoare, dar toate ideile mi-ar fi rămas doar niște dorințe nobile dacă aș fi acționat singur.

Abordarea pe care o adoptasem în colaborarea cu cadrele presupunea să dau fiecăruia șansa de a dovedi de ce este în stare. Unii reușeau într-adevăr să-și pună în valoare aptitudinile, alții, simțind că noile sarcini erau prea grele pentru ei, cereau să fie transferați pe alt post sau ieșeau la pensie. Nu bag mâna în foc pentru fiecare caz, dar înnoirea personalului cuprindea încet-încet toate domeniile de activitate și, mi se pare mie, se desfășura dinamic și fără mare dramatism.

Viața a dovedit repede că nu ne puteam descurca fără o primenire serioasă a corpului de prim-secretari din comitetele orășenești și raionale de partid. N-am stat să aștept noi alegeri în organizația regională. Nu vreau să spun că procesul s-a desfășurat fără probleme: la început, activitatea ne-a fost oarecum afectată, dar apoi măsurile mele s-au răscumpărat cu prisosință. Secretarii comitetelor de partid au împărțit cu mine greutățile căutărilor permanente, mulți mi-au devenit nu numai tovarăși de nădejde în muncă, ci și oameni apropiați sufletește.

În toată ierarhia de partid, funcția de prim-secretar al comitetului orășenesc sau raional era cea mai grea și mai plină de răspunderi. Ea cerea ca omul să fie politician și practician în același timp, mentor spiritual și organizator, administrator competent și tactician și chiar strateg, fie și la nivel de raion. Uimitor este faptul că lucrul cel mai important – psihologia comunicării, capacitatea de a lucra cu oamenii – nu se învăța nicăieri. Trebuia să te bazezi numai pe calitățile înnăscute ale conducătorului, pe înțelegerea faptului că oamenii fac lucrurile mult mai bine și mai cu spor nu la

ordin, atunci când sunt siliți, ci din propriul interes și dacă te porți cu ei omenește. Secretarul comitetului raional trebuia să posede o serie întreagă de calități. Era destul de greu să găsești asemenea oameni.

Secretar al Comitetului regional

În PCUS existau niște canale de informare „speciale" și toți știau foarte bine că funcționează anumite grupuri de influență închise. Exista și un fel de „grup de reacție rapidă", care se bucura de încrederea deosebită a secretarului general. Din el făceau parte secretarii comitetelor regionale din Volgograd – Kulicenko, din Saratov; Șibaev, din Tula; Iunak, din Krasnodar; Medunov, din Kustanaisk; Borodin, din Altai; Gheorghiev, din Orenburg; Kovalenko, din Sahalin; Fiodor Leonov. Majoritatea acestor oameni țineau constant legătura cu Fiodor Kulakov. De fiecare dată când Brejnev avea nevoie de sprijin sau când se vădea cine știe ce intrigă, „grupul de reacție rapidă" intra imediat în acțiune. I se dădea un avantaj evident în deliberările din plenare și de la congresele partidului, și, dacă membrii lui formulau critici la adresa guvernului sau a cine știe cărei propuneri, toți înțelegeau de la cine vin și în interesul cui sunt făcute.

Cu acești oameni s-a apucat să-mi facă mie cunoștință „vecinul" meu, secretarul comitetului regional de partid din ținutul Krasnodar, urmașul lui Serghei Medunov, G.S. Zolotuhin. Se întâmpla asta în hotelul Moskva[93]. De cum am intrat împreună în apartamentul de lux, am înțeles cu cine și unde nimerisem. Inițierea, ca pe vremea lui Petru cel Mare, a constat în faptul că mi s-a pus în mână o cupă mare, plină până la buză cu vodcă, și mi s-a propus să mă așez la masa comună. Eu am băut puțin și apoi am pus paharul pe masă, gest cu care am stârnit circumspecție în jur.

— Asta ce înseamnă? a întrebat Kovalenko, fără să-și ascundă nemulțumirea.

— Eu am propriul sistem. Încet, dar sigur.

Toată lumea a râs și s-a liniștit dintr-odată. Dar sistemul meu era într-adevăr foarte simplu: nu simțeam vreo atracție deosebită față de băutura aceasta, deși, dacă eram bine dispus, puteam să beau tot atât de mult ca alții.

Discuția la masă s-a reluat; prima întrebare pe care am auzit-o a fost:

— Cum te descurci cu Leonid Ilici?

Pentru cei prezenți, acesta era – se vedea limpede – principalul criteriu al încrederii.

— Cred că bine.

Apoi intrarea mea în cercul acesta elitist a fost salutată ca sosirea celui mai tânăr secretar de comitet regional din țară. A urmat o discuție despre guvern – mai precis, despre Aleksei Kosîghin – și despre Sovietul Suprem – adică despre Nikolai Podgornîi. Probabil s-a reluat convorbirea întreruptă de venirea mea. Era perioada „înmormântării" politice a lui Kosîghin, iar în cercurile din jurul lui Brejnev critica guvernului era încurajată.

În anii aceia am avut ocazia să mă confrunt direct cu modul de adoptare a deciziilor în condițiile economiei de comandă și ale statului centralizat birocratic. Aproape pentru orice problemă trebuia să mergi la Comitetul de Stat pentru Planificare al Consiliului de Miniștri, să-ți asiguri încrederea câtorva zeci de ministere și agenții, a câtorva sute de oameni cu funcții de răspundere. Delegații nesfârșite în capitală, întâlniri, certuri, și oricum lucrurile erau frânate de tot soiul de lucrători din diferite instituții. Trebuia să depui eforturi serioase ca să-i „îmblânzești" pe funcționarii de la Moscova. Era tărâmul celor descurcăreți și insistenți, deși ai fi zis că, într-o economie planificată, totul trebuia să funcționeze rațional. Dar în realitate lucrurile stăteau altfel.

Sistemul supercentralizat care ajunsese să se formeze și care încerca să gestioneze totul de la centru într-un asemenea stat imens frâna energia vitală a societății, iar cele mai mici devieri și încercări de a ieși din tiparele lui erau înăbușite fără milă.

După război începuseră să se dezvolte cooperativele industriale, foarte utile mai ales acolo unde întreprinderile de stat nu prea dădeau randament – în producția mică, în serviciile oferite populației, în gospodărirea comunală. Multe dintre obiectele realizate de cooperativele industriale plecau la export. Dar această mobilitate, elasticitate, independența aceasta, cu totul relativă, din punct de vedere gospodăresc și financiar erau exact ceea ce sistemul nu voia să accepte. Ca atare, cooperația industrială a fost lichidată printr-o decizie de la Centru.

Mulți își amintesc de tristul experiment al plății în acord în care au fost implicați lucrătorii din regiunile agricole virgine ale Kazahstanului la începutul anilor 1960. Oricât s-au străduit jurnaliștii de la *Komsomolskaia pravda* și cercurile obștești să sprijine inovația și să îi apere pe inițiatorii ei (vestitul „dosar al lui Hudeakov"), o parte dintre aceștia au nimerit în închisori. Multă vreme după aceea nimeni nu a îndrăznit să repete experiența. Aceeași soartă a avut experimentul din combinatul chimic de la Șciokino[94]. Ministerul nu a răbdat încercările de a lărgi drepturile întreprinderii și a sufocat inițiativa din față.

Eu consideram această respingere de către sistem a oricăror inovații simptomul unei boli îndelungate a economiei noastre, care avea nevoie de un tratament pe măsură. Dar care era opinia la vârf? În eșaloanele superioare ale puterii și ale conducerii mulți gândeau la fel, însă nu voiau să riște. Cu asemenea reflecții asupra „marilor" întrebări începe cea de-a doua perioadă din activitatea mea de prim-secretar al comitetului

regional de partid. La început am fost înclinat să cred că, în general, cheltuielile uriașe nu produc rezultatele scontate din cauza lipsei de interes și de competență a cadrelor, din cauza imperfecțiunilor structurilor de conducere sau a scăpărilor în jurisdicție. Și mărturii în acest sens erau o sumedenie. Dar curând am căpătat convingerea că nu despre asta era vorba, că motivele eficienței foarte scăzute erau mult mai complicate.

La vremea aceea, aproape toată lumea vedea că starea reală de lucruri se înrăutățește, în timp ce liderii și propaganda se mândresc cu tot felul de realizări. Centrul aștepta din teritoriu vești despre rezultate rapide și uimitoare. Iar, dacă există cerere, va exista și ofertă: la începutul fiecărui an, comitetele regionale ale partidului publicau în presa centrală obligațiile asumate de colectivele de muncă din regiunea lor. Care erau declarate, dar apoi uitate – și la Centru, și de către cei care și le asumau. Eroi deveniseră îndrăznеții. La cei care munceau sârguincios se uitau cu milă: rămâi în urmă, frate, n-ai pus osul la treabă...

Multe neobrăzări rămâneau nepedepsite, dacă ideea se năștea suficient de sus în ierarhie. Dacă însă născoceai singur ceva, trebuia să fii pregătit de orice. Dacă ai fi respectat complet toate rezoluțiile și instrucțiunile venite de sus, era practic imposibil să faci ceva cu cap și coadă. Nu degeaba mergea vorba: „Inițiativa se pedepsește”.

Un cunoscut președinte de colhoz m-a plimbat multă vreme pe câmpurile gospodăriei sale.

— Vă place sistemul nostru de irigații? m-a întrebat el parcă într-o doară, pe când mă pregăteam să plec.

— Da, desigur. Dar rezervorul de apă e departe. De unde aveți conducte?

Președintele a tăcut, apoi a răspuns parcă fără voie:

— Păi, am cumpărat pe „piața liberă”...

— Sunt cumva furate? am insistat eu.

— Or fi...

Se mai întâmpla ca, utilizând asemenea metode, conducătorii să dea de belea, să mă roage să-i apăr. Singurul lucru pe care secretarul Comitetului regional putea să-l facă într-un asemenea caz era să-i spună procurorului:

— Aici nu lucra de formă, cercetează treaba îndeaproape.

Aceste cuvinte însemnau mult pe atunci. Dar, deseori, conducători cinstiți și cu cap se trezeau că încalcă legile, ba uneori nimereau și în banca acuzaților. Un sistem în care totul, până în cele mai mici detalii, era stabilit prin plan și beneficia de fonduri numai de la stat nu lăsa spațiu de manevră oamenilor cu inițiativă și spirit întreprinzător. În același timp, cei de la vârf, nemulțumiți de randamentul slab al economiei, încercau să dreagă lucrurile rotind cadrele sau creând noi structuri de conducere. Și structura oricum prea încărcată a eșaloanelor superioare devenea încă mai greoaie.

Cu cât mă confruntam mai des și mai îndeaproape cu problemele vieții de zi cu zi, cu atât mai mult realitatea mă îndemna la reflecție, la căutarea unor răspunsuri la aceste întrebări și îndoieli.

Cum merg lucrurile la alții...

În anii cât am lucrat ca secretar al Comitetului regional, interesele mele s-au schimbat considerabil. La început se îndreptau în primul rând către problemele locale, dar mai târziu au început să mă preocupe problemele de nivel național, interne și externe. Simțeam tot mai mult nevoia să primesc informații mai ample și mai de încredere, să fac schimb de opinii cu colegii, cu oamenii de știință și de cultură.

Năzuind să văd ce se întâmplă în alte regiuni, am profitat de orice prilej: de călătoriile la ședințe, la seminare, la conferințe, uneori la diverse

sărbătoriri, ba chiar și de concedii. Că veni vorba, din ținut puteam pleca numai cu permisiunea CC al PCUS. Cu diferite ocazii am vizitat Leningradul, Baku, Taşkent, Alma-Ata, Krasnodar, Rostov, Donețk, Iaroslav, alte orașe și regiuni ale țării. Deosebit de utilă mi-a fost cunoașterea experienței leningrădenilor în planificarea socială, a experienței locuitorilor din Rîbinsk în organizarea științifică a muncii, a celor din Donețk în acordarea de ajutoare agriculturii ș.a.m.d.

În concediul din 1975 am fost cu Raisa în Uzbekistan, la invitația lui Șaraf Rașidov. În Taşkent am fost întâmpinați cu căldură, ba chiar vizitei noastre turistice i-a fost atribuit un caracter semioficial. În ziua sosirii Rașidov ne-a poftit la cină, unde i-a invitat de asemenea pe toți membrii Biroului și pe secretarii CC al Partidului Comunist din republică. A fost o surpriză.

La cină totul s-a învârtit în jurul lui Rașidov, și, pentru că mă așezase împreună cu Raisa alături de el și de soția lui, ne-am scăldat amândoi în razele ospitalității uzbece. Am mâncat pentru prima oară lipii tradiționale, foarte gustoase, fructe proaspete și uscate, alune sărate prăjite și pilaf uzbec.

Toată ziua următoare a fost consacrată excursiei prin Taşkent – un oraș imens, frumos, modern, reconstruit după cumplitul cutremur din 1966[95]. Ansambluri moderne somptuoase, fântâni, flori... „O, tu, Taşkent, stea a Orientului, speranță a păcii și a muncii!” Dar tot atunci am aflat că există și un alt Taşkent. Case sărăcăcioase, vechi. Înghesuială, lipsa confortului, paragină, condiții insalubre.

Călătoria noastră prin republică a început cu vizite la Buhara și Samarkand. Prietenii – și, printre ei, vechiul meu coleg de Comsomol Kaium Murtazaev, care era pe vremea aceea prim-secretar al Comitetului regional Buhara – ne-au arătat cu mândrie capodoperele arhitecturii medievale. Nu

au uitat să ne amintească despre existența fostului stat independent Buhara, care, pe vremea țarilor, avusese un statut special. În Samarkand am văzut pentru prima oară cu ochii noștri un bazar oriental: munți de pepeni verzi și galbeni, de struguri, de roșii uriașe, de caise uscate și stafide, de tot soiul de alte fructe, de legume și verdețuri.

Murtazaev a fost bucuros să ne revedem, dar se uita cu teamă la secretarul CC care ne însoțea la ordinul lui Rașidov. La un moment dat, a prins un minut liber și mi-a vorbit cu mare emoție despre situația din Uzbekistan: Rașidov era un om periculos, cu două fețe, de care trebuia să ne păzim, el și clica lui se răfuiau cu cadrele capabile, care dădeau dovadă de independență în gândire... Curând Murtazaev însuși, în care liderul uzbec a văzut un concurent, i-a căzut victimă. A fost transferat în Tașkent și numit președinte al Comitetului pentru forța de muncă, scos astfel, practic, din politică. Kaium s-a trezit cu adevărat izolat, situația în care ajunsese l-a ros pe dinăuntru și a murit destul de tânăr. După mulți ani am făcut cunoștință cu fiul lui, Akram Murtazaev, care, împreună cu Dmitri Muratov, „a pus pe picioare” *Novaia gazeta*[96]. Căci, într-adevăr, fiii calcă pe urmele taților.

După Buhara și Samarkand am fost în Zeravșan și Navoi – orașe noi, unde fuseseră ridicate întreprinderi de apărare și de importanță națională. Viața orașului Navoi, construit în deșert, se învârtea în jurul combinatului de extragere a aurului. Am fost conduși pe linia tehnologică, ni s-a arătat zăcământul din care se scotea „metalul galben”. Am zburat cu avionul pe deasupra deșertului, apoi am mers cu mașina prin deșertul Kîzîlkum (Nisipurile Roșii). Pe alocuri erau mici oaze verzi, unde, lângă fântână, vedeam o turmă de oi și câte o locuință primitivă.

În cursul acelei călătorii am avut ocazia să intru în case uzbece. Oamenii locuiau în condiții

modeste, în familii mari. De regulă construiau două case alăturate, acoperite cu ardezie, carton asfaltat sau chirpici și unite printr-un pasaj de trecere, un soi de verandă. Într-o parte locuiau bătrânii, în cealaltă, tinerii. Multe case erau ridicate de la pământ, stăteau ca pe niște piloni, pentru ca aerul să poată să circule pe timp de caniculă. Din călătoria aceasta îmi amintesc discuțiile cu oamenii simpli, care nu puteau cu nici un chip să priceapă de ce ei livrau bumbac în toată țara, dar lor mâncarea le era livrată cu mari poticneli. „Noi dăm bumbac în toată lumea. Înseamnă că nici alții nu trebuie să ne uite pe noi."

Încă de pe vremea când lucram în comitetul orășenesc din Stavropol soarta mă legase de secretarul Comitetului regional Donețk, Vladimir Ivanovici Degteariov. Degteariov era o figură remarcabilă în viața politică a vremurilor acelora, un om care, prin calitățile sale practice și orizontul intelectual, nu era mai prejos de Șcerbițki[97]. A fost timp de mulți ani membru al Biroului Politic al CC al PC Ucrainean. Dar, după câte am înțeles, era un apropiat al lui Șelest[98], și odată cu căderea acestuia din urmă, și cariera lui Degteariov a apus. A fost mai întâi transferat pe un post administrativ, apoi scos la pensie.

Toate întâlnirile noastre luau forma unui lung dialog prietenesc, în care nu existau tabuuri. Și el era chinuit de aceleași întrebări ca și mine. Amândoi simțeam aproape fizic cum societatea își pierdea energia. Trebuia să facem ceva, dar eram legați de mâini și de picioare, ținuți pe loc de niște dogme și indicații învechite.

— Știi, îmi spunea Degteariov, eu încalc în mod conștient tot felul de instrucțiuni stupide, altfel ar însemna să mergem la pieire.

Și îl înțelegeam. Regiunea Donețk este, în esență, un stat în sine: cinci milioane de locuitori, 23 de milioane de tone de oțel, peste 100 de milioane de tone de cărbune, întreprinderi uriașe

de construcții de mașini, agricultură avansată, industrie navală. Probleme erau până peste cap – spațiul locativ, aprovizionarea cu alimente, ecologia, soarta vechilor localități miniere lipsite de orice condiții. Și imposibilitatea de a folosi pentru satisfacerea propriilor necesități măcar o părticică din tot ceea ce producea o regiune atât de puternică.

Odată, într-o pauză a lucrărilor plenarei CC, Degteariov m-a invitat să ne plimbăm prin Kremlin. După ce ne-am luat cu vorba, el m-a întrebat deodată:

— Ascultă, Mihail, la ce ne trebuie toate astea – soviete, comitete executive, nu știu câte agenții unionale și republicane? Doar totul se hotărăște în CC, în comitetele republicane și regionale ale partidului. Ar trebui să li se dea puterea în întregime și celelalte structuri să fie desființate.

Eu îi împărtășeam patima revoltei față de sistemul greoi de gestiune a economiei: structurile noi apăreau ca ciupercile otrăvitoare, rezolvarea celei mai simple probleme devenea un calvar. Dar judecata lui Degteariov mi s-a părut prea radicală.

— Și cum rămâne cu faptul că puterea aceasta nici CC, nici comitetele regionale nu o primesc de la întregul popor? am replicat eu. Reiese că ele nu fac decât să o uzurpe. Este o dictatură a partidului. Dacă desființăm sovietele, se va pune problema alegerii organelor de partid de către popor. Și cum s-ar putea așa ceva?

Andropov, Kosîghin, Kulakov

Cu Andropov am făcut cunoștință pe vremea când eram prim-secretar adjunct al Comitetului regional. Evenimentele din august 1968 nu-i permiseseră probabil să-și facă așa cum se cuvenea concediul, și a venit pe neașteptate la Jeleznovodsk[99] în aprilie 1969.

Întrucât Andropov refuzase cu delicatețe vizita de curtoazie a prim-secretarului Efremov,

acesta din urmă m-a trimis în această misiune pe mine.

Președintele KGB se cazase în sanatoriul Dubovaia Roșcea într-un apartament de lux cu trei camere. Eu am venit la ora stabilită, dar am fost rugat să aștept. Au trecut 40 de minute. În cele din urmă Andropov a ieșit, m-a salutat cu căldură și și-a cerut scuze pentru întârziere, pentru că avusese „o convorbire importantă cu Moscova".

— Pot să vă dau o veste bună: la plenara CC al PC Cehoslovac prim-secretar a fost ales Gustáv Husák[100].

Asta, după părerea lui Andropov, dovedea că în Cehoslovacia situația începea să se stabilizeze.

Apoi ne-am întâlnit de mai multe ori. De vreo două ori ne-am nimerit în concediu în același timp: el, într-o aripă separată a sanatoriului Krasnîe Kamni, eu, în clădirea principală. Făceam plimbări împreună cu familiile în împrejurimile Kislovodskului[101], mergeam cu mașina pe munte. Uneori rămâneam până seara târziu lângă foc, făcând frigărui. Nici mie, nici lui Andropov nu ne plăceau mesele zgomotoase. Preferam minunata noapte din sud, liniștea, focul de tabără și discuțiile prelungite.

Agenții de pază aduceau un magnetofon. Abia mai târziu am aflat că lui Iuri Vladimirovici îi plăcea foarte mult muzica. În concediu îi asculta foarte des pe barzii anilor 1960, mai ales pe Vladimir Vîsoțki și pe Iuri Vizbor. Îi plăceau cântecele lor și le cânta el însuși, deloc rău, ca și soția lui, Tatiana Filippovna. O dată mi-a propus să ne întrecem – cine știe mai multe cântece căzăcești. Eu, nechibzuit, am acceptat și am suferit o înfrângere răsunătoare. Iuri Vladimirovici își petrecuse copilăria printre cazacii de pe Ter[102].

Am devenit oare apropiați? Probabil că da. Spun asta cu un dram de îndoială pentru că mai târziu m-am convins de un fapt: la vârful puterii, sentimentele omenești au prea puțin loc. Dar, în

ciuda naturii sale rezervate, am simțit întotdeauna atitudinea binevoitoare a lui Andropov față de mine, chiar și atunci când, la supărare, îmi făcea observații.

Iuri Vladimirovici cunoștea mai bine decât mulți membri ai conducerii situația din țară și amenințarea pe care aceasta o reprezenta pentru societate, dar, după părerea mea, considera, ca mulți alții, că e suficient să te iei de cadre, să impui disciplină, pentru ca totul să reintre în normal. Reacționa foarte repede la probleme de natură ideologică și mai puțin energic la problemele economice, chiar și la întrebarea de ce reformele eșuează una după alta.

Cu Kosîghin situația a fost puțin altfel. Fără îndoială că era un mare politician și un om interesant. Pe mine mă uimea memoria lui – opera fluent cu o mulțime de cifre și de fapte legate de situația reală din țară și din lume. Venind în ținutul Stavropol, se întâlnea cu conducătorii colhozurilor și ai sovhozurilor, manifesta un interes real față de viața satului. Aveam impresia că voia să înțeleagă care era problema, de ce sectorul agrar rămâne permanent în urmă.

Nu suporta când, în vizitele prin regiune, era bătut la cap de conducerea locală, nu-i plăceau ritualurile oficiale. Nu era înclinat nici către ospețele bogate, către vorbăria goală la masă. Prefera întâlnirile cu oamenii, consultarea documentelor, plimbările...

Se purta întotdeauna cu o modestie vădită, aș putea să spun chiar cu sobrietate. Îl amintea, prin ascetismul său, pe Suslov. Venit în concediu, se oprea întotdeauna nu la dacea, ci în aripa principală a sanatoriului Krasnîe Kamni. O dovadă în plus, s-ar fi zis, a modestiei lui, deși una mai aparte, pentru că în asemenea situații el și serviciul său ocupau un etaj întreg. Nu evita contactul și comunicarea cu alți oameni veniți la odihnă și se purta fără urmă de aroganță.

Și totuși, chiar și atunci când rămâneam singur cu Kosîghin, îl simțeam, încă mai mult decât pe Andropov, închis în propria carapace. Chiar și în cea mai sinceră discuție, între el și interlocutor rămânea o distanță. Prudența și reținerea aceasta erau de înțeles: Aleksei Nikolaevici fusese prea mult timp „la vârf", lucrase la vremea lui cu Voznesenski și Kuznețov, care fuseseră împușcați în „dosarul Leningradului"[103]. Kosîghin a fost, probabil, singurul din acest grup de activiști eminenți care reușise să rămână pe poziții. Nu-i plăcea să vorbească despre timpurile lui Stalin. La un moment dat s-a întâmplat totuși să avem o discuție pe această temă:

— Pot să vă spun că, în general, viața era grea. În primul rând din punct de vedere moral, mai exact, psihologic. Eram toți urmăriți în permanență. Oriunde aș fi fost – își amintea cu amărăciune Aleksei Nikolaevici –, nu puteam rămâne niciodată singur.

Și asta o spunea un om care făcuse parte din conducerea superioară a țării, din anturajul lui Stalin.

De la primele întâlniri între noi s-a legat o discuție care a continuat cu întreruperi în toți anii următori. Tema am pomenit-o adeseori aici – funcționarea economiei, a mecanismelor care stimulau activitatea omului muncii.

— Uitați, eu sunt membru al CC, deputat al Sovietului Suprem, port pe umerii mei o răspundere uriașă. Și totuși nu am nici drepturi, nici posibilități financiare pentru rezolvarea celor mai simple probleme. Cea mai mare parte a impozitelor plătite de întreprinderi și de populație merge la Centru. Nu pot ca, în limitele fondului de salarii aprobat să schimb, de pildă, statul de plată, să angajez câțiva lucrători de nădejde pe salarii bune; trebuie să țin în locul lor 15 lucrători plătiți mai slab, din care mi-e imposibil să fac o echipă

bună. Moscova a stabilit peste tot niște cadre foarte rigide. În ultimă instanță, asta înseamnă că aparatul administrativ devine din ce în ce mai puțin competent, am spus eu la un moment dat, cu oarecare emoție.

Aleksei Nikolaevici mă asculta în tăcere, uneori zâmbind de ciuda mea, dar nu dovedea prea mare dorință de a dezbate tema. Avea chiar o manieră aparte de a tăcea. Vedeam că îmi împărtășește părerea, și, pentru că nu primeam nici un răspuns, îi eram recunoscător măcar pentru înțelegere.

Când am început să ne ocupăm de sistemele de irigații, au venit la noi niște coreeni care ne-au propus să cultive ceapă în antrepriză. 45 de tone de ceapă la hectar primea, conform contractului, colhozul sau sovhozul, iar restul recoltei – brigada. Brigăzile au fost alcătuite chiar de către coreeni din oameni veniți de aiurea. Pe perioada întregului sezon au locuit în corturi chiar pe câmp, pe orice fel de vreme. Câștigau foarte bine. Câțiva dintre locuitorii din ținutul Stavropol au vrut să intre și ei în aceste brigăzi, dar mai mult de o săptămână n-au rezistat, au plecat. Curând în toată istoria s-au amestecat Procuratura URSS și Comisia de control de partid a CC: încălcarea principiilor socialismului, rapacitate. Câțiva dintre gospodarii noștri au fost scuturați zdravăn, pedepsiți. Până la urmă, pe coreeni i-au trimis la plimbare. Toate legăturile cu ei au fost rupte și ceapa am început să o cultivăm singuri.

Și exact după toată această poveste vine în concediu la noi Aleksei Nikolaevici. A sosit dimineață, cu avionul, și a ajuns la Kislovodsk pe la prânz. Eu i-am propus să luăm micul dejun împreună. Ne-am așezat la masă. Am fost serviți cu legume, între care și ceapă proaspăt tăiată.

— Cum s-a încheiat „povestea cu ceapa” la dumneavoastră? m-a întrebat deodată Aleksei Nikolaevici.

— S-a încheiat cu bine, am răspuns eu cu o veselie forțată. Acum e ordine deplină.

— Cum adică ordine deplină?

— Adică, atâta timp cât au fost aici coreenii, ținutul Stavropol nu numai că își asigura necesarul de ceapă, dar mai și trimitea 15–20 de tone în alte regiuni. Acum am scăpat de coreeni, am făcut ordine. E drept că ceapa acum o aducem din Uzbekistan, că a noastră nu ne ajunge.

Kosîghin a mestecat ceapa cu poftă, multă vreme, și n-a mai pus alte întrebări. Nici nu mai era nevoie de ele. Știa că problemele economice nu se rezolvă prin interdicții. Înțelegea că nu-mi pare rău după radicalul „mod de producție coreean", ci că mă gândesc la cum să găsim stimuli la fel de eficienți, dar mai civilizați.

Uneori, discuțiile noastre aveau și anumite concluzii practice. Aleksei Nikolaevici a vrut să viziteze la un moment dat combinatul chimic de la Nevinnomîssk. Am ajuns acolo împreună, ne-am plimbat, pe urmă ne-am întâlnit cu un cerc restrâns de specialiști. Și aici șeful guvernului URSS a fost strâns tare cu ușa de către muncitorii din Nevinnomîssk, mai ales pentru atitudinea negativă a ministrului Industriei chimice față de implementarea experienței combinatului chimic din Șciokino. Când ne-am întors, eu am continuat discuția, dar pe alte teme economice.

— Aleksei Nikolaevici, e o situație complicată în sistemul de sănătate. Din cauza salariilor anemice care au fost stabilite de sus, în policlinici și în spitale nu sunt suficienți medici, dar mai ales nu sunt surori medicale și asistenți. Nu are cine să se ocupe de bolnavi. Problema necesită o rezolvare urgentă, și ea există. Dați dreptul conducătorilor spitalelor ca, în limitele bugetului de salarii alocat, să decidă singuri retribuțiile lucrătorilor din sănătate. Și o să vedeți că ei vor soluționa această problemă. La urma urmei, 30% din fondul de salarii este nefolosit,

pentru că oamenii nu vor să vină să muncească pentru atât de puțini bani. Sunt medici-șefi care au hotărât să încalce legea pe riscul lor, dar au rezolvat problema...

După câteva luni, în timpul unei călătorii la Moscova, am trecut pe la Kosîghin cu treabă.

— Știți, mi-a spus el zâmbind, am avut nu demult aici, în cabinetul meu, doi medici din Moscova, bărbat și femeie, amândoi șefi de spitale mari. I-am întrebat: uitați, ministrul dumneavoastră pune problema creșterii salariului personalului sanitar cu educație medie cu 10–20 de ruble, dar există și o altă părere: să dăm posibilitatea medicilor-șefi să decidă singuri modul de retribuire a personalului în limitele fondului alocat de salarii. Dumneavoastră ce variantă ați prefera? Doctorița s-a pronunțat imediat pentru a doua variantă, dar și bărbatul, după ce a reflectat, a fost de aceeași părere. S-a dovedit că, în fiecare an, au un deficit de personal de aproximativ 25%, și niciodată n-au folosit integral fondul de salarii. Am discutat deja cu Grișin, secretarul comitetului orășenesc din Moscova, și încercăm să punem în practică această abordare în spitalele din capitală.

Am văzut că se bucura chiar și de această mică victorie măcar în cadrul capitalei. O rezoluție generală în această privință nu a ieșit niciodată. Și asta în sănătate! Ce să mai vorbim de industria chimică, legată strâns de atotputernicul complex industrial-militar! Dar care era motivul incapacității de a acționa a guvernului unional? Evident – teama de a da naștere unei reacții în lanț. Așa ceva sistemul nu-și putea permite.

Îmi mai amintesc de o discuție. A venit vorba la un moment dat de productivitatea muncii. Eu i-am povestit ceea ce văzusem în Franța vizitând o întreprindere: într-o secție similară cu a noastră lucrau de câteva ori mai puțini specialiști.

— Noi pierdem nu la strung, a spus Kosîghin. Strungarul nostru nu e deloc mai rău decât cel din alte țări. Noi pierdem mult din cauza unei proaste organizări a transportului în interiorul fabricii, a gestiunii depozitelor, a culturii generale a producției. Cea mai importantă e gestiunea muncii auxiliare și inginerești. Iar asta necesită schimbări majore. Aici e miezul problemei.

Aici nu m-am mai putut abține și am pus întrebarea „fatală”:

— Aleksei Nikolaevici, de ce ați renunțat, de ce ați lăsat ca reforma dumneavoastră să fie îngropată?

Kosîghin a tăcut, apoi mi-a răspuns tot cu o întrebare:

— De ce dumneavoastră, ca membru al CC, n-ați luat cuvântul la plenară în apărarea reformei?

— ??

Așa s-a încheiat discuția noastră. La subiectul acesta m-am întors apoi de mai multe ori, pentru că mă atrăgea tot mai mult. De aceea, când, în toamna lui 1977, după o discuție de cinci ceasuri, Kulakov mi-a propus să scriu pentru Biroul Politic un referat despre problemele politicii agrare, eu am fost de acord și am ales problema cea mai importantă – relațiile dintre agricultură și alte sectoare economice și problemele gestiunii agriculturii.

Chiar și un om care n-are habar de economie își poate da seama că, dacă între producătorii care fac schimb de mărfuri nu se stabilește o paritate a prețurilor, partea lezată este amenințată cu falimentul. Asta se și întâmpla la noi în agricultură. Prețurile de achiziție erau atât de mici, încât, cu cât producția colhozurilor și a sovhozurilor era mai mare, cu atât și pierderile lor erau mai mari.

Îmi amintesc că au existat două tentative de a drege situația – în 1953, după moartea lui Stalin, și în 1965, la scurt timp după înlocuirea lui Hrușciov. De îndată ce colhozurile și sovhozurile au căpătat

o independență mai mare, iar prețurile de achiziție s-au apropiat de nivelul real al cheltuielilor de producție, a crescut producția agricolă. Dar și într-un caz, și în altul, impulsurile s-au dovedit de scurtă durată. Au trecut un an-doi, cel mult trei-patru, echilibrul schimbului s-a stricat, țăranii au început din nou să-și vândă produsele pe nimica toată și să plătească de trei ori mai scump pentru mărfurile industriale. Economia colhozurilor și a sovhozurilor a luat-o iar vertiginos în jos, a intrat în declin.

În referatul meu am introdus calcule amănunțite, din care se vedea limpede că, în decurs de zece ani (1968–1977), prețurile la combustibil crescuseră cu 84%, tractoarele și semănătorile începuseră să coste de 1,5–2 ori, ba poate și de patru ori mai mult, dar prețurile de achiziție la producția agricolă rămăseseră neschimbate. Ca urmare, indiferent de creșterea producției la hectar, de reducerea cheltuielilor de personal și a consumului de combustibil, prețul de producție al cerealelor și al produselor de origine animală se majorase semnificativ, iar majoritatea colhozurilor și sovhozurilor deveniseră foarte puțin rentabile sau lucrau în pierdere.

Dar nici măcar într-o asemenea situație nu fuseseră luate măsuri decisive, ci, pentru a împiedica fuga oamenilor de la sate, fusese introdusă plata garantată a muncii în bani. Aceasta distrusese definitiv orice rămășiță de relații economice, de autogestiune la sate și anulase, practic, posibilitatea stimulării țăranului.

Referatul meu argumenta cu patos necesitatea de a schimba viziunea tradițională asupra satului, considerat un soi de „colonie internă”. Altfel nu mai puteam evita consecințe catastrofale pentru țară. Cu acordul meu, Kulakov a trimis referatul tuturor membrilor comisiei de pregătire a plenarei pe problemele agriculturii din 1978. Reacția lui Kosîghin a fost semnificativă: „E o bombă!”

În timpul cât am redactat acest memoriu și pe baza lui a fost concepută și luarea mea de cuvânt la plenară. Câțiva dintre colegi m-au sfătuit „să nu mă leg la cap dacă nu mă doare” și „să nu îmi bag singur capul în ștreang”. Eu nu i-am ascultat. Consideram că e necesară o discuție, ba chiar una serioasă, de esență. Așteptările mele nu s-au împlinit, ideile inițiale au fost sărăcite la maximum. Deciziile plenarei s-au redus la sarcinile obișnuite legate de producția de tehnică agricolă, iar latura economică a problemei a rămas neluată în seamă. Din intențiile mele grandioase nu mai rămăsese nimic.

Plenara s-a sfârșit pe 4 iulie 1978. Imediat după, pe 5 iulie, soții Kulakov au sărbătorit 40 de ani de la căsătorie, la dacea lor. Am fost invitat și eu cu Raisa. În seara aceea totul s-a derulat ca de obicei. Respectând strict ordinea ierarhică, fiecare dintre cei prezenți a rostit un toast în cinstea gazdelor, toast care, în general, se încheia cu cererea categorică „să bem până la fund”.

Dar sănătatea lui Fiodor Davîdovici nu mai rezista stilului său de viață extrem de încărcat (în 1968 îi fusese rezecată o parte din stomac). A murit pe neașteptate la două săptămâni după plenară: stop cardiac. Mi s-a povestit că, în ziua dinainte, în familie avusese loc un scandal. Noaptea n-a fost nimeni alături de el. Au descoperit că murise abia dimineață.

Kulakov a plecat dintre cei vii când abia împlinise 60 de ani. Dispariția lui a fost o mare pierdere. Cu atât mai uimitoare mi s-a părut atunci decizia lui Brejnev și a altor membri ai Biroului Politic de a nu-și întrerupe concediul pentru a-și lua rămas-bun de la un coleg. Atunci am înțeles eu, poate pentru prima dată, cât de incredibil de departe unii de alții erau acești oameni, pe care soarta îi adusese laolaltă în vârful piramidei puterii.

O încleștare

În anii cât am activat ca secretar al Comitetului regional, cercul cunoscuților mei s-a lărgit incredibil. Cel mai mare câștig al acelor ani au fost relațiile de înțelegere reciprocă și de prietenie cu mulți oameni.

E drept că se întâmpla și ca unii să se năpustească dintr-un motiv sau altul asupra mea, uneori din rațiuni principiale, așa cum a fost cazul cu N.A. Șciolokov, ministrul de Interne al țării.

În 1973, în ținutul Stavropol a apărut o situație infracțională foarte serioasă. Dacă ne uităm la statistici, totul arăta cât se poate de bine: după numărul de infracțiuni descoperite, ținutul ocupa locul al 11-lea din peste 72 de regiuni. Dar în lunile de toamnă s-au petrecut câteva crime atroce și mai multe violuri. Situația era foarte tensionată. Oamenii erau neliniștiți și se întrebau în mod justificat: se îngrijește cineva de regiune sau nu? Anchetele și solicitările formulate la adresa organelor de ordine n-au dat rezultate. I-am adunat atunci la comitetul regional de partid pe bătrânii juriști pensionari – oameni de nădejde, cu experiență – și i-am rugat să rezolve situația. Munca lor a dat curând rezultate: au fost descoperite încălcări grave ale legii chiar de către forțele de ordine ale regiunii. Totul a fost dezvăluit – înșelătoriile, acoperirea infractorilor, abuzurile în serviciu. Cei care verificau au descoperit peste 2 500 de infracțiuni neînregistrate.

Indicatorii falși ai criminalității rezultați de pe urma acestei înșelăciuni îi făcuseră pe lucrătorii din conducerea direcției locale a Ministerului de Interne să stea liniștiți. Dar asta numai până când infracțiunile rămase nepedepsite provocaseră o explozie a criminalității.

Aici trebuie avute în vedere următoarele. Cu sprijinul direct al lui Brejnev, Șciolokov realizase o reorganizare masivă a sistemului Internelor – fuseseră aduse multe cadre noi, situația materială a

personalului fusese îmbunătățită. Lucrul acesta avusese o anumită influență pozitivă asupra situației din țară. Dar ministrul iubitor de onoruri se grăbise să afișeze cât mai repede succese semnificative în lupta cu infracționalitatea. Și, cum realitatea nu îi justifica neapărat această grabă, Șciolokov decisese să introducă niște „corective" în statistici și alesese varianta înșelăciunii, a ascunderii infracțiunilor sub pretextul lipsei lor de importanță.

Concluziile la care a ajuns comisia noastră au dus la aplicarea unor măsuri dure: trei generali din conducerea Ministerului de Interne au fost destituiți, miliția judiciară, direcția de combatere a furturilor, direcția de urmăriri, ca și alte servicii au fost epurate. Lucrurile au început să iasă la iveală. Șeful direcției de urmăriri a încercat să se împuște, căci avea pe conștiință încălcări grave ale eticii profesionale. În peste 30% dintre orașe și raioane au fost schimbați șefii secțiilor de miliție. A fost o operație dură de restaurare a ordinii, în primul rând în înseși organele de ordine. În apărarea ordinii publice au fost chemate colectivele muncitorești și Comsomolul, și, într-o lună, în multe localități situația s-a mai liniștit. Iar ca număr de infracțiuni înregistrate, ținutul nostru a căzut de pe locul 11 pe locul 67 în Rusia.

Stavropolenii îl călcaseră pe Șciolokov „pe bătătură". În aparatul CC, ministrul nu era prea iubit, pentru că nu se sfătuia cu nimeni. Procuratura URSS și Tribunalul Suprem nu aveau trecere în fața lui. Dar, după scandalul de la noi, ministrul s-a neliniștit, a început să acționeze frenetic. Mai întâi a sunat, apoi a trimis în ținut o brigadă a ministerului, în frunte cu adjunctul său, B.T. Șumilin, pe care eu îl cunoșteam și despre care aveam o părere bună. Cu atât mai neașteptate deci pentru mine au fost afirmațiile lui, de fapt, un soi de șantaj: „Cum se poate? În jur e liniște, iar la dumneavoastră se întâmplă atâtea! Toată lumea

întreabă: comitetul regional ce-a păzit până acum?" Răspunsul meu a fost acid: „Ai în vedere, Boris Tihonovici, că eu nu am de gând să cedez. Transmite-i asta și lui Șciolokov". Lui Șumilin nu i-a picat prea bine replica mea, dar a continuat să încerce să mă convingă. La întâlnirea noastră a participat și procurorul adjunct al Rusiei, Viktor Naidionov, care m-a susținut. Ulterior, când, sub conducerea lui, în ținutul Krasnodar a început lupta cu elementele infracționale din Kuban[104], Naidionov a fost îndepărtat din procuratură sub presiunea protectorilor sus-puși ai lui Medunov. După ce am ajuns secretar general, eu i-am propus să devină șeful Curții de Arbitraj a URSS. El a consimțit, dar s-a stins pe neașteptate din viață, înainte să apuce să înceapă munca.

E interesant de știut că, atunci când, după experiența de la noi, Procuratura Rusiei (nu cea unională!) a făcut verificări și în alte regiuni, a descoperit acolo infracțiuni încă mai grave, între altele acoperiri ale unor crime. Și bulgărele s-a rostogolit mai departe... Epoca cifrelor umflate s-a încheiat, „sistemul lui Șciolokov" și-a dat obștescul sfârșit.[105]

91 Întreprinderea care se ocupa cu construcția metrourilor (în primul rând în Moscova, dar și în alte orașe) (n.tr.)

92 Terenuri în zonele irigate, dar pe care culturile agricole nu sunt stropite (n.a.)

93 Unul dintre cele mai mari și mai impunătoare hoteluri din Moscova și din Rusia, construit în anii 1930. Recent, în anii 2000, clădirea tipic stalinistă a fost dărâmată și înlocuită cu una similară, dar modernizată. (n.tr.)

94 E vorba de un experiment economic care s-a făcut la sfârșitul anilor 1960 și în prima jumătate a anilor 1970 la combinatul chimic din orașul Șciokino, în raionul Tula, pentru creșterea productivității muncii și a producției concomitent cu scăderea personalului. Experimentul a avut un succes remarcabil. (n.tr.)

95 Cutremurul din 1966, de 7,5 grade pe scara Richter, a distrus mare parte din oraș, îndeosebi din cartierele vechi, cu locuințe șubrede și insalubre. În urma lui Taşkentul a fost reconstruit ca un oraș sovietic „model”, cu spații largi, cartiere mari de blocuri și multe parcuri. La sfârșitul anilor 1980 era al patrulea oraș ca mărime din URSS. (n.tr.)

96 Publicație înființată în 1993 de un grup de jurnaliști plecați de la *Komsomolskaia pravda*. Apare în prezent de trei ori pe săptămână și practică un jurnalism de investigație. De-a lungul anilor, o parte dintre colaboratorii ei – între care celebra ziaristă Anna Politkovskaia – au fost asasinați sau atacați. (n.tr.)

97 V.V. Șcerbițki, prim-secretar al CC al PC Ucrainean între 1972 și 1989. A depus eforturi susținute pentru dezvoltarea industrială și culturală a republicii. (n.tr.)

98 Prim-secretar al CC al PC al Ucrainei între 1963 și 1972, când a fost înlăturat de L. Brejnev și înlocuit cu Șcerbițki. A susținut insistent cauza Ucrainei în URSS. (n.tr.)

99 Stațiune de importanță națională în regiunea Mineralnîe Vodî (n.tr.)

100 Conducătorul comunist al Cehoslovaciei între 1968 și 1987. A fost un aliat loial al URSS. (n.tr.)

101 Altă stațiune în Caucazul de Nord, renumită pentru apele sale curative (n.tr.)

102 Râu în Caucazul de Nord (n.tr.)

103 Serie de procese intentate, în perioada 1949–1952, sub false acuzații, unei mari părți a conducerii de partid din Leningrad și a activiștilor de partid care funcționaseră în Leningrad pe vremea blocadei din cel de-al Doilea Război Mondial și care se împrăștiaseră apoi prin toată Rusia. Peste 20 de oameni au fost condamnați la moarte prin împușcare ca dușmani ai partidului, alte câteva sute au primit pedepse grele cu închisoarea sau au fost deportați în Siberia. N.A. Voznesenski și A.A. Kuznețov au fost printre cele mai importante personaje politice executate în acest dosar. (n.tr.)

104 Serie de procese anticorupție intentate în a doua jumătate a anilor 1970 și la începutul anilor 1980 unui mare număr de funcționari de partid și de stat din ținutul Krasnodar, îndeosebi din orașul Soci. În urma lor, prim-secretarul de atunci al comitetului regional de partid, S.F. Medunov, care fusese bun prieten cu Brejnev, a fost demis în 1983. (n.tr.)

105 În anii 1970 și la începutul anilor 1980 au fost inițiate mai multe campanii anticorupție, pe lângă cele din ținuturile Krasnodar și Stavropol. Mare ecou au avut procesele în care au fost implicați oficiali ai Ministerului Pisciculturii și apoi cele din Uzbekistan, în particular așa-numitul „dosar al bumbacului”. Șciolokov a fost demis din postul de ministru de Interne în 1982, la o lună după moartea lui Brejnev, în 1983 a fost exclus din CC (soția lui s-a sinucis în același an), iar în 1984, degradat și, în cele din urmă, exclus din PCUS. După câteva zile, în decembrie 1984, s-a împușcat. (n.tr.)

CAPITOLUL 6

Cum se trăiește în alte țări

Primele mele călătorii peste hotare au avut loc încă înainte să fiu ales prim-secretar al Comitetului regional de partid. În 1966 am fost în Republica Democrată Germană, în septembrie 1969 – în Bulgaria, în noiembrie – în Cehoslovacia.

În Germania de Est se încercau pe atunci metode noi de planificare și de gestiune a economiei, se formula un nou sistem de stimuli, se dădea o mai mare independență economică întreprinderilor. Două zile am ascultat referate, iar în pauzele dintre ele, ca să ne și odihnim puțin, gazdele ne-au însoțit prin Berlin.

Chiar și la 20 de ani de la sfârșitul războiului, m-am simțit tulburat să mă aflu în acest oraș. Întâlnirea cu Berlinul mi-a răscolit sufletul, mi-a reactivat memoria. Case și monumente distruse, mormane de pietre pe maidanul unde cândva se afla clădirea Cancelariei Reichului. Poarta Brandenburg și dincolo de ea Zidul Berlinului, simbolul lumii împărțite de după război. În dreapta porții, dincolo de zid, clădirea întunecată a Reichstagului înfrânt. De fapt întregul oraș, așa cum l-am văzut eu atunci, mi s-a părut întunecat, rece. Dar, oriunde am fost – în orașe, în

întreprinderi, în zone rurale –, întâlnirile cu oamenii s-au desfășurat într-o atmosferă plăcută, deși le lipsea căldura.

Multe mi s-au șters din amintire, dar câteva impresii foarte vii au rămas. În Dresda am văzut mărturiile dramei acestui oraș, supus, chiar la sfârșitul războiului, bombardamentelor masive ale aviației aliate. Și, pe fondul acestei tragedii, minunea întâlnirii cu *Madonna Sixtină* în Galeria de Artă din Dresda.

Într-o zi de duminică am fost în districtul Cottbus, în vizită la slavii sorabi, care locuiesc de mult în Saxonia Inferioară. Și acolo am nimerit într-o mare încurcătură. Ca toți turiștii, am fost instalați în niște bărci de agrement, în care, pe post de vâslași, se aflau niște sorăboaice, îmbrăcate în costume naționale. Toate bune și frumoase, dar situația s-a dovedit ridicolă: un șir de bărbați zdraveni, bine hrăniți, fac pe turiștii și se lasă conduși de femei. Cum era o zi de duminică, iar canalele erau pline de bărci ieșite la plimbare, ne-am trezit ținta unor exclamații ironice și a bătăii de joc a altora, așa că am cerut să fim cât mai repede duși la mal.

Programul prevedea și o excursie la Potsdam. Am vizitat palatul Sanssouci, apoi locul întâlnirii dintre șefii de stat ai țărilor victorioase în război[106]. Ni s-a arătat unde stătea fiecare, și ghizii n-au uitat să ne relateze cum unul dintre jurnaliștii prezenți a tăiat o bucățică de lemn din scaunul lui Stalin, ca amintire, și, desigur, cum s-a comportat Truman la această întâlnire, mai ales atunci când a primit telegrama despre crearea bombei atomice: „Copilul s-a născut sănătos.”

Am fost în RDG cu cinci ani înainte ca Ulbricht să fie înlocuit de Honecker[107]. Acesta din urmă a manifestat încă de pe atunci o mare încredere în sine când a discutat cu delegația noastră la sfârșitul vizitei.

Despre călătoria noastră am scris un referat pentru CC, concluzionând că experiența reformei începute în RDG merită cea mai mare atenție.

În Bulgaria am ajuns în cadrul unor întâlniri pentru dezvoltarea relațiilor la nivel regional, între reprezentanți ai ținutului Stavropol și ai districtului Pazargic. Ne-am dus acolo pentru a participa la sărbătorirea împlinirii a 25 de ani de la instaurarea socialismului în Bulgaria. Am avut multe întâlniri, mitinguri, discursuri. Un potop de sentimente calde și de asigurări reciproce de prietenie veșnică. Nu am uitat nici de treabă: am dezbătut posibilitatea colaborării. S-a dovedit că bulgarii aveau mai multe drepturi la nivel de district, în timp ce noi trebuia ca, în toate privințele, chiar și cele insignifiante, să cerem aprobarea Moscovei. Lucrul acesta l-a mirat foarte tare pe Dimitri Julev, care curând după aceea a devenit secretar al comitetului districtual de partid și care ne-a făcut apoi o vizită în ținut. Ulterior el a devenit ambasadorul Bulgariei în URSS și am stabilit cu el relații apropiate.

În 1974 am fost din nou în Bulgaria – la Sofia, pe Șipka[108], la Plovdiv, în multe alte orașe și sate. Înfățișarea țării se schimbase mult, am văzut multe cartiere noi rezidențiale, mai ales multe case particulare, întreprinderi, sere, drumuri. Vii, plantații de legume lucrate cu tehnologii moderne, o întreagă împărăție a livezilor și a florilor. Țara se schimbase rapid. Mie mi se părea că bulgarii porniseră pe calea cea bună, pe vremea aceea nu știam că se întinseseră mai mult decât îi ținea plapuma și că avea să vină și momentul răscumpărării.

Probabil cea mai dificilă a fost excursia în Cehoslovacia în noiembrie 1969. În componența delegației au intrat, între alții, Ligaciov, care pe atunci era secretar al comitetului regional Tomsk, secretarul CC al Comsomolului ucrainean, Pastuhov, și ministrul adjunct al Educației în

URSS, Juravliova. Urma să avem un schimb de păreri despre perspectivele mișcării de tineret din Cehoslovacia. În momentul sosirii noastre, în țară funcționau 17 organizații de tineret, și nici una nu recunoștea conducerea Partidului Comunist Cehoslovac.

Am avut o sumedenie de întâlniri și de discuții aprinse la Praga, la Brno, la Bratislava despre cum puteau autoritățile să obțină încrederea tineretului. Dar era oare posibil să detașezi această problemă de contextul general al situației din țară de după evenimentele din 21 august 1968[109]? A spune că ne-am simțit groaznic ar fi un eufemism. Am simțit cu toată ființa noastră că intervenția de atunci era judecată și respinsă de popor.

Praga însăși se afla într-o stare de semiparalizie, de înțepeneală, parcă. Tovarășii cehi nu credeau că ar fi putut să ne ducă undeva în mijlocul vreunui colectiv muncitoresc, ba nici măcar ei nu se încumetau să se ducă. Noi îi întrebam: „De ce nu mergeți «în mijlocul poporului»?" Și auzeam drept răspuns: „O să analizăm situația, o să mergem". Nu numai că nu știau cu ce să meargă în mijlocul oamenilor, dar pur și simplu se temeau de ei.

În ajunul zilei studenților am ajuns în Brno, unde s-a luat decizia să fim duși în vizită la o mare uzină, Sbroevka. Când am ajuns în secție, nimeni nu a vrut să stea de vorbă cu noi, muncitorii nu ne-au răspuns la salut, se întorceau în mod demonstrativ cu spatele. Senzația era extrem de neplăcută. Cea mai mare parte a membrilor comitetului de partid al fabricii condamnase acțiunile conducerii sovietice. S-a dovedit că, în august 1968, angajații fabricii susținuseră guvernul lui Burmistrov, și pentru neutralizarea manifestațiilor de pe teritoriul fabricii fuseseră aduse aici trupe sovietice. În august 1969, la Brno se repetaseră manifestații de masă împotriva regimului de atunci și a amestecului sovietic. Pe

scurt, situația era extrem de încordată, delegația noastră a fost înconjurată zi și noapte de oameni înarmați.

În Bratislava ne-a uimit înfățișarea generală a orașului. Practic toate clădirile din centru păstrau urme de împușcături, zidurile erau pline de inscripții antisovietice. Delegația a fost primită de Slavik, prim-secretarul CC al PC Slovac. Totul a început pașnic, dar, când unul dintre ai noștri a amintit că Lenin, care era adeptul federalismului în stat, respinsese fără șovăială o abordare similară în funcționarea partidului, prim-secretarul s-a ridicat și a plecat. Dimineață n-a venit la noi nimeni din conducere, ne-a ajutat un cunoscut din aparatul CC al PC Cehoslovac. La amiază am urcat pe dealul Devin, unde se păstrează cenușa ostașilor sovietici căzuți în lupta pentru eliberarea Slovaciei[110], ne-am înclinat și am păstrat un moment de reculegere. Era o zi caldă, însorită. Jos strălucea Dunărea, în depărtare se vedeau cupolele bisericilor din Viena. Am părăsit Bratislava îngândurat și tulburat.

În anii 1970 am vizitat de asemenea Italia, Franța, Belgia, Republica Federală Germania. În unele cazuri ca membru al unor delegații, în altele – în concediu, la invitația partidelor comuniste din aceste țări.

Excursiile în timpul concediilor au fost mai lungi și am avut atunci mai multe posibilități să cunoaștem diferitele țări și viața locuitorilor din ele.

Indiferent de motivație, toate aceste călătorii au fost interesante pentru mine în primul rând pentru că informații de peste hotare primeam foarte puține și, în plus, ele erau supuse unei prelucrări meticuloase. Ziarele, revistele, cărțile, filmele care intrau în țară erau foarte strict controlate, emisiunile de radio erau bruiate. Turismul peste graniță în acele vremuri se limita la țările din Europa de Est, pentru a merge în Vest trebuia să treci printr-o verificare extensivă și

foarte dură ca să fii declarat apt din punct de vedere ideologic. Așa încât „Cortina de Fier” nu este numai o metaforă: ea a fost trasă și din partea cealaltă, și dintr-a noastră.

Despărțirea de Stavropol

Despărțirea de Stavropol – pot să spun fără nici o exagerare – a fost dificilă. Da, iubeam și iubesc încă acest ținut, stepele lui, vâlcelele, lăstărișurile și, desigur, dealurile și munții, unde mergeam întotdeauna cu familia când aveam posibilitatea. În primul rând în Arhîz, în Dombai, în Piatigorsk, Kislovodsk, Jeleznovodsk. Ne atașaserăm pur și simplu de aceste meleaguri. Ai fi zis: la ce e bună stepa aceasta secetoasă, care ocupă 44% din teritoriul ținutului? Pentru țărani e pur și simplu o mare belea.

Dar primăvara, la începutul verii și toamna, stepa este o priveliște uimitoare: tot felul de culori, de mirosuri, liniște și nesfârșire. În ajunul lui mai, toată partea dinspre râul Sal și meleagurile calmuce, până la stepele Volgăi, se acoperă cu un covor de lalele de stepă, care în ținut la noi se numesc „azurele”. Și de câte ori, în zilele cu viscol, n-am rămas troienit în GAZ-uri pe drumurile stepei!

În ținutul Stavropol sunt multe râuri neobișnuite, pe malul cărora oricând poți găsi un loc potrivit să stai pe pietre, ba chiar să pescuiești.

O formă deosebită de relief este lacul Manîci, cu afluenții lui care se pierd prin nisipuri. Este rezervație naturală și locul favorit de odihnă al păsărilor călătoare care vin de la nord.

Vara, mie și Raisei ne plăcea să ieșim seara în doi în fâșiile de pădure, nu departe de Stavropol. De obicei, în iunie pe lângă ele se întind lanuri de grîu ca niște mări tălăzuitoare. Ne plăcea să ascultăm cântecul nocturn al prepelițelor. Și, deși nu erau concerte la cerere, am impresia că multe

concerte din ziua de azi nici nu se compară cu cele date de prepelițe.

Cea mai mare parte a vieții mi-am petrecut-o în zone de stepă. Însuși orașul Stavropol se află pe podișul Stavropol, al cărui punct cel mai înalt este dealul Strijament, de 831 de metri. O veche băutură căzăcească, amară, preparată pe baza a 17 ierburi care cresc pe acest deal, se și numește strijament.

Voi păstra întotdeauna în inima mea o părticică din Stavropol. Fiecare are propriul loc natal. Și pentru mine pe harta lumii, pe globul pământesc, există un asemenea loc... satul meu natal Privolnoe. Au trecut mulți ani. N-a rămas nici urmă din căsuța în care am crescut, chiar la capătul satului Privolnoe, de la care 50 de pași mai încolo începea stepa Salului.

Când mi-am scris prima dată memoriile, am vrut foarte mult să pot exprima în cuvinte sentimentul profund, răscolitor, pe care mi-l stârnesc amintirile despre livadă, despre casa în care am crescut. Odată, când am ajuns din nou în Privolnoe, am mers la capătul satului. Acum acolo totul este săpat, cresc lanuri de cereale și ierburi. Nu mai există nici vechea noastră casă, nici livada fermecată a copilăriei mele...

În cimitirul sătesc sunt mormintele bunicilor Pantelei și Andrei, ale bunicelor Vasilisa și Stepanida, ale fiilor și fiicelor lor, mormintele mamei și tatei. Mama și-a dat sufletul la 18 ani după tata. A murit la Moscova, chiar în săptămâna dinainte de Paște, dar i-am promis să o înmormântez alături de tata. Așa am și făcut în 1994. Slujba s-a ținut în bisericuța din Privolnoe, pe care sătenii au construit-o cu ajutorul meu.

În ultimii ani, când merg la Privolnoe, recunosc puțini oameni, deși le știu bine mamele, tații, bunicii și unchii. Viața a continuat, în mod firesc, cu generații noi. Eu am deja 79 de ani. N-am crezut niciodată că am să ajung la o asemenea

vârstă. Și încă n-am de gând să mor. Deși asta nu depinde de mine. Undeva „acolo sus”, programul meu este deja stabilit și nu se știe cât răgaz mi se va mai da. Dar mă conduc după ideea că trebuie să trăiești în prezent ca și cum ți-ai trăi ultimele zile. De aceea mă grăbesc atât de tare să termin această carte, deși mi-am propus s-o scriu încă din clipa în care a murit Raisa.

Se poate să mă și înșel, dar mi s-a părut că Irina și primul ei soț, Anatoli, s-au despărțit de Stavropol mai ușor decât noi. Moscova îi ademenea; după șoaptele împărțite între ei și privirile lor nerăbdătoare se vedea că, mental, ei sunt deja acolo, în capitală. Terminau al patrulea an la Institutul de Medicină și pentru ei era interesant să-și continue învățătura și să primească diploma de la o facultate similară din Moscova. Viața lor abia începea.

Anii trăiți în Stavropol au însemnat mult în viața mea. Nu numai agricultura, industria, ci și stațiunile, educația, medicina, cultura – toate fuseseră ținta eforturilor mele.

Ceea ce s-a făcut atunci pentru modernizarea sectorului agricol, a cooperației, pentru introducerea unor noi tehnologii de producție a reprezentat un stimul foarte puternic pentru dezvoltarea ținutului. În 1990, în Stavropol practic nu mai existau gospodării colective care să meargă în pierdere. Multe colhozuri și sovhozuri aveau în conturi câte 10–15 milioane de ruble.

... Mi-am început activitatea profesională de după absolvirea universității într-o perioadă când în țară se produceau schimbări majore după moartea lui Stalin. Am luat și eu parte nemijlocit la ele. Anii aceia îi numesc mica mea perestroikă. Am crezut în forțele mele, am simțit că pot să iau pe umeri o mare răspundere. Rezultatele bune mi-au dat încredere și au determinat răspunsul meu la invitația de a lucra în aparatul de conducere al CC al PCUS.

În ziua plecării din Stavropol, eu și Raisa am decis să ne luăm rămas-bun de la oraș: ne-am așezat în mașină și am mers din centrul istoric până în cartierele noi, unde Stavropolul se revărsa dincolo de limitele lui tradiționale, către pădure. Apoi ne-am îndreptat către pădurea căreia de nenumărate ori îi bătusem toate cărările. Raisa împărtășea dragostea mea pentru natură. În momentele grele ale vieții natura mi-a venit întotdeauna în ajutor: întotdeauna în sânul ei am simțit cum neliniștile mi se sting, cum îmi trec enervarea, oboseala, cum mi se reface echilibrul sufletesc.

Pentru mine natura nu a fost niciodată pur și simplu mediul înconjurător sau un spațiu al locuirii. Am simțit întotdeauna o legătură interioară, inconștientă, cu ea și pot să afirm cu convingere: m-au format nu numai oamenii, societatea, ci și ea – natura.

Se vede că nu întâmplător în 1992, când participanții la Forumul Mondial au apelat la mine să preiau îndatoririle de președinte-fondator al Crucii Verzi Internaționale, n-am stat prea mult pe gânduri – un impuls interior m-a îndemnat să accept această propunere. Forumul s-a desfășurat în Rio de Janeiro în paralel cu summitul liderilor de state și guverne care se adunaseră acolo la conferința ONU pe problemele protejării mediului înconjurător. Din 1993 și până în prezent mă ocup de probleme ecologice globale, și această activitate mi-a adus tot atâta satisfacție ca și cele mai înalte funcții și posturi pe care le-am deținut. Ce poate fi mai nobil și mai bun decât lupta pentru apărarea naturii în interesul generațiilor prezente și viitoare?

Mi-am prezentat crezul ecologic în cartea *Manifest pentru Pământ*, publicată acum în mai multe limbi. Cu timpul a trebuit să-mi mai reduc din îndatoririle în cadrul Crucii Verzi Internaționale, dar mult mai puțin decât aveam de gând. Iar în statutul acesteia există un articol în

care este consfințită legătura mea cu această organizație. Președinte-fondator al CVI – astfel este definită poziția mea pentru tot restul vieții mele.

106 E vorba de palatul Cecilienhof, unde s-a ținut, în iulie–august 1945, Conferința de la Potsdam. (n.tr.)

107 Erich Honecker a fost liderul Germaniei Democrate din 1971 până în 1989. Numirea sa ca secretar general al CC al Partidului Socialist Unit din Germania a fost precedată de o luptă intrapartinică pentru putere, în urma căreia fostul secretar general și protector al lui Honecker, Walter Ulbricht, a fost înlăturat, cu sprijinul tacit al lui Brejnev. (n.tr.)

108 Munte în Balcani, pe coastele căruia au avut loc bătălii importante în timpul războiului ruso-turc din 1877–1878. Astăzi pe vârful lui există un parc-muzeu de importanță națională, inclusiv o mănăstire în stil rusesc, construită la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX în cinstea prieteniei ruso-bulgare. (n.tr.)

109 În noaptea de 20–21 august 1968, trupele țărilor membre ale Pactului de la Varșovia (mai puțin România) au intrat pe neașteptate în Cehoslovacia, punând capăt Primăverii de la Praga. 5 000–6 000 de tancuri sovietice și câteva sute de mii de soldați au provocat moartea a peste 70 de persoane și rănirea altor câtorva sute. Prim-secretarul comunist al Cehoslovaciei, Alexander Dubček, care începuse în aprilie același an un program de reforme substanțiale, inclusiv de liberalizare a vieții politice (se preconiza introducerea multipartidismului și federalizarea Partidului Comunist), a fost arestat și dus la Moscova. Populația i-a întâmpinat foarte ostil pe invadatori. (n.tr.)

110 În al Doilea Război Mondial (n.tr.)

CAPITOLUL 7

Lupta pentru viață

Mă întorc iar și iar la ultimele zile de viață ale Raisei și la chinurile prin care a trebuit să treacă. Ce ar fi trebuit să mai fac sau să nu mai fac în viață pentru a evita această nenorocire? Nu știu, nu știu... Cu două zile înainte de data stabilită pentru transplantul celulelor stem, Raisa... s-a stins. Ea, care punea atât de mult la suflet suferința celor ce pătimeau de aceeași boală, mai ales a copiilor, care nu putea să le refuze compasiunea și ajutorul, a devenit ea însăși victimă a cancerului.

Totul a apărut și a evoluat foarte repede, pur și simplu fulgerător. În mai 1999 ne-am întors din Australia. Călătoria fusese dificilă, dar foarte interesantă. Eram fericiți că o putuserăm face. Fusesem invitat insistent și de către guvernul, și de către ecologii Australiei, și inițial refuzasem de mai multe ori.

Ceea ce mi-a clătinat hotărârea de a nu merge a fost vestea despre rezultatele unui sondaj de opinie printre cetățenii Australiei: cine consideră ei că este omul secolului XX. Mai mult de 75% au spus Gorbaciov. Am fost uluit. Invitația care a urmat de a vizita Australia suna deja de parcă ar fi

trebuit să răspund întregului continent, și atunci m-am hotărât.

Programul ședерii noastre a inclus o luare de cuvânt a mea în Parlamentul țării la Sydney, apoi vizitarea celui mai mare oraș din vestul Australiei, Perth. După aceea am mers la Melbourne. O sumedenie de întâlniri, de prelegeri. Am rămas cu impresii extraordinare. Într-una din zile am ieșit într-o suburbie a orașului Sydney, ne-am adâncit în pădurea de eucalipți – aceleași păduri în care trăiește vestitul animăluț koala, ursulețul australian. Ursii koala ne-au plăcut în primul rând pentru că erau tot timpul amețiți. Asta ne-a adus aminte de țara noastră.

Zborul înapoi a fost lung și dificil, dar totul s-a sfârșit, ni s-a părut nouă, cu bine. Și totuși până azi nu mă pot elibera de gândul că, probabil, procesul de degradare a sănătății Raisei a primit atunci un impuls hotărâtor. La începutul anului ea își făcuse analizele complete, fusese pe la toți medicii, și nimic nu anunța vreo problemă. În iulie, când am vrut să ne gândim la concediul din anul acela, Raisa s-a simțit rău: a început să se plângă de dureri de șale. Am crezut că era o răceală sau o radiculită. Apoi ne-am apucat să-i facem investigații serioase. Doctorii au trimis-o la tot felul de examene medicale, pentru că nu puteau să stabilească nicicum motivele înrăutățirii situației: durerile creșteau, îi era deja greu să se miște.

O puncție a măduvei osoase a dezvăluit faptul că Raisa avea un cancer al sângelui, dar într-o formă puțin întâlnită, al cărui tratament nu e încă suficient studiat. Am adresat o rugăminte de ajutor președintelui Clinton și cancelarului Gerhardt-Schröder și în aceeași zi am primit invitații din partea lor la tratament. Am decis să mergem în Germania, pentru că ea se simțea deja rău și un zbor lung nu era de dorit. În Münster, la centrul oncologic internațional, tratamentul cancerului se

face pe baza celor mai noi descoperiri ale medicinei. Toți am crezut că Raisa va fi salvată.

După o a doua verificare a stării organismului ei, în primul rând a sângelui, a început tratamentul – chimioterapia. Raisa suporta totul cu bărbăție. Uneori, e drept, se pierdea sau se închidea în sine. Nu o lăsam singură nici o clipă. Dimineața venea la ea Irina, care o ajuta să facă tot ce trebuia. În a doua jumătate a zilei veneam eu și rămâneam acolo până seara târziu. Pe timpul nopții rămâneau pe rând, împreună cu medicii de serviciu, prietenul nostru cunoscător de limba germană Karen Karovici Karaghezian și o fostă compatrioată a noastră care locuia acum la Dresda. Două luni fără întrerupere s-au aflat alături de noi în Germania și ofițerii de pază Valeri Pestov și Oleg Klimov. Le suntem tuturor foarte recunoscători.

Clinica din Münster este o instituție specială, unde și bolnavilor, și vizitatorilor, și medicilor, câtă vreme se află acolo, li se cere să respecte niște exigențe speciale. Medicamentele administrate pentru tratamentul cancerului atacă nu numai celulele bolnave, ci și pe cele sănătoase: imunitatea pacientului scade radical, el rămâne practic fără apărare, orice infecție îi poate fi fatală. De aceea salonul cu bolnavi trebuie să fie steril, toți parametrii aerului trebuie menținuți constanți, ținuți complet sub control, în apărarea bolnavului. Înainte de a intra, vizitatorii trebuie să își pună o mască sterilă specială și să-și dezinfecteze mâinile și hainele. O mulțime de aparate medicale verificau permanent nu numai activitatea inimii Raisei, ci și starea întregului ei organism.

Raisa era bucuroasă că îi stăteam alături. Durerile continuau să o chinuie. Îi era greu chiar și să își controleze propriul corp. Uneori mă ruga s-o ajut. Când o țineam în brațe, începea să se simtă mai bine, se liniștea și cădea într-o stare de picoteală. Odată mi-am scos încet mâinile de sub ea. Raisa m-a rugat:

— Nu pleca, nu-ți lua mâinile. Mai ține-mă puțin.

Eu i-am spus:

— Trebuie să mă odihnesc nițeluș: nu mă mai ajută spinarea.

Ea a reacționat cu un umor trist:

— Gorbaciov, Gorbaciov, cândva mă duceai în brațe, iar acum nu poți nici măcar să mă susții.

— E adevărat. Dar asta a fost demult. Și tu erai mai ușurică, și eu eram mai în putere.

În viața obișnuită, Raisa își petrecea de obicei timpul citind cărți, pregătindu-și prelegerile... La clinică, toate acestea au dispărut. Nu putea să facă mai nimic. În primele zile a încercat să-și noteze ceva, niște însemnări scurte. Dar după o zi-două a renunțat și la asta. Boala își spunea cuvântul...

Pentru evaluarea rezultatelor de după prima perioadă de tratament și stabilirea pașilor care trebuiau urmați s-a adunat la clinica din Münster un grup de oncologi germani de prim rang. Situația a fost dezbătută timp de trei ore. Profesorul Büchner – medicul care o trata pe Raisa – a vrut să discute cu colegii concluziile primei etape a tratamentului: ce complicații se produseseră și ce aveau de făcut mai departe. Voia practic să stabilească împreună cu ei un plan de acțiune. M-a rugat și pe mine să particip la această întâlnire, care, cum am spus, a durat câteva ore.

Când m-am întors în salon, am văzut că Raisa era foarte neliniștită – aștepta cu nerăbdare să afle ce spuseseră doctorii.

— A durat mult discuția. Nu e bine? Îmi ascunzi ceva? Ce-i, medicii nu știu ce să-mi facă mai departe?

Eu am oprit-o și i-am spus:

— Stai puțin! Abia ai început să te simți mai bine.

— Nu, spune-mi despre ce ați vorbit trei ore în șir.

— S-au strâns cei mai buni specialiști. Au discutat chestiunea transplantului de măduvă osoasă la încheierea primei etape a tratamentului și au ajuns la concluzia că e necesar. Trebuie să pregătim operația de pe acum, să-ți aduni puterile și să punem totul la punct. În primul rând trebuie s-o chemăm de urgență aici pe Liudmila (*sora Raisei*). În mod sigur aveți aceiași parametri ai sângelui.

— Păi, și de ce mai pierdem timpul?

— Nu e așa de simplu. Medicii au trebuit să-ți evalueze starea de sănătate și vor să se pregătească bine, mai ales pe tine să te întărească. Tratamentul nu s-a desfășurat fără complicații. Dar, cel mai important... tu trebuie să înțelegi că, dacă n-ar avea speranțe, nu s-ar fi hotărât pentru transplant. Și să nu-ți irosești forțele intrând în panică.

Raisa s-a liniștit și a închis ochii, reflectând, probabil, la ceea ce-i spusesem. Eu m-am așezat lângă fereastră. Eram la fel de copleșit de emoție ca și ea. Apoi Raisa a deschis deodată ochii și, schimbând cu totul subiectul, a spus:

— Vino încoace, dă-mi mâna.

Mi-a luat singură mâna, așa cum făcea întotdeauna, și a pus-o pe burtă și aproape imediat și-a pierdut conștiența. Eu am mai stat câteva ore lângă ea... În tot timpul acesta a dormit.

A doua zi de dimineață, ca întotdeauna, Irina s-a dus la ea și împreună cu medicii au făcut tot ce trebuia. La sosirea mea, mi s-a părut că se simțea mai liniștită. Dar, cum am rămas singuri, ochii i s-au umplut de lacrimi:

— Vreau acasă. N-are decât să fie totul cum o fi...

Nu mă așteptam la o asemenea reacție. În aceste câteva cuvinte ieșise la iveală toată suferința ei din ultima vreme.

Și din nou:

— Auzi? Vreau acasă! O să stau acasă, în dormitorul nostru, în patul nostru. Aici urăsc totul!

Eu ședeam alături. I-am luat mâinile într-ale mele. Ea tăcea și continua să plângă.

— Raecika, scumpa mea! Trebuie mai întâi să te faci bine. Știi cât urăsc și eu spitalele. Dar acum ne aflăm într-o clinică pe care nimic altceva nu o poate înlocui, nu o poate înlocui nici casa noastră. Drumul nostru spre casă trece prin încheierea acestui tratament și prin operația de transplant. Amintește-ți ce mi s-a întâmplat mie nu demult și cum am reușit totuși să ieșim din situația aceea atât de periculoasă.

Cam cu un an înainte eu avusesem o alergie care durase un an și trei luni. Avansase rapid și, până la urmă, mă acoperisem tot – din cap până-n picioare – de niște pete roșii. Fusese o vreme când nici măcar nu putusem să ies în lume. Apăruseră și o mulțime de complicații neplăcute. Numai folosirea unor medicamente foarte puternice împiedicase extinderea bolii, deși nu o îndepărtase. Apoi alergia, la un moment dat, dispăruse singură. I-am spus Raisei cât îi eram de recunoscător că făcuse totul ca să mă vindece...

Dar și atunci, și acum simt iarăși că mă mustră conștiința: și totuși n-am putut s-o salvez. Mă încearcă nu numai durerea sufletească, ci și un soi de rușine. Așa cum mi-e rușine și pentru faptul că, în certurile noastre, îi vorbeam uneori prea aspru, în timp ce ea pur și simplu nu putea altfel: sistemul ei nervos nu suporta tot ce am avut de îndurat în viață. Mi-e rușine că uneori îmi ieșeam din fire, îi spuneam cuvinte urâte, o învinuiam, deși vedeam că rabdă totul foarte greu. Nu pot să-mi amintesc fără durere cum întreba, cu ochii în lacrimi: „Dar pentru ce ni s-a dat pedeapsa asta?”

Fusese răscolită de comportamentul multor oameni, mai ales din rândurile intelectualilor. Arareori se găsea cineva care să se împotrivească pe față acelei campanii nemiloase, organizate, de hăituire căreia i-am fost supus nu doar eu, ci și ea. Singur Stanislav Govoruhin, regizor de film, un

om deschis, direct, categoric în judecățile sale, la una dintre întâlnirile cu un public numeros de pe Krasnaia Presnea, a spus:

— Știu că sunt prezenți aici președintele Gorbaciov și Raisa Maksimovna. Și vreau ca în fața lor și a întregii țări să-mi cer iertare pentru că în afirmațiile mele am exprimat altă dată niște concluzii pripite. Iertați-mă!

Am scris despre Govoruhin și imediat mi-am amintit de o altă întâlnire. În aceeași sală a fost sărbătorit, pentru reușitele și pentru meritele sale, Iosif Kobzon[111]. Într-adevăr, artistul nostru are cu ce se mândri.

La spectacolul de atunci am fost uluit de cuvintele rostite de Lujkov[112]. Iuri Mihailovici a fost pur și simplu extaziat. Simțea probabil „temperatura" sălii, dată de componența publicului: locurile erau ocupate în primul rând de „granguri". Primarul a vorbit despre oamenii care vor duce țara în viitor. Și toată sala l-a salutat ridicându-se în picioare.

Eram deja în al patrulea ceas al acestei seri, când Iosif, ca din întâmplare, și-a amintit că în sală se afla și președintele Gorbaciov cu soția. Într-o manieră relaxată, cu toată forța corzilor sale vocale, mi-a lansat o provocare:

— Vă rog, Mihail Sergheevici, să vă ridicați. De ce vă temeți?

În asemenea momente mie îmi fierbe sângele în vine. M-am ridicat, am luat-o spre scenă și am spus încă din mers:

— În primul rând, nu mă tem de nimeni. Nu vă faceți impresii greșite în acest sens. Și e valabil și în ce-l privește pe Iosif Davîdovici, și în privința publicului din sală. În al doilea rând, aș vrea să spun câteva cuvinte.

Am urcat pe scenă și am luat microfonul de la Kobzon. El nu a vrut să mi-l dea. Este un om inteligent: a simțit că Gorbaciov poate să-i „strice"

seara. Dar, desigur, nu aveam de gând să fac așa ceva. Și am rostit:

— Mă alătur și eu urărilor care s-au spus aici. Vreau doar să adaug că te felicit, Iosif, și vreau să-mi exprim recunoștința față de ceea ce ai făcut și faci. Este o adevărată izbândă, oamenii te prețuiesc, toată țara te prețuiește. Și aș vrea să-ți mai spun ceva. Îți amintești de filmul *Ivan Vasilievici își schimbă profesia*? La fel voiam și eu să te rog: nu-ți schimba profesia.

(În acel moment în Moscova se răspândise zvonul că Iosif Davîdovici se apucă de afaceri.)

Kobzon a reacționat în mod vizibil nervos la ceea ce spusesem, s-a tulburat. Dar nu a scos o vorbă.

— Aș fi vrut să mai spun ceva despre arta dumitale, despre capacitatea dumitale de a-i uni pe oameni, am continuat eu. Iată, de pildă, eu și Iuri Mihailovici, care a luat cuvântul mai devreme, ne întâlnim arareori – numai în situații oficiale. Dar aici suntem împreună ca să te omagiem. În ultima vreme, eu și Iuri Mihailovici purtăm în general dialogul prin intermediul tribunalelor. Primăria din Moscova m-a dat deja de trei ori în judecată în legătură cu diverse comentarii critice ale mele, în particular despre corupția din capitală. În toate cazurile, inclusiv în ultimul, eu am pierdut. Lucru firesc – pentru că în Moscova nu există corupție!

Sala tăcea. Lujkov a reacționat ironic la vorbele mele:

— Avem nevoie de bani. În Moscova trebuie rezolvate multe probleme.[113]

Iosif s-a străduit să schimbe vorba și mi s-a adresat:

— Mihail Sergheevici! Vreau să vă înmânez un buchet de flori.

— Iar eu am să-l înmânez Raisei Maksimovna. Îți mulțumesc.

Nu oricui îi este dat să îndure tot ceea ce am suportat noi doi în ultimii ani. Un singur lucru nu

pot să-mi iert, faptul că nu am reușit să-l protejez pe omul care mi-era cel mai apropiat, să îndepărtez nenorocirea care-l amenința...

Un apel de urgență

... Din clinica din Münster m-a sunat deodată Irina: „Mama te roagă să vii mai devreme”. M-am îngrijorat: nu cumva se întâmplase din nou ceva și ea voia să-mi spună mie primul despre asta? Așa fusese întotdeauna în viață.

M-am îmbrăcat repede și m-am dus într-o viteză la clinică. De îndată ce-am rămas singuri, Raisa mi-a spus:

— Aș vrea să ne vedem și să vorbim mai mult.

Pe mine vorbele ei m-au pus în gardă: probabil că o chinuiau niște presentimente rele.

Așa au început discuțiile despre viața noastră. Ne aminteam întâlnirile de la universitate, din căminul de pe Stromînka. Ne aminteam cum fuseserăm conduși la studii: ea, din Sterlitamak[114], eu, din Privolnoe. Ea venise cu un geamantan din lemn, plin pe jumătate cu mâncare și restul cu lucrurile ei. Geamantanul era greu și aproape la fel de mare ca Raisa. Pe mine mă condusese tata. Echipamentul din dotarea mea fusese foarte similar cu al ei, cu o singură mică diferență: aproape tot geamantanul îmi era umplut cu mâncare.

Ne-am amintit de călătoriile făcute împreună. Puțină lume zbura cu avionul pe vremea aceea. În trenuri, locurile cele mai bune erau la cușetă, dar în general se mergea în vagoane obișnuite. Multe se întâmplau în vagoane pe nesfârșitele drumuri de fier ale Rusiei. Istorii întregi. Atunci ne treziserăm pentru prima oară parte din lumea cea mare, uriașă, mereu în mișcare.

Odată Raisa m-a întrebat:

— Îți amintești când m-ai sărutat prima oară?

— Îmi amintesc. Așa ceva nu se uită. Deși trebuie să spun că am făcut-o cu mare întârziere. Cine e de vină?

— Tu, bineînțeles, a spus ea râzând.

Se întâmplase astfel. Mergeam deseori în parcul Sokolniki. Era deja anul 1952. Ca de obicei, ne plimbam și mâncam înghețată. În seara aceea nu ne venea să plecăm. Ziua fusese caniculară, îmi amintesc bine. Deodată cerul s-a umplut de nori. S-a întunecat. Oamenii au luat-o la fugă către ieșire. În parc sunt niște lacuri. Eu am propus:

— Hai să facem baie!

— Ce-ți veni?! s-a mirat Raisa.

Dar era foarte cald. Asta ne-a făcut să ne hotărâm. Am azvârlit hainele și ne-am aruncat în lac. N-au trecut însă nici zece minute și s-a pornit o furtună grozavă, din cer a început să curgă un adevărat potop. Iar furtuna! Pare că ea mă urmărește sau mă însoțește în viață. Îmi amintesc de chipul Raisei în lumina fulgerului, de ochii ei speriați și rugători. Am luat-o în brațe și, stângaci, dar cu pasiune, am început s-o sărut.

Continuând jocul, am întrebat-o de data aceasta eu: de ce atunci, chiar la începutul prieteniei noastre, voise să nu ne mai întâlnim?

— Începuseră să mă dojenească fetele din cameră: „Abia te-ai despărțit de Tolea și te întâlnești deja cu altul”. Îți amintești de Elvira, fata din Azerbaidjan?

— Sigur că-mi amintesc.

— Ei bine, ea pusese ochii pe tine. Iar eu i-o luasem înainte.

— Și tu te-ai uitat la ce spuneau ele?

— Nu, după cum vezi. Doar suntem împreună.

— Și dacă eu n-aș fi insistat, n-aș fi dovedit atunci tărie de caracter?

— Ba nu, m-am așteptat să te porți exact așa cum te-ai purtat.

— Asta se numește logică feminină.

— Da, iar voi, bărbații, credeți că totul merge după planurile voastre.

— Acum am să te întreb eu pe tine: când am devenit soț și soție?

— Pe 25 septembrie – oficial.

— Adevărat. Și în fapt?

Ea răspunde:

— Pe Colinele Lenin.

— Și când?

— Nu-mi amintesc.

— Ei, vezi? Pe 5 octombrie 1953.

Da, relația noastră a fost intensă, nu ne venea să ne despărțim. Prietenii ne spuneau: „Da' terminați odată să umblați în doi ca niște năuci!" Însă... soț și soție am devenit după căsătorie.

Toată viața, oriunde am fost, eu și Raisa nu am întrerupt niciodată dialogul. Chiar și când am devenit secretar general și apoi președinte, de două-trei ori pe parcursul celor 12–14 ore cât lucram o sunam pe Raisa sau ea mă suna pe mine.

În fiecare dimineață făceam gimnastică (în dacea): ea – după programul ei, eu – după al meu. Ea, în propriul birou, eu, în al meu. Și deodată auzeam (ușile erau deschise):

— Mi, Mi, vino încoace!

— Da?!

— Îmi place foarte mult exercițiul ăsta.

Și o vedeam adoptând o poziție care îi încorda teribil mușchii gâtului. „Poate să se termine prost", mă gândeam eu.

— Ai grijă, poți să-ți rupi gâtul.

— Ai să vezi că mă iau eu și de tine. Medicul a spus că trebuie să te ocupi permanent și serios de mușchii tăi de combiner.

Pe urmă:

— Dă-mi mâna!

— Ei! Ho-pa!

— Ia-mă în brațe. Mai avem destul timp: ai să termini și tu, am să termin și eu.

Și mergeam împreună la duș, apoi în dormitor...

Raisa voia mereu să-mi afle părerea despre tot felul de probleme. În anii perestroikăi acestea au devenit tot mai multe.

... Sau: își cumpăra niște haine noi și stabilea o oră pentru probe. Eu eram singurul membru al juriului. Iar ea se îmbrăca și apărea în fața mea. Îi plăcea să se îmbrace frumos. Eu am încurajat-o întotdeauna, deși posibilități pentru asta nu am avut nici pe departe de la început. Dacă la întrebările ei – Cum e, îți place? – arătam cea mai mică îndoială, nu mai îmbrăca niciodată vestimentația respectivă, ba, mai mult, se descotorosea de ea.

Nu numai în ochii mei Raisa era o femeie minunată – elegantă, fermecătoare, uimitor de feminină. Avea în ea un spirit aristocratic înnăscut și un foarte dezvoltat simț al propriei demnități. Celor care o vedeau sau se întâlneau cu ea numai o dată, în treacăt, li se părea că avea în ea ceva afectat, manierist. Dar cei care o cunoșteau mai bine prețuiau la ea delicatețea, atenția, amabilitatea, capacitatea de a fi un interlocutor serios și interesant.

Raisa însăși îi admira și îi respecta pe oamenii cu simțul umorului. Era o natură care reacționa imediat la tot ceea ce se petrecea în viață, la atitudinea față de ea – și într-un cerc de prieteni, dar și în general în comunicarea cu oamenii. Era gata să discute, dar suporta cu greu învinuirile nedrepte și suferea din cauza lor.

Încă o amintire. În anii copilăriei, Irina – fata noastră – a avut o sănătate precară: o însoțea permanent o stare subfebrilă: în fiecare zi avea 37,8 grade. Toate încercările noastre, și la Stavropol, și la Moscova, de a lămuri situația au rămas fără rezultat. Și, după experiența altora, ne străduiam vara să o ducem la mare, unde scăldatul

în apă, aerul marin și soarele trebuiau (credeam noi) să-i facă bine.

De regulă, Raisa mergea cu fiica noastră în Crimeea. O dată au făcut o vizită la palatul hanului Kîrîm-Ghirai. Ghidul le-a explicat totul în foarte multe detalii, le-a povestit legende, a trezit castelul la viață. Au ajuns la locul unde cândva se afla haremul. În mod firesc, interesul vizitatorilor, mai ales al fe meilor, s-a trezit brusc. După cum povestea Raisa, toți au fost uluiți auzind câte soții avusese hanul. Poate era o reacție critică la adresa bărbaților de azi, poate altceva – n-am de gând să fac presupuneri.

După excursie și după ce au mâncat faimoșii cebureki[115], Raisa și fata noastră s-au întors la casa de odihnă. Și deodată Irina, care avea zece ani, întreabă:

— Mamă, dar de ce hanul Ghirai avea atâtea neveste, iar tati te are doar pe tine?

Raisa a rămas mască, dar nu s-a dat de gol și i-a răspuns:

— Când o să ne întoarcem acasă, să-i pui întrebarea asta tatei. Și să-ți spună el: mă are doar pe mine sau nu și de ce.

Irina nu a uitat discuția și la întoarcere m-a întrebat:

— Tati, am fost într-o excursie și am văzut palatul hanului Ghirai. Și se pare că a avut foarte multe soții. Tu de ce o ai doar pe mama?

Acum eu eram cel ajuns la strâmtoare. Trebuia să-i răspund copilului. Eu și Raisa hotărâserăm așa: dacă știi, trebuie să spui adevărul. Dacă adevărul acesta se referă la lucruri pe care copilul poate să nu le priceapă, atunci trebuie să găsești un mod de a te exprima care să-i dea totuși anumite informații. Iar dacă nici eu, nici Raisa nu știam răspunsul, atunci spuneam direct: nu știm, o să aflăm și îți spunem.

Și iată că Irina îmi pusese o întrebare și se uita la mine. Și eu i-am răspuns. Mi se pare că a

fost unul dintre răspunsurile reușite la nenumăratele întrebări la care a trebuit să răspund în viață. Am spus:

— Știi ce, drăguțo, hanul Ghirai o fi avut el multe neveste, dar nu avea nici una care să fie filosof.

Pe scurt, replica mea plină de umor a rămas în analele familiei.

Prima luare de cuvânt...

... Alegerii mele în funcția de secretar al CC al PCUS și mutării la Moscova le-au precedat în mod nemijlocit câteva evenimente care mi-au dezvăluit situația din Biroul Politic, modul în care se rezolvau problemele de cadre și intrigile din cercurile superioare ale puterii.

Chiar la începutul muncii mele ca prim-secretar al Comitetului regional a avut loc următoarea întâmplare. Venisem în delegație la Moscova, la CC al PCUS, și m-am întâlnit cu Fiodor Kulakov. Am început să discutăm. Nici n-apucaserăm să stăm bine de vorbă, că Fiodor Davîdovici mă întreabă pe neașteptate:

— Ai fost la secretarul general?

— Nu, am spus eu.

— De ce?

— N-am să-i pun nici o întrebare... de ce să-i răpesc din timp?

— Uite ce este. Cum e posibil ca prim-secretarul ținutului Stavropol, care abia și-a preluat postul, să nu aibă probleme despre care să vrea să se sfătuiască deîndată cu secretarul general? În plus, poate că și el vrea să-ți pună întrebări. Tovarășii din secretariatul lui Leonid Ilici mi-au spus că nu te-ai înscris niciodată în audiență.

— Fiodor Davîdovici, v-am explicat: nu am avut nevoie.

— Mai gândește-te!

A fost o sugestie cât se poate de serioasă. Într-adevăr, comunicarea cu secretarul general era

fundamentală. De altfel, Brejnev îi suna în mod regulat pe prim-secretari, inclusiv pe mine. Și, probabil, când ajungeai la CC al PCUS, nu se putea să nu încerci să iei legătura cu el. După această întâmplare nu mi-am mai permis o atitudine atât de arogantă. Apoi relația mea cu Brejnev a devenit substanțială: se vădea și la telefon, și în timpul întâlnirilor față în față, când aveam nevoie de sprijinul CC în proiectele pe care le inițiam în ținutul Stavropol.

La sfârșitul anului 1977 am purtat o discuție prelungită și destul de încordată cu Fiodor Davîdovici Kulakov. Ca și alți secretari, venisem la el să dezbatem chestiuni curente.

La această întâlnire, Kulakov a vorbit despre faptul că treburile în zona centrală și nordică a părții europene a Rusiei nu merg prea bine.

— Au nevoie de investiții serioase, a spus Fiodor Davîdovici.

În mod evident, voia să se asigure de înțelegerea și sprijinul conducătorilor regionali, de aceea începuse această discuție și cu mine.

Eu am spus că în acest caz trebuie să găsim resurse suplimentare: ele nu puteau fi luate din Kuban, din Rostov, din Ucraina. Nici acolo nu erau de ajuns, dar în locurile acelea recuperarea investițiilor se făcea mai repede și în proporție mai mare.

Kulakov m-a întrerupt aspru:

— Spui lucruri cu care eu nu pot fi de acord. Nu întotdeauna investițiile se fac acolo unde se pot recupera repede. Există și recuperarea pe care o reprezintă istoria. În regiunile acelea s-au pus bazele formării statului rus. Și condițiile grele în care sunt siliți acum să trăiască oamenii de acolo nu trebuie ignorate și pe mai departe.

Cu asta am fost amândoi de acord. Tema principală a dialogului nostru au devenit problemele economice ale agriculturii. Nu se poate, spuneam eu, să menținem prețurile de

achiziție ale produselor agricole la un nivel atât de mic. Cumpărăm cereale peste hotare la un preț de câteva ori mai mare decât le plătim țăranilor noștri în colhozuri și sovhozuri. Pe baza tehnologiilor și a reducerii cheltuielilor specifice cu combustibilul am putea să asigurăm o productivitate mai mare a muncii – dar rezultatele nu se văd.

Ce se întâmplă după al nouălea cincinal, care a fost un cincinal bun, reușit? Prețurile la îngrășăminte, la materiale de construcție, la combustibili și uleiuri, la toate utilajele noi cresc dintr-odată.

Pe scurt, agricultura rămâne tot o „colonie internă" a industriei, așa cum a fost întotdeauna.

Fiodor Davîdovici s-a înfierbântat. Mi-a părut chiar rău că am pus problema atât de deschis și de radical în fața lui.

Noi, membrii CC al PCUS, știam că în anul următor se plănuia o plenară pe probleme de agricultură. Și m-am gândit că dialogul nostru venise la țanc. În încheiere, Kulakov mi-a zis:

— Ei, dacă ești așa deștept, scrie-mi un referat despre tot ce mi-ai spus aici.

Nu știu, poate crezuse că am să refuz, dar eu am răspuns:

— Foarte bine. Am să mă ocup de asta imediat.

Până la 1 ianuarie 1978 îl pregătisem, și i-am trimis personal lui Fiodor Kulakov un memoriu de 72 de pagini.

Trece ceva vreme și mă sună Kulakov:

— Ai ceva împotrivă dacă trimit referatul tău membrilor comisiei de pregătire a plenarei?

Eu am fost surprins și am răspuns:

— Dar, Fiodor Davîdovici, eu v-am scris dumneavoastră personal. Dacă vreți ca referatul să fie trimis membrilor comisiei, trebuie să mai lucrez la el.

Sincer vorbind, în varianta primă pusesem problemele prea acut, iar membrii comisiei ar fi

perceput acest lucru ca pe o dovadă de aroganță. Am refăcut referatul, i-am adăugat argumente, l-am micșorat, am eliminat inexactitățile și fragmentele mai emoționale.

Au rezultat 54 de pagini, pe care i le-am trimis lui Kulakov, iar el le-a dat mai departe membrilor comisiei.

Referatul acela a jucat un rol important în viața mea. Eu însumi eram mândru că nu mă eschivasem, ci ridicasem în fața membrilor CC o serie întreagă de probleme serioase. Au apărut și propuneri de la alți colegi. S-a format un corpus serios de materiale, pe baza cărora plenara trebuia să pregătească luarea unor decizii foarte însemnate.

Am fost întrebat dacă nu aveam de gând să iau cuvântul. Tot datorită referatului.

Aici trebuie să menționez o situație stranie, pe care nu am putut-o înțelege și explica nici eu, nici alții.

De aproape nouă ani eram prim-secretar al comitetului regional de partid și membru al CC. De multe ori fusesem tentat să mă implic în dezbateri pe o problemă sau alta, dar nici măcar o singură dată în tot acest timp nu mi se dăduse cuvântul.

Cred – nu știu cât e de adevărat – că în acest mod mi se făcea „educație”: trebuia să învăț să mă țin în frâu. Deși n-aș putea să spun că am fost tratat cu dispreț. Dar am fost ținut în frâu. Și cred că nu sunt departe de adevăr.

Se vede că problemele cu cadrele din eșalonul superior al puterii se acutizaseră. Și iată că înainte de această plenară sunt întrebat: n-am de gând să iau cuvântul? Am fost, cu alte cuvinte, prevenit. Așa ceva nu se mai întâmplase. Se vede că anumite lucruri fuseseră decise dinainte. Eu am spus că da, aș vrea. Am spus chiar: pe baza ideilor și a considerațiilor pe care le-am exprimat în

referat. Răspunsul a fost simplu: da, da, da. Așa că m-am pregătit cu toată seriozitatea pentru plenară.

Conținutul documentelor plenarei și al deciziilor care urmau să fie adoptate au fost subiect de dispute aprinse. În sala plenarei am stat alături de Leonid Florentiev, ministrul rus al Agriculturii, căruia i-am dat să citească textul discursului meu. El mi-a spus:

— Mi se pare o cuvântare bună.

Dar m-a sfătuit să scot câteva considerații care, după părerea mea, erau importante.

— De ce să ațâți spiritele?

— Cum adică să ațât spiritele? Doar nu e retorică, este prezentarea experienței noastre, care ne oferă un mare avantaj.

Ministrul a insistat:

— Eu nu te sfătuiesc.

Am ieșit la tribună și am început să vorbesc. În primele minute totul a decurs ca de obicei: membrii CC citeau ziarele, membrii Biroului Politic stăteau în spatele meu și mă ascultau. Dar deodată în sală începe să se facă liniște, și în spatele meu se pornește o discuție în care aud glasul lui Brejnev:

— Despre ce vorbește?

Mi-a trecut prin cap: Florentiev avusese, probabil, dreptate. Dar am continuat. Unora cuvântarea mea le-a plăcut, alții au înclinat să-i dea altă apreciere. Plenara a trecut, iar deciziile ei s-au dovedit a fi cele la care mă așteptam: întărirea bazei tehnico-materiale a agriculturii.

Mă întorc la referatul meu favorit pe problemele agriculturii, cel din ajunul plenarei din iulie 1978 a CC al PCUS. Pe vremea când eram secretar general mi-am adus aminte de el și am decis să aflu unde se află. Aveam, desigur, o copie în arhiva personală, dar voiam să știu unde e originalul și ce se petrecuse cu el. Am început căutările, dar nu l-am găsit chiar atât de ușor. A fost descoperit în filiala arhivei CC al PCUS din

Cita[116]. Cu alte cuvinte, fusese deportat în Siberia. Apoi l-am inclus în culegerea de *Opere*…

Teste

... Nu trec decât două săptămâni și pe neașteptate moare Kulakov. M-am adresat CC al PCUS, exprimându-mi dorința de a participa la înmormântare. Mi s-a dat voie, așa că am început să mă gândesc la ce aveam să spun. Kulakov a fost îngropat în zidul Kremlinului, iar mitingul a avut loc în fața Mausoleului. Atunci am intrat pentru prima oară în Mausoleu și am rostit acolo primul meu discurs.

Am scris deja ce mi s-a părut ciudat: nici Suslov, nici alți membri ai Biroului Politic plecați în concediu nu au participat la înmormântare. Până în ziua de azi circulă tot felul de zvonuri cum că cineva ar fi vrut să scape de Kulakov, pentru că omul acesta putea emite pretenții la postul de șef al guvernului.

Faptul că în această privință au existat diverse păreri l-am simțit în timpul uneia dintre discuțiile cu Andropov. Când i-am spus despre posibila avansare a lui Kulakov pe un post mai înalt, el mi-a răspuns:

— Știi ce, Kulakov stă bine acolo unde stă.

Adică el nu concepea posibilitatea avansării lui Kulakov. Ceea ce însemna că acolo, la vârf, se purtau niște discuții.

După moartea lui Kulakov au început căutările: cine ar fi putut să-i ia locul în această funcție de mare răspundere. Specificul secretarului CC pe probleme de agricultură consta în faptul că el superviza mai multe secții, ținea constant legătura cu toată țara, cu secretarii comitetelor centrale ale partidelor comuniste din toate republicile și ai tuturor comitetelor regionale. Kulakov fusese un om de încredere al secretarului general, pe care Brejnev se putuse baza în aplicarea politicii promovate de el.

Vara, în timpul concediului, a venit în vizită în ținutul Stavropol Andrei Pavlovici Kirilenko, secretar al CC al PCUS, membru în Biroul Politic. Am umblat împreună cu el prin ținut, am discutat pe multe teme. Mi-am dat seama că își dorea foarte mult să cunoască nu regiunea, ci pe mine, deși ne știam unul pe altul și ținuserăm legătura și până atunci. Sincer vorbind, stilul lui de muncă și de comunicare mie nu-mi plăcea. Iar faptul că nu prea ascundeam asta nu-i plăcea nici lui.

O dată, în timpul aceleiași veri, m-a sunat Andropov și m-a întrebat când am de gând să-mi iau concediu și unde. Eu i-am răspuns:

— La Kislovodsk, ca întotdeauna, după ce se termină strânsul recoltei.

— Aha, bine. Am să vin și eu în același timp. Hai să ne întâlnim!

— Sigur, cu plăcere.

Iuri Vladimirovici nu mă mai sunase niciodată înainte de concediu, deși ne întâlniserăm în fiecare an. Exista pe atunci o regulă: liderii locali de partid trebuiau să-l întâmpine și să-l conducă pe orice membru al Biroului Politic sosit în regiune (trebuie să-ți respecți și să-ți susții superiorii!).

În concediu, de data aceasta am comunicat cu Iuri Vladimirovici mai mult decât de obicei, am fost împreună în plimbări, am discutat îndelung. Problemele pe care le-am dezbătut au fost dintre cele mai diverse. Din felul în care discuta cu mine mi-am dat seama că mă studia, deși știa totul despre mine. La vremea aceea eram deja în relații bune.

La sfârșitul concediului, mă sună la un moment dat în timpul zilei:

— Uite ce e, Mihail. Leonid Ilici merge în Azerbaidjan. Au acolo o sărbătoare mare. Pe drum o să-l întâmpine secretarii comitetelor regionale. Probabil că și tu va trebui să participi.

— Bineînțeles. Doar că nu mi-a spus și nu m-a sunat nimeni.

— Îți spun eu acum. Hai să mergem împreună!

Ne-am dus la stația Mineralnîe Vodî în jurul orei 9 seara. În sud ziua este repede înlocuită de crepuscul și apoi de noapte. Se vedeau stelele strălucitoare, munții-lacoliți: Zmeika, Mașuk, Jeleznaia. Liniște deplină. O seară de început de toamnă.

Trenul special se oprește și din el coboară Brejnev și Cernenko. Toți patru ne-am plimbat pe peron și am discutat vreo 30–40 de minute (poate o oră). O discuție absolut obișnuită: i-am raportat lui Leonid Ilici cum încheiaserăm recolta (fusese un an foarte bun), cum merg lucrurile la construcția canalului, de care el se interesa întotdeauna. L-am întrebat de ce și-a întrerupt concediul – trebuia să se fi odihnit mai mult. El a dat din mână. Apoi a schimbat câteva vorbe cu Andropov și ne-am despărțit.

Fusese, după toate aparențele, o întâlnire obișnuită: Brejnev se vedea pe drum cu toți secretarii. Dar, mai târziu, mulți au perceput lucrurile în felul următor: la un moment dat, într-o gară de cale ferată, s-au întâlnit Brejnev, Andropov, Cernenko și Gorbaciov – cei patru lideri succesivi cu care s-a încheiat perioada „secretarilor generali” din istoria țării noastre.

Andropov a fost mulțumit de întâlnire. Nici atunci, nici în ziua aceea, nici mai târziu nu mi-a spus că acesta fusese de fapt încă un test. La funcția de secretar general al CC pe probleme de agricultură râvneau foarte mult Medunov (prim-secretarul ținutului Krasnodar) și Bondarenko (din Rostov). Se discutase și cu Fiodor Morgun, secretarul comitetului regional Poltava.

Plenara CC al PCUS a avut loc târziu în anul acela – pe 27 noiembrie, într-o luni. Eu am venit la Moscova în ajun, într-o sâmbătă. Îmi făcusem un

singur plan – să-l vizitez pe prietenul Marat Gramov, care împlinea 50 de ani. Era stavropolean de-al meu, ne împrieteniserăm încă din anii Comsomolului, iar acum ocupa funcția de președinte al Comitetului de Stat al URSS pentru Educație Fizică și Sport.

Am chemat o mașină și la ora 12 am ajuns acasă la Marat. Între timp am fost căutat. Cineva din Secția administrativă a CC a sunat la garaj. S-a aflat unde fusesem dus. A urmat un apel în apartamentul lui Gramov și la telefon a fost cerut Gorbaciov. Fiul lui Marat a spus că acolo nu locuiește nici un Gorbaciov. Nu cred că a hotărât pur și simplu să nu mă cheme la telefon.

Abia în jurul orei șase seara, deja înjurându-mă, m-au găsit angajații biroului lui Cernenko. Am plecat cu ei spre Piața Veche[117]. M-am scuzat, am spus că am fost la petrecere la un prieten.

Cernenko îmi spune:

— Leonid Ilici te-a așteptat și a plecat.

— Trebuia să fi fost anunțat din timp.

— Crezi că îi spunem noi secretarului general ce să facă? Leonid Ilici m-a rugat să-ți transmit că mâine la plenară te va promova în funcția de secretar al CC pe probleme de agricultură.

— Nu știu dacă am să fiu în stare să ocup un asemenea post. Poate mai aveți vreun candidat.

— Uite ce te sfătuiesc. Răspunsul tău trebuie să fie simplu și clar: mulțumești pentru încrederea acordată și cu asta basta! O să faci sau n-o să faci față – nu despre asta e vorba, ci despre faptul că Leonid Ilici are încredere în tine. Ai înțeles?

— Desigur, Konstantin Ustinovici.

Așa am aflat că, a doua zi de dimineață, secretarul general al CC al PCUS avea să mă avanseze la plenară într-o funcție înaltă. A doua zi, după o serie de discuții referitoare la persoana mea, membrii CC au votat toți pentru.

În pauză, după alegere, m-am dus la Leonid Ilici și i-am mulțumit pentru încrederea acordată.

El n-a făcut decât să dea din cap.

A doua zi m-am dus la el la Kremlin. Am fost primit imediat, dar n-am simțit din partea lui o atitudine binevoitoare față de mine. A spus numai:

— Îmi pare rău de Kulakov. A fost un om foarte capabil.

„Probabil că i-am fost totuși băgat pe gât”, m-am gândit eu atunci.

La plenară a venit la mine Aleksei Nikolaevici Kosîghin.

— Vă felicit. Mă bucur mult că faceți parte din cercul nostru.

Iuri Vladimirovici mi-a strâns tare mâna și a adăugat:

— Acum nu mai ești dumbravă, ești pădure. (Mi-am amintit acum de o discuție cu el. O să vă povestesc despre ea pe urmă.)

După plenară m-am dus în Piața Veche. Cabinetul meu era deja gata, mi se repartizaseră agenții de pază, mi se dăduse o mașină Zil. Mi s-a spus că voi fi înștiințat unde aveam să locuiesc deocamdată, până când o să mi se dea un domiciliu stabil.

Aici totul se rezolva repede. N-a trebuit să stau la coadă ca să primesc apartament!

În timp ce eram la birou, m-a sunat Iuri Vladimirovici:

— Ești ocupat?

— Deocamdată nu.

— N-ai putea să treci pe la mine? Sunt la serviciu...

M-am dus la Andropov, pe Lubianka[118]. El m-a întâmpinat cu un fel de urare de drum bun:

— Noi doi suntem camarazi și vom păstra, sper, aceste relații camaraderești. Dar țin să-ți spun: Moscova e Moscova, Mihail. Și aici cel mai important este Leonid Ilici, care trebuie sprijinit întotdeauna.

— Nu văd nici o problemă în privința asta; și eu sunt de aceeași părere.

— Foarte bine. Am vrut doar să-ți amintesc că pentru tine de acum încolo cel mai important lucru va fi susținerea secretarului general din toate punctele de vedere. Asta fiindcă am văzut că Kosîghin te-a felicitat cu un zâmbet foarte amabil.

Într-un cuvânt, Andropov m-a făcut să înțeleg ce și cum...

După trei zile de la alegerea mea ca secretar al CC, am plecat la Stavropol, unde am ținut plenara comitetului regional de partid, la care prim-secretar a fost ales Vsevolod Serafimovici Murahovski, un bun tovarăș al meu și în treburile de partid, și în cele de Comsomol, un om foarte serios, foarte profund, care fusese pe front în etapa finală a războiului – în Orientul Îndepărtat.

I-am văzut atunci pe toți prietenii și tovarășii mei din îndelungata perioadă de activitate în Stavropol – secretarii comitetelor raionale și orășenești de partid – făcând front comun în jurul noului prim-secretar regional. Și am înțeles: Gorbaciov este acum secretar al CC al PCUS, face parte din organele de conducere la Centrul îndepărtat, iar Murahovski a devenit pentru ei actorul principal. Asta e logica vieții...

În ce-l privește pe Vseovolod Murahovski, el a muncit cu devotament, a continuat să dezvolte toate direcțiile pe care le inițiasem împreună cu el și cu ceilalți membri ai comitetului regional. Cu timpul, această politică a început să dea roade – și în domeniul finanțelor, și al cultivării cerealelor, și în aprovizionarea cu produse de origine animală, și în educație, știință, cultură.

Cu Murahovski am fost și am rămas prieten.

111 Cântăreț de estradă și politician (n. 1937), „legendă vie” a industriei muzicale din URSS și apoi din Rusia, supranumit „Sinatra al rușilor”. După prăbușirea URSS, în contextul creșterii criminalității, îndeosebi a celei economice, a fost învinuit de

nenumărate ori, adesea fără dovezi concrete, de asociere cu mafia rusească. Este membru al Dumei de Stat. (n.tr.)

112 Fost primar al Moscovei (1992–2010; n. 1936) și unul dintre fondatorii partidului de guvernământ Rusia Unită (n.tr.)

113 Recent, Lujkov a fost scos la pensie. Probabil din motive serioase. (n.a.)

114 Al doilea oraș ca mărime în Republica Bașkortostan (Bașkiria), în sud-vestul munților Ural (n.tr.)

115 Un soi de colțunași mai mari, prăjiți, umpluți cu carne (n.tr.)

116 Oraș în Siberia Orientală (n.tr.)

117 Stradă în centrul Moscovei, închisă circulației auto, pe care se afla sediul CC al PCUS. În aceeași clădire este amplasată azi Administrația Prezidențială a Rusiei. (n.tr.)

118 Stradă centrală în Moscova pe care se afla sediul (de tristă amintire) al KGB (n.tr.)

CAPITOLUL 8

Din nou la Moscova

Așadar, după 25 de ani de pauză, sunt din nou la Moscova.

Eu și Raisa am ocupat o căsuță la periferia Moscovei. Erau mai multe asemenea locuințe – aici se instalau tranzitoriu cei care urmau să lucreze în conducerea țării.

Prima impresie a fost că suntem „aruncați”, ca în urma unui naufragiu, pe o insulă pustie. Mai târziu ne aminteam deseori această căsuță, refugiul nostru temporar, și frigul cumplit din capitală din iarna anilor 1978–1979, când mercurul termometrelor cobora sub 40 de grade. Asemenea geruri sunt o raritate chiar și la Moscova.

Seara, după obiceiul nostru, ne îmbrăcam mai gros și ieșeam la plimbare. Gerul ne ardea fețele, ne era greu să respirăm. Făceam plimbarea și pentru că voiam să facem schimb de impresii doar între noi.

Mi se păruse că știam deja regulile „curții”. Dar abia în capitală m-am convins că totul aici e mult mai complicat decât îmi imaginasem. Doar cu timpul am reușit să înțeleg nuanțele și subtilitățile relațiilor de la „vârf”. Așa că n-aș putea spune că mă simțeam prea bine.

În zilele acelea, Raisa mi-a pus de multe ori aceeași întrebare:

— Cum o să ne descurcăm?

Ca s-o liniștesc, eu îi spuneam:

— Îți amintești doar cum am venit să locuim la Stavropol. În ciuda tuturor dificultăților și a faptului că nu știm ce va fi, eu n-aș da traiul de acum pe primii zece ani de viață „ca-n povești" de la Stavropol.

Ea s-a învoit:

— Da, nici eu nu l-aș da. Dar în ultimii ani treburile începuseră să-ți meargă strună și ai reușit să faci multe. Eu mă pregăteam încet-încet să-mi scriu lucrarea de doctorat. Acum nu știu cu ce am să mă mai ocup aici. Poate totuși a venit momentul să mă apuc de teză. Ce crezi?

Eu i-am spus sincer:

— Nu m-am gândit la asta, dar ia în considerare faptul că o să avem o locuință nouă. O să-ți trebuiască mult timp ca s-o faci confortabilă pentru noi toți.

Curând am primit un apartament pe strada Guseva, într-o casă pe care moscoviții o numeau „cuibul de nobili". Ne-a fost dată o altă casă și în suburbiile Moscovei. Din categoria imigranților am nimerit în categoria rezidenților. Era o dacea în Sosnovka – în limita șoselei de centură, nu departe de dealurile Krîlatskie. Vizavi, peste râul Moscova, se întindea pădurea Serebriannîi[119]. Pe atunci era un adevărat codru. Astăzi cartierul acela – căci trec prin el în drum spre serviciu, la Fundație – este plin de blocuri. De departe îmi amintește de silueta Manhattanului.

În dacea unde ne-am instalat atunci locuise în anii 1930 Sergo Ordjonikidze[120], iar imediat înaintea noastră, Konstantin Cernenko. Era o casă veche de lemn, uzată, dar proiectată inteligent, intimă. Șubrezenia i se vădea atunci când urcam la etaj sau coboram la parter, căci ne însoțeau niște

scârțâieli de mai mare dragul. Aveai senzația că scara nu mai are mult și se prăbușește.

La sfârșitul lui decembrie, Raisa a plecat la Stavropol ca să-i aducă la Moscova pe Irina și pe Anatoli și tot ce avea să mai considere necesar din ce adunaserăm până atunci.

Eu am sfătuit-o:

— Aruncă cele mai multe lucruri sau dă-le la vecini. Iar cărțile donează-le la bibliotecă.

Așa a și făcut Raisa. Printre lucrurile agonisite de noi erau și două scaune – vechi deja, dar solide, pe care le cumpărasem eu înainte de sosirea ei la Stavropol în 1955.

M-am bucurat când am văzut că le-a adus.

— Foarte bine ai făcut că ai luat scaunele astea.

Și a mai adus Raisa un covoraș viu colorat, pe care ni-l dăruise mama ei. Scaunele au dispărut la un moment dat, dar covorașul îl am până în ziua de azi.

Soția mea a ales pentru mobilarea apartamentului și a dacei obiecte moderne. Nu-i plăceau covoarele, le considera „colecționare de praf”. La fel cum nu-i plăceau draperiile, mobila greoaie – în general tot ce amintea de confortul Vechiului Regim.

De Anul Nou Raisa și copiii au venit la Moscova. Începea 1979, pe care l-am întâmpinat în cercul familiei: am ridicat paharul sub bătaia orologiului și ne-am felicitat cu ocazia mutării în casă nouă, sperând, în adâncul sufletului, că lucrurile se vor aranja.

Încă din primele zile eu m-am cufundat cu totul în muncă. Lucram câte 12–14 ore pe zi. Irina și Anatoli și-au definitivat mutarea în al Doilea Institut de Medicină. În timpul interviului, prorectorul responsabil cu procesul de învățământ s-a uitat peste extrasul din foaia matricolă a Institutului de Medicină din Stavropol și a spus:

— Văd că aveți numai note maxime. Probabil că aici nu va fi chiar așa.

La care Irina a spus:

— O să vedem.

A terminat institutul cu diplomă roșie[121]. A rămas la catedră, și-a dat doctoratul fără probleme și a început să predea tot acolo. A scris o lucrare de doctorat interesantă, la intersecția dintre sociologie și medicină, despre *Cauzele mortalității bărbaților apți de muncă în orașul Moscova*. Tema a fost imediat declarată secretă, la fel și lucrarea ei de doctorat. Și până la ora actuală am impresia că așa a rămas.

Dar toate astea au fost pe urmă. Am luat-o înainte.

Raisa era interesată de munca mea, de felul cum mă simțeam, de starea mea sufletească. Ea însăși a avut grijă să ne aranjeze traiul la Moscova, apoi a plecat prin locurile tinereții noastre. În primul rând s-a întâlnit cu vechea ei prietenă, cu care ținuse legătura toată viața – Nina Leakișeva. Vorbesc despre ea deja a treia oară: este aceeași Nina care, la nuntă, i-a împrumutat Raisei niște pantofi albi frumoși (mai ales pentru vremurile acelea). S-a dus apoi la Facultatea de Filosofie, s-a întâlnit cu foștii ei profesori. I-a venit din nou cheful să se apuce de munca de cercetare. Îmi spunea:

— Oare să mă duc la postdoctorat? Mă știe toată lumea, și îmi știu și lucrările în domeniul sociologiei.

Eu îi replicam pe un ton realist:

— O să vedem.

Ea era de acord. Căci, într-adevăr, multe lucruri a trebuit să asimilăm, să reinterpretăm, să înțelegem în noua noastră viață. Și, deși munca îmi lăsa puțin timp pentru familie – pentru că nu numai în zilele de lucru, ci și în fiecare sâmbătă eram ocupat –, încercam totuși să ne adaptăm la viața capitalei, să ne facem relații noi. În mod

firesc, am fost curioși să aflăm ce atmosferă domnea în familiile colegilor mei, dar și pur și simplu să facem cunoștință cu ele. Din păcate, s-a dovedit că lucrurile nu erau așa simple: întâlnirile și vizitele, chiar și cu cei pe care îi cunoșteam de mult, nu erau încurajate. Căci cine știe ce ar mai fi putut ieși din ele...

Aflasem că însuși Leonid Brejnev invita la el acasă, dintre membrii Biroului Politic, un cerc foarte restrâns de oameni: Gromîko, Ustinov, mai rar Andropov și Kirilenko. Pentru mine a fost așadar o mare surpriză când, la începutul verii 1979, am fost invitat cu toată familia de către Mihail Andreevici Suslov să petrecem împreună o zi liberă, să ne plimbăm pe teritoriul uneia dintre dacele lui Stalin, în care acum nu locuia nimeni. Am stat acolo aproape o zi întreagă: ne-am plimbat, am discutat, am băut ceai. A fost o întâlnire a stavropolenilor. Cum ar veni, un vechi moscovit a dat atenție unui coleg mai tânăr, sosit de pe aceleași meleaguri de baștină.

E interesant cum se construiau relațiile în interiorul acestui cerc. Brejnev, Kosîghin, Suslov, Gromîko, Ustinov își vorbeau unul altuia cu „tu”, chiar și la ședințele oficiale. Toți ceilalți i se adresau lui Brejnev, dar și membrilor mai în vârstă ai Biroului Politic, cu „dumneavoastră”.

Încă un lucru care mi-a atras atenția: pe vremea când eram secretar al Comitetului regional și treceam cu treabă pe la Suslov, ne vorbiserăm cu „dumneavoastră”. Din partea mea era un gest de înțeles, dar și Suslov îmi spunea la fel. Totuși, când am devenit secretar al CC al PCUS, el a început să mi se adreseze cu „tu”, iar eu am continuat, desigur, ca înainte, cu „dumneavoastră”. Tutuirea aceasta însemna că pătrunsesem în cercul lui de apropiați.

Încă o amintire pe această temă, câțiva ani mai târziu. Devenisem membru al Biroului Politic, ne mutaserăm într-o altă dacea, lângă cea a lui

Andropov. O dată am decis să manifest inițiativă și să-l invităm la noi la prânz. Dar până azi am o senzație de jenă când îmi amintesc ce întorsătură au luat lucrurile.

L-am sunat și l-am invitat împreună cu Tatiana Filippovna:

— Întindem o masă ca la Stavropol, în vremurile bune.

Cu glas egal și liniștit, Iuri Vladimirovici a observat:

— Da, da. Au fost vremuri bune. Dar acum, Mihail, trebuie să-ți refuz invitația.

Eu m-am mirat:

— De ce?

— Pentru că mâine... dar ce zic eu mâine, astăzi chiar, de îndată ce eu și Tatiana Filippovna o să pornim spre dacea ta, vor începe bârfele: cine, unde, ce au discutat, de ce.

— Ei, cum se poate, Iuri Vladimirovici! am încercat eu să-l contrazic cu toată sinceritatea.

— Chiar așa, Mihail. Abia o să ieșim din casă, că vor începe deja să-i raporteze lui Leonard Ilici. Asta doar ca să-ți faci o idee.

De atunci n-am mai simțit dorința de a invita la noi acasă pe cineva sau de a fi invitați la vreunul dintre membrii conducerii. Am continuat să ne întâlnim cu prieteni vechi, ne-am făcut cunoștințe noi, mergeam în vizită – dar nu la colegii din Biroul Politic și din Secretariatul CC.

Raisa a intrat cu greu în noul sistem de relații. Nu se putea regăsi pe sine în viața aparte a „nevestelor de la Kremlin”, cum sunt numite ele astăzi. Nu reușea să lege relații apropiate cu nimeni. Lumea soțiilor era o reflectare fidelă a ierarhiei soților, la care se adăugau câteva nuanțe femeiești. Când s-a dus la câteva întâlniri cu alte consoarte de demnitari, Raisa a fost uluită de atmosfera de acolo: un amestec de aroganță, lipsă de tact și slugărnicie.

Uneori se ajungea la adevărate ciudățenii. În 1979, pe 8 martie, de ziua internațională a femeii, s-a organizat tradiționala recepție oficială pentru oaspeții străini și diferite femei sovietice faimoase. Toate soțiile conducătorilor jucau rol de gazdă. La această primă ieșire a sa oficială, Raisa a venit mai devreme și s-a așezat acolo unde a văzut un loc liber, fără să-i treacă prin cap că aici funcționa cea mai strictă ordine ierarhică.

Una dintre doamnele cele mai importante, soția lui Kirilenko, lângă care se așezase Raisa, i-a arătat cu degetul fără pic de jenă:

— Locul dumneavoastră este acolo, la capăt...

Raisa tot repeta pe urmă:

— Doamne, ce fel de oameni sunt pe aici?

În afara cercului de „aleși", lucrurile stăteau mult mai simplu. Irina și Anatoli au intrat într-un nou mediu studențesc, și-au făcut imediat o mulțime de prieteni. Raisa a reluat legăturile cu colegii de la Universitatea Lomonosov și de la Institutul de Filosofie. A început să meargă la conferințe, la întâlniri prietenești și s-a apucat să învețe limba engleză – după cum s-a dovedit, cu succes.

În primele luni ale noii noastre vieți, ne urcam în fiecare zi liberă în mașină și cutreieram prin oraș. Primele trasee le-am făcut prin locurile cunoscute de mult, dragi inimii noastre: Mohovaia, Krasnîe Vorota, Krasnoselskaia, Sokolniki, cu memorabilul foișor de foc, clubul Rusakov și, desigur, Stromînka... Trecând peste Iauza, ne-am dus în Piața Preobrajenskaia. Pe drum am aruncat o privire în clădirea în care se afla casa de căsătorii a raionului Sokolniki.

Totul se schimbase. Am vorbit deja despre transformările de pe Malaia Gruzinskaia și Bolșaia Gruzinskaia. Arăta altfel și Piața Preobrajenskaia. Peisajul se schimbase și pe Colinele Lenin: însăși Universitatea și trambulina de schi de lângă râul Moscova arătaseră, în anii tinereții noastre, cumva

singuratice, orfane pe fundalul maidanelor și al clădirilor mărunte din jur. În locul fostului sat Ceriomușki, unde pe vremuri locuiau constructori și unde primeam, la poștă, pachetele de la părinți, se ridicase acum un cartier modern.

Simțeam nu numai un sentiment de bucurie la vederea schimbărilor, ci și un soi de regret că nu mai există căsuțele dărăpănate, tot ceea ce reprezentase viața noastră de pe atunci, din vremurile studenției. Desigur, pentru oameni, îmbunătățirea condițiilor de viață și de locuit sunt minunate, dar nouă ne era totuși dor de vechea Moscovă.

Nu departe de vechea clădire a Universității de pe Mohovaia se afla vestita arteră Starîi Arbat. De multe ori ne plimbam încet cu mașina pe străduțele strâmbe din zonă. Locul lor a fost luat acum de bulevardul Novîi Arbat, mărginit de blocuri, cu ieșire în bulevardul Kutuzov. Poetul Voznesenski a botezat foarte nimerit acest complex: „implantul de falcă al Moscovei”.

Cutreieram prin oraș după cum ne venea, pe ghicite. Voiam să cunoaștem mai bine capitala – și pe cea modernă, și pe cea veche. Cu timpul ne-a venit ideea să o studiem pe secole: al XIV-lea–al XVI-lea, al XVII-lea–al XVIII-lea și tot așa. De obicei ne însoțea vreunul dintre istoricii cu care reușea să facă întotdeauna cunoștință Raisa Maksimovna.

Apoi excursiile noastre de cercetare s-au extins și asupra împrejurimilor orașului. Cea mai profundă impresie mi-au lăsat-o peisajele de pe malul râului Moscova. Știam de Kolomenskoe[122], dar ceea ce am văzut ne-a vrăjit pur și simplu. Biserica Înălțării – cu turla îndreptată în sus, în cer, către Dumnezeu! În asemenea cuvinte a descris-o compozitorul francez Berlioz.

Și totuși, când vine vorba despre timpul nostru liber și despre cum îl foloseam, trebuie întâi de toate să spun că, în sfârșit, eu și Raisa

Maksimovna am putut să ne satisfacem pe deplin vechea pasiune pentru teatru, deși și înainte, în timpul scurtelor vizite la Moscova, ne străduiserăm să vedem toate spectacolele interesante. De pe vremea aceea țineam minte mai cu seamă *Zece zile care au zguduit lumea* și *Antilumile* de la Taganka[123], iar la Teatrul Bolșoi, absolut copleșiți, văzuserăm spectacolul *Spartacus*.

Instalându-ne definitiv în Moscova, am devenit consumatori pasionați de teatru.

La vârf. Leonid Brejnev

Cele mai mari surprize mă așteptau în Comitetul Central. Locul meu de muncă stabil a devenit Secretariatul CC al PCUS. Ședințele acestuia se desfășurau săptămânal și în obligațiile lui intrau controlul îndeplinirii deciziilor și selectarea și repartizarea cadrelor – adică a nomenclaturii. Secretariatul era un mecanism puternic, activ. Dacă Biroul Politic al CC al PCUS stabilea politica, adopta deciziile pregătite de secțiile CC, de guvern, de anumite agenții, Secretariatul era un mecanism aspru de control a tot și a toate și, bineînțeles – să nu uit să spun –, îndeosebi a tot ce însemna ideologie.

La început, eforturile mele energice de a mă integra în munca Secretariatului CC, în dezbaterea problemelor la ședințe au stârnit în colegii cei mai apropiați o reacție nu tocmai pozitivă. Aproape toți îmi aruncau priviri crucișe, unii mă priveau ca pe un „parvenit”. Dar eu sosisem acolo dintr-o mare organizație de partid, în care eficiența fiecărei decizii era verificată prin transpunerea ei în viață.

Mă străduiam din toate puterile să nu mă împotmolesc în rutina subordonării. Mă împotriveam. E ușor de spus, dar nu a fost deloc simplu să păstrez o asemenea linie de conduită.

În viața mea avea să vină o vreme când a trebuit să muncesc pentru adoptarea unor decizii

indispensabile perestroikăi, să întreb de ce anumite documente importante nu-și găsesc aplicarea în realitate. A trebuit să scot din funcție oameni cu numeroase merite în muncă în trecut, dar care deveniseră incapabili să evalueze corect noua situație. Dar acestea sunt toate înainte.

Adesea simțeam că mă sufoc, că mi se face rău la ședințele Secretariatului. Pe vremea când fusesem prim-secretar al Comitetului regional din Stavropol avusesem mult mai multă libertate decât aici, în cele mai înalte eșaloane ale puterii.

Aproape nouă ani am lucrat ca prim-secretar în Comitetul regional de partid din Stavropol, pe muchia de cuțit a politicii. Și, dacă în primii ani ai carierei mele îmi trecea periodic prin cap că poate ar fi mai bine să mă refugiez pe malul salvator al științei, exact munca de secretar al Comitetului regional m-a convins de corectitudinea alegerii făcute. Politica devenise prioritară față de toate înclinațiile și dorințele mele.

Am consacrat politicii cei mai buni ani ai vieții mele. I-am simțit gustul. Lumea ei m-a absorbit cu totul. Dar nu i-am fost niciodată sclav.

Ca să mă întorc la Secretariat... Pe vremea când am intrat eu în componența acestui organ, el era condus de Suslov. Era prerogativa lui. Numai în lipsa lui – când se afla în delegație sau în concediu –, la șefia Secretariatului venea Andrei Kirilenko.

Mi se pare că Suslov făcea bine treaba aceasta plină de răspundere. Avea o experiență remarcabilă. Devenise secretar al CC al PCUS pe vremea lui Stalin, la vârsta de 44 de ani, și tot restul vieții a rămas în organele de conducere ale partidului.

Acorda multă atenție problemelor de ideologie și de politică internațională. El însuși era un om foarte modest, dezinteresat, cu un stil propriu de a se îmbrăca. Se spunea despre el că e „îmbrăcat în galoși”: când venea la CC și urca la

etajul unde se afla cabinetul lui, își scotea galoșii lângă lift.

Un alt articol de îmbrăcăminte cunoscut de toată lumea era mantaua lui lungă și cenușie de ploaie. La un moment dat, în zilele sărbătoririi a 20 de ani de la desțelenirea pământului[124] (în 1974), avusese loc în Kazahstan o întâlnire la care se adunaseră toți prim-secretarii regionali legați într-un fel sau altul de procesul desțelenirii (nu numai din Kazahstan și Siberia, ci și din Rostov, din Stavropol și din alte regiuni). Leonid Brejnev venise în Kazahstan noaptea târziu, după încheierea întâlnirii la Pițunda[125] cu președintele Franței, Georges Pompidou. Conducerea Kazahstanului și secretarii comitetelor regionale îl întâmpinaseră în aeroportul Țelinograd[126]. Noi, cei din Caucazul de Nord, stăteam chiar la coada șirului. Brejnev a trecut pe la toți, le-a strâns mâna. A venit și rândul nostru.

— Cum vă petreceți vremea? a întrebat Brejnev.

— Bine. Ne-am uitat la un film făcut de kazahi.

— Ce film?

— Un documentar nou. Conține multe întrebări ale dumneavoastră adresate celor care desțelenesc pământul. Apăreți într-o manta de ploaie cenușie.

— Ca a lui Mihail Andreevici Suslov?

Toți secretarii au confirmat.

Că veni vorba, Leonid Brejnev îl trata pe Suslov cu mare respect și îi acorda încredere deplină. Atunci când se pregăteau rapoartele pe care trebuia să le prezinte Brejnev la plenare sau la ședințele mari, proiectele lor erau trimise tuturor membrilor Biroului Politic și secretarilor CC pentru posibile observații și dorințe. Celor care elaborau proiectele de raport le era cunoscută dorința lui Brejnev: „Observațiile lui Mihail

Suslov trebuie adoptate complet, integral. Observațiile altor tovarăși trebuie discutate”.

La momentul mutării mele la Moscova se producea o regrupare a forțelor în organele superioare de partid. Venirea lui Brejnev la putere în octombrie 1964 fusese rezultatul unui compromis între mai multe grupări care îl destituiseră pe Hrușciov. Brejnev părea o figură destul de ștearsă și toți credeau că va fi ușor de manipulat, dar socotelile acestea nu se adeveriseră. Folosind tactici și politici bine gândite, el reușise să-și consolideze poziția și să devină practic intangibil.

Îndepărtarea ulterioară a lui Podgornîi și Kosîghin a însemnat practic instaurarea puterii personale a lui Brejnev.

Ironia sorții: pe măsură ce-și întărea „puterea personală”, Brejnev își pierdea puterea de muncă, iar puterea lui reală căpăta un caracter efemer. Se schimba sub ochii noștri. Înainte fusese nu numai mai energic, ci și mai democratic, nu se ferea de relațiile omenești obișnuite, încuraja dezbaterile, la ședințele Biroului Politic și ale Secretariatului aveau loc chiar și discuții în contradictoriu.

Dacă s-ar fi luat după starea sănătății lui, cam de pe la mijlocul anilor 1970 Brejnev ar fi trebuit să-și părăsească postul. Ar fi fost un gest omenesc față de sine însuși și util din punct de vedere al intereselor statului. După cum povestea Andrei Gromîko, Brejnev însuși încercase de câteva ori să pună problema renunțării sale la postul de secretar general. Dar nu exista nici un alt personaj care să-i poată contrabalansa pe ceilalți. Așa că Brejnev rămăsese în funcție.

Menținerea acestui echilibru precar necesita respectarea unei ierarhii păzite cu sfințenie: fiecare membru al Biroului Politic și secretar al CC trebuia să-și știe locul și să nu pretindă mai mult. Subordonarea ajungea uneori la absurd. Se vedea

acest lucru și în repartizarea locurilor în sala de ședințe a Biroului Politic. Vorbesc foarte serios.

S-ar fi zis că se strâng acolo colegi, tovarăși de meserie. Ce rost avea ceremonialul? Dar nu, fiecare trebuia să ocupe la masă un loc bine determinat. Leonid Brejnev stătea în capul mesei, în dreapta lui se așeza Suslov, în stânga, președintele Consiliului de Miniștri, Kosîghin, iar, după plecarea lui, Tihonov. Alături de Suslov stăteau Kirilenko, apoi Pelșe, Solomențev, Ponomariov, Demicev. Pe partea cealaltă, alături de Kosîghin, Grișin, apoi Gromîko, Andropov, Ustinov, Cernenko și, la sfârșit, Gorbaciov.

Au fost momente când lui Leonid Ilici îi era pur și simplu greu să se concentreze asupra lucrărilor Biroului Politic. Asta, la început, m-a uimit, ba chiar m-a șocat. Dar, observând comportamentul colegilor mei, am învățat și eu cum trebuie să mă port.

Să luăm o mică pauză de relaxare și să vă povestesc o anecdotă amuzantă legată de Leonid Ilici.

Așa deci... O dată, Brejnev și-a chemat în vizită la Moscova mama, ca să-i arate cum trăiește el. Mai întâi a dus-o în apartamentul din capitală, pe bulevardul Kutuzov, apoi în sătucul Zarecie, pe lângă șoseaua de centură, unde i-a arătat dacea în care locuia în cea mai mare parte a timpului. În sfârșit, a dus-o la Zavidovo, în reședința sa din afara orașului, unde îi plăcea să-și petreacă timpul liber – mergea deseori acolo la vânătoare. Și, la final, toată familia a plecat în concediu în Crimeea, unde au stat în reședința locală a secretarului general. După toate acestea, Brejnev a vrut să știe ce impresie îi făcuseră mamei lui casele prin care trecuse.

— Da, Lionea, toate mi-au plăcut. Dar dă-mi voie să te întreb ceva: ce ai să te faci tu cu toate bogățiile astea dacă vin iar la putere comuniștii?

... La început, cel mai important lucru pentru mine a fost să mă familiarizez cât mai repede cu tematica sectorului agricol, ca să-mi fac o idee despre posibilitățile de rezolvare a problemelor curente și a problemelor politicii agrare în general.

Și am descoperit ciudățenii una după alta. De pildă, în URSS și în Comunitatea Economică Europeană se producea la vremea aceea aceeași cantitate de cereale. URSS folosea însă 100–110 milioane de tone de furaje, iar Comunitatea Economică Europeană – 74 de milioane. În schimb, produsele de origine animală erau la noi mult mai puține decât în Europa.

Care era problema? În țările vestice, la obținerea nutrețurilor combinate se foloseau, pe lângă cereale, mai bine de 30 de milioane de tone de adaosuri proteice, și asta schimba dintr-odată situația: se obțineau furaje echilibrate din punct de vedere nutritiv, care dădeau rezultate foarte bune. Dar asta încă nu era tot. Pășunile reprezentau între 35 și 47% din suprafața furajeră în diferite țări occidentale, iar la noi – numai 17–20%. Ca urmare, în Europa de Vest se cheltuia pe cap de animal de 1,5–2 ori mai mult decât la noi. Și, desigur, mai era efectul selecției. În Occident se obțineau mereu rase de producție tot mai bune, în timp ce la noi oamenii se luptau deseori pentru șeptel pur și simplu, indiferent de calitatea lui. Pe vremea aceea în țările vestice se foloseau pe larg tehnologiile industriale, care făceau posibile creșterea productivității muncii și asigurarea unor condiții bune de muncă pentru țărani.

Iată întregul complex de probleme care, pentru a fi rezolvate, necesitau schimbarea înseși principiilor politicii zootehnice din URSS, deși noi nu puteam folosi nici pe departe toată experiența Occidentului.

La drept vorbind, cu cât mă documentam mai mult asupra situației, cu atât mai tare mă cuprindea neliniștea în legătură cu starea de lucruri din

agricultură, ba chiar începeam să mă îndoiesc de corectitudinea politicii agrare a statului.

Atunci m-am confruntat cu urmările unor decizii insuficient gândite, a căror punere în practică adusese și continua să aducă pagube mediului natural al țării mele. În procesul construcției hidroelectrocentralelor de mare putere cu care ne mândream fuseseră inundate peste 14 milioane de hectare de luncă fertilă, sute și sute de sate, de biserici, de morminte ale strămoșilor. Numeroase întreprinderi industriale, construite în diferite perioade, aruncau de multe ori în râuri deșeuri neecologizate, poluându-le tot mai intens. Au fost irosite în acest fel rezerve de apă dulce, însemnate resurse piscicole. Tăierea dezordonată, haotică a pădurilor și alte acțiuni insuficient chibzuite generaseră probleme ecologice serioase.

Sistemul planificat, bazat pe proprietatea statului, ar fi trebuit să ofere posibilități uriașe de a aborda responsabil relația dintre factorii naturali și schimbările sociale, de a rezolva în mod rațional problemele-cheie ale economiei naționale. Însă practica dovedea că lucrurile nu stau tocmai așa: gospodărirea supercentralizată a avuției naționale într-o țară enormă crea dificultăți majore. Funcționarea sistemului birocratic avea ca lege fundamentală nescrisă efortul reprezentanților de la toate nivelurile lui de a extrage avantaje în primul rând pentru sine. Multe resurse erau irosite, se furau, ajungeau în buzunarele unora sau altora, mai mult sau mai puțin cunoscuți.

Încă de la început a trebuit să mă confrunt cu toate aceste probleme. 1979 s-a dovedit un an cu recoltă mai slabă decât cel anterior. Analizând situația, am ajuns la concluzia că planul deja aprobat de colectare a cerealelor devenise nerealist, iar diferența trebuia acoperită prin achiziția de cereale de peste hotare. Am pregătit o propunere-prognoză și am trimis memoriul membrilor Biroului Politic.

Acest document a devenit cauza primei mele confruntări cu Kosîghin, care a avut loc într-o situație neobișnuită. Toată conducerea țării se strânsese la Kremlin pentru a înmâna distincții cosmonauților V.A. Leahov și V.V. Riumin pentru cel mai lung (la vremea aceea) – 175 de zile – zbor în cosmos. La intrarea în Sala Ecaterina a II-a grupurile de invitați purtau tot felul de discuții. Brejnev s-a interesat, ca de obicei, de recoltă. Eu am spus că trebuie să mai dăm Kazahstanului mașini agricole, pentru transportul cerealelor. Deodată însă în discuție s-a amestecat Kosîghin și, destul de tăios, a început să-mi facă morală: ajunge, pasămite, cu cerșetoria, fiecare trebuie să se descurce cu propriile mijloace.

Eu am rămas uluit. Brejnev l-a întrerupt, împăciuitor:

— Uite ce e, tu nu știi ce înseamnă strângerea recoltei la țară. Problema trebuie rezolvată.

Aleksei Nikolaevici a continuat încă mai enervat:

— Membrii Biroului Politic au primit o notă din partea Secției agrare a CC. Semnată de Gorbaciov. El și secția lui țin isonul atitudinilor localiste, iar noi nu mai avem valută să cumpărăm cereale. Nu trebuie să ne jucăm de-a liberalii, ci să cerem mai aspru și să obținem îndeplinirea planului de cote stabilit.

Acestea erau învinuiri destul de serioase și m-am simțit atins. Am replicat că, dacă se consideră că eu manifestasem vreo slăbiciune, șeful guvernului să ordone propriului aparat să scuture bine paiele de boabe și să ducă această politică de rechiziție până la capăt.

S-a instaurat o liniște mormântală... Din care ne-a scăpat unul dintre organizatori:

— Leonid Ilici, a spus el tare. Totul e gata, e timpul să mergem.

Unul în spatele celuilalt, am pornit cu toții după Brejnev în Sala Ecaterina a II-a.

După înmânarea premiilor către cosmonauți, eu m-am întors în cabinetul meu. Eram într-o stare de spirit mizerabilă. Nu numai pentru că avusesem un conflict cu Kosîghin, pe care îl respectam profund. În asemenea momente mă străduiam întotdeauna să-mi păstrez calmul și să evaluez lucrurile la rece – nu făcusem cumva vreo greșeală? După 15 minute mă sună Brejnev.

— Ești necăjit? mă întreabă el, vrând, se vede, să mă încurajeze și să mă liniștească.

— Da, îi răspund eu. Nu pot să fiu de acord cu învinuirea că aș fi adoptat o poziție contrară intereselor statului.

— Ai procedat corect, nu-ți face griji. Trebuie într-adevăr să facem în așa fel încât guvernul să se ocupe mai mult de agricultură.

Apoi discuția s-a încheiat.

După vreo două ore mai sună o dată telefonul. Pe linia directă era Kosîghin. Și, pe un ton obișnuit, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, îmi spune:

— Aș vrea să continuăm discuția pe care am început-o.

— Aleksei Nikolaevici – am răspuns eu, tot fără nici o enervare –, poate ar fi mai bine ca în această etapă finală să luați dumneavoastră lucrurile în mâini. Pentru mine este prima campanie de acest fel, și într-un an greu.

Și deodată Kosîghin zice:

— Am mai citit o dată referatul dumneavoastră. Sunt de acord cu el – înaintați-l Biroului Politic.

Și asta a spus-o tot fără nici o iritare în glas, fără să dea socoteală, dar și fără să se scuze. „Ei, asta e”, m-am gândit eu.

Incidentul cu Aleksei Nikolaevici a avut pentru mine consecințe cu totul neașteptate. O parte a conducerii se vede că l-a receptat într-un anumit fel – ca pe o reacție dură a mea față de Kosîghin personal. La asta m-am gândit când, la

un moment dat, stând de vorbă cu mine, Suslov mi-a spus:

— S-au purtat, să știi, niște discuții. Urmează să aibă loc plenara. Există dorința de a te sprijini. S-a avansat propunerea să fii inclus în componența Biroului Politic. Dar eu am votat împotrivă și vreau să știi că am făcut-o. Te vom recomanda numai pe post de candidat la Biroul Politic. Așa e mai bine. Sunt aici secretari care lucrează de cinci, de zece, de 15 ani. De ce să creăm o tensiune inutilă?

Avea dreptate.

119 În traducere, „de argint” (n.tr.)

120 Revoluționar și activist de partid georgian (1886–1937), prieten cu Stalin. Există teorii că s-ar fi sinucis din cauza conflictelor cu dictatorul. (n.tr.)

121 Vezi nota 1 de la p. 77 (n.tr.)

122 Fostă reședință de vară a țarilor, azi complex muzeal și parc pitoresc în sudul Moscovei (n.tr.)

123 Teatrul Taganka este unul dintre cele mai faimoase teatre din Moscova, extrem de popular în anii 1960, ca bastion al culturii tinere. *Zece zile care au zguduit lumea* și *Antilumile* sunt spectacole celebre, puse în scenă după volumul omonim de jurnalistică al scriitorului american John Reed (despre Revoluția din Octombrie) și, respectiv, după una dintre cele mai cunoscute cărți de poezie ale scriitorului rus „șaizecist” Andrei Voznesenski. (n.tr.)

124 E vorba de amplul proces de asimilare în scop agricol a stepelor kazahe, de pe Volga, din regiunea Ural, din Siberia și din Orientul Îndepărtat (1954–1960). S-a făcut în stil stahanovist, fără a lua în considerare condițiile climatice specifice și fără a crea soiuri de cereale și a elabora metode de prelucrare a solului pe măsură. Ca urmare, după câțiva ani de recolte spectaculoase, eroziunea și sleirea solului și furtunile de nisip au dus la o scădere dramatică a eficacității terenurilor agricole cucerite. (n.tr.)

125 Stațiune pe malul caucazian al Mării Negre, în Abhazia (n.tr.)

126 Denumirea actualei capitale a Kazahstanului, Astana, în anii 1961–1992 (de la *țelina* – „țelină, pârloagă, pământ nelucrat” și *grad* – „oraș”) (n.tr.)

CAPITOLUL 9

Invadarea Afghanistanului. Chestiunea alimentelor

În decembrie 1979, după ce mi-am încheiat treburile în domeniul agricol, am plecat la Pițunda pentru un scurt concediu de iarnă. Așa făceam de fiecare dată după ce toți membrii conducerii se întorceau la Moscova din concediile de vară și de toamnă la mare.

La Pițunda m-am întâlnit cu Eduard Șevardnadze – prim-secretarul CC al PC Georgian. După cină ne-am plimbat multă vreme pe țărm, am discutat despre toată viața noastră și despre situația de atunci, despre treburile de partid și de stat. Ne cunoșteam de mult, din anii de Comsomol, deși nu fuseserăm prea apropiați. Dar în seara aceea am ajuns la un nou nivel de înțelegere reciprocă, de atitudine prietenească unul față de altul.

La un moment dat Șevardnadze a spus, cu sinceritate și cu emoție:

— Totul e putred de sus până jos.

— Sunt de acord, am răspuns eu.

Acesta a fost momentul adevărului în relațiile noastre.

... Devreme a doua zi am aflat că trupele rusești intraseră în Afghanistan. S-a creat o situație

stranie. Șevardnadze era deja de câțiva ani candidat al Biroului Politic. Eu tocmai ce fusesem ales. Dar nimeni nu ne ceruse părerea nici mie, nici lui despre decizia de intrare a trupelor în Afghanistan, mai mult, nici măcar nu fuseserăm informați. Am aflat despre această acțiune de mare amploare și însemnătate, care avea consecințe cu bătaie lungă și pentru țara noastră, și pentru relațiile internaționale, din comunicatele publicate în mijloacele de informare în masă.

Șevardnadze a plecat deîndată cu avionul la Tbilisi, iar eu – n-am să ascund – o zi întreagă am rămas zguduit de felul în care se purtaseră cu noi. Raisa a înțeles situația, a tăcut și n-a început nici să mă liniștească, nici să încerce să afle prea multe...

Lumea era revoltată. SUA și alte țări au luat o serie de măsuri împotriva URSS. În particular, americanii au sistat chiar și livrările de grâne pentru care aveam înțelegeri scrise. Acest embargo ne-a lipsit de posibilitatea de a cumpăra aproximativ 17 milioane de tone de cereale.

A trebuit să mă grăbesc să mă întorc la Moscova.

La scurt timp după aceea, Brejnev ne-a invitat pe Gromîko, pe Ustinov și pe mine la el în cabinet. Mă aflam pentru prima oară într-un cerc atât de restrâns. La început Gromîko și Ustinov au prezentat în amănunt și destul de optimist situația din Afghanistan. Eu însă a trebuit să raportez despre problema alimentelor, care devenea îngrijorătoare.

Toți s-au neliniștit. Mi s-a dat sarcină să pregătesc propuneri concrete referitoare la minimul necesar pentru subzistență și la ce directive trebuiau date în acest sens Ministerului de Externe și Ministerului Comerțului Exterior. Acela a fost momentul când am pus pentru prima oară problema elaborării unui program care să ne elibereze de nevoia de a importa cereale. Nu l-am

numit încă „program alimentar”, dar exact despre asta era vorba.

După această discuție a fost pregătit textul luării de cuvânt a secretarului general în Biroul Politic. Propunerile au fost adoptate, a fost luată decizia de a implica în conceperea programului Comitetul de Stat al Planificării, ministerele și institutele științifice.

Din acest moment a început o muncă intensivă, pe mai multe planuri, pentru elaborarea programului alimentar. Nu era simplu. La început trebuia să stabilim obiectivele, să găsim abordările și modurile de a le pune în practică. În ciuda discuțiilor intens contradictorii pe această temă, a îndoielilor care se auzeau din diferite părți, adunam tot mai multe argumente care confirmau necesitatea unui astfel de program.

Rezultate interesante a oferit analiza activității din 500 de gospodării colective cu experiență de pe lângă centrele locale de cercetare, împrăștiate prin toată țara și care reflectau în miniatură geografia ei și zonele naturale și climatice. Cercetările acestea au arătat care ar fi fost posibilitățile noastre dacă în toate sovhozurile și colhozurile s-ar fi obținut recoltele și productivitatea animalelor din asemenea gospodării cu experiență. În orice caz, culturile de cereale ar fi dat nu mai puțin de 260 de milioane de tone – cu cel puțin 50 de milioane de tone mai mult decât în anii bogați. Deci n-ar mai fi trebuit să importăm grâne.

Pentru asta trebuia ca, pas cu pas, să rezolvăm un complex întreg de probleme referitoare la asigurarea gospodăriilor cu mașinile agricole necesare, cu îngrășăminte, cu erbicide, cu semințe selecționate, cu vite de rasă și, desigur, referitoare la crearea condițiilor sociale și culturale optime pentru locuitorii satelor. Abia atunci am fi putut conta pe un avans masiv și rapid.

În plus, gospodăriile cu experiență se bucurau de o mare autonomie în obținerea și valorificarea producției, în timp ce grosul gospodăriilor din țară sufereau în primul rând de absența condițiilor economice care i-ar fi îndemnat pe oameni să desfășoare o activitate economică mai eficientă, s-o facă rentabilă.

Pe scurt, era nevoie de o nouă politică agrară.

Elaborarea programului alimentar trebuia să înceapă prin depășirea atitudinii prevalente de desconsiderare a agriculturii. Cea mai răspândită minciună era afirmația că agricultura este o ramură economică fără speranță, care lucrează în pierdere, care înghite resurse fără număr și nu dă mai nimic în schimb. Încă de la primele dezbateri și schițe de proiect pe această temă am auzit de nenumărate ori cereri ca în agricultură să se facă o ordine elementară.

Nu demult mi-au trecut prin mână materiale care evaluau posibilitățile de asigurare cu alimente a Rusiei de azi, din surse proprii. Și iată că oamenii de știință contemporani au ajuns la concluzia că, dacă ar fi folosite pe larg metodele moderne de selecționare, noile tehnologii, îngrășămintele chimice, s-ar putea asigura o producție zootehnică și de cereale care să hrănească între 800 de milioane și 1 miliard de persoane anual.

Agricultura – o gaură neagră?

Tot atunci am insistat asupra creării unui grup de studiu, sub oblăduirea Comitetului de Stat pentru Planificare și cu participarea unor oameni de știință, a lucrătorilor de partid, dar și a specialiștilor în agricultură, care să lămurească o problemă cardinală – contribuția agriculturii la venitul național. În discuțiile în contradictoriu care au urmat au fost încrucișate multe spade. Și totuși comisia a ajuns la concluzia că în agricultură se produce o parte importantă a venitului național –

în jur de 28%. Mai bine de două treimi din mărfurile cu amănuntul care circulau în comerțul de stat și cooperatist erau reprezentate de produse ale agriculturii și de mărfuri prelucrate din materii prime agricole. Toate rezultatele cercetărilor au fost publicate în revista *Kommunist* (nr. 11 pe 1980).

După publicarea acestor date, nici unul dintre oponenții mei nu a mai putut să compare sectorul agricol cu un „sac fără fund". Și astfel am avut posibilitatea de a aborda din nou chestiunea introducerii unor prețuri de achiziție corecte pentru producția agricolă. La dezbateri a luat parte și președintele Comitetului de Stat pentru Planificare, Nikolai Konstantinovici Baibakov.

Prin modul său de a gândi, Baibakov aparținea categoriei tehnocraților de mare clasă. Dar era capabil să vadă și latura umană a fiecărei probleme. De aceea cu el se puteau purta discuții foarte deschise. Că veni vorba, el mi-a dat de înțeles că multe probleme ale țării, printre care și finanțarea agriculturii, și-ar găsi rezolvare dacă nu ar exista o „zonă protejată", la care accesul era interzis – cheltuielile de apărare.

Trebuie să spun că, pe atunci, ritmul de creștere a cheltuielilor militare depășea cu mult ritmul de creștere a venitului național. Dar nimeni nu încercase vreodată nici măcar să atingă această temă.

— Tu ai putea să pui această problemă? m-a întrebat o dată în mod direct Baibakov după una dintre ședințe, când am rămas între patru ochi. Nu era greu de înțeles că se referea la mai vechiul său vis.

— Nu, n-aș putea, am răspuns eu.

— Ei, vezi, nici eu, a observat cu părere de rău Nikolai Konstantinovici.

Era teritoriul exclusiv al secretarului general.

Convocarea celui de al XXVI-lea Congres al PCUS era prevăzută pentru februarie 1981. Eu aș

fi vrut ca în raport să se menționeze necesitatea unui program alimentar complex, național, care să asigure aprovizionarea constantă a populației cu produse alimentare. Dacă secretarul general ar fi făcut o asemenea afirmație la congres, atunci funcționarii, de orice rang ar fi fost ei, n-aveau să mai poată respinge și întârzia elaborarea lui.

Al XXVI-lea Congres al PCUS a recunoscut drept indispensabilă elaborarea Programului alimentar. Faptul a avut o importanță principială, dar în primul rând politică, pentru că problema alimentelor căpătase un caracter acut.

De foamete în Uniunea Sovietică uitase toată lumea. Dar problema internă a aprovizionării cu mărfuri alimentare se rezolva în bună măsură mulțumită importului de carne și de multe alte produse, mai ales de grâne, lucru neliniștitor, pentru că era legat în mod direct de securitatea națională.

După ce a apărut decizia congresului referitoare la necesitatea elaborării Programului alimentar, a trebuit, fără întârziere, să ne luptăm pentru îndeplinirea acestei misiuni de cea mai mare importanță. M-am întâlnit de multe ori cu oameni de știință, cu lucrători experimentați din sectorul agricol, cu președinți de colhozuri, cu directori de sovhozuri, cu agronomi și alți specialiști. În urma unor dezbateri consistente s-a ajuns la concluzia că Programul trebuie să acorde atenție în primul rând omului care trăiește și muncește pământul – țăranul.

Mai târziu, cu timpul, am căpătat convingerea fermă că ceea ce se petrecuse în perioada colectivizării n-a putut fi corectat în toți anii care au urmat. O parte a țărănimii – de fapt, partea cea mai capabilă – a fost pur și simplu nimicită. Oamenii au fost numiți chiaburi, ciocoi și în toate felurile cele mai urâte. Milioane de țărani au fost izgoniți de pe pământurile lor. Alții au fost mânați cu de-a sila în colhozuri, și toate animalele, tot

inventarul lor agricol, tot ceea ce constituia viața țăranului a trebuit să fie pus la comun. Oamenii care au primit pământ de la puterea sovietică imediat după Revoluție și care au dovedit capacitatea de a-l munci au devenit, din săraci, țărani mijlocași, deși au rămas și gospodării sărace – și nu puține. Colectivizarea a fost necesară în primul rând pentru a exercita un control deplin asupra agriculturii...

În ciuda tuturor greutăților, am reușit să formulăm câteva direcții fundamentale ale Programului alimentar și să le asigurăm finanțarea. Prioritară a fost considerată problema bunăstării satelor. Îndeplinirii acestui obiectiv urma să-i alocăm 140 de miliarde de ruble. Subprogramul includea construirea de locuințe, de drumuri, de școli, de grădinițe, de spitale, de biblioteci ș.a.m.d. Uneori mi se părea că toate acestea sunt pur și simplu fantastice și că ne apucaserăm de ceva peste puterile noastre...

Cu cât avansam în elaborarea Programului alimentar, cu atât mai limpede devenea necesitatea creării complexului industrial-agricol. Până atunci el fusese separat în mod artificial. Existau trei „eparhii": producția propriu-zis agricolă pe câmpuri și în ferme; producția industrială care livra la țară resursele tehnico-materiale și, în fine, industria prelucrătoare, care transforma „darurile naturii" în produse alimentare. În economia de piață, existența unui astfel de complex nu are o importanță prea mare: acolo relațiile dintre parteneri se construiesc conform anumitor reguli ale jocului și sub acțiunea pieței înseși. Dar, în condițiile economiei planificate și ale faptului că aceste trei sectoare intrau în competența unor ministere și agenții diferite și erau supervizate de secții diferite ale Comitetului Central, ale guvernului, ale Comitetului de Stat pentru Planificare, între ele nu exista o legătură organică, lucru care crea dificultăți majore în gestionarea

economiei. Fiecare responsabil apăra poziția propriei agenții. Ca urmare, apăreau tot felul de poticneli jenante, măsurile luate nu erau armonizate, se înregistra o mare risipă de resurse – și toate acestea – culmea! – într-o economie planificată.

Adâncindu-mă în studiul acestor probleme – deja nu la nivel regional, ci național –, am ajuns să înțeleg dimensiunile reale ale dezordinii, dezechilibrului și disproporțiilor existente în economia țării. La un moment dat, ca să spun drept, mi s-a făcut chiar frică. Nu puteam decât să mă mir că sistemul încă funcționa. Cred că doar mulțumită eforturilor CC al PCUS și ale Biroului Politic – în general ale mecanismului de partid.

„Am să reușesc oare să schimb ceva?" mă gândeam din ce în ce mai des. Dar era prea târziu să dau înapoi.

După numeroase dezbateri am ajuns la concluzia că în complexul agroindustrial trebuia să includem întreprinderile producătoare de mașini agricole și pe cele care prelucrau materiile prime provenite din agricultură, Agenția pentru tehnica agricolă, Departamentul de agrochimie, Ministerul Aprovizionării și pe cel al Îmbunătățirilor funciare și Gospodăririi apelor. Rezultatul era un complex masiv, în care se concentrau, dacă nu mă înșel, 38% din principalele mijloace de producție ale țării. Conform calculelor, el ar fi putut da până la 40% din venitul național.

În fruntea acestui complex urma să se afle Comitetul Național Agroindustrial, dar rolul-cheie revenea unităților regionale și raionale. Se presupunea că aceste unități teritoriale vor primi suficientă independență pentru a nu cere permisiunea Moscovei la fiecare pas.

Pentru a obține asigurări și expertiză suplimentare și de asemenea aprobarea reorganizării pe care o presupunea noul Program s-au organizat întâlniri cu oameni de știință, cu

președinți de colhozuri și sovhozuri, cu secretarii comitetelor de partid de la diferite niveluri.

Ele au reprezentat „baza susținerii” de care aveam nevoie. Se schimba viziunea și asupra gospodăriei particulare a țăranului, considerată deja nu întruchiparea sectorului privat răuvoitor și antagonist, ci parte componentă organică a complexului agroindustrial, care completa producția colhozurilor și sovhozurilor.

Deosebit de prețios a fost sprijinul prim-secretarilor comitetelor regionale și ai comitetelor centrale din diferitele republici. Interesul lor, vădit la numeroase întâlniri, ne dădea speranța că plenara CC al PCUS care urma să aibă loc în mai 1982 avea să fie un succes.

Jocuri de palat

Dar, exact în toiul acestei munci, care îmi răpea tot timpul și toată energia, situația în conducerea de partid, chiar la vârf, s-a complicat. Pe 25 ianuarie 1982 a murit Suslov. Moartea lui a intensificat lupta subterană din interiorul aparatului superior de partid. Suslov, care nu avusese niciodată pretenții la funcția de secretar general și-i fusese absolut loial lui Brejnev, jucase un rol stabilizator, neutralizase într-o anumită măsură, lungă vreme, contradicția de forțe și caractere din eșaloanele cele mai de sus. Mulți uită de asta atunci când evaluează rolul lui Suslov în istoria țării. A apărut un soi de clișeu în legătură cu activitatea lui. Din cauza durității lui în chestiunile ideologice – cât se poate de reală, de altfel –, a ajuns să fie considerat aproape un obscurantist sau un reacționar.

Și iată că Suslov nu mai era. Prima întrebare a fost cine avea să-l înlocuiască. În esență, era vorba de urmașul lui Brejnev, despre „al doilea” secretar, care, după tradiție, cu timpul devenea „prim” și care deja în timpul vieții secretarului general punea mâna pe pârghiile puterii, își asuma rolul de conducător suprem.

Desigur, în bună măsură, decizia finală depindea de însuși Brejnev. Dar el ajunsese deja într-o asemenea stare, încât percepția lui asupra a ceea ce se petrecea în jur nu mai era obiectivă. Se afla îndeosebi sub influența lui Cernenko, care pe atunci îl însoțea în mod constant.

Și atunci, și acum îmi vine în cap aceeași întrebare: cum și de ce Konstantin Cernenko și anturajul său au exercitat o înrâurire atât de mare asupra lui Brejnev? Cernenko a contribuit, probabil, cel mai mult la crearea imaginii de mare politician a lui Brejnev. În jurul lui Cernenko se formase un grup de oameni care dirija în mod corespunzător mijloacele de comunicare în masă, structurile ideologice ale partidului, comitetele de partid.

Exact mulțumită eforturilor acestui grup începuseră să apară expresii de genul „lider necontestat", „remarcabil teoretician", „autoritate indiscutabilă", „eminent luptător pentru pace și progres". Dacă ne gândim că, în ultima perioadă a activității sale, Brejnev putea să lucreze sau să fie prezent la lucrări numai câteva ore pe zi, e clar că nu era ușor să creezi impresia că desfășoară o activitate asiduă. Dar Cernenko reușise să creeze o asemenea impresie, și asta îi plăcea lui Brejnev.

Dată fiind deci această distribuție a forțelor, după moartea lui Suslov au fost analizate posibilele candidaturi ale mai multor membri ai Biroului Politic – în primul rând ale unor oameni cu state vechi precum Kunaev sau Șcerbițki. Unul dintre lucrătorii care îl ajutau pe Brejnev mi-a povestit cândva un episod din timpul unei întâlniri a lui Brejnev cu Șcerbițki, prim-secretarul CC al PC Ucrainean. Șcerbițki a vorbit mult despre Ucraina, care era într-adevăr o republică foarte importantă și dinamică. Impresionat și mulțumit de informațiile pe care le auzise[127], la despărțire, Brejnev a arătat cu degetul către fotoliul său și a spus:

— Volodea, iată locul pe care ai să-l ocupi după mine.

Asta se petrecea în 1978, când Șcerbițki împlinise 60 de ani. Gestul nu a fost o glumă sau o slăbiciune de moment. Leonid Ilici nutrea într-adevăr de multă vreme o anumită afecțiune față de prim-secretarul ucrainean și, de îndată ce venise la putere, îl scosese pe Șcerbițki din Dnepropetrovsk, unde acesta fusese trimis de Hrușciov, și obținuse să fie numit președinte al Consiliului de Miniștri al Ucrainei, apoi și membru al Biroului Politic – în dauna lui Șelest. Șcerbițki era un politician eminent, conducea cu mână sigură republica și, mai ales, stătea foarte ferm, cum spunea el însuși, „pe pozițiile lui Bogdan Hmelnițki[128]", lucru pentru care era foarte apreciat.

Moartea lui Suslov a trezit așteptări, speranțe, gânduri de tot felul și în alți membri ai Biroului Politic. Cu oarecare emoție, mirare și chiar nedumerire mi-a vorbit la telefon Andropov despre apelul pe care îl primise de la Andrei Gromîko și care fusese pentru el cu totul neașteptat: cu Gromîko era prieten de mult. Ministrul de Externe începuse să sondeze în mod direct terenul în vederea unui eventual transfer al său pe locul lui Suslov. Trebuie spus din capul locului că era perfect îndreptățit să gândească astfel: era un om cu experiență în multe domenii ale vieții, dar, desigur, în primul rând în sfera politicii externe.

Răspunsul lui Iuri Vladimirovici a fost foarte reținut:

— Andrei, asta este treaba secretarului general.

Dar mie mi s-a părut că dreptul cel mai limpede de a pretinde acest post îl avea Andropov însuși. La un moment dat, într-o discuție cu el, i-am spus că lucrează de multă vreme în domeniul securității naționale, era cazul să revină în casa din care a plecat[129].

Iuri Vladimirovici mi-a povestit că, la scurt timp după moartea lui Suslov, secretarul general discutase cu el despre o posibilă mutare a lui Andropov pe postul de secretar al CC responsabil de Secretariat și de Secția de afaceri externe. Și tot atunci a adăugat:

— Dar care va fi părerea finală a secretarului general nu știu.

Evident, exista și un al treilea om care avea planuri în această privință. Mă refer la Dmitri Fiodorovici Ustinov. Am crezut și atunci, și cred și acum că lui Ustinov i se părea posibil să fie avansat pe acest post. Deși se gândea probabil mai degrabă la funcția de secretar general, caz în care avea să îl lase pe Andropov să-i ia locul lui Suslov.

Și Konstantin Cernenko își avea socotelile lui. Dar mie mi se pare că, deja la mijlocul lui martie, Brejnev făcuse alegerea definitivă. Asta judecând după faptul că atunci i-a dat lui Andropov însărcinarea să ia cuvântul la ședința aniversară prilejuită de împlinirea a 112 ani de la nașterea lui Lenin. În limbajul „kremlinologiei", asta însemna că Brejnev s-a hotărât!

Iuri Vladimirovici a făcut un raport bun. Prima oară după mulți ani, părea că tradiționala cuvântare fusese un prilej de reflecție serioasă asupra realității. Atunci a spus Andropov că, în esență, „cunoaștem prost societatea în care trăim".

Este foarte posibil ca la alegerea lui să fi contribuit încă un episod, despre care nu a amintit nimeni până acum. Trecându-l pe Iuri Vladimirovici la munca de partid, Brejnev l-a numit în locul lui, ca responsabil cu securitatea națională, pe Fedorciuk, un om care-i era absolut credincios. Andropov avea o părere proastă despre Fedorciuk și spera să-l pună în funcția respectivă pe Cebrikov. Dar, când Leonid Ilici l-a întrebat verde în față pe cine vede în calitate de urmaș al său, Andropov a răspuns și de data aceasta:

— Este treaba secretarului general.

Iar când Brejnev l-a întrebat ce părere are de Fedorciuk, Iuri Vladimirovici nu s-a opus, ci a sprijinit candidatura propusă.

La un moment dat, aceste „jocuri de palat” au împins pe planul doi pregătirea Programului alimentar. Intram în criză de timp.

„Pâine și apărare!”

Principalele probleme legate de Program erau finanțarea și găsirea resurselor. Asta îmi dădea cele mai mari bătăi de cap. M-am apucat să determin volumul minim de mijloace necesare, fără de care nu puteam merge la plenara CC. Ministerul de Finanțe și Comitetul de Stat pentru Planificare au refuzat să discute pe această temă. Mai mult, Baibakov și Garbuzov au avut o întâlnire cu Tihonov[130], la care acesta a anunțat pe un ton destul de tăios:

— Să nu-i faceți nici un fel de promisiuni de finanțare și resurse lui Gorbaciov.

Și totuși, și cu Garbuzov, și cu Baibakov începeam, încet-încet, să mă înțeleg. Îmi dădeam seama totuși că e nevoie să fac câțiva pași în întâmpinarea lor, altfel totul avea să rămână în aer. Atunci le-am sugerat partenerilor mei o idee: ca o parte din investițiile capitale făcute în agricultură să fie folosite pentru dezvoltarea industriei constructoare de mașini agricole. Dar problema principală – creșterea prețurilor la produsele agricole – nu-și găsea rezolvare.

La un moment dat a avut loc o discuție care m-a silit să iau decizia importantă de a cere o întrevedere neîntârziată cu Brejnev. Lucrurile s-au desfășurat în felul următor: stabilisem o ședință pentru a dezbate problemele nerezolvate ale finanțării. Dar Garbuzov – ministrul de Finanțe – n-a apărut. L-am sunat eu însumi:

— Vasili Fiodorovici, ne-am adunat deja, stăm aici, vă așteptăm.

— Mihail Sergheevici – s-a rugat ministrul –, nu pot să vin.

— De ce?

— Aș muri acolo, a spus el cu un oftat greu și absolut serios.

— Stați puțin, m-am mirat eu, oare ceea ce se petrece în cabinetul meu e atât de împovărător pentru dumneavoastră?

— Nu e vorba de asta, Mihail Sergheevici, a spus Garbuzov, doar că dumneavoastră o să începeți din nou să strângeți șurubul: dă-mi bani, dă-mi bani! Iar eu nu-i am și nici n-am de unde să-i iau. Sunt bolnav de inimă, am avut deja un atac în anticamera dumneavoastră.

„Deci, de unde să iau fonduri?” Gândul acesta mă obseda. Tot căutând variante, am ajuns și la mecanismul creditului nerambursabil. Toată lumea era la curent cu relațiile economice inechitabile dintre oraș și sat. Dar situația catastrofală în care mașinile, materialele de construcții și combustibilul costau scump, iar cerealele și alte produse agricole se vindeau mult mai ieftin trebuia cu necesitate să creeze niște mecanisme de compensare. Altfel toată agricultura s-ar fi dus de mult pe apa sâmbetei. Un asemenea mecanism erau creditele de la stat.

Colhozurile și sovhozurile le primeau anual, fără poticneli, dar nimeni nu se gândea vreodată să le returneze integral. Pur și simplu nu aveau de unde. Agricultorii judecau astfel: „Cât timp voi mențineți prețuri de achiziție atât de mici, care nu ne permit să muncim și să trăim normal, faceți bine și creditați-ne și pe mai departe, iar pe urmă ștergeți-ne datoriile. N-o să vă puteți fofila, oricum trebuie să hrăniți țara”.

Analiza mea în domeniu a dovedit că valoarea totală a creditelor oscila între 15 și 17 miliarde de ruble. Rezulta că, de fapt, creditul nerambursabil nu era decât o formă de finanțare directă a sovhozurilor și colhozurilor. Dar de ce n-

am fi putut aloca aceste sume pentru creșterea prețurilor de achiziție? Dacă aceste prețuri ar fi corecte, țăranul va începe să se gândească și la cum să mărească producția, și la cheltuielile reale, și la cum și de unde să economisească. Mi se părea că găsisem rezolvarea. Dar nu m-am apucat să vorbesc despre asta imediat, am însărcinat mai întâi pe alții să cerceteze chestiunea în detaliu.

În cele din urmă, pasiunile s-au liniștit, discuțiile în contradictoriu din comisii au încetat, principalele elemente ale Programului alimentar au fost formulate, șlefuite și aprobate. Întrucât se apropia plenara, era nevoie de o întâlnire cu Brejnev. Eu consideram că Programul trebuia prezentat de secretarul general al CC al PCUS.

Întâlnirea a avut în cele din urmă loc. Eu i-am spus lui Leonid Ilici părerea mea. Brejnev stătea în cumpănă. Am simțit că în sufletul lui se ducea o luptă strânsă. La congres reușise doar cu mare greutate să includă Programul în raport. Dar, la următoarea ședință a Biroului Politic, el și-a dat acordul cu versiunea elaborată de noi. Venise vremea să-l pun la curent cu situația.

Leonid Ilici acordase întotdeauna o atenție deosebită la două chestiuni – sectorul agricol și problemele apărării. Și, mi se părea mie, exact în această ordine. Îmi amintesc că a venit la un moment dat vorba despre strângerea recoltei și despre tradiționala repartizare în acest scop a camioanelor militare către cooperative. Dmitri Ustinov, ministrul Apărării, era un om inteligent, abil, foarte ferm și insistent. Dar în acest caz s-a purtat extrem de constructiv. A spus că înțelege importanța strângerii recoltei, pentru că „apărarea și pâinea sunt cele mai importante și sunt de nedespărțit”. Eu am considerat necesar să introduc o corectivă și am observat că înclin mai degrabă spre formula „pâinea și apărarea”. Brejnev m-a susținut și, zâmbind, a spus:

— Probabil că aici Gorbaciov are dreptate.

Deci, „pâinea și apărarea”!

Se vede că a existat un moment când secretarul general a trebuit să reflecteze și să cântărească bine încotro ne duceau logica sporirii potențialului militar și concurența cu Statele Unite ale Americii în cursa înarmărilor. În ultimele decenii cheltuielile noastre militare crescuseră de cel puțin două ori mai repede decât venitul național. Monstrul acesta înghițea tot rezultatul unei munci grele și al exploatării fără milă a aparatului de producție, care se învechise, avea nevoie de modernizare, mai ales în construcțiile de mașini și în industriile extractive. Încă de pe atunci gândeam așa.

Problema era accentuată de faptul că nu aveam nici o posibilitate de a analiza chestiunea. Toate cifrele referitoare la complexul militar-industrial erau păstrate în cel mai mare secret. Era de ajuns să-ți scape o vorbă despre faptul că cine știe ce întreprindere de apărare lucra nesatisfăcător, că Dmitri Ustinov se năpustea ca un uliu asupra „criticastrului” și nimeni din Biroul Politic nu se mai încumeta să i se împotrivească.

Criza bătea la ușă. Singura ieșire părea a fi luarea unor decizii noi în domeniul politicii externe și dialogul cu americanii. Însă nimic nu s-a concretizat. Totul a rămas în limitele vechii politici, care dădea din ce în ce mai des rateuri.

Conducerea de atunci nu era capabilă să facă o alegere în favoarea reformei (acum înțeleg foarte bine lucrul acesta). Principalul obiectiv urmărit cu înverșunare de aparatul puterii era să nu aducă atingere sistemului. Iată de ce toți se agățau de programele, la modă pe vremea aceea, „cu obiectiv fix”. Ele deveniseră un soi de colac de salvare, capabil „să scoată la liman” una sau alta dintre problemele concrete cu care se confruntau.

Țara pierdea dinamismul dezvoltării, societatea era vlăguită de energie, politica se îndrepta spre un impas. Pot să afirm cu absolută

convingere că nici eu, nici colegii mei nu vedeam atunci situația generală ca pe o criză a sistemului. Dar sentimentul adâncirii crizei, presimțirea ei se amplificau.

Mașinăria ideologiei lucra la capacitate maximă, dar îi era din ce în ce mai greu să facă față problemelor și nemulțumirilor sociale tot mai acute, să răspundă atacurilor oponenților. În acești ani în teatre s-au pus în scenă piesele *Așa vom învinge* a lui M.F. Șatrov, *Al treisprezecelea președinte* de A. Abdullin, *Cuibul gotcanului* de V.S. Rozov, în care erau abordate probleme fundamentale ale vieții noastre. Prin mâinile populației a trecut o cantitate impresionantă de literatură samizdat, au avut loc expoziții informale ale pictorilor, care-și canalizau patosul spre critica rânduielilor stabilite, a metodelor de gospodărire a economiei, ba chiar a regimului.

Exact în această perioadă Brejnev și-a făcut din nou analizele în spitalul de pe strada Granovski[131]. În salonul lui, pe lângă sala de tratament propriu-zis, se găsea și un cabinet pentru primirea vizitatorilor. Acolo se putea sta comod, discuta, bea o cană cu ceai. Acolo ne-am și dus – eu, Cernenko, Tihonov și Andropov.

Leonid Ilici ne-a întâmpinat cu căldură, într-o stare de spirit aproape exaltată, vrând parcă să demonstreze că e perfect în regulă. Nici nu făcea, de altfel, impresia unui om grav bolnav. Nu era îmbrăcat de spital: purta niște pantaloni la modă și o jachetă sport maronie, cu fermoar. Și numai celor care-l cunoșteau, care își aminteau de dinamismul lui, le sărea în ochi o anumită încetineală în mișcări.

Ne-am salutat, ne-am așezat în jurul mesei, am discutat pe teme generale – despre sănătate, despre problemele curente. Apoi Brejnev a întrebat:

— Ei, cum stau lucrurile cu plenara?

Toți s-au întors spre mine.

— Ne pregătim, am ajuns în stadiul final. Programul a fost elaborat, la fel pachetul de rezoluții aferent. În ce privește indicatorii planificați, ei sunt realizabili. A rămas să ne coordonăm pozițiile în privința surselor de finanțare.

Brejnev a reacționat imediat:

— Plenara trebuie să se țină. Numai că pe mine m-ați tot convins să iau cuvântul, m-ați propus raportor, iar dumneavoastră înșivă nu ați rezolvat cu finanțarea. Cum adică, mă duc la tribună cu buzunarul gol?

— Nici vorbă, nici vorbă, Leonid Ilici! a sărit de la locul lui Cernenko.

— Totul va fi în regulă, o să ne înțelegem, a completat și Tihonov, deși nu tocmai sincer.

Andropov ședea liniștit, fără să scoată o vorbă, urmărea numai cu atenție ce se petrecea. Știa deja că la plenară avea să fie ales secretar al CC, practic, să devină a doua figură în stat și în partid. Știa despre asta și Tihonov, de aceea în timpul discuției tot timpul se uita cu coada ochiului, grijuliu, înspre Iuri Vladimirovici. Cernenko cam ghicise că nu el avea să fie urmașul lui Suslov, pentru că Leonid Ilici nu-i făcuse nici un fel de aluzie. Și Konstantin Ustinovici era nervos, iritat...

Cum puteam să organizăm lucrările plenarei în așa fel încât să-i înlesnim lui Brejnev prezentarea raportului? Ne-am înțeles ca textul Programului alimentar și tot pachetul de rezoluții aferent să fie împărțit dinainte membrilor CC și invitaților. Secretarului general n-avea să-i rămână decât să facă un raport scurt, mai mult o declarație de principii. Și după asta ne-am despărțit.

De pe strada Granovski până în Piața Veche am mers în mașina lui Cernenko, căruia eu i-am mulțumit pentru sprijin. Konstantin Ustinovici, adâncit în gândurile sale, mi-a răspuns:

— Acum cel mai important e să acționezi fără să te mai uiți în gura altora.

Știam că nu-l prea agreează pe Tihonov și că face aluzie la el.

— Odată ce secretarul general a adoptat o poziție fermă, am replicat eu, puțin probabil că mi se va împotrivi cineva. Dar și dumneavoastră pregătiți-vă: cred că și la dumneavoastră au să înceapă să sune telefoanele.

... A sosit și momentul discuției hotărâtoare cu Tihonov. Nu promitea să fie prea plăcută, dar fără participarea lui proiectul era irealizabil.

Întâlnirea noastră a avut loc în Kremlin și a durat patru ore. Alesesem materiale analitice detaliate despre toate chestiunile, argumentele mele mi se păreau imbatabile, dar, de îndată ce am adus vorba de cele 16 miliarde pentru creșterea prețurilor de achiziție, Tihonov a încetat să mă mai asculte.

— Nikolai Aleksandrovici, dumneavoastră sunteți un om cunoscător într-ale economiei[132]. Înțelegeți foarte bine că fără această sumă tot programul rămâne pe hârtie.

— Nu, Mihail Sergheevici, s-a încăpățânat Tihonov, nu am acești bani.

Și atunci am adus vorba despre creditele nerambursabile.

— Situația e următoarea: în ultimii ani colhozurile și sovhozurile au primit și n-au mai returnat credite de până la 17 miliarde anual – și am pus în fața lui Tihonov materialele informative.

— Și ce legătură are?

— Are, deoarece creditele nerambursabile sunt tot o formă de finanțare, și încă una foarte proastă. Gospodăriile nu câștigă acești bani, ci pur și simplu îi iau și nu-i mai dau înapoi. Așa se naște în rândul țăranilor o mentalitate rapace, despre care chiar dumneavoastră vorbeați. Și, cât timp situația asta va continua, nu ne putem aștepta să facem ordine la sate.

Ni s-a adus ceai. Fața lui Tihonov rămânea de nepătruns. Îmi era greu să ghicesc ce avea în minte. Am reluat discuția. Toate dovezile mele de natură economică se loveau de tăcerea lui ca o minge care ricoșează dintr-un zid. Simțeam că îmi epuizez argumentele. Tihonov e de neclintit și, mai ales, tace. Încearcă doar să te lupți cu el! Atunci, amintindu-mi de vizita comună la secretarul general, trec de la încercarea de a-l convinge la punerea problemei pe un ton mai aspru:

— Iată referatul pentru Biroul Politic pe care l-am pregătit după discuția cu Leonid Ilici. Aș vrea să îl semnăm amândoi: dumneavoastră ca șef al guvernului, eu ca om căruia i s-a încredințat ducerea la bun sfârșit a acestui proiect. Și aș vrea să prezentăm împreună acest referat Biroului Politic.

Tihonov tace.

— Dar, dacă dumnevoastră nu îl semnați, eu am să-l semnez singur și am să-l trimit Biroului Politic. Să decidă membrii lui. Pe Leonid Ilici l-am prevenit că problemele finanțării nu sunt rezolvate, dar dumneavoastră și Cernenko l-ați încredințat că totul se va aranja.

Tihonov mă ascultă în tăcere, se gândește la ceva. Ni se aduce iar ceai, facem iar o pauză.

— Sunt sigur, am spus eu, că Biroul Politic va susține propunerile mele. Judecând după ședințele pe care le-am condus, aceasta este opinia care s-a format în partid și în țară. Haideți să acționăm împreună. Nu vreau să avem poziții divergente.

Și, în sfârșit, aud:

— Dați-mi toate hârtiile. O să mă uit pe ele.

Și Tihonov ia nota, materialele informative, calculele, le frunzărește în tăcere și probabil se hotărăște:

— Am să iau toate astea, am să mă mai uit o dată, dar haideți să excludem de la bun început din documente crearea Comitetului de Stat Agroindustrial. N-aveți decât să instituiți comitete

la nivel de regiune, dar nu și la Centru. Ce facem adică, formăm un al doilea guvern?

„Ca să vezi”, m-am gândit eu, „să stai patru ore și să nu sufli o vorbă despre ceea ce îți stă pe inimă! Și eu care mă dădeam de ceasul morții cu analiza economică, încercam să găsesc dovezi științifice, argumente...”

Cu puțin timp înainte, Karlov – șeful Secției agrare a CC al PCUS – îmi spusese la un moment dat că în aparatul CC și al Consiliului de Miniștri fusese lansat, cu „puțin ajutor” din partea cuiva anume, zvonul că, pasămite, Gorbaciov formează Comitetul Agroindustrial „pentru sine”, ca să-și subordoneze jumătate din economia țării. Și, cel mai important, că în spatele acestei încercări ar sta, chipurile, pretențiile cu bătaie lungă ale lui Gorbaciov la postul de președinte al Consiliului de Miniștri al URSS.

La momentul respectiv eu nu dădusem importanță zvonului. Mi se păruse doar una dintre intrigile obișnuite din organele de partid și nimic mai mult, dar se vede că pe alții el îi pusese serios în gardă. Fusese preconizată, cumva în contraechilibru, crearea unei comisii a Consiliului de Miniștri pe programe de agricultură.

— N-am nimic împotrivă, i-am răspuns lui Tihonov fără nici o ezitare, și în aceeași clipă am șters din nota care urma să fie trimisă Biroului Politic mențiunea despre Comitet.

Nikolai Aleksandrovici a oftat de ușurare și s-a înviorat vizibil. Iată ce târg a avut loc atunci – un barter, cum s-ar spune azi.

Toți au fost uluiți: „Gorbaciov l-a convins pe Tihonov!” Nimeni nu crezuse că președintele Consiliului de Miniștri avea să cedeze. Cei care-mi doreau „binele” fuseseră pur și simplu convinși că, în ciuda tuturor eforturilor mele, „cu Tihonov lui Gorbaciov n-o să-i meargă”. Dar eu n-am acordat nici o atenție acestei vorbării. Pentru mine, epuizantul maraton se încheiase.

Pe 24 mai 1982, plenara CC al PCUS a audiat raportul lui Brejnev „Despre Programul alimentar al URSS până în 1990 și măsurile de realizare a acestuia". Au fost aprobate și programul însuși, și „pachetul" de șase rezoluții referitoare la diverse aspecte ale funcționării complexului agroindustrial. Aceste decizii urmau să fie aduse la cunoștința țăranilor, a aparatului administrativ și a întregii societăți. În revista *Kommunist* (nr. 10 pe 1982) a apărut articolul meu „Programul alimentar și sarcinile implementării lui", iar toamna, în revista *Problemele păcii şi ale socialismului*, am publicat un altul, despre politica agrară a partidului.

În august același an, la Consfătuirea națională din Harkov, unde s-au strâns specialiști în agricultură din toată țara, am pus problema refuzului hotărât al metodelor extensive în agricultură. Eforturile de a înmulți șeptelul fără vreo preocupare față de calitatea lui nu duceau decât la păstrarea unor vite slab producătoare: ele trebuiau hrănite, dar dădeau rezultate foarte proaste. Selecționarea raselor, introducerea rației de hrană științifică și alte metode de tehnologie intensivă ar fi asigurat creșterea producției de carne și de lapte chiar și cu un șeptel mai mic.

Ce era în neregulă cu asta, ați spune? Dar, aflând despre propunerile mele, Șcerbițki s-a revoltat:

— Ce încâlceli mai sunt și astea? Secretarul general cere păstrarea și creșterea șeptelului, iar aici se afirmă cu totul altceva. Așa dezorientăm oamenii...

În același fel gândeau mulți conducători de partid și de gospodării colective. Criteriile lor pentru judecarea succesului agriculturii erau extrem de simple: dimensiunile suprafețelor cultivate plus numărul de capete și cozi din cireadă. Acești indicatori se aflau de fapt sub controlul lor cel mai strict și sub ochiul lor veșnic

treaz. Așa că încă de la bun început a devenit foarte limpede cât de grea va fi implementarea programului.

Cititorul, mai ales al nostru, cetățean rus, va spune: „Ei bine, și ce rezultate a dat programul? Situația cu alimentele cum a fost așa a și rămas, ba chiar s-a înrăutățit. Și de ce autorul descrie cu atâta lux de amănunte toate intrigile luptei dintre apărătorii și inamicii programului? Nu e oare mai cinstit să spună, cu mâna pe inimă, că și asta a fost o utopie, tot niște promisiuni de care autoritățile au uitat imediat?”

În această chestiune eu am propria opinie. Am vrut în primul rând să dezvălui felul cum se luau deciziile în contextul în care am intrat eu după ce am preluat funcția de secretar al CC al PCUS. În al doilea rând, elaborarea unui program de asemenea dimensiuni era, într-un anumit sens, încă o încercare disperată de a face sistemul să funcționeze într-un domeniu extrem de important cum era problema aprovizionării cu alimente. Și câte ceva am reușit să facem. În al doisprezecelea cincinal (1986–1990), în comparație cu al unsprezecelea, producția medie anuală de cereale a crescut cu 26,6 milioane de tone, producția de carne de vită – cu 2,5 milioane, producția de lapte – cu mai mult de 10 milioane de tone; numărul gospodăriilor colective care lucrau în pierdere s-a micșorat de la 25 000 la 4 000, adică mai puțin de 10%.

În al treilea rând, munca de implementare a programului a dovedit că stabilizarea pieței de alimente era o problemă legată nu numai de agricultură, ci și de situația financiară generală a țării, în primul rând de corelația dintre sporirea veniturilor și creșterea cheltuielilor populației. Am povestit deja că, pe vremea când eram prim-secretar adjunct al Comitetului regional Stavropol (1968–1969), avusesem de rezolvat problema locului de depozitare a cărnii și a untului: oamenii

refuzau să le ia. Iar consumul de carne pe cap de locuitor era pe atunci de numai 42 de kilograme pe an, cel de lapte – cu aproape 100 de litri mai mic decât în 1990.

De ce acest excurs în trecut? Da, acum (când scriu aceste rânduri), pe piață există toate produsele alimentare necesare. Dar consumul lor s-a micșorat semnificativ în comparație cu anul 1990. Ce fel de scamatorie mai e și asta? Nu e nici o scamatorie: veniturile sunt înghițite de inflație, oamenii nu pot să cumpere ceea ce-și doresc. Pot să se uite. Iar în timpul acesta autoritățile afirmă că au rezolvat problema alimentară, ca și cum contează ceea ce se găsește pe tejghea, nu consumul real de produse alimentare.

Nu demult citeam într-un ziar: un sondaj de opinie printre cumpărători a dovedit că de la supermaketurile de tipul Sedmoi kontinent cumpără numai 17% din populație. Marea masă preferă cumpărăturile la piață, în corturi, în rețelele de magazine Kopeika, Piaterocika[133], în cel mai bun caz în Auchan.

Andropov–Cernenko: se întinde coarda

Intrarea lui Iuri Andropov în CC al PCUS, practic pe al doilea loc în partid, a fost un eveniment cu consecințe majore pe termen lung. Tensiunea era tot mai mare între Cernenko și Andropov, iar lupta lor pentru influență asupra secretarului general continua. Cernenko încerca să-l izoleze pe Brejnev de contacte directe, îi spunea că, omenește vorbind, numai el poate să-l înțeleagă și să-l susțină, nu pregeta să folosească orice mijloace pentru a-și întări poziția.

Deși, după plenară, Iuri Vladimirovici a fost numit în funcția deținută anterior de Suslov, nu i s-a încredințat în mod limpede conducerea ședințelor Secretariatului CC. Nu știu dacă asta s-a făcut cu intenție sau nu, dar, folosindu-se de această

împrejurare, Cernenko, ba uneori și Kirilenko, conduceau ei ședințele Secretariatului.

Așa au mers lucrurile până în august 1982, când a avut loc un episod care a pus ordine în lucruri. De obicei, înainte de începerea ședinței, noi secretarii ne strângeam într-o cameră pe care o numeam „antreul”. Așa s-a întâmplat și de această dată. Când eu am intrat, Andropov era deja acolo. După ce a așteptat câteva minute, Iuri Vladimirovici s-a ridicat deodată și a spus:

— Deci, ne-am adunat? Haideți să începem!

A intrat primul în sala de ședințe și s-a așezat imediat în capul mesei. Văzând aceasta, Cernenko s-a făcut deodată mai mic și s-a prăbușit în fotoliul aflat de partea cealaltă a mesei față de mine – pur și simplu s-a prăvălit în el. În felul acesta, sub ochii noștri s-a petrecut „o lovitură de stat internă”, care amintea într-o oarecare măsură scena din *Revizorul*.

Andropov a condus Secretariatul cu o mână fermă și sigură, în stilul său, foarte diferit de modul anost specific lui Konstantin Ustinovici, care transforma toate ședințele într-un soi de piftie.

Seara l-am sunat pe Andropov:

— Vă felicit, se pare că s-a produs un eveniment important. Am văzut că înainte de ședință erați încordat și cumva închis în sine.

— Mulțumesc, Mihail, mi-a răspuns Andropov. Aveam motive să fiu. M-a sunat Leonid Ilici și m-a întrebat: „De ce crezi că te-am luat din KGB și te-am adus în aparatul CC? Ca să faci numai act de prezență? Te-am adus ca să conduci Secretariatul și politica de cadre. De ce n-o faci?” Ei, după asta m-am hotărât.

Cunoscând starea secretarului general la momentul respectiv, mai ales faptul că nu mai avea decât rămășițe din voința de altădată și că nu voia să se certe cu Cernenko, sunt sigur că Brejnev nu a fost capabil din proprie inițiativă de un asemenea apel. Se vede că, așa cum se întâmpla de multe ori,

cineva îi stătuse alături și, cum s-ar spune, îl „presase”. Acest om nu putuse fi decât Ustinov. Dacă luăm în considerare influența lui asupra lui Brejnev, capacitatea lui de a acționa de-a dreptul, fără nici o diplomație, ca și prietenia lui veche cu Andropov, atunci e destul de cert că el s-a aflat la originea apelului către Andropov. Vreau totuși să observ că nici Iuri Vladimirovici, nici Dmitri Fiodorovici nu au vorbit vreodată despre asta în discuțiile cu mine.

Așa s-a instaurat o nouă „stabilitate”. Dezbaterile luau deja destul de des un caracter nu formal, ci profund practic. Rezoluțiile care se adoptau căpătau un conținut mai concret. Cel mai important era faptul că se instauraseră exigența și asprimea. Pe latura răspunderii personale, Iuri Vladimirovici inspira uneori așa o teamă, încât, în ciuda vinovăției celor asupra cărora se abătea mânia lui, ți se făcea, omenește vorbind, pur și simplu milă de ei.

Treptat, am căpătat impresia că în el se produseseră anumite schimbări. E posibil ca în acest proces să fi jucat un rol faptul că, odată cu acutizarea bolii lui Brejnev și intensificarea intrigilor din anturajul acestuia, în CC se crease o situație care amenința cu un vacuum de putere. Andropov a decis, se vede, să ia câteva măsuri care să întărească autoritatea puterii centrale, să arate tuturor că, în ciuda slăbiciunii secretarului general, pârghiile conducerii se află în mâini sigure și că nu se va petrece nici o debandadă. Iar lucrul acesta trebuia demonstrat, înainte de toate, chiar membrilor Biroului Politic.

Sunt tentat să evaluez exact în acest spirit însărcinarea neașteptată dată mie de Andropov în vara lui 1982 – când „de serviciu” în CC rămăseserăm doar eu și el, plus Ustinov la Ministerul Apărării – de a lămuri de ce, în toiul sezonului, la Moscova nu sunt fructe și legume. A fost creată o „echipă de urgență” pentru

aprovizionarea capitalei, dar ea s-a confruntat cu refuzul hotărât al organizațiilor comerciale ale Moscovei de a prelua producția, sub pretextul că le lipsea rețeaua de desfacere necesară. Eu însumi m-am apucat atunci să presez nițel autoritățile orășenești, ca să le silesc să se ocupe de problemă.

În aceeași seară a venit reacția lui Grișin[134]:

— Nu se poate să nu avem încredere într-o asemenea măsură în comitetul orășenesc de partid încât problema castraveților să se rezolve în Biroul Politic, ba încă peste capul meu. Afirm răspicat că lucrul acesta nu-mi place!

Eu l-am întrerupt:

— Viktor Vasilievici, mi se pare că nu ați adoptat tonul potrivit. O problemă strict practică dumneavoastră o formulați în termeni de încredere. E vorba de faptul că vara e în toi, iar în Moscova nu sunt nici fructe, nici legume. Deși produse există. De aceea haideți să discutăm despre cum se poate rezolva această problemă. Am sarcină să o rezolv.

Că veni vorba, să spun câte ceva și despre Grișin. El însuși avea o imagine foarte frumoasă despre sine și despre posibilitățile sale. În plus, ca mulți oameni de acest fel, în comunicarea cu cei „ierarhic inferiori" își lua un aer atât de important, de „șef", încât rezolvarea cu el a oricăror probleme devenea pur și simplu un chin. Nu accepta nici un fel de judecăți și observații critice, singura excepție fiind Brejnev. Dar chiar și atunci bombănea că cineva îl informează greșit pe secretarul general, că uneltește împotriva lui.

În „povestea cu castraveții" n-a stat să se opună, s-a orientat rapid. În oraș au apărut curând câteva mii de corturi și tarabe în care se vindeau legume, și problema a fost rezolvată. Pe coridoarele Kremlinului a început să umble un zvon șoptit: Andropov chiar s-a pus să facă ordine.

Dar această poveste are și un alt subtext. În lupta acerbă din culise dintre membrii conducerii,

Grișin era considerat de către unii un autentic pretendent la „tron”. Asemenea zvonuri apăruseră și în presa de peste hotare, iar Andropov, firește, le cunoștea. De aceea, în rugămintea de a ne amesteca în problema legumelor din capitală a jucat un rol și dorința lui de a dovedi că șeful Moscovei e incapabil să facă față chiar și unor probleme de nivel orășenesc.

Aproximativ în aceeași perioadă, într-unul dintre dialogurile mele cu el, Iuri Vladimirovici mi-a spus aparent în treacăt:

— Leonid Ilici mă roagă să mă apuc mai serios de politica de cadre. Mă gândesc că n-ar fi rău să examinăm câteva personaje care au devenit parcă prea de tot. Și m-a privit cu atenție. Ce crezi despre Medunov?

— Același lucru pe care vi l-am spus acum un an și acum doi, am răspuns eu.

La Centru ajungeau vești despre situația dificilă din ținutul Krasnodar, în particular despre faptul că în zona stațiunilor se formaseră niște structuri mafiote puternice, cu acces direct la aparatul de partid.

I-am amintit lui Iuri Vladimirovici despre discuția mea cu Medunov și despre sfaturile pe care i le dădusem: în primul rând, să se ferească de oamenii murdari, în al doilea rând, să se uite foarte bine la cadre și să le țină sub un control strict. Medunov mă ascultase atunci, cum se spune, numai cu o ureche. Era dispus să asculte ceea ce-i spuneau Leonid Ilici sau cel mult Suslov ori Kirilenko, dar nu pe altcineva. Considera că mă amestec în treburi care nu mă privesc, că urzesc împotriva lui cine știe ce planuri.

Povestindu-i lui Andropov despre discuția aceea, i-am spus:

— Iuri Vladimirovici, va trebui să-i raportați lui Leonid Ilici. Trebuie să prevedeți dinainte contextul real al întregii discuții.

— Înțeleg, a spus Iuri Vladimirovici. Dar asta este o problemă de partid, de stat, așa că trebuie rezolvată. Tu gândește-te ce variantă putem propune pentru transferul lui Medunov pe un alt post.

Am propus funcția de ministru adjunct al achizițiilor de fructe și legume. Ținutul Krasnodar era unul dintre principalii furnizori de legume și fructe.

În aparatul CC, asupra tuturor prim-secretarilor regionali, demiterea lui Medunov din funcție a produs o impresie puternică. Știau că era protejat de însuși secretarul general, îl considerau „intangibil" și deodată... Autoritatea lui Andropov a început să crească pur și simplu de la o zi la alta.

Dacă ne uităm însă cu atenție la aceste măsuri luate de Andropov, devine evident faptul că ele aveau în cea mai mare parte un caracter demonstrativ, erau, cum s-ar spune, „de unică folosință". Atmosfera de stagnare se amplificase la vremea aceea într-o asemenea măsură, încât chiar și aceste acțiuni, o ferestruică abia deschisă, creau iluzia unei suflări de vânt proaspete. Din nefericire, contradicțiile care se adunaseră în anii conducerii lui Brejnev erau atât de adânci, încât nu puteau fi rezolvate numai prin asemenea măsuri răzlețe.

Dat fiind că secretarul general era deja incapabil să manifeste inițiativă, ea nu era încurajată nici în cazul celorlalți membri ai Biroului Politic, pentru ca nu cumva, pe acest fundal, să sară în ochi posibilitățile limitate ale lui Brejnev. În particular, secretarul general nu mai putea, ca înainte, să călătorească prin țară. Asta însemna că și ceilalți, chiar dacă erau chemați de treburi, se străduiau să-și dozeze cu zgârcenie delegațiile.

Anturajul lui Brejnev trebuia să rezolve în mod constant și o altă sarcină: să creeze impresia că acesta desfășura o intensă activitate

organizatorică și creatoare. Și, pentru că el însuși nu mai putea să genereze idei noi, să scrie sau să țină discursuri, în numele său luau cuvântul tot felul de împuterniciți, ajutoare, consultanți, care compuneau permanent tot soiul de rapoarte și note, trimiteau scrisori și telegrame. Fiecare luare de cuvânt (desigur, „de importanță istorică") trebuia să aibă cel mai larg ecou. Toate secțiile CC trebuiau să inventeze „răspunsuri" care să demonstreze „rezonanța" cuvintelor lui Brejnev în toată țara și în toată lumea.

Că veni vorba, cunoașterea mecanismului de funcționare a puterii permitea luarea, pe alocuri, a unor măsuri raționale. Anturajul lui Brejnev nu avea, evident, suficiente idei, așa că, dacă sub ochii lor ajungea vreo „notă memorabilă", care punea și rezolva o problemă majoră în numele secretarului general, ajutoarele lui se agățau de prilejul oferit.

Am spus deja că „stabilitatea" dată de faptul că secretarul general era bolnav le convenea multor membri ai conducerii, care, practic vorbind, domneau, fără să fie controlați, asupra regiunilor și agențiilor aflate în grija lor. De o asemenea stabilitate erau interesați și cei din anturajul cel mai apropiat al lui Brejnev, o parte din aparatul CC, pentru că ea le asigura prosperitatea individuală. Toți știau că, odată cu schimbarea secretarului general, aveau să urmeze și schimbări de personal.

Era firesc ca, într-o asemenea stare de lucruri, sforile puterii și ale gestionării economiei să se mute tot mai mult în mâinile aparatului birocratic, și această mutare a avut consecințe păguboase. Nu doar că a dus la anularea oricăror rămășițe de democrație intrapartinică, dar a deschis drumul intrigilor funcționărești, care au început să joace uneori un rol hotărâtor în adoptarea deciziilor politice și mai ales în numirea cadrelor.

În această perioadă, ceea ce se considera a fi părerea sau poziția secretarului general nu mai era asta, deseori, decât în parte. Era mai degrabă poziția unuia sau a altuia dintre grupuri, a celui care reușise să aibă influență asupra lui în momentul respectiv.

În ultimii ani ai lui Brejnev, Biroul Politic ajunsese într-o stare inimaginabilă. Pentru a nu îngreuna situația lui Leonid Ilici, unele ședințe nu durau mai mult de 15–20 de minute. Adică ne lua mai multă vreme să ne adunăm decât să ne sfătuim. Cernenko se înțelegea dinainte cu noi ca, imediat după ce se punea o problemă sau alta, să reacționăm toți: „E clar!” Abia trecuți de prag, invitații trebuiau să se răsucească pe călcâie – dar, bineînțeles, se considera că Biroul Politic analizase lucrurile suficient.

Dacă se propunea spre dezbatere o problemă cu adevărat importantă pentru țară, toată nădejdea era în guvern. Dar, chiar și în acest caz, arareori avea loc o conversație substanțială. Se folosea o altă expresie tipizată: „Tovarășii au lucrat, a avut loc schimbul preliminar de păreri, specialiștii au fost consultați, există observații?” Ce observații să mai faci? Cel care se hotăra „să se bage”, să pună vreo întrebare, se trezea cu o privire chiorâșă din partea lui Cernenko.

Chiar și când se simțea mai bine, lui Brejnev îi era greu să urmărească mersul discuțiilor și să tragă concluziile. De aceea, atunci când se analizau probleme majore, el lua de obicei cuvântul primul și citea un text pregătit dinainte. După aceea dezbaterile erau considerate nepoliticoase, și din nou se auzea expresia: „Să fim de acord cu părerea lui Leonid Ilici... trebuie să adoptăm...” Brejnev însuși adăuga uneori că în proiect au fost scăpate următoarele aspecte, trebuie, pasămite, să insistăm asupra unui element sau a altuia. Toți se învoiau, la unison, și cu asta ședința se încheia.

Excepția, în materie de durată și de intensitate a dezbaterilor, o constituiau ședințele în care se adoptau proiectele planurilor anuale și ale bugetelor, pentru că de acestea erau legate interesele tuturor celor responsabili de un anumit domeniu sau de o anumită regiune. În aceste cazuri, ședința începea de obicei cu luarea de cuvânt a secretarului general. El citea textul introductiv, apoi deschidea discuțiile.

Se vorbea întotdeauna despre aceleași lucruri. Șcerbițki afirma necesitatea revizuirii fondurilor acordate Donbassului[135], „altfel metalurgia și minele din această regiune vor amenința producția de energie electrică nu numai din republică, ci și din întreaga țară". Kunaev își făcea griji pentru starea pământurilor desțelenite, pentru dezvoltarea nodului energetic Ekibastuz[136], solicita să i se mărească fondurile alocate. Grișin, ca întotdeauna, înșira cu solemnitate ceva tulbure, nesfârșit, și cerea și el să i se dea mai mulți bani. La fel de constantă era tema lui Rașidov: dezvoltarea unilaterală a regiunii Asia Centrală, problemele ocupării forței de muncă, ale creșterii numărului de locuri de muncă și, desigur, irigațiile.

Deși toate aceste probleme erau importante și complexe, nu aveau loc nici o discuție, nici un schimb de păreri, nici o ceartă. Nu-mi amintesc nici măcar un singur caz când proiectul de plan și de buget să fi fost întors din drum, trimis înapoi pentru a fi reformulat. Sincer vorbind, toate acestea aduceau a profanare și a furatul propriei căciuli.

La urma urmelor, pentru prelucrarea deciziilor pe diverse teme concrete fuseseră create peste 20 de comisii permanente și temporare, care pregăteau rezoluțiile. Biroul Politic nu făcea decât să le adopte. Comisia pentru China, Comisia pentru Polonia, Comisia pentru Afghanistan, comisii pentru diverse alte probleme interne și externe. Toate se întruneau obligatoriu în CC și

niciodată în afara lui, pentru ca Cernenko să le poată supraveghea activitatea. În fapt, comisiile acestea au început să ia locul și Biroului Politic, și Secretariatului. Cu vremea, ședințele Biroului Politic au devenit tot mai formale.

Și doar era o perioadă când multe evoluții negative din viața țării ar fi putut fi stopate, când s-ar fi putut iniția o serie de reforme. Dar vai! Timpul trecea fără întoarcere. În toată lumea, sub impulsul revoluției tehnico-științifice, aveau loc schimbări grandioase în sfera producției, a comunicațiilor, a vieții de zi cu zi, schimbări care transformau radical funcționarea societății. Alte țări, trecând uneori prin căutări dureroase, aleseseră să încerce să răspundă la provocările vremurilor, în timp ce sistemul nostru, care se baza, s-ar fi zis, pe o „teorie înaintată", pe o abordare planificată, sistemică și pe metode științifice de gestiune a economiei, respingea inovațiile, mergând împotriva cursului general al dezvoltării civilizației.

Moartea lui Brejnev

Leonid Ilici a murit pe neașteptate, ceea ce sună poate ciudat, pentru că, mulțumită televiziunii, starea lui de sănătate era cunoscută în toată țara.

Pe 7 noiembrie 1982, de aniversarea Revoluției din Octombrie, Brejnev, ca secretar general al CC al PCUS, președinte al Prezidiului Consiliului Suprem al URSS, comandant militar suprem și președinte al Consiliului Apărării Naționale, prezidase parada militară. Urmase o recepție festivă, la care el citise discursul de bun–venit. În mare, totul se desfășurase ca de obicei.

Pe 10 noiembrie eu am primit o delegație din Slovacia. Aveam cu membrii ei o discuție animată, când, pe neașteptate, am primit de la secretariat un bilețel: „Andropov vă invită urgent la el în cabinet. Știe că sunteți cu o delegație, dar vă roagă să vă

cereți scuze, să anunțați o mică pauză și să treceți imediat pe la dânsul”.

Când am intrat în cabinetul lui, Iuri Vladimirovici arăta, la exterior, destul de liniștit. Și totuși am simțit înăuntrul lui o uriașă încordare. Mi-a povestit cu voce egală că Viktoria Petrovna – soția lui Brejnev – ceruse ca lui anume să i se comunice urgent vestea morții lui Leonid Ilici și să i se transmită că era așteptat în dacea din Zarecie[137]. Nu voise să vadă pe nimeni altcineva. Andropov fusese deja acolo, discutase cu academicianul Ceazov, cu ofițerii de pază. Moartea survenise dimineață devreme.

Am tăcut amândoi. Apoi eu am spus:

— Deci, pentru CC a sosit momentul răspunderii. Trebuie să luăm o decizie și cred că ea vă va privi pe dumneavoastră.

Andropov nu mi-a răspuns. Relațiile dintre noi îmi permiteau să nu mă învârtesc în jurul cozii cu el, ci să port un dialog sincer, așa că l-am întrebat:

— V-ați întâlnit în „cerc restrâns”?

El a dat aprobator din cap. Da, se întâlniseră și căzuseră de acord asupra candidaturii lui. I-a numit pe Ustinov, Gromîko, Tihonov. Numele lui Cernenko nu l-a pronunțat, așa că nu pot să spun dacă luase și el parte la discuție.

— Orice s-ar întâmpla, nu puteți să refuzați.

În aceeași zi a avut loc ședința Biroului Politic. A fost creată o comisie, condusă de Andropov, care avea să se ocupe de organizarea înmormântării. A fost adoptat decretul corespunzător. S-a hotărât convocarea excepțională a plenarei CC al PCUS și, la propunerea lui Tihonov, candidatura lui Iuri Vladimirovici la postul de secretar general a fost aprobată în unanimitate. La plenară propunerea trebuia s-o facă, din partea Biroului Politic, Cernenko.

Deși s-a produs pe neașteptate, sfârșitul lui Leonid Ilici Brejnev nu a zguduit pe nici unul dintre noi, nu ne-a dezechilibrat. În acele zile toți, desigur, ne gândeam într-un fel sau altul la viitor, la starea în care se afla țara, la ceea ce ne aștepta mai departe. Pot să spun cu toată fermitatea: încă de pe atunci plutea în aer așteptarea unor schimbări majore.

Despre perioada celor 18 ani de conducere ai lui Brejnev, ca epocă de stagnare, s-a spus și s-a scris mult. Cred că această caracterizare are nevoie de mai multă detaliere și profunzime. Cu atât mai mult cu cât, în ultima vreme, se observă din partea forțelor conservatoare și fundamentaliste anumite încercări de a reabilita brejnevismul.

În plan politic, acesta nu a fost decât o reacție conservatoare la încercarea lui Hrușciov de a reforma modelul autoritar existent pe atunci în țară. La drept vorbind, reacția începuse încă de pe vremea lui Hrușciov, și ea a determinat caracterul contradictoriu al activității lui în țară și pe arena internațională. Cedând în fața presiunii aparatului de partid și de stat, Hrușciov nu a vrut totuși să abdice complet de la pozițiile sale reformatoare. După cum am mai scris, chiar și în schimbările haotice pe care le-a făcut în anii săi ultimi în partid și în gestionarea economiei se vedea năzuința de a slăbi autoritatea absolută a birocrației de partid și de stat. Un asemenea lider devenise nepotrivit pentru partid, și el a fost demis.

Brejnev cunoștea foarte bine starea de spirit a elitei de partid și de stat, a complexului militar-industrial, se baza pe ele și s-a bucurat de susținerea lor necondiționată, ducând, în esență, o politică dur neostalinistă.

În timpul lui Brejnev s-a vorbit foarte mult despre democrație, a fost adoptată, cu mare pompă, o nouă Constituție. Și în același timp s-a declanșat o luptă fără precedent împotriva celor care gândeau altfel: unii au fost aruncați în

închisoare, alții, ascunși în spitale psihiatrice, o a treia categorie au fost alungați din țară. S-a folosit pe larg o metodă veche, verificată – frica.

S-au făcut în toată această perioadă o mulțime de afirmații hotărâte despre necesitatea „economiei economicoase", despre intensificarea producției, accelerarea progresului tehnico-științific, lărgirea autonomiei întreprinderilor. Dar chiar și foarte modesta și timida „reformă a lui Kosîghin" din 1965 a fost întâmpinată cu o împotrivire furioasă și silită să eșueze. Plenara pe problemele progresului tehnico-științific n-a mai fost ținută, ci era amânată de la un an la altul. Economia a mers tot mai departe pe calea metodelor extensive, păguboase, falimentare.

Sub acoperirea unei campanii propagandistice masive, pasămite în sprijinul destinderii internaționale, cheltuielile de înarmare au continuat să crească chiar și după ce, cu prețul utilizării unor cantități uriașe de resurse, a fost atinsă paritatea strategico-militară cu SUA. Primăvara de la Praga a fost spulberată. Pentru prima oară după cel de al Doilea Război Mondial, forțele armate ale țării au fost târâte într-un conflict armat extern, în aventura militară vizibil dezavantajoasă din Afghanistan.

Dar lucrul care definește brejnevismul în istoria politică a țării este faptul că membrii conducerii sovietice s-au dovedit incapabili să răspundă provocărilor vremii. Fideli unor norme și reprezentări învechite, ei au ignorat apariția unor schimbări profunde în știință și tehnică, în condițiile de viață și de muncă ale oamenilor, ale țărilor și regiunilor, ale întregii comunități internaționale, schimbări care marcau nașterea unei noi civilizații. În interiorul URSS orice inovație se lovea de un zid, iar țara s-a trezit aruncată într-o fundătură, condamnată la stagnare pe termen lung și la o profundă criză socială.

Odată cu moartea lui Brejnev, problema s-a pus în termenii următori: va rămâne totul așa cum este, va continua societatea noastră să meargă la vale, sau se vor produce schimbări profunde, în primul rând, schimbarea conducerii politice? Întrucât țara noastră reprezenta una dintre pietrele de temelie ale întregii configurații mondiale, această întrebare îi neliniștea nu numai pe cetățenii noștri, ci și întreaga comunitate internațională.

Întorcându-mă la impresiile mele din acele zile, trebuie să spun că în colectivul personajelor principale de pe scena politică a țării se clarificaseră pe atunci două tendințe. Una era cea de a-l transforma pe Brejnev într-un nou „clasic", într-o „autoritate" supremă, cu ajutorul căreia vechiul lui anturaj se putea conserva la putere, iar noua conducere putea fi dintru început pusă să respecte niște reguli rigide. Cealaltă tendință îndemna la reținere în evaluarea perioadei brejneviste, pentru a face loc unei cât de mici posibilități de schimbare.

Ca și până atunci, aceste tendințe s-au manifestat nu în discuțiile publice și nu în încleștări pe față, ci deghizat, în cele mai subtile nuanțe, perceptibile numai de un ochi și de o ureche experimentate.

Înmormântarea însăși, organizată de serviciile conduse de Cernenko, a fost, cu aspectul ei somptuos și pompos, cum se spune, „la înălțime". La fel a fost și discursul lui Cernenko la plenara din 12 noiembrie. Konstantin Ustinovici a citit insistent cuvintele patetice scrise de secretarii lui despre „cel mai consecvent continuator al cauzei lui Lenin", despre teoreticianul remarcabil, înzestrat cu toate darurile și virtuțile imaginabile.

Stagnarea în politica de cadre, îmbătrânirea conducerii erau zugrăvite drept cea mai mare izbândă a lui Leonid Ilici, care crease un colectiv înțelept, competent și strâns unit de lideri politici. Cât despre afirmația din raportul lui Cernenko cum

că însuși Andropov și-a însușit cel mai bine stilul brejnevist de conducere și atitudinea protectoare a lui Brejnev față de cadre, pentru Iuri Vladimirovici acest compliment suna cel puțin dubios. Iar siguranța exprimată de Cernenko că spiritul colegial brejnevist nu va fi decât întărit de Andropov suna destul de clar: vezi Doamne, vom conduce împreună.

Societatea simțea nu doar că țara are nevoie de schimbări, ci și că se afla deja în ajunul lor. Pe acest fundal, elogiul lui Cernenko era o vizibilă exagerare. În acele zile am fost alături de Andropov și l-am văzut că își dă seama de necesitatea și de inevitabilitatea delimitării de multe aspecte ale epocii brejneviste. Își făcea cu adevărat griji cum vor fi receptate primele lui măsuri.

Discursul lui Andropov la plenara unde a fost ales secretar general s-a dovedit destul de reținut. Nu a existat în el nici o provocare deschisă, au fost rostite toate cuvintele cuvenite la moartea lui Brejnev, dar nu mai mult de atât. După această cuvântare Cernenko a fost cuprins definitiv de tristețe, deși trebuie observat că, în plan personal, Iuri Vladimirovici s-a purtat cu el foarte tolerant.

Conform unei decizii adoptate cu mult înainte, pe 15 noiembrie trebuia să aibă loc următoarea plenară a CC al PCUS, la care urmau să fie examinate proiectul planului de stat și al bugetului pe anul următor. Andropov își dădea seama că avea să trebuiască să iasă din cadrul ordinii de zi stabilite, să-și puncteze măcar viitorul curs. Plenara a fost amânată cu o săptămână.

127 Brejnev însuși era originar din Ucraina. (n.tr.)

128 Hatman cazac (cca 1595–1657). A semnat în 1654 un tratat cu Moscova care a dus la pierderea independenței Ucrainei. (n.tr.)

129 Înainte de a deveni președinte al KGB, Andropov fusese timp de șase ani șeful Secției pentru relațiile cu țările socialiste a CC

al PCUS și, din 1962, secretar al CC. (n.tr.)

130 El a ocupat postul de președinte al Consiliului de Miniștri după Kosîghin, în 1980. (n.a.)

131 Azi Aleea Romanov (n.a.)

132 Înainte să devină președinte al Consiliului de Miniștri, Tihonov fusese ministru adjunct al Metalurgiei grele și vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Planificare. (n.a.)

133 Sedmoi kontinent – lanț de supermarketuri cu prețuri mai ridicate; Piaterocika, Kopeika – lanțuri foarte ieftine (n.tr.)

134 Prim-secretarul comitetului orășenesc de partid din Moscova la vremea respectivă (n.tr.)

135 Mare bazin de extracție a cărbunelui din regiunea Donețk, Ucraina (n.tr.)

136 Oraș din Kazahstan din împrejurimile căruia se extrage cărbune. Deține de asemenea o termocentrală de mare putere. A cunoscut o dezvoltare accelerată după război. (n.tr.)

137 Suburbie a Moscovei (n.tr.)

CAPITOLUL 10

Cele 450 de zile ale lui Andropov ca secretar general

Soarta a făcut ca Andropov și Cernenko să funcționeze ca secretari generali succesivi aproximativ 850 de zile. A fost o perioadă chinuitoare pentru țară. În acești doi ani și patru luni s-a petrecut ceea ce avea să determine schimbarea de generații de la vârful puterii în URSS.

Fără o descriere în detaliu a modului în care, în tot acest timp, s-au succedat intrigile politice nu se poate înțelege venirea mea la putere. O să mă străduiesc să redau în amănunt ce și cum s-a petrecut în această perioadă, ce importanță a avut fiecare fapt, ce putea să se întâmple după moartea lui Iuri Andropov, apoi și a lui Konstantin Cernenko. Doar am luat parte în mod direct și intim la toate aceste procese.

Primele zile ale lui Andropov în funcție au fost extrem de încordate. Trebuia, în primul rând, hotărât cum avea să se procedeze în ceea ce privește cuvântarea la plenară, pregătită inițial pentru Brejnev. Ea nu putea fi folosită, bineînțeles, decât ca punct de plecare pentru ideile și planurile noului secretar general. Dar pe el îl neliniștea

gândul ca o formulare atât de în pripă a propriilor direcții să nu sune pretențios: vezi Doamne, nu trecuse nici o săptămână și lui totul îi era deja clar.

Eu i-am prezentat următoarea părere:

— Într-o săptămână n-o să reușiți, bineînțeles, să elaborați un întreg program. Dar să puneți accentele necesare, să formulați corect problemele principale, să vorbiți în așa fel încât tuturor să le fie clar ce decizii corespund ideilor dumneavoastră și au perspectivă, toate acestea sunt perfect posibile.

Știu că Andropov s-a sfătuit și cu alții.

Plenara a avut loc pe 22 noiembrie. Discursul lui Andropov – noul secretar general – a fost reușit. În ciuda tuturor clișeelor și stereotipiilor caracteristice perioadei, el conținea abordări noi. Iuri Vladimirovici a vorbit despre neajunsuri serioase ale economiei, despre neîndeplinirea a două planuri cincinale și despre cum aceste lucruri dictează necesitatea perfecționării mecanismului economic, al gestiunii și al planificării, necesitatea lărgirii autonomiei întreprinderilor, a stimulării productivității muncii, inițiativei și spiritului întreprinzător. Aceste afirmații au fost întâmpinate aprobator. Cu deosebită înflăcărare au fost primite cuvintele lui Andropov despre întărirea exigenței, a disciplinei și a controlului asupra deciziilor adoptate. De delăsare și dezorganizare generală toată lumea era sătulă.

Desigur, multe teme de cea mai mare importanță au fost doar anunțate în cuvântarea noului secretar general, dar chiar și numai acest lucru era foarte important pe moment. În cursul pregătirii raportului, toată lumea fusese de acord că era nevoie de o concepție principial nouă de gestionare a economiei. Care anume? – la această întrebare nu exista încă răspuns. Și atunci Andropov a înscris cu mâna lui în text o frază despre faptul că el nu are rețete deja pregătite pentru toate întâmplările care survin în viață. Fraza

părea să invite partidul și societatea la o căutare în comun.

În cursul discuțiilor pregătitoare, Andropov a afirmat nu o dată că el nu va merge la plenară până când discursul lui nu va face referire la răspunderea șefilor acelor ministere unde treburile mergeau deosebit de prost. De aceea în raport au și fost înscrise pasaje foarte critice la adresa funcționării Ministerelor Transportului, Metalurgiei și Construcțiilor, care an de an amânau satisfacerea nevoilor economiei naționale. Iar în scurt timp conducătorii acestor ministere – Pavlovski, Kazaneț și Novikov – au fost îndepărtați din funcție.

Împreună cu Arbatov, Bovin și Aleksandrov, Andropov a lucrat serios la capitolul de politică externă al raportului.

S-a referit în el și la temerile exprimate în Vest că, odată cu moartea lui Brejnev, politica noastră externă se va schimba în rău, observând cu sarcasm că, nu demult, însăși această politică fusese supusă unei critici nemiloase. Aici trebuie spus că, în toți anii anteriori, Iuri Vladimirovici participase el însuși la elaborarea politicii externe, la eforturile de destindere internațională, și acum afirma direct că acestea nu fuseseră un episod întâmplător în istoria omenirii, ci drumul pe care ar fi trebuit să se meargă.

Clarificând poziția URSS în negocierile pe problema dezarmării, Andropov a spus că vede sarcina țării nu în repararea divergențelor existente, așa cum făceau de regulă partenerii noștri de negocieri. Pentru noi negocierile erau un mijloc de unire a eforturilor mai multor state cu scopul de a obține rezultate utile pentru toate părțile. A fost lansată și o invitație: înghețarea cursei înarmărilor, a arsenalelor nu trebuie să fie realizată numai de o singură parte. S-a pronunțat Andropov și pentru înnoirea relațiilor cu China, de dragul cărora trebuia depășită „inerția

prejudecăților”. Aceste cuvinte din discursul său au fost întâmpinate cu aplauze.

În primele zile și săptămâni toată lumea a urmărit cu atenție pașii concreți ai secretarului general. Andropov a decis să folosească această primă plenară „a sa” și pentru a propune anumite schimbări de cadre.

Încă din vară, pe vremea când Brejnev era în concediu, eu pregătisem un referat pe probleme de politică economică. Propusesem în el să fie creată o comisie a Biroului Politic pe problemele politicii economice. Înainte să trimit referatul lui Brejnev, în Crimeea, i l-am dat lui Iuri Vladimirovici să-l citească. El a făcut câteva corecturi și a spus că va susține propunerea. După aceea am discutat din nou cu Cernenko, cu ajutoarele lui Brejnev. Ei au luat referatul, dar lucrurile s-au oprit aici. Curând a ajuns până la mine zvonul că unii văzuseră din nou în propunerea mea pretenții de a prelua, prin intermediul acestei comisii, controlul asupra guvernului.

Asemenea supoziții și bănuieli se înmulțeau. Nimeni nu se gândea la ceea ce era efectiv de făcut, mai exact, în spatele fiecărui gest presupuneau întotdeauna un interes personal. Dar decizia trebuia promovată, așa că, în proiectul de referat, am făcut ca adresarea din partea mea să sune ca din partea secretarului general. Abia apoi i l-am trimis lui Leonid Ilici. El m-a sunat din Crimeea:

— Am aici referatul tău. Ai scris totul bine, dar la sfârșit ai scrântit-o – iar o comisie! Nu le suport, nu produc decât vorbărie goală. Naiba știe câte sunt deja și tu vii cu încă una. Uite deci ce propunere am: hai să creăm în CC o secție economică și tu gândește-te pe cine pui în ea. Conducătorul trebuie să fie un om cu scaun la cap, care să se ocupe numai de asta.

Nici n-aș fi putut visa la un răspuns mai bun la propunerea mea.

Acum, când m-am apucat să discut cu Iuri Vladimirovici candidatura șefului secției, am insistat ca acesta să fie un om complet nou. Alegerea a căzut asupra lui Nikolai Ivanovici Rîjkov, care pe atunci lucra ca prim-vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Planificare. Mie mi se părea că, în ciuda unei anumite înclinații către abordările tehnocratice, el ar fi fost capabil să vadă departe, să fie receptiv la idei noi. La plenara din 22 noiembrie 1982, Rîjkov a fost ales secretar al CC.

Cu Andropov Nikolai Ivanovici a stabilit relații bune. Îl idolatriza pe Iuri Vladimirovici și trăia cu mare emoție fiecare dialog cu el. Cât despre mine, după ce Rîjkov a fost primit în CC, colaborarea dintre noi a devenit strânsă și permanentă. Andropov, că veni vorba, urmărea această colaborare cu atenție, voia ca în anturajul său să se găsească oameni care nu numai gândeau la fel, ci erau și legați prin relații camaraderești.

Tot atunci Andropov a vrut să facă schimbări și în structurile ideologice ale CC. Toată activitatea acestora avusese până atunci, în esență, drept scop rezolvarea unei singure sarcini – apologia lui Brejnev, a personalității, stilului și politicii lui. Din 1976 secretar al CC pe probleme de ideologie era Mihail Vasilievici Zimeanin, la a cărui avansare pe post contribuise Cernenko. Lucrau în deplin acord.

La început am crezut că Andropov are de gând să facă niște schimbări radicale în acest domeniu. Spusese nu o dată că e nevoie de o discuție serioasă pe problemele ideologice, amintise de referatul pe care el însuși i-l înmânase lui Leonid Ilici pe această problemă.

Ulterior Andropov mi-a trimis și mie acest referat, care, ca să spun drept, m-a dezamăgit: nu era în el nici o noutate deosebită. Se spunea că erau de dorit schimbarea stilului general al propagandei, refuzul stereotipiilor învechite. Dar de necesitatea reinterpretării teoretice a noii

realități nu era nici pomeneală. Mai mult, dat fiind că fusese pregătit de către aparatul KGB, într-o anumită măsură el reflecta spiritul acestuia. Accentul se punea în primul rând pe „instaurarea ordinii", pe întărirea „poziției ofensive" în ideologie.

Poate de aceea nu m-am mirat că schimbările făcute de Andropov în această privință s-au dovedit nesemnificative. Zimeanin a rămas la locul său, iar șeful Secției de propagandă a CC, E.M. Teajelnikov, a fost înlocuit în decembrie 1982 cu Boris Ivanovici Stukalin. Acesta era, desigur, un om mai serios, dar parcă prea precaut, n-ar fi îndrăznit să facă nici un pas de unul singur. Cu alte cuvinte, Iuri Vladimirovici a vrut să îndrepte aparatul ideologic, dar fără să-i schimbe mecanismul și esența funcționării.

S.P. Trapeznikov, șeful unei alte secții importante (coordonată tot de Zimeanin), cea care se ocupa de știință și de institutele științifice, a fost înlocuit în vara lui 1983. El ocupase acest post în 1965 numai datorită lui Brejnev, cu care lucrase în Moldova, și rezistase în funcție atâția ani exclusiv grație sprijinului secretarului general și al lui Cernenko, reușind în tot acest timp să îngreuneze la culme relațiile dintre CC și Academia de Științe. Pentru majoritatea oamenilor de știință, pentru intelectualitate în general, Trapeznikov era o figură absolut odioasă.

De două ori adunarea generală a Academiei îi respinsese candidatura atunci când voise să devină membru corespondent. Abia a treia oară, în 1976, în urma presiunii foarte puternice exercitate de CC, Trapeznikov reușise să-și atingă scopul, dar la următoarele alegeri, când candidase pentru statutul de academician plin, suferise din nou un eșec. Desigur, aceste nereușite nu erau decât urmarea dogmatismului său îngust și a intoleranței ideologice, care miroseau de la o poștă a stalinism. Citindu-i cartea *La răscrucile istoriei*, m-am

convins: un astfel de om putea fi ținut la conducerea științei numai de către cei care nu se gândiseră niciodată nici măcar la schimbări și reforme parțiale.

Eu l-am propus pe Vadim Andreevici Medvedev, pe care îl știam de la începutul anilor 1970. Se bucura de autoritate printre colegii economiști ca om creator, cu vederi progresiste. Andropov m-a însărcinat să mă întâlnesc cu el. Medvedev, care pe atunci era rector al Academiei de Științe Sociale, a întâmpinat propunerea de a se muta cu serviciul la CC fără entuziasm. Munca științifică îl atrăgea mult mai mult decât cea în aparatul de partid, nu avea ambiții de parvenire. Cunoscându-i simțul de răspundere, i-am spus că e nevoie de un conducător al Secției pentru știință care să conștientizeze necesitatea unor schimbări în viața țării. Argumentul meu a funcționat și Medvedev a anunțat că e gata să lucreze împreună cu noua conducere.

După această discuție a avut loc întâlnirea lui cu Andropov. Vadim Andreevici a făcut, se vede, impresie bună. Iuri Vladimirovici i-a aprobat numirea și, amintindu-și de Trapeznikov, a glumit:

— Vă sfătuiesc insistent să nu încercați imediat să deveniți academician.

De altfel, nu era doar o glumă. Aspirația lucrătorilor din aparatul de partid, inclusiv a lucrătorilor CC al PCUS, de a scrie teze de doctorat devenise generală. Unii, desigur, își căpătaseră titlurile științifice pe merit, dar erau mai mulți cei care „răzbiseră” în știință mulțumită poziției lor sociale. Susținând o teză de doctorat, birocrații își creau o plasă de susținere și, dacă soarta li se complica, se transferau pe posturi de conducere în institute științifice sau în unități de învățământ.

S-a pus și problema schimbării șefului Secției organizatorice și a activității de partid, Ivan Vasilievici Kapitonov. Omul era un soi de imitație

palidă a lui Brejnev, toată politica stagnării în domeniul cadrelor se realizase prin intermediul lui. Îmi amintesc că trecea uneori pe la mine și, desfăcând brațele cu un aer pierdut, spunea:

— De nu știu câtă vreme tot car cu mine materiale despre cinci tovarăși, trebuie schimbați, dar nu știu dacă Leonid Ilici va fi de acord.

Era greu de găsit un om mai puțin hotărât. Când participa la ședințele Biroului Politic și ale Secretariatului, încerca să prindă cele mai subtile nuanțe ale stării de spirit, să se orienteze dincotro bate vântul și, pe cât posibil, să-i îmbuneze pe toți membrii conducerii.

Când a venit vorba despre posibile candidaturi pentru Secretariatul CC, eu am spus că acolo e nevoie de oameni de genul lui Ligaciov. Îmi plăceau energia și încăpățânarea lui. Activând în CC, ținusem tot timpul legătura cu Ligaciov, prim-secretarul comitetului de partid din Tomsk, îi văzusem dorința sinceră de a face mai mult pentru regiunea sa, mai ales în chestiunea aprovizionării cu produse alimentare. Ligaciov se distingea printre secretarii de comitete regionale nu numai prin pragmatismul său, ci și prin orizontul intelectual, prin cultura generală.

Mi-am exprimat deci susținerea pentru Ligaciov. Gromîko m-a aprobat, spunând că îl cunoaște pe Egor Kuzmici din delegațiile în străinătate și că îi făcuse impresia unui om de calitate, integru, principial.

— Păi atunci de ce să căutăm un om „de genul lui Ligaciov”, dacă îl avem pe Ligaciov? a râs Andropov.

Așa că ne-am înțeles. L-am invitat pe Egor Kuzmici la CC. Cum m-am și așteptat, el a primit imediat propunerea și practic în câteva zile problema a fost rezolvată. În vara lui 1983 a fost numit șef de secție, iar pe 26 decembrie, la plenară, a fost ales secretar al CC.

Tot atunci s-a mai produs o schimbare – a fost demis Pavlov, administratorul CC al PCUS, care ocupa acest post din 1965. Oricine cunoaște cât de puțin viața internă a aparatului de partid al PCUS știe că administratorul era una dintre cele mai influente figuri, pentru că în mâinile lui erau concentrate toate bunurile materiale. Verificările făcute de Andropov au scos la iveală diferite abuzuri și mașinațiuni în gestionarea lor. Deosebit de multe au fost descoperite în cazul construcției unor obiective foarte scumpe, precum hotelul Okteabrskaia de pe strada Dimitrov din Moscova și sanatoriul Iujnîi din Crimeea. Neorânduieli și dezorganizare s-au găsit și în editura Pravda, care lucra sub îndrumarea administratorului CC.

Problema urmașului lui Pavlov s-a rezolvat greu. Cernenko voia să pună în acest post pe un om loial lui. Eu insistam asupra numirii lui Krucina, pe care îl știam de mulți ani. Era un om ordonat, foarte bine pregătit, cu inițiativă și în același timp precaut și cu un mare simț al răspunderii. Se putea pune bază pe el, eu îi acordam toată încrederea.

Un ecou extraordinar au avut schimbările de personal făcute la nivel de ministere. Am amintit deja că, imediat după ce a fost ales, Andropov a reușit să înlocuiască trei miniștri. În condițiile politicii de „stabilitate a cadrelor” care domnise timp de două decenii, a demite chiar și pe cel mai evident leneș sau incapabil părea imposibil. Cu atât mai mult dacă venea vorba de oameni precum Ignati Trofimovici Novikov, care, în orice discuție serioasă, de îndată ce erau fie și numai menționate neajunsurile din domeniul construcțiilor, se apuca să spună aparent fără nici o legătură și pe un ton prietenos:

— Știți că la școală am stat cu Leonid Ilici în aceeași bancă?

Problema înlocuirii lui Novikov s-a pus în legătură cu faptul că la Atommaș[138], uzina nu

demult construită în Volgodonsk, începuse brusc afundarea clădirilor și a construcțiilor anexe. A reieșit că, în timpul efectuării calculelor preliminare și chiar a construcției, se dăduse dovadă de o lipsă de răspundere strigătoare la cer. La ședința Biroului Politic la care s-a dezbătut această problemă, dialogul a început în stilul obișnuit: trebuie să formăm o comisie, să facem o analiză și abia apoi să decidem.

Andropov a întrerupt tăios discuțiile, anunțând că toate acestea sunt vorbărie goală, veșnicele parlamentări lipsite de simțul răspunderii care nici măcar nu merită ascultate. Și a propus ca Novikov să fie imediat destituit. E drept că, ulterior, această decizie a fost ușor corectată – Novikov a făcut o cerere și a ieșit la pensie. Dar „explozia" lui Iuri Vladimirovici, om în general delicat în comportament, a fost ținută minte.

O rezonanță și mai largă, aș spune chiar un șoc, a stârnit înlocuirea în decembrie 1982 a lui Șciolokov din postul de ministru de Interne. Iuri Vladimirovici vorbise și înainte, și nu o singură dată, despre faptul că sistemul Ministerului de Interne era corupt, că existau semne ale alierii lui cu structurile mafiote și că, în aceste condiții, ministerul nu este capabil să se împotrivească criminalității în creștere. Dar să se atingă de Șciolokov, pe care Leonid Ilici îl protejase din toate puterile, nu putuse până atunci.

Îi stârnea nemulțumire și activitatea noului președinte al KGB, Fedorciuk. Încă pe timpul lui Brejnev îl întrebasem cum lucrează urmașul său, iar Iuri Vladimirovici îmi răspunsese fără tragere de inimă:

— Nu discut cu el decât atunci când mă sună, dar asta se întâmplă extrem de rar. Se spune că a pus sub semnul întrebării anumite reorganizări pe care le-am făcut în comitet[139]. În general, dovedește inițiativă, deși, cum mi s-a transmis, este foarte orientat spre conducerea Ucrainei. Dar

nu vreau să-mi bag nasul nepoftit în această situație, este domeniul secretarului general.

Atitudinea lui era de înțeles, pentru că președintele KGB raporta direct secretarului general, plus că alegerea lui Fedorciuk fusese făcută de însuși Brejnev. Și iată că acum, dintr-o singură lovitură, Andropov rezolva două probleme: Șciolokov a fost demis și trimis în rezervă, iar Fedorciuk, ca să nu iasă conflicte cu Ucraina și cu Șcerbițki, a fost numit noul ministru de interne. Pe postul de președinte al KGB a fost confirmat fostul prim-adjunct al lui Andropov, Viktor Mihailovici Cebrikov, care peste un an a fost ales candidat la Biroul Politic.

Cum vedeți, începeau să se producă schimbări la nivelul cel mai înalt.

Pe 22 noiembrie 1982 s-a încheiat povestea – mult prea lungă – a scoaterii din funcția de membru al Biroului Politic a secretarului CC Kirilenko. Starea lui de sănătate, mai exact, marasmul în care se cufundase atinsese un asemenea nivel încât era deja imposibil de ascuns. În urma unor schimbări profunde în funcționarea creierului, procesul de dezintegrare a personalității sale se intensificase brusc. Când, în martie 1981, la al XXVI-lea Congres, i se ceruse să facă propuneri pentru noua componență a CC, el reușise să stâlcească numele de familie al multor candidați, deși cuvintele fuseseră tipărite special pentru el cu cele mai mari litere. Sala reacționase cu nedumerire și cu chicote. Asemenea întâmplări nu se uită și fac o impresie mai puternică decât orice recomandări politice.

Și totuși, chiar și după acest episod, amintindu-și de vechea lor prietenie, Brejnev îl inclusese pe Kirilenko în componența noului Birou Politic. Dar boala progresa. Sub ochii tuturor, secretarul CC a început să piardă deseori firul discuției, nu-i recunoștea pe unii colegi. În fine,

Brejnev l-a însărcinat pe Andropov să discute cu el și să obțină de la el o cerere de ieșire la pensie.

Despre dialogul care a avut loc mi-a povestit mai târziu Iuri Vladimirovici. A venit în cabinet la Kirilenko și, străduindu-se să nu-l jignească, dar în același timp destul de ferm, a început:

— Andrei, înțelegi, noi toți suntem tovarăși vechi. Vorbesc în numele tuturor celor care au nutrit și nutresc față de tine un mare respect. Toată lumea este de părere că starea sănătății a început să aibă o influență notabilă asupra activității tale. Ești bolnav, trebuie să te tratezi. Problema trebuie rezolvată.

Kirilenko s-a emoționat, a început să plângă. Era foarte greu să stai de vorbă cu el, dar Andropov a continuat:

— Înțelege, Andrei, acum trebuie să decidem lucrurile de principiu. Du-te în concediu – o lună, două, cât îți trebuie. Ai să păstrezi tot ce ai – mașina, dacea, serviciile medicale, tot. Este o discuție colegială, dar trebuie totuși ca inițiativa să-ți aparțină. Amintește-ți, Kosîghin se simțea mult mai bine și totuși a scris...

— Bine, Iuri, a reușit să rostească în cele din urmă Kirilenko, dacă așa stau lucrurile, dacă chiar trebuie... Dar te rog ajută-mă să scriu cererea, pentru că singur n-am să pot.

Andropov i-a schițat repede o cerere. Andrei Pavlovici a transcris-o cu mare greutate cu propria mână. Lucrurile fuseseră lămurite. Iar pe 22 noiembrie, după moartea lui Brejnev, chestiunea a fost definitiv rezolvată la plenara CC.

La aceeași plenară a fost ales membru al Biroului Politic Heidar Aliev. Când, mai apoi, l-am întrebat pe Andropov de ce se oprise asupra acestei candidaturi, el mi-a răspuns, fără tragere de inimă și evaziv, că lucrurile fuseseră aranjate dinainte de Brejnev și că el nu voise să schimbe această decizie.

Fără îndoială, Aliev era un politician important. Inteligent, plin de voință, calculat. La început, observându-i activitatea în Azerbaidjan, nu mă îndoisem că reprezintă un opozant convins al corupției, al economiei subterane. Se apucase energic de rezolvarea multor probleme legate de dezvoltarea republicii, mai ales de agricultură, implementase o serie de programe. Toate acestea erau spre lauda lui.

Dar treptat, cercetând mai în detaliu situația din Azerbaidjan, am înțeles că la baza schimbărilor care se petreceau se aflau motive nu tocmai limpezi. Uneori mi se mai întâmplă să aud, în aprecierea activității politice a cuiva, că nu au importanță motivațiile sale interioare, că important este numai rezultatul final. Nici vorbă. Toată experiența mea demonstrează faptul că motivele, mai ales dacă nu sunt foarte nobile, se reflectă întotdeauna asupra rezultatelor. Vechiul clan conducător, care pătrunsese, asemenea unei metastaze, în toate structurile de la vârful republicii și care fusese alungat de Aliev pe motiv de corupție și ineficiență în muncă, începea să fie înlocuit de un nou clan, așa-numitul „grup din Nahicevan". Dominau, ca și înainte, legăturile de rudenie, aproape până la al zecelea grad. După ce-și crease în acest fel o bază de susținere trainică, dominată de principiul de clan, Aliev ajunsese nu să conducă, să stea în fruntea republicii, ci să o stăpânească. Și toate adunările, manifestațiile, întâlnirile cu presa, cu poporul și celelalte atribute democratice afișate erau numai o fațadă, care nu schimba cu nimic esența și metodele acestei stăpâniri.

Și un asemenea om pătrundea acum în Biroul Politic. Nu era vorba, desigur, de nici o promisiune făcută lui Brejnev. Aliev lucrase multă vreme în KGB. Andropov era pentru el nu numai un fost șef, ci și o autoritate de netăgăduit. De aceea,

prezența lui Aliev în componența Biroului Politic întărea poziția lui Iuri Vladimirovici. Asta era tot.

La fel de bine cunoștea Iuri Vladimirovici calitățile personale ale lui Grigori Vasilievici Romanov[140]. Știa că este un om limitat, cu apucături de șef, vedea că la ședințele Biroului Politic rareori avansa vreo idee sau propunere la obiect. Și totuși în iunie 1983 l-a mutat din Leningrad la Moscova, recomandând plenarei să-l aleagă secretar al CC.

Pe vremea aceea, treburile militare ale țării, și pe partea statală, și pe latura de partid, se concentraseră în mâinile lui Ustinov. Iuri Vladimirovici considera că o asemenea focalizare a puterii într-un domeniu atât de important este periculoasă, că, în interesul țării și chiar al lui Dmitri Fiodorovici, ea trebuie diminuată. Dar voia să rezolve problema în așa fel încât însuși Ustinov să înțeleagă și să accepte situația.

— Nu vreau, îmi spunea Andropov, ca Dmitri să se supere, pentru că el este nu doar un om de bază al meu, ci și un camarad.

Secretarul CC responsabil de industria de apărare trebuia ales dintre membrii conducerii, și Andropov a presupus că Ustinov n-o să aibă nimic împotriva lui Romanov. Așa s-a și întâmplat.

S-au produs și alte schimbări în Biroul Politic. În 1983 a venit la Moscova din Krasnodar Vitali Ivanovici Vorotnikov, care l-a înlocuit pe Solomențev în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri al RSSFR. În iunie, la plenara CC, a fost ales candidat, iar în decembrie, membru al Biroului Politic. Solomențev la rândul său, după ce a fost numit președinte al Comitetului Controlului de Partid de pe lângă CC al PCUS, a fost și el transformat din candidat în membru plin al Biroului Politic.

Aceste mișcări de trupe în eșalonul superior al puterii nu au fost interpretate de toată lumea la fel. Unii se bucurau, văzând în noile numiri și

transferuri zălogul viitoarelor schimbări pentru țară. Alții arătau apăsați și prost dispuși, căci se temeau în primul rând pentru propria carieră.

O stare de spirit proastă avea Cernenko – și nu se sfia să o arate. Formal, el ocupa postul de „al doilea secretar", dar în realitate multe chestiuni dintre cele mai importante se rezolvau în mod clar fără el. Probleme își făceau și Tihonov, Șcerbițki, Dolghih.

Dolghih era reprezentantul clasic al „corpului de directori" – serios, apt de muncă, competent ca specialist. Își făcea treaba cu mare râvnă. După ce a devenit secretar al CC, a coordonat, din 1972, industria grea. Îi plăcea să demonstreze că domeniul lui este cel mai important. Voi, pasămite, bineînțeles, faceți și voi acolo câte ceva, dar fără industria grea n-ați fi nimic.

Se certa cu toată lumea, cu toți cei responsabili de alte domenii, își apăra cu încăpățânare poziția – și asta stârnea respect. Dar nu tocmai rar se întâmpla și să exagereze. Resortul vanității se dovedise la el destul de strâns. Era gata să se apuce de orice treabă numai dacă aceasta îi promitea recunoașterea și avansarea în cariera politică. Atunci când, în mai 1982, a fost ales candidat al Biroului Politic, a început să poarte acest titlu cu cea mai mare mândrie, fără să-și uite rangul nici măcar în discuțiile cele mai banale.

La un moment dat au început discuțiile despre formarea Secției economice a CC. Vladimir Ivanovici nu se îndoia că lui îi va fi încredințată șefia acesteia. Păi cui altcuiva? A început să ducă o activitate neobosită: la fiecare plenară pregătea fie o luare de cuvânt, fie un referat cuprinzător. Și deodată s-a trezit că se înșelase. În funcția respectivă a fost numit Rîjkov. Dolghih a perceput această numire ca pe o lovitură la adresa autorității sale personale, cu atât mai mult cu cât înainte colaborase strâns cu Nikolai Ivanovici.

Foarte greu s-a înțeles Andropov cu Șcerbițki, care în Ucraina, mai ales în cercurile de partid, avea o autoritate indiscutabilă. În plan moral, Șcerbițki era, fără îndoială, un om profund decent. Tehnocrat din fire, își urma cu consecvență linia politică în Ucraina: acorda multă atenție economiei, mai ales exploatării cărbunelui și metalurgiei, nu uita nici de agricultură. Și, lucrul cel mai important, reușise să insufle, într-o anumită măsură, cadrelor de partid simțul răspunderii față de munca încredințată.

Vladimir Vasilievici se caracteriza de asemenea printr-o lipsă de toleranță față de naționalism. Ca și alți lideri de republică, putea să mormăie și să se plângă că Centrul nu îi oferă drepturi și puteri, „chiar și ca să îi trimit o telegramă lui Jivkov trebuie să primesc învoirea Biroului Politic de la Moscova”. Dar, adoptând de la bun început o poziție de condamnare a „ezitărilor naționaliste și a cochetăriei cu naționalismul caracteristice lui Șelest” (predecesorul său în funcție), nu se dezisese de ea. Internaționalismul lui era întru totul demn de laudă – dacă n-ar fi căzut în extreme. De pildă, Șcerbițki s-a angajat într-o polemică aprinsă cu scriitorul Oles Goncear, după apariția romanului acestuia *Catedrala*. Discuția n-a făcut decât să aprindă pasiunile și a compromis bunele sale legături cu o parte a intelectualității ucrainene.

Cu Șcerbițki se rezolva greu și problema cadrelor. Pentru că el însuși era, cum am mai spus, un personaj cu adevărat remarcabil, îi strivea, într-un fel, pe oamenii din jur. Chiar și la exterior arăta ca un soi de bolovan uriaș, greu de clintit, ceea ce, într-o anumită măsură, îi sporea prestanța și stârnea respect.

Dar afirmația lui Brejnev că în Vladimir Vasilievici își vede „urmașul” l-a orbit, se vede, pe Șcerbițki. În ajunul morții lui Leonid Ilici el a manifestat un activism deosebit, se străduia să nu-i

scape nici unul dintre evenimentele de la vârf, se suna și se întâlnea în mod regulat cu Fedorciuk, fostul șef al KGB Ucraina.

După ce secretar general a fost ales Andropov, relațiile lui cu Șcerbițki au părut să fie, la exterior, absolut normale, dar între ei se simțea tot timpul un soi de concurență, existau anumite pretenții reciproce neformulate. Nici unul nu voia să vină în întâmpinarea celuilalt. Altfel cum se poate explica faptul că, în tot timpul cât Iuri Vladimirovici a fost secretar general, Șcerbițki nu i-a trecut niciodată pragul cabinetului? Eu am văzut ce chin erau pentru amândoi chiar și rarele convorbiri la telefon.

În ce-l privește pe Tihonov, el a decis fără nici o justificare că, din cine știe ce motive, Andropov îi este în primul rând lui îndatorat pentru alegerea sa ca secretar general, și de aceea miza pe o susținere completă și necondiționată din partea lui Iuri Vladimirovici, ba chiar se purta puțin cam relaxat, ca să nu spun obraznic.

— Fii atent, i-a spus el în zilele acelea lui Andropov, tu cunoști bine organele administrative, ideologia, politica externă. Iar de economie o să mă ocup eu.

După ce Andropov ne-a dat mie, lui Rîjkov și lui Dolghih sarcină să facem o listă a problemelor urgente legate de îmbunătățirea gestionării economiei, de planificare și de lărgirea autonomiei întreprinderilor, Tihonov s-a neliniștit foarte tare, pentru că „trioul” nostru luase legătura cu vicepreședinții Consiliului de Miniștri și cu specialiștii Comitetului de Stat pentru Planificare. Toate acestea i-au stârnit fără întârziere o stare de tensiune. Ca să o risipească, Iuri Vladimirovici a anunțat că el are încredere în Tihonov și îl susține, iar după câtăva vreme mi-a spus:

— Mihail, te rog, fă totul în așa fel încât să nu strici relațiile cu Tihonov. Știi doar cât de importante sunt pentru mine.

Am înțeles că secretarul general se temea ca nu cumva Tihonov să se alieze cu Cernenko.

Andropov trebuia să preia controlul asupra situației, și cea mai importantă pentru el în acel moment era coordonarea forțelor, repartizarea lor în echilibru. Atrăgându-i la conducere pe Aliev, pe Vorotnikov, pe Cebrikov, Rîjkov și Ligaciov, el și-a întărit serios poziția. Dar se străduia în același timp să evite nemulțumirile și înrăutățirea relațiilor cu Cernenko, Tihonov, Grișin, Șcerbițki, să facă în așa fel ca toți membrii conducerii să aibă sentimentul că participă la cursul politic promovat de el.

Când ai să ajungi la vârsta mea ai să înțelegi

Primele luni de muncă ale lui Andropov ca secretar general ne-au apropiat și mai mult. Simțeam că are încredere în mine.

Prima problemă pe care a trebuit s-o rezolvăm, imediat după alegerea lui, avea un caracter excepțional. Încă pe vremea lui Brejnev, luând act de starea jalnică a bugetului, Biroul Politic adoptase decizia de a crește prețurile la pâine și la țesăturile de bumbac. Împreună cu scrisorile aferente, acest document fusese trimis în teritoriu și așteptase, în pachete tipărite, în seifurile prim-secretarilor comitetelor regionale și ai CC-urilor din republici, care ar fi trebuit să le desfacă în ajunul zilei de 1 decembrie 1982.

Andropov ne-a rugat pe mine și pe Rîjkov să cântărim încă o dată totul, iar concluziile să i le raportăm lui direct. Încercând să înțelegem esența problemei, l-am rugat să ne dea voie să examinăm starea bugetului. Dar Andropov n-a făcut decât să râdă:

— Ia te uită ce vrea el! Nu, la buget nu vă dau voie să vă uitați.

Luând-o puțin înainte, vreau să spun că multe „taine” ale bugetului se păstrau într-un asemenea

secret, încât pe unele le-am aflat abia după ce am devenit secretar general și președinte. Pe cea mai importantă totuși – faptul că bugetul nostru avea găuri – o știam. Era constant „cârpit" pe seama băncii de economii, adică a economiilor cetățenilor, și a creșterii datoriei interne. Însă oficial se afirma că veniturile întotdeauna depășesc cheltuielile, deci că totul era în echilibru.

Concluzia mea și a lui Rîjkov a fost că, în sine, creșterea prețurilor la pâine și la țesăturile din bumbac nu însemna mare lucru. La început, Andropov nici măcar nu a vrut să audă. Considera, probabil, că un asemenea pas dovedește hotărârea și curajul conducerii, că „poporul va înțelege și ne va susține".

Și totuși noi am insistat: creșterea prețurilor în această formă nu este justificată nici din punct de vedere economic, nici politic. Biroul Politic, ascultând încă o dată toate argumentele, și pro, și contra, a anulat decizia luată mai înainte.

A doua problemă urgentă pe care a trebuit s-o rezolvăm au fost achizițiile de grâne din străinătate. Ca întotdeauna, ne-am confruntat cu opoziția guvernului. Îi înțelegeam pe miniștri – nu erau suficiente mijloace financiare –, dar nici vreo altă ieșire nu a putut nimeni să propună. Secretarul general a trebuit să adopte o poziție, și atunci Andropov a introdus el însuși o propunere de achiziții, după ce i-a ascultat mai înainte pe reprezentanții ambelor părți.

Confruntându-se cu probleme de acest tip, Andropov începea uneori să reacționeze foarte tăios:

— Of, Programul ăsta al tău alimentar! spunea el în asemenea cazuri.

— Al nostru, al nostru, Iuri Vladimirovici. Doar l-am înaintat împreună, îi răspundeam eu, la fel de neliniștit. Măsurile incluse în el încă nu au dat rezultate, e încă prea devreme!

— Da, înțeleg, se învoia el. Dar, până când o să modernizați voi fabricile, până când o să aduceți destule îngrășăminte, tehnică agricolă, o să curgă multă apă pe gârlă...

— Dumneavoastră credeți că eu n-aș vrea să văd rezultatele mai repede? încheiam eu.

Absența unor rezultate „rapide" a început să-l îndemne pe Iuri Vladimirovici la unele măsuri care, după părerea mea, aveau un caracter cel puțin discutabil. Am în vedere formele pe care a început să le ia lupta pentru întărirea disciplinei și a ordinii, când, în timpul orelor de program, oamenii au început să fie „surprinși" în metrou, în magazine, în frizerii și băi publice. Caracteristic este faptul că, și în lansarea acestei campanii, Andropov s-a slujit nu de organizațiile obștești, ci în primul rând de organele de securitate și de interne. Pentru el această cale era mai scurtă.

În discuțiile cu el îi spuneam uneori că nu înțeleg la ce bun toate astea.

— Când ai să ajungi la vârsta mea ai să înțelegi, îmi zicea el.

A trecut timpul, multe le-am uitat sau ni le amintim cu greu, dar acest episod al „luptei pentru disciplină" a rămas până azi în mințile oamenilor.

Raportul despre Lenin

În martie 1983, Andropov m-a sunat și mi-a spus că vrea să propună Biroului Politic să mă confirme în calitate de raportor la ședința festivă organizată cu ocazia împlinirii a 113 ani de la nașterea lui Lenin.

Pe tot parcursul vieții am citit de multe ori din lucrările lui Lenin. Mi s-a părut așadar că pregătirea raportului n-avea să-mi ia mult. Și totuși formularea concepției generale a cuvântării nu mi-a reușit de la început.

Atunci m-am apucat din nou să răsfoiesc volumele lui Lenin, revăzând mai ales textele care se refereau la perioada de după Revoluția din

Octombrie. Pe unele le-am recitit integral, pe altele doar în diagonală. Până la urmă, m-am adâncit atât de mult în vâltoarea evenimentelor de după Revoluție, încât în anumite momente începeam să mă gândesc cum aș fi procedat eu pentru a rezolva problemele cu care se confrunta Lenin. Într-un cuvânt, am citit, cum s-ar spune, până peste cap...

Dar munca aceasta mi-a fost de folos. Am reflectat de multe ori asupra ultimelor lucrări ale lui Lenin, mai ales asupra articolelor și a discursurilor în care, evaluând o întreagă etapă a istoriei puterii sovietice, el afirmă deschis că bolșevicii „au săvârșit o greșeală”... Recunoașterea publică a caracterului eronat al cursului adoptat de partid are, considera el, o importanță practică deosebită, pentru că greșelile trecute trebuie îndreptate printr-o politică nouă. Fără o analiză a ceea ce nu a mers bine în trecut este imposibil să elaborezi un curs inovator.

La vremea când eu pregăteam raportul, toți simțeam că intrăm într-o perioadă nouă (intuitiv, o simțeam de mult). Recitindu-l pe Lenin, mi-am dat seama că era chinuit de conștientizarea faptului că nu obținuse ceea ce își dorise cu ardoare, nu atinsese obiectivele pentru care luptase în toți anii dinainte. Am încercat să înțeleg: ce îl neliniștea, asupra a ce voia să avertizeze în ultimele sale lucrări? De ce le ținea sub cheie? Se vede că avea un motiv să se teamă. Înseamnă că aici se ascunde ceva...

La multe dintre ideile care îmi veniseră în minte recitindu-l pe Lenin m-am întors în anul 1985 și mai târziu. Iar raportul din 1983 a rămas îndatorat, politic și ideologic, timpului său: nu am pus în el problema reinterpretării critice a „vechiului curs”. Și totuși, dacă e să judecăm după mass-media de la noi și din străinătate, anumite accente ale raportului au stârnit o reacție foarte vie.

Oamenii care înțelegeau limbajul politic al acelor vremuri au acordat atenție afirmațiilor mele despre necesitatea unei structuri a producției sociale capabilă să asigure nu numai progresul industriei grele, ci și crearea unui complex de ramuri industriale înalt dezvoltate, orientate nemijlocit spre satisfacerea nevoilor populației. Însuși faptul că se punea problema unei politici structurale făcea aluzie la complexul militar-industrial supradimensionat, care deforma întreaga economie.

În raport a fost menționat și rolul factorului uman în producția modernă: însuși caracterul muncii genera cerințe complet noi în privința nivelului cultural și profesional al muncitorului, a priceperii și disciplinei lui, în general a ceea ce numim factorul uman în economie. Într-un raport științific asta ar fi sunat banal, dar într-un discurs politic ideea a fost recepționată altfel: era încă prea puternică tradiția conform căreia nu omul însuși, ci tonele și kilometrii reprezentau măsura succesului.

Atât de intense erau așteptările care domneau la vremea respectivă încât, în spatele cuvintelor mele despre avertismentele lui Lenin împotriva pripelii în rezolvarea problemelor economice și sociale, despre calculele economice și rolul stimulilor materiali și morali în muncă, despre luarea mai serioasă în considerare a legilor economice obiective și a raporturilor financiare, ba chiar și în spatele proclamării centralismului democratic drept principiul care asigură un maximum de inițiativă, de curaj și de autonomie, oamenii căutau și ghiceau referiri concrete la o situație sau alta.

O asemenea receptare, desigur, era proprie celor preocupați de semnificația a ceea ce se întâmpla în țară. Majoritatea membrilor conducerii au remarcat însă în primul rând că mie anume mi se încredințase sarcina de a lua cuvântul la ședință. Și-au amintit că, după un discurs similar cu un an

în urmă, Andropov însuși devenise al doilea om în partid și în stat, iar acum, vezi Doamne, el îmi încredințase mie această sarcină. Andropov se străduia într-adevăr să mă susțină și făcea asta în diferite moduri. De data aceasta folosise practic aceeași metodă pe care Leonid Ilici o aplicase în raport cu el: îmi dăduse posibilitatea să mă exprim, să-mi manifest personalitatea. Asta însemna, pe de o parte, sprijin din partea lui, pe de alta, obligația, pentru mine, de a-mi formula ideile, propria viziune asupra subiectului.

Călătoria în Canada

Pentru mijlocul lui mai 1983 era planificată o călătorie a mea în Canada. În octombrie 1981 venise la noi în vizită Eugene Whelan, ministrul canadian al Agriculturii, care ne transmisese invitația guvernului său. Deplasarea mea acolo era programată să dureze zece zile. Când a venit timpul să plec, Iuri Vladimirovici s-a împotrivit cu hotărâre:

— Canada? Nu e momentul să mergi acum prin străinătăți. Poți să te descurci și fără Canada.

— Nu pot, argumentam eu. În primul rând, e o invitație de guvern. În al doilea rând, am nevoie să văd agricultura Canadei: din punctul de vedere al suprafețelor cultivate și al condițiilor climatice e mai apropiată de noi decât alte țări. În sfârșit, în al treilea rând, am pur și simplu nevoie să mă smulg timp de zece zile din nebunia noastră. O să privesc totul cu ochi proaspeți.

— Zece zile e mult, s-a încăpățânat Andropov. Maximum șapte.

Pe 16 mai eram deja în Canada. Ambasadorul nostru, Aleksandr Iakovlev, îmi pregătise călătoria în mod temeinic. Și partea canadiană, în ciuda contactelor limitate care existau pe atunci între țările noastre, a acordat vizitei o atenție deosebită. Am observat din partea lor și o anumită curiozitate

față de mine, pe atunci cel mai tânăr membru al Biroului Politic.

Vizita mea s-a dovedit consistentă. M-am întâlnit mai întâi cu premierul Canadei, Pierre Trudeau. Purta, ca întotdeauna, un costum bleumarin cu un trandafir în buzunarul de la piept, semnul apartenenței sale la Partidul Liberal. La început s-a ținut puțin cam departe, dar apoi ne-am încins într-atât la vorbă, încât nu ne ajungea vremea prescrisă de ordinea de zi.

De atunci am stabilit cu Trudeau relații amicale. Mai mult, ziarele canadiene au scris că ele au fost cele care „l-au descoperit pe Gorbaciov".

Dar cea mai interesantă parte a șederii mele de șapte zile a fost excursia prin Canada.

În împrejurimile orașului Ottawa am vizitat un centru de stat pentru cercetări în domeniul zootehniei, gospodării deținătoare de sere, apoi ferme, întreprinderi pentru prelucrarea materiilor prime agricole și fabrica de autobasculante de mare tonaj din regiunea Windsor. Am fost după aceea în Toronto, în provincia Alberta, una dintre cele mai mari regiuni agricole ale Canadei, atât în domeniul cultivării cerealelor, cât și în cel al creșterii animalelor. Am vizitat câteva ranch-uri mari din vecinătatea orașului Calgary, unde vitele pentru carne sunt crescute tot anul pe pășuni în aer liber.

Luând cunoștință de felul în care fermierii lucrează pământul, am încercat tot timpul să înțeleg în ce consta resortul care le permitea rezultate atât de bune.

Am vizitat o fermă destul de mare din Alberta. Mai mult de 2 000 de hectare de teren agricol. O cireadă de vaci cu o producție de lapte de 4 700 de litri pe cap de animal. Dotare tehnică foarte diversă. Într-un șopron, utilaje pentru reparații. Silozuri din aluminiu. Două case, mașini.

Din toate se vedea că fermierul e om înstărit. Ne-am întins la vorbă.

— Câți lucrători aveți? m-am interesat eu.

— Angajați permanenți doi sau trei, în sezon mai iau și pe alții.

Am mers, am umblat, ne-am uitat la toate. Se făcuse timpul să plecăm. În prag îi pun ultima întrebare, cea mai importantă:

— Spuneți-mi, nu demult s-a încheiat anul. Știți deja ce cheltuieli ați făcut, ce venituri ați obținut. Care este concluzia?

Gospodarul s-a uitat la ministru, întrebându-l parcă: să spună sau nu? Whelan a râs:

— Spuneți-i adevărul.

— Dacă e să spun adevărul, a răspuns fermierul, fără subvenții și credite n-aș fi scos-o la capăt.

Întrebarea mea cum își petrece concediul l-a uimit – ce concediu? Există serbări ale fermierilor, tot felul de întreceri – pe cai, pe tauri. „Ne rupem o zi-două, mergem cu toată familia – ăsta ne e tot concediul. N-avem cui lăsa ferma.” Deci un soi de „sclavie voluntară”. M-am întrebat atunci câți dintre mecanizatorii și colhoznicii noștri s-ar fi învoit la așa ceva.

Încearcă așadar să găsești o soluție care să-l întoarcă de bunăvoie pe om la pământ și totodată să păstreze avantajele pe care i le oferă gospodăria colectivă de mari dimensiuni.

— Cum se poate? l-am întrebat eu pe Whelan. Cu asemenea recoltă și asemenea producție de lapte, dumneavoastră îi mai dați și subvenții?

— Mihail, mi-a răspuns ministrul, la un asemenea nivel, sectorul agrar nu poate nicăieri în lume să reziste fără sprijin de la stat. Noi cheltuim în fiecare an zeci de miliarde de dolari cu creditele acordate țăranilor, SUA cheltuiesc sute de miliarde. Și, apropo, exact de aceea ne străduim să compensăm cheltuielile exportând grâne.

Deci, interesul proprietarului, dar și sprijinul statului!

În a treia zi a călătoriei mele, cred, s-a întâmplat ceva ciudat. Ministrul Agriculturii m-a invitat acasă la el, unde avea loc o întâlnire cu câțiva fermieri, prieteni de-ai lui. S-au strâns vreo 40 de oameni. După discuții au urmat faimoasele biftecuri mari cât o farfurie, și, bineînțeles, whisky. A fost o convorbire interesantă, substanțială și plăcută în plan personal. Iar a doua zi de dimineață, la ora 7, când toți dormeam încă, radioul canadian a anunțat că, după întâlnirea cu ministrul canadian, eu am avut un atac de cord și am decedat.

Sugestia era limpede: Gorbaciov nu a rezistat ospitalității canadiene. Mulțumită eforturilor ministrului și ale ambasadorului sovietic, până la ora 8 știrea a fost scoasă din program. Dar ea a început să circule prin țară. La următoarea întâlnire cu jurnaliștii am fost întrebat ce se petrecuse de fapt. Am povestit totul așa cum fusese: că au fost discuții sincere, interesante, mâncare bună, toasturi. După care toți am tras un somn bun.

Am răspuns la întrebare folosind faimoasa expresie a lui Mark Twain: zvonurile despre moartea mea s-au dovedit puțintel exagerate. Partea canadiană mi-a fost recunoscătoare că nu m-am apucat să dramatizez neînțelegerea rezultată.

Dar trebuie să mai povestesc câte ceva. Reprezentanții unui post de radio canadian m-au rugat să le răspund la una sau două întrebări. (S-a dovedit apoi că erau de fapt reprezentanți ai unui post de radio american.) M-am dus la ei împreună cu ministrul Whelan și i-am rugat:

— Puneți-mi întrebările, dar să știți că nu avem mult timp.

— Foarte bine, atunci o să vă punem o singură întrebare. Aici la noi, cu prilejul vizitei dumneavoastră au apărut anumite afirmații că Iuri Andropov – secretarul general actual al CC al

PCUS – își pregătește urmașul. Exact de aceea v-a trimis în Canada, ca să cunoașteți lumea, să vedeți cum se trăiește în alte țări. Ce aveți de spus în această privință?

Răspunsul meu a fost scurt:

— Foarte des, în căutarea unor informații senzaționale, jurnaliștii pun întrebări de acest fel. În cazul meu totul este foarte simplu și limpede. Ministrul canadian al Agriculturii a fost la noi și a umblat prin țară. A reușit să vadă multe, să se întâlnească și să discute cu oamenii de la noi. Ca urmare, am primit de la guvernul Canadei invitația de a vă vizita țara. Asta e tot.

Știam că Andropov va fi în mod cert informat despre această întâmplare. De aceea, când m-am întors la Moscova, am considerat necesar să-i povestesc despre călătorie și despre această discuție. El a zâmbit și a făcut un gest cu mâna în sensul că „nu-i nici o problemă”. Am înțeles că știa tot.

La întâlnirea mea cu parlamentarii a avut loc o confruntare violentă. Luând cuvântul, un deputat – fost procuror – a vorbit destul de urât despre activitatea ambasadei noastre, pe care a numit-o „cuib de spioni”. Și i-a îndemnat și pe ceilalți membri ai Parlamentului canadian să adopte o atitudine critică față de afirmațiile secretarului CC Gorbaciov.

Folosindu-mă de dreptul la replică, eu i-am răspuns:

— Sunt uimit de afirmațiile domnului procuror. Ambasada noastră lucrează în mod eficient, și grație eforturilor ei am reușit să extindem colaborarea dintre țările noastre. Cel puțin, de aceeași părere este și domnul Trudeau, premierul Canadei. De aceea, vă spun sincer: afirmațiile procurorului mi se par o dovadă de spionomanie. Și am adăugat: în toată istoria noastră am auzit o sumedenie de afirmații de acest fel. Dar, știți, la noi, în Asia Centrală este o vorbă:

„Câinii latră, caravana trece”. Iată răspunsul meu pentru domnul procuror.

Această discuție în Parlamentul Canadei (nici măcar nu știu dacă s-o numesc „discuție”, a fost mai degrabă un schimb de invective) este tipică timpurilor acelora, când contradicțiile și opoziția dintre cele două blocuri ajungeau la un nivel înspăimântător de tensiune și de duritate.

După întoarcerea în țară, mi s-a propus să iau cuvântul la Academia de Științe Sociale, la o întâlnire cu reprezentanții regiunilor, cu un discurs pe tema „Probleme stringente ale dezvoltării complexului agroindustrial național”. Nu am avut timp să mă pregătesc pentru această prelegere foarte serioasă și am venit numai cu teze. Fusesem rugat dinainte să povestesc despre călătoria în Canada. Această vizită fusese pentru mine un prilej de reflecție și am împărtășit ascultătorilor mei câteva dintre gândurile pe care mi le inspirase. Am vorbit despre slăbirea la noi a stimulilor economici de creștere a producției și de folosire rațională a resurselor, despre lipsa unui mecanism economic eficient și despre caracterul disparat al gestiunii economiei, împărțită între diferite departamente. Am subliniat problema dezechilibrului dintre agricultură și industrie. Concluzia mea a fost că „fără un sector agricol stabil, avansat, nu putem avea o economie națională stabilă”.

Despre Canada ca atare am spus puține: nu voiam să-i răscolesc pe oameni: prea mare era diferența și de condiții istorice, și de situație economică, și de caracter, și în privința rezultatelor agriculturii între noi și ei.

În familie...

Munca m-a absorbit nu numai pe mine, ci și pe membrii familiei mele. Raisa Maksimovna și copiii nu au rămas observatori din afară ai căutărilor și peripețiilor mele. Vedeau ce greu merge totul și mă susțineau în toate modurile, mă

ajutau păstrând în „fortăreața noastră” liniștea, armonia și înțelegerea reciprocă.

Bineînțeles, nu totul se limita la grijile mele. Familia avea și alte interese, trăia fiecare eveniment, aducător fie de bucurie, fie de tristețe.

Cel mai fericit dintre ele a fost nașterea în 1980 a primei noastre nepoțele, Ksenia. La fel ca Raisa Maksimovna și Irina, ea a venit pe lume în ianuarie, pe data de 21. A început o viață nouă. Are dreptate poetul-rapsod: „Vor veni și nepoții / Și totul vom lua de la capăt”.[141]

Raisa Maksimovna era invitată tot mai insistent să facă o nouă cercetare în satele și stanițele căzăcești din ținutul Stavropol în care își adunase materialele pentru lucrarea de doctorat. Era o idee seducătoare, dar grijile noastre de la Moscova nu-i permiteau sub nici o formă să se apuce de punerea ei în practică.

... Nu ne era ușor să ne smulgem din strânsoarea Moscovei, și îi invitam insistent pe mama mea și pe părinții Raisei la noi în vizită. La început au venit deseori și cu interes, dar apoi anii și-au spus cuvântul – le era din ce în ce mai greu să ajungă la Moscova. Boli, neputințe. Noi ne străduiam să îi ajutăm în privința tratamentului, îi aprovizionam cu medicamente, cu bani, cu îmbrăcăminte, cu produse alimentare, cu tot ce puteam. Frontul grijilor se întindea de la nepoate la părinți. Colac peste pupăză, a venit și necazul cu boala lui Evgheni, fratele Raisei – nu mai reușea să facă față vechii sale patimi, dependența de alcool. Raisa suporta cu greu această nenorocire.

Irina și Anatoli, cum am mai spus deja, terminaseră facultatea de medicină. Anatoli fusese apoi repartizat într-o clinică de chirurgie de pe teritoriul spitalului Gradskaia nr. 1, sub conducerea academicianului V.S. Saveliev. Perioada de început s-a dovedit foarte dificilă, dar, treptat, el s-a obișnuit cu munca și a început în același timp să facă cercetări la catedră. În timp ce continua să

lucreze la clinică, a reușit să-și susțină și teza de doctorat.

Într-un cuvânt, familia noastră se integra treptat în viața capitalei. Cercul de cunoștințe ni se lărgea, ne simțeam tot mai mult cetățeni ai Moscovei.

Despărțirea de Andropov

În vara lui 1983 a devenit evident că speranțele de mai bine care se treziseră în societate se aflau sub amenințare: sănătatea lui Andropov s-a înrăutățit brusc și simțitor. Suferința lui avea de a face cu disfuncția rinichilor. O vreme, despre ea au știut doar câțiva. Dar cursul bolii s-a acutizat brusc și a început să-i influențeze starea generală, aspectul exterior – fața i-a devenit nefiresc de palidă, glasul, ușor răgușit. Înainte, când primea pe cineva la el în cabinet, Iuri Vladimirovici îi ieșea în întâmpinare, îl saluta. Acum, fără să se mai scoale de la birou, îi întindea doar mâna – îi era din ce în ce mai greu să se miște.

Mai întâi o dată, apoi de două ori pe săptămână, apoi chiar și mai des trebuia să se supună hemodializei. Era conectat la un aparat special, care îi curăța sângele. Treptat a devenit imposibil să-și ascundă tratamentul – de la o procedură la alta o parte din branule îi rămâneau pe brațe și toată lumea vedea că, mai sus de încheietură, mâinile îi erau bandajate.

Atunci a început să umble prin aparatul de partid zvonul fatal: „N-are zile”. S-au activat din nou cei pentru care boala lui Andropov venise ca un dar al sorții. Mai întâi au șoptit pe la colțuri, apoi au încetat cu totul să-și ascundă bucuria. Își așteptau momentul. Atitudinea lor a devenit evidentă cu precădere în perioada pregătirii plenarei CC al PCUS din iunie 1983.

Ideea organizării unei plenare pe probleme de ideologie îi aparținea lui Andropov. Îl neliniștea starea politică și morală a societății, ideile care se

vehiculau, și trăgea nădejde că plenara va putea să schimbe atitudinea cadrelor de partid față de munca ideologică, să o facă mai eficientă.

Conform repartizării oficiale a sarcinilor, de ideologie răspundea Cernenko. El a și fost însărcinat să pregătească raportul principal. Întrucât informațiile despre starea de sănătate a secretarului general încetaseră deja să mai fie un secret, „clica ideologică" a lui Zimeanin, asociată lui Cernenko, își recăpătase curajul, devenise mai încrezătoare în sine și mai unită și începuse să considere această cuvântare aproape o reanimare oficială a brejnevismului.

Biroul Politic practic nu s-a amestecat în pregătirea raportului. Când a fost trimis tuturor, eu l-am citit, apoi am venit la Andropov și i-am spus:

— Iuri Vladimirovici, nu se poate da drumul la așa ceva! N-am mai făcut o plenară pe probleme de ideologie vreme de un sfert de secol și ieșim cu un asemenea raport?

Cea mai mare nerozie era faptul că în tot textul – cu sau fără rost – fuseseră risipite demonstrativ citate din Andropov și referiri la afirmații ale sale. În acest fel, numele și poziția secretarului general erau legate de această adunătură de reguli și interdicții răsuflate, compuse de brigada lui Zimeanin. O provocare pe față – iată ce însemna raportul acesta, din punctul meu de vedere.

I-am spus lui Andropov că, dacă nu are nimic împotrivă, aș vrea să încerc să vorbesc din nou cu Cernenko, dar că, indiferent de rezultatul întâlnirii noastre, Iuri Vladimirovici trebuie să ia cuvântul la plenară. M-am întâlnit cu Konstantin Ustinovici și, cu cea mai mare diplomație, am început să-i expun impresiile mele despre raport:

— Conține, fără îndoială, un material bogat, dar la lectură dă senzația că nu există o logică internă care să lege textul de ceea ce facem în lunile din urmă. Cel mai important e faptul că îi

scapă o abordare profundă și acută a problemelor. Mi se pare că, dacă ați face raportul cu o treime mai scurt și v-ați concentra asupra expunerii principiilor, textul n-ar avea decât de câștigat.

Uf! Mai cu tact de atât nu se putea spune, iar eu speram că Cernenko îmi va propune, cel puțin, să iau parte la șlefuirea raportului. Dar nici vorbă.

— Mulțumesc că l-ai citit, mi-a răspuns el, privindu-mă cu ochi absolut indiferenți. Au fost mai multe variante de raport și eu m-am oprit asupra acesteia. O să mă gândesc la observațiile dumitale.

Și atât! Nimic nu a fost schimbat. Sfaturile mele au fost ignorate și la urechi mi-a ajuns informația că vizita mea a fost în general percepută ca o lipsă de modestie, ca o încercare de a învăța pe altul și de a ține morală. I-am confirmat așadar lui Iuri Vladimirovici că numai o cuvântare a lui ar mai fi putut salva toată povestea.

Când Cernenko a citit textul raportului, eu l-am urmărit cu atenție pe Andropov. Pe măsură ce Konstantin Ustinovici răzbătea cu greu prin poliloghia lui Zimeanin, chipul lui Iuri Vladimirovici se întuneca. La un moment dat, el m-a chemat și mi-a spus:

— După pauză vino și așază-te aici, în prezidiu.

Trebuie să știți ce însemna asta pe timpurile acelea ca să înțelegeți cât de grea a fost o asemenea lovitură pentru Cernenko. După pauză a stat într-o parte, fără să asculte dezbaterile. Abia a doua zi, când a fost însărcinat cu conducerea lucrărilor plenarei, a început să-și vină în fire.

Schimbând păreri cu Iuri Vladimirovici, am ajuns amândoi la concluzia că plenara se desfășurase în spiritul pe care i-l imprimase echipa lui Cernenko. Cu alte cuvinte, nu se ridicase la înălțimea așteptărilor.

Plenara aceea a reprezentat un soi de hotar. După ea am început din nou să pierdem din

dinamism.

În septembrie, Andropov a plecat în concediu în Crimeea. Vorbeam regulat cu el la telefon, și din convorbirile noastre mi se părea că se simte mult mai bine. Odată, când l-am sunat ca de obicei, mi s-a răspuns că plecase la munte, la Dubrava.

Nu m-am mirat deloc, pentru că știam de la Kislovodsk că lui Andropov îi plăcea mult mai mult la munte decât la mare. Plus că medicii nu-i mai dădeau voie să facă baie în mare, considerând că efortul fizic era prea solicitant.

După vreo două ore, Iuri Vladimirovici m-a sunat singur:

— M-ai căutat?

— Da, am vrut să vă informez despre cum merg lucrurile.

— Eu am fost la Dubrava vreo două zile. Aici e foarte bine, iar vremea e pur și simplu minunată.

Am simțit după ton că avea și o stare de spirit foarte bună, cum nu se mai întâmplase de mult. Se vede că aerul montan, natura acționau benefic asupra lui. Nici nu mi-am putut imagina că nu o să mai aibă niciodată o asemenea stare de spirit.

După vreo două-trei zile s-a răspândit vestea că sănătatea lui Iuri Vladimirovici se deteriorase foarte mult. Ce s-a întâmplat acolo, cum a răcit – toate detaliile medicale îmi sunt necunoscute. A fost mutat în dacea din Crimeea, apoi urgent în avionul de Moscova, direct până la Spitalul Central din Kremlin. Și a început o perioadă chinuitoare, cumplit de grea din toate punctele de vedere...

În primul rând, pur omenește, îmi era milă de Iuri Vladimirovici. Suferea îngrozitor. Vorbeam la telefon și, când ne dădeau voie medicii, mergeam la spital. Practic toată lumea se ducea să-l viziteze. Unii mai rar, alții mai des, unii – ca să-l susțină, alții – ca să mai verifice o dată în ce stare se află. Așa au trecut octombrie și noiembrie. La suferința pricinuită de boală s-a mai adăugat una: Andropov

a început să perceapă o schimbare generală a atmosferei la vârf, o serie de intrigi și uneltiri.

Din cauza bolii secretarului general, ședințele Biroului Politic și ale Secretariatului erau conduse de Cernenko. Numai arareori Konstantin Ustinovici mă însărcina pe mine să conduc Secretariatul. Tihonov a făcut, mi se pare mie, o încercare de a prelua conducerea Biroului Politic, dar care nu i-a reușit. În primul rând din cauza lui Iuri Vladimirovici, care, deși se afla în stare gravă, rămăsese cu mintea limpede.

La un moment dat, încă pe vremea când se afla în Crimeea, Andropov îmi spusese în cadrul unei convorbiri telefonice să pregătesc neapărat cuvântarea finală de la următoarea plenară a CC, care fusese stabilită pentru noiembrie.

— Oare e necesar? îl întrebasem eu, cunoscând atitudinea invidioasă a colegilor de Birou Politic în asemenea situații.

— Este, este, insistase Andropov. Hai, pregătește-te, și neapărat să vorbești în încheierea dezbaterilor. Mă întorc și discutăm.

Am început să mă gândesc la cuvântare, să trag concluziile politice și practice ale ultimelor nouă luni. Exact în acest moment s-a întors din concediu Tihonov. Aflând că am de gând să iau cuvântul la plenară, l-a sunat imediat pe Andropov și l-a anunțat că, din moment ce lui Gorbaciov i se dă cuvântul, și el este obligat să vorbească.

— Ce puteam să-i spun? îmi povestea la telefon Iuri Vladimirovici. I-am zis: vrei să iei cuvântul, n-ai decât! Pregătește-te și ia cuvântul!

Tot tămbălăul din jurul viitoarei plenare a început să capete o nuanță urâtă – era aproape o luptă pentru împărțirea puterii. Discuțiile care se desfășurau pe această temă în Biroul Politic îmi lăsau un gust neplăcut – de parcă secretarul general era îngropat de viu. Până la urmă, Andropov a explodat.

Într-una din zilele lui decembrie, abia trecusem pragul propriului cabinet, când a intrat în fugă Rîjkov:

— Tocmai m-a sunat Iuri Vladimirovici. Era într-un hal fără de hal. Mă întreabă: „Deci așa, în Biroul Politic ați luat deja decizia de a-l schimba pe secretarul general?” Eu îi zic: „De unde până unde, Iuri Vladimirovici, nici n-a fost vorba de așa ceva!” Dar el tot nu s-a liniștit.

I-am sunat imediat pe medici și am stabilit să-l vizitez pe Andropov chiar a doua zi.

Când am intrat în salon, el ședea în fotoliu și încerca să zâmbească. Ne-am salutat, ne-am îmbrățișat. Schimbarea care se petrecuse cu el de la ultima noastră întâlnire era zguduitoare. Fața trasă, slăbită, palidă-cenușie, ochii stinși. Aproape că nu putea ridica pleoapele, și probabil stătea în capul oaselor numai cu mare greutate. A trebuit să depun eforturi uriașe ca să nu-mi întorc privirea și să încerc măcar cât de cât să-mi ascund emoția. A fost ultima mea întâlnire cu Iuri Vladimirovici.

Asistenții săi îl vizitau aproape zilnic. Cel mai des Laptev și Volski. Probabil că lor le-a aparținut ideea de a pregăti textul cuvântării lui Andropov la plenară și de a-l împărți membrilor CC. Așa s-a și făcut.

În manuscrisul acestui discurs Andropov a adăugat cu mâna sa: „Ca urmare a bolii mele grave, luând în considerare interesele statului și în scopul asigurării continuității în guvernarea partidului și a țării, sarcina conducerii ședințelor Secretariatului să se încredințeze lui Mihail Sergheevici Gorbaciov”.

Textul cuvântării lui Andropov a fost împărțit membrilor CC înainte de începerea plenarei. Dar din el lipsea fraza scrisă chiar de mâna secretarului general(!).

Plenara a ascultat rapoartele lui Baibakov și Garbuzov, a confirmat planul și bugetul. I-a ales pe Vorotnikov și Solomențev membri ai Biroului

Politic, pe Cebrikov, candidat, iar pe Ligaciov, secretar al CC. În cadrul dezbaterilor am luat cuvântul eu și Tihonov.

Cei care au scos din discursul secretarului general cuvintele adăugate de el însuși își dădeau seama că ne aflam în pragul alegerii unui nou conducător al partidului.

... Am îndurat cu greu vestea morții lui Iuri Vladimirovici. În toată conducerea țării nu exista nici un alt om de care să mă fi simțit atât de strâns legat. Din partea lui percepusem o atitudine constant binevoitoare și plină de încredere. Nu-și permisese niciodată în raporturile cu mine condescendența liderului politic experimentat, obișnuit să cârmuiască destinele oamenilor. N-aș putea să spun că se deschidea cu totul în fața mea, că îmi împărtășea totul. Dar niciodată nu se ferise să-mi răspundă la întrebări.

Moartea lui a stârnit reacții diferite chiar în sânul Biroului Politic; pe fețele unora se vedea pecetea tristeții, pe chipurile altora – bucuria fățișă. Câțiva secretari ai CC erau într-o dispoziție bună și nu se fereau să o arate.

Fără îndoială, Iuri Vladimirovici Andropov a fost o personalitate neobișnuită, de amploare, bogat dăruită de natură, un autentic intelectual. S-a manifestat cu hotărâre împotriva a tot ceea ce numim „brejnevism", a favoritismului, a luptei de culise, a corupției, a delăsării morale, a birocratismului. Iar acest fapt corespundea așteptărilor oamenilor.

Dacă e adevărat că în poporul nostru este adânc înrădăcinată neîncrederea față de funcționărime, atitudinea critică față de orice fel de conducere, atunci procesele care s-au petrecut în ultimii ani ai conducerii lui Brejnev au intensificat aceste sentimente. De aceea poziția dură, uneori exagerată, a lui Andropov în această privință a fost percepută ca o rază de speranță.

Acțiunile lui au fost considerate începutul unor schimbări generale și profunde. În țară s-a conturat „fenomenul Andropov”, cum numesc eu așteptările și speranțele generale născute odată cu venirea la putere a unui nou lider, refuzul, respingerea tuturor elementelor negative care în conștiința oamenilor erau legate de perioada conducerii lui Brejnev.

Și acum întrebarea principală: ar fi mers oare Andropov mai departe, ar fi pornit pe calea unor schimbări radicale dacă i-ar fi fost dată altă soartă? În anumite privințe, da, ar fi pornit. Dar la schimbări fundamentale ale sistemului puțin probabil că s-ar fi angajat.

De multe ori mă gândesc: doar Andropov cunoștea mai bine ca nimeni altul crimele lui Stalin, dar nu a ridicat niciodată problema lor. A văzut și încercările lui Brejnev de a reanima și imaginea lui Stalin, și modelul lui de organizare a societății, dar nici măcar n-a încercat să i se împotrivească. Ca să nu mai vorbim de rolul lui, al lui Andropov, în evenimentele din Ungaria, din Cehoslovacia, în războiul din Afghanistan! În lupta cu „eterodoxia”, cu „disidența”, când chiar și încercările de a pune problema libertății și a drepturilor omului erau proclamate infracțiuni!

Se vede că munca de mulți ani în KGB, cu „specificul” ei, își pusese amprenta asupra întregii sale mentalități, a modului său de viață, îl făcuse bănuitor și, într-o anumită măsură, îl condamnase să slujească sistemul.

Nu, Andropov nu s-ar fi apucat să facă schimbări fundamentale, așa cum n-ar fi putut să le facă Hrușciov. Și poate că soarta special l-a lăsat să moară înainte să se confrunte cu problemele care i-ar fi apărut fără îndoială în cale și care ar fi provocat dezamăgiri și lui, și altora.

Timpul petrecut de Andropov în vârful piramidei puterii a fost scurt, dar el le-a dat oamenilor speranță. Îmi amintesc adeseori o

noapte din sudul Rusiei, în împrejurimile Kislovodskului – cerul presărat cu stele, focul de tabără cu flăcări strălucitoare, Iuri Vladimirovici într-o stare de spirit senină și meditativă, uitându-se la foc. Și din magnetofon se revarsă un cântec poznaș al lui Iuri Vizbor, mult îndrăgit de Andropov:

Cine are nevoie de așa ceva? Nimeni.
Cui îi trebuie așa ceva? Nimănui.

Cernenko: un om bolnav în fruntea unei mari puteri

Cel mai potrivit candidat la rolul de urmaș al lui Andropov mie mi se părea a fi D.F. Ustinov, deși pe vremea aceea avea deja 75 de ani.

De ce? În opinia mea, el era probabil singurul care ar fi putut să continue linia politică a lui Andropov. Erau prieteni apropiați, și el ar fi putut să păstreze și să ducă mai departe schimbările începute de Iuri Vladimirovici. În plus, Ustinov se bucura de multă autoritate în partid și în țară.

Eu insistam (cum puteam!) pe lângă Dmitri Fiodorovici, pentru că nu vedeam alte variante. Unii deja nu mai puteau, alții încă nu erau pregătiți să ia asupra lor funcția de mare răspundere de secretar general al CC. Ustinov putea să mai muncească o vreme cu spor, să pregătească o nouă generație de oameni pentru a prelua conducerea politică a țării.

Mai târziu am aflat că se discutase și posibilitatea de a propune Biroului Politic și candidatura mea.

La două sau trei zile după înmormântarea lui Iuri Vladimirovici, Raisa Maksimovna a vizitat-o pe soția lui Andropov. Tatiana Filippovna, bolnavă, emoționată, ridicându-se din pat, a început să se tânguiască zgomotos:

— De ce l-au ales pe Cernenko, de ce? Iura voia să fie ales Mihail Sergheevici.

Raisa Maksimovna a liniștit-o și s-a străduit să încheie discuția pe această temă.

Într-o anumită măsură, întâmplarea aceasta confirmă zvonurile despre care am vorbit deja și care umblau prin aparatul de partid, despre modificările introduse de Secția administrativă a CC în raportul lui Andropov la plenara din decembrie.

Și încă ceva. Unul dintre colaboratorii mei, cu care am lucrat mulți ani, mi-a relatat conținutul unei discuții a sa cu G.M. Kornienko, pe atunci prim-adjunct al ministrului de Externe. Vorbind despre Andrei Gromîko, acesta povestea că, imediat după moartea lui Andropov, Gromîko, Ustinov, Tihonov și Cernenko se întâlniseră în „cerc restrâns", dar că, pasămite, nu putuseră cădea de acord asupra candidaturii noului secretar general. Ustinov a anunțat cu ocazia aceasta că Biroul Politic va trebui să aleagă singur, și că, în ceea ce-l privește pe el personal, el îl va propune pe Gorbaciov.

Dacă a fost așa sau nu mi-e greu să spun. Sunt și alte mărturii.

Discuția în „cerc restrâns" s-ar fi petrecut în cabinetul unuia dintre adjuncții șefului Secției administrative a CC. După încheierea discuției, Cernenko a rămas în biroul respectiv, iar Gromîko, Ustinov și Tihonov au ieșit pe coridor. Aici erau așteptați de asistenți și de agenții de pază, cărora în asemenea zile pur și simplu le fremătau nările de curiozitate. Din fericire pentru ei, Tihonov era cam tare de ureche și, ca toți oamenii puțintel surzi, avea obiceiul să vorbească mai zgomotos decât alții. Așa că, după cum relatau martorii oculari, Nikolai Aleksandrovici a spus deodată tare, încât toată lumea de pe coridor s-a întors înspre el:

— Cred că totuși am procedat corect. Mihail e încă tânăr. Plus că nu se știe cum se va comporta în post. Iar Kostea este exact ce trebuie.

Repet, care dintre aceste versiuni este mai aproape de adevăr, dacă s-a decis într-adevăr în „cerc restrâns” asupra candidaturii lui Cernenko sau nu, nu știu. Dar despre faptul că Andropov și Ustinov mizau pe Gorbaciov mi-a povestit după ceva vreme însuși Dmitri Fiodorovici. De ce lucrurile au ieșit altfel, nu mi-a explicat. Iar eu, evident, nu l-am întrebat niciodată.

Așa sau altminteri, alegerea noului secretar general s-a făcut extrem de simplu, aș putea spune chiar banal. Totul a fost stabilit dinainte grație implicării depline a lui Tihonov. Abia a deschis Cernenko ședința Biroului Politic, că Nikolai Aleksandrovici a cerut cuvântul imediat, ca să prevină orice posibilă surpriză din partea lui Ustinov, „pentru a rezolva o chestiune de procedură”, și l-a propus pentru funcția de secretar general pe Konstantin Cernenko.

E posibil ca Dmitri Fiodorovici să se fi așteptat la un refuz, la o autorecuzare din partea lui Cernenko, care era conștient de propria stare de sănătate și ar fi trebuit să recunoască, privindu-se cu un ochi critic, că nu era în stare să conducă țara. Dar nu s-a petrecut nimic de acest fel. Voturile „împotrivă” în asemenea cazuri nu intrau în tradiția Biroului Politic. Toți au fost de acord cu propunerea lui Tihonov, toți au votat „pentru”, inclusiv eu. Iar justificarea era deja fabricată: „Cel mai important e să nu permitem dezbinarea”.

„Kostea este ceea ce trebuie”, spusese Tihonov. Afirmația aceasta se putea înțelege în felul următor: „Trag nădejde că data viitoare secretar general am să fiu ales eu”. Însă, pentru societatea noastră, în ciuda specificului ei, apariția în rolul de lider a lui Cernenko a fost un șoc. Să fi ales măcar pe altcineva, măcar puțin mai energic, mai tânăr! Dar nu...

După ședința Biroului Politic și în următoarele zile, Ustinov, care întotdeauna se distingea printr-o stare de spirit pozitivă, printr-o

dragoste de viață din care foarte greu puteai să-l clatini, a arătat parcă strivit, a fost tăcut și închis. Dar la plenara CC am văzut alte fețe: cei care ar fi trebuit deja să plece din aparatul de partid și cei care ieșiseră la pensie, dar rămăseseră în componența CC și parcă își reveniseră după spaima, după inovațiile introduse de Andropov, își recăpătaseră curajul și speranța că aveau să revină vremurile lor, liniștite, „stabile”, cu alte cuvinte, „brejneviste”.

Cu cine, deci, ne-am pricopsit în postul de secretar general? În fruntea unei mari puteri se afla acum un om nu numai slab fizic, ci și grav bolnav, practic un invalid. Lucrul ăsta nu era un secret pentru nimeni, se vedea cu ochiul liber. Slăbiciunea lui, respirația întretăiată, astmul (suferea de emfizem pulmonar) nu puteau fi ascunse. Medicul care o însoțise pe Margaret Thatcher la înmormântarea lui Andropov a publicat curând după aceea o prognoză asupra speranței de viață a lui Cernenko, în care s-a înșelat cu doar câteva săptămâni.

Moartea lui Andropov și alegerea lui Cernenko în funcția de secretar general au dat noi speranțe opozanților oricăror schimbări. Fără să se mai ascundă, ei și-au intensificat presiunea asupra lui Konstantin Ustinovici, năzuind să îngroape pentru totdeauna ceea ce începuse Andropov, să anuleze cu totul stilul lui de activitate.

Cel mai repede au simțit așa ceva pe propria piele partizanii lui Iuri Vladimirovici, printre care și eu. Pentru mine, evoluția lucrurilor nu a fost o surpriză. Încă în 1983, când sănătatea lui Andropov începuse să se înrăutățească semnificativ, mi se spusese că oamenii aceștia căutau dovezi care să-l compromită pe Gorbaciov. La „vânătoare” ajunseseră chiar să ia parte anumite organe administrative. Mai târziu, când am ajuns secretar general, am aflat în detaliu

despre toate acestea de la noul ministru de Interne, Aleksandr Vlasov.

Așa că, psihologic vorbind, eram pregătit pentru asemenea intrigi, știam că se fac încercări de a pune în practică planul de mult urzit de îndepărtare a lui Gorbaciov. Intenția s-a văzut imediat, chiar la prima ședință a Biroului Politic, când a venit vorba de împărțirea obligațiilor în Biroul Politic și în Secretariatul CC.

Conducerea generală a partidului și conducerea Biroului Politic erau prerogativa secretarului general. S-a făcut propunerea ca mie să mi se încredințeze conducerea lucrărilor Secretariatului. Tihonov s-a erijat atunci în orânduitor al destinelor:

— Nu înțeleg de ce trebuie să încredințăm sarcina conducerii lucrărilor Secretariatului lui Gorbaciov, a afirmat el destul de tăios. Mihail Sergheevici, după cum se știe, se ocupă de problemele agriculturii. Mi-e teamă că Secretariatul va fi împovărat cu examinarea problemelor agriculturii și folosit de el ca instrument de presiune. O să apară în mod sigur anumite neconcordanțe.

Eu ședeam alături, ascultam și tăceam.

Lui Tihonov i-a replicat Ustinov, spunând că Gorbaciov a condus deja lucrările Secretariatului și nu s-au observat atunci nici un fel de „neconcordanțe". Ca atare, n-am putut fi respins atât de ușor. Văzând acestea, Grișin și Gromîko au ales varianta de a tărăgăna rezolvarea problemei, sprijinindu-l, în fapt, pe Tihonov. Dar principalul obstacol – Ustinov – nu fusese depășit. Cernenko a încercat să insiste, să spună ceva, dar slab și anost. Am avut impresia că rolurile în acest spectacol fuseseră repartizate dinainte. Decizia de a-mi încredința conducerea lucrărilor Secretariatului a rămas neadoptată pe toată perioada activității lui Cernenko în postul de secretar general.

De facto, eu am continuat să conduc Secretariatul, și îl țineam constant pe noul secretar general la curent cu ceea ce se petrecea. Ședințele aveau loc regulat, se discutau probleme diverse – de partid, economice, ideologice. Și, cu cât Secretariatul funcționa mai eficient, cu atât creșteau și cerințele la adresa cadrelor de a-și asuma răspunderea față de rezultatele muncii lor și cu atât mai multă nemulțumire stârnea acest lucru nu numai din partea lui Tihonov, ci și a Ministerului de Interne și mai ales a slugilor secretarului general.

Cu consecvență și cu o insistență plină de invidie, Tihonov depunea eforturi premeditate pentru a slăbi puterea Secretariatului. Încerca să se pună bine cu Ligaciov, deși nu prea cred să fi avut cine știe ce succes. În ce-l privește pe Dolghih, Tihonov l-a atras printr-o metodă verificată, numindu-l la un moment dat, în prezența lui, viitorul său urmaș. Ca urmare, cea mai mare parte a vremii Dolghih și-o petrecea acum în „bisericuța" prim-ministrului, la nesfârșite întâlniri și discuții.

În ciuda acestor opreliști, în nici trei luni de zile, rezultatele activității Secretariatului au început să se vadă în partid și mai ales la Centru, în Moscova. Unii făceau tot posibilul să nimerească la ședințe, alții se temeau de ele. Tihonov se dădea de ceasul morții, își exprima constant nemulțumirea, încerca să arunce o umbră peste activitatea Secretariatului.

În această perioadă complicată am fost susținut de Ustinov. Raporturile noastre deveneau din ce în ce mai strânse. Nu pot să trec cu vederea nici susținerea practică și morală din partea lui Ligaciov. Foarte mult și foarte eficient am colaborat cu Rîjkov. Chiar și cu Zimeanin am reușit să rezolvăm în mod constructiv anumite probleme, ne întâlneam des.

Într-un cuvânt, mă simțeam încrezător în forțele proprii, abordam situația întrucâtva filosofic și nu-mi mai puneam problema ca rolul meu în Secretariat să fie formalizat prin vreun document cu pecetea Biroului Politic. Îmi urmam principiul dintotdeauna – viața o să le pună pe toate la locul lor.

Dar... Deodată, pe 30 aprilie, mă invită la el Cernenko. Am presupus că discuția se va referi la sărbătoarea de 1 Mai. Dar dialogul nostru s-a dovedit de la bun început tensionat. Konstantin Ustinovici a vorbit nu foarte coerent, se tot întrerupea, mi-a spus că nu mai poate amâna rezolvarea problemei, că este presat din toate părțile, că situația lasă loc dezbinării, lipsei de coordonare în muncă ș.a.m.d. Eu l-am întrebat:

— Konstantin Ustinovici, la ce vă referiți?

— La conducerea Secretariatului.

— Nu vă mai faceți griji! Haideți să rezolvăm această problemă în Biroul Politic, din moment ce este vorba de încredere. Vreau să aflu de la colegii mei mai înțelepți care îmi sunt slăbiciunile și eșecurile. Sper că nu este vreo problemă cu calitatea mea de membru al Biroului Politic, nu?

— Nu, nu, nu, nici vorbă, nici vorbă, a mormăit pierdut Cernenko.

Și atunci emoțiile mele s-au revărsat într-un monolog furtunos:

— Dacă așa stau lucrurile, atunci aș vrea să știu și eu ce doresc să-mi spună oponenții mei, ce observații critice au să-mi facă. Trebuie să evaluăm munca Secretariatului CC. Sunt oameni cărora nu le pică bine faptul că, de la o vreme, Secretariatul a căpătat putere. Ca secretar general, dumneavoastră trebuie să reflectați temeinic la toate și să vă hotărâți. Eu văd cum unii încearcă să fure puterea, iar lucrul acesta poate avea consecințe foarte periculoase. Sunt pentru rezolvarea problemei, dar pe baze principiale. Situația la conducerea țării este complicată, și toți

avem nevoie de o discuție sinceră. Odată ce i-a venit timpul, nu trebuie să ne ferim de ea.

Cernenko m-a rugat să-mi exprim părerea încă o dată, fără grabă, și a luat notițe. Ne-am înțeles ca ședința Biroului Politic să aibă loc pe 3 mai, ne-am felicitat unul pe altul cu ocazia sărbătorii de 1 Mai și ne-am despărțit. Eu am plecat cu sufletul greu. Credeam că, dată fiind poziția atât de nehotărâtă, de neclară a secretarului general, mă puteam aștepta la orice.

La sfârșitul zilei m-a sunat Ustinov, m-a felicitat cu ocazia sărbătorii și mi-a propus să mergem mai devreme acasă. O parte a conducerii – Ustinov, Gorbaciov, Ligaciov, Rîjkov și alți câțiva – lucra zilnic câte 12–14 ore, până noaptea. Eu i-am mulțumit și, sub imperiul stării de spirit în care mă aflam, i-am povestit despre discuția pe care tocmai o avusesem cu Cernenko.

Dmitri Fiodorovici s-a tulburat, văzând în toate acestea o intrigă de proporții, mi-a aprobat poziția, m-a sfătuit să mi-o mențin cu fermitate și să nu mă dau de ceasul morții, pentru că, după părerea lui, uneltirile împotriva mea erau condamnate la eșec.

Pe 3 mai ne-am adunat la ședința Biroului Politic și am dezbătut toate chestiunile de pe ordinea de zi dinainte stabilită. Dar problema care făcuse obiectul discuției mele cu secretarul general nu a mai fost înscrisă pe agendă. S-a dovedit că Ustinov îl sfătuise pe Cernenko să nu facă jocul lui Tihonov și al bandei lui. Peste două-trei zile Konstantin Ustinovici mi-a spus:

— M-am gândit și am decis să nu pun problema în discuție. Lucrează așa cum ai lucrat și până acum.

În 1989, cred, Tihonov mi-a trimis o scrisoare în care se căia și își oferea serviciile în cadrul procesului de reformare a economiei. Dar, în perioada lui Cernenko, presiunile asupra mea, prin intermediul secretarului general, nu au încetat. De

aceea, de fiecare dată când reușeam să mă smulg din Moscova în câte o delegație prin țară, eram bucuros de prilej.

Pe tot parcursul anului 1984 atmosfera generală din Piața Veche a fost otrăvită de intrigi, uneltiri și bârfe. Boala lui Cernenko progresa, situația în Biroul Politic se înrăutățea, dihonia creștea încetul cu încetul. Nu vreau să mă apuc să descriu toate tulburările din acea perioadă. Nici n-ar avea rost – toată lumea știa cum stau lucrurile. Dar în ce moduri putea să se facă simțită atmosfera generală care domnea pe atunci o dovedește povestea cu Conferința științifică și practică națională pe probleme de ideologie.

Tema ei fusese dată de însuși Cernenko: cum se îndeplinesc deciziile plenarei CC al PCUS din iunie 1983 pe probleme de ideologie. Zimeanin m-a rugat să țin eu cuvântarea principală, pentru că eu preluasem de la Cernenko responsabilitatea lui de bază de dinainte de a fi ales secretar general – activitatea ideologică.

Materialele pentru raport care mi-au fost oferite de Secția ideologică a CC m-au dezamăgit complet: vechiul stil de a bate apa în piuă al lui Zimeanin, aceleași banalități, o colecție de adevăruri răsuflate, de vorbărie goală. Toate îmi dovedeau că se căuta compromiterea mea. Dar asta n-a făcut decât să mă întărâte.

Am format un grup în care i-am strâns pe Medvedev, Iakovlev (pe vremea aceea conducător al Institutului de Economie Mondială și Relații Internaționale al Academiei de Științe a Rusiei), Bikkenin și Boldin. Voiam să profit de ocazie ca să ies din cadrul strâmt al plenarei din iunie, care, după părerea mea, fusese un eșec. În timpul pregătirii raportului pentru consfătuire am devenit interesați de probleme teoretice și practice fundamentale, precum natura proprietății, caracterul relațiilor de producție în societatea noastră, rolul intereselor, echitatea socială, relațiile

marfă–bani ș.a.m.d. Am lucrat cu spor, au rezultat materiale serioase și consistente.

Dar ele nu au plăcut tuturor. Zimeanin a fost nemulțumit, a făcut mutre. I-am dat textul pregătit de noi. Nu mi-a făcut observații deosebite, m-a rugat doar să subliniez rolul conducător al partidului în etapa actuală, dar, discutând cu Vadim Medvedev, i-a spus direct că raportul este nereușit.

Participanții la conferință se adunaseră la Moscova, totul era pregătit. Și deodată, literalmente în ajunul deschiderii ei, la ora 16 în după-amiaza zilei dinainte, mă sună Cernenko și îmi spune că trebuie să anulăm totul.

A ieșit la iveală faptul că el nu considera util să țină conferința acum, pentru că urma congresul partidului și trebuia să îl pregătească, să strângă idei. Am înțeles după tonul discuției că nu era singur în cabinet și că, probabil, misiunea celor care se aflau alături de el era să-l ajute pe șeful slab și șovăitor să rămână pe o poziție fermă.

O cotitură atât de neașteptată m-a revoltat pur și simplu, și am început să protestez într-o formă destul de tăioasă. Probabil că mi-am cam dat drumul la limbă, dar urzelile clicii care se învârtea pe lângă secretarul general mă scoseseră din sărite. I-am amintit că organizarea conferinței, la care veniseră deja oameni din toată țara, nu a fost ideea mea, ci a lui, că eu nu am făcut decât să îndeplinesc o sarcină. Nu știu cine ar putea să explice motivele anulării ei. Un asemenea pas este inadmisibil, pentru că înseamnă un scandal public. Și am încheiat cu o întrebare:

— Cine vă influențează?

— Bine, bine, a spus el, țineți conferința, dar nu faceți mare caz de ea.

Conferința a avut loc și a fost un succes. În raport eu am abordat tema democratizării societății. Prin noutatea părerilor exprimate și prin caracterul original și sincer al dezbaterilor, evenimentul acesta a contrastat puternic cu

bălăceala ideologică obișnuită a anilor trecuți. Însuși titlul raportului, „Creația vie a poporului”, îndemna la reflecție.

Participanții au insistat ca raportul să fie publicat. Le-am spus că așa voi face. Dar, din nefericire, numai în ziarul *Pravda* a apărut o variantă prescurtată a lui, iar pentru a minimiza efectele conferinței, în numărul din decembrie al revistei *Kommunist* a fost pregătit și publicat de urgență un articol al lui Konstantin Cernenko.

În același an, 1984, s-a mai petrecut un eveniment care a stârnit ecou.

Pe 12 iunie, în timp ce eu participam, în componența delegației oficiale a URSS, la reuniunea economică a țărilor membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, la Moscova a sosit știrea tristă a trecerii în neființă a liderului comuniștilor italieni, Enrico Berlinguer[142]. Murise pe neașteptate, în timpul unuia dintre mitingurile obișnuite din Italia.

S-a luat decizia de a trimite la înmormântare o delegație a PCUS, și Ponomariov, ca șef al Secției Externe, a anunțat că va merge el. Dar, dacă luam în considerare istoria raporturilor dintre Boris Nikolaevici și conducerea Partidului Comunist Italian, sosirea lui acolo ar fi putut să iște pur și simplu un scandal. Această părere au exprimat-o deschis în fața Biroului Politic Andrei Aleksandrov și Vadim Zagladin. După o serie de consultări cu tovarășii italieni, s-a stabilit că în Italia voi merge eu.

Nu-l cunoșteam personal pe Berlinguer, dar țineam minte cuvântările lui la congresele noastre de partid. Vorbea cu un glas egal, liniștit, fără emoția atât de caracteristică italienilor, dar în discursuri lua imediat „taurul de coarne”.

Despre toate acestea și despre multe altele am discutat în zbor spre Roma, pe data de 13 iunie, cu Zagladin și cu secretarul comitetului regional Donețk, V.P. Mironov. Plecarea noastră fusese atât

de grăbită, încât Biroul Politic nu ne formulase nici un fel de însărcinări deosebite, deși membrii lui își exprimaseră dorința ca delegația noastră să discute starea generală a relațiilor dintre cele două partide.

Ceea ce am văzut la Roma mi-a lăsat în suflet o impresie puternică, de neșters. Doliul era național. La înmormântare au venit sute de mii de oameni. Am stat cu Pajetta[143] în balconul clădirii CC și din coloanele care treceau ajungeau până la noi saluturi la adresa delegației PCUS. Am fost întrebat atunci:

— Ce credeți și ce simțiți când vedeți în ce fel îl conduc italienii pe Berlinguer pe ultimul drum?

Nu mi-a fost simplu să răspund. Cel puțin atunci: de la Berlinguer își luau rămas-bun toată Italia, conducătorii tuturor organizațiilor politice. Președintele țării, Pertini, s-a înclinat în numele națiunii la mormântul liderului opoziției. Toate acestea erau dovada unui mod de gândire care nouă nu ne era propriu, a unei alte culturi politice.

În aceeași seară, pe 13 iunie, în vila ambasadei noastre ne-am întâlnit cu membrii conducerii PCI. Au fost prezenți P. Bufalini, G. Chiaromonte, A. Cossutta, A. Minucci, G. Pajetta, U. Pecchioli, A. Rubbi, G. Cervetti.

Discuția a fost sinceră, dar tot timpul s-a învârtit cumva în cerc. În cele din urmă, eu nu am mai răbdat și am intervenit:

— Bun. Ați spus deja de un milion de ori că sunteți liberi, independenți, că nu recunoașteți nici o echipă și nici un centru. Noi am confirmat de două milioane de ori că sunteți liberi, independenți și că nu există într-adevăr nici un centru. Și mai departe?

Prietenii italieni s-au uitat la mine cu nedumerire.

— Poate o să începem să ne întâlnim, am continuat eu. Să analizăm împreună noua situație

creată în lume, să gândim împreună, să facem schimb de idei.

Discuția a continuat toată noaptea, și spre dimineață, când ne-am despărțit, se întrevedea o oarecare înțelegere reciprocă.

A doua zi, pe 14 iunie, am fost primit de președintele Republicii Italiene, A. Pertini, care m-a surprins prin spiritul său democratic, prin bunăvoința sinceră față de poporul nostru și prin respectul față de meritele Uniunii Sovietice în victoria împotriva fascismului. Pertini însuși fusese participant la mișcarea de Rezistență. M-au impresionat firea lui relaxată, directețea în exprimarea opiniilor. Președintele s-a pronunțat pentru colaborarea dintre comuniști și socialiști. A fost o discuție constructivă și, când ne-am despărțit, îmbrățișările prietenești au fost sincere.

În aceeași zi am plecat înapoi la Moscova. Ne-au condus la aeroport Pajetta și Rubbi. Se vede că în ziua anterioară CC al PCI își elaborase deja o poziție și, în timp ce ședeam la măsuța din avion, sub huruitul motoarelor, am bătut, cum se spune, palma: trebuia să construim între partidele noastre relații tovărășești, să colaborăm, să interacționăm.

În același spirit a fost conceput și raportul meu despre deplasarea în Italia, prezentat în ședința Biroului Politic.

Anul 1984 s-a încheiat pentru mine cu o vizită în Marea Britanie, care a avut loc la scurt timp după încheierea consfătuirii pe probleme ideologice de la Moscova. Pe 15 decembrie am sosit la Londra în fruntea unei delegații parlamentare, în componența căreia intrau Velihov, Zamiatin și Iakovlev. În Anglia asemenea delegații nu mai fuseseră trimise din partea noastră de vreo 15 ani. Relațiile dintre cele două țări evoluaseră în tot acest timp destul de complicat, și o astfel de vizită era necesară.

Vizitele grupurilor parlamentare erau socotite la noi niște acțiuni profund protocolare și oficiale,

de aceea, și de data aceasta, funcționarii de la Interne nu i-au dat probabil o însemnătate deosebită.

Dar lucrurile au luat o altă întorsătură...

Aici, în Parlamentul britanic, am avut ocazia să-mi expun toate observațiile și ideile pe care le acumulasem în decurs de câțiva ani în privința chestiunilor de politică externă și de ordine mondială.

Textul cuvântării mele a fost publicat și la noi, și în străinătate, dar aici vreau să amintesc numai esența lui: veacul atomic dictează necesitatea „unei noi gândiri politice”; pericolul militar este astăzi cât se poate de real; „Războiul Rece” este o stare anormală a relațiilor dintre state, care reprezintă o amenințare militară; nimeni nu poate să învingă în războiul nuclear; indiferent de stat, este imposibil să-ți construiești securitatea aducând vătămare securității altora; suntem dispuși la limitarea și reducerea înarmărilor, în primul rând ale celor nucleare, suntem gata să mergem tot atât de departe ca și partenerii occidentali de negocieri.

Aceste afirmații au trezit în presa internațională cele mai vii reacții. Deosebit de des a fost citat fragmentul: „Indiferent ce ne desparte, planeta este una pentru toți. Europa este casa noastră comună. Casă, nu «teatru de acțiuni militare».”

A fost îndelung comentată întâlnirea mea și a Raisei cu Margaret Thatcher, în a doua zi a ședерii noastre în Anglia, la Chequers[144], unde premierul britanic ne-a așteptat împreună cu soțul ei, Denis, și cu miniștrii din guvern. La scară am fost întâmpinați de corespondenții de presă, și fotografia în care apărem toți patru (doamna Thatcher ne arată politicos cu mâna unde să ne așezăm) a fost făcută chiar aici. E curios că pe urmă mulți au interpretat această poză în alte

moduri: pasămite, Margaret Thatcher examinează cu atenție costumul Raisei.

Întâlnirea a început cu un prânz oferit de gazde. Eu și Margaret Thatcher ne-am așezat pe o latură a mesei, Denis și Raisa – pe partea cealaltă. Totul arăta foarte respectabil și formal, dar, chiar la masă, discuția a luat o întorsătură destul de tăioasă.

Și atunci eu am spus:

— Stimată doamnă prim-ministru, știu că sunteți un om cu convingeri proprii, care ține la anumite principii și valori. E un lucru demn de tot respectul. Dar trebuie să aveți în vedere faptul că alături de dumneavoastră se află un om de aceeași factură. Mai mult, trebuie să vă spun că nu am primit sarcină de la Biroul Politic să vă conving să vă înscrieți în Partidul Comunist.

După acest monolog doamna Thatcher a râs din toată inima și a devenit, din formal-respectuoasă și chiar ușor acidă, sincer interesată. Conținutul discuției noastre a fost în mare măsură dictat de chestiunile despre care în ziua următoare eu am vorbit în fața parlamentarilor britanici.

După prânz au avut loc convorbirile oficiale. Ni s-au alăturat Zamiatin și Iakovlev. La început ne-am folosit de niște însemnări făcute dinainte, dar apoi eu le-am pus pe ale mele deoparte, iar doamna Thatcher și-a ascuns și ea foile în geantă. Am întins în fața premierului britanic o foaie mare de hârtie, împărțită într-o mie de căsuțe. Toate rezervele de armament nuclear acumulate deja în lume fuseseră împărțite, în cantități egale, în aceste căsuțe. I-am arătat că o miime din aceste resurse ar fi fost de ajuns pentru a distruge definitiv viața pe Pământ.

Reacția doamnei Thatcher a fost expresivă și emoțională. Cred că și întru totul sinceră. În orice caz, după această vizită, între țările noastre s-a produs o cotitură către dialogul politic major în problemele armamentului nuclear și ale securității nucleare.

... În conformitate cu protocolul, în timpul discuțiilor oficiale, Raisa a rămas să fie „mâncată de vie” de trei sau patru miniștri ai guvernului, și, spre completa lor uimire, a început să discute cu ei despre literatura și filosofia engleză, față de care manifestase întotdeauna interes. Dialogul lor a continuat timp de trei ore, cât a durat întâlnirea mea cu Margaret Thatcher, și a doua zi presa londoneză, care se vede că avea anumite prejudecăți împotriva „soțiilor de la Kremlin”, a povestit foarte pe larg și cu emoție cititorilor săi despre acest episod.

Luarea mea de cuvânt în Parlamentul britanic, pe 18 decembrie, a fost un succes. E drept că și aici, la început, m-am confruntat cu o încercare de a împinge dialogul pe o pantă confruntațională. Dar am oprit-o din start, spunând:

— Dacă vreți să purtăm dialogul în acest spirit, am să aduc aici hârtiile și documentele cu care am venit din țară și am să încep să inventariez tot ceea ce partea engleză a făcut împotriva Uniunii Sovietice, împotriva stabilirii unor relații normale între cele două state. Și cui îi va fi de folos?

După aceasta, discuțiile au intrat pe un făgaș constructiv și întru totul prietenesc.

Apoi am avut întâlniri cu miniștrii, cu lideri ai partidelor politice, cu reprezentanți ai cercurilor de afaceri. Am vizitat fabrica de automobile Austin-Rover, sediul companiei John Brown, Complexul de cercetare Jealott’s Hill, Camera de Comerț și Industrie, British Museum, Biblioteca Memorială Karl Marx.

Și iată că la mormântul lui Marx, unde s-a dus o parte a delegației noastre, eu, printr-un concurs de împrejurări, nu am ajuns.

Presa engleză a scris mult despre vizita noastră. Cât privește răsunetul ei acasă, în țară, la ordinul cine știe cui s-a făcut tot posibilul ca ea să fie trecută sub tăcere.

Dobrînin, ambasadorul nostru în SUA, mi-a povestit că presa americană a manifestat un mare interes față de vizita delegației sovietice în Anglia. El a trimis la Ministerul de Interne două telegrame cu o prezentare detaliată a ecourilor din presă pe această temă. De obicei asemenea informații erau predate imediat membrilor conducerii, dar de data aceasta lucrurile nu au stat așa. Iar când însuși Anatoli Fiodorovici a venit la Moscova, Gromîko i-a tras un perdaf zdravăn:

— Sunteți un politician cu experiență, un diplomat înțelept, un om matur... Trimiteți două telegrame despre vizita unei delegații parlamentare? Ce importanță poate ea să aibă?

... La Londra am aflat o veste tristă – murise Dmitri Fiodorovici Ustinov. Am întrerupt vizita și m-am întors la Moscova. Moartea lui Ustinov a fost o mare pierdere, resimțită cu atât mai acut în vremurile acelea tulburi, așa cum era sfârșitul anului 1984. De fapt, tot acel an nu a fost altceva decât agonia unui regim.

Pe scurt, în societate exista o nevoie uriașă de inițiere a unei politici energice, pline de inițiativă... în timp ce la conducerea țării situația era jalnică.

Din cauza stării de sănătate a secretarului general deveniseră o problemă chiar și ședințele săptămânale ale Biroului Politic. Adesea se întâmplau următoarele: ședința era programată, dar se dovedea că Cernenko nu e în stare să vină, și, cu 15–30 de minute înainte de începere, eram sunat să prezidez eu.

Reacțiile membrilor Biroului Politic variau. Unii erau în mod ostentativ liniștiți, adică acceptau situația ca pe ceva de la sine înțeles. Alții manifestau nedumerire, ba chiar o enervare greu ținută în frâu.

Către sfârșitul anului, problema a căpătat dimensiuni dramatice, pentru că Cernenko ne-a părăsit complet. Biroul Politic – principalul organ de conducere politică a țării – trebuia să lucreze în

continuare, dar nu exista nici o decizie care să stabilească cine conducea în mod clar și constant ședințele – Gorbaciov, Tihonov sau oricine altcineva.

Știu cu certitudine că, în discuțiile cu Cernenko, unii colegi (în particular M.S. Solomențev) îi dădeau sfaturi în această privință – să-l însărcineze pe Gorbaciov să conducă „temporar" ședințele. În același timp, anturajul cel mai apropiat al secretarului general îi recomanda să-și păstreze el însuși această prerogativă. De aceea eu mă trezeam de fiecare dată într-o situație dificilă. Nu era vorba numai de mine – situația influența în mod direct și activitatea Biroului Politic, a aparatului CC. Un asemenea context este întotdeauna prielnic intriganților de toate soiurile.

Reflectând asupra situației, am decis să urmez câteva reguli. Prima: să-mi fac munca liniștit, să pun problemele cu fermitate, să nu fac nici un fel de concesii „servitorimii", nici chiar celor care dețineau titluri înalte. A doua: să manifest loialitate față de secretarul general, să discut cu el toate problemele importante. A treia: în Biroul Politic să militez pentru o unire a forțelor, să nu permit dezbinarea puterii centrale. Și a patra: să-i țin la curent cu evenimentele pe secretarii CC-urilor din republici și ai comitetelor regionale. Ei trebuiau să priceapă seriozitatea situației și să înțeleagă în ce împrejurări sunt siliți să acționeze.

Cred că, în general, această linie de comportament a fost justificată. Pe partea practică, m-am străduit, interacționând cu colegii, să țin treburile curente sub control, să iau decizii operative și nu numai. A fost continuată, deși nu a mers ușor, și înnoirea cadrelor, au fost organizate două plenare mari: în primăvară, despre reforma școlară, iar în octombrie, despre programul pe termen lung de îmbunătățiri funciare, la care raportul l-a citit Tihonov.

În plus, în anul acela a năvălit peste noi o iarnă deosebit de aspră. Din toate părțile la Centru venea un potop de telegrame, cerând ajutor. În trecătoarea din Ural, viscolele formaseră troiene atât de mari încât circulația a trebuit închisă. Nu zeci, ci sute de trenuri au rămas blocate cu tot cu încărcăturile lor – materiale esențiale pentru producția industrială și pentru viața de zi cu zi a populației. Economia națională amenința să fie paralizată.

Guvernul a trebuit să lucreze din greu. De problemele operative se ocupa în acel timp prim-vicepreședintele Consiliului de Miniștri Heidar Aliev. A fost cooptat și Egor Ligaciov. Eu i-am dat această însărcinare, dar ea a coincis cu dorința lui și, în general, cu stilul lui de muncă. Egor Kuzmici era nemulțumit de felul cum se rezolvă problemele în republici, în teritoriu, și voia să demonstreze că poate să facă față unei asemenea sarcini. În plus, în situația creată din cauza stării de sănătate a secretarului general, era important să dovedim că CC acționează, și Egor Kuzmici, împreună cu alții, a îndeplinit cu succes această misiune.

Și mai grea a devenit munca noastră atunci când Konstantin Ustinovici a ajuns la spital. Fiecare, apărându-și poziția, făcea referire la câte o discuție cu Cernenko (du-te și verifică, dacă poți!). Adesea se întâmpla ca, pe aceeași temă, unul să spună una, altul, alta, opusă, și amândoi să facă trimitere la secretarul general. Avea loc o divizare și în conducere, și în aparatul de partid și de stat. Unii încercau să-mi îngreuneze munca, să mă dezechilibreze, alții – și deveneau tot mai mulți – începeau să mă susțină în mod deschis.

A trebuit să iau niște măsuri strategice. Așa a fost, în particular, în cazul „multîncercatului” plan al organizării plenarei CC pe problemele progresului tehnico-științific, la care a trebuit să prezint raportul. Pentru pregătirea lui a fost creat un grup special de lucru. Munca avansa repede.

Am citit două variante ale raportului – pe cea a academicianului Inozemțev și pe cea a Secției pentru construcții de mașini a CC, care era o adunătură de tot soiul de materiale vechi de un deceniu, scoase din arhive. Pe vremea aceea, după cunoscuta afirmație a lui Brejnev despre rolul progresului tehnico-științific, în partid se făcuseră pregătiri pentru plenara corespunzătoare a CC. „Cât timp pierdut!" m-am gândit. În deceniul care trecuse multe țări parcurseseră un drum lung, care le asigurase o dezvoltare dinamică.

Și totuși, cu cât ne apropiam de plenară, cu atât simțeam mai acut cum Cernenko, Tihonov, Gromîko încearcă să o amâne – toți considerau că ea nu va face decât să-mi întărească poziția. Erau împotriva plenarei și nu se ascundeau. Ce era de făcut? Am decis să stau de vorbă cu Cernenko și să fac eu însumi o propunere referitoare la utilitatea organizării plenarei. M-am dus la el la spital împreună cu Ligaciov.

— Konstantin Ustinovici, noi lucrăm la documentele pentru congres, probabil momentul potrivit pentru a organiza plenara pe tema progresului tehnico-științific a trecut deja, nu-i așa?

Îi cunoșteam părerea, așa că nu a fost greu să-i obținem acordul.

A doua zi a avut loc ședința Biroului Politic. Chiar la începutul ei am anunțat, cu un glas anume foarte liniștit:

— Ieri am fost împreună cu Egor Kuzmici la secretarul general. Nu se simte rău. Am stat de vorbă, l-am pus la curent cu situația.

A urmat o scenă mută, în timpul căreia mulți s-au gândit probabil: „Așa, deci, Gorbaciov și Ligaciov au fost împreună la Cernenko! Deja când îl vizitează fiecare separat, și înseamnă ceva, darămite împreună? Ce să fie asta?" Toți au ciulit urechea.

— Ne-am sfătuit cu Konstantin Ustinovici și am ajuns la concluzia că cel mai bine ar fi să scoatem de pe agenda evenimentelor prioritare plenara pe tema progresului tehnico-științific.

Într-un glas, aș spune chiar cu bucurie, toată lumea a susținut această propunere. Astfel a fost pentru a doua oară îngropată ideea de a pune într-o plenară a CC cea mai presantă problemă din evoluția țării. Luând-o puțin înainte, am să spun că un soi de compensație a avut totuși loc. În iunie 1985 am organizat în CC al PCUS o consfătuire amplă pe problemele accelerării progresului tehnico-științific, în cadrul căreia mi-am citit raportul intitulat „Problema fundamentală a politicii economice a partidului".

Moartea lui Cernenko

Deznodământul se apropia grabnic și inevitabil. Nimeni nu se mai îndoia de asta. În ultima vreme fuseseră necesare eforturi susținute pentru a păstra măcar o aparență a prezenței secretarului general al CC, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, în viața politică a țării.

Uitându-mă la Cernenko, căruia îi era greu nu să lucreze, dar chiar și să vorbească și să respire, îmi veneau adesea în cap diferite întrebări: ce îl împiedica să renunțe la funcție și să-și vadă de sănătatea lui? Ce îl silise să ia în spate povara prea grea pentru el a conducerii țării?

Puțin probabil ca răspunsul să se găsească la suprafață.

Da, desigur, un om îndepărtat de la putere – căci la noi, din proprie inițiativă, nimeni nu renunța la ea – se simțea, eufemistic vorbind, inconfortabil, ca orice concediat.

Dar nu e suficient să spui că „omul e slab". Problema era mai complicată. Faptul că societatea știa că la cârma țării se aflau oameni fizic incapabili să muncească nu însemna practic nimic. Asta pentru că la noi nu exista mecanismul

democratic firesc al amovibilității puterii. Sistemul nu prevedea așa ceva, el funcționa după propriile reguli, conform cărora în vârful piramidei se putea afla și un om bolnav fără speranță, ba chiar și unul nu tocmai întreg la minte. Nimeni nu îndrăznea să atace această ordine; și totuși, prin eforturile câtorva membri ai conducerii politice, în primul rând ale lui Viktor Vasilievici Grișin, această practică vicioasă a fost dezvăluită brusc și etalată în fața societății în toată urâțenia ei.

Faptul s-a întâmplat în timpul campaniei pentru alegerile în Sovietul Suprem al Federației Ruse din februarie 1985. Conform tradiției multianuale, în ajunul alegerilor se desfășura un soi de ritual al întâlnirilor membrilor Biroului Politic cu alegătorii din districtele lor electorale. Niciodată până atunci nu mai văzusem așa o încleștare pentru un loc în programul luărilor de cuvânt. Toți voiau să vorbească la sfârșit, înainte de însuși secretarul general, căci – se credea –, cu cât te întâlnești mai târziu cu alegătorii, cu atât înseamnă că ai o poziție mai înaltă în ierarhia partidului. Iar dacă iei cuvântul penultimul, rezultă că ești numai la un pas distanță de secretarul general, care întotdeauna vorbea ultimul.

Alegerile fuseseră stabilite pentru 24 februarie. Se încheiau consultările candidaților cu alegătorii. Întrucât Cernenko nu era în stare să vină la întâlnire, iar aceasta nu putea fi anulată, în cercul nostru ne-am sfătuit cum să rezolvăm această problemă cu cât mai puține pierderi politice. Eu am considerat că trebuie să-l ajutăm să compună o adresă scrisă. Comisia electorală trebuia să organizeze o întâlnire la care să fie citită această adresă. Și, pentru că era vorba de secretarul general, la întâlnire urmau să participe reprezentanți ai CC al PCUS.

Pe neașteptate pentru mine, în treburile acestea s-a amestecat Grișin, care a avut o discuție separată cu Cernenko. Gestul lui depășea cadrul

etic obișnuit și spunea multe. În orice caz, Grișin a început o agitație politică necuviincioasă, hotărând că sosise prilejul potrivit pentru el și că șansa nu trebuie scăpată.

Fără îndoială, el nu a acționat singur. O parte din conducere, mai ales cei care credeau că „Gorbaciov trebuie oprit", avea față de el o atitudine foarte îngăduitoare. Grișin miza în mod deosebit pe anturajul lui Cernenko, care înțelegea necesitatea de a face o „alegere fără greșeală", pentru ca, după moartea secretarului general, să poată rămâne pe poziții. Acesta a fost și momentul când o anumită parte a intelectualității, chiar dacă nu substanțială, a început să deseneze un portret atrăgător al lui Grișin.

Dându-și seama că nu putea să mă ocolească sub nici o formă, pentru că lucrările Biroului Politic și ale Secretariatului se desfășurau practic sub conducerea mea, Grișin m-a sunat și mi-a spus că, la însărcinarea lui Konstantin Ustinovici, el avea să se ocupe de organizarea întâlnirii și avea să citească textul adresei către alegători. Eu nu l-am sunat pe Cernenko, dar m-am interesat la asistenții lui, care mi-au confirmat ceea ce auzisem de la Grișin.

Pe 22 februarie, în calitate de prim-secretar al comitetului orășenesc de partid din Moscova, Grișin a condus întâlnirea cu alegătorii și a citit textul cuvântării lui Cernenko. Eu ședeam în prezidiu împreună cu Ligaciov, Gromîko, Zimeanin, Kuznețov și, cinstit vorbind, eram foarte necăjit că particip la o asemenea farsă. Cu intonația lui tipică, plicticos-monotonă, care încerca să sugereze patos, înălțare spirituală și o stare de inspirație, Grișin citea și nu se mai oprea. Situația avea în ea ceva suprarealist. Dar nu mă puteam împotrivi, pentru că asta fusese dorința lui Cernenko însuși, ultima lui dorință.

După planurile lui Grișin, acesta era doar primul act al tragicomediei. Au urmat alte două:

apariția lui Cernenko în fața urnelor pentru a vota și înmânarea documentului care îi confirma că fusese ales deputat al Sovietului Suprem al RSFSR.

Pe 24 februarie, urna a fost adusă într-o cameră alăturată salonului său de spital și totul a fost pregătit astfel încât să nu se înțeleagă unde se petrec lucrurile. Neputincios, într-un hal fără de hal, Cernenko a fost împins spre urnă și a votat în fața camerelor de televiziune în prezența lui Grișin, a asistentului secretarului general, V.V. Pribîtkov, și a prim-secretarului comitetului raional de partid din raionul Kuibîșev al capitalei, I.A. Prokofiev. Grișin și-a văzut visul cu ochii: a arătat întregului popor, la televiziune, că secretarul general este „în formă".

A fost o apoteoză a cinismului și imoralității celor care se dădeau drept oameni apropiați lui Cernenko, dar care, în realitate, erau conduși numai de ambiții carieristice.

Mai mult, i s-a pregătit un text pe care el, om bolnav de moarte, ar fi trebuit să-l pronunțe după ce primea confirmarea că fusese reales. Tot în fața camerelor de televiziune. Am până azi în fața ochilor silueta cocârjată, mâinile tremurătoare, vocea gâtuită, care chema la disciplină și muncă plină de sacrificii, hârtiile care îi cădeau din mâini. Știu că el însuși a căzut... dar a fost prins de profesorul Ceazov (eminent cardiolog, academician, mulți ani șeful Direcției a IV-a din Ministerul Sănătății al URSS). Dar acest episod, se înțelege, n-a mai fost televizat.

Toate acestea au fost posibile, împotriva interdicțiilor categorice ale lui Ceazov, cu acordul sau la dorința lui Konstantin Cernenko însuși, care a fost împins la un asemenea gest de către Grișin și anturajul său imediat. Asta se întâmpla pe 28 februarie. Iar pe 10 martie Konstantin Ustinovici a încetat din viață.

... Abia mă întorsesem seara de la muncă și am primit un apel telefonic de la academicianul Ceazov cu știrea morții lui Cernenko. Am luat legătura cu Tihonov și cu alți membri ai Biroului Politic și am fixat o ședință a Biroului pentru ora 11 seara.

Trebuia să mă întâlnesc cu Gromîko; eu consideram că acum se impunea să ne unim eforturile. La urma urmei, răspunderea care stătea pe umerii noștri – a membrilor Biroului Politic – era uriașă.

S-a dovedit că Gromîko se afla pe aeroportul Șeremetievo. A purtat discuția cu mine prin telefonul secret din automobil. L-am înștiințat de moartea lui Konstantin Cernenko, i-am comunicat că am stabilit o ședință a Biroului Politic pentru ora 11 seara și l-am rugat să vină cu 30 de minute mai devreme.

Ne-am întâlnit la ora convenită. Discuția a fost scurtă. Eu am spus că toți ne așteptam la așa ceva. Acum faptul se împlinise și trebuia să luăm o decizie plină de răspundere. Nu aveam voie să facem greșeli.

— Oamenii așteaptă schimbări. Timpul lor a venit. Nu mai pot fi amânate. Va fi greu, dar trebuie să ne hotărâm. Cred că în această situație trebuie să ne unim eforturile.

Gromîko mi-a spus cu un glas liniștit și ferm:

— Sunt de acord cu aprecierile dumneavoastră și vă accept propunerea.

— Bun, deci ne-am înțeles.

Nu a fost un pas ușor de făcut, nici din partea mea, nici dintr-a lui – un pas în întâmpinarea celuilalt. Deși, în ajunul acestor evenimente, prevăzând încotro merg lucrurile, alții încercaseră să ne apropie. Și cu el, și cu mine fuseseră purtate discuții pe această temă. Nici eu, nici Gromîko nu am făcut atunci nici un fel de gest demonstrativ, dar am înțeles totuși, treptat, că era important să conlucrăm.

... 10 martie, ora 11 noaptea... Membrii Biroului Politic și ai Secretariatului CC au venit la ora stabilită.

În deschiderea ședinței am comunicat tuturor cele întâmplate. Toată lumea s-a ridicat în picioare și a păstrat un moment de reculegere. A vorbit apoi profesorul Ceazov, care ne-a prezentat pe scurt istoricul bolii și împrejurările morții lui Konstantin Ustinovici Cernenko. S-a adoptat hotărârea referitoare la înmormântarea secretarului general al CC, ședința Biroului Politic și plenara CC al PCUS au fost stabilite pentru 11 martie, a doua zi.

A fost creată o comisie care să se ocupe de organizarea înmormântării și în care au fost incluși toți membrii Biroului Politic. Când s-a pus problema cine avea să fie președintele comisiei, ședința s-a poticnit. Președintele comisiei responsabile de organizarea înmormântării secretarului general era, de regulă, viitorul secretar general. Și Grișin a spus deodată:

— Păi ce ne tot lungim cu președintele? Doar e limpede. Haideți să-l punem pe Mihail Sergheevici!... (Era un mod de a testa terenul!)

Eu i-am rugat să nu se grăbească, să fixeze plenara pentru ora 17 a doua zi, iar ședința Biroului Politic pentru ora 14. Toată lumea va avea timp – o noapte și o jumătate de zi – ca să reflecteze serios și să cântărească lucrurile. O să hotărâm în Biroul Politic și vom merge cu propunerea mai departe la plenară.

... Konstantin Cernenko a rămas în postul de secretar general numai 13 luni. Acum, în mod firesc, se punea problema noii candidaturi pentru această funcție. La urma urmei, și eu a trebuit să mă gândesc: ce credeam eu însumi în acest caz?

Îmi parveniseră tot felul de informații pe această temă. Printre posibilii pretendenți se menționa tot mai des și numele meu. Dar, până în ultimul moment, eu am preferat să mă gândesc că vom vedea la fața locului. Acceptam însă deja

posibilitatea de a fi ales. Mă ocupam de multă vreme de conducerea activității Biroului Politic și a Secretariatului. Aveam o experiență singulară. Multe se lămuriseră și în relațiile mele cu oamenii, și ei mă cunoscuseră mai bine.

Împotriva intrigilor celor care nu-mi voiau binele, timpul însuși, până la urmă, a funcționat în mod obiectiv și evident în folosul candidaturii mele.

Așa nu se mai poate trăi

Era deja aproape ora 4 dimineața când am ajuns acasă pe 11 martie. Raisa mă aștepta. Am ieșit cu ea în curtea dacei: chiar de la începutul șederii noastre în Moscova nu purtaserăm discuții serioase în apartament și în dacea. Cine știe ce s-ar mai fi putut întâmpla! Ne-am plimbat mult în livadă, discutând cele întâmplate și posibilele consecințe.

Acum mi-e greu să reconstitui detaliile acelui dialog. Îmi amintesc foarte bine ultimele cuvinte pe care le-am spus în noaptea aceea:

— Înțelegi, Raisa, am venit la Moscova cu speranță și cu credința că voi putea să fac ceva, dar deocamdată am reușit prea puțin. De aceea, dacă vreau într-adevăr să schimb ceva, va trebui să primesc propunerea, dacă ea, desigur, va veni. Doar vezi și tu: așa nu se mai poate trăi.

Dimineață m-a sunat Egor Ligaciov și mi-a spus că este pur și simplu asaltat de prim-secretari, vin unul după altul și-l întreabă ce părere are Biroul Politic în privința noului secretar general.

Am plecat la CC: urmau ședința Biroului Politic și plenara.

Și azi circulă multe zvonuri în legătură cu evenimentele de atunci. Că s-ar fi declanșat, pasămite, o adevărată bătălie, că au fost mai multe candidaturi la postul de secretar general și că Biroul Politic a ieșit la plenară fără să fi luat o decizie. Sunt numai basme, scorneli deșarte. Nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. O știu

participanții direcți la evenimente, dintre care o parte sunt vii și nevătămați până în ziua de azi.

Da, dată fiind înrăutățirea bruscă a stării de sănătate a lui Cernenko, problema urmașului său fusese discutată și diverse personaje sondaseră terenul, își evaluaseră șansele. În zilele acelea, tot aparatul CC părea să se ocupe numai cu asta.

Faptul că în interiorul conducerii înseși existau mai multe grupări nu mai era un secret pentru nimeni.

Erau și dintre cei care nu mă voiau pe mine. Cu puțin timp înainte de sfârșitul secretarului general, Cebrikov, care pe vremea aceea conducea KGB, mi-a povestit despre o discuție pe care o avusese cu Tihonov. Acesta încercase să-l convingă să nu sprijine alegerea mea. Cebrikov observase atunci că Tihonov nu menționase nici un alt nume.

— Oare ești singurul pretendent la acest post? m-a întrebat el.

Pe de altă parte, cei care nu mă priveau cu ochi buni nu aveau cum să nu cunoască starea de spirit a societății, poziția prim-secretarilor, în rândul cărora se cristaliza tot mai limpede hotărârea de a nu mai permite Biroului Politic să târască din nou pe scaunul cel mai înalt în stat pe un om bătrân, neputincios sau bolnav.

Am primit vizita mai multor grupuri de prim-secretari ai comitetelor regionale care îmi cereau să adopt o poziție fermă și să iau asupra mea misiunea de secretar general. Într-una dintre discuțiile cu un asemenea grup mi s-a spus că se formase un nucleu organizațional care nu voia să mai lase Biroul Politic să rezolve astfel de probleme fără a ține cont de părerea membrilor CC.

Nu mai era Ustinov, pe sprijinul căruia puteam conta.

Vreau să observ în mod special că nimănui, nici măcar lui Ligaciov și lui Rîjkov, eu nu le-am

spus cert nici „da”, nici „ba”. De ce? Trebuia mai întâi ca lucrurile să fie lămurite până la capăt. Înțelegeam în ce situație se află țara, ce trebuie făcut cu cadrele. Și, dacă aș fi fost ales, să zicem, cu doar jumătate plus un vot sau ceva similar, dacă alegerea mea nu ar fi fost o expresie a stării generale de spirit, însemna că nu aș fi fost în stare să rezolv problemele care apăruseră. Pot să spun pe șleau: dacă în Biroul Politic și în CC ar fi apărut discuții în contradictoriu pe tema alegerii mele, mi-aș fi retras candidatura, pentru că pentru mine era deja clar că trebuie, ca să folosesc cuvintele prietenilor noștri italieni „să facem un important pas înainte”.

La ora 14 mi-am ocupat locul în prezidiu – în ultima vreme acesta era locul meu obișnuit – și, deschizând ședința, am spus că din partea Biroului Politic trebuie să facem în cadrul plenarei o propunere pentru funcția de secretar general: toți avuseseră posibilitatea să reflecteze și să cântărească lucrurile.

Imediat s-a ridicat Gromîko și a propus candidatura mea, argumentând-o pe scurt. Unele idei coincideau cu ceea ce a spus apoi la plenară. După el a luat cuvântul Tihonov. Toți m-au susținut. S-a spus că, în fapt, așa și funcționam deja, și că aceasta este propunerea cu care trebuie să venim la plenară.

Luând cuvântul la cea de-a XIX-a Conferință a partidului, Ligaciov a afirmat: „Trebuie să spunem adevărul până la capăt: au fost zile tulburi. Decizia ar fi putut să fie cu totul alta. A existat acest pericol real. Dar vreau să vă spun că, grație poziției ferme adoptate de membrii Biroului Politic, de tovarășii Cebrikov, Solomențev, Gromîko și de un grup mare de prim-secretari ai comitetelor regionale, la plenara din martie a CC a fost luată singura decizie corectă”.

Nu știu ce a vrut să spună cu asta. Poate, cumva, că le eram dator lui și persoanelor numite

de el pentru alegerea mea și că ei au fost cei care au îndepărtat cine știe ce primejdie care plana asupra țării? De dragul lămuririi adevărului voi cita fără alte comentarii fragmente din înregistrarea de lucru a acelei ședințe a Biroului Politic.

„GROMÎKO. Am să vorbesc fără înconjur. Când vine vorba de candidatura pentru postul de secretar general al CC al PCUS, e firesc să ne gândim la Mihail Sergheevici Gorbaciov. Dacă aruncăm o privire în viitor – și nu ascund faptul că multora dintre noi le vine deja greu să facă asta –, trebuie să distingem clar perspectiva. Iar ea ne spune că nu avem dreptul să renunțăm la unitatea noastră. Nu avem dreptul să lăsăm lumea să observe nici cea mai mică fisură în relațiile dintre noi. Vreau să subliniez încă o dată că Gorbaciov are cunoștințe vaste, o experiență semnificativă, dar că această experiență trebuie înmulțită cu experiența noastră. Și că promitem să îi oferim noului secretar general al CC al PCUS tot sprijinul și tot ajutorul de care suntem în stare.

TIHONOV. Ce pot spune despre Mihail Sergheevici? Este un om gata să le iasă altora în întâmpinare, un om cu care problemele se pot discuta la cel mai înalt nivel. Este primul dintre secretarii CC care se pricepe bine la economie.

GRIȘIN. Aseară, după ce am aflat de moartea lui Konstantin Ustinovici, noi am rezolvat deja într-o anumită măsură această problemă când ne-am înțeles să-l numim pe Mihail Sergheevici președinte al comisiei pentru organizarea înmormântării. După părerea mea, el corespunde în cel mai înalt grad cerințelor formulate pentru postul de secretar general al CC.

KUNAEV. Vreau să vă raportez că mi s-a încredințat sarcina de a anunța în ședința Biroului Politic că, indiferent cum vor evolua aici dezbaterile, comuniștii din Kazahstan vor vota

pentru alegerea în postul de secretar general al CC al PCUS a lui Mihail Sergheevici Gorbaciov.

ROMANOV. Este un om erudit. De exemplu, s-a descurcat foarte bine în multe probleme complicate care țin de sfera progresului tehnico-științific. Nikolai Aleksandrovici Tihonov a vorbit aici despre munca lui Mihail Sergheevici Gorbaciov în comisia pentru perfecționarea mecanismului economic. Eu consider că el va asigura în mod exemplar continuitatea conducerii partidului nostru și va îndeplini fără cusur obligațiile care îi vor reveni.

VOROTNIKOV. Logica vieții înseși ne împinge spre această hotărâre. Cele mai importante calități ale lui Mihail Sergheevici sunt simțul răspunderii, priceperea de a asculta părerile celorlalți, cunoașterea situației țării. În felul acesta a căpătat o mare autoritate printre activiștii de partid. Și toți tovarășii (și a trebuit să mă întâlnesc astăzi cu un mare număr de reprezentanți ai organizațiilor locale de partid din Rusia) se pronunță pentru alegerea tovarășului Gorbaciov în funcția de secretar general al CC al PCUS.

PONOMARIOV. În ultima vreme am lucrat mult la noua redacție a Programului Partidului. Și eu personal m-am convins că Mihail Sergheevici și-a însușit profund teoria marxist-leninistă, e capabil să rezolve cele mai complexe probleme legate de programul partidului.

CEBRIKOV. Eu, desigur, m-am sfătuit cu colegii de serviciu. Lucrătorii departamentului nostru trebuie să cunoască nu numai problemele de politică externă, ci și pe cele cu caracter intern, social. Având în vedere deci și pe unele, și pe altele, cekiștii m-au însărcinat să susțin candidatura tovarășului Gorbaciov la postul de secretar general al CC al PCUS.

DOLGHIH. Toți suntem de părere că Mihail Sergheevici are nu numai o mare experiență în spate, ci și un viitor în față.

ȘEVARDNARDZE. Îl cunosc pe Mihail Sergheevici încă dinainte să devină secretar al CC al PCUS. Și, vorbind cât se poate de deschis, aceasta este decizia pe care o așteaptă azi țara și partidul.

LIGACIOV. Mihail Sergheevici Gorbaciov se caracterizează printr-un mare entuziasm în muncă, prin năzuința de a se documenta în problemele mici și mari, prin capacitatea sa de organizator. Iar asta, după cum vă puteți da seama, are o importanță deosebită pentru toată munca de partid și organizatorică... Gorbaciov este foarte respectat în organizațiile de partid, de Comsomol și sindicale, în activul partidului nostru, în popor în general.

GORBACIOV. Trecem printr-o perioadă foarte complicată, de cotitură. Economia noastră are nevoie de un dinamism accentuat. Acest dinamism este necesar și în democrația noastră, în politica noastră externă... Văd misiunea mea în primul rând în căutarea, împreună cu dumneavoastră, a unor rezolvări noi, a căilor prin care ne putem asigura că țara merge înainte... Trebuie să creștem ritmul, să mergem tot înainte...”

La ședința Biroului Politic nu a participat Șcerbițki. Era în America, în fruntea unei delegații parlamentare, și s-a întors aproape de ora începerii plenarei. Academicianul Arbatov, care era cu el în călătorie, afirma că Șcerbițki luase imediat decizia de a se întoarce și afirmase hotărât că îl va susține pe Gorbaciov.

Ne aștepta plenara. Din schimbul de păreri cu tovarășii, care sondau fiecare în parte terenul în CC, era evident: părerile membrilor Comitetului Central se formaseră în sprijinul candidaturii mele.

La ora 17 a început plenara. Andrei Andreevici Gromîko a fost însărcinat de Biroul Politic să propună candidatura mea pentru funcția de secretar general al CC. Discursul lui a dat

impresia de spontaneitate și de aceea a părut deosebit de sincer, căci conținea o mare încărcătură emoțională.

Am fost tulburat: niciodată până atunci nu mi se întâmplase să aud despre mine asemenea cuvinte apreciative.

Iată câteva extrase din această cuvântare:

„Biroul Politic s-a pronunțat în unanimitate pentru recomandarea de a-l alege în funcția de secretar general al CC al PCUS pe Mihail Sergheevici Gorbaciov."

„... are o mare experiență în munca de partid. La început la nivel de regiune, apoi aici, la Centru, în Comitetul Central: la început ca secretar, apoi ca membru al Biroului Politic. A condus, după cum se știe, lucrările Secretariatului. A condus de asemenea ședințele Biroului Politic în lipsa lui Konstantin Ustinovici Cernenko. S-a dovedit, fără nici o exagerare, un om remarcabil."

„... Mihail Sergheevici este un om cu o minte ascuțită și pătrunzătoare, și cei care îl cunosc, care s-au întâlnit măcar o dată cu el, pot confirma acest lucru."

„... Poate că mie, date fiind obligațiile mele de serviciu, lucrurile îmi sunt ceva mai clare decât altor tovarăși. Mihail Sergheevici înțelege foarte repede și foarte corect esența proceselor care se desfășoară în afara țării noastre, pe arena internațională. Eu însumi am rămas adeseori uimit de capacitatea sa de a surprinde rapid și exact esența problemei, de a trage concluzii – concluzii corecte, partinice."

„Mihail Sergheevici... este un om de o mare erudiție și ca formare, și ca experiență de muncă... Nu numai că analizează corect problemele, dar este de asemenea capabil să generalizeze și să tragă concluzii. În politică e nevoie uneori nu doar să repartizăm problemele, sau părți din ele, pe categorii – pentru că așa ele vor rămâne imobile –, ci și să tragem anumite concluzii, care să fie

adoptate apoi ca instrument de lucru. Nu numai o dată, la ședințele Biroului Politic, ale Secretariatului CC, Mihail Sergheevici a demonstrat că este în stare de așa ceva."

„Judecățile lui Mihail Sergheevici se disting întotdeauna prin maturitate și încăpățânare, în cel mai bun sens al acestui cuvânt..."

„Ca atare, concluzia pe care a tras-o Biroul Politic este decizia corectă. În persoana lui Mihail Sergheevici Gorbaciov avem un activist de mare clasă, un activist eminent, care va ocupa cu demnitate postul de secretar general al CC al PCUS...".

Toată lumea aștepta acum să vadă ce va spune noul secretar general. Desigur, prevăzând deznodământul la plenară, eu mă gândisem la o posibilă luare de cuvânt. Era foarte important să subliniez continuitatea liniei strategice de accelerare a dezvoltării social-economice a țării, de îmbunătățire a tuturor aspectelor vieții sociale. Puteam să obținem așa ceva numai dacă treceam economia pe făgașul dezvoltării intensive, folosindu-ne de izbânzile progresului tehnico-științific.

Separat, ca pe o sarcină de cea mai mare importanță, am discutat necesitatea perfecționării mecanismului economic și a întregului sistem al gestionării lui. Unul dintre obiectivele esențiale ale muncii noastre trebuia să devină sporirea atenției față de politica socială, dezvoltarea democrației, a conștiinței sociale.

Nu trebuiau ocolite nici problemele întăririi ordinii, a disciplinei, a legalității.

În ce privește politica externă, poziția mea a fost hotărâtă – linia noastră vizează menținerea păcii: „Ne dorim încetarea, nu continuarea, cursei înarmărilor – și de aceea propunem înghețarea arsenalelor atomice, încetarea dezvoltării de noi rachete; vrem într-adevăr o reducere masivă și

reală a armamentului acumulat, nu crearea unor sisteme de armament mereu noi".

În fine, a trebuit în fața întregii societăți să afirm că PCUS este forța capabilă să unească societatea, să o mobilizeze în procesul de implementare a unor schimbări uriașe, care sunt absolut necesare și cărora le-a sosit timpul, că ne aflăm în fața unei alegeri foarte serioase și că starea de spirit a conducerii este dintre cele mai hotărâte.

Cititorul se poate întreba: dar ce a spus Gorbaciov așa deosebit în acele zile de martie din 1985? Sigur, de pe poziția vremurilor de azi, toate acestea pot fi clasificate drept clișee. Dar asta de pe pozițiile zilei de azi. Cu totul altfel sună ele dacă știi că exact de aici a început totul.

Eu speram că toate propunerile mele își vor găsi răsunet. Poziția mea în privința problemelor de politică internă, ba chiar toată cuvântarea mea au fost susținute de plenară.

În timpul înmormântării lui Konstantin Ustinovici Cernenko am avut întâlniri cu politicienii de renume veniți din străinătate. Am decis să discut cu ei în prezența ministrului de Externe – și așa am și făcut. Întâlnirile au fost consistente – și multe. Cu Bush, cu Shultz, cu Kohl, cu Mitterand, cu Thatcher. O discuție interesantă am avut cu Nakasone[145].

Tot atunci, în ciuda tuturor complicațiilor, am hotărât să mă întâlnesc separat și cu conducătorii țărilor membre ale Pactului de la Varșovia. Am considerat necesar să le spun că toate pot conta pe faptul că noi vom respecta independența și autonomia prietenilor noștri. Conducerea fiecăruia dintre partidele locale trebuie să răspundă de elaborarea și implementarea propriei politici în fața partidului și a poporului. Noi însă vom acționa în direcția menținerii și dezvoltării legăturilor strânse și ale colaborării și confirmăm obligațiile pe care ni le-am asumat. Sensul principal al

mesajului meu era că nu ne vom amesteca în treburile lor. În esență, asta însemna refuzul așa-numitei „doctrine Brejnev”[146].

Mi se părea atunci – și, ulterior, viața însăși, cursul evenimentelor a confirmat acest lucru – că unii dintre conducătorii țărilor socialiste au receptat această aserțiune a mea și în general judecățile mele ca pe o afirmație-tip specifică predecesorilor mei, foștii secretari generali ai CC ai PCUS. În adâncul sufletului credeau că în realitate totul va continua așa cum fusese. Dar eu am rămas credincios acestei afirmații până la capăt, pe parcursul întregii mele lupte pentru democratizarea relațiilor internaționale și lichidarea Războiului Rece, inclusiv atunci când, chiar în aceste țări, au început procese violente de schimbare...

În decurs de mai puțin de trei ani, plecaseră dintre cei vii, unul după altul, trei secretari generali sovietici, trei lideri ai țării, ca și mai mulți dintre cei mai importanți membri ai Biroului Politic. La sfârșitul lui 1980 murise Kosîghin. În ianuarie 1982 murise Suslov. În noiembrie – Brejnev. În mai 1983 – Pelșe. În februarie 1984 – Andropov. În decembrie – Ustinov. În martie 1985 – Cernenko.

Toate acestea erau un semn că murea sistemul însuși, sângele lui stătut, bătrânicios, nu mai avea putere să circule.

Eu înțelegeam ce povară aveam să port pe umeri.

... Acasă am fost întâmpinat festiv. Toți erau emoționați, dar în aer plutea și o anumită neliniște. Raisa își amintea în cartea ei (și-a notat în jurnal) că nepoțica Ksenia mi-a spus atunci:

— Bunicuțule, te felicit, îți doresc sănătate, fericire și să tragi bine la rame.

Să „trag” mult de pe urma a ceea ce avea să se întâmple a trebuit, într-adevăr...

Când, în noaptea dinaintea plenarei, eu și Raisa discutaserăm despre faptul că era posibil să-mi fie înaintată candidatura la postul de secretar general, ea reacționase astfel:

— Nici nu știu, e bine sau e rău?

... Atunci i-am povestit ceva ce nu îi spusesem niciodată. În timpul uneia dintre discuțiile cu I.V. Andropov, el îmi spusese deodată, ad litteram:

— Și, în general, nu te limita la problemele agriculturii. Ocupă-te de toate chestiunile de politică internă și externă. Trebuie să pornești de la ideea că, cine știe, a doua zi o să ți se încredințeze brusc toate sarcinile.

Fusesem atunci pur și simplu uluit de cât de deschise și de sincere fuseseră aceste cuvinte.

Urmase întrebarea lui Andropov:

— Înțelegi ce vreau să spun?

— Înțeleg foarte bine. Dar mă întreb ce rost are această discuție.

— Este o discuție între noi.

— Bine. Am înțeles.

Raisa m-a privit atunci cu uimire.

... De altfel, nu demult, când a fost făcut filmul despre cancelarul RFG Helmuth Kohl și eu am fost interlocutorul lui, Helmuth mi-a împărtășit câteva amintiri care pentru mine au fost o noutate. În timpul vizitei sale oficiale în URSS pe vremea lui Andropov, cancelarul avusese o discuție cu liderul sovietic, care produsese asupra lui o impresie puternică. În timpul convorbirii, Kohl îl întrebase: „Și pe cine pregătiți ca să-l lăsați urmaș, pe cine v-au căzut ochii?” Legase această întrebare de sănătatea lui Iuri Vladimirovici. Apoi a înțeles că acționase fără tact. Așa că a adăugat:

— Am vrut să spun că fiecare dintre noi este în puterea lui Dumnezeu. Astăzi suntem, mâine...

Andropov a spus că îl are în vedere pe secretarul CC Gorbaciov.

Au venit și primele zile de activitate în noua funcție. Familia mea s-a trezit deodată și ea într-o cu totul altă situație. Toate acestea trebuiau înțelese, apreciate, trebuia să ne hotărâm cum avea să se desfășoare viața noastră. În toți anii care au urmat a trebuit să facem față împreună împrejurărilor, întrucât nu numai eu, ci și Raisa, ba chiar întreaga familie ne-am aflat sub ochiul critic necruțător al întregii societăți.

Până la aceste evenimente, Raisa se gândea încă la teza de doctorat, își făcuse relații printre foștii colegi și se pregătea să prezinte tema lucrării spre aprobare. După martie 1985 a trebuit să decidem și acest aspect: avea să continue sau să amâne totul. Ea însăși a tras concluzia și mi-a spus:

— Înțeleg că va trebui să las toate aceste preocupări pentru vremuri mai bune.

Așa am și făcut.

138 Uzină producătoare de reactoare pentru centralele atomice sovietice, construită la mijlocul anilor 1970 (n.tr.)

139 Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti (Comitetul pentru Securitate Națională), de la care acronimul KGB (n.tr.)

140 La vremea respectivă, prim-secretarul comitetului regional de partid din Leningrad (n.tr.)

141 Citat din versurile compuse de K. Vanșenkin pentru un cântec faimos în anii 1970, *Ja liubliu tebea, jizn* (Te iubesc, viață) (n.tr.)

142 Ca secretar al PCI, Berlinguer s-a distanțat de politica dusă de PCUS, condamnând invazia Cehoslovaciei și apoi războiul din Afghanistan, susținând multipartidismul și mișcarea fondată de el, eurocomunismul, în bună măsură divergentă față de ideologia bolșevică. Cuvântările sale la Moscova au fost în general prost primite de sovietici, deși o vreme partidul său a continuat să fie subvenționat de PCUS. Pe de altă parte, în ciuda faptului că nu a intrat niciodată la guvernare, PCI a reprezentat, sub conducerea lui Berlinguer (1972–1984), o forță politică importantă în Italia. Însuși Berlinguer s-a bucurat de un mare respect în societate și

chiar printre adversarii politici, iar la înmormântarea sa la Roma au participat peste un milion de oameni. (n.tr.)

143 Unul dintre cei mai vechi și mai influenți lideri ai PCI (n.a.)

144 Din 1921, locuința de vacanță a premierilor britanici, aflată la aproximativ 60 de kilometri nord de Londra, într-o frumoasă zonă deluroasă. (n.tr.)

145 Premierul Japoniei la vremea respectivă (n.tr.)

146 „Doctrina lui Brejnev" sau „doctrina suveranității limitate" a fost caracterizarea politicii externe sovietice în timpul lui Brejnev făcută de către politicienii și activiștii sociali occidentali. Ea presupunea că URSS are dreptul să se amestece în treburile interne ale țărilor membre ale Pactului de la Varșovia în cazul unei amenințări la adresa unității „comunității socialiste". Această abordare a devenit justificarea ideologică a imixtiunii țărilor membre ale Pactului de la Varșovia, în frunte cu URSS, în Cehoslovacia, în august 1968. (n.a.)

CAPITOLUL 11

Raisa...

În primele zile după alegerea mea ca secretar general, Raisa mă întreba întruna:

— Ce să fac, cum să mă port?

— Nu schimbăm nimic, îi spuneam eu. Așa cum ne-am purtat până acum, așa o să ne purtăm și de acum încolo. Cum am procedat așa o să și procedăm. În toată lumea civilizată, soțiile – însoțitoarele președinților, ale prim-miniștrilor – îndeplinesc diferite funcții obștești.

Raisa voia întotdeauna să știe ce anume trebuia să facă ea, concret, pentru că toată familia noastră se trezise deodată în centrul evenimentelor din țară și din lume. Discuțiile nesfârșite cum că ea ar fi luat decizii politice sau ar fi exercitat asupra mea vreo înrâurire sunt niște prostii. Ea nici măcar nu știa cum funcționează Biroul Politic și cu ce se ocupă. O neliniștea mai mult ceea ce se discuta în paginile ziarelor, la televiziune, în general, în societate.

Iar în societate, cum era și de așteptat, s-au manifestat atitudini diverse față de aparițiile publice ale „primei doamne”. Dar eu nu am avut niciodată vreo îndoială în privința ei. Deși sintagma o foloseam de obicei cu o anumită ironie.

Totuși, când Raisa s-a zbătut între viață și moarte și când lângă ea ne-am aflat tot timpul eu și întreaga familie, mi se pare că oamenii și-au dat seama că suntem legați prin sentimente profunde și adevărate. Cum scria atunci *Novaia gazeta*, oamenii au înțeles dintr-odată: „se vede că se iubesc unul pe altul".

... Pentru mine Raisa a fost soția mea iubită. Eram prieteni. Ne-am susținut unul pe altul în toate, aveam grijă unul de celălalt.

Un prim semnal de alarmă a sunat pentru ea la Foros[147], acolo unde, pe 18 august 1991, am fost sechestrați și izolați de lumea exterioară. Acolo Raisa a făcut fie un spasm profund al vaselor de sânge care irigă creierul, fie un microinfarct. La un moment dat și-a pierdut graiul și i-a amorțit complet mâna dreaptă. Îmi amintesc ochii ei în acele clipe (îi văd și acum): spaimă și o implorare tăcută.

Atunci, prin eforturile medicilor – profesorul Igor Anatolievici Borisov și Nikolai Feodosievici Pokutni –, cu contribuția fiicei noastre, Irina, și a ginerelui, Anatoli – ei înșiși medici –, am reușit s-o scoatem din criză, deși, la întoarcerea la Moscova, a trebuit imediat să treacă la pat. Au urmat vizitele nesfârșite la medici. Hemoragii mai întâi în retina unui ochi, apoi și a celuilalt, pierderea substanțială a vederii, insomnie, depresie – toate s-au năpustit dintr-odată.

Dificila toamnă a lui 1991, dezintegrarea țării, plecarea mea din funcția de președinte, potopul dezgustător de calomnii aruncate asupra familiei noastre, în primul rând, desigur, asupra mea, nu i-au dat Raisei posibilitatea să-și revină. Se afla sub imperiul acestor emoții teribile.

... Despre cât de fidelă mi-a fost ca prietenă... În 1996 am decis să mă înscriu în cursa pentru alegerile prezidențiale din Rusia. Practic toți au fost împotriva acestei decizii. Numai Raisa a înțeles că nu mă interesează puterea, ci că vreau să

am posibilitatea ca, în cursul campaniei electorale, să spun tot ceea ce nu putusem să le spun oamenilor în anii din urmă, pentru că fusesem practic complet izolat – până la venirea la conducere a lui Vladimir Putin.

Raisa a fost prezentă aproape la toate întâlnirile mele cu alegătorii din cele 22 de regiuni ale Rusiei.

De la începutul și până la sfârșitul campaniei electorale prezidențiale din 1996, toată „armata lui Elțîn” a dus împotriva mea o campanie nemaiîntâlnit de murdară.

De îndată ce am fost înregistrat de Comisia Electorală în calitate de candidat la președinția Federației Ruse, Elțîn a trimis în toate centrele și punctele de campanie o directivă referitoare la persoana mea.

A urmat ordinul: „Gorbaciov să fie «aranjat»”. Practic toți guvernatorii, cu excepția guvernatorului regiunii Irkutsk, Iuri Nojikov, guvernatorului din Kemerovo, Mihail Kisliuk, a președintelui Adunării Legislative a Rusiei, Aman Tuleev, a șefului administrației regiunii Volgograd, Ivan Șabunin, și a primarului orașului Samara, Oleg Sîsuev, s-au dovedit, în momentul sosirii mele pentru întâlnirile cu alegătorii, fie „foarte ocupați”, fie plecați, dar toți au controlat îndeaproape întregul proces, pentru a îngreuna situația lui Gorbaciov, ba chiar pur și simplu ca să i-o „coacă”, să-i încurce întâlnirile cu alegătorii.

În toate regiunile am fost urmărit de un grup al PC al Federației Ruse. Mă întâmpina la intrarea în clădirea unde urma să se desfășoare evenimentul, repetând aceeași lozincă: „Iuda trădătorul!” De regulă, mi se oferea cea mai proastă, mai neîncăpătoare sală sau eram pur și simplu refuzat întru totul. Așa a fost la Vladimir, unde mi s-a repartizat o încăpere în care nu avea loc nici măcar a zecea parte dintre oamenii veniți la întâlnire. În piața din fața clădirii am comunicat

cu alegătorii prin intermediul unui megafon, din automobilul cu care venisem.

Primarul Sankt-Petersburgului, Anatoli Sobceak, a trebuit să se supună cererilor ilegale ale președintelui Federației Ruse. În clădirea universității s-a dovedit deodată că sala de festivități era „în reparații". Studenții s-au așezat pe trepte în susul câtorva etaje și au ascultat ce am avut de spus. Acum prietenii mei din Sankt-Petersburg se emoționează când le amintesc de episodul acela. În Novosibirsk, când am sosit la universitate pentru întâlnirea cu tineretul (și nu numai), nu mi s-a dat o sală suficient de încăpătoare. Doritori să participe la întâlnire erau atât de mulți, încât s-a produs o mare înghesuială, au fost sparte uși și ferestre. Sala s-a umplut până la refuz, și prelegerea mea a avut loc până la urmă.

Studenții mă ascultau cu atenție și mă conduceau cu ovații furtunoase. Așa a fost la Petersburg, la Nijni Novgorod, la Irkutsk, la Samara, la Ekaterinburg, la Ufa... Aceste întâlniri au dovedit în mod categoric că mitul despre caracterul apolitic al tineretului era nefondat. Și m-am convins: mii și mii de cetățeni voiau să știe ce credeam eu despre reforme, despre situația din țară.

Anturajul lui Elțîn se temea în mod evident de asemenea întâlniri. Stau mărturie și numeroasele dăți când am fost abordat, oficial sau nu, de către reprezentanții centrelor prezidențiale de campanie cu propunerea de a mă afișa alături de Elțîn sau de a renunța, în folosul lui, la participarea la alegeri. Văzând că asemenea demersuri nu au șanse de izbândă, au început să-mi pună bețe în roate la întâlniri, fără să se sfiască să încalce în modul cel mai grosolan legea electorală, să nu respecte nici cele mai elementare norme de decență, să recurgă la acte pur și simplu criminale.

La Omsk, guvernatorul Polejaev, „preaplecat" slujitor al lui Elțîn, a dispărut el însuși cine știe pe

unde, iar adjunctul său, căruia, pasămite, îi lăsase sarcină să se ocupe de mine, a fugit la rândul lui. Oamenii s-au strâns în sală, și eu am pornit într-acolo. La un moment dat, pe drum, o namilă de doi metri s-a repezit asupra mea și m-a lovit în cap, chiar la baza craniului. A ieșit apoi la iveală că atacatorul fusese în trecut membru al trupelor de desant și nu tocmai sănătos la cap. M-a salvat de la mutilare numai brațul unei gărzi de corp, pe care apărătorul meu a reușit să-l vâre între mine și zdrahon, astfel încât lovitura acestuia mi-a fost deviată pe gât și pe umăr.

Conștiența nu mi-am pierdut-o. Și n-am anulat întâlnirea cu cei prezenți în sală, ba le-am și povestit ce se întâmplase pe coridor. Că veni vorba, șeful direcției locale a internelor din Omsk stătea acasă și aștepta să se întâmple incidentul. Numai după aceea a apărut. Într-un cuvânt, un complot de nemernici. Toți au rămas și mai departe în slujba puterii celei noi. Așa se comportă oamenii lași și fără rușine.

Apoi mi s-a povestit că atacul fusese aranjat de către partidul lui Jirinovski. La a 50-a aniversare, reprezentantul organizației din Omsk a Partidului Liberal-Democrat din Rusia a dezvăluit la beție:

— Ce mai „întâlnire” i-am pregătit noi lui Gorbaciov la Omsk!

Jirinovski nu a reacționat, a stat acolo fără să se dea de gol, dar după cinci minute omul a fost scos din sală.

Primind această informație, eu am depus o cerere la Procuratura Generală, cu rugămintea să se facă o investigație. Din păcate, am primit doar un răspuns absolut formal. Procuratura făcea și ea parte dintre „slujitorii preaplecați” ai puterii, nu ai legii.

Tot în campania din 1996 am considerat obligatoriu să merg la Volgograd. Cu mine au decis să vină scriitorul Andrei Sineavski, care

fusese cândva victimă a represiunilor pentru cărțile sale „răzvrătite”, și Maria Rozanova, soția lui. Eu am încercat să-i conving să rămână la Moscova, pentru că avea să fie dificil, dar ei voiau să vadă cum îl întâmpină oamenii pe Gorbaciov.

Ni s-a oferit o sală mare. Pe parcursul întregii întâlniri a urlat din toate puterile o fanfară. A trebuit să depun eforturi constante, epuizante, pentru a stabili contactul cu oamenii și a susține dialogul în sală. Am vorbit, am răspuns la întrebări. La final, oamenii m-au condus afară ridicați în picioare. Și totuși televiziunea centrală nu a arătat decât ieșirile comuniștilor și strigătele din sală de la începutul întâlnirii. După cum mi-au povestit tovarășii din centrul de campanie, totul fusese pregătit dinainte. Andrei Sineavski a fost revoltat și a scris despre asta un articol lung.

Aș vrea să vă povestesc acum despre un caz aparte. Când am ajuns în Sankt-Petersburg, am fost abordat de locuitorii orașului Ivan-Gorod, situat la granița cu Estonia. Această localitate este împărțită în două: o parte se află pe teritoriul Estoniei, cealaltă, în Rusia. Din această cauză apar tot felul de inconsecvențe și de nemulțumiri. Reprezentanții orașului mi s-au adresat cu rugămintea de a veni și la ei.

La întâlnire s-au strâns mulți locuitori: sala de cinema de 900 de locuri era plină, și cam tot atâția oameni, dacă nu mai mulți, se adunaseră în jurul clădirii. Când am venit, alegătorii au format un coridor, ca să pot trece spre sala de cinematograf. O serie de inși mi-au ieșit în cale cu pancarte jignitoare și cuvinte urâte.

Pe scurt, am mers printr-un adevărat „coridor de vergi”. Până la urmă am ajuns totuși în sală. Oamenii care se așezaseră pe locuri, care stăteau în picioare în jurul tribunei. De îndată ce am intrat, au început strigătele disprețuitoare, care au durat 5–10 minute. N-am putut sub nici o formă să încep să vorbesc. Din toate colțurile se auzeau învinuiri,

jigniri la adresa mea. În cele din urmă, am reușit să spun:

— Ce doriți? M-ați invitat și am venit. Ori iau cuvântul acum, și apoi dumneavoastră îmi puteți pune întrebări, ori haideți, fără să vă mai spun nimic, să trecem la întrebări.

Indivizii cu pricina au continuat să țipe și să fluiere. I-am întrerupt:

— Ce vreți, să mă răstigniți? Haideți, răstigniți-mă!

Și deodată mi-a răspuns un glas de femeie:

— Cum se poate, Mihail Sergheevici? Doar suntem ruși!

Într-un cuvânt, atacul a fost respins. După prelegerea mea au început întrebările, și totul a decurs în mod cât se poate de normal.

Cei care au vrut să împiedice desfășurarea întâlnirii nu au reușit. La plecare, oamenii m-au condus ridicându-se în picioare, într-o atmosferă prietenoasă. Am fost imediat apoi înconjurat de un grup – cei care urlaseră mai devreme în sală din toate colțurile. S-a dovedit că erau toți foști lucrători de partid și că de democrație „îi durea exact în cot”. Se răzbunau pe fostul „lor” secretar general al CC al PCUS.

I-am întrebat:

— Ce urmăriți?

Ei au început să facă apel la mine să vin alături de Ghennadi Ziuganov.

— Nu pot să mă alătur lui Ziuganov, pentru că avem principii divergente. Ceea ce țipați dumneavoastră la mine trebuie să-i spuneți lui. Pentru că, în 1991, când Acordurile de la Belaveja[148] au fost examinate în Sovietele Supreme ale Rusiei, Bielorusiei și Ucrainei, Ziuganov și cei din anturajul lui i-au convins pe deputații ruși să voteze „pentru”. Eu nu pot să mă alătur acestor oameni. Dacă vreți să votați pentru Ziuganov, votați. Perestroika v-a dat dreptul de a alege.

Și deodată aud:

— Păi ce mai președinte ar fi și Ziuganov?! (Cu asta eram și eu de acord.)

Un ziar din Sankt-Petersburg a publicat un articol despre această întâlnire, pe care l-a putut citi oricine și în care se spunea că sala cinematografului fusese plină până la refuz, că „libere” rămăseseră doar lustrele.

Și mai am o amintire din Sankt-Petersburg. Am mers acolo la uzina constructoare de nave maritime. A fost o excursie interesantă, am aflat cum se adaptează întreprinderea la viața cea nouă, și, tot la plecare, cineva din apropierea mea m-a rugat:

— Mihail Sergheevici, o tânără corespondentă umblă de vreo jumătate de zi după dumneavoastră ca să-i răspundeți la o singură întrebare.

— Bine, îi răspund.

A urmat întrebarea:

— Lucrați încă la CIA?

M-am uitat la ea: un chip tânăr. O asmuțise cineva, îi dăduse sarcină, și ea își făcea conștiincioasă datoria. I-am răspuns:

— Da.

— De ce?

— Se plătește bine.

M-am întors și am plecat...

Nu pot să nu povestesc și despre întâlnirea de la Universitatea din Irkutsk. În sala de festivități se adunaseră studenți, profesori, dar și simpli alegători. Încăperea era plină ochi. După luarea mea de cuvânt au urmat întrebările. Multe. Și iată că iese din public un bărbat cu o geantă mare diplomat și ni se prezintă – lector la catedra de marxism-leninism.

— În anul cutare ați spus așa și așa, începe el, după vreo doi-trei ani ați spus asta și asta și nu știu unde ați scris așa și pe dincolo. Sunt cuvintele dumneavoastră, da? Le recunoașteți?

— Le recunosc.

— În concluzie, cine sunteți de fapt?

Ochii bărbatului scânteiau. Trăia un adevărat „orgasm politic” pentru că reușise „să îl pună la zid” pe Gorbaciov.

— Aha, bun, acum dați-mi voie să vă pun și eu o întrebare în fața tuturor, a întregului auditoriu. Încă înainte de Revoluția din Octombrie Lenin spunea că proletariatul va cuceri puterea folosind democrația și va conduce țara prin metode democratice. Apoi, în cartea sa *Statul și revoluția*, s-a pronunțat pentru instaurarea dictaturii proletariatului. În 1921, sub presiunea situației create în țară, Lenin a propus înlocuirea politicii de cote cu așa-numita nouă politică economică. În acest context a spus că bolșevicii făcuseră o greșeală, merseseră pe un drum greșit, că trebuie să-și schimbe în mod radical viziunea asupra socialismului. Noua politică economică a făcut ca, încă în 1926, țara să ajungă din nou la nivelul celui mai bun an de dinainte de revoluție – 1913. Sunteți, desigur, adeptul lui Lenin, nu?

— Da, da.

— Deci spuneți-mi: de ce lui Lenin îi dați voie să-și schimbe opinia, ideile, concluziile, politica, iar mie nu?

Sala a aplaudat. Cel care formulase întrebarea s-a răsucit pe călcâie și a ieșit.

Am folosit călătoriile din campania prezidențială pentru a vorbi unui număr cât mai mare de oameni despre perestroikă, despre realizările ei, despre faptul că linia adoptată de Elțîn – a capitalismului celui mai sălbatic, a privatizării înțelese doar ca furt al proprietății, a dezagregării țării – este o inițiativă de aventurier, care s-a putut naște numai în condițiile rătăcirilor din ziua de azi, pentru care plătim și vom avea încă mult de plătit.

... Totul a început în ziua apariției mele la televiziune – pe 25 decembrie 1991, când am

anunțat că părăsesc postul de președinte al URSS. Nici nu-mi încheiasem bine cuvântarea, și Boris Elțîn era gata deja să urce pe acoperiș în Kremlin ca să scoată mai repede steagul URSS.

Așa cum ne înțeleseserăm dinainte, după alocuțiunea mea trebuia să ne întâlnim imediat în cabinetul prezidențial din Kremlin. Trece timpul și Elțîn nu mai vine. L-am sunat. El mi-a spus că am încălcat înțelegerea: discursul meu se deosebea prea tare de ceea ce promisesem că voi spune. Acum, când nici Elțîn nu mai este, și când și eu mă găsesc într-o fază critică a vieții mele, vreau să spun că nu i-am făcut nici o promisiune și nici n-am avut vreodată de gând să-i fac. Apoi el mi-a propus să ne întâlnim pe un „teritoriu neutru", într-una dintre sălile Kremlinului, unde de obicei erau primiți trimișii altor state. Eu l-am trimis „naibii" (nu mă ascund). Am aranjat imediat să-i fie transmis un pachet cu rezoluția președintelui URSS referitoare la transferul mandatului și l-am însărcinat pe ministrul Apărării, E. Șapoșnikov, să predea neîntârziat „valiza atomică"[149] noului proprietar.

La întâlnirile mele cu Elțîn din acele zile ne înțeleseserăm asupra ordinii în care avea să se facă transferul puterii. Căzuserăm de acord că, pe 30 decembrie 1991, aparatul președintelui URSS își va încheia activitatea. Dar deja în ziua de 26 decembrie, dimineața devreme, B.N. Elțîn, I.S. Silaev, G.E. Burbulis și R.I. Hasbulatov au intrat cu forța în biroul meu și au făcut acolo o băută cu whisky – „pentru victorie". La asta președintele Elțîn n-avea egal. Poate mă înșel, dar mi se pare că multor cetățeni ai Rusiei întâmplarea le-a plăcut. Cred totuși că nu mă înșel.

Pe 23 decembrie 1991, semnând decizia alocării de încăperi pentru fundația mea, Elțîn m-a întrebat:

— Și ce, fundația dumneavoastră va juca rolul unui partid de opoziție?

Eu am spus:

— Nu. Dacă tu vei continua treaba pe care am făcut-o împreună și asupra căreia ne-am înțeles în decursul ultimelor săptămâni, am să te susțin și am să te apăr chiar, pentru că răspunderea mea în fața Rusiei nu a încetat. Dar, dacă ai să duci o politică inacceptabilă pentru mine și pe care eu o consider rea pentru țară, bineînțeles că am s-o critic, și am s-o fac deschis și direct, fără nici un fel de jocuri de culise și de intrigi.

Am considerat necesar să subliniez această ultimă parte, căci intrigile erau activitatea favorită a lui Elțîn. Astăzi, din cărțile lui Poltoranin și Korjakov, toți cunosc „bucătăria", modul în care au fost pregătite clevetirile la adresa mea și a familiei mele și în care au fost răspândite ele apoi în toată societatea.

Respingând ideea de reformare a URSS în condițiile păstrării statalității unionale, ideea schimbărilor graduale în societate, Elțîn a început să acționeze prin metoda distrugerii structurilor și mecanismelor de stat, a deschis țara, complet nepregătită, sistemului concurențial, care în mod evident avea să ducă la eșec, și astfel, în esență, a condamnat-o la suferință. Așa voia el să arate ce anticomunist convins era.

Și cred că a reușit. Dar cum au evoluat lucrurile în anii 1990 pentru țară și pentru oameni știe toată lumea. Din nefericire, în Rusia, până în ziua de azi, mulți nu văd diferența dintre fermitate și nechibzuință.

În martie–aprilie 1992 am criticat aspru politica dusă de el, care era aplaudată pe atunci numai de cei care se bucurau de destrămarea URSS și care nu ar fi zis ba ca și Rusia să aibă aceeași soartă. Ca urmare, s-a luat hotărârea să fiu târât într-un proces la Curtea Constituțională. Am fost lipsit de dreptul de a ieși din țară, și această decizie a fost anulată abia când în Italia, unde trebuia să mă duc, oamenii au ieșit în stradă,

protestând, iar în alte țări au fost condamnate acțiunile noii conduceri a Rusiei.

În a doua jumătate a anului, după ce, cu diferite ocazii, am criticat din nou acțiunile lui Elțîn, el a dat indicații să mi se ia spațiul în care își avea sediul fundația mea, pentru a o împiedica să-și desfășoare activitatea în condiții normale. Dimineață, venind la serviciu, angajații fundației au văzut clădirea înconjurată de trupele speciale cu automate în mâini... Cu alții nu s-a purtat așa.

Tot atunci guvernul Rusiei a încheiat o înțelegere cu o firmă americană care, pentru cinci milioane de dolari, trebuia să dea de urma conturilor secrete ale lui Gorbaciov. Abia mai târziu am aflat că această firmă a prezentat o listă de nume, se pare vreo 22 de persoane. Toți s-au dovedit fie membri ai guvernului lui Gaidar, fie apropiați ai lui.

Principalelor canale de televiziune li se interzisese să îi dea cuvântul lui Gorbaciov. Pentru un interviu de circa un minut și jumătate cu mine, unul dintre jurnaliști a fost dat afară din televiziune. Prohibiția era totală.

Într-una dintre călătoriile mele la Sankt-Petersburg, primarul orașului, Anatoli Sobceak, m-a cazat într-o vilă de oaspeți. În program era inclusă și o discuție între noi doi. Dar a venit, cum mi s-a povestit apoi, un apel de la Elțîn:

— Tu cu cine ai de gând să lucrezi – cu mine sau cu Gorbaciov?

Și Anatoli Sobceak a cedat: întreaga ordine de zi a vizitei a fost revizuită. Și, evident, văzând cum acționează Elțîn și cum se poartă cu președintele URSS, toată „noua elită” a trecut imediat la atac.

Că veni vorba, nu pot să nu recunosc în acest context meritul lui Vladimir Putin, cu care am făcut atunci cunoștință. Ca prim-viceprimar al Petersburgului, el s-a ocupat conștiincios de vizita mea, m-a întâmpinat, m-a însoțit în excursiile prin oraș, dovedind cu aceste ocazii mult tact, o

ospitalitate sinceră, o înțelegere subtilă a problemelor orașului și nu numai ale orașului...

Cum s-a născut ideea perestroikăi

Tot dictând capitolele acestei cărți, am ajuns la tema alegerii mele ca secretar general al CC, și colaboratoarea mea Irina Vaghina, care îmi înregistrează povestirea, a exclamat:

— Mihail Sergheevici, chiar azi e 11 martie!

11 martie, dar deja anul 2009!

În societatea noastră s-a schimbat mult modul în care este receptată perestroika. A crescut semnificativ numărul celor care consideră că ea a fost necesară, că trebuia începută. Cu numai zece ani în urmă, oamenii aceștia erau o minoritate. Și totuși numărul celor care chiar și azi sunt de părere că perestroika nu trebuia inițiată este destul de mare – cam o treime din populație. Dar, dacă ținem cont de faptul că, în cercurile politice, nu numai în anii conducerii lui Elțîn, ci până în momentul de față, se depun toate eforturile pentru a trece sub tăcere, a minimaliza perestroika și în schimb a ridica în slăvi anii 1990, iar în ultima vreme, din ce în ce mai mult, și anii conducerii președintelui Putin, atunci susținerea tot mai largă de care se bucură ideea perestroikăi la 25 de ani după începerea acesteia spune multe.

Sunt adeseori întrebat: perestroika a învins sau a fost învinsă? Răspunsul meu este acesta: perestroika a fost întreruptă, mai precis, a fost întreruptă forțat. Dar realizările ei sunt ireversibile. Strategia perestroikăi a fost înlocuită de strategia distrugerii statului sovietic, a economiei, a sistemului de asigurări sociale. Iar înlocuirea s-a făcut dintr-un foc, lucru care a întârziat dezvoltarea țării cu cel puțin un deceniu.

Acum, din perspectivă istorică, văd multe lucruri pe care atunci nu le-am înțeles, văd evenimentele de atunci mai deplin, pentru că dețin mai multe informații, dar poziția mea principială

nu s-a schimbat: aș lua din nou de la capăt lupta pentru aceleași obiective – „mai multă democrație, mai mult socialism”. Reflecțiile mele personale, ca și discuțiile cu Andropov, m-au dus la concluzia că „mai multă democrație” va însemna și „mai mult socialism”. Această formulă vine de la Lenin – din acea ultimă perioadă a vieții lui când el a înțeles că lucrurile în țară nu merseseră pe drumul cel bun.

Esența perestroikăi consta în depășirea orânduirii totalitare, în trecerea la libertate și democrație. Ea a trebuit să se confrunte cu regimul totalitar și cu societatea infestată de viciile lui. Iată, pe scurt, cheia înțelegerii planurilor elaborate de inițiatorii perestroikăi. Ceea ce a motivat principiile perestroikăi a fost credința că, primind libertate, oamenii sovietici vor dovedi spirit inovator și energie creatoare.

„Așa nu se mai poate trăi!” – această lozincă s-a născut din însăși realitatea vieții. Societatea noastră, superior educată, se sufoca în atmosfera lipsită de libertate care domnea în țară. Ea însăși purta în sine perestroika ca pe un copil în pântece. Era o perioadă când în Vest se produceau mișcări structurale profunde și când, în ciuda greutăților și a problemelor, societatea occidentală intra într-o nouă epocă tehnologică, se îndrepta spre o și mai mare eficiență.

Provocările noii faze de dezvoltare a civilizației s-au dovedit prea mari pentru orânduirea totalitară a perioadei lui Brejnev. URSS a irosit un timp prețios și – dacă e să judecăm după criterii istorice – a pierdut cursa, a început să rămână în urmă. Ritmul de creștere, care în trecut ne permisese să ajungem din urmă cele mai dezvoltate țări, să micșorăm semnificativ diferența dintre nivelul nostru de producție și cel al statelor avansate, a început să scadă în anii 1970, iar în anul venirii la putere a lui Iuri Andropov – cum am mai spus – a fost egal cu zero.

În ce privește calitatea, cu excepția sectorului de apărare și a celui energetic, producția noastră nu era competitivă. Mai mult: cea mai bogată țară din lume nu putea rezolva o serie întreagă de probleme simple, de zi cu zi, ale locuitorilor săi. Multe mărfuri lipseau – produsele pentru femei, pentru tineret, pentru copii, pentru oamenii în vârstă...

Trebuia să punem în funcțiune spiritul creator, intelectul, interesul fiecăruia. Pentru aceasta a și fost inițiată perestroika, cu ideea ei ca toți oamenii să poată participa direct, liber și democratic la evoluția socială și politică a țării.

Ne-am întors atunci la reflecția asupra a ceea ce a făcut Lenin după Revoluție. În ziua de azi mulți îl condamnă, uneori foarte aspru, pe Lenin. Eu resping categoric asemenea aprecieri. Pentru mine, valoarea lui Lenin constă în faptul că el a legat comunismul de progresul intelectual, de necesitatea asimilării tuturor cunoștințelor căpătate de omenire de-a lungul timpului. În ciuda tuturor rezervelor pe care le putem exprima la adresa lui, Lenin a fost un mare om. Și-a asumat riscul preluării puterii în momentul când țara se afla în pragul unei catastrofe. În ciuda caracterului său hotărât și a elanului revoluționar, era capabil să-și recunoască greșelile, să reinterpreteze ceea ce făcuse, să tragă concluzii pentru viitor.

Lenin nu se temea să conteste viziunile învechite – ale sale și ale tovarășilor de partid.

Am vrut deci să ne întoarcem la ceea ce gândea Lenin în momentul când activitatea lui creatoare s-a întrerupt. Când s-a pus problema de a ieși din limitele viziunii deja formate despre socialism, am făcut trimitere tot la Lenin. Așa a fost. Perestroika a început sub semnul lui Lenin cel târziu, ceea ce, repet, este foarte explicabil din punct de vedere istoric. Războiul civil și „comunismul de război” i-au împins pe bolșevici spre monopolizarea puterii și spre forme silnice de

conducere. De aici și birocratizarea partidului și a statului, transformată apoi într-un sistem totalitar.

Desigur, la începutul perestroikăi n-am văzut nici pe departe tot, nu ne dădeam seama și nu înțelegeam totul până la capăt. La început noi, inclusiv eu, spuneam: perestroika este o continuare a Revoluției din Octombrie. Astăzi sunt de părere că această afirmație conținea și o doză de adevăr, și una de rătăcire. Acum sunt mai precaut în ce privește analogia dintre Revoluția din Octombrie și perestroikă.

Crezul meu a fost să fac societatea noastră liberă, umană, democrată, mizând nu pe forță, ci pe activismul și conștiința oamenilor înșiși. Asta i-ar fi ajutat să devină cetățeni, capabili să împiedice repetarea situației în care, pe tot parcursul întregului secol XX, poporul a fost „păscut" de niște grupuri de „păstori" care se demiteau unul după altul.

Am traversat diferite etape ale propriei mele evoluții: stadiul căutărilor, apoi formularea concepției și a politicii adecvate, punerea în practică a planurilor elaborate – reformele înseși – și, la urmă, noi descoperiri și concluzii pe parcursul implementării perestroikăi. Și această experiență m-a dus la următoarea concluzie: oamenii își pot valorifica libertatea mergând pe calea reformelor, a dezvoltării graduale. Dar alegerea atitudinii revoluționare duce la haos, la distrugere și, adeseori, la o nouă lipsă de libertate.

A existat oare un plan al perestroikăi? Întrebarea rămâne și azi în centrul dezbaterilor contradictorii despre acest fenomen.

După plenara din martie 1985, toți am început cu pași concreți, „simpli", și, treptat, am pregătit astfel societatea pentru măsurile ulterioare, destinate însușirii de către populație a noilor reguli de viață și de conducere în condiții de libertate.

La baza primelor planuri ale perestroikăi s-au aflat foarte multă muncă, foarte multă analiză a

stării societății și îndeosebi a domeniului economic. I-am rugat pe participanții la întâlniri și discuții să-și exprime, la final, propria viziune asupra situației. Am descoperit atunci un fapt neverosimil: practic toți erau nemulțumiți, chiar și cei din domeniul apărării, care, după cum se știe, se aflau într-o situație privilegiată.

Am tras concluzia că mâine-poimâine totul putea să se prăbușească. Trebuia să dăm undă verde schimbărilor. Noua conducere a CC al PCUS care a venit la putere după plenara din martie a trebuit să se hotărască...

Dintre cărțile publicate până acum, amintesc volumul *În Biroul Politic al CC al PCUS...*, alcătuit pe baza înregistrărilor ședințelor Biroului Politic și ale consfătuirilor ținute pe vremea aceea în cadrul CC al PCUS, înregistrări făcute atunci de Anatoli Cerneaev, Vadim Medvedev și Gheorghi Șahnazarov[150]. Au apărut deja două ediții ale acestei cărți. Ele aruncă lumină asupra modului în care acționau la vremea respectivă Biroul Politic, guvernul, anumite personaje. Din ele se văd și situația reală, și atmosfera care domnea printre membrii conducerii, și felul cum, încă realmente din primele zile, au început căutările căilor de implementare a reformei.

Cu cât politica de glasnost se răspândea mai larg, cu cât procesele perestroikăi luau mai mult avânt, cu atât mai activ se trezea societatea. Apatia și indiferența dispăreau ca o ceață sub acțiunea razelor de soare în faptul dimineții.

Trebuia să ne smulgem din lanțurile strânse și viguroase ale sistemului administrativ de comandă. Trebuia să punem în aplicare măsuri care să asigure un flux de forțe proaspete în toate domeniile vieții. Trebuia să dăm libertate oamenilor. De aceea a fost nevoie de măsuri politice.

Adeseori, perestroika – mai ales în etapa ei de început – este comparată cu reformele mai recente

din China.

China și URSS sunt țări diferite din punct de vedere al structurii și al nivelului de dezvoltare. Poporul chinez a obținut rezultate remarcabile punând în practică ideile reformatoare elaborate sub conducerea lui Deng Xiaoping și a continuatorilor săi. Și totuși acestea au atins numai o parte a populației Chinei. Sărăcia multor sute de milioane de chinezi este un fapt real. Astăzi au apărut în prim-plan problemele ecologice, ale aprovizionării cu energie. Și, desigur, tot mai acut în societate se pune problema democratizării.

În general, eu am fost și sunt de părere că, acolo unde le-a venit vremea, reformele trebuie implementate: în China, pe chinezește, în Rusia, pe rusește, în America Latină, cu luarea în considerare a specificului acestui continent uriaș. Acolo unde această regulă nu se respectă, apar nu numai un declin al societății, ci și pericole de ordin politic și social.

În condițiile noastre, eu cred că schimbările radicale în societate nu puteau fi începute decât odată cu sosirea în vârful piramidei puterii a unei noi generații de conducători.

Îmi amintesc de o discuție cu Iuri Vladimirovici Andropov, încă dinainte ca el să fie ales secretar general al CC (eu lucram pe atunci în ținutul Stavropol). Eu am spus atunci că, după părerea mea, Biroul Politic se îngrijește prea puțin de cine va înlocui conducerea actuală a URSS.

Andropov a reacționat precaut și totodată cu un zâmbet:

— Păi de ce ne îngrijim noi atunci, dacă nu de țară și de oamenii ei?

Eu simțeam altfel și i-am spus sincer:

— Luați fotografia membrilor conducerii de la festivitățile din 7 noiembrie de anul trecut. Când te uiți la ea, te apucă îngrijorarea: practic toți au 70 și mai bine de ani. Nu există nici un om tânăr.

Mai în glumă, mai în serios, am observat:

— O să muriți cu toții curând.

— Ei, nu zău, ai de gând să ne îngropi pe toți?

— Nici gând, Iuri Vladimirovici. Nu că vreau eu să vă îngrop, asta este logica vieții. Țin minte cuvintele unuia dintre înțelepții orientali în această privință: oamenii se nasc, suferă și mor. Primele două stadii ale vieții conducerea țării le-a trecut. O să vină și a treia. Iar problema prezenței tineretului în aparatul de conducere are nevoie de o analiză atentă.

— Știi ce, Mihail, mi-a spus Andropov, când la vârf nimeresc oameni tineri fără suficientă experiență, disperați numai să facă repede carieră, oameni care, dând din coate, încearcă să ocupe posturi înalte, conducerea poate să facă greșeli. Găina bătrână face zeama bună.

— A, da, asta sigur, Iuri Vladimirovici. Dar, vedeți dumneavoastră, vine o vreme când apare nevoia unei zemi noi, iar găina cea bătrână va face aceeași ciorbă la nesfârșit. Aici eu sunt de acord cu Lenin, care spunea: avem nevoie de o îmbinare de cadre experimentate, călite, și de cadre tinere. Cei bătrâni îi feresc pe tineri de aventurism, le transmit experiența lor, iar tinerii nu le dau celor bătrâni liniște, și astfel această combinație asigură climatul necesar unor rezultate bune în muncă.

— Sunt de acord cu Lenin, a spus Andropov zâmbind.

— Iuri Vladimirovici, păi, cum se spune la noi, în pădure trebuie să fie și lăstăriș.

Dialogul acesta i-a rămas în minte lui Andropov, și până la sfârșitul zilelor sale mi-a tot amintit de el.

... Imediat după plenara din martie a CC al PCUS ne-am apucat de elaborarea unui program concret de acțiuni preliminare, pe care am decis să îl prezentăm la următoarea plenară. El a fost adoptat și transpus în decizii de partid de către plenara CC al PCUS din aprilie 1985.

Au urmat întâlnirile mele cu oamenii la Moscova, apoi deplasările la Leningrad, în Ucraina, în Bielorusia, în alte republici. În timpul călătoriei mele la Leningrad a început dezbaterea deschisă, cu voce tare, a problemelor trecutului, prezentului și viitorului.

147 Mică localitate turistică în Crimeea, la granița cu regiunea Sevastopol, pe malul Mării Negre (n.tr.)

148 Acorduri care stipulau încetarea existenței URSS (n.tr.)

149 Valiză în care se păstrează codurile pentru activarea arsenalului nuclear și care se află întotdeauna în posesia conducerii supreme a țării (n.tr.)

150 *În Biroul Politic al CC al PCUS... După însemnările lui Anatoli Cerneaev, Vadim Medvedev, Gheorghi Șahnazarov (1985–1991)*, ed. a II-a, corectată și adăugită, Moscova, Fundația Gorbaciov, 2008. (Prima ediție a văzut lumina tiparului în 2006.) (n.a.)

III
Cum s-a făcut perestroika

CAPITOLUL 12

E timpul să deschidem calea reformelor

Astăzi s-a încetățenit deja opinia că punctul de plecare în istoria perestroikăi îl reprezintă plenara din aprilie 1985 a CC al PCUS. Fără îndoială: în plenara din martie fusese aleasă noua conducere. Dar concepția noii politici a fost expusă oficial la plenara din aprilie.

Una după alta au fost organizate plenare ale CC al PCUS, nenumărate întâlniri cu oamenii.

În Moscova eu am mers în secțiile fabricii Lihaciov, în cartierele de blocuri, în spitale, în magazine. Dar discuția cea mai importantă s-a desfășurat în sala de conferințe a fabricii ZIL. Atunci am spus pentru prima oară public că, de la începutul anilor 1970, URSS rămâne tot mai mult în urmă față de țările dezvoltate, iar scăderea ritmului de creștere economică îngreunează situația în economie, în domeniul social, ca și rezolvarea problemelor legate de apărare.

La întâlniri, oamenii vorbeau despre toate deschis, cu mare emoție. Era un lucru neobișnuit. În prim-plan au fost aduse chestiunile problematice. Faptul că atragerea în circuitul economic a noilor resurse naturale din nordul Siberiei și din Orientul Îndepărtat devine tot mai

dificilă. Că s-au acutizat problemele demografice. Că URSS rămâne vizibil în urmă față de țările dezvoltate în sfera progresului tehnico-științific.

Pretutindeni, aceste întâlniri stârneau un ecou viu. Și aici nu era vorba de dorința de a arăta respect față de noul secretar general, ci de esența problemei. Oamenii își exprimau nevoile, sperau ca lucrurile să se schimbe rapid în bine.

Foarte interesantă s-a dovedit călătoria la Leningrad. Leningrădenii susținuseră cu entuziasm deciziile plenarei din aprilie. Întâlnirile au început aici pe bulevardul Moskovski, unde s-au strâns sute de oameni. A trebuit să opresc automobilul și să mă duc la ei. Apoi am fost în mai multe întreprinderi foarte mari: Elektrosila, Kirovski, Svetlana, Bolșevicika. La expoziția Intensifikația-90 m-am întâlnit cu profesorii și studenții Institutului Politehnic.

Șederea mea la Leningrad s-a încheiat cu o întâlnire la Smolnîi[151] – în aceeași clădire unde, în 1917, fusese proclamată puterea sovietelor.

Oamenii așteptau la mâna întâi informații despre deciziile luate la plenarele din martie și aprilie și despre ce are de gând să facă noua conducere. Lăudându-i pe locuitorii acestui mare oraș pentru tot ce reușiseră să realizeze de-a lungul timpului, le-am vorbit deschis despre multe probleme legate de dezvoltarea Leningradului. Iar la sfârșit i-am rugat să se gândească la cele spuse de mine.

Când mă așezasem deja în avion ca să plec la Moscova, conducătorul comuniștilor leningrădeni, L.N. Zaikov, mi-a înmânat o înregistrare a cuvântării mele la Smolnîi. Întorcându-mă acasă, eu și Raisa am vrut să ne uităm la întâlnirea aceea ca niște observatori de pe margine. Nu ascund faptul că am fost șocați.

I-am trimis deîndată caseta lui Ligaciov și l-am rugat să se uite la ea și să decidă cum o să reflectăm în mass-media călătoria mea la

Leningrad. Ligaciov m-a sunat curând și mi-a spus că el și Mihail Zimeanin au văzut înregistrarea și că părerea lor este să o transmitem la televiziunea națională fără nici un fel de prescurtări.

Cred că luarea mea de cuvânt la Smolnîi a fost un eveniment simbolic în multe privințe. A creat un precedent, un soi de camerton pentru întâlnirile viitoare de acest gen.

În iunie-iulie am fost în Ucraina și în Bielorusia. Din nou întâlniri și dialog deschis. Pentru mine era important să aud părerile oamenilor din aceste republici. Lucru de înțeles, căci fără susținerea lor nu se putea face nimic.

Luând cuvântul la întreprinderea metalurgică din Dnepropetrovsk, i-am întrebat pe cei adunați acolo, privind direct în sală:

— Poate vreunul dintre dumneavoastră își pune întrebarea: oare nu ne întindem mai mult decât ne ajunge plapuma? Ce credeți?

S-au auzit glasuri:

— E bine. Așa și trebuie.

— Astea sunt glasuri izolate sau e părerea generală? am întrebat eu.

Sala a răspuns avântat, laolaltă:

— Generală!

La sfârșitul călătoriei în Ucraina a avut loc la Kiev întâlnirea cu conducătorii republicii, ai regiunilor, ai ministerelor, cu reprezentanți ai științei și culturii, ai studenților. Cât timp am vorbit despre realizările ucrainenilor și despre considerabila lor contribuție la binele general al țării, sala a reacționat foarte bine. Dar de la bun început am vrut să le vorbesc celor prezenți despre momentele negative în evoluția Ucrainei. Mulți ani republica se aflase „sub umbrela” lui Leonid Brejnev, cumva în afara controlului central. Participanții la întâlnire au recepționat, mi s-a părut, cuvântarea mea cu înțelegere.

De mulți ani eram în relații prietenești cu Bielorusia. Am tot respectul față de poporul acestei

republici de partizani. De aceea, fără să mai amân, m-am dus la Minsk. La toate întâlnirile, bielorușii m-au asigurat de sprijinul lor. M-am întors la Moscova plin de emoție.

Aici trebuie spus că, în ultimii săi ani, din cauza stării de sănătate, Leonid Ilici Brejnev călătorise puțin prin țară. Ba și ceilalți secretari ai CC, urmându-i exemplul, nu prea făcuseră deplasări.

Voiam de mult să ajung în Siberia, să văd cu ochii mei cum trăiesc și lucrează oamenii și să încerc să mă lămuresc care erau motivele situației proaste din industria extracției de petrol și gaze.

Pe 4 septembrie, imediat după concediu, împreună cu Dolghih, Elțîn, Baibakov și Cernomîrdin, ministrul Industriei de petrol și gaze, am plecat în regiunea Tiumen. Vizita noastră a început în Nijevartovsk, capitala acestui ținut bogat în petrol. Apoi am vizitat Urengoi – un oraș tânăr, amplasat chiar pe Cercul Polar, unde la vremea aceea se desfășurau lucrări masive. Am fost și la Surgut, pe șantierul electrocentralei, în cartierele de locuințe.

Discuțiile cu petroliștii au fost extrem de dure. Și conducerea, și oamenii din regiune erau îngrijorați de condițiile de viață din acest ținut aspru. Condițiile de trai rămăseseră mult în urmă față de dezvoltarea industrială a unei regiuni unde veniseră să se stabilească mii de oameni.

S-ar fi zis că e de la sine înțeles că, dacă începi proiecte majore în ținuturi noi, nepopulate până atunci, trebuie să te îngrijești și de crearea infrastructurii – drumuri, locuințe, lumină, căldură, școli, spitale, biblioteci, stadion –, într-un cuvânt, de tot ce e necesar pentru o viață normală.

O impresie deosebit de puternică mi-a făcut vizita la Urengoi – oraș nou, ridicat chiar în apropierea Cercului Polar, aflat, de fapt, încă în construcție. O mare parte dintre locuitori au ieșit

pe străzi, să-l întâlnească pe „general”. Spiritele erau încinse.

— Cum se poate așa ceva? Locuim în barăci și în vagoane de cale ferată! Mai toate mărfurile lipsesc. Aici, lângă Cercul Polar, nu avem curse regulate de avion, legătură cu capitala, cu alte orașe ale țării! Adică Uniunea și Europa au nevoie de gaz, dar de noi nu are nevoie nimeni?

M-a revoltat mai ales faptul că oamenii care răspundeau de aprovizionare în țară trimiteau cuceritorilor Nordului și Siberiei mărfuri vechi, care nu se mai cumpărau în alte ținuturi.

S-a dovedit că fabrica locală de lapte nu avea suficiente clădiri, deși unele noi s-ar fi putut ridica într-o lună. Am descoperit un șir întreg de prostii, îngrămădite una peste alta. Constructorii de mașini trimiteau în Nord utilaje aproape complet dezasamblate, deși metoda asamblării și livrării marilor echipamente industriale în regiunile greu accesibile exista și se folosea pe larg în URSS. Drept urmare, aici trebuiseră create secții speciale de montaj, ceea ce însemna forță de muncă suplimentară, și, evident, și locuințe și din toate celelalte în plus.

La întâlnirea finală din Tiumen, la care au venit petroliștii, am simțit după reacția oamenilor că se săturaseră de declarații generale, așteptau un ajutor real. În numele guvernului, i-am anunțat că în cel mai scurt timp vor primi ajutor.

Pe drumul de întoarcere spre Moscova, în avion, am întrebat-o pe Raisa:

— Ei, cum e, siberianco? Ce impresii ai, cum te simți?

Răspunsul ei a fost neașteptat:

— Foarte interesant. Mi-am amintit de copilărie: aceleași vagoane, barăci, zăpadă, viscol și serile gălăgioase când toată familia se strângea la un loc. Dar tu ce crezi? m-a întrebat la rândul ei Raisa.

Gândurile mele, sub impresia celor văzute și auzite, erau cu totul altele. Am spus doar:

— Trebuie să mă mai gândesc la toate astea când ajungem la Moscova.

După întoarcerea delegației noastre în capitală au fost luate decizii neîntârziate în legătură cu toate problemele urgente ale locuitorilor Siberiei Occidentale. Le-au fost trimise conducte, materiale de construcție, echipamente. Au primit ajutor în domeniul comerțului, au fost introduse corective în planurile de construcții de locuințe și în sfera serviciilor. Atunci am reușit să stopăm declinul producției de țiței și chiar să o mărim puțin. Dar, din păcate, la scurt timp după aceea, în țară s-au dezlănțuit patimile politice și ceea ce începuserăm nu a mai fost dus la bun sfârșit.

Întâlnirea din fabrica ZIL, vizitele în întreprinderile leningrădene, apoi în Ucraina și Bielorusia m-au convins că ideea accelerării progresului tehnico-științific îi frământă și pe ingineri, și pe muncitori, îndeosebi pe cei tineri.

Curând, în Comitetul Central a avut loc Consfătuirea națională pe problemele progresului tehnico-științific. Trecuseră 15 ani de la momentul în care Brejnev se pronunțase pentru organizarea unei plenare speciale a CC al PCUS pe această temă.

Discuțiile de la plenară m-au făcut să înțeleg că problema esențială – și pasul cel mai important care trebuia făcut – era modernizarea tehnologiilor folosite în industria constructoare de mașini. Era greu să găsești mijloace pentru finanțarea planurilor în acest domeniu. Și totuși ele au fost găsite. Mai mult decât atât, investițiile în industria constructoare de mașini au crescut de 1,8 ori în comparație cu etapa anterioară.

Îmi pusesem speranțe deosebite în „programele pe obiective” din domeniul cercetărilor tehnico-științifice: în domeniul

informaticii și al tehnicii de calcul, în domeniul dezvoltării liniilor de rotoare și benzi circulante, al tehnicii roboților, al biotehnologiilor, al ingineriei genetice. Aceste programe presupuneau schimbări serioase în politica de investiții, cooperarea largă cu întreprinderile țărilor socialiste și cu firmele occidentale. Toate aceste prefaceri au fost receptate ca o cotitură radicală, dar care fusese așteptată de ani de zile.

... Chiar de la început au avut loc schimbări de cadre în Biroul Politic. Strategia aceasta începuse încă pe vremea lui Andropov și a continuat și după alegerea mea în postul de secretar general.

În componența conducerii au intrat: N.I. Rîjkov, A.N. Iakovlev, V.A. Medvedev, E.A. Șevardnadze, E.K. Ligaciov, V.I. Vorotnikov, V.M. Cebrikov, G.P. Razumovski, B.N. Elțîn, apoi și V.P. Nikonov, A.F. Dobrînin, N.N. Sliunkov, A.I. Lukianov, A.P. Biriukova, N.V. Talîzin, V.A. Ivașko, A.N. Ghirenko, V.M. Falin, G.V. Semionova și alții.

Procesul de înnoire a cadrelor a continuat la nivelul secretarilor CC ai partidelor comuniste din republici, ai comitetelor regionale ale PCUS. A cuprins și ministerele, și agențiile guvernamentale.

Începuturile...

Unul dintre primii noștri pași a fost campania antialcool, care a trezit un mare răsunet în societate și a avut consecințe serioase pentru țară. Până azi mulți se miră cum de i-a trecut lui Gorbaciov prin cap să-și înceapă activitatea de secretar general cu luarea unei asemenea decizii.

A trebuit deja de mai multe ori să răspund la această întrebare. Dar am să povestesc încă o dată cum a fost. Și a fost în felul următor. Încă de pe vremea când trăia Brejnev, sub presiunea uriașă a opiniei publice, Biroul Politic luase decizia elaborării unui program antialcool. Atrag atenția

cititorilor: a unui „program” (!), nu a unei „campanii” (!). Lucrul la el a continuat sub Andropov. În Biroul Politic, în guvern se audiau în mod regulat rapoarte, se dădeau indicații. Același lucru s-a făcut și pe timpul lui Cernenko.

La începutul perioadei de perestroikă, programul fusese deja elaborat și a fost prezentat Biroului Politic. Înainte să fie examinat în Biroul Politic, a fost analizat în 200 de colective mari ale țării. Setul de propuneri formulat de specialiști s-a discutat în mod deschis la adunările oamenilor muncii.

Mi-aș dori să găsesc hârtiile acelea. Ele se află pe undeva. Îmi amintesc foarte bine sensul lor – așa ceva nu se uită. Oamenii se pronunțau unul după altul pentru adoptarea celor mai neîntârziate și decise măsuri în lupta cu beția. Vorbeau cu mare durere și nedumerire: de ce autoritățile nu fac nimic? Pentru că alcoolismul, băutura influențează starea morală a societății și producția economică, distruge familiile, se reflectă asupra educației copiilor ș.a.m.d.

Asemenea păreri nu puteau fi citite fără emoție. Ba multe regiuni au propus chiar reintroducerea „legii prohibiției”. În primii ani ai puterii sovietice, legea prohibiției adoptată în Rusia țaristă fusese „temporar” anulată: era nevoie de bani. De bătălia cu acest viciu se apucase cu energie Hrușciov, când venise la putere: crescuseră atunci prețurile la alcool, vânzarea lui fusese limitată. Dar, treptat, măsurile introduse de el își pierduseră virulența.

Cu timpul, situația căpătase o amploare primejdioasă. La începutul campaniei antialcool, în țară erau înregistrați cinci milioane de alcoolici. Paguba anuală adusă de beție economiei naționale era evaluată la 80–100 de miliarde de ruble. Se beau pe an 10,6 litri de alcool curat pe cap de locuitor – incluzându-i și pe bebeluși!

Că veni vorba: în 1914, când în Rusia s-a introdus prohibiția, consumul de vodcă era de 1,8 litri pe cap de locuitor, iar după al Doilea Război Mondial, de 2 litri.

Andrei Gromîko mi-a povestit la un moment dat un dialog pe care-l avusese cu Leonid Brejnev pe tema alcoolismului. Se întorceau, numai ei doi, de la reședința secretarului general din Zavidovo, la periferia orașului. Conducea Brejnev. Referindu-se la informațiile primite, Gromîko se plângea că alcoolismul căpătase dimensiuni catastrofale și că influența negativ viața întregii societăți. A spus toate acestea ca și cum ar fi pus o întrebare: ce să facem?

Brejnev a tăcut multă vreme, apoi a răspuns:

— Știi ce, Andrei, rusul nu poate trăi fără băutură...

E greu de explicat în mod verosimil cauzele alcoolismului generalizat din acei ani. Sunt multe. Și tradiția, și condițiile grele de trai ale multor milioane de oameni, și viața dezordonată, și nivelul insuficient de cultură, și urmările războiului, și atmosfera socială apăsătoare. Un rol negativ l-a jucat și exemplul conducerii, care aducea un prinos generos „trasului la măsea”. În cele din urmă, în societate se cristalizase o atitudine tolerantă față de alcoolism. Dar Brejnev, care multă vreme nu fusese de acord cu elaborarea unui program antialcool, îl aprobase în cele din urmă.

Mi se pune uneori întrebarea cui i-a aparținut inițiativa. Gurile rele spuneau că asta e, pasămite, opera acelor membri ai Biroului Politic care „demult și-au băut norma”. Dar acestea sunt invenții. Inițiativa a venit de această dată de jos. Organele de partid și de stat primeau un număr imens de scrisori, în cea mai mare parte de la soții și mame. Problema o puneau cu acuitate scriitorii și medicii, care cereau introducerea prohibiției.

Discuțiile din Biroul Politic au fost extrem de dure. Ideea legii prohibiției a fost respinsă. Măsurile luate includeau scăderea treptată a producției de băuturi alcoolice tari, creșterea producției de vinuri seci, de bere, de băuturi nealcoolice, înlocuirea în circuitul de mărfuri și în încasările la buget a vânzărilor de alcool cu venituri din alte surse și multe altele.

La început, societatea a reacționat pozitiv la demersurile noastre, cu excepția acelei părți a ei pentru care această măsură era de neacceptat. Dar, pe măsură ce campania a luat avânt, a apărut un sentiment de nedumerire, înlocuit apoi de iritare, de nemulțumire, chiar de ciudă.

De ce? Ce s-a întâmplat?

Aș spune în felul următor: în etapa luării deciziilor s-a procedat cu realism și cu simț de răspundere, dar la punerea lor în practică s-a călcat în strâchini și începutul bun a fost stricat. Campania antialcool a demonstrat încă o dată cum credința în atotputernicia metodelor de comandă, furia administrativă sunt capabile să distrugă orice cauză bună.

Sub presiunea organelor de conducere de la diferite niveluri au fost închise în grabă magazine, fabrici de vin și de vodcă, ba pe alocuri au fost chiar tăiate viile. S-a redus producția de vinuri seci. Echipamentul de producție a berii, cumpărat din Cehoslovacia pe bani grei, stătea și ruginea. Și, cel mai important, fabricarea rachiului de casă a luat o amploare nemaiîntâlnită. A început să dispară din vânzare zahărul, iar lipsa acestuia a făcut să scadă brusc cantitatea de produse de cofetărie disponibile. Oamenii erau enervați de cozile la care trebuiau să stea cu orele, de așteptarea umilitoare în speranța achiziționării unei sticle cu prilejul vreunei sărbători. Ce nu era la gura lor! Înjurau, bineînțeles, conducerea și în primul rând pe secretarul general, care, conform

tradiției, era considerat răspunzător de tot. Astfel am primit eu porecla de „secretar mineral”.

Iată și una dintre istoriile amuzante de pe vremea aceea. Coadă la vodcă, întinsă pe mai bine de un kilometru. Oamenii înjură autoritățile, în primul rând pe secretarul general. Un „acuzator” înflăcărat anunță:

— Acuma mă duc la Kremlin și-l omor.

— Hai, du-te! râde lumea în jur.

Și se duce omul la Kremlin. Peste o oră se întoarce. Coada s-a mișcat, dar, oricum, mai e mult până la tejghea.

— Ei, cum e, ai reușit să-l omori? îl întreabă lumea.

— Nu. Acolo e o coadă și mai mare.

Ei, ce mai poți să spui? Bancul nu e tocmai vesel pentru unii, dar rușilor le place.

Desigur, noi, toți cei din Biroul Politic, inclusiv eu, am încercat să ținem situația sub control, dar nu am reușit. Și doar am fi putut totuși să dăm de cap problemei.

Dar ce e interesant și foarte important de știut, mai ales pentru cei care nu pot uita „campania antialcool a lui Gorbaciov”, este faptul că măsurile luate au dus la scăderea numărului de accidente traumatice, a ratei mortalității, a irosirii timpului de lucru, la împuținarea cazurilor de huliganism și a numărului de divorțuri cauzate de băutură. Au crescut atunci speranța de viață și rata natalității.

Lupta cu alcoolismul în Rusia este o chestiune pe care ar trebui să o avem în vedere în fiecare zi, transferând-o tot mai mult în domeniul culturii. În ziua de azi, situația a devenit și mai periculoasă. Consumul anual de alcool, după cum se spune și se scrie, a depășit 17 litri pe cap de locuitor. Astăzi conducerea se gândește din nou cum să reducă anvergura acestei calamități naționale.

Dar atunci, în implementarea programului antialcool s-au făcut greșeli în etapa practică, în rezolvarea problemei, și asta chiar la începutul perestroikăi.

Din nou întâmplarea...

La hotarul dintre 1985 și 1986 eram ocupat până peste cap cu pregătirea celui de al XXVII-lea Congres al partidului. Trebuia să expun sistematic și să întăresc cursul politic al perestroikăi, să concretizez direcțiile practice de lucru. Prin tradiție, cel care prezenta raportul la congrese era secretarul general. De această dată am decis să numim raportul „politic", ca să putem renunța la analiza de rutină a „muncii depuse", cum se obișnuia, și să ne concentrăm asupra problemelor de ordin strategic.

Principalele materiale folosite în pregătirea raportului au fost elaborate de un grup de lucru la sfârșitul lui decembrie, iar eu m-am dus cu ele la Pițunda, ca să continui acolo munca. Am primit de asemenea materiale pe diferite teme, realizate, la rugămintea mea, de mai multe institute ale Academiei. Sintetizând toate acestea, eu și colegii mei ne-am străduit să ajungem la o serie de evaluări și concluzii noi atât în privința căilor de dezvoltare a societății noastre, cât și în privința situației generale din lume.

Sarcinile politicii interne vizau implementarea măsurilor de accelerare a dezvoltării social-economice a țării. Aveam în vedere perfecționarea sistemului, căci pe atunci credeam încă în această posibilitate. Gândeam în felul următor: dacă o să dăm societății o gură de libertate, ea se va înviora. Vedeam însă deja că politica perestroikăi se confruntă cu obstacole, că unii o receptau ca pe încă o campanie care acuși-acuși o să-și piardă suflul...

Era important să contrazicem asemenea îndoieli, să-i convingem pe oameni de utilitatea

politicii adoptate. În raport se punea un accent deosebit pe ideea de glasnost. Era important să înțelegem rolul partidului în contextul perestroikăi. La jumătatea lui ianuarie, am prezentat proiectul raportului în Biroul Politic. Am simțit atunci, în cursul dezbaterilor, cât de puternice erau șabloanele ideologice. Nu cumva „să cădem în vreo erezie", nu cumva „să nu iasă ceva", iată ce domnea în mintea tovarășilor mei. Erau cuprinși de teamă.

Pe 23 ianuarie, luând cuvântul la ședința Biroului Politic dedicată dezbaterii proiectului de raport, am spus, între altele:

— Ne aflăm într-un moment de răscruce în evoluția țării și ne-am construit linia politică în concordanță cu acesta. Cel mai important e să nu greșim în privințele principale, în direcțiile majore. Nu suntem zei, nu cunoaștem răspunsuri la toate întrebările. Dar aici sus avem mai multe informații decât are societatea. Înțelegem că e nevoie de o cotitură profundă. Și cu aceste idei trebuie să mergem la congres... Avem nevoie de unitate între cei care gândesc la fel, care au fost „capul răutăților" și sunt gata să meargă până la capăt.

Ce coincidențe se produc în viață! Data începerii celui de al XXVII-lea Congres al PCUS, 25 februarie 1986, a fost aleasă întâmplător. Și ea a coincis cu a 30-a aniversare a celui de al XX-lea Congres al partidului, care pentru generația mea însemnase foarte mult.

Raportul politic a fost primit de delegați cu interes, dar în discuții a predominat inerția trecutului: relații personale, promisiuni... Nu s-a putut și fără câteva apologii la adresa secretarului general, deși se părea că vremea acestora trecuse fără putință de întoarcere. Pe mine asta mă irita.

Când motivul acesta a răsunat în cuvântările lui Lev Kulidjanov și Eduard Șevardnadze (altfel, oameni foarte cunoscuți și respectați), eu am intervenit în dezbateri și le-am cerut „să o lase mai

moale cu patetismele” și „să înceteze declinarea numelui Mihail Sergheevici”. Un fleac, s-ar fi zis, dar iată că el a scos la iveală starea de spirit generală a participanților la congres: s-au auzit râsul călduros al delegaților și un ropot de aplauze.

Discuțiile au început să ia un caracter mai substanțial. Dar au ieșit la iveală și divergențe în receptarea lucrurilor. O parte a delegaților, evaluând critic situația din țară, insista să fie trasă la răspundere conducerea anterioară a partidului. Alții preamăreau insistent realizările generațiilor anterioare, făceau apel la păstrarea continuității în politică. Nu s-a produs însă o confruntare deschisă.

Imediat după congres a trebuit să vedem cum se pun în practică deciziile noastre. Mi s-a întipărit adânc în minte călătoria de la începutul lui aprilie la Kuibîșev (astăzi Samara) și la Togliatti[152]. Regiunea este dezvoltată din punct de vedere agricol, reprezintă un centru al industriei aviatice, chimice, metalurgice, alimentare, deține o fabrică faimoasă de mașini, desfășoară o activitate intensă de transport fluvial, are centre științifice importante.

Trei zile a durat călătoria. Prima impresie a fost că o mașină a timpului m-a întors în trecut. La fel ca pe vremuri, secretarii comitetului regional, ai comitetelor orășenești aruncau priviri rapide subordonaților, stabilind astfel instantaneu cât de multe puteau spune oamenii secretarului general. Îi opreau cu un gest pe cei care năzuiau să-mi prezinte direct ceea ce-i neliniștea, retezau orice discuții „inutile”. Faptul că veneam în întâmpinarea oamenilor îi scosese atât de tare pe șefi din inerția lor, încât încercau să se amestece în discuții fără pic de tact. A trebuit să-i mustru în public: „Eu port discuția, nu dumneavoastră”. Și am văzut cum de ciudă se înroșeau la față, cum se umpleau de sânge obrajii, fălcile și cefele conducătorilor.

Am fost martorul dorinței uriașe a oamenilor de schimbare și a indiferenței conducerii față de ea.

Iar când m-am întors la Moscova și m-am întâlnit cu membrii Biroului Politic și cu secretarii CC veniți din alte raioane, neliniștea n-a făcut decât să mi se accentueze. Totul funcționează pe baza inerției, deocamdată nu se vede nici o legătură între principiile perestroikăi și viața orașelor și a întreprinderilor – acesta a fost verdictul final al întâlnirii.

La CC venea un potop de scrisori (cam 3 500 – 4 000 pe zi), și o mare parte dintre ele exprimau îngrijorarea oamenilor față de pasivitatea autorităților locale. Un compatriot al meu din ținutul Stavropol îmi relata cu amărăciune cum mai deunăzi fusese la directorul sovhozului cu planuri de îmbunătățire a producției și acesta îl dăduse afară din birou: cică nu-ți vârî nasul unde nu-ți fierbe oala! Din Gorki mi-a venit o scrisoare de la un fost coleg de cămin de la MGU, doctor în filosofie: „Să știi, Mihail, că în Gorki nu se întâmplă nimic. Absolut nimic!”

Pe 26 aprilie 1986, în Biroul Politic au continuat discuțiile despre motivele pentru care perestroika patina în gol. După părerea generală, problema avea de a face cu giganticul aparat de partid și de stat, care stătea ca un buștean de-a curmezișul reformelor, în general al oricăror schimbări. Și nu era vorba numai de lipsă de înțelegere... Am atras atenția colegilor asupra unui text apărut în presă, al cărui conținut reflecta tema discuțiilor noastre: „Lui Hrușciov i-a rupt gâtul aparatul de partid și acum se va întâmpla același lucru”. A fost un avertisment făcut la timp...

Glasnostul – piatră de încercare

Până în ziua de azi continuă discuțiile despre rolul glasnostului în anii perestroikăi. Am fost uimit, de pildă, de afirmația lui A.I. Soljenițîn: „Glasnostul

lui Gorbaciov a stricat totul”. Scriitorul a repetat afirmația aceasta de mai multe ori. Și eu am decis să dau atenție acestor judecăți. La o întâlnire internațională a redactorilor-șefi ai ziarelor, care s-a desfășurat la Moscova, a trebuit să vorbesc pe această temă. Am spus că „nu sunt de acord cu Aleksandr Isaevici, deși nutresc respect față de el. Fără glasnost perestroika ar fi fost imposibilă, și nici un fel de procese democratice nu ar fi putut fi inițiate dacă nu ar fi existat libertatea cuvântului, a tiparului” etc.

Dar cea mai mare parte a oamenilor din Uniunea Sovietică și astăzi din Rusia, ba chiar și din Vestul democratic au înțeles importanța glasnostului – condiție și, totodată, funcție a libertății. Pentru conducerea sovietică, el a însemnat necesitatea de a spune poporului adevărul despre starea țării și despre lumea din afara noastră. Dar, întâi de toate, el a devenit un instrument de clarificare a noii linii politice și principalul mijloc de includere a oamenilor în procesul activ, voluntar și conștient de înnoire a societății.

Cum perestroika era un complex de transformări democratice, trebuia neapărat ca și metodele lor de implementare să fie democratice.

Politica de glasnost a devenit modalitatea prin care oamenii au fost atrași în politică, antrenați în crearea unei vieți noi.

Glasnostul este o realizare majoră a perestroikăi.

Sub influența glasnostului și datorită existenței lui, a libertății tot mai mari a cuvântului, societatea sovietică a început să se elibereze de teamă.

Biroul Politic nu a rezistat întotdeauna încercării glasnostului. Unora dintre noi li se părea că glasnostul „atâță poporul la o critică deșănțată a partidului, a istoriei noastre”. Foarte des, mai ales în afara ședințelor oficiale, tovarășii își exprimau

în fața mea nemulțumirea față de dezinvoltura presei, față de metodele lipsite de respect ale jurnaliștilor, dispuși să umilească demnitatea unor oameni cunoscuți, care făcuseră în trecut multe pentru țară ș.a.m.d.

De aici nu mai era decât un pas până la cerința de „a pune călușul" în gura presei, care, spuneau colegii mei, pretinde că are rol de judecător, nu mai are respect față de nimic. La modă e acum stilul tupeist, evenimentele și faptele nu mai sunt analizate cu simțul răspunderii.

Sincer vorbind, în aceste afirmații foarte tăioase era o fărâmă de adevăr. Vaclav Havel a spus cândva: întotdeauna, libertatea cuvântului ascunde în sine un pericol, pentru că, alături de libertatea Binelui, există întotdeauna libertatea Răului.

Glasnostul a pus foarte dur în fața întregii societăți problema ecologiei. Nu se poate spune că ea fusese până atunci complet ignorată. Și pe vremea lui Stalin se scria despre micșorarea suprafețelor împădurite și despre importanța fâșiilor protectoare de pădure plantate la indicația „marelui cârmaci". În perioada Hrușciov au apărut proteste împotriva transformării solurilor în mlaștini și a sărării lor. Pe timpul lui Brejnev se publicau din când în când relatări despre câteva dintre cele mai acute probleme ecologice – lacul Baikal, Marea Aral, lacul Ladoga, Marea Caspică, Marea Azov.

Scriitori renumiți și-au legat numele de direcțiile principale ale luptei pentru apărarea naturii. Valentin Rasputin – de Baikal, Serghei Zalîghin – de Volga, Oljas Suleimenov – de poligonul nuclear din raionul Semipalatinsk, Viktor Astafiev – de pădurile și râurile Siberiei, Vasili Belov – de pădurile din nordul Rusiei, Ivan Vasiliev – de teritoriul fără cernoziom (pieirea satului este pierirea întregii țări, acesta a fost leimotivul articolelor sale foarte elocvente).

Glasnostul a dezvăluit psihologia dominantă a societății – atitudinea risipitoare față de natură: pentru veacul nostru ajunge.

Mulțumită glasnostului, societatea a aflat că, în 90 de orașe – practic în toate marile centre industriale din Uniune –, prezența substanțelor vătămătoare din atmosferă depășea limita maximă acceptabilă. În țară s-a produs o explozie de amărăciune și de revoltă când s-a aflat că fondul genetic al populației este amenințat.

Încă pe atunci a trebuit mai întâi să oprim activitatea unei părți din cele 1 300 de întreprinderi poluante, apoi să le închidem. Întreprinderilor a căror producție era necesară pentru aprovizionarea zilnică li s-a propus să ia măsuri urgente pentru respectarea standardelor și prevederilor ecologice. Dar multe s-au închis pentru totdeauna. E drept că a trebuit să luăm atitudine și împotriva exagerărilor. De exemplu, era evident că nu puteam permite orice fel de tratament al terenului agricol. Dar câțiva fanatici-entuziaști ne-au cerut să renunțăm complet la lucrările de îmbunătățiri funciare. Am replicat: nu e nevoie să ne ieșim din minți. Ei ne-au avertizat, pe bună dreptate, că nu cunoaștem consecințele pe termen lung ale acțiunilor de azi. Și totuși folosirea rațională a apei ne-a fost dată de însuși Dumnezeu. În America, unde clima este mult mai blândă decât a noastră, mai mult de 25 de milioane de hectare de pământ sunt irigate. Trebuie să ne revoltăm nu împotriva îmbunătățirilor funciare în general, ci a metodelor sălbatice practicate în numele lor.

Glasnostul a însemnat de asemenea întoarcerea pe rafturi a filmelor interzise, publicarea textelor extrem de critice, permisiunea de a tipări practic întreaga literatură „disidentă” și editarea sau reeditarea emigranților.

Primul pas a fost publicarea romanelor *Copiii din Arbat* de Rîbakov, *Straie albe* de Dudințev, *Noua destinație* de Bek[153].

Anatoli Rîbakov mi-a trimis o scrisoare, apoi și manuscrisul. Din punct de vedere artistic, romanul nu ne-a produs o impresie deosebită, dar în el se reconstituia atmosfera vremurilor staliniste. Manuscrisul a fost citit de către intelectualitatea moscovită, și oamenii au potopit CC-ul cu scrisori și reacții, prezentându-l drept „romanul secolului”.

Cunoșteam dinainte opera lui Rîbakov, în particular romanele lui *Ekaterina Voronina* și *Nisipul greu*. Am considerat că această carte trebuia să vadă lumina tiparului. Episodul cu *Copiii din Arbat* a permis unora dintre membrii conducerii de partid să-și depășească temerile în privința consecințelor dezvăluirii totalitarismului.

Vreau să spun două vorbe separat și despre filmul lui Tenghiz Abuladze *Căința*[154], realizat sub patronajul lui Eduard Șevardnadze. Pelicula a apărut pe ecrane mai întâi la cinematecă, pentru un „cerc restrâns” de spectatori, apoi a început să ruleze și în alte săli închise. A avut efectul unei bombe, a devenit un eveniment nu numai artistic, ci și politic. În Biroul Politic s-a dezlănțuit o discuție în contradictoriu: oare trebuie să lăsăm acest film să ruleze pe marile ecrane?

Eu am considerat că răspunsul la întrebarea aceasta trebuie să îl dea înșiși lucrătorii din cinematografie, uniunile de creatori. Acolo oamenii atâta așteptau. Așa s-a creat un precedent, astfel încât curând au fost scoase de la naftalină creații care fuseseră retrase din circulație de către cenzură. Iar editurile au început să scoată fără opreliști cărți noi ale lui Vasili Bîkov, Grossman, Aitmatov, Astafiev, Rasputin, Mojaev și ale altor scriitori care depășiseră canoanele „realismului socialist” și încercaseră să reconstituie marile tradiții ale literaturii naționale, bazate pe realismul critic. Au început să apară în tiraje de masă lucrările lui Karamzin, ale lui S. Soloviov, ale lui Kliucevski, ale lui Kostomarov și ale altor istorici.

După ele au urmat cărțile clasicilor emigrației ruse: Bunin, Merejkovski, Nabokov, Zamiatin, Aldanov. Apoi a venit vremea „să se întoarcă în patrie" pleiada marilor gânditori ostracizați după Revoluție. În această privință un mare merit îl are A.N. Iakovlev. Nu am să-i înșir pe toți, am să-i numesc numai pe cei cu ale căror lucrări am reușit să mă familiarizez: V. Soloviov, N. Fiodorov, N. Berdiaev, P. Florenski.

Da, la momentul acela și mie, ca și multor altora, mi-a părut rău că nu putusem citi toate aceste cărți în anii studenției. Generația noastră fusese văduvită în spirit, hrănită cu tainul mizer al ideologiei oficiale, lipsită de posibilitatea de a compara singură diferite curente ale gândirii filosofice și de a face singură alegerea.

Unul dintre momentele cruciale ale perestroikăi, care a reprezentat, de fapt, o verificare a glasnostului, au devenit accidentul de la Cernobîl și, ulterior, reacția la el. În esență, Cernobîlul ne-a deschis ochii asupra multor lucruri – asupra a ceea ce se petrecea în știința noastră, a felului cum funcționau regulile de securitate în domeniul producției de energie atomică, a competenței lucrătorilor centralei nucleare.

Cernobîl a dezvăluit de asemenea problemele serioase cu care se confrunta una dintre cele mai importante ramuri ale economiei noastre, construcția de mașini de capacitate medie, care executa comenzi mari, inclusiv din partea industriei de apărare, între altele, și de armament nuclear. Lucrătorii și conducătorii acestei ramuri a economiei au merite foarte mari față de țară. Dar acestea s-au tradus într-o scădere a nivelului exigenței față de sine, a simțului răspunderii.

Primind, în prima zi, informații despre cele întâmplate la centrala atomică de la Cernobîl, membrii Biroului Politic au fost martorii unei atitudini incredibil de relaxate față de evenimente din partea persoanelor răspunzătoare.

Am fost uimiți auzind din partea președintelui Academiei de Științe a URSS, A.P. Aleksandrov, și a ministrului Construcțiilor de mașini de calibru mediu, E.P. Slavski, o evaluare în termenii următori: „Nu e nimic grav, așa ceva s-a mai întâmplat și în reactoarele industriale și totul s-a rezolvat. Iar ca să evităm radiațiile, trebuie să bem, să mâncăm și să dormim bine...” Această referire complet inoportună la „propria experiență” era nedemnă de un om de știință și de un lider politic de asemenea talie.

Încă nu știam ce se petrecuse de fapt: o explozie și emisia în atmosferă a materialului radioactiv sau doar un accident, un incendiu. Situația era de așa natură, încât în primele două zile nu am putut anunța nimic oficial. Dar am acționat, înțelegând că la centrala de la Cernobîl s-a petrecut ceva foarte periculos.

A fost formată o comisie guvernamentală, în care au intrat și specialiști din domeniul centralelor atomice, și radiologi, și medici, și reprezentanți ai organizațiilor care se ocupau cu controlul mediului înconjurător. Au fost create de asemenea o comisie a Academiei de Științe a URSS și una a academiei ucrainene.

Dar, chiar și pe 27 aprilie[155], informațiile primite de Biroul Politic de la comisie erau încă furnizate cu tot felul de reticențe, erau strict preliminare și nu conțineau nici o concluzie. A început în schimb să se contureze tot mai clar amploarea cataclismului. A devenit evident că în primul rând trebuie să asigurăm securitatea oamenilor.

Aproape un milion de oameni, inclusiv peste 200 000 de copii, au primit ajutor medical. S-a decis strămutarea locuitorilor din orașul Pripeat[156]. Și, de îndată ce a fost elaborată prima hartă a poluării radioactive, iar specialiștii au tras concluzia că oamenilor le va fi imposibil să locuiască acolo, a început evacuarea populației,

mai întâi dintr-o zonă pe o rază de 10, apoi de 30 de kilometri. Localnicii nu voiau să plece, a trebuit să luăm măsuri, chiar să-i silim. Deja până în primele zile ale lui mai fuseseră strămutați aproximativ 135 000 de oameni.

Una dintre cele mai complicate probleme a devenit însuși blocul distrus al reactorului. A trebuit să împiedicăm deșeurile radioactive să ajungă, prin sol, în Nipru. La fața locului au fost trimise trupe de apărare împotriva armelor chimice, a fost concentrată toată tehnica necesară, s-au desfășurat lucrări de dezactivare a reactorului. La început, cel mai mult ne-a neliniștit soarta Kievului și a Niprului. Dar s-a dovedit că cel mai tare avusese de suferit Bielorusia, mai ales orașul Moghiliov.

Institutele științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, din alte orașe au trebuit să rezolve zi și noapte zeci de probleme neobișnuite. Mulți oameni își ofereau ajutorul, cereau să fie trimiși în regiunea Cernobîl. În acele zile tulburi s-au manifestat din nou, ca și în alte momente dificile ale istoriei noastre, principalele calități pozitive ale oamenilor: abnegația, umanismul, receptivitatea, disponibilitatea de a oferi ajutor în nenorocire.

Stoparea consecințelor imediate ale exploziei ne-a costat 14 miliarde de ruble, și alte câteva miliarde au fost cheltuite ulterior. Experții Agenției Internaționale pentru Energie Atomică nu au avut pretenții financiare, au declarat simplu: facem tot ce putem și tot ce e necesar.

Și totuși... Ca să spun drept, nu ne-am dat seama limpede din primele zile că se produsese o catastrofă de dimensiuni nu numai naționale, ci și mondiale. Lipsa deplinei clarități a dus la nașterea zvonurilor și a unei stări de panică. Acțiunile conducerii Ucrainei, Bielorusiei, ale Centrului au fost criticate și atunci și continuă și acum să fie judecate negativ. Din ceea ce știu, eu nu m-aș apuca să bănuiesc pe cineva de lipsă de răspundere

față de viețile oamenilor. Dacă ceva nu a fost făcut la timp, asta s-a întâmplat în primul rând din cauza neștiinței și a nepriceperii. Nu numai politicienii, dar nici oamenii de știință, specialiștii nu erau pregătiți pentru receptarea adecvată a celor petrecute.

La mijlocul lui mai am ținut un discurs la televiziune: mi-am exprimat compasiunea față de cei care avuseseră de suferit, am povestit despre măsurile luate și am lăudat curajul oamenilor care participaseră la lichidarea consecințelor accidentului. Organizații statale și obștești, firme și persoane private din multe țări au trimis mijloace de stingere a incendiilor, tehnică robotică, medicamente. A fost o campanie de solidaritate fără precedent. Eroi ai accidentului de la Cernobîl, alături de oamenii sovietici, au devenit medicii americani Robert Gale și Paul Terasaki, ca și președintele Agenției Internaționale pentru Energie Atomică, H. Blix.

Pentru mine personal, accidentul de la Cernobîl a fost unul dintre momentele critice ale perestroikăi, dar și ale vieții mele personale. A trebuit să retrăiesc, să regândesc experiențele vieții și să trag concluzii noi pentru viitor. Se poate spune astfel: viața mea s-a împărțit în două: până la accidentul de la Cernobîl și după el.

Astăzi, problema resurselor mondiale de energie a ajuns din nou în atenția opiniei publice internaționale. Resursele neregenerabile sunt aproape de epuizare. Știința nu a găsit deocamdată rezolvări fundamentale problemei energetice. Se observă din nou un boom al construcției de centrale nucleare.

Eu personal am adoptat multă vreme o poziție negativă față de construcția centralelor atomice. Dar azi, când cunosc situația, văd foarte limpede că, de fapt, comunitatea internațională nu poate renunța la folosirea energiei atomice. Și, dacă așa stau lucrurile până la urmă, atunci la construcția de

centrale nucleare trebuie procedat cu toată experiența de care dispunem azi. Asta se referă atât la reactoarele înseși și la sistemele de acționare a acestora, cât și la sistemele de asigurare a securității, și, desigur, în primul rând, la competența personalului acestor obiective – necesare, dar foarte complicate și periculoase. În plus, trebuie garantată protecția centralelor atomice de posibilele amenințări teroriste.

O lovitură pe la spate...

După șocul accidentului de la Cernobîl, care a zguduit toată societatea și administrația țării și care ne-a îngreunat situația financiară, a urmat o lovitură nu mai puțin grea, legată de scăderea prețurilor la petrol până la 10–12 dolari pe baril. Veniturile în valută ale URSS au scăzut cu două treimi. Iar noi trebuia să ne luptăm pentru îndeplinirea programului de dezvoltare stabilit de partid pentru cincinalul 1986–1990.

Anul 1986 a fost perioada elaborării foarte multor direcții ale perestroikăi și ale politicii externe. În iunie 1986 am dezbătut proiectul planului de dezvoltare economico-socială a țării pentru cel de-al doisprezecelea cincinal. Ei, s-ar zice, ce e așa deosebit? Un lucru obișnuit. Da, dacă e să vorbim de cincinal, într-adevăr, era vorba de următoarea etapă de dezvoltare a țării, așa cum mai fuseseră multe înaintea ei.

Dar al doisprezecelea cincinal se desfășura deja în alte condiții, trebuiau luate în considerare noile abordări. Pentru atingerea obiectivelor sale ar fi fost nevoie de schimbări calitative în societate.

Planurile pentru cel de-al doisprezecelea cincinal au fost ample: ne propuneam trecerea tuturor ramurilor economice la condiții noi de administrare, inclusiv lărgirea autonomiei economice a întreprinderilor, creșterea rolului și a răspunderii lor, însușirea de către ele a metodelor economice de gestiune.

Aceste noi cerințe încă nu însemnau o revizuire radicală a strategiei economice. Sarcinile planului cincinal erau formulate, în esență, în cadrul concepției „accelerării" ritmului de creștere economică. Atingerea unor indicatori mai buni ai creșterii producției, accelerarea progresului tehnico-științific, reconstrucția tehnică a ramurilor celor mai importante, mai ales a construcțiilor de mașini, cereau investiții.

Situația financiară a fost complicată de creșterea cheltuielilor bugetare ca urmare a măririi salariilor din învățământ, sănătate, cultură. Aceasta a însumat peste 10 miliarde de ruble. Campania antialcool redusese încasările la buget cu câteva zeci de miliarde de ruble. În sfârșit, Legea pensiilor a însemnat creșterea cheltuielilor cu 45 de miliarde de ruble. Pe scurt, se strânseseră toate deodată, și trebuia să ne gândim cum să acționăm.

În aceste luni eram chinuit de îndoieli în privința a ceea ce trebuia făcut. Am fost cât pe ce să pun problema revizuirii în scădere a indicatorilor pentru noul cincinal. Același lucru, după câte știam, îi neliniștea și pe Nikolai Ivanovici Rîjkov, pe cei care cunoșteau situația financiară a țării.

Într-un dialog pe această temă, Rîjkov mi-a spus:

— Ce să facem: să ne străduim să respectăm planul cincinal elaborat sau să-l revizuim și să ne adaptăm la situația curentă?

Am examinat argumentele pro și contra. Și amândoi am ajuns la concluzia să nu renunțăm la planul cincinal.

Acum mi se pare că atunci ne-a indus în eroare faptul că toate acestea se petreceau chiar la începutul perestroikăi, când abia elaboram și începeam să punem în practică planuri serioase pentru viitor. Ele fuseseră planuri realiste. Dar iată că, atunci când situația s-a schimbat, noi nu ne-am

îndurat să ne schimbăm atitudinea, iar politica noastră a devenit, în esență, nerealistă.

Pe scurt, nu puteam să dăm înapoi: oamenii așteptau schimbări. Desigur, rămânea rezerva unei gestiuni economice mai bune și a unei folosiri mai eficiente a resurselor. Doar cheltuiserăm pe producerea unei unități a venitului național de 1,5–2 ori mai multe resurse materiale, în particular energie și ciment, decât în economiile dezvoltate. Dar până să putem ajunge la indicatori mai buni ai eficienței și productivității muncii mai erau multe de făcut. Și totuși atunci, chiar la începutul perestroikăi, noi am considerat că revizuirea planurilor ar fi avut consecințe serioase.

Semnale îngrijorătoare...

Din raioanele țării veneau scrisori cu semnale îngrijorătoare despre faptul că organele puterii locale nu fac nimic, stau și așteaptă.

În ajunul plecării mele în Orientul Îndepărtat (în iulie 1986), m-am întâlnit cu redactorii ziarelor locale și i-am învinovățit de nehotărâre și de faptul că „nu li se aude glasul”. În replică am auzit cuvinte amare de reproș:

— Dar dumneavoastră, Mihail Sergheevici, de ce nu le repetați secretarilor de comitete raionale, orășenești și regionale ale partidului tot ceea ce ne-ați spus nouă? Ziarele noastre se află în mâinile comitetelor, iar ele nu au nici o treabă cu glasnostul.

„Așa deci”, m-am gândit eu, „iarăși ne lovim de cadrele de conducere. Acum chiar de cadrele de partid. Atunci poate că exact ele sunt cauza frânării activității din teritoriu.”

Căci se născuse o tendință de frânare...

Sub imperiul acestei impresii am plecat în deplasare la Vladivostok, Komsomolsk-na-Amure și Habarovsk.

Fac o mică paranteză. Nu demult am văzut un film despre flota noastră, despre istoria ei, despre

ceea ce s-a întâmplat cu ea după dezintegrarea Uniunii Sovietice. Reiese de acolo că oamenii din Komsomolsk-na-Amure, lucrători la fabrica de nave maritime, așteptau de la Gorbaciov ajutor în construirea unor vase noi, iar el a venit și s-a ocupat de fabrica de mobilă și de tot felul de treburi secundare.

Dar de fapt eu m-am familiarizat întâi și întâi cu construcția noului model de submarin. Era un model fabricat dintr-un material special, care asigura posibilitatea unei scufundări mai adânci și astfel reducerea la minimum a zgomotului. A fost o sarcină extrem de importantă, și ea era în curs de îndeplinire. Am susținut-o prin toate mijloacele și chiar am insistat ca acest model să fie cât mai repede introdus în producție. Acesta a fost principalul obiectiv al călătoriei mele. Dar el este o temă închisă pentru presă.

Când am ieșit din întreprindere și am pornit să umblu prin oraș, ca să mă întâlnesc cu oamenii, am aflat despre lucruri absolut incredibile: în toiul verii, copiii din Komsomolsk-na-Amure nu aveau unde să mănânce o înghețată; locuitorii orașului erau siliți să meargă după mobilă peste mări și țări – primeau locuințe noi, dar nu puteau să și le mobileze. În fiecare zi, întreprinderile de apărare trimiteau avioane la Taşkent, pentru a aduce materiale necesare producției, și nimeni nu se îngrijea să aducă de acolo legume și fructe pentru lucrătorii care construiau navele de război...

Astăzi există anumite directive pentru marile canale de televiziune care fac filme documentare: să arate cât mai puțin realizările perestroikăi, să o hulească pe cât posibil mai mult.

După ce m-am întors din Orientul Îndepărtat împovărat de gânduri triste, am plecat cu familia în Crimeea în concediu. Sufletul mi-era greu. Am decis să mă ocup neîntârziat de înnoirea activiștilor de partid, să formulez o nouă politică de cadre. Dar încă de pe atunci ajungeam tot mai

des la concluzia că problema nu stă numai în oameni, ci în faptul că ei funcționează în cadrul rigid al sistemului deja format, care lasă prea puțin loc inițiativei: planurile și fondurile vin impuse de sus, lipsește autonomia întreprinderilor ș.a.m.d.

Fără să mai aștept încheierea concediului, m-am dus în ținuturile Krasnodar și Stavropol. Voiam să discut cu oamenii, să-mi verific raționamentele. Nu s-a întâmplat nici o minune. Și în Krasnodar, și în Stavropol m-am convins încă o dată că oamenii continuau să susțină ideea perestroikăi, dar că structurile de partid și de conducere rămăseseră cu vechile deprinderi. S-ar fi zis că toți erau pentru, dar nu se schimba nimic. „Ce înseamnă asta", m-am gândit, „nepricepere de a acționa într-o manieră nouă sau instinctul de supraviețuire care funcționează intuitiv?"

Oamenii vedeau situația și, folosindu-se de glasnost, criticau deschis, fără teamă, conducerea, spuneau că liderii locali urmăresc doar propriile interese și că acordă prea puțină atenție unei noi organizări a muncii. Situația socială nu se îmbunătățea.

În grămezile de corespondență care veneau la CC al PCUS au început să apară tot mai des scrisori în care oamenii povesteau cu neliniște ce se întâmpla pe la ei. Un cetățean din Bielorusia cerea chiar: „Mihail Sergheevici, dați ordin să se arunce în aer cartierele generale!" Mi se propunea să adopt lozincile „revoluției culturale" chinezești. Iată la ce interpretare și înțelegere ajunsese opinia publică. Nu cred că autorul voia de fapt ca și la noi să se întâmple ceea ce se petrecuse în China. Noi trăiam deja în alte timpuri – în condițiile glasnostului, ale democrației. Și totuși iată ce ajunsese să spună. Dar nu merita să mă supăr pe oameni pentru asemenea afirmații: era un strigăt venit din suflet, mărturie a faptului că ei nu credeau în posibilitatea schimbărilor în condițiile în care aceleași cadre rămâneau la putere. Ba nu

numai aceleași cadre, ci și aceeași structură a conducerii.

În esență, aceste călătorii m-au convins că încercările de schimbare nu se reflectau la toate nivelurile conducerii. Protipendada funcționărească sabota perestroika, nevrând să rezolve nici măcar cele mai simple probleme ale vieții de zi cu zi. M-am întors la Moscova într-o stare de mare îngrijorare. N-aș putea spune însă că toți colegii mei erau la fel de tulburați.

Către sfârșitul lui 1986 am ajuns la convingerea fermă că trebuie să facem o plenară a CC pe problemele politicii de cadre. Am început să pregătim materialele. Dar munca la raport s-a prelungit. Plenara a trebuit amânată de două ori. Și în țară, și în străinătate s-a răspândit zvonul că în Biroul Politic are loc o schismă, că Gorbaciov nu găsește suficientă susținere printre membrii lui.

Pe 1 decembrie am reușit totuși să analizăm proiectul raportului în primă variantă. În ciuda tuturor nuanțelor din pozițiile colegilor, principalele idei ale documentului au fost acceptate.

Pentru a lucra în liniște la definitivarea raportului, m-am dus la reședința secretarului general din afara orașului, la Zavidovo. I-am luat cu mine pe Aleksandr Iakovlev, Vadim Medvedev, Valeri Boldin.

Treaba mergea încet. Ne era foarte greu să facem pași înainte, să deschidem posibilități noi pentru societate și în primul rând pentru economie. Până la urmă am ajuns într-o fundătură, ne-am certat. Eu le-am propus atunci colegilor mei să ne oprim din lucru, să ne despărțim și fiecare să se gândească singur. Ne-am întâlnit după aproape două zile și două nopți.

Practic tot acest timp eu l-am petrecut cu Raisa, plimbându-ne prin păduri. Luam prânzul separat de colegi. Situația era de așa natură, încât mă gândeam: poate ar trebui să-mi schimb

asistenții. Dar n-am luat inițiativa – și bine am făcut.

Când pasiunile s-au mai domolit și am reluat munca împreună, am ajuns repede la o înțelegere de principiu. Prima și cea mai importantă concluzie comună a fost că situația din organizațiile de partid nu putea fi schimbată dacă nu depășeam atitudinea nomenclaturistă în politica de cadre, dacă nu mergeam pe calea democratizării partidului și a societății. Concluzia se baza pe analiza situației reale de la vremea respectivă.

Îmi amintesc că, în Biroul Politic, Rîjkov a spus că, din 60 de miniștri, nici unul nu ceruse să iasă la pensie, deși multora le venise de mult vremea și în mod evident nu mai făceau față noii situații. Și, în general, componența și nivelul activului de partid nu facilitau punerea în aplicare a unei reforme profunde. Din discuțiile preliminare despre plenară știam că pot să mizez ferm pe susținerea lui Rîjkov și a lui Șevardnadze.

Într-o discuție între patru ochi cu Vitali Ivanovici Vorotnikov am simțit o stare de circumspecție. Dar ceilalți? Aveau să susțină oare ideile principale ale democratizării? Pentru că, în esență, asta însemna sfârșitul atitudinii nomenclaturiste. În locul numirilor trebuiau să vină alegerile, și încă unele reale. În politica de cadre apărea un nou element hotărâtor – părerea și voința cetățenilor, a membrilor de partid.

Până la urmă, pe 19 ianuarie 1987 raportul a fost înaintat Biroului Politic. Realitatea a depășit orice așteptări. Proiectul a fost practic susținut de toți membrii Biroului Politic și secretarii CC. Tonul a fost dat de Gromîko: „Proiectul este foarte profund... Există un contingent de cadre care încă nu și-a demonstrat posibilitățile, și sunt apoi cei cărora nu li se potrivește funcția. Problema care se pune astăzi este dacă statul socialist va fi sau nu va fi”.

Rîjkov a observat că raportul face o „critică aspră, dar situația nu este fără ieșire”. S-a pronunțat decis în favoarea capitolului despre democratizare, legând această temă de problemele economice. A propus introducerea unei perioade maxime de ocupare a posturilor din administrația de stat, inclusiv a celor de ministru, și alegeri secrete alternative ale secretarilor comitetelor de partid.

Ligaciov a văzut că în proiectul de raport nu mai rămăsese practic nimic din materialul banal aprobat de el și propus nouă de secția organizatorică. Dar a apreciat pozitiv noul text și, mai mult, s-a pronunțat pentru reformarea sistemului politic. „Mă chinuie întrebarea ce ar trebui să facem ca să nu trecem prin perioade regulate de criză, care aduc nenumărate pagube. Sunt sigur că metoda principală este democratizarea.”

Tema a fost dezvoltată și de Șevardnadze. Amintind de războiul din Afghanistan, el a spus că înainte „se încălcau deseori regulile colegialității, deciziile se luau de către un grup restrâns, evitându-i chiar pe membrii Biroului Politic, ca să nu mai vorbim de membrii CC al PCUS și de organele superioare ale guvernului”. Acum „se elaborează un întreg sistem de măsuri care să garanteze că asemenea greșeli nu se vor repeta. Este o revoluție morală”.

Pentru că Elțîn nu dădea nici un semn că ar vrea să spună ceva, m-am adresat eu lui: nu are nici un comentariu de făcut? El a început prin a afirma că „este de acord cu majoritatea chestiunilor abordate în raport”, împărtășește patosul critic în privința evaluării trecutului, dar consideră necesar să dea o evaluare precisă perioadei de perestroikă. Mai mult, de stagnarea și frânarea dezvoltării țării sunt vinovați foștii membri ai Biroului Politic și ai CC, de aceea trebuie să dăm fiecăruia o evaluare personală.

Trăgând concluziile discuției, care durase mai multe ore, eu am observat că principala sarcină a plenarei avea să fie dezvăluirea cauzelor care ne aduseseră în situația de azi și sprijinirea proceselor perestroikăi, ce se desfășurau în țară cu mare greutate. M-am pronunțat împotriva încercării de a reduce problema la evaluarea membrilor conducerii și a foștilor membri ai CC. Pentru noi sunt importante concluziile politice și tragerea de învățăminte pentru viitor. Perestroika merge încet, iar raportul afirmă că, în bună măsură, motivele acestei încetineli au de a face cu cadrele, cu activitatea structurilor de conducere.

Trebuia să ducem o politică de atragere a forțelor proaspete, dar nu era nevoie ca, sub pretextul întăririi exigenței, să organizăm o vânătoare de cadre, să distrugem viețile oamenilor. Perestroika fusese începută în numele întăririi, în societate și în partid, a principiilor democratice. Aceste obiective nu puteau fi atinse prin metode care nu aveau nimic de a face cu democrația.

După vorbele mele, Elțîn a fost tulburat, părea strivit. Din capitală veneau deja la vremea aceea multe plângeri legate de grosolănia lui, de lipsa lui de obiectivitate, de cruzimea pe care o manifesta în raporturile cu oamenii. Eu înțelegeam că a munci în Moscova nu e ușor, că Elțîn, probabil, simte mai acut decât alții împotrivirea nomenclaturii de partid și din economie față de politica de perestroikă. Elțîn a luat din nou cuvântul:

— Pentru mine este o lecție. Cred că nu a venit prea târziu.

La final a venit și replica lui Ligaciov:

— Cel mai greu e să te obișnuiești cu faptul că și pe tine te pot arde pe neașteptate...

Și am mai tras o concluzie în Biroul Politic, lucru care m-a bucurat: cu un asemenea raport nu ne e rușine să mergem în fața poporului.

La plenară, din 77 de oameni care se înscriseseră să ia cuvântul, au vorbit numai 34. Nici unul nu a evitat critica birocratismului, toți au susținut ideea de democratizare.

Și totuși această plenară, care s-a deosebit clar de cele anterioare prin atmosferă, prin seriozitatea dezbaterilor, ne-a lăsat în privința cea mai importantă pe vechile poziții. Nimeni nu s-a încumetat să pună la îndoială monopolul partidului asupra numirii cadrelor. Oratorii au preferat să ocolească întrebarea cum să introducem alegerile libere în mecanismul de funcționare a nomenclaturii.

PCUS reprezenta un aparat puternic, deja demult nomenclaturizat, cu deprinderi și „reguli ale jocului" bine înrădăcinate. Biroul Politic însuși făcea parte din el. Majoritatea membrilor lui nu se implicau cu prea mare drag în transformarea partidului, ba, după o vreme, au început de-a dreptul să o întârzie. Puterea secretarului general era uriașă, dar nici el nu era „atotputernic".

După ce am devenit președinte, am fost de acord să rămân în funcția de secretar general, deși PCUS se transforma tot mai mult într-un oponent vizibil al perestroikăi. Am avut atunci ocazia să renunț la acest post. E greu de spus ce ar fi însemnat asta, dar, în orice caz, mâinile mi-ar fi fost dezlegate, aș fi putut să nu mai țin neapărat în posturi importante din aparatul de stat membri plini sau candidați ai Biroului Politic, care continuau să se considere îndreptățiți să decidă soarta țării.

Unul dintre motivele pentru care n-am făcut-o a fost fragilitatea obiectivă a situației. Nu putuserăm pregăti într-un timp atât de scurt o înlocuire a nomenclaturii din PCUS care rămăsese în posturi de conducere și după conferința a XIX-a a partidului. Nici nu aveam de unde să luăm cadre noi, dedicate perestroikăi: trecutul stalinist al

partidului împiedicase ferm ieșirea la suprafață a oamenilor care gândeau liber.

Nu era deloc simplu să reformezi partidul – de pildă, să-l tai în bucăți, așa cum ne sfătuiau unii, sau să-i extragi din el numai pe cei care susțineau în mod sincer perestroika. Asta cu toate că lucrurile se îndreptau în mod obiectiv în această direcție – dar, din nefericire, cu mare întârziere față de cursul rapid al evenimentelor din toată țara.

Plenara din ianuarie 1987 mi-a mai rămas în minte și pentru că aici au izbucnit pentru prima oară contradicțiile în aprecierea glasnostului. Ivan Polozkov, secretarul comitetului regional de partid din ținutul Krasnodar, a spus „ceea ce se cuvenea" despre raport, apoi a continuat:

— Ce citește astăzi tineretul? Care creații îi stârnesc entuziasmul? *Incendiul*, *Eșafodul*, *Un roman polițist trist*[157], și altele asemenea. La fel și la teatru. Ca și în presă, toate ilustrează pe larg punctele noastre slabe, dureroase. Ei, cum să nu ți se pustiască sufletul după așa ceva? Metoda negativistă în reflectarea realității a devenit aproape singura valabilă. Și totuși trebuie să afirmăm idealurile! Nu a venit oare timpul să terminăm frumușel cu treaba asta?

Cu totul neașteptat pentru mine a fost discursul Valentinei Golubeva, vestita noastre țesătoare, de două ori Erou al Muncii Socialiste: „Eu consider că perioada criticii goale și a verificărilor de dragul reparării neajunsurilor s-a întins prea mult. Trebuie să deosebim ferm și precis critica constructivă, interesată, de vorbăria goală și uneori de-a dreptul rău intenționată... Azi sunt savurate neajunsurile și prea puțin pomenite laturile pozitive ale experienței noastre. În toate trebuie să existe o măsură. Există pericolul de a cădea în extrema cealaltă" .

Cum era de așteptat, glasnostul a devenit primul câmp al bătăliei pentru libertate. Și s-au găsit membri ai CC care „au ridicat mănușa".

În opinia mea, cea mai puternică, și în conținut, și prin coloratura sa emoțională, a fost cuvântarea marelui nostru artist, astăzi decedat, Mihail Ulianov: „Viața noastră personală și socială dobândește astăzi lucrurile care contează cel mai mult – glasnostul, democrația, autoguvernarea. Cred că, dacă îi vom strunji și decora pentru a-i adapta la noi înșine, pe acești trei stâlpi fundamentali se pot sprijini soluțiile la problemele uriașe cu care se confruntă în ziua de azi poporul nostru și partidul. Glasnostul, așa nepieptănat și neîngrijit cum este, democrația de sus până jos, autoguvernarea în care să fie implicat tot poporul. A trecut vremea «șuruburilor»[158], și acesta este un lucru minunat. A venit timpul poporului care își conduce singur statul.

În raport se spune direct că avem un număr enorm de probleme, că perestroika merge greu, abia își croiește drum, nu înaintează așa cum ne așteptam. Este un adevăr de partid. Și ce, să nu scriem despre asta? Sau să scriem că la noi toate merg bine? Să ne temem să nu supărăm pe cineva? Asta a fost cândva. Și mie mi se pare că aluziile aparent modeste care s-au făcut aici – cum că jurnaliștii s-au dezlănțuit prea tare, că n-ar fi oare bine să-i mai strângem nițel cu ușa – sunt foarte periculoase...”

Plenara a aprobat raportul, a fost de acord cu felul în care descriseserăm cauzele situației critice în care se afla țara la hotarul dintre deceniile al optulea și al nouălea, a susținut ideea democratizării, a sprijinit propunerea de organizare a conferinței naționale a partidului.

Dar, în cursul ei, a devenit mai evident faptul că mulți membri ai CC nu erau pregătiți pentru cotitura pe care o anunța raportul. Și atunci la ce ne puteam aștepta de la lucrătorii altor organe, mai mici, de partid, de la numeroasa nomenclatură?

Într-un cuvânt, hotarul dintre anii 1986 și 1987 poate fi considerat prima criză serioasă a

perestroikăi. Societatea trăia în așteptarea unor schimbări în bine cât mai ușoare și încă nu presimțea câte dificultăți aveau să creeze împotrivirea retrograzilor și agresivitatea radicalilor.

151 Clădirea unui fost internat de fete al Rusiei țariste, monument istoric, azi sediul primăriei Sankt-Petersburgului (n.tr.)

152 Oraș important în regiunea Samara, centru industrial, numit (în 1964) după comunistul italian Palmiro Togliatti (n.tr.)

153 Romanul lui V. Dudințev *Straie albe*, rămas timp de 20 de ani în sertarul scriitorului, a fost publicat în 1987. Romanul lui A. Rîbakov *Copiii din Arbat*, scris încă din anii 1960, a fost publicat în 1987. În 1985 a apărut continuarea lui, romanul *Treizeci și cinci și alți ani*, în 1990, romanul *Frica*, în 1994, *Praf și cenușă*. Romanul lui A. Bek *Noua destinație*, scris în 1965, a văzut pentru prima oară lumina tiparului în URSS în 1986. (n.a.)

154 Filmul lui T. Abuladze *Căința*, realizat în 1984, a devenit un film-simbol în cinematografia sovietică. (n.a.)

155 Accidentul de la Cernobîl a avut loc pe 26 aprilie. (n.tr.)

156 Orășel ridicat în imediata apropiere a centralei atomice, pentru construirea și deservirea acesteia. Orașul Cernobîl se află la 14,5 kilometri de centrală. (n.tr.)

157 *Incendiul*, nuvelă a scriitorului rus Valentin Rasputin; *Eșafodul*, roman al scriitorului kirghiz Cinghiz Aitmatov; *Un roman polițist trist*, microroman al scriitorului rus Viktor Astafiev; caracteristic pentru toate este tonul mai degrabă sceptic, extrem de critic la adresa realității contemporane deprimante din URSS. (n.tr.)

158 Există mitul conform căruia Stalin îi proclamase pe cetățenii sovietici „șuruburi". Termenul a fost folosit de el într-un toast rostit în Kremlin, la o recepție festivă, pe 25 iunie 1945 (și publicat pe 27 iunie în ziarul *Pravda*), dar, de fapt, într-un sens pozitiv: „Beau în sănătatea [...] oamenilor care sunt considerați «șuruburi» ale mărețului mecanism de stat, dar fără de care noi toți – mareșali, comandanți de fronturi și de armate, ca să vorbim pe șleau, nu facem nici cât o ceapă degerată. Dacă se strică vreun astfel de «șurubel», totul se duce pe apa sâmbetei... Ridic paharul pentru oamenii simpli, obișnuiți, modești, pentru «șuruburile»

care țin în stare de funcționare marele nostru mecanism statal în toate domeniile științei, economiei și în armată.” (n.tr.)

CAPITOLUL 13

O nouă viziune asupra lumii: omenirea nu mai e nemuritoare

Chiar de la începutul noii mele slujbe am înțeles că nici o reformă fundamentală nu era posibilă dacă nu ne cream un climat internațional favorabil. Trebuia să reducem presiunea pe care o exercitau asupra politicii noastre externe problemele legate de participarea la epuizanta cursă a înarmărilor, la conflicte din diferite puncte ale globului pământesc, în general să eliminăm rămășițele „Războiului Rece", în drumul către o nouă pace. Toate acestea trebuiau făcute concomitent: nu aveam voie să amânăm căutarea unor soluții care să vizeze îmbunătățirea relațiilor internaționale. Ele trebuiau să devină parte integrantă a politicii noastre.

Când mi se pun întrebări despre motivele, impulsurile principale care au dus la conturarea strategiei perestroikăi, întotdeauna subliniez importanța primară a motivelor interne. Dar o importanță egală au avut și cauzele externe, mai ales amenințarea nucleară cât se poate de reală din acele vremuri, care ar fi putut avea consecințe imprevizibile și pentru țară, și pentru lume.

Einstein a vorbit primul despre necesitatea unei noi gândiri în veacul armamentului nuclear. Omenirea nu mai e nemuritoare. De acest adevăr se leagă punerea valorilor și intereselor general umane în capul listei de priorități pentru care trebuie făcute toate eforturile de menținere a vieții pe Pământ.

Câte calomnii deșănțate a trebuit să ascultăm pe această temă! Acum, în contextul proceselor curente ale globalizării, în condițiile înmulțirii interacțiunilor și interdependențelor la nivel mondial, tot mai mulți politicieni responsabili, dar și oameni educați din întreaga lume ajung să recunoască importanța prioritară a valorilor general umane în încercările de consolidare a ordinii mondiale – lucru despre care noua conducere sovietică a vorbit atunci pe larg.

Către mijlocul anilor 1980, lumea se confrunta cu amenințarea tot mai acută a unui potențial război nuclear. Comunitatea internațională ajunsese în impas. Cursa diabolică a înarmărilor căpătase o viteză teribilă și era greu de imaginat cum ar fi putut fi oprită sau cel puțin frânată.

Poticnelile în mecanismul de conducere – și ele sunt cunoscute celor două părți pe atunci potrivnice – dovedeau că războiul nuclear poate să izbucnească împotriva voinței politice, chiar și atunci când nimeni nu l-ar fi dorit. Trebuia să facem ceva.

Noua gândire ne-a permis să conjugăm interesele corect înțelese ale țării noastre cu interesele întregii umanități. Am deschis în acest fel posibilitatea cooperării rodnice cu alte state.

Începând perestroika, a cărei menire era de a da libertate propriului popor, conducerea sovietică a trebuit să recunoască același drept și altor țări. Am spus deja că refuzaserăm din principiu așa-numita „doctrină Brejnev”, amestecul în treburile „țărilor prietene” membre ale Pactului de la

Varșovia. Acesta a fost unul dintre pașii cei mai importanți pe care i-am făcut în direcția eliberării de moștenirea stalinistă. Moscova a rămas până la capăt credincioasă obligațiilor asumate.

Sunt convins până azi că am procedat corect atunci când nu am intervenit în schimbările care se petreceau în țările Europei Centrale și de Est. Până în ziua de azi primesc reproșuri că aș fi „cedat" cuiva aceste țări. Dar, dacă le-am „cedat" cu adevărat cuiva, a fost exact popoarelor lor.

Noile principii și abordări specifice perestroikăi au jucat un rol hotărâtor și în cazul reunificării Germaniei. Principalii ei autori au fost popoarele celor două țări. Și aceasta este cea mai trainică bază pentru înțelegere reciprocă și colaborare.

După cum se știe, impulsul inițial al destinderii relațiilor internaționale din anii 1970 au fost în bună măsură relațiile noastre cu Franța. Acest fapt a făcut ca prima mea vizită oficială peste hotare în calitate de secretar general să fie în Franța. Acela a fost momentul în care am spus că toți locuim într-o singură casă, deși unii intră în această casă pe o scară, alții – pe alta. În această locuință trebuie să colaborăm și să stabilim moduri de a comunica. Așa a apărut imaginea „Europa este casa noastră comună".

Exact despre asta am vorbit cu François Mitterand, cu care am avut după această întâlnire relații foarte bune de colaborare.

După un an m-am întâlnit cu președintele francez la Moscova și am auzit de la el o idee precis formulată:

— Trebuie ca Europa să devină din nou principalul actor al propriei istorii, să poată juca rolul unui factor de echilibru și de stabilitate în relațiile internaționale.

Mijlocul anilor 1980 a fost perioada cea mai încordată a Războiului Rece. După intrarea trupelor sovietice în Afghanistan, situația în lume

era încinsă la maximum. Trebuia să facem ceva. Conducerile superioare ale SUA și URSS nu se mai întâlniseră de șase ani. Eu eram de părere că trebuia să facem niște pași în întâmpinarea americanilor, să reluăm dialogul la nivel înalt. Statu-quoul nu făcea decât să agraveze situația. Era nevoie de o întâlnire.

Ea s-a petrecut la sfârșitul lui 1985 la Geneva. Toată lumea își pusese mari speranțe în această întrevedere. Pentru prezentarea în mass-media a „summitului" se adunaseră acolo 3 500 de jurnaliști. Noi ne-am pregătit foarte serios. Coordonatorul procesului de pregătire a fost Ministerul de Interne, sub conducerea noului ministru Eduard Amvrosievici Șevardnadze. Au fost elaborate proiecte ale directivelor pentru această întâlnire.

Că veni vorba, probabil nu se cunoaște faptul că asemenea directive se elaborau în cadrul unor comisii de către grupuri de lucrători ai Ministerului de Interne, Ministerului Apărării și Comitetului pentru Securitatea Statului. Și, dacă era vorba și de chestiuni economice, atunci intrau în scenă și Comitetul de Stat pentru Planificare, specialiștii cei mai importanți, experții. Mai departe acționa o comisie specială sub conducerea membrului Biroului Politic L.N. Zaikov. După încheierea muncii de pregătire, proiectele directivelor erau aduse în fața Biroului Politic.

Detaliez în mod special acest proces pentru că există foarte multe scorneli despre cum se luau deciziile. Ultima instanță care aproba sau refuza orice fel de propunere și dădea indicații despre ce trebuia schimbat era Biroul Politic. În Biroul Politic se raportau propunerile cele mai importante și observațiile critice la proiect.

Negocierile și celelalte întâlniri de la Geneva au durat, per total, aproximativ 15 ore. Cinci sau șase întâlniri am avut cu Reagan între patru ochi, și de fiecare dată am depășit timpul alocat.

Prima întâlnire s-a desfășurat în reședința președintelui american. El m-a întâmpinat la intrarea în vilă. Ne-am salutat. Din afară, s-ar fi zis că amândoi eram bine dispuși. Mai mult, părea că se întâlneau doi vechi cunoscuți sau prieteni.

Dar, când i-am lăsat în urmă pe membrii delegațiilor noastre și am rămas singuri cu traducătorii, după câteva saluturi reciproce, atmosfera a început rapid să se schimbe. Amândoi, certându-ne, aruncam unul asupra altuia răspunderea pentru cursa înarmărilor, care adusese lumea în pragul unui conflict nuclear.

Reagan a vorbit mult despre amestecul URSS în treburile „lumii a treia", despre faptul că aceasta era, pasămite, cauza relațiilor încordate dintre Washington și Moscova. Răspunsul meu a fost, în esență, că nu aveam planuri „să exportăm revoluția". Ca și SUA, și noi acționam în zona intereselor noastre vitale, ne susțineam prietenii.

Îmi amintesc că după această primă întâlnire am fost înconjurat de membrii delegației sovietice. Erau interesați de impresiile mele despre Reagan, pe care nu numai la noi, ci și în general în lume, toată lumea îl numea „uliul". Le-am spus atunci că Reagan este un om cu convingeri profund conservatoare, ba, mai mult, un adevărat „dinozaur".

După câtăva vreme am aflat din revista *Newsweek* că o impresie similară făcuse și persoana mea anturajului lui Reagan. Și Reagan a spus atunci – cel puțin așa scria în *Newsweek* – că Gorbaciov este „un bolșevic căpățânos".

Dar, treptat, temperatura discuțiilor dintre noi a scăzut. Într-un caz i-am afirmat lui Reagan că nu aveam de gând să rămânem în Afghanistan și că militäm pentru rezolvarea politică a conflictului afghan. Iar la o altă întâlnire i-am spus președintelui că nu intenționam să intrăm în război cu Statele Unite ale Americii.

Chiar în prima zi, după prânz, am vorbit despre controlul asupra înarmărilor. Și partenerul meu s-a năpustit pur și simplu la luptă. A criticat cu hotărâre „doctrina reținerii” care dusese la apariția cursei reducerii, apoi a început să mă convingă de necesitatea reducerii sistemelor ofensive și a trecerii la cele defensive. Voia în felul acesta să-mi insufle ideea că Inițiativa de Apărare Strategică este calea cea mai bună pentru SUA și că Uniunea Sovietică nu trebuie să se teamă de ea.

Mi-a adus multe alte argumente ca să mă facă să privesc cu ochi buni Inițiativa de Apărare Strategică și să mă convingă că este un sistem strict defensiv. Răspunsul meu a fost ferm: Inițiativa nu este decât o încercare de a muta cursa înarmărilor în cosmos. Orice „asigurări” pe această temă din partea președintelui nu ne pot induce în eroare. I-am spus că, dacă americanii nu vor să înțeleagă argumentele noastre în privința Inițiativei de Apărare Strategică, nu ne rămâne nimic altceva decât să le răspundem cu aceeași monedă.

A trecut multă vreme de la această întâlnire a noastră și de la discuția mea cu Reagan. Astăzi afirm din nou, cu același simț al răspunderii: avertismentul meu că vom răspunde Inițiativei Strategice a lui Reagan nu a fost un bluff. A existat un program corespunzător, care și-a avut propriul nume de cod.

Întrucât văd că SUA nu ne cred, i-am spus eu atunci lui Reagan, se pune problema: de ce ar trebui noi să credem Statele Unite ale Americii mai mult decât ne cred ei pe noi?

— Aceasta pare o întrebare fără răspuns, am încheiat eu, și s-a lăsat o tăcere grea.

— Haideți să facem o mică plimbare, a propus atunci președintele Reagan.

M-a invitat într-un foișor din curtea vilei unde se purtau negocierile. Acolo a început o „discuție la gura sobei”. Îmi amintesc că, printre partenerii cu care m-am întâlnit în anii perestroikăi, au mai

fost câțiva care au încercat în același fel să mă invite la o discuție în fața căminului. Era și aceasta tot o stratagemă. De îndată ce ne-am lăsat în fotolii, Reagan a scos din buzunar o hârtie și mi-a înmânat-o. Am văzut pe ea propuneri în legătură cu controlul înarmărilor, în nouă puncte. Scrise în rusă.

Le-am citit și i-am spus că încă de la prima lectură îmi sar în ochi anumite lucruri inacceptabile pentru noi. Și, în primul rând, că, dacă noi am fi de acord cu un asemenea „pachet", asta ar permite Statelor Unite să continue realizarea programului Inițiativa Strategică.

Discuția părea epuizată. În sufragerie era cald și plăcut. În cămin ardea focul, dar dialogul nu ne îmbunătățise starea de spirit. Am ieșit și ne-am întors în corpul principal al reședinței. Pe drum, Reagan m-a invitat să vizitez Statele Unite. I-am răspuns imediat cu o invitație de a veni în Uniunea Sovietică. Am acceptat amândoi. Începea dezghețul...

Încet, cu greutate, în discuțiile acestea dure cu președintele SUA, ba chiar și în cele dintre membrii delegațiilor, se năștea un sentiment încurajator. În aceeași zi, Reagan mi-a adresat deodată o întrebare:

— Cum ați evalua propunerea Statelor Unite de a colabora în cazul unei amenințări comune din cosmos?

Eu am răspuns:

— Am accepta propunerea dumneavoastră. Sper că și țara dumneavoastră ar face la fel.

— Da, desigur, a spus Reagan.

În centrul dezbaterilor de a doua zi s-a aflat tema drepturilor omului – unul dintre caii de bătaie ai lui Reagan: vezi Doamne, dacă vrea să-și îmbunătățească relațiile cu America, Uniunea Sovietică trebuie să-și amelioreze reputația în privința libertăților individuale. Eu mi-am expus părerile în legătură cu această problemă foarte

importantă, dar am subliniat: Statele Unite nu trebuie să impună altora propriile standarde. Fiecare popor are dreptul la propria alegere.

În aceeași seară ne aflam în casa închiriată de echipa lui Reagan, unde fuseserăm invitați la masă. Experții continuau să lucreze la proiectul comunicatului final. Nu exista nici o siguranță că acest document avea să fie pregătit și acceptat. Americanii profitau de situație, considerând că suntem mai interesați decât ei să semnăm un document final.

Când cele două delegații s-au adunat să bea cafea, Shultz, Kornienko și Bessmertnîh au venit să îmi raporteze cum merge lucrul la documentul final. Shultz – de obicei un om liniștit, echilibrat și chibzuit – a început deodată să-i replice tăios lui Kornienko, care îmi relata cum stăteau lucrurile. Acesta, la rândul său, i-a răspuns pe un ton ridicat. Kornienko stătea în spatele meu. La un moment dat s-a năpustit spre Shultz, gata să se înfigă în el ca o rachetă. Întorcându-mă, am văzut în fața ochilor chipul roșu al prim-adjunctului ministrului nostru de Externe. Nu era nici pe departe un schimb diplomatic de păreri.

Shultz mi s-a adresat:

— Domnule secretar general, uitați-vă și dumneavoastră cum merg lucrurile. Oare așa o să ajungem undeva?

Președintele Reagan a propus:

— Haideți să batem cu pumnul în masă!

Eu am zis:

— Haideți!

Și am dat cu pumnul. E adevărat că nu în masă, ci într-un pian negru. Și ne-am despărțit. Apoi eu mi-am invitat colegii la o discuție și i-am întrebat:

— Ce s-a întâmplat?

Judecând după tonul ieșirii lui Kornienko și după comportamentul lui, mă așteptam să aud că fusese vorba de divergențe fundamentale. Dar iată

că îmi raportează Bessmertnîh și totul se dovedește a fi fost o ceartă asupra câtorva cuvinte. Am rezolvat „problema” rapid.

— Altceva? am întrebat.

Apăruseră divergențe în chestiunea reluării zborurilor companiei Aeroflot în SUA. Ministerul Aviației civile al URSS avea anumite argumente împotrivă. Am luat legătura telefonic cu ministrul Bugaev. Acesta mi-a spus:

— Totul merge bine, sunt anumite probleme minore, pe care le vom elimina.

— Altceva?

— Nimic.

În decurs de 15 minute trecuserăm peste „barierele de nedepășit”.

Acesta era stilul diplomației noastre – în orice caz, al unora dintre persoanele din conducerea Ministerului de Externe, pentru care lucrul cel mai important era să demonstreze o atitudine neclintită, chiar dacă ea nu era dictată nici de imperative politice, nici de considerente practice.

Stilul meu – stimularea dialogului folosind posibilitățile de compromis – era considerat de unii colegi o dovadă de slăbiciune, o cedare a pozițiilor.

A doua zi dimineață a avut loc procedura finală a semnării. Au fost abordate drapelele URSS și SUA. Erau prezenți reprezentanții presei. Eu și președintele american am urcat pe o platformă. Am semnat o declarație cu adevărat istorică, în care se stipula că „războiul nuclear nu trebuie să fie niciodată declanșat, pentru că în el nu există învingători”. Asta însemna că, într-un final, cursa înarmărilor nucleare își pierdea sensul. Era necesar să renunțăm la rezervele de arme atomice.

Mai jos, alte lucruri, la fel de interesante și de importante: „Părțile nu vor încerca să obțină superioritatea militară una asupra alteia”. În document se exprimau de asemenea intențiile

reciproce de a face schimburi în sfera umanitară și mai ales între tinerii celor două țări ș.a.m.d.

Mai întâi Reagan, apoi eu am luat cuvântul. Astfel, evenimentul pe care îl așteptam s-a produs totuși, și el s-a dovedit semnificativ. La întâlnire s-a afirmat năzuința părților de a trăi într-o lume fără arme nucleare. Toți au simțit că fusese făcut deja primul pas, un pas uriaș, unul spre celălalt: se născuse „spiritul Genevei".

Realizările în domeniul dezarmării nucleare s-au dovedit a fi cele mai importante evenimente din ultimii ani ai secolului XX.

Spiritul Genevei e în pericol

Măsurile luate de noi după Geneva – concepția noii gândiri avansată de al XXVII-lea Congres al PCUS, declarația din 15 ianuarie despre dezarmarea pe etape, întâlnirile și discuțiile cu mulți conducători ai altor state – au fost dovezi convingătoare ale bunelor intenții ale URSS.

Dar la Washington a început deodată o nouă spirală a isteriei anticomuniste, în fruntea căreia s-a aflat însuși Reagan.

Lângă țărmurile Crimeei a apărut o escadrilă americană. În Nevada, SUA au efectuat o puternică explozie nucleară. Ni s-a cerut deodată să reducem cu 40% numărul diplomaților din New York. Prin intermediul serviciului de contrainformații a ajuns la noi vestea despre o ședință a Consiliului Național de Securitate al SUA la care se spusese că politica externă promovată de noua conducere sovietică nu corespunde intereselor naționale ale Statelor Unite. Ea trebuie oprită. Iată deci care era problema.

În același timp, conform înțelegerii dintre Reagan și regele Arabiei Saudite, prețul la barilul de petrol a scăzut până la 10–12 dolari.

... După mai mulți ani, Robert McFarlane, consilierul pe probleme de securitate națională al

președintelui Reagan, a confirmat public aceste lucruri la o conferință internațională.

În vara aceluiași an, 1986, am primit o scrisoare de la Reagan. Șevardnadze mi-a spus la telefon (eu eram în Crimeea) că Ministerul de Interne a pregătit un proiect de răspuns. Era un text scurt, cu caracter șablonard. A semna o asemenea scrisoare ar fi însemnat să acceptăm în mod implicit logica Statelor Unite, în general, privitor la treburile internaționale și, în particular, în primul rând, la negocierile de la Geneva, referitoare la reducerea armamentului nuclear[159].

Am vorbit din nou cu Șevardnadze, cu Rîjkov, cu Ligaciov și cu alți câțiva: americanii vor să joace cu noi un joc periculos, cu mize importante, vor să ne inducă în eroare, să ne abată de la calea nouă pe care am pornit și care este receptată în mod pozitiv în URSS și în toată lumea.

Reflectând la întreaga situație, am ajuns la concluzia că este necesar să propun o întâlnire neîntârziată cu președintele Reagan. Nu puteam fi de acord cu modul în care americanii abordau negocierile de la Geneva, cu faptul că, în esență, ele erau folosite ca un paravan în spatele căruia nu se petrecea nimic substanțial, cu înșelarea, în acest fel, a comunității internaționale. Nu puteam să le dăm voie să ne contracareze eforturile de a depăși pericolul nuclear, de a întări securitatea în lume.

Colegii mei au fost de acord. I-am trimis așadar o scrisoare președintelui SUA și i-am propus să ne revedem urgent, ca să dăm un nou impuls negocierilor de la Geneva. I-am propus să aleagă el locul întâlnirii: Londra, Reykjavík sau Paris.

Reagan a fost de acord cu întâlnirea și a ales Reykjavík – cam la mijlocul drumului. Lucrurile au evoluat rapid.

În Biroul Politic am propus o abordare a discuțiilor care putea fi rezumată în felul următor:

există între cele două părți un echilibru, o egalitate strategică de potențial nuclear. Noi propunem ca toate cele trei categorii (armamentul nuclear la sol, bombardierele nucleare și armamentul nuclear de pe nave și submarine) să fie reduse la jumătate. Și, de asemenea, ca fiecare component al acestei triade să fie redus la jumătate. Restrângerea volumului de arme nucleare din lume ar fi fost substanțială.

Ca s-o spunem pe șleau, președintele Reagan a venit la Reykjavík pentru a culege roadele strategiei sale din ultima vreme.

Întâlnirea a început cu o discuție a noastră între patru ochi. Am făcut schimb de păreri despre situație, apoi eu i-am expus propunerile sovietice. El nu era pregătit pentru așa ceva și, ca să spun drept, s-a pierdut (vorbesc pentru prima oară despre asta). Văzând ce se petrece, eu am propus să-i invităm pe Șevardnadze și pe Shultz. Și, mulțumită participării lor, lucrurile au luat o întorsătură pragmatică. Mai apoi în negocieri s-au implicat și mareșalul Ahromeev cu experții săi.

Noi voiam să urnim din loc procesul de dezarmare, care ajunsese într-un punct mort; ne-am învoit să reducem numărul rachetelor strategice la sol, dar nu degeaba: SUA trebuiau să-și înjumătățească numărul de submarine nucleare și aviația strategică, în privința cărora ne erau superiori. Americanii credeau că ne vor putea strânge cu ușa în problema controlului asupra armamentului. Li se părea că nu vom cere respectarea unor reguli stricte. Dar s-au înșelat.

Pe scurt, atunci, la Reykjavík, s-au dezlănțuit pasiuni cu adevărat shakespeariene. Delegațiile și experții se despărțeau pentru scurte pauze și se adunau din nou. În toate problemele își cântăreau unul altuia pozițiile și încercau să și le pună de acord. Cum s-ar spune, un singur pas ne mai despărțea de un final triumfal.

Dar piatra de încercare a fost Inițiativa de Apărare Strategică. Negocierile au intrat în impas și au căpătat un caracter ciudat. Reagan a început pur și simplu să se târguiască: veniți în întâmpinarea mea și veți vedea câte poate să facă America în colaborare cu țara dumneavoastră. Eu încercasem deja să-i sugerez că un singur pas îl mai despărțea de șansa de a intra în istorie ca președinte iubitor de pace. Dar, repetam eu, când vine vorba de securitate, eu nu pot să vă cer să vă învoiți cu ceva ce ar atrage după sine o slăbire a securității Statelor Unite, iar dumneavoastră, ca președinte, nu aveți dreptul să-mi cereți mie o asemenea atitudine față de țara mea.

Întâlnirea s-a încheiat. Am ieșit cu Reagan din clădire. Se lăsa deja seara. Eram într-o stare de spirit mizerabilă. Reagan mi-a aruncat un reproș:

— De la bun început ați vrut să veniți aici ca să mă puneți într-o asemenea situație!

— Nu, domnule președinte, sunt gata să mă întorc în clipa asta în casă și să semnez un document cu chestiunile asupra cărora am căzut de acord, dacă renunțați la planurile de militarizare a cosmosului.

— Îmi pare foarte rău, a răspuns Reagan...

Ne-am despărțit. Reagan s-a îndreptat spre o bază militară, ca să plece cu avionul acasă. În 40 de minute eu aveam programată o conferință de presă. Mă gândeam acum la lucrul cel mai important – ce trebuie să afirm în fața presei, a întregii lumi.

Conferința s-a ținut într-un hangar mare în care încăpeau cam 1 000 de oameni. Cât timp am mers pe jos, de la casa unde se purtaseră negocierile până la hangar, unde mă așteptau jurnaliștii, am răsucit totul în minte pe toate părțile. Mă urmărea un gând: doar ajunseserăm la o înțelegere în problema rachetelor strategice și a celor cu rază medie de acțiune. Asta era o noutate. Oare să aduc aceste realizări jertfă pe altarul unui

câștig propagandistic care avea să dureze o zi? Instinctul îmi spunea să nu mă ambalez.

Când am apărut în fața presei, toată lumea s-a ridicat în picioare, în tăcere. Simțeam cum din sală radiază neliniștea... Am văzut ochii a sute de oameni și am fost zguduit: în fața mea stătea parcă toată specia umană.

Exact în această clipă mi-a devenit clar ce se întâmplase și ce trebuia să spun. Cuvintele mele de atunci au fost îndeajuns comentate de jurnaliști și de politicieni. Nu am să le reproduc aici. O importanță-cheie în alocuțiunea mea a avut fraza: „În ciuda dramatismului său, Reykjavík nu este o înfrângere. Este o breșă. Am privit pentru prima oară dincolo de orizont". Sala a ieșit parcă din înțepeneală. Au răsunat aplauze furtunoase. Toți au sărit de pe locurile lor. Unul dintre jurnaliști a scris apoi: „Când secretarul general a prezentat eșecul întâlnirii de la Reykjavík ca pe o victorie, Raisa Gorbaciova, care ședea în sală, s-a uitat la soțul ei cu entuziasm și ochii i s-au umplut de lacrimi".

Am surprins corect starea de spirit care domnea în lume la vremea aceea și în felul acesta am salvgardat procesul schimbărilor. Luând cuvântul în același timp, secretarul de stat Shultz a definit Reykjavíkul drept un eșec. Dar, întorcându-se în SUA și aflând de aprecierea pe care o dădusem eu întâlnirii, s-a răzgândit și a început și el să vorbească despre o „breșă" și despre munca pe care urma să o depunem și în viitor. Reykjavík a arătat că Uniunea Sovietică intenționează cu adevărat să rezolve problema dezarmării, că se poate ajunge la un acord. (Nu demult G. Shultz a venit la Moscova cu treburi și ne-am întâlnit. Am stat de vorbă câteva ceasuri, ne-am amintit de Reykjavík. El mi-a spus că atunci a greșit în evaluarea întâlnirii dintre cele două delegații.)

Peste un an a fost semnat acordul sovieto-american referitor la lichidarea și distrugerea rachetelor cu rază medie și mică de acțiune. A fost

primul acord din istorie care a pus problema distrugerii reciproce și coordonate până în cele mai mici detalii a unei întregi categorii de arme nucleare. Importanța acestui pas este greu de supraestimat.

Dar cum aș putea să nu menționez aici vorbăria iresponsabilă pe care mi se întâmplă să o aud până în ziua de azi și prin intermediul căreia se caută impunerea în conștiința publică a unor bazaconii: că, pasămite, Gorbaciov a semnat la repezeală ceea ce i s-a pus în față și gata hotărârea. Așa vorbesc oameni care habar nu au cum s-au pregătit aceste hotărâri, cum a fost analizat fiecare amănunt, cum au fost luate în considerare toate nuanțele.

Deși chiar în clipa asta m-am gândit: poate că, dimpotrivă, așa vorbesc tocmai cei care știu. Masele largi nu cunosc detaliile. Și lor li se poate arunca orice scorneală.

Au fost o luptă și o muncă foarte grele, în centrul cărora s-au aflat, desigur, interesele țării și menținerea păcii. Nu demult a apărut o carte, pregătită pentru tipar de fundația noastră, despre politica externă din anii perestroikăi. A fost concepută pe baza unui material faptic și include un interviu din anul 2000 cu V.L. Kitaev, care lucra în perioada perestroikăi în CC, pe problemele apărării. El descrie pe larg situația creată atunci în domeniul dezarmării: ce luptă se ducea între agențiile guvernamentale – KGB, Ministerul de Interne, Ministerul Apărării, cum a apărut comisia lui Zaikov (o invenție, după părerea lui, genială – „marele cvintet”).[160]

De aceea când tu, conducător al țării, cunoști situația, și anume că până la Minsk racheta Pershing-2 face două minute, până la Moscova, trei, iar până la Volga, cinci, atunci înțelegi că acesta este „un pistol pus la tâmpla țării”. Și decizi: trebuie să faci totul pentru a îndepărta această amenințare, să o distrugi în primul rând.

La scurtă vreme după Reykjavík m-am întâlnit cu participanții la Forumul de la Issîk-Kulsk, organizat la inițiativa remarcabilului scriitor și activist social Cinghiz Aitmatov. Atunci m-am simțit îndemnat să fac două declarații importante. Iată ce am spus:

„În primul rând. O politică văduvită de reflecția asupra destinelor omenești este o politică amorală, care nu merită respect. De aceea eu împărtășesc ideea exprimată în luările dumneavoastră de cuvânt, a necesității ca politicienii și reprezentanții culturii contemporane să coopereze, să schimbe permanent păreri. Trebuie să ne păstrăm civilitatea, în pofida tuturor dificultăților și a contradicțiilor – de dragul vieții și al oamenilor. Iar cu contradicțiile sale omenirea are să se descurce cumva.

În al doilea rând. Există interese de clasă, interese naționale, interese de grup, interese corporatiste, dar există și interese general umane. Trebuie să recunoaștem prioritatea acestora din urmă, pentru că, în condițiile amenințării nucleare și ale crizei ecologice globale, însăși existența speciei umane este amenințată."

Am mai vorbit despre aceste lucruri, și acum vreau să le repet și să îmi confirm devotamentul față de concluziile de atunci.

Da. Reykjavík și înțelegerea care i-a urmat, referitoare la lichidarea unei întregi categorii de rachete nucleare, au fost un eveniment de cea mai mare importanță în istoria recentă a lumii. Și nu numai pentru că au inițiat procesul de reducere a armamentului nuclear, ci și pentru că au arătat că, până și în probleme atât de grele și de complexe, până și în chestiuni atât de spinoase precum armamentul nuclear, se poate ajunge la o înțelegere, dacă există încredere și dacă funcționează răspunderea morală în fața oamenilor...

... Și câteva amintiri de altă factură. La Reykjavík, Raisa a avut propriul program: și-a petrecut timpul călătorind prin Islanda. Mi-a povestit multe impresii. A vizitat regiunea gheizerelor, a fost în case țărănești. În Reykjavík, oraș nu prea mare, a văzut, cu ajutorul ghizilor, tot ce prezenta interes pentru ea. S-a dovedit că Islanda este păstrătoarea unor documente scrise încă din secolul al XII-lea, iar islandezii și-au păstrat acea limbă a lor până în ziua de azi.

Și mai tare m-au uimit spusele ei despre numărul deținuților din Islanda. La vremea aceea, în închisoarea din Reykjavík se găsea un singur deținut. Cel mai important era faptul că ziua omul stătea împreună cu familia, lucra, iar noaptea venea la închisoare și își executa pedeapsa.

Cât am stat la Reykjavík ne-am mirat tot timpul de instabilitatea vremii în această țară. Fără nici o exagerare, se schimba o dată la 30 de minute. Islanda era împărăția vântului, care modela totul: o țară insulară, un climat insular, o vreme schimbătoare.

I-am spus Raisei:

— Știi de ce îmi aduce aminte Islanda?

— O altă țară?

— Nu, nu la asta mă refer. Îmi amintește de firea feminină.

— Îmi bați un apropo?

— Nu, vorbesc pur și simplu la modul general. Dar bineînțeles că are legătură și cu tine.

La Reykjavík, delegația noastră a locuit pe motonava *Georg Ots*. Un artist din Tallinn a desenat motonava pe fundalul orașului său și ne-a trimis tabloul ca amintire. Este în același timp o amintire despre Georg Ots, excepțional cântăreț și om, pe care oamenii îl iubeau și îl admirau și în Uniunea Sovietică, și până în ziua de azi.

Adaug două amintiri legate de întâlnirea cu Reagan la Washington în 1987. Atunci, în cursul primei noastre discuții, președintele american a

început să-mi vorbească precum un profesor, ba poate, chiar ca un procuror. Eu l-am ascultat un minut-două, apoi l-am întrerupt și i-am spus:

— Domnule președinte, vă rog să mă iertați, dar vreau să vă spun de la bun început că eu nu sunt acuzat, iar dumneavoastră nu sunteți procuror. De asemenea, eu nu sunt elev, și dumneavoastră nu sunteți profesor. Reprezentăm aici două state mari, foarte influente în lumea de azi. De aceea, haideți să lucrăm de la egal la egal!

O clipă, Reagan s-a zăpăcit, dar apoi mi-a explicat că nu l-am înțeles corect, că, bineînțeles, este dispus să continue dialogul și colaborarea noastră exact în această cheie.

De altfel, după ceva vreme, Reagan mi-a propus ca, dacă nu am nimic împotrivă, să ne adresăm unul altuia pe numele mic:

— Puteți să-mi spuneți Ronni. Iar eu, dacă îmi permiteți, am să vă spun Michael.

I-am răspuns că mi se pare un gest bine-venit, nu numai un simbol al bunăvoinței noastre unul față de altul, ci și o caracterizare a atmosferei în care lucrăm. Și de atunci am început să ne chemăm pe numele mic.

A existat însă și un moment comic în timpul întâlnirii noastre la Casa Albă în 1987. Seara, în cinstea noastră a fost dată o recepție, care s-a desfășurat într-o atmosferă festivă, dar foarte deschisă. În fața noastră s-au produs Van Cliburn[161] și, din partea sovietică, Elena Obrazțova și Zurab Sotkilava, remarcabili oameni de cultură de la noi. La recepție, alături de Raisa a stat vicepreședintele G. Bush. În timp ce cânta Elena Obrazțova, vicepreședintele a întrebat:

— Cine este cântăreața aceasta? O femeie atât de frumoasă, cu un asemenea glas!

Raisa Maksimovna i-a răspuns cu umor:

— Domnule vicepreședinte, aveți grijă! Nu uitați de poziția dumneavoastră în stat!

După cina festivă și concert am pornit pe coridoarele Casei Albe, binedispuși, și noi, și americanii. În spatele nostru mergeau doi generali. Trecând pe lângă portretul lui Lincoln, i-am auzit spunându-și unul altuia: „Dacă ar vedea Lincoln toate astea! La intrarea în Casa Albă flutură drapelul roșu cu secera și ciocanul, iar înăuntru răsună cântece rusești!”

Recepția aceasta la sfârșitul vizitei delegației noastre a încheiat o etapă importantă a eforturilor comune sovieto-americane. Cu fiecare prilej, în cuvântările sale, președintele Reagan spunea că el și colegii lui apreciază atmosfera de colaborare care domnea la negocieri. „Cu toate acestea, am ținut minte unul dintre proverbele rusești: «Încrede-te, dar verifică!».

Și ne-am mai întâlnit cu Reagan în 1988, la Moscova, în timpul vizitei sale în Uniunea Sovietică. Asupra lui Nancy Reagan, care a umblat și prin alte locuri din Rusia, Moscova a produs o impresie puternică. Cei doi au avut un program încărcat și au făcut turnee de PR. Noi nu i-am împiedicat în nici un fel. Au vizitat Sankt-Petersburg, Iasnaia Poliana. Seara se plimbau în doi pe Arbatul Vechi. Și, desigur, au fost în Kremlin, în Piața Roșie.

Despre această primă vizită a lui Reagan în Uniunea Sovietică s-a scris mult și în presa americană, și în cea rusească, și în cea internațională. Acum aș vrea să mă refer doar la temele cele mai importante, de substanță, ale negocierilor pe care le-am purtat atunci cu președintele SUA.

Pe 30 mai au avut loc negocierile oficiale. Tema dominantă, practic singurul subiect de discuție, a fost dezarmarea. Eu l-am anunțat pe președintele Reagan că URSS este gata să continue colaborarea cu actuala administrație SUA în problema armamentului strategic ofensiv.

Am subliniat faptul că partea sovietică este dispusă să semneze un acord referitor la armamentul strategic ofensiv cât timp oaspetele nostru se află încă la putere. Afirmația a fost o mărturie a încrederii noastre față de președintele american.

Când Reagan, la rândul său, a început a nu știu câta oară să promoveze ideea Inițiativei de Apărare Strategice, eu l-am întrebat:

— Spuneți-mi, domnule președinte, totuși, la ce vă trebuie Inițiativa? Ce rachete va devia acest sistem, dacă armamentul nuclear va fi distrus?

Iată răspunsul lui Reagan, conform procesului-verbal al discuției:

— Sistemul va fi creat pentru orice eventualitate. Asta pentru că tehnologia fabricării rachetelor va rămâne totuși în mințile oamenilor. Și se poate oricând găsi un nebun care să se folosească de aceste secrete.

Președintele și-a argumentat cu înflăcărare poziția, ba chiar, gesticulând, a răsturnat un pahar cu apă, întâmplare pentru care și-a cerut imediat scuze.

Eu am observat în glumă:

— Nu-i nimic, domnule președinte, cu paharul de apă nu-i mare nenorocire. Dar, dacă ar fi vorba de rachete...

Am izbucnit amândoi în râs. Apoi și dezbaterea, care amenința „să se încingă” din nou, a revenit la un ton mai normal.

La această întâlnire, Reagan a pus problema superiorității sovietice în domeniul armamentului convențional. În replică, eu i-am propus:

— Ca să nu mai fie discuții, haideți să facem schimb de date oficiale despre forțele noastre armate și să le publicăm.

Președintele și colegii săi au primit propunerea mea cu mare reticență.

Într-o atmosferă de lucru au fost examinate multe probleme particulare ale dezarmării în

continuare.

Trăgând concluziile, eu am spus aproximativ următoarele:

— Dacă am reușit să ajungem la o înțelegere de principiu a necesității de a promova cooperarea egală, atunci haideți să înlăturăm molozul trecutului.

Reagan a promis să facă tot ce îi stă în puteri pentru a păstra spiritul constructiv al dialogului americano-sovietic, adăugând că uneori se roagă ca urmașul său să fie Bush, pentru că acesta îi împărtășește principalele convingeri, aspirația către relații constructive cu URSS.

Toate acestea s-au întâmplat în prima parte a zilei. După negocierile de dimineață, am făcut cu președintele american o plimbare prin Kremlin. Reagan a fost salutat de turiști, el le-a răspuns, au făcut schimb de exclamații prietenești și președintele a intrat în vorbă cu ei fără teamă.

Iar lângă faimosul Tun-Țar[162] din Kremlin a avut loc o „conferință de presă” ad-hoc. Unul dintre jurnaliști l-a întrebat pe Reagan: mai consideră Uniunea Sovietică un „imperiu al răului”[163]? Reagan a răspuns:

— Nu.

Eu stăteam alături și mă gândeam: „Așa deci. Cum spuneau vechii greci, «totul curge, totul se schimbă».”

Jurnalistul a tot insistat să afle de ce președintele SUA își schimbase părerea. Reagan a răspuns:

— În bună măsură datorită conducătorului acestei țări, domnul Gorbaciov. Și mi se pare că aici (adică în URSS) s-au petrecut anumite schimbări în cursul procesului de implementare a perestroikăi. Judecând după ceea ce citesc despre ea, cu multe dintre aceste schimbări s-ar putea să fiu de acord.

Am considerat această mărturisire a lui Reagan principalul rezultat al vizitei lui la

Moscova. Și în ea văd eu măreția istorică a celui de al 40-lea președinte al Statelor Unite ale Americii, care, în ciuda opoziției acerbe dintre cele două puteri, a fost în stare să pășească peste toate obstacolele ce stăteau în calea dialogului dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică și a misiunii de a reduce amenințarea nucleară și de a înceta cursa înarmărilor nucleare.

Pe 1 iunie 1988, la ora 11:45, în Sala Vladimir a Marelui Palat din Kremlin, într-o atmosferă festivă, eu și Reagan am semnat actele de ratificare a acordului sovieto-american privitor la rachetele cu rază medie și mică de acțiune. Astfel au fost puse bazele politicii care a dus la încheierea Războiului Rece.

La sfârșitul lui 1988, mandatul de președinte al lui Reagan a expirat. În alegeri victoria i-a revenit urmașului său, George Bush Senior, care a devenit al 41-lea președinte al SUA.

Dar relațiile mele cu Ronald Reagan au continuat chiar și în noua conjunctură. În 1992, în timp ce ne aflam în SUA, eu și Raisa Maksimovna am fost în vizită la vechii noștri cunoscuți, la ranch-ul familiei Reagan din Santa Barbara, în California. Aveam despre ce să stăm de vorbă, ce să ne amintim, am discutat situația de atunci din lume. Am primit cadou de la Reagan o pălărie de cowboy.

Ronald mi-a propus să facem o plimbare cu mașina de teren. A fost o experiență de nota zece. Dar, la un moment dat, el a frânat cu greu pe buza unei râpe.

Apoi am primit invitația de a vizita Biblioteca Reagan. S-a adunat acolo foarte multă lume. Ne-am fotografiat mai bine de două ore cu oaspeții fostului președinte american. Fiecare dintre cei care au primit fotografii a plătit câte 5 000 de dolari. Și au fost prezenți 200 de oameni. Am văzut atunci cum își asigură președinții SUA

posibilitatea de a-și continua munca și o viață normală.

Am păstrat contactul cu Reagan. Și după ce n-am mai fost președinte al URSS, am ținut legătura permanent, grație colaborării dintre Biblioteca Reagan și Fundația Gorbaciov. Și această legătură se menține până la ora actuală.

Boala lui Ronald Reagan a progresat constant și, la un moment dat, el și-a anunțat oficial ieșirea din viața publică. Iar în 2004, la vârsta de 93 de ani, Reagan a decedat. Am considerat de datoria mea să-mi iau rămas-bun de la el și am plecat în acest scop cu avionul la Washington. Conform tradiției, m-am apropiat de sicriul acoperit cu drapelul Statelor Unite ale Americii, am pus mâna pe el și am spus câteva cuvinte de adio.

Relațiile noastre prietenești cu familia Reagan s-au păstrat și după moartea lui Ronald.

O respect foarte mult pe Nancy Reagan ca om și ca politician inteligent și de asemenea ca prieten credincios al fostului președinte Reagan. Colaborarea noastră continuă, deși ne e mai greu acum să ne întâlnim: vârsta își spune cuvântul.

Din nou în anul 1986

În anul 1986 a trebuit să reflectăm asupra foarte multor lucruri și să luăm numeroase decizii. Și cu toate că, dezvoltând tema Reykjavíkului, am privit înainte, către anii care au urmat, mă întorc acum la 1986.

La câtăva vreme după prima mea întâlnire cu președintele Reagan la Reykjavík, am plecat în India. Și, continuând, într-un fel, ștafeta Reykjavíkului, eu și Rajiv Gandhi am semnat pe 27 noiembrie 1986 Declarația de la Delhi despre principiile unei lumi nonviolente.

Rajiv era devotat cauzei bunicului său, Jawaharlal Nehru, și a mamei sale, Indira Gandhi. Scopul vieții lui devenise renașterea Indiei. În scurta perioadă de activitate care i-a fost dată, a

reușit un lucru remarcabil: a inițiat în patria sa procesele care dau rezultate în vremurile de azi.

Asemănarea dintre pozițiile noastre s-a transformat în încredere reciprocă. Noi considerăm că este obligația și datoria noastră să oferim sprijin Indiei în rezolvarea problemelor cu care se confrunta. Și am simțit la rândul nostru devotamentul cu care India a susținut inițiativele de politică externă pe care le-am avansat.

Țin minte un dialog cu Rajiv Gandhi, de pe vremea când se întorcea de la conferința țărilor Commonwealth-ului. Era uluit de faptul că cercurile politice influente ale Marii Britanii nu-și ascundeau refuzul noii politici internaționale pe care o promova Uniunea Sovietică.

Declarația de la Delhi este, în schimb, un adevărat pact al păcii, încheiat de două mari state.

În ea au fost proclamate o serie de principii pe baza cărora se poate construi o lume nouă:

— viața omului trebuie recunoscută drept valoarea supremă;

— viața întregii omeniri trebuie să se ghideze după reguli nonviolente;

— dreptul fiecărui stat la independență politică și economică trebuie recunoscut și respectat;

— „egalitatea în frică” trebuie înlocuită cu o stare de securitate internațională egală pentru toți.

Am considerat atunci și consider și acum: Declarația de la Delhi reprezintă un document de cea mai mare însemnătate, a cărui importanță nu se limitează la momentul istoric respectiv.

În mai 1986, în Uniunea Sovietică a venit într-o vizită oficială Felipe González, prim-ministrul Spaniei. Am avut atunci cu el o discuție care a pus bazele unui dialog important pentru mine – și cred că pentru amândoi. În timp, m-am întors de multe ori la convorbirea de mai multe ore pe care am purtat-o atunci cu premierul spaniol. În González am văzut pe unul dintre reprezentanții

noii generații de lideri ai Internaționalei Socialiste, un democrat autentic. Asta a și determinat natura relațiilor noastre.

159 Este vorba despre negocierile dintre URSS și SUA care se purtau de pe vremea lui Brejnev pe tema controlului asupra armamentului strategic. (n.a.)

160 Vezi *Răspunzând la provocările vremii. Politica externă a perestroikăi: mărturii documentare. După însemnările discuțiilor lui M. Gorbaciov cu personaje de peste hotare și după alte materiale*, sub red. A.C. Cerneaev, A.B. Veber, Fundația Gorbaciov, Moscova, Ves Mir, 2010, p. 306. (n.a.)

161 Pianist american (1934–2013) devenit celebru după ce, în 1958, a câștigat la Moscova prima ediție a Concursului internațional de pian P.I. Ceaikovski. Între 1960 și 1972 a concertat frecvent în Rusia. Recitalul din 1987 în fața lui Reagan și a lui Gorbaciov este considerat unul dintre momentele de referință ale carierei sale. (n.tr.)

162 Cel mai mare tun din lume cu ghiulele de piatră, turnat în 1586, dar care nu a fost folosit probabil niciodată. Este unul dintre obiectivele turistice din incinta Kremlinului. (n.tr.)

163 Celebră expresie folosită de Reagan la adresa Uniunii Sovietice în cuvântarea sa la Convenția Anuală a Asociației Naționale a Evanghelicilor din Orlando, Florida, pe 8 martie 1983 (n.tr.)

CAPITOLUL 14

Divergențe în eșalonul superior al puterii

Anii 1986–1987 au înregistrat și alte acțiuni majore ale politicii externe sovietice în spiritul noii gândiri. Despre toate acestea voi vorbi puțin mai târziu. La vremea aceea, cel mai mult mă preocupau, desigur, problemele interne ale țării, evoluția perestroikăi.

În mai 1986, sub presiunea unei părți a conducerii de partid, am luat mai multe hotărâri referitoare la combaterea veniturilor din surse ilegale. În principiu, ele îi vizau pe delapidatori, pe cei care primeau mită, pe șantajiști. Dar în aceste documente nu se vorbea – și ar fi trebuit neapărat să se vorbească – despre susținerea activității economice private. Nomenclatura de partid, care, în parte, respingea linia politică promovată de conducerea țării, a reușit să legifereze un asemenea document unilateral. Nouă pur și simplu ne-a scăpat, și apoi a trebuit să dregem lucrurile din mers.

Pilduitoare îndeobște s-a dovedit povestea gospodăriilor particulare țărănești, a livezilor și a grădinilor, a muncii agricole individuale, care ar fi putut să devină sursa unor venituri suplimentare.

Am eliminat multe restricții, am intensificat practica furnizării către țărani a unor loturi de teren pentru livezi și grădini, vânzarea către populație a materialelor de construcții. Foarte, foarte greu reușeam să-i convingem pe conducătorii organelor de partid și de soviete, mai ales în teritoriu, de utilitatea activității economice private. Cam atunci, de altfel, a început discuția despre proprietatea privată și gospodăriile individuale, despre rolul lor economic. Iar disputele pe această temă nu s-au încheiat nici azi.

Dar rezolvarea problemei proprietății private era frânată de lucrătorii Ministerului de Finanțe, care încercau să impoziteze veniturile individuale cu taxe prea mari. La una dintre ședințele Biroului Politic, i-am spus ministrului:

— O să înăbușim ca până acum inițiativa oamenilor sau o să le dăm voie să trăiască și să lucreze? Nu e cazul să vă temeți că unii se vor îmbogăți de pe urma muncii lor!

Oponenții mei puneau problema în felul următor: sprijinirea inițiativei private poate zdruncina temeliile orânduirii noastre. A trebuit să ne întoarcem încă o dată la toate aceste chestiuni de principiu. Și, după multe dispute, pe 19 noiembrie 1986, a fost adoptată Legea activității economice private. Ea reflecta momentul acela dificil și diferendele care apăruseră în societate, ba chiar și în conducere.

Inițiatorii perestroikăi voiau să elimine cât mai repede sărăcia. În doi ani (1985–1986), investițiile sociale depășiseră cu aproape 40 de miliarde de ruble suma prevăzută în planul cincinal. În 1987, reforma economică viza deja dezvoltarea relațiilor de piață, dar, din cauza împotrivirii forțelor conservatoare din aparatul de stat și de partid, ea a fost pur și simplu blocată. Creșterea veniturilor bănești ale populației s-a accelerat, în timp ce, după 1988, ritmul de creștere

a producției, dimpotrivă, a încetinit, iar apoi a devenit nul.

Situația generală era marcată de dificultăți economice – în primul rând dezorganizarea consumului – provocate de o combinație de condiții obiective nefavorabile și de factori subiectivi.

Dintre factorii obiectivi mă gândesc în primul rând la scăderea de trei ori a prețurilor mondiale la petrol și produsele din petrol, care a avut o înrâurire profund negativă asupra încasărilor în valută, a veniturilor la bugetul de stat, a capacității noastre de a achiziționa de pe piața externă o serie de mărfuri esențiale pentru țară. A apărut o diferență uriașă între masa monetară disponibilă și valoarea volumului de mărfuri existente pe piață: la început decalajul acesta a reprezentat 55 de miliarde de ruble, apoi 60 și în cele din urmă a crescut până la 70 de miliarde de ruble.

Toate acestea au îngreunat situația economiei sovietice, mai ales în sfera financiar-monetară, și au acutizat problemele sociale: cozile au împânzit toată țara.

Cu timpul, patimile s-au revărsat și în ședințele Biroului Politic. Sliunkov, secretarul CC pe probleme economice, un om inteligent și cât se poate de decent, a pus foarte presant această problemă și s-a pronunțat pentru luarea de măsuri hotărâte și urgente. Rîjkov nu a fost de acord cu ideile expuse în raportul lui Sliunkov. A avut loc o încleștare dură în Biroul Politic. Eu eram de părerea lui Sliunkov, dar nu am mers până la capăt. Acum n-aș mai face așa ceva.

Iată cum îmi amintesc și cum privesc acum situația de atunci: cum am putut să dăm înapoi? Le ieșiserăm oamenilor în întâmpinare, izbutiserăm să facem ceva – și doar de asta intri în politică –, începuserăm reformele. Ar fi trebuit să acționăm cu hotărâre, odată ce lucrurile porniseră pe această pantă. De aceea ajungem în asemenea posturi, ca

să luăm decizii dificile. Dar noi nu am avut temeritatea de a merge împotriva curentului, de a lua măsuri de amploare pentru normalizarea situației de pe piață. În primul rând ar fi trebuit să întreprindem rapid ceva în sensul schimbării politicii de prețuri. Dar împotriva unor asemenea măsuri s-au ridicat chiar și cei care nu demult se pronunțaseră în favoarea lor. Nu ne-am hotărât nici să întrerupem derularea câtorva programe sociale, să reducem cheltuielile statului, în primul rând pentru apărare.

Ne temeam de proteste, și, până la urmă, ne-am confruntat cu proteste încă mai hotărâte și am început să pierdem încrederea oamenilor.

Trecerea întreprinderilor la autogestiune am realizat-o treptat, temându-ne să nu greșim. N-am găsit o metodă mai bună pentru a crește calitatea mărfurilor decât să instituim anumite standarde de stat, care funcționaseră în mod eficient în industria de apărare. Dar, curând, această metodă a dat greș. A fost încă un semn că rezolvarea problemei trebuia căutată nu în măsuri administrative, ci în reorganizarea mecanismelor economice.

Și aici începe cea mai dramatică perioadă a perestroikăi.

Începutul anului 1987 s-a dovedit prost. Scăderea ritmului de creștere a producției industriale a fost vizibilă în domeniul construcțiilor de mașini, al metalurgiei, al industriei chimice. A apărut primejdia ca planul pe 1987 să nu fie îndeplinit nici măcar în parte.

Și totuși am reușit să prevenim explozia, și încă doi ani economia națională a fost ferită de intrarea în criză.

Dar acesta a fost un semnal al slăbiciunii perestroikăi. Resursele financiare pe care le investiserăm în construcția de mașini, în electronică și în alte ramuri industriale nu au dat randamentul prognozat. Nu reușeam nici să implementăm tehnologii noi. Au existat numeroase

cazuri în care întreprinderi noi erau dotate cu tehnologii vechi. Ministerele nu voiau să împartă drepturile cu întreprinderile. Eforturile noastre „se pierdeau pe drum”. Era foarte limpede că sistemul dă rateuri.

Sub influența situației create, am decis să organizăm la începutul anului 1987 o plenară pe probleme economice și să examinăm toată concepția reformei. Pregătirea raportului le-a fost încredințată lui Rîjkov, Sliunkov, Iakovlev, Medvedev și câtorva oameni de știință – Aganbeghian, Abalkin, Ancișkin, Petrakov, Sitarian, Mojin. Au fost implicați și G.H. Popov și V.S. Pavlov.

În februarie a fost publicat proiectul Legii întreprinderilor, care întărea principiile democratice ale gestionării unităților economice. Fusese gândit ca unul dintre fundamentele noului sistem și a fost sprijinit cu înflăcărare de colectivele de oameni ai muncii. Dar s-a născut în cadrul unor dezbateri aprinse. Am căzut de acord că trebuie să existe o lege care să rezolve problemele principiale și, pe lângă ea, proiecte ale unor rezoluții concrete ale guvernului.

Înainte discuțiile se purtaseră între partizanii reformelor și susținătorii unor soluții de forță, acum mărul discordiei era întrebarea cât de profund trebuie reformat sistemul economic. Împotrivirea ministerelor și a agențiilor guvernamentale, în primul rând a Comitetului de Stat pentru Planificare, a Comitetului de Stat pentru Aprovizionare, a Ministerului de Finanțe, ba chiar și a aparatului guvernamental, își găsea un corespondent în poziția birocrației de partid. Nimeni nu se manifesta deschis împotriva reformei. Toți erau pentru, dar se propuneau măsuri doar pe jumătate, echivoce, care lăsau posibilitatea întoarcerii la trecut.

Am văzut că Nikolai Rîjkov se afla sub influența foștilor colegi din corpul directorial. Tot

timpul i se sugera o idee perfidă: vezi Doamne, guvernului i se cere să gestioneze eficient economia națională, dar este pe de altă parte lipsit de pârghiile cu care poate acționa. Și uneori Rîjkov manifesta îndoieli, inconsecvență.

Eu credeam în el și îi acordam toată încrederea. Încercam să-l mențin pe pozițiile reformatoare.

Și totuși, pe 3 aprilie, la consfătuirea inițială dedicată pregătirii tezelor și raportului pentru plenara din iunie 1987, s-a produs prima ciocnire a opiniilor. Timp de patru ore a avut loc un schimb de păreri absolut sincer, în cursul căruia nimeni nu s-a mai formalizat.

Rîjkov a ales următorul argument pentru a-și apăra poziția: reformele noastre nu trebuie „să iasă din limitele socialismului".

Eu am spus atunci:

— Reformele trebuie să le facem în cadrul socialismului, dar nu în acel cadru care a ținut societatea în lanțuri, care a anulat inițiativa și interesul oamenilor.

A fost foarte greu în această atmosferă să pregătesc un raport care să răspundă scopurilor pe care ni le propuseserăm și așteptărilor din societate. La începutul lui mai, tezele pentru plenară au fost înaintate dezbaterii în Biroul Politic. Pentru prima oară în ele se descria amenințarea crizei care avea să cuprindă țara, deși cuvântul „criză" încă nu se folosea. Tot aici au fost formulate direcțiile principale ale reorganizării modului de gestionare a economiei și ale creării unui mecanism de reducere a cheltuielilor.

În teze se sublinia faptul că perestroika este gândită în cadrul orânduirii socialiste, dar se punea în același timp problema în ce măsură corespund acestei noțiuni multe dintre trăsăturile modelului care se cristalizase la noi, în mare parte, în anii 1930 ai secolului XX. Se criticau aspru etatizarea proprietății, subestimarea formelor cooperatiste și

individuale de organizare a muncii, identificarea caracterului planificat cu centralismul, încălcarea formelor democratice de gestiune și autogestiune.

Tot acest document conținea și o fundamentare a noului model al întreprinderii (unității) economice ca „producător de mărfuri socialist", care se gestiona autonom. Se schimbase și filosofia planificării. Din obligatorie ea trebuia să devină treptat o recomandare, o prognoză. Un element fundamental al reformei era considerată adoptarea unor principii noi de formare a prețurilor, care îmbinau, în esență, mecanismele de piață cu reglementarea de către stat.

Pe 14 mai, în ședința Biroului Politic, a avut loc o dezbatere temeinică a tezelor pentru plenară. Nu s-a întâmplat nimic surprinzător. Nu au lipsit aprecierile laudative, ba chiar entuziaste. Rîjkov, Ligaciov, Talîzin, Vorotnikov și alții au luat cuvântul pentru a exprima opinii critice. Totuși, întrucât autorul documentului era considerat secretarul general, critica a avut un caracter reținut și chiar și dezacordul în chestiuni principiale a fost exprimat mai degrabă sub forma unor observații particulare.

Fără să intre în detaliile reformei economice, Ligaciov s-a lansat deodată în reflecții asupra faptului că perestroika nu trebuie redusă la democratizare. Aceasta reprezintă doar o pârghie a ei, a afirmat el, în timp ce scopul final al prefacerilor este întărirea socialismului. Tot el s-a pronunțat pentru moderarea aprecierilor critice la adresa trecutului. Elțîn a comentat seriozitatea și noutatea documentului și a sugerat întărirea capitolului despre munca de partid.

S-ar fi zis că toate acestea promit o dezbatere normală a documentului pe mai departe.

În mai–iunie, Biroul Politic a continuat analiza problemelor reformei economice. Dar, vai, așteptările mele nu s-au împlinit nici pe departe: de la o ședință la alta ieșeau la iveală tot mai multe

divergențe. Iar când am examinat proiectele rezoluțiilor despre îmbunătățirea activității guvernului, a organelor republicane ale conducerii, despre reorganizarea ministerelor și a agențiilor guvernamentale, polemica a devenit extrem de dură. Rîjkov apăra cu înverșunare interesele păturii superioare a aparatului de stat. Iar la întrebarea la care funcții sunt dispuse ministerele să renunțe în noile condiții el a răspuns, fără să stea pe gânduri: „La nici unele”.

În fine, pentru a ne coordona pozițiile, l-am invitat pe Rîjkov în Volînskoe-2, nu departe de fosta dacea a lui Stalin. La dezbatere au luat parte Aleksandr Iakovlev, Nikolai Sliunkov, Vadim Medvedev. Rîjkov a venit cu mai mulți lucrători din guvern, din Comitetul de Stat pentru Planificare, din ministere. Disputele au fost aprinse, chiar dure. Am vorbit despre drepturile ministerelor, despre sistemul comenzilor de stat, despre aprovizionarea tehnico-materială etc. În cele din urmă, am reușit să ajungem la un compromis.

Pe 25 iunie 1987, raportul meu „Despre sarcinile partidului în privința reorganizării radicale a gestiunii economiei” a deschis o plenară CC devenită un reper pe drumul perestroikăi. Punctul de plecare al afirmațiilor din raport era ideea democratizării. Ea era fundamentul perestroikăi și metoda de rezolvare a problemelor stringente apărute pe parcurs. Orice formulă de comandă, administrativă, de gestionare a economiei frânează mersul înainte. În țară există rezerve uriașe de inerție. Oamenii spun și scriu că nu văd perestroika în jurul lor – la orașe și sate, acolo unde locuiesc și muncesc.

Raportul a stabilit că problema alimentară, a locuințelor, mărfurile și serviciile sunt considerate sarcini prioritare de partid. Și încă un lucru despre care mi s-a părut important să vorbesc: toate problemele fundamentale ale țării pot fi rezolvate

numai prin intermediul unei reforme radicale a economiei. În mod deosebit am insistat asupra modului în care putem să îmbinăm interesele societății, ale colectivului și ale fiecărui lucrător, să profităm de posibilitățile cooperației. Punând astfel problemele, voiam să-i îndepărtez pe participanți de spiritul unui pragmatism îngust și să dau tonul unor discuții interesante.

Plenara a confirmat democratizarea ca linie directoare a gestionării economiei, ca și principalele sarcini și metode ale reformei. În acest fel s-a întins o punte către următoarea etapă a perestroikăi – a XIX-a conferință a PCUS.

Tot la plenară au fost rezolvate problemele curente ale politicii de cadre. Sliunkov și Iakovlev au devenit membri plini ai Biroului Politic (până atunci fuseseră candidați), tot membru plin a fost ales Nikonov. Din componența Biroului a ieșit Kunaev, iar fostul ministru al Apărării, Sokolov, și-a pierdut calitatea de candidat (din cauza aterizării lui Mathias Rust în Piața Roșie[164]). Candidat al Biroului Politic a devenit noul ministru al Apărării, Iazov.

Atunci, în 1987, eu am apreciat documentele plenarei ca pe niște formule de compromis – și la fel le consider și acum. Dar, pentru nivelul de dezvoltare de la vremea aceea a conștiinței noastre civice, ele erau decizii radicale, ba chiar, s-ar putea spune, revoluționare. Important era să începem să înaintăm pe drumul stabilit, și viața însăși avea să ne arate ce anume și în ce direcție trebuia să schimbăm pe parcursul reformei. Multe depindeau de guvern, de organele economice centrale. Din nefericire, activitatea lor asimila cu greu orice prefacere. Deciziile plenarei erau considerate o concesie uriașă făcută reformatorilor, în orice caz, ultimul hotar posibil al renunțării la sistemul planificat-centralizat de conducere și gestiune.

După plenară a apărut necesitatea unor modificări la proiectul Legii întreprinderilor. Este

interesant că, ulterior, oponenții perestroikăi au adus critici aspre exact acestei legi, proclamând-o practic primul pas către ruina economiei. Legea nu a fost ideală. Într-o anumită măsură, ea reflecta euforia democratică a vremii. La anumite măsuri, precum alegerea directorilor, s-a renunțat curând. Dar neajunsul ei principal era inconsecvența în implementarea principiului independenței economice a întreprinderilor.

Cea mai neașteptată pentru mine a fost schimbarea produsă în poziția lui Nikolai Rîjkov: „Dacă permitem întreprinderilor să-și planifice munca singure, dacă le trecem la autogestiune, atunci planul cincinal își pierde sensul". Și premierul a apărat „imuabilitatea" sarcinilor cincinale, deși, judecând după rezultatele anilor 1986 și 1987, era limpede că nu vom reuși să le îndeplinim.

Nu vreau să mă delimitez de Nikolai Ivanovici: până la urmă, am acționat împreună, deși ne-am certat de multe ori.

Pasiunile s-au dezlănțuit din nou în legătură cu încercarea de a resuscita, sub forma unor asociații economice deținute de stat, sistemul direcțiilor generale supuse ministerelor, profund birocratizate, în care să se păstreze departajările pe departamente și un aparat administrativ umflat. A fost nevoie de o discuție substanțială în Biroul Politic și abia după aceea aceste abateri de la reformă au fost îndepărtate. Pe scurt, se purta un război de poziții, și reforma se împotmolea tot mai adânc în noroiul nesfârșitelor dispute, al sabotajului „instinctiv" și conștient.

Formularea crezului meu personal

În doi ani și ceva, sub influența noilor idei și a noii politici, viața societății începuse să se schimbe. Și prăpastia dintre politică și societate se căsca tot mai larg. Începusem să am impresia că noi, eu însumi, nu suntem înțeleși. Caracterul neobișnuit,

noutatea a ceea ce se petrecea nu erau asimilate de societate. La vârful puterii apăruseră primele conflicte. Cât privește opinia publică internațională, peste hotare perestroika era criticată cu furie.

Într-un fel sau altul, toate aceste chestiuni trebuiau clarificate. Am decis să scriu o carte, cu atât mai mult cu cât ne apropiam de o dată semnificativă – a 70-a aniversare a Revoluției Socialiste din Octombrie. Le-am împărtășit aceste planuri colegilor mei. M-a susținut numai Anatoli Cerneaev. Alții (Frolov, Iakovlev, Dobrînin) m-au sfătuit să citesc un ciclu de prelegeri sau să scot o culegere de articole. Dar Cerneaev mi-a susținut părerea – să scriu o carte și să folosesc în ea cuvântările mele ținute în Biroul Politic și în alte ședințe închise, cuvântări necunoscute publicului. Căci de aici venea și neînțelegerea de către societate a politicii, a ideilor și a abordărilor mele reale.

Asupra manuscrisului am lucrat vara, foarte mult în timpul concediului din Crimeea – chiar am rămas acolo vreo zece zile în plus de dragul cărții. Le-am trimis lucrarea într-o primă redactare lui Ligaciov, Rîjkov, Iakovlev, Medvedev, Șevardnadze, Frolov, pe care i-am rugat să-mi facă observații. Cele mai substanțiale au venit de la Medvedev, și, în bună parte, le-am acceptat. Ceilalți s-au limitat la laude.

Cartea s-a tipărit într-un tiraj mare și la noi, și în Statele Unite, și în general în lume. În total au apărut 5 milioane de exemplare în 160 de țări, în 64 de limbi.

Este, în esență, o carte despre evoluția perestroikăi și a argumentelor mele. Am descris acest proces, am prezentat ideile și proiectele mele care au stat la baza transformărilor în politica noastră internă și externă. De aici și titlul cărții – *Perestroika și noua gândire pentru țara noastră și pentru întreaga lume*. Poate că nu era un titlu prea

modest, dar atunci chiar așa am vrut s-o numesc, să spun exact la ce se referea. În URSS cartea a stârnit reacții diverse, iar în Vest a fost primită cu bănuieli și sarcasm și considerată manifestul unui idealism nejustificat sau un nou truc propagandistic. Puțini credeau cu adevărat că în câțiva ani vom putea promova cauza dezarmării nucleare, că se va încheia Războiul Rece, că vor fi dezlegate, nu tăiate, nodurile gordiene ale politicii mondiale.

Am fost criticat pentru „neglijență" în prezentarea materialului, pentru că nu aș fi tratat exhaustiv anumite subiecte. Dar, încă o dată: interesul manifestat față de carte a fost uriaș. Toate opiniile exprimate despre ea nu puteau ignora, desigur, faptul că autorul ei era chiar inițiatorul perestroikăi.

Pe scurt, prima mea carte este și prima formulare in extenso a crezului meu în privința perestroikăi.

A 70-a aniversare a lui Octombrie

În perspectiva ședinței festive, se punea problema: ce criteriu fundamental să adoptăm în aprecierea drumului parcurs?

Cu cât ne apropiam mai tare de jubileu, cu atât mai însuflețite deveneau disputele. Se purtau discuții în partid, în cercurile științifice, în țară. Nici unul dintre istoricii, filosofii sau economiștii noștri eminenți nu contesta alegerea socialismului, dar problema naturii societății și a criteriilor după care putea fi evaluat socialismul îi preocupa tot mai intens pe oameni[165].

Eu înțelegeam că toți așteaptă ca, în raportul său, secretarul general să evalueze un șir întreg de probleme din trecut, prezent și viitor, și mai ales din perioada perestroikăi.

Cum începuse, deci, construcția noii societăți imediat după Octombrie? M-am apucat din nou să citesc cărțile lui Lenin referitoare la primii ani ai

puterii sovietice. Le-am parcurs pe toate, fără excepție. Din articolul „Problemele actuale ale puterii sovietice” (1918) se poate vedea cum își reprezenta Lenin avansarea către noua societate, în ce consta logica transformărilor, spre ce metode se orienta.

În lucrările lui următoare se face deja simțită atmosfera Războiului Civil. Urmează articolele din 1921–1923, care trădează o neliniște crescândă în legătură cu soarta revoluției. Lenin era îngrijorat de faptul că metodele folosite în lupta dură împotriva contrarevoluției se înrădăcinaseră în viața de zi cu zi. Prioritatea violenței, a „situațiilor excepționale”, asimilate de „birocrația proletară”, devenise un fapt obișnuit.

De respingerea acestei moșteniri a Războiului Civil se leagă la Lenin și necesitatea unei „noi înțelegeri a socialismului”. La baza ei stau refuzul credinței în atotputernicia metodelor violente, miza pe reforme, adică folosirea formelor tradiționale, inteligibile pentru popor, dar înnoite treptat, umplute cu un conținut nou.

Boala l-a împiedicat pe Lenin să-și încheie această evaluare de profunzime, care ar fi dat poate naștere unei concepții a dezvoltării complet diferită de cea pe care a impus-o țării Stalin, folosindu-se peste tot de autoritatea lui Lenin și citându-i necontenit aprecierile și aserțiunile din perioada încleștării atroce a Războiului Civil. Birocrația de partid venită la putere după Lenin a refuzat Noua Politică Economică, care fusese bine primită de societate și asigurase revigorarea țării. Au fost eradicate începuturile pieței, ale spiritului întreprinzător privat, ale pluralismului politic și de idei. S-a instaurat un socialism de stat esențialmente „de cazarmă”.

În locul Noii Politici Economice, în locul taxei pe produse, conducerea stalinistă a formulat o politică foarte dură în raporturile cu țărănimea – rechiziționarea cu de-a sila a producției agricole și

colectivizarea forțată. A fost creat un mecanism iobagial, care a dăinuit apoi zeci de ani. Economia de comandă, strivirea oricărei gândiri eterodoxe, represiunile, justificate la început de mediul capitalist, au devenit parte componentă a sistemului. În țară s-a instaurat un regim totalitar, bazat pe proprietatea de stat, pe monopolul unei singure ideologii, pe puterea unui singur partid.

... Cine știe de ce, colegii mei participanți la o ședință restrânsă la sfârșitul lui aprilie 1987, la care am discutat posibilele abordări în pregătirea raportului pentru cea de-a 70-a aniversare a lui Octombrie, au ținut minte cel mai bine următoarele mele cuvinte: „Cred că soarta conducerii de azi este să moară sau să pună în mișcare perestroika".

Probabil pentru că dificultățile din economie creșteau. Lor li se adăuga dezordinea apărută în procesul trecerii industriei la metodele de autogestiune, autofinanțare și autoconducere. Erau și oameni care vedeau în greutățile cu care ne confruntam o ocazie de a pune la îndoială procesele perestroikăi. Auzeam câteodată: „Uite unde ne-a adus democrația voastră!" Uneori era greu de deosebit în dezbateri între opiniile izvorâte dintr-o neliniște autentică și cele care nu reprezentau decât manifestarea unui spirit răutăcios și înciudat.

Mă consterna faptul că reprezentanții multor structuri de partid și de conducere se dovedeau incapabili să pregătească într-o atmosferă democratică, de glasnost, trecerea către noi formule economice. La întâlniri auzeam una și aceeași rugăminte: „Spuneți-ne ce să facem, dați-ne indicații!" Încă de pe atunci vedeam în această împrejurare simptomele rău prevestitoare ale crizei în partid. Într-un partid care, de altfel, fusese creat cu un alt scop. Eram uimit: în trei ani înnoiserăm substanțial corpul de cadre, dar nou-veniții, împovărați de inerție, trecuți prin „școala"

ideologică sovietică, întrebuințau, cu mici excepții, aceleași metode ca și predecesorii lor.

La ședința Biroului Politic din 28 septembrie, care a ținut de dimineață până seara, leitmotivul a fost diagnosticul proceselor perestroikăi. Da, intraserăm în etapa critică, și totul se desfășura foarte lent.

Și totuși, conducerea țării acționa și în alte direcții. În aceeași perioadă a fost luată decizia de a crea o Comisie de examinare a dosarelor legate de represiunile din anii 1930 și din următorii. Președinte al comisiei a fost numit Solomențev, iar membri – Iakovlev, Cebrikov, Lukianov, Razumovski, Boldin și G.L. Smirnov (directorul Institutului de Marxism-Leninism de pe lângă CC al PCUS). În acest fel reînnodam firul rupt pe vremea lui Brejnev al reabilitării celor condamnați pe nedrept, al reinstaurării justiției și adevărului istoric.

La sfârșitul lui 1987 și în anul 1988 s-au petrecut evenimente care au determinat caracterul și direcția proceselor desfășurate în anii următori. Despre acestea vreau să vă povestesc acum, și mai întâi despre sărbătorirea aniversării a 70 de ani de la Revoluția din Octombrie.

Aveau loc discuții ample în toată țara.

Pe 2 noiembrie 1987, la ședința festivă din Kremlin, eu am prezentat raportul „Octombrie și perestroika: revoluția continuă”, care a fost receptat cu interes. Dar n-are rost să mă ascund: textul purta pecetea vremurilor. Noi înșine trebuia încă să mai reflectăm și să pricepem multe, să depășim anumite bariere psihologice. Aveam încă numeroase „pete albe” în înțelegerea lucrurilor, care cereau cercetări aprofundate.

Raportul a fost destul de echilibrat, lipsit de accente radicale. Dar, după cum s-a dovedit, nu i-a satisfăcut pe extremiști – nici de-o parte, nici de alta. Unii au receptat analiza critică a trecutului ca pe o „ponegrire”, o zguduire a temeliilor

socialismului. Alții au afirmat că se așteptau la afirmarea unei rupturi mai mari cu trecutul.

Într-o anumită măsură, eu prevăzusem asemenea reacții. Ca atare, într-o serie de probleme prezentate în raport nu am pus punctul pe i. Până atunci, raportul secretarului general era de obicei considerat o indicație despre cum trebuia să se acționeze pe mai departe. Dar scopul meu de data aceasta nu a fost să închid, ci să deschid calea cercetării unor straturi întregi ale trecutului, să dau un impuls gândirii și să pun multe întrebări. Așa că, pentru prima oară, secretarul general nu a mai dat „verdicte" definitive. Eu consider că am făcut lucrul cel mai important, desființând în raport tabuul asupra discutării trecutului, și pentru istorici, și pentru teoreticieni, și pentru politicieni, și pentru societate în general. Trebuia să analizăm întregul nostru drum, lung și complicat, el nu putea fi pur și simplu anatemizat.

Încă înainte de congres presa tipărise materiale pe teme istorice – și încă multe. Acum venea o adevărată avalanșă. Nu lipseau falsurile, prejudecățile, jignirile directe la adresa oamenilor sovietici.

În aceleași zile (4–5 noiembrie), la Kremlin a avut loc o întâlnire internațională, la care au fost de acord să participe practic toți oaspeții străini aflați atunci în țară – și nu numai comuniști. O asemenea adunare „pluralistă" ar fi fost imposibilă înainte de perestroikă. Ea a devenit arena unor discuții interesante – comparația unor păreri și viziuni nici pe departe identice asupra situației mondiale și a evenimentelor din URSS.

Luând cuvântul la această întâlnire, am avansat pentru prima oară ideea plurivalenței evoluției istorice, afirmând că opoziția a două sisteme nu este hotărâtoare. O asemenea recunoaștere a necesității de a refuza monopolul asupra adevărului a sunat din partea mea ca o adevărată chemare la eterodoxie.

În contextul dezbaterii raportului ce urma să fie prezentat la cea de-a 70-a aniversare a Revoluției din Octombrie destul de interesant a fost și discursul lui Egor Ligaciov. După părerea lui, Buharin, Rîkov și Tomski[166] propuseseră ritmuri mai încete ale industrializării, care ar fi paralizat înaintarea țării către socialism. Elțîn, la rândul său, a pus întrebarea: nu e oare prea devreme să propunem reabilitarea lui Buharin?

Mă întorc cu gândul la vremurile acelea. Și mi se pare că acești doi oameni neobișnuiți se întreceau literalmente între ei: cine strânge mai tare șurubul. Și întotdeauna concluzia lor era că întârziem, că rămânem în urmă. Termenele, termenele, problema noastră dintotdeauna, călcâiul lui Ahile. De ele, de altfel, se leagă și toate discuțiile ulterioare despre perestroikă.

În spatele acestei probleme se ascunde, în esență, întrebarea despre revoluție sau evoluție, despre locul și rolul reformelor în dezvoltarea societății. În conținutul său, perestroika a fost, desigur, o revoluție. Dar, ca formă, ea a mizat pe un proces evolutiv, reformator. („O să fie nevoie de 25–30 de ani!” – asta spuneam eu, spuneau și alții.)

Când se vorbește despre „nehotărârea” lui Gorbaciov, despre ritmul lui „încet”, eu răspund: este vorba despre ritmul prefacerilor, despre înțelegerea corespondenței dintre factorii obiectivi și cei subiectivi. Adică de un proces mult mai complex decât problema lui Gorbaciov... Iar atunci când chiar mă satur de atâtea întrebări și reproșuri, adaug: știți ceva, dacă Gorbaciov ar fi fost așa o mămăligă cum îl descriu unii, n-ar mai fi existat nici o schimbare, de nici un fel. Și asta vreau să afirm și acum.

Îmi amintesc de o discuție interesantă cu istoricul și cercetătorul francez Lilly Marcou, autoarea mai multor cărți despre Rusia, despre Uniunea Sovietică, despre Stalin. În urmă cu ceva

ani, a scris o carte și despre mine. Așadar, la una dintre întâlnirile noastre, ea m-a întrebat: „Mulți vă învinuiesc de nehotărâre sau încetineală. Eu, dimpotrivă, consider că ați imprimat perestroikăi un ritm într-atât de rapid încât nu a putut fi asimilat de societatea sovietică. Și vă cunosc bine societatea. Ce părere aveți?”. Eu i-am răspuns că, în anumite cazuri, ne-am grăbit, în altele, am întârziat. „Asta e limpede, a spus ea. Spuneți-mi, am dreptate în general?” A trebuit să confirm că, probabil, are dreptate.

Da, societatea sovietică era un conglomerat extrem de greu de reformat, fără să mai vorbim despre povara pe care o reprezentau industria de apărare, ramurile grele ale industriei ș.a.m.d. Repet, Lilly Marcou are dreptate, de aceea nu sunt de acord cu reproșurile de nehotărâre care mi se fac. Da, a trebuit, în procesul perestroikăi, să apăs când pe pedala din dreapta, când pe cea din stânga. Totul depindea de situație.

Am impresia că, totuși, în etapa de început se putea și ar fi trebuit să promovăm mai în forță ceea ce azi se numește în mod științific „politica industrială”, folosindu-ne de puterea încă unitară pe atunci a PCUS, de toată autoritatea de care dispuneam. Procesul perestroikăi se desfășura prea contradictoriu, și evenimentele ar fi putut evolua într-un fel sau altul, ba poate chiar conform cine știe cărui al treilea scenariu.

Și aici aș vrea să spun următoarele: faptul că noi mizam pe schimbări treptate, ca și devotamentul meu față de această abordare dovedesc exact că noi înțelegeam complexitatea societății sovietice și încercam să evităm haosul în procesul reformării ei. A fost foarte important să facem totul fără vărsare de sânge și să mergem cât de departe puteam – până când n-ar mai fost cale de întoarcere. Pentru că, până în momentul acela, cotiturile radicale în istoria țării noastre fuseseră scăldate în sânge. Pentru mine și mulți dintre cei

care gândeau ca mine, absența vărsării de sânge a fost lege.

În plus, aș vrea să amintesc că am procedat așa, și nu altfel, în multe, dacă nu în majoritatea cazurilor, pentru că eram profund de partea democrației. Toți criticii mei conservatori, ca și „stângiștii" fanatici, încercând să ajungă la putere sau să păstreze puterea, uitau și de libertate, și de democrație și acționau cu bâta.

Dar, din păcate, în țara noastră lucrurile stau în așa fel, încât, chiar și în ziua de azi, mulți sunt gata să țină partea unor asemenea capete înfierbântate, să submineze societatea în mod indirect, pe la spate. Doar nu degeaba unul dintre cei mai sângeroși conducători din istoria noastră este perceput de mulți ca un erou, iar oamenii umblă până în ziua de azi cu portretele lui pe străzi și chiar încearcă să identifice numele Rusiei cu Stalin.

Afacerea Elțîn

Tot în 1987 a avut loc și „afacerea Elțîn". Evenimentele s-au copt treptat și au fost rezultatul stilului de muncă al secretarului regional din Moscova, inclusiv al modului său de a rezolva problemele cu cadrele.

Boris Elțîn a avut parte de o soartă grea, pentru că Moscova concentrează nu numai birocrația moscovită, ci și pe cea republicană și unională. Și era nevoie și de maturitate politică, și de multă voință pentru a introduce aici perestroika.

Eu am sperat ca el să se descurce. Și, la început, într-adevăr, s-a dedicat complet muncii în capitală. Am fost de obicei de partea lui, chiar și după ce începuserăm să primim informații despre excesele care îl caracterizau.

În activitatea lui dominau două trăsături: tendința către metodele administrative în dauna celor democratice și, desigur, populismul. Ultimul a fost nenorocirea și a noastră, și a lui. Dar exact

mulțumită acestui populism moscoviții erau gata să-l ducă pe brațe pe Elțîn. Așa este societatea noastră, dacă e să generalizăm ceea ce se petrecea în capitală.

Elțîn era chinuit și de faptul că el, conducătorul organizației de partid moscovite, cea mai mare din țară, nu era membru al Biroului Politic. Asta îi rănea orgoliul și dorința de mărire. Dar însăși imaginea pe care i-o creau acțiunile sale în Moscova era un impediment în calea avansării în ierarhie. În mod evident nu se bucura de susținere.

Încă din vară, în timp ce eram în concediu în Crimeea, Elțîn îmi trimisese o scrisoare: își exprimase nemulțumirea față de Secretariatul CC și personal față de Ligaciov, care, chipurile, s-ar fi purtat cu el de parcă ar fi fost un băiețel.

Trebuie totuși să spun că aici Elțîn „își găsise peticul”: Egor Kuzmici nu era nici el ușă de biserică. Poate că acesta este momentul să-mi fac cunoscută poziția față de Ligaciov. Este un om foarte activ. Avea calități de politician de anvergură, era devotat socialismului, așa cum îl înțelegea el, era un om de cultură. Eu am fost impresionat de atitudinea lui față de familie și mai ales față de soția lui, Zinaida Ivanovna, fata unuia dintre cei 40 de comandați de corp de armată împușcați în anii represiunilor. Pentru altcineva, faptul acesta ar fi putut fi un pretext pentru ruperea relațiilor. Erau tineri, studenți, când s-au cunoscut. Dar el n-a părăsit-o, ci, dimpotrivă, a susținut-o în această perioadă grea. Cred că era un bărbat cu adevărat îndrăgostit de o singură femeie. Și asta spune multe.

E un om deschis, direct. Dar, probabil, se obișnuise și el să fie la putere și era foarte iubitor de mărire și autoritar. Poate din cauză că, vreme de 18 ani înainte să intre în Biroul Politic, lucrase ca prim-secretar al Comitetului regional de partid din Tomsk, iar înainte de asta, în aparatul CC al

PCUS. Era, deci, un „cal nărăvaș” care trebuia ținut în frâu.

Acționa de multe ori pe la spatele meu și în ciuda opoziției mele. Așa a fost, de pildă, atunci când am rezolvat problema secretarului general al Partidului Comunist Rus sau alte câteva probleme legate de cadre. I se părea că nu-l apreciez suficient. Dar se înșela. Îl respectam și îl respect până în ziua de azi.

Așadar, scrisoarea lui Elțîn conținea cuvinte aspre la adresa Biroului Politic. Mă ruga să-l primesc în audiență la întoarcerea din concediu. Voia să discutăm totul. Eu i-am răspuns că o să ne întâlnim neapărat, să aibă răbdare, pentru că eram ocupat cu pregătirea aniversării a 70 de ani de la Revoluția din Octombrie, cu discursul la ședința festivă etc.

Dar Elțîn nu a mai răbdat și, pe 21 octombrie, la plenara CC unde a fost dezbătut raportul pentru ședința festivă închinată celei de a 70-a aniversări, a făcut scandal.

Plenara a fost de acord cu raportul prezentat de mine, au fost exprimate câteva observații. Ne îndreptam spre încheierea lucrărilor. Ligaciov, care conducea plenara, a pus întrebarea referitoare la închiderea dezbaterilor. Nu mai rămăsese decât să se voteze. În acea clipă am văzut în sală mâna ridicată a lui Elțîn. I-am atras atenția lui Ligaciov, care i-a dat cuvântul.

Elțîn a spus că a participat la dezbaterea raportului în Biroul Politic, că observațiile lui au fost luate în considerare și că susține raportul. Dar că a cerut cuvântul nu pentru asta, ci pentru a-și exprima părerea referitoare la starea de lucruri din conducerea partidului. (Își găsise momentul!)

Toți au fost uimiți să afle că el suspecta conducerea partidului de crearea treptată a unui nou cult al personalității. Se referea la secretarul general, adică la mine.

Discursul lui a fost în general ciudat: a afirmat că munca lui în Biroul Politic nu are succes pentru că nu este sprijinit, mai ales de către Ligaciov. Și, în concluzie, a cerut să fie revocat din funcția de candidat al Biroului Politic și de prim-secretar al comitetului orășenesc de partid din Moscova.

Tonul ultimativ, provocator al cuvântării lui Elțîn a stârnit o reacție vie. Dar nu cea pe care o aștepta el. S-a pornit o discuție care n-a mai putut fi oprită, dar pe care nici nu ar fi avut rost să o oprim. În luările de cuvânt s-au auzit de cele mai multe ori aprecieri de felul „amor propriu rănit", „ambiții exagerate" ș.a.m.d.

Au luat cuvântul 24 de oameni. Au răsunat și cereri de a-l exclude pe Elțîn din CC.

Eu îl observam din prezidiul ședinței și încercam să-mi dau seama ce se întâmplă în sufletul lui. Pe chip i se putea citi un amestec straniu: înverșunare, nesiguranță, regret – tot ceea ce este specific unei firi dezechilibrate. Cei care au luat cuvântul – între alții, și cei care cu o zi înainte încă încercau să-i intre în grații – au lovit chiar în locul sensibil. La noi oamenii se pricep la așa ceva. Atmosfera era deja încinsă. Atunci eu am spus:

— Haideți să-l ascultăm și pe Elțîn. Să-și exprime și el părerea despre cele ce s-au spus aici.

Din sală s-au auzit glasuri:

— Nu mai e nevoie, e limpede.

Dar eu am insistat să i se dea cuvântul lui Elțîn și mi-am argumentat poziția spunând că, dacă tot vorbim de democratizarea partidului, trebuie să începem chiar din CC.

Elțîn a ieșit la tribună și a început un discurs nu foarte coerent, dar în care a recunoscut că nu avusese dreptate. Eu i-am aruncat, cum s-ar spune, un „colac de salvare" – i-am propus să-și retragă cererea de revocare de pe post. Dar el, foarte nervos, a rostit totuși:

— Nu, cer în continuare să fiu eliberat din funcție.

Plenara a luat notă de cuvântarea lui Elțîn și a însărcinat Biroul Politic ca, împreună cu comitetul orășenesc de partid din Moscova, să rezolve problema prim-secretarului comitetului orășenesc.

Pe 3 noiembrie, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, Elțîn mi-a trimis o scrisoare scurtă în care mă ruga să-i dau posibilitatea să-și continue activitatea în funcție. De altfel, și pe 7 noiembrie a fost prezent la paradă, a stat, împreună cu alți membri ai conducerii, lângă Mausoleu și s-a purtat ca și cum nici usturoi n-ar fi mâncat, nici gura nu-i mirosea.

Iar pe 9 noiembrie mi se raportează pe neașteptate: în clădirea comitetului orășenesc de partid din Moscova a fost descoperit trupul însângerat al lui Elțîn. La locul faptei se afla deja un grup de medici, în frunte cu academicianul Ceazov. S-a dovedit că Elțîn simulase o încercare de sinucidere, cu ajutorul unei foarfeci de birou. Opinia medicilor: nu există nici un pericol, rana este superficială. Dar Elțîn a fost spitalizat.

A trebuit să-i strâng rapid pe membrii Biroului Politic. Ne-am înțeles să acționăm așa cum ne învoiserăm la plenară. După un timp l-am sunat pe Elțîn la telefon, i-am spus că știu ce s-a întâmplat și că o să ținem o plenară a comitetului orășenesc de partid când se va face bine. Plenara a avut loc pe 12 noiembrie.

În zilele acelea, într-o discuție între patru ochi, Elțîn m-a rugat să-l scot la pensie. În cele din urmă s-a luat decizia de a-l păstra membru al CC, în plus, a fost numit prim-vicepreședinte al Comitetului de Stat al URSS pentru Construcții, cu rang de ministru.

Ulterior, nu puțini mi-au reproșat faptul că nu am dus atunci treaba până la capăt: „Ar fi trebuit să-l scoateți din CC, să-l fi trimis undeva în provincie, la cuca măcăii. Dacă vă era așa de milă

de el, îl puneați ambasador în vreo republică bananieră. Așa s-ar fi sfârșit toate". De câte ori nu mi s-a cerut: „Haideți, recunoașteți că a fost greșeala dumneavoastră de calcul!"

Eu nu am avut asemenea gânduri în ce-l privea pe Elțîn: nu-mi stă în fire să mă răzbun pe oameni, în plus, o astfel de rezolvare a situației ar fi contrazis spiritul relațiilor pe care voiam să le instaurez în partid. Nu aveam vreo antipatie personală față de el, și cu atât mai puțin vreun sentiment de răzbunare. Chiar și atunci când a început să îmi adreseze învinuiri de cea mai joasă speță, nu mi-am permis să mă las târât într-o încăierare umilitoare.

Ei, și, în final?

Ca un postscriptum la această istorie, vreau să mă refer la dialogul meu recent cu un om care i-a fost apropiat lui Elțîn – Mihail Nikiforovici Poltoranin. După spusele acestuia, în ședința Biroului Politic în care a făcut scandal, Elțîn avusese de gând ca, prin cuvintele lui, să facă să explodeze situația din Comitetul Central, și miza pe faptul că avea să fie sprijinit de mai mulți. Dar s-a înșelat.

La conducerea Comitetului de Stat pentru Construcții, Elțîn nu a ieșit în evidență în nici un fel. Dar, pe măsură ce greutățile perestroikăi și diversele nemulțumiri față de rezultatele ei s-au înmulțit și s-au adâncit, abilitățile lui radicale, populiste au început să aibă căutare. A fost ajutat să urce pe val și s-a întors din nou în politică. Ceea ce urmează este cunoscut...

Radicalii și retrograzii ideologici. „Manifestul antiperestroikă"

După sărbătorirea aniversării celor 70 de ani de la Revoluția din Octombrie, nivelul activismului obștesc a crescut brusc. Peste tot se purtau discuții despre trecutul nostru, se judecau nepărtinitor problemele la ordinea zilei. Din arhivele și

depozitele speciale ale bibliotecilor erau scoase lucrările gânditorilor, scriitorilor, pictorilor ale căror nume fuseseră până atunci pronunțate cu mare teamă. Istoricii, economiștii, filosofii, sociologii, criticii literari se străduiau să epureze domeniile lor de cercetare și de cunoaștere de denaturările provocate de stalinism, să evalueze istoria și în general lumea noastră „în spiritul adevărului și al gândirii libere".

Societatea pur și simplu clocotea. Pasiunile fierbeau. Și noi trebuia să avem grijă ca toate acestea să nu „arunce capacul de pe cazanul perestroikăi".

În prim-plan a ieșit tema esențială a socialismului și a valorilor sociale. „Dacă avem cea mai avansată orânduire, de ce rămânem cronic în urmă față de multe țări și în privința nivelului de trai, și a productivității muncii?" „Dacă suntem «cea mai democrată țară din lume», de ce oamenii sunt lipsiți de libertatea spiritului, nu au posibilitatea să influențeze procesele politice?"

Întrebările se puneau deschis: oamenii nu se mai temeau că ar putea fi învinuiți de „agitație antisovietică".

Tot mai des, înainte de începerea ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului și chiar în cursul lor se iscau certuri din cauza celor mai îndrăznețe publicații sau emisiuni de radio și de televiziune. Ligaciov considera că noi cedaserăm în fața presei, că pierduserăm controlul asupra ei, că răspunderea pentru asta îi aparținea lui Iakovlev. Cu aceleași observații au început să vină și Solomențev, Cebrikov și Iazov, apoi și Rîjkov.

Devenea evident că era nevoie de o discuție serioasă. Următoarea plenară, stabilită pentru februarie, a fost dedicată reformei școlii. Raportul a fost pregătit de Ligaciov. Eu am încercat să nu mă amestec în pregătirea lui. Agenda de lucru nu răspundea întru totul cerințelor momentului, dar

era târziu s-o mai schimbăm, și am decis să iau cuvântul la plenară pe probleme de ideologie.

Aveam nevoie de o ideologie a înnoirii. Glasnostul dezvăluise multe vicii ale societății noastre, necesitatea perestroikăi era contestată de o minoritate nesemnificativă. Dar în privința scopurilor ei se dădea o luptă aprigă. În spatele aparentei unități coexistau viziuni complet opuse. Vârfurile aparatului de stat și de partid considerau că sistemul existent trebuia doar „retușat". În nici un caz schimbat, ferească Dumnezeu! Iar când eu încercam să lămuresc ce ar însemna acest „retuș", se dovedea că e vorba de o reparație cosmetică, de genul acelei vopsiri a fațadelor care se practica la noi înaintea sărbătorilor. Dar ce era în spatele fațadelor...

După cum se știe, conservatorismul extrem hrănește un radicalism violent. Disidenții de ieri, o parte a intelectualității creatoare, hotărâtă să se implice în politica la nivel înalt, s-au repezit să lărgească limitele a „ceea ce este permis". Respingând valorile socialiste, aceleași pe care ieri le proslăveau, au cerut demontarea imediată a întregului sistem, fără să dea atenție posibilelor consecințe – violența și cutremurele sociale. Dar despre ce nouă orânduire social-politică era vorba în discursurile lor rămânea neclar.

În luarea mea de cuvânt am considerat necesar să previn plenara împotriva evaluărilor primitive și vulgare – și ale trecutului nostru, și ale societății formate în decurs de 70 de ani. Nu puteam socoti istoria națională doar un lanț de crime sângeroase. Nu ne puteam bate joc de memoria unui popor, de munca lui plină de abnegație, de jertfele aduse de el pe altarul viitorului.

Ba, mai mult, perestroika însăși era un rezultat al dezvoltării anterioare, o fază specifică de negare, în care începeam să ne eliberăm de tot ceea ce frâna mersul înainte. Grație reformelor,

socialismul avea să scape de deformări, să se întoarcă la sursele sale și în același timp să se îndrepte către noi orizonturi istorice.

Dar acum, recitindu-mi cuvântarea de atunci, văd în ea multe contradicții. Ni se părea pe atunci că nenorocirile țării nu sunt manifestarea unor legi interne ale sistemului, că toate contradicțiile acumulate în economie, în politică, în viața spirituală se puteau rezolva fără să ieșim din cadrul sistemului. Încă nu ajunseserăm să înțelegem că, în realitate, criza care afecta țara avea un caracter sistemic.

Dar nici după plenara din februarie nu s-a produs o „luminare" a minților. Diferențierea se adâncea. Pentru cei care aveau sentimentul că le fuge pământul de sub picioare, schimbările din țară însemnau pierderea propriilor poziții. Reprezentanții nomenclaturii – milioane de oameni – mureau nu atât de grija poporului, cât de teama de a-și pierde statutul social de până atunci.

Acesta este motivul pentru care, după o anumită vreme, s-a produs un eveniment care a intrat în istoria perestroikăi.

Pe 13 martie, în ziarul *Sovetskaia Rossiia* a fost publicat articolul „Nu pot renunța la principii". Autoarea lui era conferențiara leningrădeană Nina Andreeva. În spiritul său, în stil, în limbajul folosit, articolul a fost un manifest antiperestroikă foarte clar. În el erau preamăriți Stalin și tot ce avea legătură cu el. Și, întrucât *Sovetskaia Rossiia* era un ziar al CC al PCUS, articolul părea o provocare directă la adresa ideilor formulate de mine și care tocmai fuseseră aprobate la plenara din februarie.

Reacția secretarilor comitetelor regionale și chiar a câtorva membri ai Biroului Politic m-a descurajat. La prima discuție cu colegii despre acest articol am auzit cu uimire că unii membri ai Biroului Politic îl aprobă. Iată cum descria Cerneaev, după spusele lui A.N. Iakovlev, ceea ce

s-a întâmplat pe 23 martie la Kremlin, în sala Prezidiului, în timpul primei pauze de la Congresul colhoznicilor, la care a fost prezentă și conducerea țării. (Și confirm că a fost exact așa cum a însemnat ajutorul meu.)

„Vorotnikov: Iar l-au pus pe Soifer[167] ăsta în *Ogoniok*, pe nemernicul ăsta! Ce să facem cu presa asta?... Trebuie să facem ceva...

Gorbaciov: Și ce? Pe urmă au scris acolo și alți oameni de știință, care au criticat primul text publicat... Ce vreți? Unii zic așa, alții, altfel. Sunt oameni de știință. E mediul lor. N-au decât... Ce vă tot omorâți cu firea? Nu mai putem, ca pe vremuri...

Ligaciov: Presa a început... trebuie să le mai dăm peste bot... Uitați, în *Sovetskaia Rossiia* a apărut un articol foarte bun. Exact pe linia noastră de partid.

Vorotnikov: Da! Un articol adevărat, corect. Așa și trebuie. Altfel s-au dezmățat de tot...

Gromîko: Da. Cred că e un articol bun. Pune lucrurile în ordine.

Solomențev a început să spună ceva de același gen. Și Cebrikov se pregătea să deschidă gura...

Gorbaciov: Eu l-am citit în diagonală înainte să plec în Iugoslavia.

Este întrerupt... vezi Doamne, un articol foarte valoros. Fiți atenți, deci...

Gorbaciov: Da, l-am citit pe urmă, la întoarcere...

Ceilalți se întrec iar să laude articolul.

Gorbaciov: Ei, eu sunt de altă părere...

Vorotnikov: Ca să vezi!

Gorbaciov: Ce «ca să vezi!»?

Se lasă o tăcere stingherită, interlocutorii se uită unul la altul.

Gorbaciov. Ei, dacă-i pe-așa, haideți să discutăm în Biroul Politic! Văd că lucrurile nu merg încotro trebuie. Îmi miroase a schismă. Ce-i

aia «Ca să vezi!»? E un articol împotriva perestroikăi, împotriva plenarei din februarie. Nu m-am împotrivit niciodată ca cineva să-și exprime părerile. În orice fel – în presă, în scrisori, în articole. Dar am auzit că acest articol a devenit un soi de directivă. Este deja discutat în organizațiile de partid ca un soi de statut. Publicarea replicilor a fost interzisă... Asta e deja altceva.

Iar la plenara din februarie eu nu am citit doar raportul «meu». L-am discutat toți și l-am aprobat. Este raportul Biroului Politic, și plenara l-a aprobat. Dar acum, după cât se vede, apare o altă linie... Eu nu țin cu dinții de funcția mea. Însă, atâta timp cât sunt aici, cât sunt pe acest post, am să apăr ideile perestroikăi... Nu. Așa nu merge. O să discutăm în Biroul Politic.

A doua zi, pe 24 martie, după discuțiile curente din cadrul Biroului Politic, Gorbaciov a spus câteva cuvinte... dar în așa fel, încât Ligaciov, care pălise, a trebuit să ia cuvântul primul.

Ligaciov: Da, Cikin (*redactorul-șef al ziarului Sovetskaia Rossiia*) a fost la mine. Mie articolul mi-a plăcut. Dar nu am mai avut după asta nici o treabă cu el.

Gromîko «se mai gândise» între timp, a vorbit multă vreme ceva tulbure, dar din care reieșea că nu e nici pentru, nici împotrivă.

Vorotnikov și-a căutat o justificare pentru replica de cu o zi înainte („Ca să vezi!”) în nemulțumirile legate de obrăznicia presei și de faptul că aceasta scăpase cu totul de sub control.

După Vorotnikov a luat cuvântul Iakovlev. Iată cum își descrie el însuși intervenția:

„Am vorbit vreo 20 de minute. Am arătat pe puncte că tot sensul articolului – și în spirit, și ca ton, și prin fiecare idee expusă – este împotriva lui Gorbaciov, împotriva plenarei din februarie, că este un manifest antiperestroikă.

Când am încheiat, era deja târziu, în jur de 10 seara. Gorbaciov a spus: «Haideți să încheiem

pentru azi și mâine continuăm.»

A doua zi, primul a luat cuvântul Rîjkov. Cu duritate, tăios, fără milă împotriva articolului. Cea mai impresionantă intervenție. „Am, a spus el, două impresii de pe urma acestui articol: la ce naiba ne trebuie perestroika asta? Și, dacă tot a dat peste noi o asemenea năpastă, trebuie măcar s-o limităm, s-o ținem în frâu."

Continuându-și povestirea despre această dezbatere, Iakovlev spunea:

„Șevardnadze a condamnat articolul în forță și fără drept de apel. Apoi a vorbit, cu hotărâre și cu multe argumente, Medvedev. Au urmat, scurt, dar la obiect, cu emoție, cu revoltă, Sliunkov și Masliukov. Cebrikov (care mai că nu «călcase strâmb» cu o zi în urmă) a rostit un discurs calm de condamnare.

Generalul Iazov a mormăit ceva nu foarte limpede în privința presei, care își pierduse măsura..., dar, «în mare», a fost de partea secretarului general.

Pe Ligaciov l-au «salvat» Solomențev, Nikonov și... Lukianov... Nu tocmai clar a fost Zaikov, abia întors din concediu. A vorbit bine Razumovski.

Bineînțeles, a fost luată o decizie unanimă: articolul să fie condamnat. Iar *Pravda* să fie însărcinată... să publice o opinie pe marginea lui.»

În încheiere, Iakovlev i-a povestit lui Cerneaev:

„Este un episod de cotitură în istoria perestroikăi. (Rîjkov a propus chiar ca Ligaciov să nu mai răspundă de problemele ideologice!)."

S-a dovedit că mulți secretari ai comitetelor regionale ale URSS dăduseră ordin ca articolul să fie retipărit în ziarele locale; unii, din inerție disciplinară, alții, pentru că erau de acord cu opiniile prezentate în el. O parte nu crezuseră că este o „directivă" și refuzaseră să-l retipărească.

Am traversat atunci un moment foarte periculos – am fost la numai un pas de o nenorocire de proporții.

Am considerat de aceea necesar să organizăm o discuție serioasă cu secretarii comitetelor regionale. Leitmotivul luărilor de cuvânt la cele trei întâlniri care au avut loc în martie–aprilie cu „generalii" partidului a fost următorul: cine nu s-a lămurit să se lămurească și să se îndrepte, iar cine gândește în spiritul Ninei Andreeva, acela trebuie să plece, pentru că acest articol propovăduiește revenirea la stalinism, care este o crimă și un fenomen profund amoral.

— Iată ce vreau să vă spun, m-am adresat eu secretarilor. Sute de mii (aproape un milion) de activiști de partid au fost împușcați, trei milioane au fost trimiși în lagăre. Și asta fără să mai punem la socoteală colectivizarea, care a afectat alte câteva milioane. Dacă e să urmăm logica Ninei Andreeva, ar trebui să ne întoarcem la anul 1937. Dumneavoastră, membri ai CC, asta doriți? Trebuie să ne gândim la soarta țării. Pentru socialism? Da! Dar pentru ce socialism? Unul ca pe vremea lui Stalin nu ne trebuie.

La ordinul Biroului Politic, în *Pravda* a fost publicat un articol foarte critic despre „cazul Nina Andreeva".

Întâmplările legate de acest articol au dezvăluit ceea ce bănuiam și înainte: că fiecare dintre tovarășii cu care, laolaltă, în mod sincer și unanim, pornisem perestroika și făcusem primii pași are propriile limite. Greutățile și pericolele procesului diminuaseră entuziasmul de la început și mulți preferau să se mulțumească, în cele din urmă, cu un machiaj cosmetic al orânduirii existente.

Revoluția din mințile oamenilor

Publicarea articolului Ninei Andreeva s-a dovedit astfel mai mult decât un simplu caz în marea de

articole din presa perestroikăi. Ea a fost de fapt un gest politic cu consecințe pe termen lung. Destul de curând după aceea am aflat că fusese pus la cale cu participarea nemijlocită a lucrătorilor din aparatul lui Egor Ligaciov și cu acordul lui. De aceea articolul și fusese perceput ca o directivă venită „de sus".

Desigur că lucrurile despre care aflam că se petrec în spatele meu mă puneau în gardă. Dar am refuzat categoric sfaturile care mi s-au dat atunci de a investiga până la capăt și în toate detaliile culisele acestei acțiuni și de a-i pedepsi pe participanții la ea și pe inițiatorii ei, inclusiv pe redactorul-șef al ziarului *Sovetskaia Rossiia*, Cikin. Problema era alta. Era nevoie ca oamenii să înțeleagă temeinic politica adoptată de partid și mijloacele de a o pune în practică în mod conștient și creator. De aceea am considerat necesar să clarific, în cadrul unor discuții față în față, care erau părerile întregului eșalon superior al partidului – ale tuturor și ale fiecăruia dintre secretarii Comitetelor Centrale ale Partidelor Comuniste din republici, ai comitetelor regionale. Mă interesa opinia tovarășilor despre cum este mai bine și mai eficient să implicăm în perestroikă tot partidul și toată societatea.

O asemenea dezbatere se putea organiza numai la un forum al întregului partid, în fața întregii societăți. Acest forum avea să fie a XIX-a conferință a partidului. Îmi doream ca ea să consfințească pregătirea unei reforme substanțiale a întregului sistem politic, care, în multe privințe – și, da, trebuie spus, în privințele cele mai importante –, continua să poarte asupra sa amprenta metodelor administrative și de comandă, întipărită încă în cursul deceniilor cât la putere se aflase Stalin. Acesta, în convingerea mea nestrămutată, reprezenta și motivul orizontului limitat și al conștiinței politice stângace ale cadrelor de partid – de sus până jos –, ca și al unei

anumite structuri a conștiinței civice a celor mai largi pături ale populației. În aceasta consta problema cea mai importantă și, probabil, cea mai dificilă a perestroikăi. Discuțiile cu secretarii comitetelor de partid ne-au dat într-un final speranța că am putea avansa în această direcție. În majoritatea lor, interlocutorii mei înțelegeau necesitatea înnoirii, a schimbării sistemului – și politic, și economic, și social. Ea era reclamată cu stringență de nevoia de a rezolva problemele majore – și recente, și cronice – ale țării, care afectau înseși fundamentele vieții reale a oamenilor și a țării.

În cei trei ani care trecuseră din martie 1985, perestroika, glasnostul, democratizarea începuseră să elibereze tot mai mult conștiința societății, să lărgească orizontul și să impulsioneze faptele oamenilor care gândeau, care își făceau griji pentru soarta țării, a societății, care erau nemulțumiți de imposibilitatea, în URSS, a unei vieți normale și demne de om și de cetățean. În mințile multora prindea contur o revoluție democratică, pe care era deja imposibil s-o mai interzici sau s-o reduci la tăcere. Mărturii zilnice și tot mai multe în acest sens aduceau presa, cărțile nou apărute, spectacolele, diferite alte manifestări ale intelectualității creatoare, apariția unei sumedenii de organizații neoficiale ale tineretului, organizații de apărare a drepturilor omului, asociații ideologice și de alte tipuri ale cetățenilor.

Bineînțeles că nu toate se evidențiau printr-o activitate constructivă, deși la început au predominat în mod vizibil lozincile de sprijinire și de continuare a perestroikăi. Au apărut și organizații cu scopuri îndoielnice, evident distructive, radicale, ba chiar și organizații pur și simplu retrograde și reacționare de tipul cunoscutei Pamiat[168].

Foarte presantă a devenit problema respectării legii în activitatea noilor asociații, mai ales în

domeniul relațiilor dintre naționalități. Se vădea încă o dată necesitatea întăririi ordinii de drept democratice și a statului de drept.

Opinia publică, societatea în general se trezeau în mod evident din letargie și din apatie. Cum puteam să dăm acestor procese un caracter constructiv, creator? Ce și cum trebuia să facă în aceste condiții PCUS?

La aceste întrebări trebuia să găsim răspunsuri la cea de-a XIX-a conferință a partidului.

Dezbateri de partid în fața întregului popor: încotro și cu cine trebuie să zboare avionul perestroikăi?

Explozia de pasiuni politice din jurul manifestului Ninei Andreeva a dezvăluit atitudini principial diferite față de politica de perestroikă, față de soarta societății, atât în conducerea superioară a PCUS, cât și în rândurile activului de partid. Scepticismul în privința rezultatelor și a perspectivelor procesului de înnoire, nostalgia după stagnarea brejnevistă și chiar după vremurile staliniste aveau rădăcini adânci nu numai în interesele egoiste ale grupurilor și păturilor birocratic-nomenclaturiste, ci și în stereotipurile conștiinței publice, cristalizate în decursul acelor decenii întregi de control politic și ideologic total pe care îl exercitaseră sistemul administrativ de comandă apărut, în liniile sale directoare, încă de pe vremea lui Stalin, și monopolul de conducere al PCUS, transformat într-o structură birocratizată atotprezentă. Rezultatul fusese o îndepărtare a majorității absolute a poporului de putere, de proprietate, transformarea cetățenilor în „șuruburi" care depindeau întru totul de voința și samavolnicia funcționarilor de diferite soiuri și categorii. A da omului posibilitatea de a deveni nu „șurub", ci cetățean, stăpân pe viața sa, pe soartă, pe țară, a-i descătușa capacitățile creatoare se

putea numai prin modificarea condițiilor existenței lui sociale. În asta, în esență, și consta planul perestroikăi, acesta era obiectivul ei.

Eu presupuneam că, pentru a-l atinge, va fi nevoie, cum am mai spus, de mulți ani – două-trei decenii, dacă nu mai mult. Primele semne de derapaj ale perestroikăi trăseseră deja un semnal de alarmă: e întru totul posibil să o luăm înapoi, să ne refugiem în trecut, cu consecințe imprevizibile.

Viața ne cerea să formulăm niște *garanții urgente* – de natură social-politică, principială și statală – că reforma deja începută a societății și a acelei orânduiri care, timp de mulți ani, fusese numită, după tradiție și în ciuda tuturor deformărilor și fundăturilor sale, socialism „autentic" și apoi „dezvoltat", avea să continue. Nu, „socialismul stalinist" nu putea sub nici o formă să ne slujească drept model. Trebuia să ne depărtăm hotărât și consecvent de el, să facem imposibilă întoarcerea la infamiile acelei perioade. Ca mulți tovarăși și prieteni ai mei – „generația anilor 1960" –, eu eram convins de posibilitatea unui socialism uman și democratic.

În primăvara lui 1988, ajunși la o nouă și periculoasă răscruce, căutam soluția în încercările de prevenire a disensiunilor și a luptelor care se prevedeau în conducere, în unirea tuturor eforturilor pentru consolidarea societății, pentru atragerea păturilor largi de cetățeni în procesele de însănătoșire și înnoire a societății. Exact în acest spirit plănuiam a XIX-a conferință a partidului.

Interesul față de conferință a fost mare. Oamenii așteptau răspuns la întrebarea: ce se petrece la putere, ce au de gând să facă liderii, și, de fapt, au de gând să facă ceva, încotro vor să ducă țara? Tezele CC pentru conferință au fost publicate din timp în *Pravda*, au fost discutate în toate mijloacele de informare în masă, la fel ca și numele deputaților la conferință.

Că veni vorba, a trebuit să-i conving pe câțiva dintre conducătorii de partid moscoviți să renunțe la prejudecăți și la intoleranța vădită față de posibili deputați precum Iuri Afanasiev sau dramaturgul Aleksandr Ghelman[169].

Discuțiile au fost foarte încordate. Delegații se repezeau pur și simplu la tribună. În aplauzele tunătoare ale părții conservatoare a publicului, cunoscutul scriitor I. Bondarev a făcut o comparație între perestroikă și un avion care „a decolat, dar nu se știe unde va ateriza". Cuvântarea scriitorului G. Baklanov, opusă în spirit, a fost întâmpinată cu sarcasm și criticată fără milă. Cel care s-a pornit să critice conducerea de partid, din partea – cum părea pe atunci – a radicalilor „de stânga", a fost B. Elțîn. S-a dovedit cel mai radical oponent al „ocârmuirii", cel mai hotărât partizan al puterii autentice a poporului. A cerut tragerea la răspundere a celor care „au stat și stau câte 10–15 ani în Biroul Politic", care îl puseseră secretar general pe Cernenko cel bolnav, care aduseseră partidul și țara în situația critică în care se aflau. Ba s-a luat și de secretarul general, afirmând că, vezi Doamne, acesta ar fi rămas în afara criticii. A cerut să fie redus de câteva ori aparatul birocratic la Centru și în Moscova, unde continua să funcționeze o mafie foarte activă. Un ecou deosebit la conferință l-a avut afirmația lui Boris Elțîn despre eliminarea injustiției sociale, despre lichidarea privilegiilor, a tainurilor speciale, a spitalelor și sanatoriilor pentru nomenclaturiști. „Lucrurile trebuie să stea în felul următor", a proclamat, într-un ropot de aplauze, viitorul „țar Boris", „dacă ne lipsește ceva în societatea socialistă, lipsa aceasta trebuie să o simtă fiecare fără excepție."[170]

În încheiere, Elțîn a cerut „să fie reabilitat în timpul vieții", iar cunoscuta decizie a plenarei din octombrie a CC al PCUS să fie anulată pe motiv de lipsă de temeiuri. Cuvântarea lui a fost

receptată de către intelectualitatea radicală din Moscova, din Leningrad, din Sverdlovsk ca o afirmare a disponibilității lui de a se întoarce în politica la nivel înalt pe valul foarte agresiv al luptei împotriva partocrației, pentru dreptatea poporului.

În acest fel, conferința a confirmat consolidarea, pe de o parte, a lagărului conservator-nomenclaturist al criticilor și oponenților perestroikăi, pe de alta, a cercurilor radicale de stânga. Și totuși, după părerea mea, principala ei caracteristică a fost faptul că, în general, ea a întărit conducerea de partid, a îndreptat partidul în direcția unei cotituri serioase către o reformă democratică de substanță a sistemului politic. Hotărârile conferinței au atestat acordul general de principiu în privința continuării și intensificării perestroikăi, cu scopul de a înnoi statul și societatea prin intermediul alegerilor libere – nu de formă, ci reale – ale organelor puterii la toate nivelurile. A fost de asemenea acceptată ideea împărțirii funcțiilor între partid și soviete. În acest fel s-au pus bazele restrângerii monopolului PCUS asupra puterii în stat și ale transferului acesteia către sovietele alese liber de către cetățeni.

Desfășurarea conferinței, hotărârile ei ne-au obligat nu numai să proclamăm, ci și să punem în practică lozinca: „Toată puterea – sovietelor!”[171]. De fapt, într-adevăr, oare poporul însărcinase partidul să conducă țara? El singur preluase funcțiile de conducere și, într-un final, le monopolizase. Ca atare, în rezoluțiile conferinței se afirma: „PCUS nu va mai permite vreodată repetarea a ceea ce s-a petrecut în perioada cultului personalității și în cea a stagnării, perioade care au produs deformări profunde în societatea socialistă, i-au întârziat dezvoltarea cu câteva decenii, au provocat jertfe omenești uriașe și nenumărate pierderi morale și intelectuale”.

În spiritul conferinței și în conformitate cu deciziile ei a fost întinerit activul Biroului Politic al CC al PCUS. Au ieșit la pensie M.S. Solomențev, P.N. Demicev, V.I. Dolghih, o serie de alți tovarăși. A fost reorganizat și redus numeric aparatul de partid, colegialitatea în rândul membrilor CC a fost întărită grație creării unei comisii care acționa pe direcțiile principale ale muncii de partid. Au fost desființate Secretariatul CC al PCUS și secțiile de ramură și economică ale CC (în afara celei agrare). S-a schimbat criteriul de avansare în ierarhia de partid: au devenit primordiale abilitățile intelectuale, nu funcțiile deținute.

Conferința a recomandat termene concrete pentru adoptarea unor măsuri legislative care vizau introducerea unor inovații democratice în Constituția URSS și în sistemul electoral, pe principiul alternării candidaților, a recunoscut actualitatea problemei instaurării statului de drept, a introducerii reformelor legislativă și judecătorească. A fost subliniată necesitatea reformei economice radicale, a înnoirii tuturor mecanismelor economice, a reorganizării din temelii a relațiilor economice la sate.

Deciziile conferinței și implementarea lor au dat un nou impuls realizărilor celor mai importante ale perestroikăi, glasnostul și democratizarea vieții social-politice și de stat. Sistemul politic al țării se înnoia în mod radical. Noi pături ale populației și generații întregi care rămăseseră până atunci în afara politicii sau fuseseră înstrăinate de ea primeau șansa de a participa energic la activitatea politică și obștească a țării. A apărut posibilitatea legală de a forma asociații și partide independente de opoziție.

Intrarea în politică a unor oameni noi a schimbat în bună măsură întregul tablou și relief al vieții sociale. Apariția unor noi „șefi de șantier” ai perestroikăi, a cluburilor prietenilor perestroikăi, a

fronturilor populare care sprijineau perestroika întărea pozițiile partizanilor democratizării, ai înnoirii societății, ai opoziției față de conservatori și retrograzi. Dar tot mai vizibile deveneau de asemenea lipsa de experiență, naivitatea politică a multor nou-veniți și neofiți, care îi făceau victimele fără voie ale unor bolșevici „pe dos” – maximaliștii-radicali intoleranți, pregătiți să distrugă cu orice preț „regimul comunist” de dragul propriilor interese și câștiguri egoiste. Dar, pentru mulți, toate acestea au devenit limpezi numai cu mare întârziere...

Democratizarea reală a societății și a statului a devenit cea mai serioasă încercare pentru PCUS.

Din nefericire, în deceniile întregi de monopol, o mare parte a funcționarilor PCUS se dezvățaseră sau nu învățaseră niciodată să ducă munca politică, ideologică și organizatorică cu oamenii fără sprijinul resurselor administrative și de stat. În acest sens, e caracteristic faptul că la plenarele CC – chiar și la ultimele – răsunau întotdeauna cereri de întărire a autorității organelor de partid cu ajutorul pârghiilor administrative și legale. Situația aceasta a culminat în împrejurarea că majoritatea liderilor de partid – cel puțin o bună parte dintre ei –, de la membri CC până la o serie întreagă de conducători ai comitetelor locale, s-au dovedit părtași, într-un fel sau altul, la puciul Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență. Dar aceasta este o temă și o problemă aparte, și despre ea, mai târziu.

164 Mathias Rust (n. 1968), cetățean al RFG care, pe 28 mai 1987, a reușit să treacă nevătămat granița ruso-finlandeză și să aterizeze în Piața Roșie din Moscova, neatins de apărarea antiaeriană rusă. Rust a fost arestat și condamnat la Moscova la patru ani de închisoare, din care a executat 1 an și 3 luni. Până în ziua de azi, mulți consideră că aceasta a fost o operațiune a spionajului occidental, organizată cu știrea și aprobarea lui

Mihail Gorbaciov. Ca urmare a acestui incident, Gorbaciov i-a demis pe ministrul Apărării și pe șeful forțelor apărării antiaeriene, pe care i-a înlocuit cu politicieni care îl susțineau. (n.tr.)

165 O confirmare a acestui fapt este cartea *Altceva nu ne e dat*, Progress, Moscova, 1988. (Culegerea cuprinde articole care analizau cele mai acute probleme ale perestroikăi, scrise de A.M. Adamovici, A.E. Bovin, D.A. Granin, S.P. Zalîghin, T.I. Zaslavskaia, N.N. Moiseev, G.H. Popov, A.D. Saharov, I.D. Cernicenko, A.V. Iablokova și alții.) (n.a.)

166 Nikolai Buharin (1888–1938), Aleksei Rîkov (1881–1938) și Mihail Tomski (1880–1936), importanți activiști de partid sovietici. În anii 1928–1929 s-au manifestat împotriva Noii Politici Economice și a ritmului forțat al industrializării și colectivizării agriculturii. În noiembrie 1928 această poziție a fost decretată drept „tendințe de dreapta", după care Rîkov și Tomski și-au pierdut practic influența politică. Buharin și Rîkov au fost condamnați și împușcați în 1938 în așa-numitul „al Treilea Proces de la Moscova", pentru „conspirație antisovietică", iar Tomski s-a sinucis în 1936, când a aflat că împotriva lui au fost aduse acuzații de „activitate antirevoluționară". Toți trei au fost reabilitați în 1988. (n.tr.)

167 E vorba de Viktor Aleksandrovici Soifer, directorul Institutului pentru Sisteme de Prelucrare a Imaginilor al Academiei Ruse de Științe din 1993. (n.a.) Aici este o scăpare a autorului (vezi însă indicele de nume de la finalul cărții). Este vorba despre Valeri Nikolaevici Soifer (n. 1936), genetician de profesie, care a avut mult de suferit în timpul comuniștilor, a rămas timp de zece ani fără loc de muncă și, în ciuda susținerii lui Gorbaciov (la care scrisorile lui Soifer ajungeau foarte greu sau deloc) și împotriva deciziei acestuia, în martie 1983 (cu 10 zile înainte ca discuția prezentată de Gorbaciov să aibă loc) a fost lipsit de cetățenia sovietică și silit să plece din țară în SUA. În ianuarie și februarie fuseseră publicate în cea mai populară revistă a vremii, *Ogoniok*, două părți ale articolului său despre distrugerea geneticii în URSS pe vremea lui Stalin. Acestea au stârnit mânia multor KGB-iști și chiar a unor membri ai conducerii politice a țării (după spusele lui Soifer însuși, a lui Ligaciov în mod special). Despre aceste scrieri este probabil vorba în text. Fără întârziere au apărut reacții scrise în presă, critice la adresa lui Soifer, multe

probabil comandate de sus. Soifer este în prezent membru al mai multor academii de științe din lume și din 1990 este profesor (și apoi profesor emerit) și șef al laboratorului de genetică moleculară al Universității George Mason din statul american Virginia. (n.tr.)

168 Organizație naționalistă și antisemită rusă. În primii ani ai existenței sale, l-a glorificat pe Stalin. (n.tr.)

169 I. Afanasiev (n. 1934), istoric rus; A. Ghelman (n. 1933), popular dramaturg rus; amândoi au intrat în politică în perioada perestroikăi și au renunțat la ea după câțiva ani. (n.tr.)

170 Cine și-ar fi putut imagina atunci că, în Rusia lui Elțîn, numărul funcționarilor va fi în realitate de 1,5–2 ori mai mare decât numărul lor în Uniunea Sovietică? Și că, după numai trei-patru ani, însuși Boris Nikolaevici se va cufunda până peste cap în onoruri și privilegii împărătești? (n.a.)

171 Lozincă adoptată de bolșevici înaintea și în timpul Revoluției Socialiste din Octombrie. Sovietele nu au fost creații ale bolșevicilor, ci organe ale puterii proletariatului apărute inițial pentru a conduce grevele din anii 1905–1907 în diferite orașe din Rusia. Susținătorii ideii „Toată puterea – sovietelor!” au fost inițial menșevicii (în particular, Trotki, unul dintre conducătorii în fapt ai celui mai important soviet din Imperiul țarist, Sovietul din Petrograd, care, în perioada Guvernului Provizoriu, rivaliza cu acesta la conducerea țării). Lenin a adoptat-o în 1917, în *Tezele din aprilie*, întrucât, la vremea respectivă, sovietele erau deja în bună măsură conduse de bolșevici. (n.tr.)

CAPITOLUL 15

Carta noii gândiri la tribuna ONU

În ciuda tuturor dificultăților și a problemelor uriașe cu care se confrunta în interiorul țării, perestroika începea să găsească înțelegere și să stârnească o tot mai mare încredere dincolo de granițe.

În februarie 1988 am făcut Declarația despre intenția URSS de a-și retrage forțele din Afghanistan în decurs de 10 luni, începând cu 15 mai a acelui an. La scurt timp după, această intenție a fost consfințită de acordul oficial dintre Afghanistan, URSS și Pakistan, încheiat la conferința internațională de la Geneva.

La sfârșitul lui mai a avut loc vizita oficială în Uniunea Sovietică a președintelui SUA Ronald Reagan, despre care am povestit deja, iar în octombrie, vizita cancelarului german Kohl. Ea a deschis un capitol nou în relațiile dintre țările noastre.

Susținere publică a perestroikăi am primit și în cadrul vizitei făcute nouă de către președintele Franței, F. Mitterand. De altfel, Adunarea Generală UNESCO de la Paris a sărbătorit cu mult fast cei 1 000 de ani de creștinism în Rusia ca pe un eveniment major în istoria și cultura europeană și

mondială. În presa din toată lumea au fost salutate însemnatele schimbări pozitive din relațiile dintre statul sovietic și Biserică. După ce și noi, în Uniunea Sovietică, am celebrat această aniversare, care a devenit un adevărat eveniment social-politic, în toată țara au început să se deschidă eparhii noi, să se restaureze biserici. Reprezentanți ai tuturor confesiunilor au luat parte la elaborarea Legii naționale a libertății conștiinței și a organizațiilor religioase. Biserica a devenit o instituție socială cu drepturi depline, care participa la educația spirituală și morală a cetățenilor, care se îndeletnicea cu activități caritabile și de promovare a păcii.

În a doua jumătate a lui noiembrie am făcut a doua vizită în India. Îl consideram deja pe Rajiv Gandhi un prieten, un partener politic de nădejde. Aveam în spate Declarația de la Delhi, pe care ambele țări se străduiau în mod activ să o pună în practică. În negocierile din decembrie am discutat chestiunea extrem de importantă a relațiilor cu China. Și eu, și Rajiv porneam de la ideea că venise vremea să îmbunătățim în mod activ relațiile cu Republica Populară Chineză, să facem tot ce ne stătea în puteri pentru ca această țară să nu aibă nici un motiv de a se teme de apropierea dintre URSS și India, apropiere care urma în mod hotărât o linie ascendentă.

În acest context, prietenii noștri indieni au fost de acord cu aprecierile și propunerile pe care le făcuserăm în septembrie la Krasnoiarsk, unde eu vorbisem despre urgența și utilitatea pe termen lung a eforturilor de destindere internațională, de neutralizare a confruntărilor – inclusiv a celor nucleare – pe mare, pe uscat și în aer, de înghețare și reducere a armamentului și bazelor militare. Am propus să dezbatem problema creării unui mecanism de negocieri pe problemele securității în regiunea Asia-Pacific, pe care, eventual, să le începem cu discuții între URSS, Republica

Populară Chineză și SUA, ca membri permanenți ai Consiliului de Securitate al ONU.

La începutul lui decembrie m-am întâlnit la Moscova cu ministrul de Externe al RPC, Qian Qichen. Am dezbătut un cerc larg de probleme internaționale, posibilitățile lor de rezolvare și – subiect extrem de actual la vremea respectivă – chestiunea de principiu a întâlnirii reprezentanților celor două țări la cel mai înalt nivel. Și Moscova, și Beijingul au acordat acestei întâlniri o importanță fundamentală pentru normalizarea relațiilor dintre cele două mari puteri mondiale și cele două popoare.

Vreau să povestesc separat despre întâlnirea la Moscova cu președintele Internaționalei Socialiste, Willy Brandt. Brandt fusese neliniștit de toată agitația provocată la noi de articolul antiperestroikă al Ninei Andreeva și voia să se convingă personal că reformele își urmează cursul, că nu avem de gând să renunțăm la ele, atât în interiorul țării, cât și în politica externă. Liderul social-democrației mondiale a promis să obțină „o perestroikă" în atitudinea Internaționalei Socialiste față de Uniunea Sovietică și a observat că, în ciuda păstrării unor diferențe ideologice, distanța dintre cele două începe să se micșoreze. După spusele lui, noul program al Internaționalei Socialiste avea să se deosebească radical de cel anterior, din 1952, impregnat de spiritul Războiului Rece, de anticomunism și antisovietism[172].

Discuțiile cu Brandt, negocierile cu Reagan, cu Kohl, cu Gandhi, cu Mitterand și cu alți lideri politici ai Europei, Americii și Asiei ne-au oferit argumente convingătoare în sprijinul promovării mai active și mai largi a principiilor noii gândiri în toate aspectele politicii noastre externe. Ea se dovedea tot mai adecvată cerințelor lumii moderne și în primul rând ale propriei noastre țări. De aceea toate scornelile și invectivele care răsună chiar și astăzi la adresa susținătorilor perestroikăi, cum că

aceștia vor nici mai mult, nici mai puțin decât să facă cine știe cui pe plac, să se dea bine pe lângă cineva, sunt absolut găunoase. Lucrurile stau complet altfel. Lumea contemporană este un complex de interdependențe și interrelații calitativ noi, de dimensiuni tot mai largi, la scară planetară. Noile ritmuri și perspective, dar și noile riscuri și contradicții ale evoluției în această lume integrată dau naștere unor probleme globale care se resimt aproape în toate țările și care nu pot fi rezolvate nici chiar de către cele mai mari dintre ele de unele singure. Realitatea cere instituții și norme adecvate, și pentru aceasta este necesară o nouă ordine internațională, către care să avansăm în mod constant.

Din acest motiv, deciziile celei de-a XIX-a conferințe de partid, care a aprobat eforturile conducerii URSS de a susține o nouă gândire politică, de a juca un rol activ în promovarea păcii în lume, au fost extrem de importante.

Eu personal văd o oarecare justificare a poziției potrivnice acestei noi gândiri, poziție adoptată de unii reprezentanți ai țării noastre, în faptul că până și strategi politici experimentați ai SUA au ajuns, și mulți ajung și până la ora actuală, la înțelegerea necesității unei noi gândiri politice numai după o succesiune de înfrângeri și eșecuri catastrofale. Motivul acestei miopii este ideologizarea politicii și a relațiilor internaționale.

Bizuindu-ne pe izbânzile perestroikăi – iar în 1988, în ciuda tuturor dificultăților și problemelor noastre, ele deveneau evidente, în primul rând în privința democratizării vieții social-politice –, am decis să prezentăm comunității internaționale, pe larg și însoțită de măsuri practice, concepția unei ordini mondiale care, prin caracterul ei constructiv și de perspectivă, să fie demnă de atenția Adunării Generale a ONU, ce urma să aibă loc în decembrie 1988 la New York. Ne-am pregătit pentru această acțiune, probabil, ca niciodată, substanțial și în

toate direcțiile – și conceptual, și practic, în plan politic și militar.

În noiembrie, în Biroul Politic a fost analizată problema funcționării complexului militar-industrial în condițiile lumii actuale. Eu am povestit despre întâlnirea pe care o avusesem cu tineretul și la care comsomoliștii mă întrebaseră: „De ce ne trebuie o armată atât de mare, atât de multe tancuri?" A XIX-a conferință de partid ne dăduse câteva directive principale: avem nevoie în primul rând de calitate, nu de cantitate. Venise momentul să luăm decizii majore în această privință. Pe cap de locuitor noi cheltuiam de 2,5 ori mai mult decât SUA. Dacă dădeam acest lucru publicității, toată gândirea noastră nouă se ducea naibii. Dar nici măcar asta nu era cel mai important lucru. Pur și simplu n-am fi putut rezolva problemele perestroikăi dacă în armată totul rămânea neschimbat. Sosise momentul să abordăm chestiunea reducerii prezenței noastre militare în țările socialiste. Și ea trebuia discutată cu prietenii noștri.

Principalul reazem al politicii noastre externe erau perestroika internă și înțelegerea schimbărilor pe care le aducea noua gândire. A crede că Gorbaciov a mers la ONU pentru că țara era la strâmtoare este pur și simplu o dovadă de gândire primitivă. Perestroika deschidea calea spre înnoirea țării, răspundea în general cerințelor stringente ale trecerii la o perioadă nouă, de pace, gândită în perspectivă.

De dezbaterea întregii problematici a reducerilor militare a fost responsabil mareșalul S.F. Ahromeev. Pe lângă propunerile principale de reducere a personalului forțelor armate și a armamentului, au fost abordate și un șir de măsuri umanitare care urmau a fi luate, în speță eliberarea tuturor „deținuților politici" și a celor trimiși în mod nejustificat la tratament forțat (victimele „psihoterapiei de pedeapsă" care se practicase în

anii de dinaintea perestroikăi). Au fost eliminate limitările nejustificate, în parte samavolnice, referitoare la ieșirea cetățenilor din țară. Și-a continuat activitatea Comisia pentru reabilitarea celor condamnați pe nedrept, în special din motive politice. Pe parcursul cercetărilor ei, în diferite regiuni ale țării au fost descoperite gropi comune, ținute secrete, în care fuseseră înmormântate sute și mii de victime anonime.

Pe scurt, procesul de înnoire, de însănătoșire, de democratizare și de umanizare a tuturor laturilor vieții noastre de stat și obștești continua în mod activ și multilateral.

Țelul cuvântării mele la Adunarea Generală a ONU a fost să aducem în atenția comunității internaționale înțelegerea noastră nouă, modernă, a problemelor politicii mondiale la hotarul dintre secolul XX și XXI și o serie de rezolvări constructive ale acestora. Am pregătit și am prezentat atunci o concepție politică unitară, antipropagandistică, a trecerii de la confruntare la colaborare în lumea integrată de azi, cu toate posibilitățile și primejdiile ei. Discursul a fost gândit ca un manifest al nostru, o cartă a păcii, și, în subtext, ca o alternativă la cuvântarea cu caracter confruntațional a lui Churchill care marcase începutul Războiului Rece.

Am afirmat atunci – întărindu-mi spusele cu măsuri concrete, reale, care puteau fi luate atât înăuntrul țării, cât și în afara granițelor ei – că în lumea contemporană confruntările sunt fără perspectivă și extrem de periculoase, că diferențele și contradicțiile ideologice nu trebuie să se reflecte asupra relațiilor dintre state, că există posibilități și perspective de rezolvare constructivă a problemelor bilaterale și mondiale dacă susținem ideea colaborării cu drepturi egale. Într-un cuvânt, a fost o invitație argumentată și amănunțită, adresată lumii întregi, de a se angaja într-o

schimbare constructivă radicală de importanță istorică, de a începe în mod civilizat secolul XXI.

Recitindu-mi astăzi această cuvântare veche de mai bine de 20 de ani, îi constat, fără falsă modestie, caracterul încă foarte actual. Oare și-au pierdut actualitatea și utilitatea principii și considerații de felul celor prezentate pe 7 decembrie 1988? Iată câteva dintre ele:

— Un element extrem de important, o garanție a securității internaționale în lumea de astăzi este respectarea dreptului internațional în relațiile de colaborare dintre state. Toate țările, și cu atât mai mult cele mai puternice, trebuie să practice autolimitarea și excluderea completă a folosirii forței în afara propriilor granițe. Idealul contemporaneității trebuie să devină o lume fără violență. Forța și amenințarea cu forța nu mai pot și nu mai trebuie să fie un instrument al politicii externe.

Creșterea puterii militare nu oferă nici unui stat, oricât de puternic, garanția atotputerniciei. (Înțelegerea acestui fapt vine azi cu mare întârziere.)

— Economia mondială devine un singur organism, în afara căruia nu se poate dezvolta normal nici un singur stat, chiar aflat la cel mai înalt nivel economic.

— Din acest motiv este imperios necesară elaborarea unui mecanism principial nou de funcționare a economiei mondiale. (Observație foarte pertinentă, dacă ne gândim la criza financiară și economică mondială din 2008–2009.)

— Principiul libertății oricărei țări de a-și alege propria orânduire socială și propriul mod de viață este o condiție cu caracter de lege a existenței unei lumi unitare în diversitatea ei.

— Metoda cea mai bună pe care o poate adopta lumea contemporană pentru a evita experiența unor confruntări dificile este dezideologizarea relațiilor dintre state. Fiecare

poate demonstra avantajele propriei orânduiri sociale, ale propriului stil de viață și ale propriei ideologii prin cuvinte, prin propagandă, prin acte concrete, dar nu prin forță.

— Realitățile specifice ale lumii contemporane fac necesare dinamizarea și internaționalizarea dialogului politic, ale proceselor de negocieri, ale democratizării relațiilor internaționale.

— Organizația Națiunilor Unite este singura capabilă să combine într-un singur flux interesele diferitelor state și eforturile lor de politică externă – bilaterale, regionale și mondiale.

— Pledăm pentru demilitarizarea relațiilor internaționale pentru că vrem ca metodele politico-legale să predomine în rezolvarea oricăror posibile probleme. Idealul nostru este o comunitate internațională a statelor de drept, care își subordonează legii inclusiv activitatea de politică externă.

— Afirmarea diversității lumii descalifică orice încercare de a privi de sus la cei din jur și de a-i învăța „propria" democrație. (Parcă ar fi fost scris ieri sau chiar azi.)

— Caracterul necontrolat și impulsiv al oricăror acțiuni întreprinse de statele lumii nu prevestește decât un viitor impas. Comunitatea internațională trebuie să învețe să-și modeleze și să-și orienteze acțiunile în așa fel încât să păstreze civilizația, să o facă sigură pentru toți oamenii și mai prielnică unei vieți normale.

În partea finală a discursului, am prezentat Adunării Generale a ONU măsurile concrete luate de URSS pentru reducerea efectivului militar și a armamentului propriu, am anunțat retragerea trupelor sovietice dintr-o serie de țări est-europene membre ale Pactului de la Varșovia – RDG, Ungaria, Cehoslovacia – și am vorbit despre reformele democratice și despre înlesnirea

călătoriilor peste hotare ale cetățenilor sovietici pe care le-am menționat mai sus. Am făcut senzație.

Înalții demnitari din auditoriu, care umpluseră sala de ședințe a Adunării Generale a ONU, mi-au ascultat cu mare atenție cuvântarea și au întâmpinat-o la final cu ovații prelungite. În articolul de fond al ziarului *New York Times* se scria apoi: „E foarte posibil ca, de pe vremea când Woodrow Wilson și-a proclamat cele 14 puncte în 1918 sau când Franklin Roosevelt și Winston Churchill și-au expus, în 1941, Carta lor Atlantică, nici un om de stat din lume să nu mai fi dovedit o viziune asupra păcii asemănătoare cu cea pe care a prezentat-o la ONU Mihail Gorbaciov". Reacții pozitive au avut și multe alte publicații din presa internațională.

Astăzi aș vrea totuși să menționez în mod special o reacție – sunt convins – foarte importantă pentru toată lumea, care, e drept, a venit la mai bine de 20 de ani după discursul meu la ONU. Am în vedere cuvântarea din mai 2010 a președintelui american Barack Obama despre necesitatea schimbării strategiei SUA în domeniul securității naționale. Liderul american a afirmat că SUA nu pot acționa singure și că se vor concentra asupra creării unei noi ordini mondiale bazate pe obligații diplomatice. Ruptura de comunitatea internațională, constata președintele american, nu a adus nimic bun, de aceea acum SUA trebuie să-și întărească aliațele existente și să-și caute noi parteneri. Mi se pare că în acest plan se va încadra și „relansarea" relațiilor americano-ruse.

Parafrazându-l pe Galilei, care, în fața tribunalului Inchiziției, a rostit faimoasele cuvinte: „Și totuși se mișcă!", aș putea și eu să spun, cu referire la noua gândire: „Și totuși avansează!"

Are cuvântul istoricul și sociologul Aleksei Levinson:

„Gorbaciov și al Treilea Război Mondial”[173]

„În Rusia oamenii nu mai țin minte dacă am câștigat sau nu Primul Război Mondial și știu sigur că am învins în al Doilea. O vreme au avut sentimentul amar că pe al Treilea l-am pierdut. De la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial și până la sfârșitul anilor 1980, adică pe parcursul unei întregi generații, oamenii sovietici au trăit nu neapărat în așteptarea, ci cu conștiința inevitabilității unui nou război.

... Destrămarea blocului sovietic este, desigur, unul dintre evenimentele epocale ale secolului XX. Societățile țărilor est-europene, eliberate de tutela procustiană a sovieticilor, s-au năpustit «să ajungă din urmă Europa». Fără îndoială, asta a schimbat întreaga construcție politică mondială. Împărțirea lumii în două, în Est și Vest, și-a pierdut sensul. Ba chiar, o vreme, lumea a început să fie considerată de către unii un organism unic, pentru că URSS-ul înnoit avea de gând, s-ar fi zis, să se întoarcă în casa europeană, în familia popoarelor europene.

... Opinia publică din afara granițelor țării îi este recunoscătoare lui Gorbaciov pentru că a demontat în mod pașnic imperiul stalinist, căci acesta este considerat meritul său. Avem însă toate motivele să credem că, în 1985, atunci când a primit puterea supremă în acest imperiu, ideile lui Gorbaciov, chiar și dacă ar fi existat în forma aceasta liberal-comunistă, erau legate mai degrabă de întărirea, și nici pe departe de ruinarea sistemului politic de atunci. În acest sens el poate spune că nu a reușit să împlinească ceea ce visa să facă și că ceea ce a realizat de fapt nu era ceva pe care să și-l fi dorit.

... Opinia publică mondială... îi este recunoscătoare lui Gorbaciov. În interiorul țării pe care a condus-o însă, i se pune în cârcă «distrugerea sistemului» – și nu ca un merit. După o scurtă perioadă de mare popularitate, Gorbaciov

a căzut în dizgrația propriului popor, și de atunci situația s-a schimbat prea puțin. Pe o listă a personalităților pe care rușii îi privesc cu simpatie (în jur de 30 de politicieni în care «au încredere»), el este astăzi pe al treilea loc de la coadă.

Numai cunoscând aceste lucruri se poate aprecia cu obiectivitate unul dintre rezultatele sondajului de opinie organizat de Centrul Levada la începutul lui iulie anul acesta. Cetățenii Rusiei au fost întrebați ce cred azi despre rezultatele «schimbării cursului politicii externe a țării la sfârșitul anilor 1980» – așa este numită aici cu precizie strategia care în Rusia a fost considerată și «trădare», și «înșelăciune», și «cedare», și «înfrângere». Răspunsul logic în acest context «Am pierdut în confruntarea cu Vestul» a fost ales de 27% dintre locuitorii Rusiei.

... Ce păreri predomină în gândirea națională despre cotitura istorică reușită de Gorbaciov? Majoritatea respondenților, adică 43%, au ales afirmația: „Am câștigat, prin însuși faptul că înfruntarea s-a încheiat, nu mai puțin decât alții”... Dintre liderii politici din eșalonul inferior care au fost chestionați... așa cred 57%. În acestă formă indirectă, țara și-a exprimat recunoștința față de Gorbaciov.

Înseamnă că al Treilea Război Mondial totuși nu l-am pierdut. Dar jumătate dintre cetățenii Rusiei consideră că amenințarea externă la adresa țării lor există în continuare. Numai că, acum, printre principalele surse de amenințare nu se mai află doar «Occidentul» – 32%, ci și «țările islamice» – 29%. (De «țările fostei URSS» se tem 16%, de China – 13%.) Liderii politici chestionați se tem în proporție de mai bine de 50% de Orientul islamic, care se dovedește astfel a fi cea mai puternică amenințare. Iar de Vest se tem deja foarte puțini dintre ei, sub 10%. Ba chiar își exprimă dezacordul cu politica promovată de conducerea superioară a țării, care supraapreciază, din punctul

lor de vedere, pericolul venit din Vest, și îl subapreciază pe cel din Orient. Iată «noua gândire» a prezentului.”

Reforma sistemului politic

Discuțiile de la a XIX-a conferință a partidului, care s-au desfășurat în fața întregii țări, hotărârile adoptate acolo au avut o importanță principială pentru perestroikă. Ele au orientat forțele sănătoase ale societății înspre sprijinirea și continuarea proceselor inițiate. Reformele politice susținute îmbogățiseră în mod considerabil experiența perestroikăi și o înarmaseră conceptual. Linia politică adoptată ne dădea posibilitatea de a-i lărgi orizonturile și perspectivele. Era vorba, în esență, de asigurarea unei tranziții pașnice, fără violență, de la un sistem politic care își trăise traiul, bazat pe monopolul impus al partidului, la un alt sistem, în care puterea reală să aparțină poporului, sovietelor, căci acestora și trebuia să le aparțină conform Constituției.

A trebuit să spun, și pot să repet și acum, că sarcina aceasta era foarte complicată, în anumite privințe dureroasă, dar absolut necesară. Ea avea nevoie de înțelegerea și susținerea oamenilor. Era un proces dificil, foarte complex și care nu le-a mers tuturor la inimă. Ca secretar general al CC al PCUS, eu m-am condus întotdeauna în activitatea de partid – cât am putut de mult, lucru pe care aș vrea să-l subliniez în mod special – după principiile democratice: toate deciziile trebuiau dezbătute liber, colegial, la ședințele Biroului Politic, în plenare și la congresele partidului. Și o spun pe șleau: o asemenea abordare nu găsea nici pe departe întotdeauna înțelegere la colegii mei, obișnuiți cu deciziile autoritare, rapide, care impuneau voința secretarului general.

Prima încercare serioasă pentru partid după cea de-a XIX-a conferință au devenit alegerile

delegaților la Congresul Deputaților Poporului din martie 1989.

Activismul alegătorilor și concurența candidaților (15–17 oameni pe un loc de deputat) au fost impresionante. La campania electorală au participat mii de asociații și organizații neoficiale. Rezultatele alegerilor au fost primite cu reacții contradictorii și în multe privințe s-au dovedit imprevizibile, așa cum se și întâmplă deseori în cazul unor alegeri libere.

Pentru nomenclatura PCUS a fost un șoc faptul că o serie de lideri importanți de partid, care dispuneau de toate resursele administrative și propagandistice, au suferit înfrângeri și eșecuri. La Moscova și mai ales la Leningrad a fost practic îndepărtată de la putere toată conducerea orășenească și regională de partid. Pierderi mari la alegeri au suferit și activiștii PCUS din multe centre industriale și științifice din regiunea Volgăi, din Ural, din Siberia și din Orientul Îndepărtat, din sudul și estul Ucrainei, din țările baltice, din Armenia și Georgia. Pe de altă parte, deputați au devenit nu numai remarcabili oameni de cultură, de știință și de artă, ci și mulți oameni noi, necunoscuți până atunci publicului larg, care adoptaseră poziții civice active. 84% dintre deputați erau membri ai PCUS și, ca atare, în urma alegerilor, nomenclatura partinică s-a văzut înlocuită în bună măsură în organele superioare ale puterii de membri obișnuiți ai partidului. Mulți conducători ai organelor locale și republicane ale PCUS au primit rezultatele alegerilor cu mare amărăciune, s-au lăsat copleșiți de o stare de spirit dacă nu de panică, cel puțin de înfrângere și au tras concluzii pripite despre eșecul perestroikăi.

Am simțit din plin acest lucru la primele ședințe ale Biroului Politic de după alegeri. Eu însă credeam încă de pe vremea aceea și am rămas convins de acest lucru: perestroika și poporul au repurtat atunci o victorie răsunătoare. Au dovedit

sieși și lumii întregi că la noi alegerile libere în toată țara nu sunt doar posibile, ci au devenit o realitate. Organele supreme ale puterii de stat s-au format în mod democratic, legitim. Au fost puse bazele unui parlamentarism autentic, nu de butaforie. Și asta în condiții dificile – într-o perioadă în care resimțeam încă urmările Cernobîlului, ale cutremurului din Armenia[174], ale războiului din Afghanistan, ale căderii prețurilor la petrol, ale conflictelor interetnice și ale unei serii întregi de alte calamități naturale sau provocate de oameni.

Pentru mine a devenit mai evident un lucru: dacă vrea să aibă influență asupra proceselor în desfășurare, să le dirijeze, partidul trebuie să tragă anumite concluzii din rezultatele surprinzătoare ale alegerilor, din realitatea apariției unor noi organe – democratice – ale puterii și a unor grupări politice noi, inclusiv de opoziție. Refuzând monopolul puterii, partidul trebuia să se schimbe, să încerce să devină avangarda morală a societății. Să se orienteze în pluralismul tot mai accentuat al părerilor și intereselor sociale. Să învețe să coaguleze forțele cele mai bune și mai active ale societății, și dintre cele existente deja în partid, și dintre cele apartinice. Să-i asculte și să-i audă pe oameni, să-i convingă și prin vorbe, și prin fapte. Să coopereze cu asociațiile obștești și cu organizațiile politice.

Politica devenea un domeniu public, deschis înțelegerii și participării cetățenilor, a asociațiilor cetățenești și a partidelor politice. Ea înceta să fie apanajul unui cerc restrâns și al clanurilor de la vârf, domeniul luptelor de culise, inaccesibil oamenilor „simpli”, cărora le era rezervat numai rolul de „șuruburi” sau un loc anonim în corul „de acord!”. Faptul acesta a fost o transformare social-politică enormă, un prim pas pe drumul către atingerea unui nivel nou de civilizație în existența țării și a poporului.

Și totuși, cu trecerea timpului, o parte importantă și influentă a birocrației de partid de la nivel mediu și superior recepta perestroika tot mai negativ și chiar cu dușmănie. Împotrivirea nomenclaturii comuniste față de schimbări devenea tot mai virulentă.

În vara lui 1990 am luat cunoștință de starea de lucruri din organizațiile de partid și din colectivele fabricilor din Leningrad. Îmi amintesc până în ziua de azi cum, la plenara comitetului regional, muncitorii puneau unul după altul întrebarea: „Ce se întâmplă cu organizația noastră de partid? Pasiunile fierb, iar în comitetele de partid e liniște, letargie". Activiștii abandonaseră munca cu oamenii, le lipsea inițiativa de a rezolva problemele cele mai presante. Cereau, dimpotrivă: „Apărați-ne de mijloacele de informare, de nemulțumirile maselor!". Multe organe locale ale puterii păreau paralizate. În republicile și în regiunile unde existau numeroase terenuri libere, conducerea locală refuza cu încăpățânare închirierea lor. Fermele private nou înființate stârneau nemulțumiri, uneori erau incendiate. Muncitorii erau gata să-i sugrume pe cooperatori. Iar în timpul acesta nomenclatura de partid stătea și-și freca mâinile cu răutate: „Noi nu mai avem nici o putere, suntem alungați de la conducere – asta vă e perestroika!" Părea că voiau să ne strângă cu ușa, ca să ne ieșim din fire și să apelăm la argumentul bâtei...

Frânarea perestroikăi, împotrivirea față de ea în teritoriu nu au fost fenomene spontane. Ele au fost susținute și hrănite în mod activ de către o importantă parte a nomenclaturii de partid, de către Grupul Interregional de Deputați[175] și „Rusia Democratică". Emisarii lui Elțîn au folosit cu cinism în scopuri politice proprii cererile îndreptățite ale minerilor referitoare la îmbunătățirea condițiilor de muncă. Sub lozinca demisiei guvernului unional și a președintelui

URSS, s-a instigat la grevă în toată țara[176]. În aceste greve au fost antrenați și metalurgiștii, și lucrătorii din transporturi. Au fost închise căi ferate, ca și alte magistrale de transport, au fost blocate porturi maritime. Trenuri și vase încărcate cu produse alimentare, cu mărfuri de larg consum, cu alte produse extrem de necesare populației și economiei naționale au fost silite să stea degeaba.

Pentru a-și atinge scopurile politice, radicalii au provocat economiei naționale, aflată și așa în criză, pierderi ireparabile. Este caracteristic în acest sens faptul că decizia guvernului lui N. Rîjkov, care reușise să ajungă la un acord de compromis cu minerii, a fost supusă unei critici răuvoitoare de către B. Elțîn pe motiv că Rîjkov, vezi Doamne, s-ar fi mărginit la jumătăți de măsură în loc să rupă hotărât și dintr-odată cu practicile sistemului administrativ de comandă.

În țară existau deja mii de asociații ale cetățenilor, de cele mai variate orientări politice, și principala linie de demarcație între ele era cea dintre adeziunea la perestroikă și împotrivirea față de ea.

În aceste condiții, în partid și în Sovietul Suprem a fost înaintată propunerea de a introduce în sistemul politic instituția președinției. La început eu am considerat că președinția nu se potrivea întru totul cu sistemul sovietelor și de aceea am respins ideea. Dar intensificarea tensiunilor politico-sociale, apariția în fapt a multipartidismului cereau întărirea neîntârziată a puterii statului și în primul rând a celei executive, deci instituirea puterii unui eventual președinte. Decizia finală a fost luată în martie 1990 de către al Treilea Congres Extraordinar al Deputaților Poporului. Tot atunci a fost eliminat din Constituția URSS articolul 6, care practic acorda PCUS monopolul puterii. În acest fel, posibilitatea multipartidismului a fost legalizată prin Constituție, lucru care a reprezentat un mare pas

înainte, un avans teoretic remarcabil în reforma politică. Este caracteristic faptul că împotriva introducerii instituției președinției, ca și împotriva alegerii mele în această funcție, s-a pronunțat același bloc al radicalilor de stânga și de dreapta.

Din nefericire, instituția prezidențială a URSS a fost imediat slăbită de înființarea posturilor de președinte în republici. Această mișcare nu intrase în planurile mele și, așa cum au arătat evenimentele ulterioare, ea a fost folosită de oponenții Uniunii pentru slăbirea și demontarea întregului sistem al statalității URSS. Alegerea președintelui Uniunii la congres, iar nu prin vot universal, a fost dictată de situația politică și social-economică acută, care nu ne lăsa răgaz pentru pregătirea și organizarea unei campanii electorale. Doar nu degeaba al Treilea Congres a fost convocat ca eveniment extraordinar. Majoritatea absolută a deputaților s-a pronunțat exact pentru alegerea președintelui de către Congres.

Slăbiciunea instituției prezidențiale unionale s-a datorat și faptului că funcțiile Consiliului de Miniștri al Uniunii au fost păstrate fără modificări. Nu am mai avut timp să creăm o putere judecătorească puternică și, în general, un sistem eficient de apărare a legii. Toate acestea cereau foarte multă muncă pe mai multe planuri, în decurs de cel puțin câțiva ani.

În condițiile adâncirii contradicțiilor politice în țară – contradicții care se intensificau pe fondul frânării reformei economice radicale –, mi s-a părut că puteam scoate partidul din criză prin pregătirea și organizarea celui de al XXVIII-lea Congres pe o platformă politică nouă calitativ, necesară întrucât sistemul politic se schimbase deja într-o anumită măsură, apăruseră premisele unei alte societăți – pluraliste și multipartinice –, iar țara începea deja să se perceapă altfel pe sine,

să-și perceapă altfel vecinii și, de fapt, întreaga lume.

Eu consideram că, într-o asemenea societate, partidul poate prinde puteri noi dacă se orientează spre valorile socialismului democratic și uman. Și, pe această bază, dacă apelează din nou la înțelegerea și colaborarea cu toate forțele obștești sănătoase, cu tineretul, cu intelectualitatea umanistă și tehnico-științifică, pe care îi speriau și îi îndepărtau atitudinile învechite față de oameni practicate de activiști, și dacă se străduiește să dezvolte această colaborare.

Dar, în mod evident, membrii de partid cei mai agresivi și mai pricepuți la intrigi, atât la Centru, cât și în teritoriu, nu erau încântați de o asemenea perspectivă. Ei vedeau rezolvarea problemelor într-un cu totul alt mod. Formal, erau de acord cu platforma celui de al XXVIII-lea Congres, dar în secret, și apoi tot mai deschis, plănuiau subminarea și îndepărtarea reformatorilor din Biroul Politic și din CC al PCUS, pentru a-și elibera în acest fel calea către etapa în care aveau să instituie măsuri excepționale de instaurare a „ordinii".

Parada suveranităților și războiul legilor

Până în 1990, pe măsură ce reforma politică avansa la nivelul organelor puterii republicane și regionale, conflictul dintre susținătorii perestroikăi și adversarii ei a devenit tot mai acut. Dacă la nivelul cel mai de sus – unional – am reușit practic în decurs de un an să proiectăm, să construim și, pentru prima dată în istoria țării, să punem în funcțiune mecanismul unui parlamentarism real, în etapa următoare – la nivelul republicilor –, reforma politică necesita la fel de multă atenție și tot atâtea eforturi.

În acest context, cred că activitatea Congresului Deputaților Poporului și a Consiliului Suprem al Sovietelor, cu toate plusurile și, desigur,

minusurile sale, are o importanță istorică – care rămâne actuală până în ziua de azi. Cu atât mai mult cu cât, de pildă, pasivitatea, fâstâceala Congresului Național al Deputaților în august 1991, înaintea complotului organizat de Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență, a devenit, probabil, unul dintre factorii cu cele mai dramatice consecințe pentru țară.

Și totuși, primele Congrese Naționale și noul Soviet Suprem au demonstrat că o activitate pozitivă a puterii reprezentative și legislative a Uniunii, cu participarea oamenilor de diferite orientări politice, era posibilă. Îi am în vedere, în particular și în mod special, pe deputații Grupului Interregional. Grupul reprezenta o facțiune politică aparte, care la început a jucat rolul unei opoziții extrem de dure, dar totuși constructive, și care se manifesta pentru schimbări fundamentale sub lozinca „Toată puterea – sovietelor!", în interpretarea pe care i-o dăduse academicianul Dmitri Andreevici Saharov. O serie de membri ai ei erau reprezentanți cunoscuți ai științei, ai culturii, activiști sociali, ale căror eforturi în Parlament, pentru elaborarea și adoptarea de legi, au fost, fără îndoială, utile și de perspectivă.

Eu porneam de la ideea că mare parte din membrii Grupului Interregional de Deputați erau oameni normali, cu care puteam și chiar trebuia să colaborăm. Deși de ei se lipiseră și „ultrarevoluționari" aventurieri, ba chiar și unele autentice prostituate politice.

Consecințe negative majore pentru acest grup a avut, cred, moartea în decembrie 1989 a lui Saharov. Academicianul se distingea nu doar printr-un intelect deosebit, prin dezinteresare și noblețe personală. Complet imun la intrigile de culise, în ciuda romantismului său politic, era, se poate spune, un simbol al democraților ruși și sovietici. Numele, autoritatea, activitatea sa permiteau Grupului să pretindă un statut moral-

politic deosebit. Odată cu plecarea lui dintre cei vii, o parte importantă a membrilor acestei formațiuni l-a adoptat pe Elțîn ca pe un „berbece" împotriva PCUS, a lui Gorbaciov și a perestroikăi. Rezultatele au fost accentuarea atmosferei confruntaționale la congrese și în Sovietul Suprem, promovarea unei politici de demascare și de desființare în locul uneia constructive, blocajul organizat în toată țara împreună cu opozanții perestroikăi din partocrație, provocarea unor greve de masă, paralizante, sub lozinca politică a demisiei guvernului și președintelui.

Se înțelege că o asemenea linie politică nu a sporit autoritatea Grupului Interregional de Deputați nici în organele puterii sovietice, nici în PCUS – inclusiv printre membrii de orientare reformatoare din conducerea lui. Însuși Grupul a început să se destrame. Activiștii lui cei mai radicali s-au reunit într-un bloc electoral, iar apoi în mișcarea și partidul Rusia Democratică, în jurul lui Elțîn.

Miza cam necugetată pe acest cârmaci „hotărât" și „plin de inițiativă" ca alternativă la Gorbaciov a transformat în cele din urmă Rusia Democratică, după expresia precisă a lui Gavriil Popov, dintr-un lider al mișcării democratice într-un „acolit" al noii puteri nomenclaturisto-oligarhice. Este caracteristică în acest sens recunoașterea întârziată de către Iuri Afanasiev[177] a faptului că „democrații-romantici" au început, de fapt, să fie folosiți ca *paravan* de către acei membri ai Rusiei Democratice care erau interesați de putere de dragul puterii.

La alegerile în organele supreme ale RSFSR din primăvara lui 1990, radical-democrații au lansat lozinca suveranității naționale a Rusiei, fără să se sfiască să mizeze pe sprijinul separatiștilor și chiar să colaboreze în mod direct – pe față, dar și în secret – cu ei. Elțîn și susținătorii săi au jucat rolul celor mai hotărâți apărători ai intereselor

cetățenilor Rusiei în fața Centrului și a „întreținuților" din alte republici ale Uniunii. În acest scop, au folosit insistent niște date chipurile științifice despre cum Federația Rusă, eliberată de lanțurile Uniunii și de necesitatea de a pompa din fondurile sale către alte republici, ar intra, vezi Doamne, în câțiva ani în rândurile țărilor celor mai dezvoltate din lume din punct de vedere economic.

A fost o strategie aventuristă și, cum au dovedit anii care au urmat, distrugătoare și pentru perspectivele de înnoire a Uniunii, și pentru însăși Federația Rusă. Ea se opunea cursului adoptat de aripa reformatoare a conducerii sovietice și dorinței Congresului Deputaților Poporului de a rezolva neîntârziat și constructiv două probleme importante și strâns legate între ele.

Una era trecerea de la structura practic unitară a Uniunii la o federație cu adevărat democratică a republicilor. Principala concepție a noului acord care trebuia semnat în acest sens era conținută în formularea pe care o apăram eu pe atunci – „un Centru puternic, republici puternice".

O altă problemă urgentă a continuării perestroikăi o reprezenta implementarea în Uniune a reformei economice radicale, trecerea economiei țării la un sistem de piață, dar fără cutremure sociale.

Cel mai important și mai periculos obstacol în calea rezolvării acestor probleme foarte complicate a devenit împotrivirea radical-democraților ruși, promotori ai unei concepții dezastruoase a suveranității republicilor, conform căreia legile republicane erau mai presus de cele unionale. Această concepție a fost împrumutată în mod direct de către anturajul cel mai apropiat al lui Elțîn de la separatiștii naționaliști radicali din Estonia, Lituania și Letonia, care o justificau făcând referire la evenimentele din 1939, legate de pactul Molotov-Ribbentrop. Dar, dacă, în cazul republicilor baltice, această concepție a dus la

ieșirea lor din Uniunea Sovietică, implementarea unui model similar de către Federația Rusă ar fi însemnat, în ultimă instanță, distrugerea statalității unionale. Și exact aceasta a fost viziunea pe care au început să o pună în practică B. Elțîn și anturajul lui, prin susținerea activă a intelectualilor de orientare „ultrarevoluționară" din Moscova și din regiuni.

În campania electorală dinaintea alegerilor pentru Congresul Deputaților Poporului din Rusia, PCUS a făcut greșeli majore în promovarea candidaților săi, pierzând postul de președinte al Sovietului Suprem al RSFSR. Eu i-am prevenit în mod deschis pe deputați împotriva alegerii în această funcție a lui B. Elțîn, întrucât prevedeam că ea va duce la o confruntare periculoasă cu Centrul unional. Dar se vede că, spre a-i face în ciudă lui Gorbaciov sau atrași de promisiuni de carieră, o serie de deputați din factiunea Comuniștii Rusiei au votat în ultimul moment pentru Elțîn, care a primit astfel cu patru voturi mai mult decât era necesar pentru a fi ales. Ba complicitatea unor membri ai factiunii Comuniștii Rusiei a făcut posibilă inclusiv adoptarea Declarației de suveranitate a Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse, care punea legile republicane înaintea celor unionale. Astfel au fost torpilate perestroika și Uniunea Sovietică.

Decizia exprimată în Declarație ca Federația Rusă să rămână în componența unei Uniuni înnoite i-a liniștit temporar pe mulți deputați comuniști, dar, la un an și jumătate după, Elțîn a eliminat-o fără prea multe scrupule.

Sub aceeași lozincă a întăririi suveranității naționale s-au desfășurat alegerile și în alte republici. Pe fondul greutăților economice, elitele locale s-au grăbit să facă tot posibilul pentru a-și păstra statutul, fără să se sfiască să atâțe pasiunile naționaliste, deși majoritatea conducătorilor de republici, ca și majoritatea populației din ele,

înțelegea importanța legăturilor unionale și necesitatea păstrării unui Centru înnoit, în primul rând în interesul republicilor înseși. În această înțelegere eu am văzut șansa continuării energice a tranziției de la o Uniune unitară la o federație autentică de state suverane și independente. Procesul a fost însă complicat de izbucnirea conflictelor naționale, multe provocate în mod conștient de clanurile locale conducătoare și de cercurile mafiote. Așa a fost în Karabah și în Sumgait. Așa a fost în Baku[178], unde a trebuit să introducem, printr-un Ordin al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, starea de urgență, întrucât puterea republicană se dovedise paralizată.

Au fost și alte motive ale eșecurilor și nereușitelor în rezolvarea problemelor naționale și interetnice. În țările baltice, partidele comuniste nu au izbutit să stabilească și să dezvolte relații constructive cu grupurile de orientare politică echilibrată din interiorul fronturilor populare și ca atare au predat pur și simplu, au cedat tot câmpul politic extremiștilor separatiști. În aprilie 1989, la Tbilisi, conducerea locală de partid a preferat dialogului și muncii cu oamenii împrăștierea unui miting prin intervenția forțelor militare, fapt sancționat în taină, pe la spatele conducerii supreme a țării, de către puterile locale și de către anumite „instanțe corespunzătoare de la Moscova”[179]. Ca reacție la o asemenea politică, în Caucaz, după spusele lui Eduard Șevardnadze, era deja greu să deosebești un secretar al CC de un naționalist declarat.

Adoptarea de către Federația Rusă a declarației de suveranitate statală a provocat reacția în lanț a „paradei suveranităților” în toate republicile. După Rusia au declarat suveranitatea țărilor lor Sovietele Supreme din Uzbekistan, Moldova, Ucraina, Bielorusia, Turkmenistan, Armenia, Tadjikistan, Kazahstan și Kirghizia. Declarații de suveranitate au adoptat de asemenea

republicile autonome din componența Rusiei și chiar anumite regiuni, cum a fost, de pildă, cazul ținutului Irkutsk.

Campania de promovare a suveranităților a fost intensificată de promisiunile populiste gălăgioase ale lui Elțîn de a asigura în numai doi ani creșterea nivelului de trai al populației. Programul economic rus, anunța el peste tot, este elaborat pentru 500 de zile. Și acest program, spre deosebire de cel unional, promitea creșterea nu a prețurilor, ci a nivelului de trai al poporului. „Dacă în doi-trei ani nu ne îndeplinim programul, poporul o să-i ia pur și simplu de piept și o să-i zvârle cât colo pe cei care nu sunt în stare să conducă" este un exemplu tipic de populism și de instigare extremistă cu care noul șef al Federației Ruse străbătea țara în vara lui 1990. În 1996, când am participat la campania electorală pentru postul de președinte al Federației Ruse, oamenii mă întrebau: „De ce Elțîn nu și-a ținut promisiunea de a se arunca în fața trenului dacă nu își îndeplinește obligațiile asumate în fața poporului?" Răspunsul meu a fost scurt: „Probabil, din cauză că în activitatea căilor ferate sunt probleme serioase". Cred că oamenii înțelegeau deja totul. Iar Elțîn a obținut „victoria" mulțumită unor falsificări și minciuni fără precedent.

Răspândind peste tot, în dauna Centrului unional, promisiuni ale unui *blitzkrieg* economic în Rusia, Elțîn mi-a făcut, undeva spre toamna lui 1990, o propunere de colaborare între conducerea Federației Ruse și cea unională în vederea implementării reformelor radicale de piață, dar... fără guvernul lui Rîjkov. De fapt, programul celor 500 de zile, pe care el îl propovăduise drept calea spre un miracol economic rus, nu putea fi transpus în viață fără sprijinul structurilor de putere și economice ale Uniunii, pentru că fusese elaborat de la bun început de către autorii lui ca un program unional. Eu fusesem impresionat de spiritul lui

constructiv și dinamic, dar nu mă învoisem cu viziunea conflictuală care opunea guvernul rus noului guvern unional. Acesta din urmă lucra la propriul program, sub conducerea nemijlocită a academicianului Abalkin. Eu consideram că e posibil un compromis între cele două planuri. În urma unei discuții de cinci ore pe care am avut-o noi doi, Elțîn a anunțat: „Mergem împreună, vom milita ferm și definitiv pentru o politică comună. Conflictele nu sunt permise”. Ei, cum ți se pare, cititorule? Minunat!

Spre mijlocul lunii octombrie, cunoscuții economiști Aganbeghian, Șatalin, Abalkin și tânărul pe atunci Iavlinski au elaborat, cu participarea mea, un document de compromis – „Direcțiile principale ale trecerii la economia de piață”. Fundamentul acestui program a fost, conform aprecierii specialiștilor, „o abordare economică strict profesionistă”. Dar, în mod neașteptat, el a stârnit o reacție extrem de tăioasă din partea lui Elțîn. La ședința Sovietului Suprem al RSFSR din 16 octombrie, el a anunțat că fusese întreprins un nou atac la adresa suveranității Rusiei și, pe un ton ultimativ, a cerut ori să fie acceptate condițiile lui – care, practic, însemnau demisia guvernului Rîjkov –, ori să se facă o împărțire a puterii, a posturilor-cheie din stat, a proprietății și chiar a forțelor armate. A amenințat cu demonstrații și dezordini de masă în stradă. Nu pot să nu observ că demersul milităros de atunci al lui Elțîn nu a găsit nici aprobare, nici, cu atât mai puțin, susținere în republicile unionale, ba, mai degrabă, le-a pus în gardă.

În acest fel, reforma economică radicală devenea în mod evident ostatica politicii lui Elțîn și a anturajului său, format din activiștii radicali ai mișcării Rusia Democratică. Rezoluția Congresului său întemeietor din 21 octombrie afirma direct că, „în cazul lezării de către Sovietul Suprem și președintele URSS a suveranității

Rusiei, mișcarea va acționa pentru ieșirea Federației Ruse din componența URSS și pentru naționalizarea întregii proprietății a Uniunii de pe teritoriul republicii".

Afirmația scandaloasă a lui Elțîn de pe 16 octombrie, care îi speriase chiar și pe unii politicieni europeni experimentați precum Mitterand, stătea mărturie faptului că radical-democrații erau interesați în primul rând nu de reforma economică, ci de atingerea unor cu totul alte scopuri. Dacă Gorbaciov nu a acceptat cerința ultimativă a demiterii guvernului Rîkjov înseamnă că președintele a „lezat" suveranitatea Rusiei. Ca atare, pe lângă „parada suveranităților", a fost pornit „războiul legislativ" al RSFSR împotriva URSS. Pe 24 ianuarie 1991, Sovietul Suprem al RSFSR a adoptat legea fără precedent „Despre validitatea actelor organelor unionale pe teritoriul RSFSR", care nu doar consfința prioritatea legilor republicane, ci prevedea chiar și o pedeapsă pentru acei cetățeni și acei angajați ai statului care puneau în aplicare legi unionale neratificate de RSFSR.

Legea bugetului RSFSR pe anul 1991 a distrus practic baza bugetului unional, și, ca atare, a Uniunii înseși. În mod unilateral, conducerea rusă a refuzat să acorde Uniunii 100 de miliarde de ruble. Drept urmare, posibilitățile de susținere de la Centru a altor republici au fost semnificativ reduse. Nemaiprimind fondurile necesare, acestea au încetat de asemenea să-și livreze produsele către Uniune. Astfel s-au înmulțit, de pildă, poticnelile oricum existente în furnizarea bumbacului și a articolelor din bumbac. Autoritățile ruse au ridicat prin decizie unilaterală prețul angro la carne, petrol și produse petroliere, ca și la alte mărfuri. Și toate aceste măsuri erau justificate prin lozinca populistă a apropierii rapide a nivelului de trai din Rusia de standardele țărilor dezvoltate din Occident. În realitate însă,

dezechilibrarea legăturilor economice a avut exact rezultatul opus.

Războiul legilor, al suveranităților, al bugetului, inițiat de conducerea Federației Ruse, s-a răspândit și în alte republici. Au fost zguduite fundamentele Constituției, ordinea elementară de drept, tot sistemul legăturilor economice și al conducerii URSS.

Între timp, în Parlamentul unional, dezbaterea „principalelor direcții" se desfășura într-un spirit destul de constructiv. Programul unional de trecere la economia de piață fusese până la urmă adoptat, deși autoritatea guvernului se dovedise foarte slăbită. La un moment dat am reușit să reduc încordarea în relațiile noastre cu Elțîn subliniind răspunderea comună față de soarta țării. Dar în curând au apărut presiuni dintr-o altă parte. Dinspre extrema stângă venea atacul conservatorilor, ale căror interese în Parlament erau reprezentate de gruparea „Soiuz". Chiar la sfârșitul anului, la al Patrulea Congres al Deputaților Poporului, ei au cerut includerea pe ordinea de zi a propunerii de îndepărtare a mea din funcția de președinte. Pentru adoptarea acestei propuneri au votat extremiștii din ambele părți, dar nu au adunat decât 400 de voturi. Elțîn, Popov, Stankevici au votat împotrivă.

Congresul a aprobat propunerile mele de modificare a Constituției, care prevedeau înființarea unui Cabinet de Miniștri în locul Consiliului de Miniștri și o serie de alte măsuri pentru întărirea puterii executive, necesare în condițiile în care criza din țară se adâncea. Întrucât controversele și conflictele care aduceau atingere directă integrității țării, sorții Uniunii, noului Acord Unional, deveneau tot mai intense, am propus insistent ca rezolvarea nemijlocită a acestei importante probleme să fie încredințată poporului. Congresul a fost de acord cu propunerea mea și a luat decizia organizării unui referendum în URSS

care să decidă chestiunea păstrării sau nu a Uniunii ca federație înnoită a unor state suverane cu drepturi egale.

Țara a intrat în anul 1991 fără un buget aprobat. Adoptarea lui a fost împiedicată de administrația rusească. S-a accentuat scăderea producției (cu 5% în comparație cu primul trimestrul al anului 1990). Activitatea Cabinetului de Miniștri, la conducerea căruia a venit Pavlov, a fost îngreunată în mod serios de manifestările localiste din republicile unionale și, în primul rând, de autoritățile ruse. Și noul guvern unional a făcut greșeli. Anumite rezultate pozitive ale întreprinderilor unionale, din domeniul reformării prețurilor cu amănuntul, au rămas fără efect din cauză că Centrul nu mai putea mânui pârghiile financiare ale economiei, care trecuseră în mâinile republicilor. Creșterea dezechilibrată a salariilor în republici a intensificat inflația. Și totuși, reformele unionale financiar-monetare din vremea respectivă nu au fost o „terapie de șoc” și nu au anulat un minimum de garanții sociale pentru majoritatea populației. Dar radicalii de dreapta și de stânga își continuau lupta pentru putere.

O încercare foarte dificilă pentru Centru s-au dovedit evenimentele petrecute la Vilnius în noaptea de 12 spre 13 ianuarie 1991. Situația care apăruse în capitala Lituaniei ar fi putut să se transforme într-un conflict, cu toate consecințele sale nefericite, de aceea, prin hotărârea Sovietului Federației Ruse, la Vilnius au fost trimiși conducătorul Sovietului Suprem al Bielorusiei, conducătorul Sovietului Suprem al Armeniei și consilierul președintelui URSS, poetul ucrainean Boris Oleinik, pentru a căuta o ieșire din criză. Dar, în ajunul sosirii lor, chipurile la ordinul șefului garnizoanei, subunitățile militare ale centrului de televiziune au pornit un atac asupra mulțimii de partizani ai independenței republicii care înconjuraseră clădirea televiziunii. Au murit

14 oameni, mulți au fost răniți. Tragica vărsare de sânge, regretabilă în sine, a fost exploatată pe larg în scopuri strict politice. Mi-e greu să nu cred că cineva a vrut neapărat să-l păteze cu sângele celor morți pe președintele URSS. Am reușit atunci să împiedic escaladarea crizei, am refuzat să introduc în Lituania regimul prezidențial, confirmând în acest fel faptul că respingeam ideea venirii la putere pe cale neconstituțională, prin folosirea forței.

Între timp, Elțîn a plecat urgent cu avionul la Tallinn, la o întâlnire cu conducătorii țărilor baltice, la care, într-o scrisoare către ONU, incidentul din Vilnius a fost apreciat ca „agresiunea Uniunii Sovietice împotriva Lituaniei". Adresând militarilor sovietici aflați în țările baltice chemarea de a manifesta reținere și calm, el a afirmat provocator că „probabil nu vom reuși să ne apărăm suveranitatea *fără intervenția armatei ruseşti*". Am criticat aspru această aserțiune fără precedent, cu consecințe pe termen lung, care amenința cu schisma forțelor armate, la ședința Sovietului Suprem al Uniunii.

La Moscova și în alte câteva orașe opoziția radicală organiza demonstrații la care participau mii de oameni și marșuri în care cerea demisia președintelui unional, asupra căruia fusese imediat aruncată vina pentru tragedia de la Vilnius. În februarie, Elțîn a apărut la televiziune cu o nouă afirmație, de data aceasta o declarație directă de război la adresa lui Gorbaciov: „*Mă delimitez de poziția şi politica preşedintelui URSS, militez pentru demisia lui neîntârziată".* Scopul lui era absolut distrugător: voia să decapiteze Centrul și perestroika, să atâțe împotriva președintelui pe oricine ar fi putut – republicile unionale și în primul rând Rusia. În această atmosferă s-ar fi putut ușor produce destabilizarea URSS, care i-ar fi satisfăcut pe radicalii de toate soiurile și speciile. Orice acțiune a puterilor unionale îndreptată spre

păstrarea ordinii sociale era catalogată drept atentat la democrație și la suveranitate, drept amenințare cu dictatura. Îmi amintesc că atunci Nazarbaev a reacționat negativ la chemările lui Elțîn: „Criza e oricum profundă, iar el o adâncește și mai rău”. Poziția lui Elțîn nu a fost apreciată și împărtășită de oamenii cei mai prevăzători dintre acei activiști ai Rusiei Democratice care reușiseră să-și păstreze mintea limpede și să nu se lase amețiți de euforia mitingurilor[180].

Odată cu apropierea zilei de 17 martie – ziua referendumului –, cuvântările antigorbacioviste și antiunionale ale opoziției coagulate în jurul lui Elțîn au căpătat o amploare extraordinară. La începutul lui martie au început a n-a oară grevele cu caracter politic, sprijinite de Rusia Democratică, în minele din Kuzbass[181] și din alte regiuni, în cadrul cărora se cerea demisia guvernului unional. A fost din nou provocată o pagubă uriașă economiei țării, în urma căreia au avut de suferit mai ales metalurgia și agricultura. În primele luni ale anului 1991 au fost oprite cinci baterii de cocsificare și 20 de furnale.

Mitinguri de amploare antigorbacioviste au fost organizate în Piața Manejului din Moscova. Manifestații similare au avut loc și în alte orașe ale Rusiei, ai căror cetățeni erau chemați să voteze la referendum împotriva păstrării și înnoirii Uniunii. Cele mai cumplite și mai tragice evenimente din istoria sovietică erau reluate pe toate notele în toate mijloacele de informare în masă, zi și noapte, căci majoritatea acestora din urmă căzuseră, cum s-a dovedit, în mâinile opoziției.

Pe foi volante, pe pancarte publicitare și în reclame la radio se repeta la nesfârșit chemarea de a nu participa la referendum sau de a vota „nu”, lozincile lui Elțîn împotriva lui Gorbaciov și a Uniunii se tipăreau în tiraje de masă... Și totuși noua serie de greve politice ale minerilor, provocate de opoziție, nu a atins proporțiile pe

care mizau organizatorii ei. Opoziția nu a reușit nici să împiedice referendumul referitor la Uniune, nici să convingă majoritatea populației să voteze împotrivă. Din contră, majoritatea absolută a locuitorilor RSFSR, Ucrainei și ai altor republici care au participat la referendum s-au pronunțat pentru păstrarea și modernizarea Uniunii. Rezultatele referendumului au reprezentat, fără îndoială, nu numai o mare izbândă moral-politică a președintelui URSS, ci și expresia voinței poporului de a păstra integritatea țării și de a o înnoi.

Profitând de acest succes, obținut în condițiile adâncirii crizei economice și ale amenințării cu destrămarea țării, am propus conducătorilor de republici – Rusia, Ucraina, Bielorusia, Uzbekistan, Kazahstan, Azerbaidjan, Kirghizia, Turkmenistan și Tadjikistan – să organizăm o întâlnire în cerc restrâns, pentru a elabora un program comun de acțiuni constructive concrete.

Întâlnirea aceasta, convocată la inițiativa mea, a avut loc la sfârșitul lui aprilie și a rămas cunoscută în istorie drept „Întâlnirea de la Novo-Ogariovo 9+1”. La ea a participat și Elțîn, care la acea vreme era deja interesat să-și creeze condiții favorabile pentru organizarea alegerilor prezidențiale în Federația Rusă. La Novo-Ogariovo a fost adoptată „Declarația comună cu privire la măsurile neîntârziate ce trebuie luate pentru stabilizarea situației în țară și depășirea crizei”. A fost afirmat foarte limpede faptul că principalul mijloc de stabilizare îl reprezintă încheierea cât mai rapid cu putință a Acordului Unional.

Înțelegerile de la Novo-Ogariovo au contribuit într-o anumită măsură la eșecul atacului asupra secretarului general pe care îl pregăteau în mod activ partocrații. Declarându-se formal de acord cu concluziile celui de al XXVIII-lea Congres, ei nu renunțaseră la intenția de a se

descotorosi de Gorbaciov și de toată aripa reformatoare din conducerea partidului. Bătălia hotărâtoare se pregătea chiar la plenara din aprilie a CC. Sub pretextul pregătirilor pentru festivitățile care urmau să aibă loc la împlinirea a 50 de ani de la începutul celui de al Doilea Război Mondial, prim-secretarii comitetelor orășenești și adjuncții lor din Moscova, Leningrad, Kiev, Minsk, Brest, Kerci, Murmansk, Novosibirsk, Odessa, Sevastopol, Tula s-au întâlnit la Smolensk și s-au înțeles să-l îndepărteze pe Gorbaciov din postul de secretar general. În acest scop s-a reluat ideea convocării unui congres extraordinar al partidului, pe care o avansa conducerea PC Rus. Complotiștii au acționat pentru a transforma plenara CC al PCUS din aprilie, ca și congresul organizației republicane din Rusia și congresul al XXVIII-lea al partidului, în tribunale la care să fie judecați perestroika și Gorbaciov. Cuvântări amenințătoare, lipsite de respect au rostit prim-secretarii CC din Ucraina, Bielorusia, din organizațiile de partid ale Moscovei și Leningradului și un șir întreg de alți lideri de partid. S-a cerut introducerea stării de urgență.

La rândul meu, eu am afirmat că părăsesc postul de secretar general și am plecat de la ședință. Nimeni nu se aștepta la o asemenea întorsătură. Mai mult de 70 de membri ai CC au pregătit imediat o declarație în sprijinul secretarului general și din partea lor au cerut convocarea unui congres extraordinar. După dezbateri care au durat trei ore, Biroul Politic mi s-a adresat cu rugămintea de a accepta scoaterea de pe ordinea de zi a propunerii mele de demisie. Nazarbaev și alți membri ai CC care își păstraseră mintea limpede au răspuns dur atacurilor distructive la adresa secretarului general.

În cuvântarea de încheiere, eu am afirmat că o luptă în partid ar fi fost acum asemănătoare unui ospăț în vremea ciumei și că dialogul pe

problemele teoriei și politicii partidului avea să se desfășoare în cursul dezbaterii proiectului noului program al partidului pentru al XXIX-lea Congres. La final, plenara a adoptat o rezoluție destul de echilibrată.

Acordurile de la Novo-Ogariovo au permis guvernului lui Pavlov[182] să elaboreze împreună cu conducerea republicilor un program armonizat anticriză, la implementarea căruia, în mod neoficial, și-au manifestat disponibilitatea de a participa și republicile baltice. Am aprobat acest document pe 5 iunie. El a fost publicat sub numele de „Programul acțiunilor comune ale Cabinetului de Miniștri al URSS și ale guvernelor republicilor suverane pentru ieșirea economiei țării din criză în condițiile tranziției la economia de piață". În luna următoare programul a început deja să fie implementat.

Pe 12 iunie 1991, la un an după adoptarea Declarației de suveranitate statală a RSFSR, în care se spunea că Rusia rămâne în componența Uniunii înnoite, au avut loc alegerile prezidențiale din RSFSR. Majoritatea voturilor le-a primit, cu o diferență mare față de ceilalți candidați, Boris Elțîn. Au votat pentru el 40% dintre cetățenii cu drept de vot ai Federației Ruse. Ceilalți candidați – N. Rîjkov, B. Bakatin, V. Jirinovski, A. Makașov – au rămas mult în urmă. Candidații sprijiniți de PCUS au pierdut în toate marile orașe, adică acolo unde există cea mai mare concentrare de intelectuali și de membri ai clasei muncitoare. A fost un eșec al Partidului Comunist Rus al lui Polozkov și al membrilor Biroului său Politic.

Și iată un fapt foarte interesant: în opiniile majorității absolute a celor care votaseră pentru Elțîn nu s-a reflectat deloc dorința „ieșirii din Uniune" și cu atât mai puțin a lichidării acesteia. Nimeni nu-și amintește să fi auzit măcar asemenea lozinci în programul și în cuvântările candidatului însuși. Independența, suveranitatea, eliberarea

Rusiei de „dictatura Centrului", de partocrația unională, ca și de „întreținuții" și „paraziții" din alte republici și state – asta da, despre asta se vorbea la fiecare colț de stradă. Pentru că Elțîn fusese desemnat în mod legal și prin voința poporului președinte al Federației Ruse, am considerat necesar să recunosc public alegerea lui și să mă înțeleg cu el referitor la semnarea noului Acord Unional. Textul acestuia a fost în sfârșit convenit, au fost stabilite data – 20 august – și ordinea semnării lui.

În iulie, plenara CC al PCUS a aprobat de principiu proiectul noului program al PCUS, care prevedea transformarea acestuia într-un partid parlamentar de orientare esențialmente social-democrată.

Oponenții și detractorii mei, care se manifestaseră agresiv la plenara din aprilie, au avut de data aceasta un comportament decent, evidențiindu-se, poate, doar prin ovații furtunoase după cuvântarea lui Lukianov. Dar impresia de liniștire a apelor era doar o părere. Susținătorii măsurilor excepționale, care nu reușiseră să impună adoptarea lor și îndepărtarea secretarului general pe cale legală, deciseseră, se pare, să acționeze în alt mod.

Către mijlocul lui 1991, în țară se stabilise un anumit echilibru între Centrul unional și conducătorii majorității republicilor unionale. Desigur, echilibrul acesta era cât se poate de fragil în primul rând pentru că fundamentele lui economice erau slăbite și dezorganizate de anumiți factori subiectivi și obiectivi. Și totuși, înțelegerea la care ajunseserăm în cadrul întâlnirii „9+1" deschidea posibilitatea unor eforturi armonizate pe o nouă platformă de compromis. Au apărut noi semnale ale disponibilității republicilor Lituania, Letonia și Estonia de a colabora cu Centrul. Se deschideau astfel perspectivele unui avans constructiv în direcțiile-cheie de acțiune.

Acesta este contextul în care, pe 30 iulie, cu câteva zile înainte de plecarea mea în concediu la Foros (în Crimeea), unde aveam de gând să mă pregătesc pentru semnarea Acordului Unional, am avut o întâlnire cu Elțîn și Nazarbaev. Într-o atmosferă informală, de încredere, am discutat măsurile politice comune care urmau a fi luate și cele care deveneau posibile după semnarea Acordului Unional. Ne-am înțeles la modul preliminar asupra organizării alegerilor pentru postul de președinte al Uniunii, asupra posibilelor schimbări în componența Cabinetului de Miniștri unional și în statutul său.

După cum s-a dovedit mai târziu, această întâlnire a fost ascultată de KGB și a reprezentat pentru anumite personaje cu funcții înalte un motiv care i-a hotărât să participe la pregătirea și organizarea loviturii de stat. Se știe că Iazov a stat la îndoială dacă să-l susțină sau nu pe Kriucikov. Dar înregistrarea în care era amintit și numele lui l-a convins.

Puciul din august

Semnarea Acordului Unional pe 20 august putea și trebuia să devină o nouă piatră de hotar în istoria țării. Însuși actul semnării ar fi dat țării și lumii un semnal convingător al dorinței conducătorilor celei mai mari părți a populației – nouă republici unionale și Centrul – de a stabiliza prin eforturi comune situația din țară. S-ar fi creat bazele de drept ale păstrării integrității Uniunii ca stat, ale continuării procesului de înnoire democratică pe calea formulării unor relații federative. Acordul ar fi consfințit un echilibru real și rațional între interesele republicilor și Centru, făcând posibile noi reforme democratice. Într-o discuție telefonică din 14 august, Elțîn mi-a vorbit despre presiunea crescândă pe care o puneau asupra lui liderii Rusiei Democratice. Răspunsul meu a fost scurt:

— Tu ești criticat pentru „păstrarea imperiului”, iar eu pentru că l-am distrus! Înseamnă că suntem pe drumul cel bun.

La numai trei zile după aceea am avut surpriza să mă confrunt cu alți oponenți ai Acordului Unional, un grup de persoane cu funcții înalte în partid și în stat. Izolându-ne pe mine, pe familia mea și pe colaboratorii mei la dacea din Foros, unde am rămas rupți de orice mijloc de comunicare, ei mi-au cerut sub formă de ultimatum să institui în țară starea de urgență și fie să predau toate atribuțiile prezidențiale vicepreședintelui Ianaev, fie să ies imediat la pensie. Fără să preget, am respins categoric toate aceste pretenții. Am afirmat că formarea unui Comitet de Stat pentru Starea de Urgență este posibilă numai cu știrea Congresului Deputaților Poporului sau a Sovietului Suprem al URSS și am cerut convocarea unuia dintre ele, pentru ca reprezentanții lui să decidă. Orice altă mișcare este o aventură criminală, pentru care va trebui să răspundă cei vinovați. În încheiere i-am înjurat bine, „neaoș”, cum s-ar zice. Sincer vorbind, mă așteptam ca refuzul meu categoric să-i trezească la realitate pe complotiști și să-i silească să-și revizuiască intențiile.

Dat fiind că nu obținuseră acordul meu în privința nici uneia dintre cereri, ba se confruntaseră, în schimb, cu o atitudine hotărâtă din partea mea, trimișii puciștilor au plecat, cum mi s-a părut mie, într-o stare de oarecare confuzie. Dar că au planuri serioase se vedea din faptul că toate mijloacele de comunicare mi-au rămas închise, iar paza asupra căilor de acces la dacea și izolarea ei au fost întărite. Asta mi-a confirmat că arestul președintelui și preluarea puterii fuseseră planificate dinainte.

Pretextul avansat public pentru lovitura de stat a fost jalnic: vezi Doamne, președintele URSS nu-și poate îndeplini atribuțiile din cauza unei boli

grave, care curând va fi confirmată prin documente medicale. Nu e greu de imaginat prin ce mijloace putea fi „confirmat” acest lucru de către „organele competente”, care-și atribuiau din proprie inițiativă puterea extraordinară. Cum s-a lămurit apoi, „dovezile” bolii grave a președintelui URSS și ale incapacității lui de a-și îndeplini atribuțiile fuseseră cerute urgent și insistent de la o serie de medici, la indicația personală a președintelui KGB. Ele nu au apărut însă. Spre cinstea medicilor noștri, nimeni nu a cedat în fața presiunii.

Asta însemna că hotărârea adoptată de conspiratori nu era legală.

Zilele și nopțile puciului, cu sutele de tancuri și mașini blindate staționate pe străzile și în piețele Moscovei, au devenit un soi de moment al adevărului pentru cetățenii țării, pentru noile instituții democratice, pentru toată perestroika.

Puciul desființa și discredita esența perestroikăi, ca proces social-politic ale cărui scop și sens erau înnoirea pașnică, fără violență, a țării, democratizarea statului și a societății, renunțarea la procesul de înstrăinare a puterii de popor. De aceea el a reprezentat un enorm pas înapoi, către trecutul de dinaintea perestroikăi, în care comenzile de sus, dictatura și autoritatea impusă prin frică erau atributele statornice ale relațiilor dintre putere și societate.

Oamenii au înțeles curând argumentele mincinoase ale complotiștilor. Organizatorii puciului nu au primit nici un fel de sprijin din partea maselor nici la Moscova, nici la Leningrad, nici în alte orașe, nici în alte republici. Mai mult, la Moscova sute de mii de cetățeni au manifestat împotriva Comitetului pentru Starea de Urgență. Poziții politice și civice demne au luat Sovietul din Moscova și Sovietul Suprem al Rusiei. Elțîn a luat public cuvântul împotriva Comitetului pentru Starea de Urgență, deși i se propusese să colaboreze cu organizatorii puciului după ce

aceștia eșuaseră în încercarea de a obține vreun rezultat de la președintele URSS.

Refuzul meu de a colabora i-a lipsit pe complotiști de orice legitimitate, le-a încurcat socotelile inițiale, a stârnit în rândul lor zăpăceală, dezacorduri și nehotărâre. Iar după confruntarea cu protestele de amploare din Moscova și cu refuzul unui număr de lideri militari de a participa la asaltul Casei Albe, Comitetul s-a clătinat și pe 21 august s-a dat bătut.

Perestroika, democrația, s-ar fi zis, învinseseră definitiv. Dar puciul a distrus autoritatea organelor unionale ale puterii și ale conducerii. Poziția președintelui Uniunii a fost în multe privințe subminată – pentru că principalii complotiști care atentaseră la Constituție, la lege, la ordinea democratică erau oameni cu funcții înalte în partid și în stat, din anturajul președintelui URSS. Printre ei s-a aflat și Anatoli Lukianov, președintele Sovietului Suprem al URSS. Acum el încearcă din toate puterile să se delimiteze de Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență. Dar tot ceea ce se știe despre comportamentul lui din acele zile dovedește că, fără poziția lui trădătoare, Kriucikov și ceilalți nu s-ar fi hotărât să acționeze.

A fost compromis planul – atât de greu pregătit – de înțelegere și sprijin reciproc între noul Centru unional și republicile care se transformaseră în state suverane, de colaborare pe baza stabilirii unor legături federative reale.

Deja în zilele puciului, care a aruncat asupra țării umbra unei manifestări de forță, a început procesul prin care, una după alta, Estonia, Letonia, Ucraina, Bielorusia, Moldova, Azerbaidjan și Uzbekistan și-au proclamat independența față de Uniune. Echilibrul puterilor în țară s-a schimbat. Era practic deja o altă țară. Am vorbit despre asta la întoarcerea din Foros. Eu însumi am devenit în multe privințe altul...

M-a zguduit trădarea unor oameni pe care s-ar fi zis că îi cunoșteam bine, care au pregătit și au organizat puciul pe la spatele meu. Și nu e vorba doar de faptul că mi-au înșelat încrederea, că m-au mințit și m-au trădat. E vorba de faptul că eu singur m-am mințit, supraapreciind cu prea mare siguranță calitățile lor omenești, morale și politice. Se poate spune că, exact în momentul culminant al perestroikăi, când ea deschidea cu mare greutate perspective noi, cei promovați de mine au trădat cu cinism idealurile și țelurile noastre democratice, de dragul cărora începuserăm înnoirea crucială a țării, a statului, a societății. Le-au preferat forța, politica fricii, a minciunii, ca să nu mai vorbim despre atentatul criminal asupra legii. Foștii mei tovarăși au dat dovadă de o miopie politică uluitoare.

O lovitură dureroasă pentru mine a fost comportamentul unora dintre secretarii CC, care nu au luat atitudine împotriva complotiștilor, ba chiar i-au susținut. Excepție au făcut, probabil, numai câțiva tovarăși. În aceste condiții, eu am luat hotărârea dificilă de a renunța la postul de secretar general al CC al PCUS și am propus CC să-și anunțe autodizolvarea. Sunt și acum categoric împotriva învinuirii a milioane de comuniști de păcatele și viciile partocrației fundamentaliste, împotriva ponegririi întregii istorii și activități a PCUS. Problema este că identificarea cu puterea a pus asupra cadrelor de partid o amprentă mult prea adâncă de birocratism, le-a întipărit calitățile negative ale întregului sistem administrativ de comandă care-și trăise traiul. Evenimentele din zilele premergătoare puciului din august și din timpul lui m-au convins încă o dată de acest lucru.

Nu pot să nu menționez poziția intransigentă a lui Boris Elțîn în lupta cu Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență. Victoria partizanilor situației excepționale ar fi aruncat țara mult înapoi și ar fi avut consecințe negative greu de prevăzut. Dar iată și reversul medaliei: dovedind hotărâre în

împotrivirea sa față de organizatorii puciului ca partizani ai regresului în trecut, Elțîn nu s-a putut opri la timp și a pornit din nou, cu toată furia, la luptă, de data asta împotriva Uniunii, care reprezenta, chipurile, principala amenințare la adresa suveranității Rusiei.

În zilele puciului și imediat după eșecul lui, când eu mă întorsesem deja de la Foros, Elțîn a semnat, în afara oricărui cadru constituțional, ordine de subordonare a organelor unionale celor republicane. În instituțiile unionale au fost trimiși reprezentanți ai RSFSR care aveau dreptul de a controla, anula și schimba dispozițiile celor dintâi. Printr-un ordin (despre care am scris), eu am aprobat acțiunile președintelui Rusiei în zilele puciului, dar l-am împiedicat să mai acționeze în această direcție. Inițiativele lui nu au făcut decât să accentueze starea de spirit separatistă din republici, care au început să-și aproprieze în grabă întreprinderile și instituțiile unionale de pe teritoriul lor.

Și totuși Elțîn și-a continuat activitatea uzurpatoare, mergând înainte pe calea distrugerii URSS.

Ultima încercare de a salva Uniunea

După puci eu am considerat că trebuie să militez activ și insistent pentru încheierea unui nou Acord Unional, luând acum în considerare evenimentele deja petrecute și noul echilibru de forțe. Majoritatea conducătorilor din republicile unionale au fost de acord că un nou pact în privința Uniunii este posibil și necesar și și-au exprimat disponibilitatea de a conlucra la el. De acord cu acest lucru, cel puțin la întâlnirile de lucru publice, s-a declarat și Elțîn.

Declarația adoptată la Congresul Extraordinar al Deputaților Poporului din URSS din 2 septembrie 1991 afirma că toți conducătorii țării aleși în mod legal, în particular președintele

URSS, președinții de republici și președinții Sovietelor Supreme republicane, erau de acord cu necesitatea ca „toate republicile doritoare să pregătească și să semneze Acordul privind Uniunea statelor suverane, conform căruia fiecare dintre ele poate să stabilească în mod autonom forma în care va participa la Uniune". La congres a fost adoptată noua lege a URSS „Despre organele puterii și administrației de stat a Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste în perioada de tranziție".

Munca la proiectul de Acord Unional, pe care o luaserăm de la capăt și o coordonam eu, avansa foarte greu, dar, pas cu pas, dădea totuși roade. Am reușit să găsim înțelegere la mai mulți participanți la discuții și un limbaj comun cu ei, în primul rând cu N. Nazarbaev, care s-a pronunțat pentru semnarea mai rapidă a Acordului Unional. Principalele piedici ne erau puse de Elțîn. Fără să refuze deschis să colaboreze la elaborarea proiectului de acord, el de fapt o lungea, întârzia aprobarea, refuza formulările convenite deja. Scopul lui era să scoată din proiect ideea principială, de bază, a creării unui „stat unitar confederat", să schimbe noțiunea de „stat unional" cu cea informă, difuză, a unei „uniuni de state".

Elțîn a continuat cu încăpățânare să saboteze acordul până la sfârșitul lui noiembrie. Acest lucru se făcea după o strategie și conform unor tactici elaborate chiar sub conducerea sa.

Eșecul puciștilor a fost exploatat de radical-democrați ca o șansă de a lichida structurile unionale, de a se elibera de toate obligațiile față de Uniune sau care le-ar fi putut fi impuse de către aceasta. Forțând nota, ei îl convingeau, în memorandumul confidențial din septembrie 1991, să li se alăture și pe Elțîn, care se izolase de situația din Moscova la Soci. Autorii memorandumului erau speriați de faptul că președintele URSS reușea să continue elaborarea

noului Acord Unional, că activitatea noilor structuri unionale, în particular a Consiliului de Stat și a Comitetului Economic Interrepublican, se relua. Începuse de asemenea cu succes munca de pregătire a unui acord economic, condusă de Iavlinski.

La ședința Consiliului de Stat din 15 octombrie, Elțîn a anunțat că, înainte de a trece la reforme, el are de gând să distrugă definitiv Centrul: „Peste o lună închidem conturile tuturor ministerelor unionale de serviciile cărora nu ne folosim", a afirmat el.

Pe 18 octombrie, la Kremlin, președintele URSS și conducătorii a opt republici (fără Ucraina, Moldova, Georgia și Azerbaidjan) au semnat Acordul privind Comunitatea Economică a Statelor Suverane, așa cum prevăzuse și Congresul. Ulterior, la el a aderat și Ucraina. În același timp, Elțîn confirma: „Rusia a încetat finanțarea ministerelor unionale, cu excepția Ministerului Apărării, a Ministerului Comunicațiilor și a Ministerului Energiei Atomice".

La sfârșitul lui octombrie, Elțîn și-a anunțat intenția de a declara Banca de Stat a URSS bancă rusească, de a reduce numărul angajaților Ministerului de Interne al URSS cu 90% („un asemenea Minister de Interne nu îi este necesar Rusiei"), de a desființa 80 de ministere unionale ș.a.m.d. Noile lovituri la adresa Centrului unional erau întărite de promisiuni zgomotoase de a stabiliza economia până în primăvara lui 1992, iar la un an după aceea de a începe creșterea economică.

Declarația lui Elțîn a șocat republicile unionale și Occidentul. În toamna lui 1991, o importanță deosebită pentru soarta Uniunii a avut-o normalizarea rapidă a legăturilor noastre financiare și economice cu Occidentul, pentru că ele fuseseră destul de slăbite de criză, zguduite și

blocate de puci. Partenerii noștri occidentali înțelegeau acest lucru, dar au întârziat cu sprijinul real, erau în așteptare. De aceea, toată toamna, din septembrie până în noiembrie, luând legătura aproape zilnic cu liderii de peste hotare – Major, Kohl, Mitterand, Bush, Andreotti, González –, cu miniștrii de Externe și de Finanțe ai „Grupului celor Șapte" și ai altor țări, cu parlamentari și mari oameni de afaceri, eu i-am îndemnat să facă pași concreți. Mai înțelegători s-au dovedit probabil francezii, nemții și italienii.

Major, care coordona pe atunci activitatea „Grupului celor Șapte", a venit primul la Moscova, în septembrie, ca să discute modalitățile de implementare a acordurilor londoneze. În noiembrie m-a anunțat că „Grupul celor Șapte" și Comunitatea Europeană au elaborat un program comun care prevedea oferirea unui ajutor de urgență în valoare de 10 miliarde de dolari[183]. S-a ajuns la o înțelegere în privința acordării către Uniunea Sovietică a statutului de membru asociat, și, la scurt timp după aceea, de membru cu drepturi depline al Fondului Monetar Internațional. La Moscova, în a doua decadă a lunii noiembrie, am discutat cu directorul executiv al acestei organizații, Camdessus, posibilitățile Fondului de a sprijini reforma noastră economică.

Pe 23 noiembrie, G. Iavlinski, care îndeplinise cu succes funcția de șef-adjunct al Comitetului Economic Interrepublican, mi-a comunicat că fusese încheiată înainte de termen munca de elaborare și armonizare cu republicile a unor convenții speciale pe direcțiile și problemele cele mai importante ale implementării Acordului privind Comunitatea Economică.

Este fundamental, considera Iavlinski, ca acest acord să intre în vigoare în 1991. Singurele piedici în calea realizării planului nostru rămăseseră numai o serie de probleme de ordin

politic. Dar, în final, totul se reducea la necesitatea semnării unui nou Acord Unional.

Conform proiectului pregătit după puci, statul confederat unional avea instituții comune alese de popor – Parlament și președinte. O singură armată. Un sistem financiar comun. Dublă cetățenie – a fiecărei republici și a Uniunii. Centrul unional își păstra dreptul de a decide în problemele strategice ale politicii interne și externe, în privința principalelor acorduri internaționale... Cu acest proiect au fost de acord în principiu, cu unele observații, toți participanții la ședința Consiliului de Stat din 4 noiembrie. Iar după luarea în considerare a observațiilor ne-am înțeles să parafăm proiectul, pentru ca toate conducerile republicilor să înlesnească astfel adoptarea Acordului de către parlamentele republicane.

La vremea respectivă un partener, ca să nu spun un complice, foarte activ al lui Elțîn în distrugerea și pe față, și pe ascuns a Uniunii s-a dovedit Leonid Kravciuk. Manifestându-se împotriva Acordului Unional, Kravciuk a afirmat că Ucraina nu va ratifica nici Acordul privind Comunitatea Economică dacă în spatele lui se vor afla organe centrale de orice fel și că nu trebuie să existe nici un fel de Centru în general...

Această poziție a unui om care se trezise întâmplător în centrul evenimentelor vremii a devenit un soi de „colac de salvare” pentru Elțîn. El înțelegea, bineînțeles, caracterul dăunător și riscant al pasului unilateral pe care l-ar fi făcut refuzând deschis acordul. Și atunci a găsit soluția: chipurile, eu nu sunt împotriva Uniunii, dar Kravciuk și Ucraina nu vor, și cum ar putea exista Uniunea fără ei? În concluzie, la ședința Consiliului de Stat din 14 noiembrie, în cadrul discuțiilor pe marginea proiectului de acord, a cărui elaborare fusese dusă la bun sfârșit după luarea în considerare a observațiilor făcute de republici, Elțîn a luat cuvântul împotriva

propunerii practic deja convenite de creare a statului unional.

Eu m-am opus categoric poziției lui și am afirmat că refuz să particip la lichidarea statului unional unitar. Nazarbaev m-a susținut: „Trebuie să confirmăm că cei care s-au adunat aici azi au cel puțin intenția și voința de a forma o uniune cu o armată, un teritoriu și granițe comune.” Într-un final am ajuns la formula „stat confederat democratic”. Parafarea a început pe 25 noiembrie.

După încheierea lucrărilor Consiliului de Stat, la întrebarea jurnaliștilor „Cum se va numi țara?”, eu am propus să răspundă Elțîn. El a spus: „Ne-am înțeles că va fi o uniune – un stat confederat democrat”.

Dar, la ședința Consiliului de Stat din 25 noiembrie, Kravciuk nu a venit. Elțîn a anunțat de la bun început că majoritatea membrilor Sovietului Suprem al RSFSR nu sunt de acord cu formula „stat confederat democratic” și a avansat încă un argument împotrivă: „Acordul fără Ucraina nu are rost. Uniunea nu poate să existe fără ea. Haideți să așteptăm să vedem ce zice Ucraina”.

La aceasta, eu mi-am repetat argumentul: nu trebuie să intrăm într-o fundătură luându-ne după separatiști, ci să adoptăm o poziție fermă și să îi scoatem noi din paralizie. Am propus să considerăm textul convenit și să-l trimitem spre examinare Sovietelor Supreme. Elțîn a anunțat atunci că el nu poate să parafeze documentul în forma prezentată...

După el au refuzat să parafeze proiectul și ceilalți participanți la ședință. M-am simțit extrem de revoltat de o asemenea trădare. Epuizând toate posibilitățile de a-l readuce pe Elțîn la formulările convenite mai înainte, am anunțat: „Eu m-am săturat. Nu am de gând să particip la distrugerea Uniunii. Rămâneți singuri și decideți. Toată răspunderea va cădea asupra dumneavoastră”. Și

cu aceste cuvinte am plecat în cabinetul meu de lucru, lăsându-i singuri pe participanții la ședință.

După o vreme au venit la mine Elțîn și Șușkevici. Mi-au adus un proiect în care se păstra formula de principiu convenită pe 14 noiembrie – „Uniunea Statelor Suverane – stat confederat unitar". Eu am introdus propriile mele observații în textul deciziei Consiliului de Stat, observații cu care Elțîn și Șușkevici au fost de acord. Apoi ne-am întors în sala de ședințe și am continuat lucrările în formula completă a Consiliului de Stat. Toți participanții la ședința din 25 noiembrie și-au pus semnătura sub un comunicat comun despre concluziile Consiliului de Stat și au trimis proiectul referitor la Uniunea Statelor Suverane – stat confederat democratic – spre examinare Sovietelor Supreme ale republicilor și al Uniunii. Proiectul a fost publicat în presă pe 27 noiembrie 1991.

Elțîn s-a învârtit în jurul principalei formule a proiectului noului acord la limita ipocriziei.

Pe 30 noiembrie, cu o zi înainte de referendumul din Ucraina[184], președintele rus a discutat la telefon cu G. Bush. Vă amintesc aici că l-a rugat pe Bush să păstreze această discuție secretă până la publicarea rezultatelor referendumului din Ucraina. Kravciuk și Șușkevici l-au informat pe președintele SUA despre întâlnirea pe care urma să o aibă cu Elțîn în Bielorusia.

Că veni vorba, Elțîn a luat de mai multe ori legătura în secret, în chestiuni care priveau URSS, cu președintele Bush, care a afirmat nu o dată că el este pentru păstrarea Uniunii pe baza noului Acord.

La referendumul din Ucraina nu s-a pus problema ieșirii Ucrainei din Uniune (așa cum prevedea legea unională că trebuia procedat pentru a decide ieșirea unei republici din Uniune) și cu atât mai mult a lichidării acesteia, la fel cum

această problemă nu fusese pusă în Proclamația de independență a Ucrainei din 24 august 1991. Declararea independenței Ucrainei nu excludea în principiu posibilitatea intrării ei în noua Uniune, cu atât mai puțin în forma confederată a acesteia. A prezenta votul pentru independență ca o ruptură a Ucrainei cu Uniunea și, mai mult, ca un vot pentru lichidarea acesteia era cel puțin fals, ba era chiar, în esență, o înșelăciune, un neadevăr. În atmosfera agitată a acelor zile au răsunat lozincile național-radicalilor: Rusia ne fură, fără ea vom trăi mai bine decât în Franța, peste 2–3 ani Ucraina va fi un miracol economic ș.a.m.d.

Pe 3 decembrie, Sovietul Suprem al URSS a aprobat proiectul Acordului privind Uniunea Statelor Suverane. În aceeași zi eu i-am chemat pe deputații Sovietelor Supreme din celelalte republici să susțină și ei proiectul înaintat spre examinare, „pentru ca, în sfârșit, odată cu semnarea acestui document, țara să răsufle ușurată, să obțină un foarte important punct de sprijin și speranța în mersul înainte împreună”. Această chemare a mea corespundea concluziilor referendumului unional din martie 1991.

Toate acestea se petreceau în ajunul întâlnirii de la Belaveja.

Operațiunea secretă de dezmembrare a Uniunii

La începutul lui decembrie 1991, informându-mă despre călătoria pe care urma s-o facă la Minsk, B. Elțîn mi-a ascuns principalul lucru: faptul că președinții Rusiei și Ucrainei, plus președintele Parlamentului bielorus, S. Șușkevici, care li se alăturase, aveau de gând să semneze în secret documente care proclamau recuzarea bazelor de drept și politice ale existenței Uniunii Sovietice și lichidarea ei sub pretextul formării Comunității Statelor Independente.

Întâlnirea s-a desfășurat într-o atmosferă strict secretă în reședința guvernamentală Viskuli din Belaveja, sub paza unei unități de trupe speciale. Și, nu întâmplător, în apropiere de granița cu Polonia. „Am lucrat ca nebunii, într-o stare de surescitare, de exaltare. Tensiunea întâlnirii creștea cu fiecare minut", povestea mai târziu Elțîn[185]. (Cum își exalta el de obicei starea de spirit se știe.) Consultanți și asistenți ai președintelui rus au fost Burbulis, Gaidar, Kozîrev, Șahrai. Au muncit pe brânci, în grabă, toată noaptea. „Era limpede că acordurile trebuiau semnate chiar aici, fără întârziere", recunoștea președintele Rusiei.

Dar de ce, de fapt, exact „aici", într-o pădure, unde nu puteau ajunge prea ușor nici presa, nici televiziunea, nici reprezentanții opiniei publice și ai corpului diplomatic? Pentru că participanții la întâlnire înțelegeau foarte bine: ei făceau ceva ce trebuia ferit de lumina soarelui, de sinceritate, de publicitate, și care de aceea putea fi prezentat publicului numai ca un fapt deja consumat. Pe 8 decembrie, Elțîn, Kravciuk și Șușkevici, care, după toate aparențele, nu realiza întru totul amploarea acestui aventurism antisovietic, au semnat Declarația Liderilor Republicii Belarus, RSFSR și Ucrainei și Acordul privind Comunitatea Statelor Independente.

În aceste documente se afirma că, pasămite, „*negocierile referitoare la semnarea Acordului Unional au intrat în impas, procesul obiectiv de ieșire a republicilor din componența Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste și de formare în locul lor a unor state independente a devenit o realitate*". Și totuși nu trecuseră nici două săptămâni de când, pe 25 noiembrie, conducătorii a șapte republici unionale trimiseseră parlamentelor proiectul Acordului Unional, spre examinare. O dovedește comunicatul de presă oficial semnat de ei. Iar dacă, într-adevăr, apăruse pe neașteptate o situație fără ieșire, de ce nu s-a

discutat despre asta în cadrul Consiliului de Stat al URSS din Moscova, unde aceste negocieri se purtau pe baza acordurilor de la Novo-Ogariovo și în conformitate cu ele? Răspunsul este evident: pentru că acolo, la Moscova, negociatorii din alte republici și în primul rând din Kazahstan se pronunțaseră până în ultima clipă pentru crearea unui „stat unional confederat", iar nu pentru nu știu ce vis imposibil de realizat.

În ciuda afirmației complotiștilor de la Belaveja, nu era deloc „o realitate" faptul că toate republicile ieșiseră din componența Uniunii. Cine și unde constatase această „realitate"? Cine dăduse acestui „trio" puterea de a face o asemenea afirmație? Răspunsuri raționale, și cu atât mai mult justificate legal, la aceste întrebări nu au existat și nici nu există. Majoritatea republicilor unionale și a conducătorilor lor nu declaraseră nimic despre ieșirea din Uniune. În ciuda „constatărilor" făcute la Belaveja de dușmanii Uniunii, independența proclamată de republici după puci nu excludea în sine posibilitatea nici legală, nici în fapt, și nici utilitatea participării de bunăvoie la Uniune și a creării de către ele a unui stat unional confederat. Mai mult, formarea unui astfel de stat era în mod obiectiv profitabilă și apropiată de mentalitatea majorității absolute a populației Uniunii.

Acordul de la Belaveja „constata" că „Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ca subiect al dreptului internațional și ca realitate geopolitică își încheie existența". Și asta în condițiile în care, la referendumul din 17 martie 1991, popoarele URSS se pronunțaseră pentru păstrarea statului unional.

Ceea ce s-a făcut în taină, în grabă și hoțește la Belaveja reprezintă, ca să folosim terminologia medicală, operațiunea de omorâre a unui subiect viu, fie el și grav traumatizat, prin dezmembrarea sa. Protagonistul acestei operațiuni a fost președintele Rusiei.

„Fără Rusia nu ar fi existat nici un document la Belaveja, fără Rusia Uniunea nu s-ar fi destrămat”, așa considera pe atunci președintele Kazahstanului, Nursultan Nazarbaev (conform ziarului *Nezavisimaia gazeta* din 6 mai 1992).

După mărturia lui Grigori Iavlinski, căruia Elțîn, deloc întâmplător, i l-a preferat pe Gaidar, „Boris Nikolaevici și anturajul său aveau scopuri politice clare, pe care ei le considerau prioritare și voiau să le realizeze cu orice preț. În primul rând era vorba de destrămarea instantanee (în sensul cel mai direct – într-o singură zi), nu doar politică, ci și economică, a Uniunii, de lichidarea oricăror posibile organe economice de coordonare, inclusiv în domeniile financiar, de credit și monetar. Apoi era vorba de ruperea totală a Rusiei de toate republicile, inclusiv de cele care la vremea respectivă nu-și puneau o asemenea problemă, de pildă, Bielorusia, Kazahstan... Acesta a fost ordinul politic”. (*Literaturnaia gazeta*, nr. 44 / 1992)[186].

Iar cei care au dat ordinul dezmembrării și lichidării statului unional au fost Elțîn și aripa radicală a Rusiei Democratice, orbită de utopia atotputerniciei unei piețe libere, nereglementate, și a transplantării sale neîntârziate pe sol rusesc.

O dovedește directiva adoptată în 1990 de Consiliul Reprezentanților Mișcării Rusia Democratică, referitoare la „trecerea puterii din mâinile actualei conduceri a URSS, în frunte cu M.S. Gorbaciov”, la „structuri paralele”, capabile să-i „înlăture” pe liderii sovietici existenți și care vor sta la baza formării viitoarei Comunități.

De aceea nu este de mirare că, la Belaveja, L. Kravciuk, conform propriei mărturisiri (vezi *Raboceaia gazeta*, Kiev, 11 decembrie 1991) „a semnat documentul repede, în cursul serii, fără nici un fel de discuții și înțelegeri preliminare”. Tot el afirmă că cei trei lideri nu erau convinși că „oamenii vor recepta decizia noastră ca pe o

necesitate, că documentul va fi legitim pentru ei”.[187] „Simțeam totuși că legitimitatea documentului adoptat nu era suficientă.”[188] Ce e drept e drept. Acordurile de la Belaveja, însăși procedura semnării lor, toată atmosfera grăbită și exaltată a întâlnirii nu ar fi rezistat nici unei critici de legitimitate. Dar lăcomia de putere, interesele politice personale și de altă natură s-au dovedit mai puternice decât orice dovezi și îndoieli legale.

De ce s-au grăbit atât de tare?

Îmi amintesc acum de o emisiune de televiziune, dedicată împlinirii a cinci ani de la destrămarea URSS. Au participat la ea G. Șahnazarov, S. Șușkevici, G. Burbulis și alții.

Moderatorul l-a întrebat pe G. Burbulis:

— Deci proiectul cu CSI nu s-a concretizat?

Răspunsul lui a fost:

— Nu.

— Și ce putea fi în locul CSI-ului? a întrebat moderatorul.

Burbulis a răspuns:

— Probabil, totuși, o Uniune mai relaxată de-a lui Gorbaciov.

Dar G. Burbulis nu făcea aici decât să se fofileze, să se gudure, să inducă publicul în eroare. Ani la rând îl îndemnase pe Elțîn în direcție opusă și el însuși „meșterise” la destrămarea Uniunii.

Dar Uniunea ar fi putut fi menținută și înnoită. Eu am rămas fidel acestei convingeri până la capăt. Asta îi neliniștea și-i speria pe oponenții mei.

În noiembrie 1991, pe postul de ministru de Externe al URSS a revenit Eduard Șevardnadze. Faptul a fost pentru republici și pentru restul lumii un semnal că președintele URSS intenționează să deruleze din nou o politică externă activă în toate privințele. Numirea lui Șevardnadze tempera și echilibra într-un fel linia unilateral proocidentală a Ministerului de Externe al RSFSR, condus de

Kozîrev. Într-un cuvânt, în ciuda afirmațiilor zgomotoase ale oponenților Uniunii cum că aceasta ar fi încetat să existe, s-ar fi destrămat, eu continuam cu obstinație să adun „cărămizile" împrăștiate și am luptat pentru Uniune „până la ultimul glonț".

Aceasta era situația în care regimul Elțîn a hotărât să-și impună cu forța linia separatistă și distrugătoare. Fără știrea președintelui URSS, Elțîn a avut contacte repetate cu adjunctul ministrului sovietic al Apărării, Graciov, cu ministrul de Interne al URSS, generalul V. Barannikov, și cu ministrul Apărării, E. Șapoșnikov. A reușit să-și asigure sprijinul lor în pregătirea și implementarea acordurilor de la Belaveja. Cum poate fi calificat acest comportament al unor generali care și-au renegat datoria de credință față de Uniune?

După ce declaraseră la Belaveja că Uniunea devenise deja „fosta" URSS și îi raportaseră despre asta în primul rând președintelui SUA (?!), cei trei „cârmuitori" de republici s-au temut totuși să se întâlnească față în față cu președintele URSS, deși întâlnirea fusese stabilită dinainte pentru 9 decembrie, la Kremlin. Kravciuk și Șușkevici au hotărât să nu mai vină la Moscova. Iar Elțîn și-a luat toate măsurile de prevedere, cerându-mi să-l încredințez că este în deplină siguranță.

Ce îi mai rămânea de făcut președintelui unei Uniuni care fusese declarată inexistentă? Să-i aresteze pe Elțîn și pe complicii lui pentru activitate vădit neconstituțională? Dar problema nu era nici măcar că președintele Uniunii nu mai avea control deplin asupra organelor de securitate și a armatei. Dacă aș fi decis să mizez pe o parte a structurilor de forță, aș fi provocat fără îndoială un conflict politic acut, sângeros, care ar fi avut consecințe negative cu bătaie lungă. Nu puteam să mă hotărăsc la așa ceva – pur și simplu aș fi încetat să fiu eu însumi. Dar nu aveam de gând nici să

„cedez” Uniunea atâta vreme cât mai exista o cât de mică șansă de a o păstra, și exact de aceea m-am luptat pentru supraviețuirea ei.

Pe 9 decembrie am afirmat că era necesar ca toate Sovietele Supreme ale republicilor unionale și Sovietul Suprem al URSS să examineze atât proiectul Acordului despre Uniunea Statelor Suverane, cât și acordul adoptat la Belaveja. Și, întrucât acesta din urmă propunea o altă formulă statală, a cărei examinare era de competența Congresului Deputaților Poporului, am afirmat că trebuia să convocăm un asemenea congres și nu am exclus posibilitatea organizării unui referendum în problema Uniunii.

Ca răspuns la declarațiile mele, conducerea Sovietelor Supreme ale RSFSR și Bielorusiei a blocat convocarea Congresului Deputaților Poporului, rechemându-și propriii reprezentanți. Examinarea proiectului Acordului Unional în parlamentele republicilor a fost astfel împiedicată.

Conducerea rusă s-a străduit cu orice preț să obțină aprobarea acordului de la Belaveja de către o majoritate cât mai semnificativă a Parlamentului. În acest scop, Hasbulatov l-a folosit chiar și pe Ziuganov. Presiunea politică, informațional-psihologică și de alte naturi, exercitată asupra deputaților poporului din RSFSR, inclusiv a acelor membri ai Partidului Comunist Rus care aveau anumite îndoieli sau o atitudine negativă față de acordul de la Belaveja, a dat rezultate. Din 201 deputați, pentru au votat 188 de persoane, împotrivă – 6, iar 7 persoane s-au abținut[189]. Împotriva lichidării Uniunii au votat numai S.N. Baburin, V.B. Isakov, I.V. Konstantinov, S.A. Polozkov, P.A. Lîsov, N.A. Pavlov.

Dezbaterea și rezolvarea acestei probleme fundamentale pentru soarta țării în Sovietul Suprem al Rusiei s-au desfășurat într-o atmosferă de ultrapatriotism victorios, pregătită în grabă. În luările de cuvânt ale lui Elțîn și ale celorlalți

semnatari ai acordurilor se afirma că, pasămite, eliberându-se de Centrul unional, Rusia va putea să stabilească legături mai echitabile și mai sigure cu alte republici. Toate îndoielile și întrebările exprimate de o serie de deputați au fost pur și simplu măturate din cale. Cosmonautul Savostianov, comunist, i-a îndemnat pe toți să voteze „pentru", „ca să scăpăm de Gorbaciov". Rezultatele votului au fost întâmpinate în picioare, cu ovații furtunoase. Astfel, radical-democrații, cu participarea comuniștilor, au îngropat Marea Rusie, a cărei urmașă și fusese, de fapt, Uniunea Sovietică. Iar peste mai puțin de doi ani – în octombrie 1993 –, președintele B. Elțîn avea să desființeze acest Soviet Suprem cu metode încă mai dure decât cele folosite de bolșevici în 1918 pentru dizolvarea Adunării Constituante: pur și simplu trăgând în membrii lui cu tunurile, de pe tancuri.

De altfel, până la ora actuală nu este clar câți oameni au murit de fapt în acele zile. Au fost încărcați în grabă în camioane și înmormântați nu se știe unde. Elțîn se temea că va trebui să răspundă pentru cele întâmplate și a propus un schimb: nu începeți investigarea acestui episod tragic, împușcarea Parlamentului, și eu sunt de acord să-i amnistiez pe foștii membri ai Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență, al căror proces se desfășura la Tribunalul Suprem.

Acesta a fost barterul criminal care s-a făcut atunci.

Deci, ce e de făcut în ziua de azi? Eu cred că este posibilă o Uniune a Statelor Independente calitativ nouă, dar până la ea mai e drum lung de străbătut. Crearea uniunii vamale dintre Rusia, Kazahstan, Bielorusia și alte state este un pas în direcția corectă.

... Pe 23 decembrie 1991, practic în decursul unei singure zile, i-am predat lui B. Elțîn toate afacerile prezidențiale, în Sala Orehovo din

Kremlin, în prezența lui Aleksandr Iakovlev. Și ne-am înțeles că, pe 30 decembrie, aparatul de stat al URSS avea să-și încheie activitatea.

Trebuie spus că, încă în 1990, oamenii de știință și arhiviștii sovietici care lucrau în comisia comună sovieto-polonă pentru acoperirea așa-numitelor „pete albe" din istoria relațiilor bilaterale au descoperit niște documente ale unor trupe de convoi ale NKVD care în mod indirect, dar destul de grăitor, dovedeau implicarea directă a lui Beria, Merkulov și a subordonaților lor în crimele de la Katyn.

Pe 13 aprilie 1990, în timpul vizitei președintelui Poloniei, Wojciech Jaruzelski, la Moscova, am vorbit public despre listele și celelalte materiale de arhivă ale Direcției Generale pentru Prizonierii de Război și din Lagăre a NKVD care fuseseră descoperite de istoricii sovietici și în care se găseau nume de familie ale unor cetățeni polonezi aflați în lagărele din Kozelsk, Ostașkov și Starobilsk ale NKVD în anii 1939–1940. Într-un comunicat oficial al TASS din 13 aprilie 1990, partea sovietică, exprimându-și regretul profund față de cele petrecute la Katyn, anunța că „tragedia de la Katyn reprezintă una dintre crimele cele mai oribile ale stalinismului". Tot atunci a fost inițiat un proces penal, al cărui dosar a fost preluat spre examinare de către Procuratura Militară Generală sub numărul 159.

Pe 23 decembrie 1991 i-am arătat, i-am citit și i-am predat lui Elțîn documentele din „dosarul special" Katyn despre care aflasem abia în dimineața aceleiași zile de la lucrătorii arhivei. Ne-am înțeles ca ele să le fie predate polonezilor. „Acum", am spus eu, „este misiunea dumitale, Boris Nikolaevici". Dar iată că, la aproape un an după aceea, în octombrie 1992, echipa lui Elțîn a prezentat în cadrul „procesului PCUS la Curtea Constituțională" organizat de ei documentele „dosarului special" Katyn (mai exact, copii ale

lor), afirmând că ele fuseseră, vezi Doamne, găsite „întâmplător” și că Gorbaciov le-ar fi „ascuns” de polonezi. Deși toți lucrătorii implicați care astăzi sunt încă în viață cunosc detaliile celor întâmplate.

E greu de spus de ce Elțîn a transmis părții poloneze copiile acestor cumplite documente abia în octombrie 1992, și nu în mai 1992, în timpul vizitei președintelui Lech Wałęsa la Moscova. Dar să arunce asupra mea calomnii scornite nu au uitat... În 1994, „dosarul Katyn” a fost întrerupt și materialele legate de el au fost secretizate. Cred că reluarea – logică – a investigării tuturor împrejurărilor și a întregului cerc de persoane care au jucat un rol în „afacerea Katyn” va deveni posibilă prin punerea în aplicare a deciziei pe care președintele Rusiei, D.A. Medvedev, a anunțat-o public în urma morții într-un accident aviatic, în primăvara lui 2010, a președintelui polonez Lech Kaczyński.

Aș vrea să pomenesc aici și născocirile conform cărora eu aș fi avansat într-o discuție de lucru cu Elțîn „o listă enormă” de pretenții la tot felul de privilegii și cererea de a mi se acorda imunitate, care m-ar fi eliberat de orice fel de răspundere în fața justiției. Într-adevăr, în cursul întâlnirii mele cu Elțîn a fost evident abordată și chestiunea statutului președintelui URSS după ce acesta avea să-și încheie exercitarea atribuțiilor care-i reveneau. Între altele, de pildă, problema pazei sale, întrucât fostul președinte era purtător al secretului de stat. În acest context, de fapt, fără nici un fel de legătură, și fără nici un fel de pretenții din partea mea, Elțîn a afirmat pe un ton mai degrabă amenințător că despre imunitatea președintelui URSS după ieșirea la pensie nici nu poate fi vorba, iar dacă vă simțiți vinovat, pasămite, recunoașteți acum, cât timp sunteți încă președinte.

Am trăit aproape 20 de ani fără garanțiile de imunitate pe care nu le-am cerut niciodată. În

acești ani am trecut prin multe: de la cererea inumană ca, în decurs de 24 de ore, să eliberez apartamentul și dacea prezidențiale până la interzicerea ieșirilor din țară (inclusiv la înmormântarea prietenului meu Willy Brandt). De la înscenarea unei copii a procesului de la Nürnberg împotriva PCUS și a lui Gorbaciov și la blocada rușinoasă organizată de militari în jurul clădirii unde-și avea sediul Fundația Gorbaciov și la defăimarea acesteia până la interdicția de a apărea în mijloacele de informare în masă și de a-mi tipări cărțile. Ca să nu mai vorbesc de pensia care mi-a scăzut la doi dolari și de o sumedenie de alte nenorociri mai mici și mai mari provocate mie de noua nomenclatură a Rusiei și de „cârmuitorul" ei.

Acestea sunt toate o ilustrare a „civilizației de la Belaveja" în care a fost târâtă țara. O dovadă a faptului că, așa cum B. Elțîn spune pe un ton foarte serios în memoriile sale: „Am vrut să creăm precedentul unei vieți libere, neîncătușate, liniștite pentru fostul conducător al țării – și am reușit. Pentru prima dată în istorie am reușit, în ciuda tuturor dificultăților". Da, iată ce fel de „precedent"! Ce inovație! Demagogie de cea mai joasă speță.

Și aceasta în timp ce primului președinte al Federației Ruse (Elțîn) i-a fost acordată, printr-un ordin special, imunitatea în fața justiției, apoi din fondurile statului a fost înființată la Sankt-Petersburg o bibliotecă importantă care-i poartă numele, iar fundației lui i-a fost repartizată o clădire superbă în centrul Moscovei... Da, acesta este într-adevăr un mare pas înainte în comparație cu „civilizația de la Belaveja"!

În ultimele zile dinaintea plecării mele de la Kremlin, am discutat la telefon cu Kohl, cu Mitterand, Major, Bush, Mulroney[190] și cu alți parteneri politici ai mei. Erau toți interesați de poziția mea, de aprecierile mele, de prognozele

mele asupra situației. Deși eu consideram, ca și înainte, că evenimentele nu urmează direcția bună, mi-am asigurat interlocutorii că voi profita de orice prilej ca să sprijin funcționarea eficientă a Comunității Statelor Independente. Cel mai rău – i-am prevenit eu – va fi dacă dezintegrarea va continua. E important să împiedicăm escaladarea acestui proces.

De aceea am subliniat necesitatea ca Occidentul să susțină Comunitatea și mai ales Rusia. Am reliefat actualitatea ajutorului financiar și alimentar. Interlocutorii au fost interesați de planurile mele de după Kremlin. I-am asigurat că nu am de gând să mă dau la fund, să dispar din viața politică și obștească. Aveam să susțin și în noile condiții, pe cât îmi stătea în putere, reformele democratice începute de perestroikă.

Nu ascund faptul că atenția, asigurările și urările de bine ale vechilor mei cunoscuți și parteneri mi-au îndulcit întrucâtva starea de spirit destul de proastă. Eram cuprins de un sentiment de neliniște când mă gândeam la soarta cauzei măreț inițiate – o spun fără falsă modestie – de către mine și cei care gândiseră la fel ca mine. Sentimentul acesta era contrabalansat într-o anume măsură de convingerea că făcusem și eram gata să fac tot ce îmi stătea în puteri pentru înnoirea țării, a societății, a vieții oamenilor.

Reflectând la ceea ce urma să spun în ultima mea adresare prezidențială către concetățeni, am respins sfaturile de a nu face referire la ambițiile fondatorilor Comunității. Am decis să evaluez mersul și rezultatele evenimentelor în mod realist. Să subliniez pericolul destrămării statului, necesitatea de a avea grijă de rezultatele pe care reușiserăm să le obținem în anii perestroikăi. Luând cuvântul pe 25 decembrie pentru a-mi anunța încetarea activității de președinte al URSS, am vorbit despre dezacordul meu față de dezmembrarea țării și, în plus, am afirmat că voi

face tot ce îmi stă în putință pentru ca acordurile semnate la Alma-Ata[191] să genereze o armonie autentică în societate și să asigure ieșirea din criză în cursul reformelor...

Sfertul de veac care a trecut de la începutul perestroikăi îmi dă motive noi să afirm: „Sunt și azi convins de corectitudinea istorică a reformelor democratice începute în primăvara lui 1985". Anii care s-au scurs de atunci confirmă nu numai corectitudinea istorică, ci și caracterul tot mai actual al înnoirii democratice a țării, la fel ca și actualitatea mesajului fundamental al chemării adresate de mine concetățenilor pe 25 decembrie 1991: este fundamental să păstrăm cuceririle democratice ale perestroikăi. La ele „nu avem voie să renunțăm în nici un fel de împrejurare, sub nici un pretext. În caz contrar, putem să ne luăm adio de la orice speranță într-un viitor mai bun".

Cuceririle democratice ale perestroikăi, care au rezistat și puciului din august, au fost supuse, după eșecul acestuia, unei noi încercări, venită din partea regimului puterii personale și a puterii „familiei". Acest regim a fost instaurat sub acoperirea unor lozinci democratice cu sprijinul radical-democraților noii nomenclaturi ruse și cu îngăduința mult prea mare a „cârmuitorilor" liberali ai Rusiei Democratice. Toate deciziile majore care priveau interesele fundamentale ale poporului au fost luate fără știrea acestuia și pe spinarea lui. Așa s-a întâmplat cu „terapia de șoc" și cu privatizarea nereușită, care au aruncat majoritatea absolută a poporului în sărăcie și mizerie și care au generat o polarizare socială fără precedent, a cărei influență profundă se perpetuează în societatea rusă până la ora actuală. Așa a avut loc răfuiala cu primul Parlament ales liber al Rusiei, asupra căruia s-a tras cu tunurile la ordinul lui B. Elțîn în octombrie 1993. Așa a fost început războiul din Cecenia, transformat într-o luptă prelungită și extrem de sângeroasă, ale cărei

consecințe se resimt în mod dureros până azi. Așa s-au transformat într-un show alegerile prezidențiale din 1996, aproape anulate, în care s-a practicat cumpărarea alegătorilor, s-au cheltuit ilegal multe milioane de dolari, au avut loc falsificări grosolane, iar puterea a exploatat din plin „resursele administrative" aflate la dispoziția ei.

Ajunși la putere și agățându-se de ea cu orice preț, radical-democrații s-au transformat în radical-liberali, care au uitat de democrație și de responsabilitatea socială. Ca urmare, au fost discreditate în fața poporului înseși noțiunile de „democrație" și de „reformă". În aceasta văd eu nu atât „vina" principală – neîndoielnică, de altfel – a „elitei" anilor 1990, cât nenorocirea cumplită a societății noastre până în ziua de azi. Și doar, asimilând lecția crizei globale, lumea întreagă se străduiește să urce trepte noi de civilizație. S-ar părea că, astăzi, conducerea țării vede asta și înțelege.

Mărturie stau și chemările insistente ale președintelui Rusiei, D.A. Medvedev, la modernizare. Dar, fără o nouă impulsionare a activismului obștesc, modernizarea – dacă, desigur, e vorba de o modernizare a statului și a societății, nu doar de inovații strict tehnice în anumite direcții ale producției – este pur și simplu imposibilă. Principalul subiect al modernizării sociale nu poate fi decât *cetățeanul*, cu drepturile și obligațiile lui. Scopul perestroikăi a fost descătușarea omului, transformarea lui dintr-un „șurub" într-un participant activ la procesele social-politice, capabil să facă propria alegere, să-și influențeze soarta individuală și cetățenească, să influențeze evoluția vieții din jurul său, din țara sa. Și, în multe privințe, el a fost îndeplinit. În orice caz, în cei aproape șapte ani de perestroikă s-au făcut multe în acest sens. Lucrul cel mai important pe care ni l-a dăruit perestroika a fost antrenarea

energică în activitatea obștească, politică, civilă a unei mase noi de oameni de toate vârstele, a unor întregi generații și mai ales a tineretului.

În anii perestroikăi, în Rusia s-a trezit parcă și a început să crească societatea civilă. Da, cu exagerări, cu o prea mare pasiune pentru mitinguri, cu o doză exacerbată de demagogie. Dar exact *cetățenii* Rusiei au fost cei care nu au vrut și nu au permis întoarcerea țării la vremurile de dinaintea perestroikăi. Și totuși, respingându-i pe pucișți, ei nu au știut să vadă bine din timp capcana politică în care au fost atrași de către o serie de demagogi remarcabili și de către liderii nomenclaturii, experimentați în intrigi de culise. „Cârmaciul hotărât", euforia victoriei s-au dovedit incompatibile cu democrația. De fapt, i-au fost contraindicate de la început.

În cursul luptei pentru perestroikă, eu și tovarășii mei am făcut o serie de greșeli, despre care am avut deja ocazia să vorbesc. Și, deși mulți dintre oponenții mei au considerat și consideră că nici PCUS, nici URSS nu mai puteau fi reformate, eu nu pot să fiu de acord cu așa ceva. Multe puteau și ar fi trebuit să fie făcute mai devreme, mai repede și, după cum se vede limpede astăzi, mai dur. În fine, o scăpare strategică a perestroikăi a fost subevaluarea profunzimii crizei financiare și economice în care se afunda țara. Cotitura către o economie de piață cu caracter social s-ar fi putut face și ar fi trebuit făcută mai devreme și mai consecvent. Chiar și în anii 1990–1991 ne-am fi putut înfrâna și am fi putut preveni distrugerea pieței bunurilor de consum, folosind în acest scop toate mijloacele necesare, inclusiv o reducere mai însemnată a cheltuielilor militare.

Bineînțeles că, în aceste condiții, este legitimă întrebarea: de ce liderii perestroikăi nu au putut face toate acestea „mai devreme, mai repede și mai dur"? Cine sau ce i-a împiedicat? Pentru a reuși, procesul înnoirii în profunzime a unei țări atât de

mari și de complicate cum era Uniunea Sovietică, început în perioada perestroikăi, avea nevoie de mult mai mult timp decât cei șapte ani neîmpliniți pe care i-a avut la dispoziție perestroika înainte să fie subminată aproape la jumătatea drumului. Cei care se opuneau perestroikăi, oameni care aparțineau, s-ar fi zis, unor orientări sociale opuse, au acționat în paralel și sincronizat. Unii frânau, sabotau înnoirile. Alții cereau ca ele să fie făcute mai degrabă, împingeau perestroika din urmă, zguduiau structurile Uniunii Sovietice. Sub pretextul luptei cu conservatorismul, „rupeau oasele" Centrului unional, acționau pentru „a-l distruge până la capăt". În 1991 perestroika, și împreună cu ea întreaga Uniune, au avut de suferit de pe urma a două comploturi majore: puciul din august și înțelegerea de la Belaveja din decembrie. Ele au fost, în esență, două lovituri de stat, care, în ciuda tuturor diferențelor dintre cei care le-au inspirat și le-au pregătit, se deosebesc prin câteva trăsături majore, foarte caracteristice, și anume:

În primul rând, și una, și alta au fost organizate exact ca niște comploturi – în secret, pe la spatele poporului.

În al doilea rând, și una, și alta au încălcat în modul cel mai grosolan Constituția unională și Constituțiile republicane.

În al treilea rând, și una, și alta s-au bazat pe minciună și înșelăciune.

În al patrulea rând, și una, și alta au fost îndreptate împotriva lui Gorbaciov, dar au dus (într-un caz, în mod obiectiv, în celălalt, intenționat) la distrugerea statului.

Dar, probabil, asemănarea cea mai importantă dintre cele două lovituri de stat a fost faptul că în spatele lor se aflau în realitate interesele nomenclaturii. Într-un caz, ale acelei părți a ei care se temea să-și piardă puterea și privilegiile, în celălalt – ale celor care aspirau ca, sub noile regimuri instaurate în republici, să întărească, să

legifereze deținerea în fapt de către ei a proprietăților care fuseseră calificate drept „naționale”, „populare” sau „de stat”.

Prima lovitură de stat și primul complot au eșuat pentru că opinia publică a înțeles la timp că ele reprezentau o întoarcere la perioada de dinaintea perestroikăi. A doua lovitură de stat a reușit pentru că s-a desfășurat sub aceleași lozinci democratice ca și lupta pentru perestroikă, a fost susținută de promisiunea depășirii rapide a crizei și a dezvoltării în continuare a democrației. Cu alte cuvinte, vechea nomenclatură nu a izbutit să înșele poporul, dar cea nouă, grupată în jurul lui Elțîn, a putut, pentru o vreme.

Destul de repede s-au manifestat și diferențe notabile. Dacă, în august, membrii Comitetului pentru Starea de Urgență nu s-au putut hotărî să împuște Parlamentul rus în Casa Albă, în octombrie 1993 Elțîn a tras în reprezentanții lui fără nici o remușcare. Și în această împrejurare se vădește un detaliu foarte important și pilduitor, pe care oamenii de la noi nu și-l amintesc. Hotărârea lui Elțîn de a se răfui definitiv cu Parlamentul se explică nu în ultimul rând prin faptul că, în lupta sa cu această instituție, președintele Rusiei și-a asigurat din timp acordul și susținerea unei serii de lideri eminenți ai statelor occidentale, care i-au iertat foarte ușor această crimă sau în general au trecut-o cu vederea.

Încă o dată despre controversele din jurul perestroikăi în lumea contemporană

Abordând această temă incomodă pentru unii dintre „învățătorii” și „mentorii” noștri într-ale democrației, nu pot să nu aduc în discuție și o altă problematică, mai largă, și anume lupta în jurul perestroikăi în Vest.

Desigur, soarta țării noastre și a perestroikăi se decidea în primul rând în interiorul Uniunii Sovietice, depindea întâi și întâi de starea societății

noastre, a economiei, a echilibrului dintre forțele politice interne. Acesta este un fapt neîndoielnic. Dar Uniunea nu exista într-un vacuum. Multe lucruri depindeau de situația internațională, de relațiile noastre cu țările vecine, cu marile puteri, de locul nostru în lume în general. Răspunzând necesităților stringente de înnoire a uneia dintre cele două superputeri ale vremii, perestroika nu putea să nu intereseze întreaga comunitate mondială. De aceea, lumea urmărea cu atenție procesele social-politice inițiate la noi de perestroikă. La început, în Occident s-a crezut că ele nu erau decât o nouă campanie propagandistică. La fel s-a întâmplat și în SUA.

În octombrie 1987, în câmpul vizual al analiștilor americani a intrat B. Elțîn, devenit cel mai vizibil și mai zurbagiu adversar al regimului Gorbaciov. Când, în septembrie 1989, a ajuns în SUA, Elțîn a fost primit în cabinetul său de la Casa Albă de către consilierul președintelui SUA pe probleme de securitate națională, generalul Scowcroft, în biroul căruia a intrat atunci, aparent din întâmplare, pentru 15 minute, și G. Bush. Președintelui american Elțîn nu i-a făcut atunci vreo impresie deosebită.

Dar, de la începutul anului 1990, așa cum se vede din documente care au fost apoi publicate și au devenit cunoscute, o serie de lucrători ai serviciilor secrete americane și personal ministrul american al Apărării, Dick Cheney, au început să-l convingă insistent pe președintele SUA să renunțe la „miza” sa monocentrică pe Gorbaciov și să-l susțină pe B. Elțîn. Argumentul lor principal era faptul că planurile politice ale lui Elțîn referitoare la dezmembrarea și lichidarea Uniunii Sovietice, ca și la introducerea în Rusia a pieței libere, necontrolate de stat, răspund mai bine intereselor naționale ale SUA decât linia politică a lui Gorbaciov, care este preocupat de modalitățile de a

„atenua” socialismul de stat și de a trece numai la o economie de piață „reglementată”[192].

După cum mărturisește R. Gates, „CIA era un susținător fervent al lui Elțîn. Îl sprijinea nu atât prin cuvinte, cât prin intermediul unei serii de evaluări care îi subliniau popularitatea în Rusia și în afara granițelor ei, inițiativele în domeniul reformării societății și viziunea asupra problemelor naționale”.[193]

Conform altor mărturisiri publice ale „cunoscătorilor” americani, apărute în anii postsovietici, serviciile secrete îl scoteau cu atâta insistență „la înaintare” pe Elțîn, încât generalul B. Scowcroft vorbea chiar despre un „club al partizanilor lui Elțîn în CIA”.

Partea cea mai conservatoare a establishmentului american și reprezentanții ei din anturajul lui Bush, iar în ultimă instanță chiar și președintele SUA, au mizat pe Elțîn. Scopurile lui – de a dezmembra și lichida Uniunea – au coincis cu obiectivele conducerii americane, care a considerat, se pare, că interesele SUA sunt mai bine slujite de o Rusie slăbită, aflată sub conducerea lui Elțîn, decât de perspectiva Uniunii înnoite pentru care lupta Gorbaciov. În aceste socoteli se regăsește, fără îndoială, o mai mare doză din logica tradițională a strategiei de forță americane: „victorie sau înfrângere”. Nu întâmplător, bineînțeles, un rol atât de activ în formarea atitudinii americane față de Uniunea Sovietică și față de politica distrugătoare a lui Elțîn l-au jucat apărătorii intereselor complexului militar-industrial, ale comunității serviciilor secrete, ale monopolurilor petroliere, în speță, Cheney, Rumsfeld, Gates și alții.

Mi se pare că și interpretarea încheierii Războiului Rece ca victorie a SUA, a Vestului în general, asupra Estului, a Uniunii Sovietice în particular, s-a născut tot în aceste cercuri. Dar a fost oare acest calcul strict pragmatic, în care au

predominat interesele cercurilor și personajelor enumerate mai sus, singurul posibil, cel mai rațional și cu adevărat înțelept din punctul de vedere al perspectivelor statutului de lider al SUA în lumea schimbată după încheierea Războiului Rece? Anii trecuți de la căderea Uniunii Sovietice au arătat că, simțindu-se singurii învingători în Războiul Rece, SUA au început să se comporte în arena internațională după principiul îndoielnic conform căruia „învingătorul ia totul”. Dar exact aceasta s-a dovedit piedica principală în calea întăririi pozițiilor americane în lume. Ca atare, dimpotrivă, astăzi practic pretutindeni se observă o creștere a sentimentului antiamerican, care a dus la explozia terorismului, ajuns până în inima SUA. Acțiunea teroristă fără precedent din 11 septembrie 2001 a stârnit un val de compasiune și de sprijin față de americani în toată lumea civilizată. Dar războiul început de americani în Irak prin încălcarea grosolană a principiilor dreptului internațional și prin ignorarea ONU nu a întărit nici pe departe statutul de lider al SUA nici măcar printre aliații acestui stat. Nici politica americană la adresa Rusiei lui Elțîn nu a sporit autoritatea acestei mari puteri.

În anii președinției lui Elțîn, liderii SUA s-au făcut că nu observă nici sfârșitul tragic al Parlamentului rus, nici sălbăticia „terapiei de șoc”, a privatizării care a fost un lanț de escrocherii – la organizarea cărora, de altfel, au participat și consilieri americani –, nici viciile sistemului oligarhic. Vestul, în general, a încurajat vederile radical-liberale ale lui Elțîn, fără să ia seama la Rusia și la prestigiul ei în afacerile internaționale. Să ne gândim numai la bombardarea Belgradului, făcută împotriva protestelor Moscovei! Ieșirile ciudate ale președintelui Rusiei erau luate în râs, Elțîn era bătut cu condescendență pe umăr și salutat ca „un adevărat democrat rus”. Mai trebuie oare demonstrat că o asemenea atitudine cinică

față de țară nu a contribuit deloc la sporirea, în masele largi ale Rusiei, a respectului față de standardele democratice ale Vestului și a încrederii în ele? Și nu e de mirare că, în anii regimului Elțîn, în Rusia s-au întărit considerabil sentimentele antiamericane.

Rusia lui Elțîn, slăbită în urma dezmembrării Uniunii Sovietice, s-a dovedit incapabilă să moștenească acel rol constructiv pe care îl jucase Uniunea Sovietică pe arena internațională în anii perestroikăi. Nu întâmplător, desigur, posibilitățile apărute la încheierea Războiului Rece de a îndrepta comunitatea internațională către o nouă ordine mondială, în cuvintele lui Ioan Paul al II-lea, către o lume mai stabilă, mai echitabilă și mai umană, au rămas nevalorificate atâta timp.

Nu au fost de asemenea folosite, timp de mai mulți ani, șansele apărute tot odată cu perestroika de a construi o Europă Mare, o casă comună europeană, de a accelera procesele general europene.

Criza globală economico-financiară a ultimilor ani este o dovadă a faptului că întreaga comunitate internațională trebuie să revină la inițiativa unor schimbări constructive de profunzime în relațiile dintre state, schimbări care au fost începute în anii perestroikăi și sunt indisolubil legate de ea.

În lume vor începe inevitabil să se manifeste – de fapt, au început deja – cerințele unei noi spirale a civilizației la nivel global și național sau de stat. Aceasta trebuie să fie „noua modernizare”. Obiectivul ei nu este pur și simplu întoarcerea la vremurile și ordinea de dinainte de criză, ci trecerea la un nou model de dezvoltare mondială. Și în acest sens – sunt convins –, apelul la experiența perestroikăi, în toate aspectele ei, poate fi interesant și util.

În loc de concluzii

Perestroika trebuie evaluată nu după ceea ce nu a putut sau nu a reușit să dea, ci după amploarea cotiturii pe care a produs-o în istoria multiseculară a Rusiei și după consecințele ei pentru întreaga lume.

Perestroika a fost înainte de toate un răspuns la necesitățile stringente ale societății sovietice din vremea aceea, cu toate problemele și contradicțiile ei. În plus, în ea s-au reflectat și procese mai largi, caracteristice pentru evoluția lumii în ultimul sfert al veacului trecut. Perestroika a reintrodus țara în însuși miezul proceselor internaționale. Ea a creat un efect de rezonanță, a stimulat tendințe reformatoare de lungă durată în lumea înconjurătoare.

În acest sens, perestroika se înscrie în „al treilea val al revoluțiilor democratice", care s-a rostogolit în anii 1970 peste Europa (Grecia, Spania, Portugalia), iar în deceniile următoare s-a extins și în emisfera de vest. Perestroika a preluat această ștafetă și a întors-o în Europa, în partea ei estică, separată înainte de restul continentului printr-o „Cortină de Fier".

În anii 1980–1990, practic toate țările lumii au fost obligate să se adapteze la provocările globalizării.

Fiecare popor, cu toate trăsăturile specifice ale istoriei sale, ale culturii și mentalității proprii, cu toate posibilitățile sale, are dreptul de a alege liber. De aici și varietatea variantelor de dezvoltare. Libertatea alegerii nu poate fi limitată pentru nimeni. De la acest principiu a pornit, dacă vreți, „revizionismul" meu: sunt de părere că nici soarta democrației nu se poate decide în afara principiului libertății de alegere, al pluralismului.

Indiferent de ceea ce ar putea spune acum despre perestroikă oponenții și criticii ei, a fost o perioadă uimitoare...

Am deschis un drum pe care se putea merge mai departe. Am făcut ceea ce trebuia făcut: am

dat oamenilor libertate, transparență, pluralism politic, democrație. I-am făcut liberi, le-am oferit posibilitatea să aleagă în condițiile libertăților cetățenești, ale libertății conștiinței, gândirii și cuvântului.

Perestroika a eliminat monopolul unui singur partid și al unei singure ideologii. Mentalitatea stalinistă a fost desființată cu totul, represiunile politice și ideologice au luat sfârșit. Sute de mii de oameni condamnați pe nedrept au fost complet reabilitați.

Noi am interzis cenzura, am permis adunări și mitinguri, am dat cetățenilor dreptul de a crea organizații și partide politice, posibilitatea de a alege puterea în mod alternativ. S-au format, ca atare, organe cu adevărat reprezentative ale puterii, au fost făcuți primii pași în direcția separării puterilor în stat. În esență, în țară a apărut un sistem politic receptiv la parlamentarism.

Oamenii au primit pentru prima dată posibilitatea de a ieși peste graniță liber și de a critica public orice fel de conducere și de putere. Chiar dacă nu am reușit să implementăm pe deplin toate drepturile și libertățile cetățenești, mișcarea în această direcție începută în perioada perestroikăi este ireversibilă.

Logica economică a perestroikăi a vizat demontarea treptată a sistemului administrativ de comandă în gestiunea economiei și introducerea elementelor de piață. Atunci a fost inițiată direcția către o economie în care puteau coexista mai multe forme de gestiune, către egalitatea tuturor formelor de proprietate, atunci au luat avânt spiritul întreprinzător, diversele forme de închiriere, au început procesele de împărțire a întreprinderilor pe acțiuni, de privatizare. Ca urmare a Legii pământului a început să renască țărănimea, au apărut fermieri. Milioane de hectare de teren au fost cedate locuitorilor de la orașe și de la sate.

Eforturile de reformare a statului multinațional democratic, de transformare a sa dintr-un stat unitar supercentralizat într-o federație autentică au dus la elaborarea unui nou Acord Unional, care era gata de semnare și la baza căruia stătea recunoașterea suveranității reale a fiecărei republici, cu păstrarea spațiului economic, social și legislativ necesar fiecărei comunități și cu instituirea unei apărări unice și a unor principii comune de politică externă.

Prefacerile dinăuntrul țării au necesitat și au produs în mod inevitabil o cotitură în politica ei externă. Noua orientare a reușit să renunțe la stereotipurile și metodele trecutului confruntațional, ale împărțirii lumii în „ai noștri" și „ai lor", la încercarea de a impune lumii înconjurătoare propriul mod de viață. Ea a permis reinterpretarea principalilor parametri ai dezarmării statului și ai mijloacelor de a o pune în aplicare, a stimulat un dialog amplu despre noile principii pe care trebuie construită lumea.

În ciuda tuturor dificultăților, și interne, și internaționale, politica externă a perestroikăi, însuflețită de ideile unei gândiri noi, a dat rezultate neîndoielnic pozitive. Cel mai important a fost încheierea Războiului Rece. S-a sfârșit o perioadă îndelungată și extrem de periculoasă din istoria lumii, când întreaga omenire a trăit sub amenințarea unei catastrofe nucleare. Relațiile cu state atât din Est, cât și din Vest au intrat pe un făgaș normal, neconfruntațional.

A apărut posibilitatea de a reduce considerabil povara cheltuielilor și a arsenalului militar și de a îndrepta o parte dintre resursele astfel eliberate către producția civilă. Dorința înflăcărată a locuitorilor țării noastre care au trăit „anul 1941" de a nu mai lăsa să se întâmple așa ceva vreodată și-a găsit, în sfârșit, împlinirea.

Trecerea la o nouă societate a fost realizată fără vărsare de sânge. Am reușit să evităm războiul

civil.

Am mers atât de departe cu reformele, încât tendințele inițiate de noi au devenit deja de neoprit. Până în ziua de azi mulți se miră cum de am reușit acest lucru într-o țară atât de mare și de complicată.

Acestea sunt rezultatele cele mai relevante ale perestroikăi. Chiar și enumerarea aceasta, nici pe departe completă, a realizărilor obținute dezminte orice fel de scorneli despre eșecul ei.

După două decenii ne e mult mai ușor să ne dăm seama când anume în decursul perestroikăi ceva nu a mers cum trebuie, care ne-au fost greșelile sau unde s-a produs pur și simplu un concurs fatal de împrejurări.

Paradoxul dramatic al perestroikăi este strâns legat de moștenirea care ne-a fost lăsată: faptul că ne-am încumetat să facem schimbări a presupus un mare risc, dar, dacă le-am fi evitat, pericolul ar fi fost și mai mare pentru țară, din cauza stării în care a găsit-o perestroika.

Retrospectiv, se văd mai limpede principalii factori care au îngreunat reformarea societății sovietice. În procesul de democratizare au ieșit la suprafață și s-au amplificat foarte rapid pretenții și contradicții de toate soiurile, care se acumulaseră în cei 70 de ani ai epocii sovietice. Ele au fost folosite cu abilitate de către ideologi fără rușine care au ieșit în avanscenă și de către politicieni iresponsabili.

Cred că nu greșesc și nu spun un neadevăr dacă afirm că finalul dramatic al perestroikăi se datorează exclusiv unor rațiuni obiective, unor întâmplări tragice, specificului mentalității rusești și trăsăturilor caracteristice ale trecutului sovietic. Conducerea țării a făcut greșeli și a avut scăpări, pentru că acționa în condițiile unei crize acute de timp și era pusă sub focul încrucișat al conservatorilor, al radicalilor, al naționaliștilor,

care au format, în cele din urmă, un front comun unic în încercarea de a răsturna puterea centrală.

Nu am știut să profităm pe deplin de sprijinul populației, care la început a fost necondiționat. Nu știu dacă s-a mai întâmplat vreodată în istoria noastră ca masele să susțină atât de sincer puterea. Dar, treptat, am început să pierdem această susținere. Nu am folosit timpul pe care l-am avut la dispoziție pentru a rezolva problemele legate de formarea prețurilor și a pieței. Ar fi trebuit să echilibrăm piața consumului, să reprofilăm mai curajos și mai energic industria de apărare, făcând-o capabilă să producă mărfuri de bună calitate pentru popor. Atunci nimeni n-ar mai fi putut să-i inducă pe oameni în eroare.

Am întârziat procesul de reformare a Uniunii. Nu am știut să transformăm la timp PCUS într-un partid democratic de tip modern. Acestea, cred eu, sunt cele două greșeli mari ale noastre.

Este bine cunoscut faptul că URSS a fost un stat partinic, în care instituțiile statului și puterea politico-ideologică întruchipată de PCUS se împleteau inseparabil. De aceea, slăbirea partidului a atras automat după sine slăbirea statului. Partidul era reprezentat în primul rând de nomenclatură. Dar istoria ne învață că ea este cea care îi mănâncă de vii pe reformatori. Ea îi destituie, ea sufocă tendințele de schimbare. Contradicția noastră tragică se manifesta în faptul că, închiși în „statul PCUS” – o construcție care își trăise deja traiul, aparținând unei epoci istorice revolute –, nu puteam să mergem înainte, nu puteam să ne dezvoltăm, dar nu puteam nici să scăpăm de el dintr-odată, căci asta ar fi însemnat să supunem țara unui risc major, pentru că nomenclatura se afla la toate nivelurile conducerii.

O posibilă rezolvare a acestei contradicții de esență ar fi putut fi reformarea PCUS – inițiată de către conducerea de partid – în sensul transformării lui într-un partid modern. Hotărârea

în acest sens a fost luată la plenara CC al PCUS din iulie 1991. În noiembrie al aceluiași an urma să fie convocat congresul extraordinar al partidului, care își propunea să reformeze PCUS. A fost elaborat și trebuia prezentat la congres un nou program, de orientare social-democrată. Dar puciul din august, apoi Acordurile de la Belaveja au îngropat acest plan, ca și noul Acord Unional.

Prezența unui curent conservator puternic în Biroul Politic, în general în eșaloanele superioare ale partidului, a avut drept consecință faptul că adeseori întârziam cu luarea unor decizii urgente.

Și ultimul lucru pe care aș vrea să-l observ. Meritul istoric al reformatorilor din anii perestroikăi constă în faptul că au inițiat transformări radicale, devenite necesare, și s-au străduit să le implementeze în mod democratic, avansând pas cu pas în cadrul oferit de singura alegere posibilă pe atunci, lărgind treptat limitele libertății, dimensiunile și profunzimea schimbărilor. În decursul perestroikăi am reușit să schimbăm calitativ societatea, să îi dăm o dimensiune democratică. De aceea, constatarea greșelilor care s-au făcut în perioada perestroikăi nu poate să șteargă meritele ei principale.

Perestroika a apărut ca o alternativă la două extreme istorice: capitalismul egoist al proprietății private, pe de o parte, și totalitarismul stalinist, pe de alta. A fost o mișcare spontană, dar și, concomitent, conștientă, orientată spre o sinteză a trăsăturilor pozitive ale socialismului și capitalismului.

În felul său, perestroika a fost o victorie istorică: societatea sovietică s-a eliberat de totalitarism prin forțele proprii și a deschis drumul către libertate și democrație și altor țări și popoare. În ciuda evaluărilor contradictorii ale perestroikăi, conaționalii noștri beneficiază și astăzi, chiar și fără și să-și dea seama, de cuceririle ei, în primul rând în domeniul drepturilor și libertăților

cetățenești. Până la 70–80% dintre cetățenii Rusiei împărtășesc și susțin într-o măsură sau alta valorile democratice esențiale introduse în epoca perestroikăi. Înaltă rămâne până la ora actuală și recunoașterea de către populație a principalelor rezultate ale politicii externe din perioada respectivă. Diferența dintre perioada perestroikăi și cea de după ea se vede în mod clar în domeniul relațiilor internaționale.

Umanitatea a intrat în secolul XXI împovărată de anumite probleme nerezolvate din trecut și s-a confruntat cu provocări noi, globale. Ca să le facem față și să le rezolvăm, e nevoie de o ordine internațională cu adevărat democratică. Premisele create de perestroikă și perspectivele deschise de ea nu reprezintă pur și simplu o cerință pentru viitor, ci un factor care continuă să acționeze, care împiedică lumea să se afunde într-o nouă confruntare și care oferă exemplul cooperării autentice în reglementarea celor mai complicate probleme ale lumii.

172 Noul program, *Declarația de principii*, care a înlocuit *Declarația de la Frankfurt* din 1951, a fost adoptat la al XVIII-lea Congres al Internaționalei Socialiste din Stockholm, în 1989. În limba rusă el a fost publicat (cu unele prescurtări) în revista *Kommunist*, nr. 16 pe 1989. (n.a.)

173 Material apărut pe 2 august 2010. Articolul este prescurtat. (n.a.)

174 Cutremur devastator produs pe 7 decembrie 1988 în nord-vestul Armeniei, soldat cu distrugerea completă a orașului Spitak și a altor câteva zeci de sate și cu moartea a zeci de mii de oameni (n.tr.)

175 Prima organizație politică legală de opoziție din Uniunea Sovietică, care s-a manifestat la Congresele Deputaților Poporului (1989–1991). A reunit oameni care erau în esență anticomuniști, de cele mai diverse orientări (între alții, disidenți de marcă precum A. Saharov și oameni politici precum B. Elțîn),

și care au cerut în primul rând scoaterea din Constituție a articolului referitor la rolul conducător al PCUS. (n.tr.)

176 Cinismul membrilor Rusiei Democratice care îl susțineau pe Elțîn în jocul lor cu minerii a fost recunoscut de delegația Sindicatului Independent al Minerilor care a vizitat în 1998 Fundația Gorbaciov și a povestit deschis, cu multă amărăciune, despre cum sindicaliștii au fost înșelați cu ipocrizie, la sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990, pentru a se angaja în lupta împotriva lui Gorbaciov și a menținerii URSS. (n.a.)

177 Politician și istoric rus (n. 1934), unul dintre fondatorii mișcării Rusia Democratică. La începutul lui 1992 a renunțat la funcția pe care o deținea în acest partid în semn de dezacord cu politica promovată de conducerea organizației. (n.tr.)

178 Diferendul armeano-azer în legătură cu regiunea autonomă Nagorno-Karabah (parte a RSS Azerbaidjan, dar populată în majoritate de armeni și legată istoricește de Armenia) s-a acutizat în anii 1987–1988, când armenii au început să ceară tot mai insistent alipirea Karabahului la republica lor. Una dintre manifestările violente ale acestui conflict a fost, în perioada 27–29 februarie 1988, pogromul armenilor din Sumgait, al doilea mare centru industrial al Azerbaidjanului, unde populația armeană era minoritară. Pogromuri ale armenilor au avut loc și în Baku (capitala Azerbaidjanului), unde au sosit mii de refugiați azeri din RSS Armeană. În noaptea de 19 spre 20 ianuarie 1990, trupele sovietice intrate în Baku pentru reprimarea neorânduielilor și a opoziției anticomuniste au dovedit o cruzime deosebită, ucigând peste 100 de locuitori, majoritatea civili nevinovați. Cu câteva zile înainte în Azerbaidjan fusese introdusă starea de urgență. (n.tr.)

179 În noaptea de 8 spre 9 aprilie 1989, reprimarea mitingului antisovietic din capitala Georgiei, Tbilisi, a dus la moartea prin asfixie a aproape 20 de persoane, majoritatea femei. (n.tr.)

180 Cum a observat într-una dintre cuvântările sale V. Șeinis [economist, politolog și politician rus (n. 1931) – n.tr.], dacă cererea lui Elțîn din iarna sau primăvara lui 1991 referitoare la demisia lui Gorbaciov ar fi fost îndeplinită, atunci în august, cel mai probabil, ar fi învins puciștii. (n.a.)

181 Bazin carbonifer în sudul Siberiei, în regiunea Kuznețk, unul dintre cele mai mari din lume. Asigură și azi aproximativ jumătate din producția de cărbune a Rusiei. (n.tr.)

182 V.S. Pavlov, fost ministru de Finanțe, fusese numit noul lider al Cabinetului de Miniștri în ianuarie 1991, după ce în decembrie 1990 N.I. Rîjkov se îmbolnăvise grav. (n.a.)

183 Elțîn și guvernul lui Gaidar „uită" de asta când descriu perioada aceea. (n.a.)

184 Pe 1 decembrie 1991, populația Ucrainei a participat la referendumul de confirmare a proclamației de independență. (n.tr.)

185 B. Elțin, *Însemnările unui președinte*, Moscova, 1994, p. 150 (n.a.)

186 Mi se pare că, până la ora actuală, unii radicali-democrați din „primul val" nu-i pot ierta lui G. Iavlinski această poziție. Ei sunt cei care s-au înjosit până la a ponegri pe față pe unul dintre cei mai importanți oameni de știință, activiști sociali și politici ai Rusiei. (n.a.)

187 Vezi „Uniunea putea fi păstrată", p. 443 (n.a.)

188 Idem, p. 457 (n.a.)

189 Acordurile de la Belaveja au fost ratificate de Sovietul Suprem al RSFSR pe 12 decembrie 1991. (n.a.)

190 Brian Mulroney (n. 1939), premierul Canadei între 1984 și 1993 (n.tr.)

191 E vorba de Protocolul la Acordul de creare a Comunității Statelor Independente, semnat la Alma-Ata pe 21 decembrie 1991 de către 11 dintre fostele republici sovietice. (n.tr.)

192 Vezi Gates, R.M., *From the Shadows*, New York, 1996, p. 496 (n.a.)

193 Idem, p. 503 (n.a.)

EPILOG

Am avut deja ocazia să spun că soarta m-a însărcinat cu o misiune care foarte rar cade în seama unui singur om. Și totuși destinul a fost darnic cu mine oferindu-mi o asemenea șansă – o șansă rară... Chiar și dacă aș fi știut dinainte toate dificultățile cu care urma să mă confrunt, nu m-aș fi dat înapoi de la punerea în practică a alegerii mele fundamentale: să îmi dau toată silința să schimb țara – cea pe care am găsit-o atunci când am ajuns în vârful piramidei puterii. Și astăzi consider că am făcut alegerea corectă. Credința mea – pe care am susținut-o și o voi apăra și în continuare – este că în istorie există întotdeauna mai multe posibilități, există alternative. Și că, în general, istoria o fac deciziile luate de oameni, ea este istoria oamenilor, a societății.

Am crezut – și continui să cred – că principalele valori social-politice sunt libertatea, egalitatea, echitatea, solidaritatea. Ele au fost apărate de multe generații de luptători pentru eliberarea și demnitatea oamenilor. Sub semnul acestor valori au apărut marile curente și mișcări de mase. În orice caz, sunt sigur că fără libertate, fără ideea de dreptate în politică și în viață, fără

solidaritate, fără norme morale general agreate, orice societate va fi ori totalitară, ori autoritară.

Regret până azi că nu am reușit să duc corabia la cârma căreia am fost pus în ape mai liniștite, că nu am reușit să închei reformarea țării, că nu am izbutit să mențin perestroika în limitele concepției mele. Cu atât mai mult cu cât am avut o răspundere foarte mare, atât în interiorul Uniunii Sovietice, cât și în politica mondială.

Privind lucrurile într-o perspectivă mai largă și pornind de la ceea ce ne-a rezervat soarta, care m-a făcut nu doar participant la una dintre cele mai importante cotituri din istorie, ci și inițiator și promotor al procesului de înnoire a țării mele, se poate spune că am avut noroc. Am bătut la porțile istoriei și ele s-au deschis, s-au deschis și pentru cei de dragul cărora m-am străduit.

Nu am râvnit la putere de dragul puterii și nu am încercat să-mi impun voința, indiferent de ce ar fi însemnat asta. Când am devenit secretar general, a trebuit să iau în considerare și condițiile, și urmările acțiunilor mele, și părerea celorlalți membri ai conducerii. Când am ajuns să ocup cea mai înaltă funcție în stat, a trebuit de mai multe ori să răspund la întrebarea cum m-aș simți dacă ar trebui să părăsesc acest post pentru că nu aș fi reales. În timpul călătoriei în Japonia am fost întrebat în mod direct despre asta în cursul unei emisiuni televizate. Am spus atunci că posibilitatea de a nu fi reales este o urmare firească a democrației și că voi considera demiterea mea pe calea alegerilor democratice una dintre cuceririle propriei mele politici.

Odată, în cursul unei discuții, i-am spus prietenului meu Cinghiz Aitmatov: „Eu mi-am făcut alegerea. Și nu am să mă dezic de ea indiferent de ce ar însemna asta”. Așa am și făcut.

ANEXE

Declarația pe probleme de politică externă făcută de M.S. Gorbaciov în 15 ianuarie 1986

Biroul Politic al CC al PCUS și guvernul sovietic au luat hotărârea să întreprindă o serie de acțiuni de politică externă majore, cu caracter principial. Scopul lor este de a contribui cât mai mult la ameliorarea situației internaționale. Ele sunt dictate de necesitatea de a depăși tendințele negative, confruntaționale, care s-au făcut tot mai mult simțite în ultimii ani, de a netezi drumul către renunțarea la cursa înarmărilor nucleare pe planetă și către prevenirea extinderii ei în cosmos, către reducerea generală a pericolului militar, către instaurarea încrederii ca element indispensabil al relațiilor dintre state.

I.

Principala acțiune pe care o preconizăm este un program concret, pe o perioadă dinainte stabilită, de lichidare completă a armamentului nuclear din întreaga lume.

Uniunea Sovietică propune ca, acționând pe etape și consecvent, în următorii 15 ani, până la finalul acestui mileniu, să fie pus în practică și

încheiat procesul de eliberare a Pământului de armamentul nuclear.

Secolul XX a dăruit lumii energia atomului. Dar această uriașă cucerire a minții umane poate deveni pentru oameni o armă de autodistrugere.

Poate fi rezolvată această contradicție? Noi suntem convinși că da. Găsirea unor căi eficiente de lichidare a armamentului nuclear este o sarcină în puterile noastre. Asta dacă ne apucăm de îndeplinirea ei fără întârziere.

Uniunea Sovietică propune ca în anul 1986 să se înceapă derularea unui program de eliberare a omenirii de amenințarea catastrofei nucleare.

În ce ordine ne imaginăm noi deci etapele de reducere a armamentului nuclear – atât a purtătorilor, cât și a încărcăturilor –, până la lichidarea lui completă? Într-o descriere sumară, propunerile noastre sunt următoarele:

Prima etapă. În decurs de 5–8 ani, URSS și SUA își micșorează fiecare de două ori arsenalul nuclear capabil să atingă teritoriul celeilalte părți. Nici una dintre cele două mari puteri nu trebuie să rămână cu mai mult de 6 000 de focoase nucleare.

Se înțelege de la sine că o asemenea reducere este posibilă numai în condițiile în care atât URSS, cât și SUA renunță la crearea, experimentarea și dezvoltarea de arme nucleare în cosmos.

În prima etapă se adoptă și se pune în practică hotărârea lichidării complete a rachetelor cu rază medie de acțiune ale URSS și SUA din zona europeană – atât a celor balistice, cât și a celor de croazieră –, ca prim pas pe drumul eliberării continentului european de armament nuclear.

În acest sens, SUA trebuie să se oblige să nu livreze rachete strategice și cu rază medie de acțiune altor țări, iar Anglia și Franța, să nu-și sporească propriul armament nuclear similar.

De la bun început este necesar ca URSS și SUA să se pună de acord asupra abandonării oricăror explozii nucleare experimentale și să

lanseze și către alte state chemarea de a se alătura cât mai curând acestui moratoriu...

A doua etapă. În această etapă, care trebuie să înceapă nu mai târziu de 1990 și să dureze între 5 și 7 ani, și celelalte puteri nucleare încep să pună în practică dezarmarea nucleară. La început ele ar trebui să-și ia obligația să înghețe propriul arsenal nuclear și, de asemenea, să nu îl exporte pe teritoriul altor state.

În această perioadă, URSS și SUA continuă reducerile asupra cărora s-au înțeles în prima etapă, iau de asemenea măsuri în continuare pentru lichidarea armelor lor nucleare cu rază medie de acțiune și își îngheață arsenalul nuclear tactic.

După ce, în această a doua etapă, URSS și SUA încheie reducerea cu 50% a armamentului lor nuclear, se face încă un pas hotărâtor – toate puterile nucleare își lichidează arsenalul nuclear tactic, adică armele cu o rază de acțiune de până în 1 000 de kilometri.

Tot în această etapă, acordul sovieto-american asupra interzicerii armelor nucleare în cosmos devine multilateral – la el aderă în mod obligatoriu toate principalele state industrializate.

În plus, toate puterile nucleare încetează experimentele cu arme atomice.

Trebuie de asemenea instituită interdicția de a crea orice fel de arme nenucleare, bazate pe noi principii fizice, arme care, prin capacitățile lor de distrugere, se apropie de cele nucleare sau de alte mijloace de distrugere în masă.

A treia etapă începe nu mai târziu de 1995 și în cursul ei se încheie lichidarea tuturor arsenalelor nucleare rămase pe Terra. Până la sfârșitul anului 1999, pe Pământ nu ar mai trebui să existe armament nuclear. Se semnează o înțelegere mondială ca acest tip de arme să nu se mai fabrice niciodată.

Sunt elaborate proceduri speciale de distrugere a armamentului nuclear, ca și de

demontare, reechipare sau distrugere a purtătorilor lor. Sunt convenite cantitățile de armament care vor fi supuse lichidării în fiecare etapă, locurile unde se va desfășura procesul etc.

Controlul arsenalelor distruse și diminuate trebuie efectuat atât prin mijloace tehnice naționale, cât și pe calea inspecțiilor internaționale pe teren. URSS este gata să negocieze orice alte măsuri de control suplimentare...

Așadar, noi propunem intrarea lumii în mileniul al treilea fără armament nuclear, pe baza unor acorduri convenite și a căror aplicare să fie strict controlată...

Este vorba de o problemă cu semnificație general umană, și ea poate și trebuie să fie rezolvată de statele lumii numai împreună. Cu cât acest program va fi mai repede transpus în măsuri practice, cu atât viața pe planeta noastră va deveni mai puțin periculoasă.

II.

Animată de această viziune și de năzuința de a face un pas concret în spiritul programului de dezarmare nucleară, Uniunea Sovietică a luat o hotărâre majoră.

Prelungim cu trei luni moratoriul nostru unilateral asupra oricăror explozii nucleare, al cărui termen a expirat pe 31 decembrie 1985. Acest moratoriu va fi înnoit și pe mai departe dacă SUA, la rândul lor, vor înceta experimentele nucleare. Propunem încă o dată Statelor Unite să se alăture acestei inițiative, a cărei semnificație este mai mult decât limpede pentru oricine în lume...

Reducerea arsenalului nuclear fără interzicerea testelor nucleare nu asigură rezolvarea problemei armelor atomice, pentru că partea rămasă continuă să fie modernizată, iar posibilitatea de a crea arme nucleare letale tot mai sofisticate și de a testa noile lor variante în poligoanele de testare rămâne valabilă.

Ca atare, încetarea experimentelor este un pas concret către lichidarea armamentului nuclear.

Vreau să afirm din capul locului următoarele: este complet nejustificată considerarea controlului internațional o piedică în calea introducerii moratoriului. Noi afirmăm cu toată hotărârea că pentru noi el nu reprezintă o problemă. Dacă SUA vor accepta încetarea, la egalitate cu noi, a tuturor exploziilor nucleare, controlul – absolut necesar – al respectării acestui moratoriu va fi asigurat în mod complet prin mijloace tehnice naționale și de asemenea prin intermediul procedurilor internaționale, în cazuri necesare inclusiv prin inspecția pe teren. Invităm SUA la discuții în urma cărora să putem cădea la un acord în această privință.

URSS militează în mod ferm pentru ca moratoriul să devină bilateral, iar apoi și multilateral. Suntem de asemenea pentru reluarea negocierilor trilaterale (între URSS, SUA și Marea Britanie) referitoare la interzicerea totală și generală a testării armamentului nuclear. Ele ar putea reîncepe imediat, chiar în această lună. Suntem de asemenea pregătiți să demarăm fără întârziere, în cadrul Conferinței pentru dezarmare de la Geneva, negocieri multilaterale pe tema interzicerii testelor, la care să ia parte toate puterile nucleare.

Țările nealiniate propun să organizăm consultări pe problema posibilei extinderi a valabilității acordului de la Moscova din 1963 asupra interzicerii testelor nucleare în atmosferă, în spațiul cosmic și sub apă și asupra testelor subterane, necuprinse până la ora actuală în acest acord. Uniunea Sovietică este de acord cu această propunere.

Lansăm o chemare președintelui și Congresului SUA, poporului american. Posibilitatea de a opri procesul de perfecționare a armelor nucleare și de elaborare a unor noi

asemenea arme există. Ea nu trebuie să rămână nevalorificată. Propunerile sovietice pun URSS și SUA pe poziții egale. Nu avem intenția de a ne înșela partenerul sau de a profita de o eventuală slăbiciune a sa. Ceea ce propunem noi este să pornim împreună pe drumul unor decizii raționale și responsabile.

III.

Pentru implementarea programului de reducere și lichidare a arsenalelor nucleare este nevoie să punem în mișcare tot sistemul existent de negocieri, să asigurăm un coeficient cât mai înalt de randament al mecanismelor dezarmării.

Peste câteva zile, la Geneva se vor relua negocierile sovieto-americane în problema armamentului nuclear și cosmic. În noiembrie anul trecut, întâlnindu-mă cu președintele R. Reagan la Geneva, am avut o discuție sinceră despre întregul spectru de probleme care fac obiectul acestor negocieri, adică despre cosmos, despre armele strategice ofensive, despre armamentul nuclear cu rază medie de acțiune. Am luat atunci decizia comună de a grăbi negocierile, și această înțelegere nu trebuie să rămână o simplă declarație.

Delegația sovietică la Geneva va avea misiune să poarte negocierile în strictă conformitate cu această înțelegere. Așteptăm o abordare la fel de constructivă și de la partea americană, în primul rând în problema cosmosului. Cosmosul trebuie să rămână pașnic, nu să devină un depozit de arme nucleare. Ele nu trebuie nici măcar să fie create. Și în acest sens noi suntem de acord cu instituirea celui mai strict control, inclusiv cu deschiderea laboratoarelor pentru inspecții.

Despre aspectul european al problemei nucleare... Uniunea Sovietică propune de multă vreme ca Europa să se debaraseze de armamentul nuclear aflat pe teritoriul ei, atât cu rază medie de

acțiune, cât și tactic. Această propunere rămâne în vigoare. Ca prim pas radical în această direcție, propunem ca, deja în prima etapă a programului avansat de noi, să fie lichidate toate rachetele balistice și de croazieră cu rază medie de acțiune ale URSS și SUA, amplasate în zona europeană...

IV.

Uniunea Sovietică consideră de asemenea că lichidarea completă, încă în acest secol, a unor arme atât de barbare de distrugere în masă cum sunt armele chimice este o sarcină perfect realizabilă.

În chestiunea interzicerii armelor chimice, ca și în alte probleme ale dezarmării, toți participanții la negocieri trebuie să-și reconsidere poziția. Vreau să subliniez cu toată fermitatea că Uniunea Sovietică militează pentru lichidarea cât mai rapidă și completă a acestor arme și a înseși bazei industriale pentru fabricarea lor. Noi suntem gata să facem cunoscute, la vremea potrivită, locurile unde se află fabricile noastre de armament chimic și să încetăm producția lor, să începem elaborarea de proceduri pentru distrugerea acestei baze industriale și de asemenea să trecem, la scurt timp după intrarea în vigoare a convenției, la lichidarea rezervelor noastre de arme chimice. Iar toate acestea s-ar realiza sub un control strict, inclusiv prin intermediul verificărilor internaționale pe teren.

La rezolvarea radicală a problemei ar contribui și anumiți pași intermediari. De exemplu, ne-am putea învoi pe baze multilaterale ca armamentul chimic să nu fie transmis unor terțe părți sau amplasat pe teritoriul altor state...

V.

Pe lângă eliminarea din arsenalul statelor a armelor de distrugere în masă, Uniunea Sovietică propune ca și armamentul convențional, și forțele

militare să devină obiectul unor reduceri convenite prin înțelegeri internaționale.

Un semnal că începem să avansăm în această direcție ar putea fi un acord încheiat în cadrul negocierilor de la Viena...

Suntem conștienți de faptul că un posibil acord asupra reducerii trupelor va pretinde, evident, un control judicios. Noi suntem gata de așa ceva. Cât privește respectarea unor eventuale obligații asumate de a îngheța efectivele militare, mijloacelor tehnice naționale li se pot adăuga puncte permanente de control, care să supravegheze intrarea în zona de reducere a trupelor a oricăror posibile noi contingente.

După părerea noastră, mai ales în situația de azi, e nevoie să reducem numărul militarilor care participă la exerciții militare de amploare, care trebuie făcute cunoscute în conformitate cu Actul Final de la Helsinki.

Cea mai delicată chestiune în această privință este, după cum se știe, problema înștiințărilor despre exercițiile complexe ale trupelor de uscat, ale flotei și aviației militare. Se înțelege că acestea sunt probleme fundamentale, și ele trebuie rezolvate cu multă seriozitate, în interesul creșterii încrederii în Europa. Dar, dacă nu vom reuși să le rezolvăm cu totul, în toată complexitatea lor, de ce nu am putea să căutăm rezolvări parțiale? Ne-am putea înțelege, de pildă, acum în privința înștiințărilor, a exercițiilor de amploare ale trupelor de uscat și ale aviației militare, iar problema activității flotei militare o putem lăsa pentru următoarea etapă a conferinței.

Nu este nici pe departe întâmplător faptul că, într-o măsură semnificativă, noile inițiative sovietice se referă în mod direct la Europa. Ea ar putea să aibă o misiune deosebită în asigurarea unei cotituri politice radicale în folosul păcii. Și această misiune poate fi intitulată „o nouă configurație a destinderii”.

Europa deține în acest scop experiența istorică necesară, de multe ori unică. E suficient să ne amintim că, prin eforturile unite ale europenilor, SUA și Canadei, a fost încheiat Actul Final de la Helsinki. Dacă e nevoie de un exemplu concret și tangibil al noii gândiri și psihologii politice în abordarea problemelor păcii, cooperării și încrederii internaționale, el poate fi cu siguranță acest document de importanță istorică.

VI.

Pentru Uniunea Sovietică, în calitatea ei de mare putere asiatică, asigurarea securității în Asia are o importanță capitală...

Implementarea programului nostru ar schimba în mod radical situația în Asia, ar elibera popoarele din această parte a globului pământesc de amenințarea nucleară și chimică, ar ridica securitatea în această regiune la un nivel calitativ nou.

Noi privim acest program ca pe o contribuție la eforturile tuturor țărilor Asiei de a elabora o abordare complexă, comună, a mijloacelor prin care se poate asigura un mecanism stabil al păcii pe acest continent.

Noile noastre propuneri se adresează întregii lumi. Adoptarea unor măsuri efective pentru încetarea cursei înarmărilor și reducerea arsenalelor militare reprezintă premisa obligatorie și a rezolvării unor probleme globale care se acutizează treptat – distrugerea habitatului umanității, necesitatea descoperirii unor noi surse de energie, lupta cu decalajele economice, cu foametea și cu bolile. Principiul impus de gândirea militaristă – înarmare în loc de dezvoltare – trebuie inversat: avem nevoie de înarmare pentru dezvoltare...

Discursul lui M.S. Gorbaciov la Organizația Națiunilor Unite din 7

decembrie 1988

... Lumea în care trăim azi se deosebește în mod radical de cea care exista la începutul sau chiar la mijlocul acestui secol. Și ea continuă să se schimbe în toate aspectele sale.

Apariția armamentului nuclear nu a făcut decât să sublinieze în mod tragic caracterul fundamental al acestor schimbări. Ca simbol material și exponent al forței militare absolute, el a dezvăluit în același timp și limitele acestei forțe.

Se pune deja, în toată amploarea ei, problema supraviețuirii, a autoconservării omenirii. Au loc mutații sociale extrem de profunde. În avanscena istoriei, în Est sau în Sud, în Vest sau în Nord, au ieșit sute de milioane de oameni, noi națiuni și state, noi mișcări obștești și noi ideologii.

Mișcările naționale ample, deseori tumultuoase, exprimă – în toată complexitatea și caracterul său contradictoriu – năzuința spre independență, spre democrație și spre echitate socială. Ideea democratizării întregii ordini mondiale a devenit o forță social-politică foarte puternică.

În plus, revoluția tehnico-științifică a făcut ca multe probleme – economice, alimentare, energetice, ecologice, informaționale, demografice –, care până nu demult rămâneau regionale și naționale, să se transforme în probleme globale.

Lumea a devenit cumva mai vizibilă și mai palpabilă pentru toți mulțumită celor mai noi mijloace de comunicație, informației care circulă instantaneu, transportului. Comunicarea internațională s-a simplificat într-un mod nemaiîntâlnit. A devenit aproape imposibilă existența unor societăți „închise”. Acest lucru necesită revizuirea hotărâtă a viziunii pe care o avem astăzi asupra unei întregi serii de probleme ale cooperării internaționale, ca element principal al securității generale. Economia mondială devine

un organism unic, în afara căruia nu se poate dezvolta normal nici un stat, indiferent de sistemul social adoptat și de nivelul economic atins.

Ca atare, o chestiune la ordinea zilei este elaborarea unui mecanism nou de funcționare a economiei mondiale, a unei noi diviziuni internaționale a muncii.

În același timp, creșterea economiei mondiale scoate la lumină contradicțiile și limitele industrializării de tip tradițional. Răspândirea ei și pe mai departe „în toate colțurile lumii" ne împinge către o catastrofă ecologică.

Dar există încă numeroase țări în care industria este insuficient dezvoltată, iar câteva nu au ieșit nici până acum din stadiul preindustrial. Va urma oare procesul lor de dezvoltare economică modelul tehnologic vechi sau vor reuși ele să se alăture eforturilor de asigurare a unei producții ecologice – iată una dintre problemele cele mai însemnate.

O alta este faptul că prăpastia dintre țările dezvoltate și majoritatea celor în curs de dezvoltare nu se micșorează, devenind o amenințare tot mai serioasă, de proporții globale.

Este, de aceea, neapărat necesar să încercăm să elaborăm concepția unui progres industrial de un tip principial nou, care să răspundă intereselor tuturor popoarelor și statelor.

Într-un cuvânt, noile realități schimbă întreaga situație mondială. Diferențele sau contradicțiile moștenite din trecut slăbesc ori sunt eliminate. Dar apar altele. Își pierd importanța unele divergențe și conflicte vechi, însă locul lor este luat de conflicte de un tip nou...

Am ajuns într-un moment când caracterul haotic, nereglementat, al acțiunilor întreprinse de statele lumii se dovedește complet contraproductiv. Comunitatea internațională trebuie să înceapă să proiecteze și să dirijeze procesele în desfășurare în așa fel încât să păstreze cuceririle civilizației, să o

facă sigură pentru toți și mai prielnică unei vieți normale. Este nevoie de colaborare, care ar trebui numită de fapt colaborare și codezvoltare...

Dacă e vorba să luăm în considerare lecțiile trecutului și realitatea prezentului, dacă vrem să avem în vedere logica obiectivă a dezvoltării mondiale, trebuie să căutăm – împreună – moduri de a remedia situația internațională, de a construi o lume nouă. Și, dacă așa stau lucrurile, atunci trebuie să ne înțelegem și asupra premiselor și principiilor de bază, cu adevărat universale, ale acestei activități.

Este evident, de exemplu, că forța și amenințarea cu forța nu mai pot și nu mai trebuie să fie instrumente ale politicii externe. E vorba aici, în primul rând, de armamentul nuclear, dar nu numai de el. Toate statele – și în primul rând cele mai puternice – sunt chemate să manifeste autolimitare și să excludă complet folosirea forței în afară.

Acesta este primul și cel mai important element al unei lumi nonviolente, ideal pe care noi l-am proclamat împreună cu India în Declarația de la Delhi și pe care îi invităm și pe alții să-l împărtășească. În plus, astăzi este clar că o forță militară sporită nu face pe nimeni atotputernic, oricât de multă putere ar avea. Mai mult, insistența unilaterală asupra forței militare slăbește în cele din urmă alte componente ale securității naționale.

Pentru noi este de asemenea limpede caracterul obligatoriu al principiului libertății de alegere. Nerecunoașterea lui are consecințe dintre cele mai periculoase pentru pacea mondială...

O expresie din ce în ce mai palpabilă a acestui principiu este variabilitatea tot mai mare a modurilor de dezvoltare socială adoptate de diverse țări... Afirmarea de sine a polivalenței lumii invalidează încercările de a privi de sus la cei din jur și de a-i învăța propria democrație. Ca să nu mai vorbim de faptul că noțiunile

democratice „de export” își pierd adeseori mare parte din valoare...

O cerință importantă a noii etape a devenit dezideologizarea relațiilor interstatale. Noi nu renunțăm la convingerile noastre, la filosofia noastră, la tradițiile noastre, și nu cerem nimănui să renunțe la ale sale. Asta ar duce la sărăcie spirituală, pentru că ar însemna să renunțăm de bunăvoie la o sursă importantă de creștere, și anume la schimbul de creații originale, produse de fiecare națiune în mod autonom. Fie ca, pe parcursul unui asemenea schimb, fiecare să demonstreze superioritatea propriei orânduiri, a propriului mod de viață, a propriilor valori – dar nu numai prin cuvinte și prin propagandă, ci și prin fapte reale...

Acestea sunt reflecțiile noastre despre legitățile păcii în pragul secolului XXI.

Suntem, se înțelege, departe de a avea pretenția la vreun adevăr absolut. Dar, supunând realitățile trecute și pe cele nou apărute unei analize lucide și exacte, am ajuns la concluzia că aceasta este abordarea din interiorul căreia trebuie să căutăm împreună mijloacele de a asigura supremația ideilor general umane asupra multitudinii nenumărate de forțe centrifuge, de a asigura viabilitatea civilizației pe Pământ, poate singura din univers.

Nu cumva dăm aici dovadă de romantism, nu exagerăm cumva posibilitățile, maturitatea conștiinței sociale a lumii? Asemenea îndoieli și întrebări auzim și acasă la noi, și de la o serie de parteneri europeni.

Eu sunt convins că nu ne rupem de realitate. În lume au luat deja naștere forțe care, într-un fel sau altul, ne împing să intrăm într-o perioadă pașnică. Popoare întregi, straturi largi ale societății își doresc într-adevăr fierbinte schimbarea în bine a stării de lucruri, vor să învețe să colaboreze...

Ce urmează de aici în plan practic? Firesc și logic ar fi să nu renunțăm la rezultatele pozitive pe care le-am obținut deja, ci, dimpotrivă, să ducem mai departe toate reușitele din ultimii ani, la care s-a ajuns prin eforturi comune.

Am în vedere procesul de negocieri pe problemele armamentului nuclear, ale armamentului obișnuit, ale armelor chimice, căutarea unor rezolvări politice ale problemei atenuării conflictelor regionale. Și, se înțelege, avem nevoie în primul rând de dialog politic, mai intensiv, mai deschis, îndreptat spre esența problemelor, nu spre confruntare, spre schimbul nu de învinuiri, ci de considerații constructive. Fără dialogul politic procesul de negociere nu va merge mai departe.

Eu sunt pentru dinamizarea dialogului politic, pentru un dialog de substanță, pentru întărirea premiselor politice necesare ameliorării atmosferei internaționale. Acestea vor ușura și rezolvarea practică a multor probleme. Este o misiune grea, dar acesta e drumul pe care trebuie să mergem.

Toate statele trebuie să participe la eforturile de a unifica lumea modernă. Astăzi lucrul acesta este deosebit de important. Pentru că ne aflăm într-un moment al responsabilității, când problema prin ce mijloace putem asigura solidaritatea lumii, stabilitatea și caracterul dinamic al relațiilor internaționale se pune în mod imperios.

Sunt convins că vremurile de azi, realitățile lumii moderne, ne cer să ne propunem internaționalizarea dialogului și a procesului de negocieri. Aceasta este concluzia cea mai importantă, sintetică, la care am ajuns studiind evoluțiile internaționale din ultimii ani și fiind implicat în politica mondială.

În această situație istorică concretă se pune de asemenea problema noului rol pe care l-ar putea juca Organizația Națiunilor Unite.

Noi credem că este necesară reinterpretarea atitudinii statelor față de acest instrument unic care este ONU și fără de care este deja imposibil să ne închipuim politica internațională.

Intensificarea în ultima vreme a rolului ei de promovare a păcii a demonstrat din nou capacitatea ONU de a-și ajuta membrii să facă față provocărilor teribile ale vremurilor, să pășească pe calea umanizării relațiilor dintre state...

Organizația Națiunilor Unite este receptaculul intereselor unor state diverse. Și ea este singura capabilă să le unească eforturile într-un singur flux – indiferent că e vorba de eforturi bilaterale, regionale sau mondiale. În fața ei se deschid noi posibilități, în toate domeniile care intră în competența ONU: politico-militar, economic, tehnico-științific, ecologic, umanitar.

Să luăm, de pildă, problema dezvoltării. Este o problemă cu adevărat general umană. Condițiile de trai a zeci de milioane de oameni dintr-o serie de regiuni ale „lumii a treia" devin pur și simplu periculoase pentru întreaga omenire.

Nici un fel de formațiuni restrânse, nici măcar asocierile regionale ale statelor, cu toată importanța lor, nu sunt în stare să desfacă principalele noduri conflictuale care s-au format pe liniile majore ale legăturilor economice mondiale: Nord-Sud, Est-Vest, Sud-Sud, Sud-Est, Est-Est. Aici este nevoie de eforturi concertate, este necesar să fie luate în considerare interesele tuturor grupurilor de țări. Iar acest lucru poate să-l asigure numai o organizație precum ONU.

Cea mai acută problemă a multor țări este datoria externă. Haideți să nu uităm că, în perioada colonială, lumea în curs de dezvoltare a contribuit, cu prețul unor pierderi uriașe și a nenumărate victime, la prosperitatea unei părți nu tocmai mici a comunității internaționale. A venit vremea să compensăm lipsurile care au însoțit această contribuție tragică, dar de importanță istorică, la

progresul material al lumii. Soluția, suntem convinși, se află tot în internaționalizarea abordării...

Uniunea Sovietică militează pentru discutarea pe puncte a modului de reglementare a crizei datoriilor externe, prin forumuri de diferite tipuri, inclusiv prin consultări, sub egida ONU, între șefi de guverne ale țărilor datoare și celor creditoare.

Securitatea economică internațională este de neînchipuit dacă ignorăm legătura sa nu numai cu dezarmarea, ci și cu depășirea amenințării ecologice mondiale. Situația ecologică a anumitor regiuni este pur și simplu înspăimântătoare...

Aici aș vrea să subliniez încă o dată, apăsat, posibilitățile de renaștere ecologică a lumii pe care le deschide procesul dezarmării, în primul rând, desigur, al celei nucleare.

Haideți să ne gândim la următorul lucru: n-ar fi bine să creăm pe lângă ONU un centru de ajutor ecologic urgent? Acesta ar asigura trimiterea operativă în regiunile în care situația ecologică se înrăutățește a unor grupuri internaționale de specialiști.

Uniunea Sovietică este gata să colaboreze și la crearea unui laborator cosmic internațional sau a unei stații pilotate orbitale care să se ocupe exclusiv cu controlul stării mediului înconjurător.

În general, în eforturile contemporane de cucerire a cosmosului ies tot mai mult la iveală trăsături ale viitoarei industrii cosmice...

Toată lumea salută eforturile Organizației Națiunilor Unite, ale secretarului său general, Pérez de Cuéllar, și ale emisarilor lui în problema dezlegării nodurilor conflictuale regionale.

Permiteți-mi să mai zăbovesc puțin asupra acestei teme. Parafrazând versurile unui poet englez, pe care Hemingway le-a luat drept epigraf la vestitul său roman, aș spune astfel: clopotele fiecărui conflict regional bat pentru noi toți.

Lucrul acesta este mai cu seamă adevărat pentru că asemenea conflicte se produc în „lumea a treia”, care și fără asta suferă de o mulțime de necazuri și de probleme a căror amplitudine nu poate decât să ne neliniștească pe toți.

Anul 1988 a adus și în această direcție o sclipire de nădejde. Ea s-a zărit în aproape toate crizele regionale și pe alocuri a impulsionat procesele de pace. Noi salutăm aceste reușite și, în măsura posibilităților, am contribuit la ele...

Concepția unei securități internaționale cuprinzătoare se bazează pe principiile Cartei ONU și pornește de la obligativitatea dreptului internațional pentru toate statele.

Militând pentru demilitarizarea relațiilor internaționale, vrem să vedem că, în rezolvarea problemelor care apar, predomină metodele politico-legale.

Idealul nostru este o comunitate internațională a statelor de drept, care își supun și activitatea de politică externă legilor.

Pentru a vedea acest ideal transpus în realitate ar trebui ca, sub egida ONU, să fie încheiate convenții despre interpretarea univocă a principiilor și normelor dreptului internațional și despre codificarea lor în condițiile noii lumi, și de asemenea să fie elaborate norme legale pentru noile domenii de colaborare. Într-un secol nuclear, eficacitatea dreptului internațional nu trebuie să mizeze pe ideea de a sili statele să respecte normele, ci pe norme care să reflecte în mod echilibrat interesele tuturor statelor. Dacă adăugăm la aceasta necesitatea recunoașterii tot mai profunde a faptului că toți împărtășim – din motive obiective – o soartă comună, e evident că asemenea norme ar stimula interesul sincer al fiecărui stat de a se autolimita pentru a respecta dreptul internațional.

Democratizarea relațiilor internaționale nu înseamnă numai internaționalizarea la maximum a

rezolvării problemelor. Înseamnă de asemenea umanizarea relațiilor dintre membrii comunității mondiale. Legăturile internaționale vor reflecta pe deplin interesele autentice ale popoarelor și vor sluji în mod statornic cauza securității lor comune numai atunci când în centrul lor se vor afla omul, nevoile lui, drepturile și libertățile sale.

În acest context aș vrea să afirm adeziunea țării mele la aprecierile care se aduc însemnătății Declarației universale a drepturilor omului, adoptată cu 40 de ani în urmă, pe 10 decembrie 1948. Acest document este actual și astăzi. Și în el și-a găsit reflectare caracterul universal al scopurilor și misiunii ONU.

Cel mai bun mod de a sărbători jubileul acestei declarații este ca fiecare stat să încerce să îmbunătățească modul în care respectă și apără drepturile cetățenilor săi.

Înainte să vă explic ce anume am întreprins noi în acest sens în ultima vreme, aș vrea să spun următoarele:

Țara noastră trece printr-o perioadă de avânt cu adevărat revoluționar. Procesul perestroikăi capătă un ritm din ce în ce mai rapid. Am început prin a elabora concepția ei teoretică. A trebuit să evaluăm caracterul și amploarea problemelor, să asimilăm lecțiile trecutului și să exprimăm toate acestea sub formă de concluzii și programe politice. Asta am făcut deja.

Dar munca teoretică, reinterpretarea a ceea ce se petrece, eforturile de a duce reforma la bun sfârșit, îmbogățirea și corectarea pozițiilor politice nu s-au încheiat. Ele continuă. A fost însă extrem de important să începem anume de la o concepție generală, care, așa cum ne confirmă experiența anilor trecuți, s-a dovedit în general corectă și lipsită de alternativă. Pentru a-i putea include pe toți cetățenii în procesul de implementare a planurilor perestroikăi a fost necesară democratizarea în fapt a societății. Sub semnul

democratizării, perestroika a cuprins și domeniul politic, și economia, și viața spirituală, și spațiul ideologic.

Am pus în aplicare o reformă economică radicală. Am acumulat experiență. Și, de anul acesta, trecem toată economia națională la forme și metode de lucru noi.

Ne-am implicat cu toată energia în procesul construirii statului socialist de drept. Sunt pregătite sau în stadiul final de elaborare o serie de legi noi. Multe vor intra în vigoare în 1989, și mizăm pe faptul că ele vor răspunde celor mai înalte standarde din punct de vedere al asigurării drepturilor individului.

Democrația sovietică va căpăta o bază normativă stabilă. Este vorba de acte legislative precum legea libertății conștiinței, a transparenței, a uniunilor și organizațiilor sociale, ca și despre multe altele.

În sistemul penitenciar nu există la ora actuală oameni condamnați pentru convingerile lor politice și religioase. În proiectele noilor legi se prevede includerea unor garanții suplimentare care să excludă orice forme de urmărire penală pe aceste temeiuri... Problema intrării și ieșirii din țară a cetățenilor sovietici, inclusiv problema plecării în străinătate pentru reîntregirea familiei, este rezolvată în spirit umanist...

Avem de gând să lărgim implicarea Uniunii Sovietice în mecanismele de control ale drepturilor omului de pe lângă ONU și din cadrul procesului general european. Considerăm că jurisdicția Tribunalului Internațional de la Haga în privința interpretării și aplicării acordurilor din domeniul drepturilor omului trebuie să fie obligatorie pentru toate statele.

În spiritul procesului de la Helsinki, examinăm în prezent eliminarea piedicilor din calea emisiei tuturor posturilor de radio străine care transmit în Uniunea Sovietică.

În termeni generali, noi credem că problemele politice pot fi rezolvate numai prin metode politice, iar cele omenești – numai omenește.

Acum despre lucrul cel mai important, fără de care nici o problemă a veacului următor nu poate fi rezolvată – despre dezarmare.

Dezvoltarea și comunicarea internaționale sunt deformate de cursa înarmărilor și de militarizarea gândirii.

După cum se știe, pe 15 ianuarie 1986, Uniunea Sovietică a propus un program de construire a unei lumi denuclearizate. Transpunerea lui în poziții de negociere concrete, adoptate în cursul convorbirilor noastre cu SUA, a dat deja roade. Mâine se împlinește un an de la semnarea Acordului de eliminare a rachetelor cu rază scurtă și medie de acțiune. Cu și mai mare satisfacție vreau să menționez că punerea în practică a acestui acord – distrugerea propriu-zisă a rachetelor – se desfășoară normal, într-o atmosferă constructivă, de încredere.

În zidul aparent impenetrabil al suspiciunii și al atitudinilor dușmănoase a fost creată astfel o breșă. Și sub ochii noștri crește o nouă realitate istorică – trecerea de la principiul supraînarmării la principiul suficienței rezonabile a resurselor pentru apărare.

Suntem martorii primilor pași făcuți pe drumul către un nou model de asigurare a securității – nu prin intermediul sporirii înarmărilor, așa cum a fost mai întotdeauna, ci, dimpotrivă, prin reducerea lor pe bază de compromis.

Conducerea sovietică a decis încă o dată să-și demonstreze disponibilitatea de a susține acest proces sănătos nu doar prin vorbe, ci și prin fapte.

Astăzi pot să vă comunic următoarele: Uniunea Sovietică a luat decizia de a-și reduce forțele armate. În următorii doi ani, efectivul lor se va micșora cu 500 000 de oameni. Se va reduce în

mod semnificativ și volumul armamentului convențional. Aceste reduceri vor fi făcute unilateral, fără nici o legătură cu negocierile din cadrul conferinței de la Viena.

În înțelegere cu partenerii noștri din Pactul de la Varșovia am decis ca în 1991 să retragem din RDG, Cehoslovacia și Ungaria șase divizii de artilerie și să le desființăm. Dintre trupele sovietice care se găsesc în aceste state vor fi de asemenea retrase trupele de desant și de asalt și o serie de alte unități și contingente, inclusiv cele de desant-parașutare, cu tot cu armament și tehnică de luptă. Efectivul trupelor sovietice staționate în aceste țări va fi redus cu 50 000 de oameni, iar armamentul din dotarea lor cu 5 000 de tancuri.

Toate diviziile sovietice care rămân deocamdată pe teritoriul aliaților noștri vor fi reorganizate, vor căpăta o structură nouă, diferită de cea actuală, care, după eliminarea tancurilor, va deveni echivalentă cu una defensivă.

Concomitent, vrem să reducem efectivul trupelor și armamentul din dotarea lor și în partea europeană a URSS.

În total, în această regiune a țării și pe teritoriul partenerilor noștri europeni din Pactul de la Varșovia, forțele armate sovietice vor renunța la 10 000 de tancuri, 8 500 de sisteme de artilerie, 800 de avioane de luptă.

În următorii doi ani vom reduce semnificativ concentrarea de forțe armate și în partea asiatică a țării. În acord cu guvernul Republicii Populare Mongole, o parte considerabilă a trupelor sovietice staționate temporar acolo se va întoarce în țară.

Adoptând aceste hotărâri de importanță principială, conducerea sovietică exprimă voința poporului, care la ora actuală este interesat de înnoirea profundă a întregii sale societăți socialiste.

Vom susține capacitatea de apărare a țării la un nivel de suficiență rațională și sigură, pentru ca

nimeni să nu fie ispitit să atenteze la securitatea URSS și a aliaților săi.

Prin această acțiune a noastră, ca și prin întreaga noastră activitate în scopul demilitarizării relațiilor internaționale, vrem să atragem atenția comunității internaționale asupra unei alte probleme de actualitate – trecerea de la economia înarmărilor la economia dezarmărilor.

Este oare realistă ideea conversiei producției militare? Am avut deja prilejul să vorbesc despre asta. Noi considerăm că da, este realistă...

Și, în sfârșit. Aflându-mă pe teritoriul SUA, dar și din alte motive de înțeles, nu pot să nu abordez tema relațiilor noastre cu această țară măreață. Am putut aprecia pe deplin ospitalitatea ei în timpul memorabilei mele vizite la Washington de acum exact un an.

Relațiile dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite ale Americii numără cinci decenii și jumătate. S-a schimbat lumea, și cu ea s-au schimbat și caracterul, și rolul, locul acestor relații în politica mondială.

Prea multă vreme ele au fost concepute sub semnul confruntării, ba uneori chiar al dușmăniei – fie sinceră, fie ascunsă. Dar, în ultimii ani, toată lumea a putut respira ușurată mulțumită schimbărilor în bine care s-au făcut simțite în însăși esența și în atmosfera relațiilor dintre Moscova și Washington...

Ar fi o mare greșeală să punem modificările pozitive din situația internațională numai pe seama activității URSS și SUA. Uniunea Sovietică apreciază foarte mult contribuția semnificativă și originală a țărilor socialiste la procesul de însănătoșire a situației internaționale. În cursul negocierilor noi simțim constant prezența altor țări importante, puteri nucleare sau nu. Multe alte țări, între care țările mici și mijlocii, și, desigur, mișcarea de nealiniere, ca și „Grupul”

intercontinental „al celor Șase” joacă un rol constructiv deosebit.

Noi în Uniunea Sovietică suntem bucuroși că un număr tot mai mare de oameni de stat, activiști politici, de partid și sociali și – aș vrea să menționez în mod special – tot mai mulți oameni de știință, de cultură, reprezentanți ai mișcărilor de masă și ai diferitelor culte, activiști ai așa-numitei diplomații populare sunt gata să împartă povara responsabilității generale față de lumea în care trăim...

Din discursul rostit la ceremonia de decernare a Premiului Nobel

(Citit la Oslo pe 5 iunie 1991, cu ocazia decernării Premiului Nobel pentru Pace președintelui URSS, M.S. Gorbaciov)

Pacea presupune astăzi trecerea de la simpla conviețuire a țărilor și popoarelor la colaborare și cocreație.

Pacea este mersul către atotcuprindere, către universalitatea civilizației. Niciodată adevărul despre indivizibilitatea lumii nu a fost mai valabil ca în ziua de azi.

Pacea nu înseamnă că toți sunt după același chip, ci presupune unitatea în diversitate, prin compararea și armonizarea diferențelor.

Și, la modul ideal, pacea este absența violenței, prevalența valorilor etice.

Eu interpretez decizia Comitetului dumneavoastră ca pe o recunoaștere a uriașei importanțe internaționale a schimbărilor care au loc în Uniunea Sovietică. O interpretez ca pe o dovadă de încredere față de politica noastră, față de noua noastră gândire, care se bazează pe convingerea că, la sfârșitul secolului XX, forța și armele vor trebui să înceteze să mai fie o pârghie principală a politicii mondiale.

Am considerat că atribuirea acestui premiu mie este și un act de solidaritate cu o cauză de importanță covârșitoare, care a pretins deja de la poporul sovietic eforturi uriașe, cheltuieli, lipsuri, voință și înfrânare de sine. Iar solidaritatea este acea valoare general umană care devine tot mai necesară progresului și pur și simplu supraviețuirii speciei noastre.

Dar statul modern trebuie să se arate demn de solidaritatea care i se arată, cu alte cuvinte, să adopte și în treburile interne, și în afacerile externe o poziție care să unească interesele poporului său cu interesele comunității internaționale. O sarcină care, deși pare de la sine înțeleasă, nu este simplă. Viața este mult mai bogată și mai complicată decât cele mai detaliate planuri de a o îmbunătăți. În ultimă instanță, ea se răzbună cu cruzime dacă i se impune cu de-a sila vreo schemă, chiar și cu cele mai bune intenții. Perestroika ne-a permis să înțelegem acest lucru în ceea ce privește trecutul nostru. Iar experiența ei reală ne-a învățat să ținem cont de cele mai generale legi ale civilizației.

În martie-aprilie 1985 ne-am aflat în fața unei alegeri extrem de dificile, de-a dreptul chinuitoare. Atunci când m-am învoit să accept postul care era, practic, cel mai înalt în stat, de secretar general al CC al PCUS, înțelegeam că așa nu se mai poate trăi, că nu-mi voi permite să rămân în această funcție dacă nu voi fi susținut în dorința mea de a introduce schimbări radicale. Înțelegeam că va trebui să merg foarte departe. Dar nu-mi închipuiam, desigur, dimensiunile reale, copleșitoare, ale problemelor și dificultăților cu care aveam să ne confruntăm. Și cred că nimeni n-ar fi putut atunci să le prevadă, să le prezică.

Cei care se aflau atunci la conducerea URSS știau ce se petrecea în realitate în țară. Era o stare pe care noi am numit-o apoi cu un termen greu de tradus în alte limbi: *zastoi*[194]. Conducătorii noștri vedeau că societatea bate pasul pe loc, că amenință

să rămână ireversibil în urmă în comparație cu țările avansate din punct de vedere tehnologic. Dominația absolută a proprietății de stat, în general gestionate de la centru, sistemul autoritar-birocratic care își subordona totul, ideologizarea completă a politicii, monopolul asupra gândirii obștești și chiar a științei, potențialul industrial militarizat, care înghițea tot ce era mai bun, inclusiv cele mai mari resurse intelectuale – aceasta era adevărata situație în țară.

Societatea dezinformată de propagandă nu știa de fapt ce se petrecea în jur și încotro se îndrepta țara în viitorul cel mai apropiat. Cele mai mici proteste erau strivite. Și majoritatea populației le considera acțiuni antistatale, calomnii, gesturi contrarevoluționare.

Dată fiind situația, în primăvara lui 1985, ispita de a lăsa totul așa cum era, de a ne apuca doar de o reparație cosmetică, a fost foarte mare. Dar asta ar fi însemnat să continuăm să ne mințim pe noi înșine și să mințim poporul.

Asta în ce privește latura internă a alegerii pe care am avut-o de făcut. Dar cea externă?

Domnea pe atunci contrastul dintre Est și Vest, împărțirea strictă în „ai noștri” și „ai lor”, în două lagăre care se dușmăneau, însoțită de o serie întreagă de atribute ale „Războiului Rece”. Vestul și Estul erau încătușate de logica opoziției militare și cheltuiau tot mai multe resurse în cursa înarmărilor.

Nu era simplu nici măcar să te gândești la demontarea acestor structuri deja cristalizate. Dar înțelegerea faptului că și pe plan intern, și pe arena internațională lucrurile se îndreptau inevitabil către o catastrofă ne-a dat puterea de a face o alegere de importanță istorică, pe care de atunci n-am regretat-o niciodată.

Astfel am pășit pe drumul unor prefaceri substanțiale, poate cele mai însemnate din tot

secolul XX pentru țara noastră și popoarele ei. Dar și pentru întreaga omenire.

... Nimeni nu poate prevedea în detaliu cum se va încheia perestroika. Dar a ne aștepta ca ea să fie „copia" vreunei alte situații întâlnite în istorie ar însemna să ne păcălim pe noi înșine.

Folosirea experienței altora – da, așa ceva facem și vom face. Dar asta nu înseamnă să devenim exact la fel ca alții. Statul nostru își va păstra trăsăturile specifice în comunitatea internațională. O țară multilingvistică, unică prin întrepătrunderea naționalităților de pe teritoriul ei, prin diversitatea sa culturală, prin tragismul trecutului său, prin măreția elanurilor sale istorice și a victoriilor popoarelor ei, o asemenea țară are calea sa în civilizația secolului XXI, locul său propriu în ea. Perestroika este gândită doar în acest spirit, altfel ea nu va avea loc, va fi respinsă.

Vrem să fim o parte organică a civilizației contemporane, să trăim în acord cu valorile general umane, conform normelor dreptului internațional, să respectăm „regulile jocului" în relațiile economice cu lumea exterioară, să purtăm cot la cot cu toate popoarele povara răspunderii față de soarta casei noastre comune.

Perioada de tranziție la un nou nivel calitativ în toate domeniile de activitate ale societății este însoțită de procese dureroase. Când am început perestroika, nu am putut să evaluăm și să prevedem totul așa cum ar fi trebuit. Societatea s-a dovedit prea greu de urnit, nepregătită pentru schimbări care aduceau atingere intereselor ei vitale, atunci când a trebuit să se despartă definitiv de tot ceea ce s-a obișnuit să aibă în decursul multor ani. Stârnind la început, fără să ne dăm seama, așteptări nemăsurate, noi nu am luat în considerare faptul că, după ele, conștientizarea faptului că toți vor trebui să trăiască și să muncească altfel, să nu mai spere că noua viață le

va fi dată de sus, s-ar putea să nu vină atât de repede pe cât credeam.

Acum perestroika a intrat în cea mai dramatică perioadă a sa. Pe măsură ce filosofia ei s-a transformat în politică reală, într-o serie de măsuri care au început să arunce în aer, literalmente, vechile forme de viață, dificultățile au început și ele să crească. Mulți s-au speriat, au vrut să se întoarcă în trecut. Și nu numai cei care înainte controlau pârghiile puterii în cercurile guvernamentale, în armată, în agențiile de stat, și care au trebuit să se mai înfrâneze. Ci și o mulțime de oameni obișnuiți, ale căror interese, al căror mod de viață s-au dovedit prinse în menghina încercărilor. Pentru că, în decursul deceniilor, ei s-au dezvățat să aibă inițiativă, să fie independenți, întreprinzători, autonomi.

De aici nemulțumirea, exploziile de protest, cererile imposibile, deși de înțeles, care, totuși, dacă ar fi fost satisfăcute într-o clipă, ar fi creat un haos total. De aici și fierberea pasiunilor politice, opoziția neconstructivă, normală într-un sistem democratic, dar și cea complet distructivă, irațională. Nu mai vorbesc de forțele extremiste, deosebit de crude și de nemiloase în zonele confruntărilor interetnice.

În șase ani am îndepărtat sau am distrus mare parte din obstacolele care ne stăteau în calea către înnoirea și prefacerea societății. Dar, primind libertate, societatea, care a trăit lungă vreme în „împărăția oglinzii”, nu s-a recunoscut pe sine însăși. Contradicțiile și viciile adunate în timp au dat pe dinafară, s-a vărsat chiar sânge, deși am reușit să împiedicăm un posibil carnaj în țară. Logica reformelor s-a confruntat cu logica respingerii lor, cu logica nerăbdării, care se transformă în intoleranță.

În această situație, care este potențial și o șansă uriașă, și un risc enorm, în chiar toiul crizei transformărilor, sarcina noastră constă în

rezolvarea problemelor actuale, zilnice, de o asemenea manieră încât, rămânând fideli liniei noastre directoare – deși ea este pur și simplu sfâșiată de multitudinea de probleme –, să împiedicăm o explozie socială și politică.

Acum despre poziția mea. În ce privește alegerea principială, această chestiune este pentru mine rezolvată de mult și fără putință de întoarcere. Nimic și nimeni, nici un fel de presiune nici din dreapta, nici din stânga nu mă va clătina de pe pozițiile perestroikăi și ale noii gândiri. Nu am de gând să-mi schimb viziunea și convingerile. De aceea și fac tot ce pot pentru a păstra evoluția evenimentelor în limitele democrației și ale reformelor.

Această poziție este relevantă și în privința unei probleme extrem de actuale pentru noi cum este afirmarea de sine a națiunilor. Căutăm o posibilitate de a o rezolva în interiorul procesului constituțional, recunoaștem alegerea legitimă a popoarelor, înțelegem că, dacă într-adevăr un popor, printr-un referendum corect, va decide să iasă din Uniunea Sovietică, el va avea nevoie de o anumită perioadă de tranziție, convenită de ambele părți.

Democrația noastră se naște în chinuri. Ia avânt procesul de creare a unei noi culturi politice, care presupune discuții, pluralism, o nouă ordine de drept, o putere fermă, absolut necesară pentru ca democrația să funcționeze, o putere bazată pe lege, aceeași pentru toți. Hotărârea noastră de a continua perestroika, despre care azi se poartă numeroase discuții, trebuie să fie judecată după devotamentul față de schimbări, față de orientarea spre dezvoltare democratică. Hotărârea aceasta nu este o întoarcere la represiune, la încălcarea drepturilor și libertăților cetățenești. Nu sunt de acord cu ideea că societatea s-a împărțit din nou în „albi” și „roșii”, în cei care afirmă cu de la sine putere că vorbesc „în numele poporului” și în

„dușmani ai poporului”. Hotărârea noastră astăzi este de a asigura, în condițiile pluralismului politic și social și în cadrul legii, condițiile necesare continuării procesului de transformare, de a preveni prăbușirea statului și colapsul economic, de a împiedica elementele de haos să capete un caracter catastrofic.

Răspunsuri la toate întrebările noastre vom căpăta numai mergând înainte, numai continuând, chiar radicalizând, reformele, numai prin democratizarea fără oprire a societății. Dar vom acționa prudent, ne vom cântări fiecare pas.

În societate există deja consensul privind trecerea la o economie mixtă, la sistemul de piață. Divergențele care rămân se referă la cum e mai bine să implementăm această tranziție și cât de repede. Există și partizani ai ideii de a sări peste perioada de tranziție, indiferent de urmări. În această poziție eu văd un element de aventurism. Dar nu putem închide ochii nici asupra faptului că o asemenea viziune se bucură de sprijin. Poporul a obosit și cade în plasa populismului. De aceea este în egală măsură periculos să amânăm, să ținem oamenii într-o stare de incertitudine. Populația o duce greu, trece printr-o perioadă dificilă.

Munca de formulare a noului Acord Unional a intrat în fază finală. Adoptarea lui va deschide o nouă etapă în viața statului nostru multinațional.

După dezmățul naționalist și după euforia suveranității care au cuprins aproape fiecare sătuc, se naște din nou mișcarea centripetă, care are la bază o percepție mai trează asupra realităților și pericolelor apărute. Și această evoluție este acum cel mai important lucru. Crește voința de armonizare, înțelegerea faptului că există un stat, o țară, o viață comună. Asta trebuie să păstrăm în primul rând. Iar apoi putem să ne lămurim cine în ce partid merge, în ce club intră, ce rugăciuni și cărui Dumnezeu îi înalță.

Experiența procesului tumultuos, contradictoriu, al perestroikăi, mai ales în ultimii doi ani, a pus cu acuitate în fața noastră problema criteriilor de eficacitate a conducerii statului. În noile noastre condiții – de multipartidism, de libertate a viziunilor asupra lumii, de păstrare a specificului național și a suveranității republicilor –, interesele societății trebuie să fie puse fără preget mai presus de orice interese de partid, de grupare, de orice interese locale, departamentale, de orice fel de alte interese private. Deși ele au dreptul și la existență, și la reprezentare în procesul politic, în viața socială, și, desigur, trebuie să fie luate în considerare în politica la nivel înalt.

De aprecierea corectă a ceea ce se petrece în Uniunea Sovietică în etapa actuală depinde într-o bună măsură și politica mondială. Și acum, și pe viitor.

Se apropie poate cel mai important moment, când comunitatea internațională, în primul rând statele care au cea mai mare capacitate de a influența mersul evenimentelor, trebuie să-și formuleze o atitudine stabilă față de Uniunea Sovietică – care să se manifeste prin acțiuni concrete.

Cu cât reflectez mai mult la ceea ce se petrece azi în lume, cu atât mă conving mai tare că perestroika este necesară și comunității internaționale nu mai puțin decât Uniunii Sovietice. Din fericire, generația politicienilor de azi recunoaște, în majoritatea sa, tot mai limpede această interdependență, ca și faptul că azi, când perestroika a intrat în faza critică a evoluției sale, Uniunea Sovietică este îndreptățită să mizeze pe un sprijin masiv pentru succesul ei.

În aceste luni, în țara noastră se iau și se vor mai lua decizii majore referitoare la crearea premiselor ieșirii din criza sistemică în care ne

aflăm și la regularizarea și normalizarea treptată a vieții.

Toate numeroasele sarcini concrete legate de acestea pot fi reduse, sintetizând, la trei direcții principale:

— stabilizarea procesului democratic pe baza consensului social și a unei noi structuri statale a Uniunii ca federație autentică, liberă și voluntară;

— intensificarea reformelor economice în sensul creării unei economii mixte de piață, întemeiate pe un nou sistem al relațiilor de proprietate;

— măsuri hotărâte pentru a asigura deschiderea țării către economia mondială: asigurarea convertibilității rublei, recunoașterea „regulilor jocului" civilizat adoptate pe piața mondială, obținerea statutului de membru al Băncii Mondiale și al Fondului Monetar Internațional.

Toate aceste trei direcții sunt strâns legate între ele.

De aceea este necesară o discuție în cercul „Grupului celor Șapte" și în Uniunea Europeană. Este necesar un program de acțiune pe un șir de ani.

Dacă înțelegerea care să consfințească această nouă fază a colaborării nu va exista, noi va trebui să facem o altă alegere: vremea ne va dicta cursul pe mai departe.

Este evident că rolul URSS, participarea sa la construcția unei noi lumi va fi și mai constructivă, și mai însemnată pe măsură ce vom avansa pe drumul perestroikăi. Ceea ce am făcut deja ghidați de noua gândire ne-a permis să așezăm colaborarea internațională pe un făgaș nou, mai pașnic. În acești ani am străbătut un drum lung în sfera cooperării de ordin politic cu Occidentul. Am trecut și prin încercări grele, prin transformări substanțiale în Europa de Est, devotamentul nostru față de linia adoptată a fost pus la încercare de

chestiunea reunificării Germaniei, a rezistat teribilei încordări internaționale care a însoțit criza din Golful Persic. Este neîndoielnic că această colaborare necesară tuturor va fi mai eficientă, iar necesitatea ei se va resimți mai mult dacă economiile noastre vor fi mai legate, dacă vor începe să funcționeze într-un ritm relativ armonizat.

Mie mi se pare evident faptul că succesul perestroikăi în URSS ar însemna și mai multe posibilități reale de a construi o nouă ordine mondială. Dacă perestroika se va întrerupe, va dispărea și perspectiva unei perioade pașnice în istorie, cel puțin în viitorul predictibil.

Consider că mișcarea care a fost inițiată deja în această direcție are suficiente șanse de reușită. Omenirea a obținut multe în ultimii ani. Și acest fapt a creat o anumită inerție pozitivă.

S-a încheiat „Războiul Rece", a fost practic eliminată amenințarea războiului nuclear mondial, a dispărut „Cortina de Fier", s-a reunit Germania – eveniment cu o importanță covârșitoare în istoria Europei. Pe continent nu există nici o singură țară care să nu se considere complet suverană și independentă.

URSS și SUA, cele două superputeri nucleare, au străbătut drumul de la confruntare la sprijin reciproc și chiar – într-o serie de privințe importante – la parteneriat. Faptul acesta a avut o influență hotărâtoare asupra întregului climat internațional. Și rezultatele bune trebuie păstrate cu grijă, umplute cu un conținut nou, atmosfera de încredere sovieto-americană trebuie menținută. Ea este o avere comună a comunității internaționale. O modificare a direcției și a potențialului relațiilor sovieto-americane ar avea consecințe serioase pe plan mondial.

Ideile Actului Final de la Helsinki au început să capete consistență, să se transforme în politici efective, au primit o expresie mai concretă și mai

actuală în Carta pentru o nouă Europă de la Paris. Încep să prindă contur modalitățile de instituționalizare a securității europene.

A fost inițiată dezarmarea reală. Prima ei fază se încheie, și, după semnarea – în curând, sper – a Acordului asupra armamentului strategic ofensiv, va urma imediat formularea unor idei deja existente pentru viitor. Pentru noua fază este însă necesară o nouă concepție, care să ia în considerare toate fluxurile negocierilor referitoare la principalele componente ale problemei dezarmării, ideile noi care reflectă schimbările din Europa, din Orientul Apropiat, din Africa și din Asia și care să înglobeze inițiativele majore înaintate nu demult de președintele Bush și de președintele Mitterand. Noi reflectăm la toate acestea.

Se reduc forțele armate, bugetele militare. Trupe sunt retrase de pe teritorii străine, li se reduce efectivul, li se schimbă structura – în direcția unui caracter defensiv. Am făcut primii pași spre conversia producției militare, și iată că se petrece ceva ce până nu demult părea neverosimil: în acest domeniu se naște o colaborare între foștii adversari în „Războiul Rece”. Reprezentanți ai armatelor cândva potrivnice se vizitează reciproc, își arată obiectivele militare nu demult strict secrete, reflectează împreună la metodele de demilitarizare.

Dezideologizarea relațiilor interstatale, pe care noi am proclamat-o drept unul dintre principiile noii gândiri, a subminat multe prejudecăți, convingeri neîntemeiate și suspiciuni, a curățat și a însănătoșit viața internațională. Dar trebuie să observ că, în ce ne privește, acest proces este mai intensiv și mai deschis decât în Occident.

Îmi permit să afirm că evoluția Europei face imposibilă întoarcerea la trecut, în orice caz sunt deja excluse conflictele de dimensiunile și

caracterul celor care au fost tipice pentru Europa de-a lungul veacurilor, mai ales în secolul XX.

Într-un asemenea context, pe măsura creării noii Europe, un continent în care fostele „cortine" și „ziduri" vor rămâne pentru totdeauna de domeniul trecutului, iar granițele dintre state își vor pierde tot mai mult menirea lor despărțitoare, cu totul altfel se va manifesta și autodeterminarea statelor suverane.

Noi nu gândim însă spațiul european de la Atlantic la Ural ca pe un sistem închis. Întrucât el include și Uniunea Sovietică, care se întinde până la malurile Oceanului Pacific, și SUA și Canada, care se află peste Atlantic și care sunt legate indisolubil de Lumea Veche, el iese și geografic din limitele denumirii sale.

Nu este deloc vorba de a consolida o parte a civilizației contemporane pe o platformă europeană în opoziție cu restul lumii, deși asemenea bănuieli există. Nu. E vorba de formularea și promovarea unei realități potențiale a cărei apariție a fost deja impulsionată de procesul de integrare din Europa și care este definită politic în Carta pentru o nouă Europă de la Paris. Și e vorba de a face acest lucru în contextul îndreptării generale a lumii către o perioadă nouă, pașnică, a istoriei universale, către o interdependență și o unitate nouă ale întregii omeniri. Așa cum s-a exprimat nu demult la Moscova, foarte sugestiv, prietenul meu Giulio Andreotti: „Numai apropierea dintre Est și Vest nu este suficientă pentru ca lumea să ajungă la pace. Dar înțelegerea dintre ele este o contribuție majoră la cauza comună". În această „cauză comună" sunt chemate să joace un rol uriaș, cu perspective azi greu de evaluat, și Asia, și Africa, și America Latină, și Orientul Apropiat și Îndepărtat.

Noua unitate a lumii se poate construi, în viziunea noastră, numai pe principiile libertății de a alege și ale echilibrului între interese. Fiecare

stat și, mai nou, și o serie de grupări interstatale deja formate sau în formare, au propriile interese. Și toate sunt egale și au dreptul la același respect.

În secolul XXI, mersul înainte pe drumul civilizației nu va fi, desigur, nici simplu, nici ușor. De moștenirea grea a trecutului, de amenințările apărute în anii postbelici nu ne putem debarasa într-o zi. Trăim acum un moment de cotitură în afacerile internaționale și ne aflăm abia la începutul unei perioade noi, lungi și, sper eu, în general pașnice a istoriei civilizației.

... Toți membrii comunității mondiale trebuie să renunțe definitiv la stereotipii și la motivațiile de a acționa hrănite de „Războiul Rece", la obiceiul de a căuta punctele slabe ale celuilalt și de a le folosi în propriul interes. Trebuie să respectăm specificul și diferențele care vor exista întotdeauna, chiar și atunci când drepturile omului și libertatea popoarelor vor fi respectate pretutindeni. Nu contenesc să repet: depășirea spiritului confruntațional permite transformarea diferențelor într-o sursă de concurență sănătoasă, într-un factor important al progresului. Ele sunt un stimul pentru studierea reciprocă, pentru schimburi, o premisă a sporirii încrederii reciproce.

Iar cunoașterea și încrederea sunt fundamentul noii ordini mondiale. De aici, din punctul meu de vedere, și necesitatea de a învăța mai mult unul despre altul. Și de a ne învăța să prognozăm procesele în diferite regiuni ale globului pământesc, reunind în cadrul ONU eforturile oamenilor de știință, ale filosofilor, ale umaniștilor. Politica – chiar și cea mai bine pusă la punct și precisă – este o treabă făcută de mâna omului. Și trebuie să ne protejăm cât mai bine împotriva situației în care deciziile luate de unii membri ai comunității internaționale aduc atingere securității, suveranității și intereselor vitale ale

altor membri, provoacă pagube mediului înconjurător sau atmosferei morale din lume.

Eu sunt optimist și consider că împreună vom reuși să facem o alegere universală de importanță istorică, să nu pierdem marea șansă de la hotarul dintre veacuri și milenii, să traversăm tranziția foarte grea de azi către o ordine mondială pașnică. Nu echilibrul de forțe, ci echilibrul de interese, nu căutarea de foloase pe seama altora, ci căutarea compromisului și a armoniei, nu pretențiile la statutul de lider, ci respectarea egalității, iată principii absolut accesibile unor oameni raționali, care au tras învățăminte din experiența secolului XX, principii care pot să stea la baza progresului general.

Nu de multe ori am fost bănuit de utopism, mai ales atunci când am propus lichidarea armamentului nuclear până în anul 2000 și crearea unui sistem de securitate internațională atotcuprinzător. Poate că asta nu se va întâmpla până la termenul avansat atunci. Dar uitați-vă! Au trecut numai cinci ani. Și oare nu ne-am mișcat cu adevărat – și vizibil – exact în această direcție? Oare n-am știut să călcăm peste pragul neîncrederii, deși el nu a dispărut de tot? Oare armamentul de distrugere în masă nu este deja considerat de cea mai mare parte a comunității internaționale un mijloc inutilizabil de atingere a scopurilor politice?

Peste două săptămâni se va împlini exact jumătate de veac de la ziua când armata fascistă mi-a invadat țara. Peste încă un an și jumătate vom aniversa tot 50 de ani de la Pearl Harbor, eveniment după care cel de-al Doilea Război Mondial s-a transformat într-o tragedie globală. Amintirea ei ne amărăște sufletele până în ziua de azi. Dar tot ea ne cheamă să prețuim șansa oferită generațiilor actuale.

Dmitri Furman Perestroika unei lumi și perestroika sinelui

Felul în care societatea rusă apreciază personalitatea și activitatea lui Gorbaciov este contradictoriu și tulbure. El contrazice prea mult reprezentările arhaice a ceea ce reprezintă un conducător și politician „normal", reprezentări pe cale de dispariție la popoarele dezvoltate, dar care sunt încă adânc înrădăcinate în conștiința noastră.

Pentru conștiința arhaică, puterea, cu atât mai mult cea supremă, este o realitate atât de înaltă, cvasisacrală, încât legile morale care acționează în viața de toate zilele sunt anulate atunci când e vorba de cucerirea, întărirea și expansiunea puterii. În viața de toate zilele, un om care ar savura chinurile și execuțiile altora și și-ar ucide propriul fiu ar fi considerat un monstru precum Cikatilo[195]. Dar despre Ivan cel Groaznic poporul a compus cântece, iar în Biserica Ortodoxă există chiar un curent care îl consideră sfânt. La fel, un idol monstruos al lui Petru cel Mare a fost instalat în centrul Moscovei de către reprezentanții puterii „democratice" actuale. În viața de toate zilele, uciderea soțului sau a tatălui ar fi fără îndoială o crimă cumplită. Dar cine îi consideră criminali pe Ecaterina cea Mare sau pe Aleksandru I? Dacă judecățile morale nu funcționează atunci când vine vorba de puterea în stat, cu atât mai mult ele sunt abrogate în relațiile dintre state. În conștiința arhaică, sarcina firească și cea mai importantă a statului și a conducătorului său este să se extindă, să-i supună pe alții. Cu cât cucerești pe mai mulți, cu atât ești mai măreț. De aceea creatorii sângeroși de verticale ale puterii și cuceritorii precum Ivan cel Groaznic și Petru cel Mare sunt „mari", iar Aleksandru al II-lea, care i-a eliberat pe țărani, nu este „mare", iar în conștiința populară imaginea lui lipsește cu desăvârșire. În cadrul acestui sistem străvechi și încă activ de reprezentări și de criterii

de evaluare, Stalin este fără îndoială un mare politician, pentru că verticala puterii lui a fost foarte puternică și el a creat cel mai mare imperiu din istoria lumii. În Rusia modernă, acest complex de reprezentări arhaice și-a pierdut întrucâtva din vigoare, dar este încă perfect viu și vizibil cu ochiul liber și în sondajele de opinie, și în acțiunile și stilistica puterii postsovietice.

Care este deci locul lui Gorbaciov în acest sistem? În acest sistem Gorbaciov nu are, de fapt, nici un loc. În sistemul de coordonate în care „mari" sunt Ivan cel Groaznic, Petru și Stalin, Gorbaciov nu doar că nu este „mare", ci este chiar o mărime negativă.

Nici măcar nu se poate spune că a pierdut în fața adversarilor săi, întrucât el însuși și-a creat și și-a cultivat oponenții și singur și-a șubrezit poziția și și-a limitat posibilitățile. Nu se poate spune că a pierdut imperiul – el însuși l-a lăsat să se destrame (lupta lui pentru păstrarea „uniunii înnoite" nu a fost o luptă pentru păstrarea unui imperiu). Nu a pierdut după regulile jocului, ci a făcut totul „pe dos", a jucat un alt fel de joc, pentru evaluarea căruia în conștiința noastră pur și simplu nu există criterii clare. Atunci când încercăm să-l evaluăm pe Gorbaciov, procedăm aidoma celor care ar aprecia tablourile lui Picasso sau Malevici prin prisma lui „seamănă sau nu seamănă".

În istoria Rusiei, locul lui Gorbaciov este singular. Noi am avut nu numai „monștri", ci și conducători absolut „decenți". Dar nu am avut nici unul care să fi introdus chiar în politică morala omenească obișnuită, care, ca Gorbaciov, să fi conștientizat profund și să fi simțit cu toată ființa că a împila oameni și popoare nu e recomandabil nu pentru că „poate avea consecințe politice periculoase" sau pentru că „cere cheltuieli prea mari", ci pur și simplu pentru că „nu este frumos". Nu am avut nici un conducător care singur, cu de la sine putere, să-și fi limitat și slăbit puterea

pentru a da oamenilor libertate. Nu am avut conducători care să fi distrus în mod conștient un imperiu în care dețineau puterea pentru a da libertate popoarelor. Nu am avut conducători gata să piardă puterea și să sufere umilințe numai ca să nu se dezică de limitările de natură morală pe care și le-au asumat. Și această introducere a moralei în politică a fost suficientă pentru a produce dezintegrarea unui sistem amoral. În cei șase ani de perestroikă, Gorbaciov a distrus un sistem totalitar și a eliberat în mod pașnic o mulțime de popoare, pentru cucerirea și supunerea cărora a fost nevoie nu de decenii, ci de secole și de pierderea a nenumărate vieți omenești. De aceea, chiar și în sistemul de reprezentări în care puterea este un scop în sine și cea mai mare valoare și în care Stalin este „mare", Gorbaciov este și el „mare", dar ca mărime negativă. În timp ce, în sistemul de reprezentări specifice lumii dezvoltate de azi, Gorbaciov este pur și simplu un lider și politician măreț, poate cel mai mare din istoria rusă.

Și înfrângerea lui Gorbaciov poate fi interpretată complet diferit în aceste sisteme diferite de coordonate. Ea ar fi putut să nu se producă, și Gorbaciov ar fi putut să conducă și azi, egalându-i, ca timp petrecut la conducerea țării, pe Brejnev, Gaddafi și Mubarak – asta dacă ar fi renunțat la reticențele sale morale, dacă s-ar fi întors la regulile „normale" ale jocului. Dar atunci el ar fi încetat să fie Gorbaciov, și exact aceasta ar fi fost înfrângerea lui. Dimpotrivă, pierderea pe care a suferit-o, pierderea puterii, a fost o încheiere firească a misiunii sale. Bineînțeles, el nu și-a dorit să o piardă așa cum a pierdut-o. Dar, în general, pentru un șef de stat care se străduiește să-și conducă poporul spre libertate, pierderea puterii în urma încheierii termenului constituțional, de pildă, sau chiar înfrângerea în alegeri este un rezultat firesc al eforturilor sale, o dovadă a faptului că

oamenii au devenit cu adevărat liberi. Ceea ce într-un sistem de valori pare o înfrângere într-un altul este o victorie.

Urmările eliberatoare ale gândirii lui Gorbaciov sunt colosale. O mulțime de popoare au devenit independente și au creat societăți democratice moderne. Dar în Rusia (ca și în majoritatea țărilor postsovietice), rezultatele activității lui s-au dovedit mai modeste. Gorbaciov a fost cu mult înaintea vremii sale, nu s-a putut încadra în limitele conștiinței arhaice a cetățenilor Rusiei. El a iritat, a fost ininteligibil și pentru nomenclatură, și pentru popor, și pentru majoritatea covârșitoare a intelectualității liberale. Dimpotrivă, oponentul său Elțîn a fost totalmente inteligibil. El corespundea întru totul „arhetipului" nostru de luptător pentru putere, la care scopul scuză mijloacele. Iar urmașul său și-a propus în mod conștient să se identifice cu imaginea tradițională a conducătorului crud, care îi strivește pe cei ce nu sunt de acord cu el, care își face slugile să tremure și îi silește pe vecini să se teamă de Rusia cea „care înalță capul" – un fel de Stalin *superlight*.

Rusia nu a putut să reziste nivelului de democrație atins pe vremea lui Gorbaciov, când în alegeri prezidențiale cu adevărat libere și cinstite a învins dușmanul acestuia. Elțîn nu a mai acceptat repetarea unor asemenea alegeri, iar apoi alegerile la noi s-au transformat în general în ficțiune pură. Noi am creat un sistem politic corespunzător nivelului nostru de dezvoltare personală și de același tip atât cu sistemele care există în majoritatea țărilor postsovietice, cât și cu acele sisteme care acum se sfărâmă și se invalidează în Orientul Apropiat.

Dar asemenea sisteme nu sunt stabile. Ele se degradează repede, iar societatea se dezvoltă și depășește curând limitele lor, așa cum se întâmplă azi în cazul popoarelor arabe, în fața cărora se

deschide calea nouă către democrație. Dar, pentru ca această tranziție să izbutească și să nu se încheie cu un nou eșec, trebuie să ne pregătim. Trebuie să reevaluăm trecutul și să analizăm cauzele nereușitelor anterioare. Iar în această analiză, aprecierea activității lui Gorbaciov trebuie să ocupe un loc central.

Trebuie să încetăm să ne mândrim cu o realitate condamnată de morala contemporană, pe care am pierdut-o deja fără putință de întoarcere și cu care nu mai avem trecere la popoarele moderne dezvoltate – cu un imperiu construit prin vărsare de sânge. În trecutul nostru există și lucruri cu care conștiința modernă democratică se poate mândri. Putem să ne lăudăm cu faptul că am eliberat de bunăvoie și în mod pașnic zeci de popoare. Că am îndepărtat lumea de iminența războiului atomic, că ideile noastre despre o lume eliberată de amenințarea nucleară au fost mai cuprinzătoare și mai curajoase decât ale americanilor și că abia acum Obama ajunge la ceea ce Gorbaciov a ajuns cu mult înaintea lui – la ideea unei lumi fără arme nucleare. Putem să ne mândrim că am dat undă verde reunificării Germaniei, de care se temeau și pe care nu o doreau prietenii și aliații RFG. Nu avem o tradiție istorică liberală puternică, dar am avut perestroika. L-am avut pe Stalin, dar l-am avut și pe AntiStalin – pe Gorbaciov, a cărui epocă este, pentru conștiința tradițională, o epocă de declin, în care s-a produs „o cumplită catastrofă geopolitică”[196], dar, pentru noua conștiință democratică, o epocă de avânt spre libertate și de adevărată măreție a Rusiei.

Gorbaciov este principalul personaj din trecut cu care se va putea mândri viitoarea Rusie democratică. Este tot ce a dat mai bun istoria politică rusă. Acum, când Gorbaciov are 80 de ani, acest lucru este înțeles de mai mulți oameni decât atunci când avea 60 sau 70. Iar când de la nașterea

lui se vor împlini 100 sau 120 de ani, el va deveni, desigur, un loc comun.

Nezavisimaia gazeta, 01.03.2011

194 „Stagnare” (n.tr.)

195 Ucigaș în serie sovietic (1936–1994), care, în perioada 1978–1990, a comis cel puțin 53 de crime asupra unor tineri de ambele sexe. A fost condamnat la moarte și executat. (n.tr.)

196 Citat dintr-o adresă a lui Vladimir Putin către Adunarea Federală a Rusiei în aprilie 2005. Președintele rus se referea atunci la destrămarea URSS. (n.tr.)

INDICE DE NUME

A

Abalkin, Leonid Ivanovici (1930–2011) – economist, membru al Academiei de Științe a URSS (1987), în 1986–1989 și 1991–2005 director al Institutului de Economie al Academiei de Științe a URSS / Academiei Ruse de Științe, în 1989–1991 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, președinte al Comisiei de Stat pentru Reforma Economică, în 1991 consilier al președintelui URSS
451, 509

Abdullin, Azat Hammatovici (n. 1930) – dramaturg, scriitor și publicist bașkir
279

Abuladze, Tenghiz Evghenievici (1924–1994) – regizor de film ruso-georgian, artist al poporului al URSS
408

Afanasiev, Iuri Nikolaevici (n. 1934) – fost rector al Institutului de Istorie și Arhive din Moscova (din 1991 – Universitatea Umanistă de Stat a Rusiei), în 1989–1991 deputat al poporului al URSS, copreședinte al Grupului Interregional de Deputați

481, 504

Aganbeghian, Abel Ghezevici (n. 1932) – economist, membru al Academiei de Științe al URSS (1974). În 1982–2002 rector al Academiei de Agricultură de pe lângă guvernul Federației Ruse
451, 509

Ahromeev, Serghei Fiodorovici (1923–1991) – mareșal al Uniunii Sovietice, în 1984–1988 șef al Statului Major al Forțelor Armate ale URSS și ministru adjunct al Apărării al URSS, din martie 1990 consilier al președintelui URSS. În august 1991 a sprijinit crearea Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență
435, 490

Ahundov, Veli Iusuf Oglî (1916–1986) – în 1959–1969 prim-secretar al CC al PC din Azerbaidjan
141

Aitmatov, Cinghiz Torekulovici (1928–2008) – scriitor național al Kirghiziei, în 1988–1990 redactor-șef al revistei *Inostrannaia literatura*, în 1990–1994 ambasador al URSS și al Federației Ruse în Luxembourg, apoi ambasador al Kirghiziei în țările Beneluxului
408, 422, 439, 557

Aldanov (pe numele adevărat Landau), Mark Aleksandrovici (1886–1957) – prozator și publicist rus, emigrat în 1918
408

Alexandrov-Aghentov (Aleksandrov), Andrei Mihailovici (1918–1993) – asistent al secretarilor generali ai CC al PCUS L.I. Brejnev, I.V. Andropov și M.S. Gorbaciov (până în februarie 1986)
302, 344

Aleksandrov, Anatoli Petrovici (1903–1994) – în 1975–1986 președinte al Academiei de Științe

a URSS, în 1960–1988 director al Institutului de Energie Atomică. Unul dintre întemeietorii științei și tehnicii nucleare sovietice
409

Aleksandrova, Lia – colegă de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Alekseev, Mihail Vasilievici (1857–1918) – general de armată, unul dintre conducătorii Mișcării Albe în timpul Războiului Civil, comandant al Armatei Voluntarilor
32

Alekseevski, Evgheni Evghenievici (1906–1979) – în perioada 1965–1979 ministru al Îmbunătățirilor funciare și al gospodăririi apelor al URSS
181–182

Aliev, Heidar Alievici (Alirza Oglî) (1923–2003) – în perioada 1982–1987 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, din octombrie 1993 președinte al Azerbaidjanului
310–315, 351

Ancișkin, Aleksandr Ivanovici (1933–1987) – economist, membru al Academiei de Științe a URSS (1984)
451

Andreeva, Nina Aleksandrovna (n. 1938) – fostă angajată a Institutului Tehnologic Lensoviet din Leningrad, autoare a articolului „Nu pot să-mi încalc principiile” apărut în *Sovetskaia Rossiia* (13 martie 1988)
473, 477, 480, 488

Andreotti, Giulio (1919–2013) – în 1972–1973, 1976–1979 și 1989–1992 președinte al Consiliului de Miniștri al Italiei, ministru în repetate rânduri (de Finanțe, al Apărării, al

Industriei, al Trezoreriei), în 1987–1989 ministru de Externe al Italiei
525, 528

Andropov, Iuri Vladimirovici (1914–1984) – în 1967–1982 președinte al KGB, din noiembrie 1982 secretar general al CC al PCUS și concomitent, din iunie 1983, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
126, 202–204, 241–243, 245, 250–251, 258–275, 279–280, 286–290, 295, 298–321, 323–324, 327–337, 367–369, 382–383, 386–387, 396–397

Andropova, Tatiana Filippovna (1917–1991) – soția lui I.V. Andropov
203, 251, 335

Arbatov, Gheorghi Arkadievici (1923–2010) – academician, în 1967–1995 director al Institutului pentru Studiul SUA și Canadei al Academiei de Științe a Rusiei, din 1976 candidat al CC al PCUS, din 1981 membru cu drepturi depline, în 1974–1989 deputat al Sovietului Suprem al URSS, în 1989 deputat al poporului al URSS
302, 364

Astafiev, Viktor Petrovici (1924–2001) – scriitor rus. În perioada 1989–1991 deputat al poporului al URSS din partea Uniunii Scriitorilor a URSS
406, 408, 442

B

Baburin, Serghei Nikolaevici (n. 1959) – în 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
536

Baibakov, Nikolai Konstantinovici (1911–2008) – om de stat sovietic, academician. În 1965–1985 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al

URSS, președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS
267–268

Bakatin, Vadim Viktorovici (n. 1937) – în 1977–1983 secretar al Comitetului Regional Kemerovo al PCUS, din 1985 prim-secretar al Comitetului Regional Kirov al PCUS, în 1987–1988 prim-secretar al Comitetului Regional Kemerovo al PCUS, în 1988–1990 ministru de Interne al URSS, din 1990 membru al Consiliului Prezidențial al URSS, în 1991 membru al Comitetului pentru Securitate de pe lângă președintele URSS, în iunie 1991 candidat la postul de președinte al RSFSR, la sfârșitul lui 1991 președinte al KGB al URSS
517

Baklanov, Grigori Iakovlevici (1923–2009) – scriitor rus sovietic, în 1981–1993 redactor-șef al revistei *Znamea*
481

Barakov, Innokenti Ivanovici – șef al Direcției Regionale pentru Agricultură din Gheorghievo în ținutul Stavropol
165

Barannikov, Viktor Pavlovici (1940–1995) – din septembrie 1990, ministru de Interne al RSFSR, de la 23 august până în decembrie 1990 ministru de Interne al URSS. Participant la evenimentele din octombrie 1992 de partea Sovietului Suprem al URSS
534

Bek, Aleksandr Alfredovici (1902 / 3–1972) – scriitor rus sovietic
407

Beleaev – scriitor, coleg cu M.S. Gorbaciov la Universitatea Lomonosov în anii 1950
85, 138

Belinski, Visarion Grigorievici (1811–1848) – critic literar rus, democrat revoluționar, filosof materialist
60

Belov, Vasili Ivanovici (n. 1932) – scriitor rus sovietic. În 1989–1991 deputat al poporului al URSS
406

Berdiaev, Nikolai Aleksandrovici (1874–1948) – filosof religios rus, expulzat din Rusia în 1922
408

Beria, Lavrenti Pavlovici (1899–1953) – din 1921 a ocupat funcții de conducere în Comisia Extraordinară pentru Lupta cu Contrarevoluția și Sabotajul (CeKa), apoi în Direcția Politică de Stat și în organele de partid din Caucaz, în anii 1938–1946 comisar al poporului, din 1953 ministru de Interne al URSS, din 1946 membru al Biroului Politic al CC. Unul dintre principalii promotori ai politicii staliniste de represiune
537

Berlinguer, Enrico (1922–1984) – din 1972 secretar general al Partidului Comunist Italian
344–345

Berlioz, Hector Louis (1803–1869) – compozitor și dirijor francez
254

Bessmertnîh, Aleksandr Aleksandrovici (n. 1933) – a lucrat în aparatul Ministerului de Externe al URSS ca șef de direcție, ministru adjunct, ambasador în SUA, în ianuarie–august 1991 ministru de Externe al URSS. Președinte al asociației pentru politică externă a Rusiei
431–432

Bikkenin, Nail Barievici (1931–2007) – filosof și jurnalist. Din 1987 redactor-șef al revistei

Kommunist (din 1991 redenumită *Svobodnaia mîsl*)
342

Biriukova, Aleksandra Pavlovna (1929–2008) – în perioada 1963–1968 inginer-șef al Combinatului de prelucrare a bumbacului Triohgornaia Manufaktura. În 1986–1988 secretar al CC al PCUS, în 1988–1990 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS. De la sfârșitul lui 1991 a lucrat în Triohgornaia Manufaktura (inginer-șef în secția de marketing, apoi șef al serviciului de comerț exterior al combinatului)
397

Bîkov, Vasili Vladimirovici (1924–2003) – scriitor bielorus, autor al unor nuvele despre Marele Război de Apărare a Patriei și despre mișcarea de partizani din Bielorusia
408

Blinov, Viktor – prieten al lui M.S. Gorbaciov în munca de Comsomol
89

Blix, Hans (n. 1928) – în octombrie 1978–septembrie 1979 ministru de Externe al Suediei, în 1981–1997 director general al Agenției Internaționale pentru Energie Atomică. În mai 1986, la invitația guvernului URSS, a făcut o călătorie în regiunea Cernobîl
412

Boldin, Valeri Ivanovici (1935–2006) – din 1981 în aparatul CC. În 1990–1991 membru al Consiliului Prezidențial al URSS, șef al administrației președintelui URSS. În august 1991 a participat în mod activ la puci ca membru al Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență
342, 417, 461

Bondarenko, Ivan Afanasievici (1926–2009) – în 1966–1984 prim-secretar al Comitetului Regional Rostov al PCUS

243

Bondarev, Iuri Vasilievici (n. 1924) – scriitor rus sovietic, prozator
481

Borisov, Igor Anatolievici (n. 1938) – doctor în medicină, profesor, medic emerit al RSFSR, medicul lui M.S. Gorbaciov
371

Borodin, Andrei Mihailovici (1912–1984) – în 1959–1981 prim-secretar al Comitetului Regional Kustanai al PCUS
193

Borovkova, Natalia (Natașa) (n. 1932) – colegă de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov (mai apoi cunoscut om de știință, economist, sub numele de Natalia Mihailovna Rimașevskaia)
87

Bosenko, Nikolai Vasilievici (n. 1918) – în 1961–1968, prim-secretar adjunct al Comitetului Regional Stavropol al PCUS, în 1968–1973 președinte al Comitetului Executiv al sovietului regional, în 1989–1991 deputat al poporului al URSS, președinte al Comitetului Sovietului Suprem al URSS pentru problemele veteranilor și ale invalizilor
152, 180

Bovin, Aleksandr Evghenievici (1930–2004) – în 1972–1991 și 1997–2000 analist politic al ziarului *Izvestia*. În 1991–1997, ambasador al URSS, apoi al Federației Ruse, în Israel
302, 459

Brandt, Willy (pe numele adevărat Gerbert Karl Frahm) (1913–1992) – în 1969–1974 cancelar federal al RFG, în 1964–1987 președintele Partidului Social-Democrat German, din 1976 președinte al Internaționalei Socialiste, laureat al Premiului Nobel pentru Pace

488, 539

Brejnev, Leonid Ilici (1906–1982) – din 1964 prim-secretar, apoi secretar general al CC al PCUS și concomitent, din 1977, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS

11, 83, 129, 153–154, 161, 165, 170–171, 178–179, 182, 185–186, 194–195, 201, 211–212, 216, 237, 240–243, 250–251, 254, 256–259, 261–262, 265, 271–280, 283, 286–289, 291–300, 302–304, 306, 308–311, 314, 316, 328, 333, 337, 352, 367, 382, 393, 396–399, 406, 426, 434, 461, 480, 593

Brejneva, Viktoria Petrovna (1907–1995) – soția lui L.I. Brejnev

295

Budionnîi, Semion Mihailovici (1883–1973) – participant la Primul Război Mondial, la Războiul Civil și la Marele Război de Apărare a Patriei, mareșal al URSS, în 1938–1973 membru al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS

33

Budîka, Aleksandr și **Lida** – prieteni ai lui M.S. și R.M. Gorbaciov. Aleksandr Dmitrievici Budîka (1927–1991), din 1965 șef al Secției agrare a Comitetului Regional Stavropol al PCUS, din 1980 adjunct al șefului Secției agrare a CC al PCUS, în 1987–1989 ministru al Produselor cerealiere al URSS

156, 170

Bufalini, Paolo (1915–2001) – membru în conducerea Partidului Comunist Italian

345

Bugaev, Boris Pavlovici (1923–2007) – mareșal suprem al aviației URSS, în 1970–1987 ministru al aviației civile al URSS

432

Buharin, Nikolai Ivanovici (1888–1938) – bolșevic, tovarăș al lui V.I. Lenin, membru, în anii

1920, al Biroului Politic al CC al Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice, membru al Comitetului Executiv al Cominternului, în 1934–1937 redactor-șef al ziarului *Izvestia*. La sfârșitul anilor 1920 a luat poziție împotriva liniei promovate de I.V. Stalin de aplicare a metodelor excepționale în colectivizarea și industrializarea țării. Victimă a represiunii staliniste (împușcat), reabilitat post-mortem
463

Bulavin, Kondrati Afanasievici (cca 1660–1708) – cazac de pe Don, conducător al revoltei populare de pe Don, din regiunea Sloboda a Ucrainei și de pe cursul mijlociu al Volgăi (1707–1709)
31

Bulganin, Nikolai Aleksandrovici (1895–1975) – în 1955–1958 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS
136–137

Bunin, Ivan Alekseevici (1870–1953) – scriitor rus, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură, emigrat din 1920
408

Burbulis, Ghennadi Eduardovici (n. 1945) – candidat în filosofie, conferențiar, în 1989 deputat al poporului al URSS, în 1990–1991 reprezentant plenipotențiar al președintelui Sovietului Suprem al RSFSR, B. Elțîn, în 1991–1992 secretar de stat al Federației Ruse, prim-vicepreședinte al guvernului FR
378, 530, 533–534

Burmistrov, Fiodor Petrovici (n. 1917) – în anii 1968–1975 prim-secretar al Comitetului Regional din Karaceavo-Cerkessia al PCUS (până atunci, prim-secretar adjunct al Comitetului Regional Stavropol al PCUS)
163

Bush, George Herbert Walker (n. 1924) – al 41-lea președinte al SUA (1989–1993). În 1976–1977 director al CIA, în 1981–1989 vicepreședinte al SUA
366, 441, 444–445, 525, 529, 539, 546–547, 587

Büchner, Thomas – profesor la Clinica Universitară din Münster (RFG)
227

C

Ceacin, Vladimir Petrovici – adjunct al șefului Direcției agricole a ținutului Stavropol, agronom emerit al Rusiei
146

Ceazov, Evgheni Ivanovici (n. 1929) – academician. În perioada 1967–1987 ministru adjunct al sănătății în URSS, șef al celei de a 4-a Direcții generale de pe lângă Ministerul Sănătății, în 1987–1990 ministru al Sănătății al URSS. Din 1976 conduce Centrul Științific de Cardiologie
295, 356–358, 469

Cebrikov, Viktor Mihailovici (1923–1999) – general de armată. În 1982–1988 președinte al KGB al URSS, în 1985–1989 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
275, 309, 315, 332, 360–361, 363, 396, 461, 471, 474, 476

Cheney, Richard (n. 1941) – în 1989–1993 ministrul Apărării al SUA, în 2001–2008 vicepreședinte al SUA
546–547

Cernenko, Konstantin Ustinovici (1911–1985) – în timpul lui Brejnev, șeful Secției administrative a CC al PCUS, membru al Biroului Politic al CC al PCUS, din 1984 și până la moarte secretar general al CC al PCUS, concomitent

președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
12, 242, 244, 248, 274, 279–280, 282, 286–287, 292, 294–296, 298–300, 302, 304–305, 307, 313, 315, 327–330, 334–338, 340–343, 350, 352–358, 360, 364, 366–367, 397, 482

Cernomîrdin, Viktor Stepanovici (1938–2010) – în 1985–1989 ministru al Industriei gazelor din URSS, în 1990–1992 a condus concernul Gazprom, în 1992–1998 șeful guvernului Federației Ruse
394

Cerneaev, Anatoli Sergheevici (n. 1921) – din 1961 a lucrat în Secția internațională a CC al PCUS, în 1986–1991 asistent al secretarului general al CC al PCUS, apoi al președintelui URSS pe probleme internaționale, din 1992 consilier al Fundației Gorbaciov
385, 438, 457, 473, 476

Cervetti, Gianni (n. 1933) – membru al conducerii PC Italian
345

Chiaromonte, Gerardo (1924–1993) – activist al PC Italian, participant la Rezistența antifascistă, membru al conducerii PCI, în 1972–1986 redactor-șef al săptămânalului *Rinascita*, în perioada 1986–1988 redactor-șef al organului central de presă al PCI, ziarul *L'Unità*
345

Churchill, Winston Leonard Spencer (1874–1965) – în 1940–1945 și 1951–1955 prim-ministru al Marii Britanii. În anii celui de al Doilea Război Mondial unul dintre inițiatorii coaliției antihitleriste cu SUA și URSS
491, 493

Cicero, Marcus Tullius (106–43 î.Hr.) – om politic roman
76

Cikin, Valentin Vasilievici (n. 1932) – jurnalist, a lucrat în editurile ziarelor *Moskovski komsomoleț* și *Komsomolskaia pravda*, în 1971–1984 prim-adjunct, din 1986 redactor-șef al gazetei *Sovetskaia Rossiia*
475, 478

Ciuhno, Andrei Vasilievici – președintele colhozului Farul comunist din raionul Gheorghievo al ținutului Stavropol, una dintre gospodăriile fruntașe din Caucazul de Nord
123–124

Cliburn, Van (Harvey Lavan) (1934–2013) – pianist american
441

Clinton, Bill (William Jefferson) (n. 1946) – al 42-lea președinte al SUA (1993–2001)
225

Cossutta, Armando (n. 1926) – în anii 1980 membru al CC al PC Italian
345

D

Daniușevskaia, Galina – colegă de an a lui M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Degteariov, Vladimir Ivanovici (1920–1993) – în 1963–1967, prim-secretar al Comitetului Regional Donețk al PCUS, membru al Biroului Politic al CC al PC Ucrainean
201–202

Demicev, Piotr Nilovici (1918–2010) – în 1961–1989, membru al CC al PCUS, în 1974–1986 ministrul Culturii al URSS, în 1964–1988 candidat al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1986–1988 prim-vicepreședinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
258, 483

Deng Xiaoping (1904–1997) – unul dintre conducătorii Revoluției Chineze și Republicii Populare Chineze. În 1956–1966 secretar general al CC al PC Chinez. În 1966 și 1976 a fost îndepărtat din toate posturile, apoi reabilitat. În 1982–1987 președinte al Comisiei Centrale de Consilieri a PC Chinez, în 1983–1990, președinte al Consiliului Militar Central al Republicii Populare Chineze, în 1981–1989, președinte al Consiliului Militar al CC al PC Chinez. Inițiatorul cursului de reforme economice de piață în China
386

Denikin, Anton Ivanovici (1872–1947) – general de armată, unul dintre organizatorii Mișcării Albe în timpul Războiului Civil. Din aprilie 1918 comandant, din octombrie comandant suprem al Armatei Voluntare, din ianuarie 1919 comandant suprem al Forțelor Armate din sudul Rusiei. Din 1920 a trăit în emigrație
32–33

Dobrînin, Anatoli Fiodorovici (1919–2010) – în 1962–1986, ambasadorul URSS în SUA, în 1986–1988 secretar al CC al PCUS, șeful Secției de politică externă al CC al PCUS, în 1988–1991 consilier al președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, al președintelui Sovietului Suprem al URSS, al președintelui URSS
349, 397, 457

Dobroskokin, Grigori – secretarul organizației de Comsomol a colhozului Farul comunist din ținutul Stavropol
124

Dolghih, Vladimir Ivanovici (n. 1924) – din 1969 prim-secretar al Comitetului Regional Krasnodar al PCUS, din 1972 secretar al CC al PCUS, concomitent, în 1976–1984, șeful Secției de industrie grea și energetică a CC al PCUS, în anii 1982–1988 candidat al Biroului Politic al CC

al PCUS. Președinte al Consiliului Veteranilor din Moscova
313, 315, 339, 363, 394, 483

Dostoievski, Fiodor Mihailovici (1821–1881) – scriitor rus
60

Dubček, Alexandr (1921–1992) – în ianuarie 1968 aprilie 1969 prim-secretar al CC al PC Cehoslovac; unul dintre inițiatorii și conducătorii procesului de reforme din Cehoslovacia – „Primăvara de la Praga". Președinte al Adunării Federale a Cehoslovaciei în 1969 și din decembrie 1989
218–219

Dudințev, Vladimir Dmitrievici (1918–1998) – scriitor rus sovietic
407

E

Efremov, Leonid Nikolaevici (1912–2007) – în anii 1964–1970, prim-secretar al Comitetului Regional Stavropol al PCUS (predecesorul lui M.S. Gorbaciov în această funcție), din 1970 prim-vicepreședinte al președintelui Comitetului de Stat al URSS pentru Știință și Tehnică
82–83, 150–154, 163–164, 166, 202

Einstein, Albert (1879–1955) – fizician, teoretician, unul dintre întemeietorii fizicii moderne, laureat al Premiului Nobel
425

Ecaterina a II-a Alekseevna (1729–1796) – împărătească rusă din 1762
26, 261–262, 591

Elcenko, Iuri Nikiforovici (n. 1929) – în 1960–1968, prim-secretar al CC al Uniunii Leniniste a Tineretului Comunist din Ucraina
140

Elțîn, Boris Nikolaevici (1931–2007) – din 1976 prim-secretar al Comitetului Regional Sverdlovsk al PCUS, din aprilie 1985 șef de secție în CC al PCUS, din iulie 1985 până în februarie 1986 secretar al CC al PCUS, din decembrie 1985 prim-secretar al Comitetului orășenesc Moscova al PCUS, candidat al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1989 deputat al poporului al URSS, în 1990–1991 președinte al Sovietului Suprem al RSFSR, în 1991–1999 președinte al Federației Ruse
371–373, 378–381, 394, 396, 419–420, 454, 463, 465–470, 482, 499–500, 503–506, 508–515, 517–519, 521–539, 541, 545–548, 594

Ermak Timofeevici (?–1585) – ataman cazac, în jurul anului 1581 a condus o expediție în Siberia, punând bazele cuceririi acestei regiuni de către statul rus
31, 296

Esenin, Serghei Aleksandrovici (1895–1925) – poet rus
60

F

Falin, Valentin Mihailovici (n. 1926) – din 1952 în aparatul Ministerului de Externe al URSS, în 1971–1978 ambasador al URSS în RFG, din 1988 șeful Secției internaționale a CC al PCUS, în 1990–1991 secretar al CC al PCUS, președintele Comisiei CC al PCUS pe problemele politicii internaționale
397

Fedorciuk, Vitali Vasilievici (1918–2008) – general de armată, în 1982 președinte al KGB al URSS, în 1982–1986 ministru de Interne al URSS
275, 308–309, 314

Filipov, Aleksandr – coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Fiodorov, Nikolai Fiodorovici (1828–1903) – gânditor religios rus, utopist
408

Florenski, Pavel Aleksandrovici (1882–1943) – filosof religios rus, om de știință, inginer
408

Florentiev, Leonid Iakovlevici (1911–2003) – din 1956 prim-secretar al Comitetului Regional Kostroma al PCUS, în 1965–1983 ministru al Agriculturii al RSFSR
239–240

Frolov, Ivan Timofeevici (1929–1999) – în 1956–1979 a lucrat în redacțiile revistelor *Voprosî filosofii* și *Problemî mira i soțializma*, în 1980–1986 președinte al Consiliului Științific de pe lângă Prezidiul Academiei de Științe a URSS pe probleme filosofice și sociale ale științei și tehnicii, în 1986–1987 redactor-șef al revistei *Kommunist*, din 1987 asistent al secretarului general al CC al PCUS, din octombrie 1989 redactor-șef al ziarului *Pravda*, concomitent, în decembrie 1989–iulie 1990, secretar al CC al PCUS, în 1990–1991 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
457

Frumkin, Moisei Ilici (1878–1938) – membru al Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice cu stagiu anterevoluționar, învinuit de Stalin de tendințe de dreapta
83

G

Gaidar, Egor Timurovici (1956–2009) – în 1991–1992 ministru al Economiei și finanțelor al RSFSR și al Federației Ruse, în iunie–decembrie 1992 conducător interimar al guvernului Federației Ruse
380, 526, 530, 532

Gale, Robert Peter (n. 1945) – medic american și activist social. În 1986 a participat la organizarea tratamentului cetățenilor sovietici care au avut de suferit de pe urma accidentului de la centrala nucleară din Cernobîl
412

Galilei, Galileo (1564–1642) – om de știință italian, unul dintre întemeietorii științelor exacte ale naturii
494

Gamsakhurdia, Zviad Konstantinovici (1939–1993) – în perioada 1990–1991 președinte al Sovietului Suprem al RSS Georgiene, în 1991–1992 președinte al Georgiei (demis în urma unei lovituri de stat)
98–99

Gandhi, Indira (1917–1984) – în 1966–1977 și din 1980 prim-ministru al Indiei, în 1984 ministru de Externe al Indiei. A murit în urma unui atentat
446

Gandhi, Rajiv (1944–1991) – fiul Indirei Gandhi. În anii 1984–1989 prim-ministru, în 1984–1988 (cu întreruperi) ministru de Externe al Indiei. A murit în urma unui atentat
110, 446–447, 487–488

Garbuzov, Vasili Fiodorovici (1911–1985) – în perioada 1960–1985, ministru de Finanțe al URSS
275–276, 332

Gates, Robert M. (n. 1943) – în 1986–1989, prim-adjunct al directorului CIA, în 1986–1991 asistent al președintelui și al secretarului de stat pe probleme de securitate națională, în perioada 1991–1993 director al CIA, din 2006 ministrul Apărării al SUA
546–547

Ghelman, Aleksandr Isaakovici (n. 1933) – dramaturg, în anii 1989–1991 deputat al poporului al URSS din partea Uniunii Cineaștilor
481

Gheorghiev, Aleksandr Vasilievici (1914–1976) – în 1961–1976, prim-secretar al Comitetului Regional Altai al PCUS
193

Ghirenko, Andrei Nikolaevici (n. 1936) – activist de partid din 1975. În 1987–1989 prim-secretar al Comitetului Regional Crimeea al PC Ucrainean, în 1989–1991 membru al CC al PCUS, secretar al CC al PCUS, deputat al poporului al URSS
397

Gogol, Nikolai Vasilievici (1809–1852) – scriitor rus
60

Golubeva, Valentina Nikolaevna (n. 1949) – țesătoare la Combinatul de prelucrare a lânii din Ivanovo, în 1987–2002 director general al fabricii din Ivanovo
422

Goncear, Oles (Aleksandr Terentievici) (1918–1995) – scriitor, prozator și publicist ucrainean sovietic
314

González Marques, Felipe (n. 1942) – în decembrie 1982–mai 1996 șef al guvernului Spaniei. Din 1974 secretar general al Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol
447, 525

Gopkalo, Pantelei Efimovici – bunicul lui M.S. Gorbaciov
35

Gopkalo, Vasilisa Lukianovna – bunica lui M.S. Gorbaciov pe linie maternă

35

Gorbaciov, Aleksandr Sergheevici (1947–2001) – fratele lui M.S. Gorbaciov
63, 114

Gorbaciov, Aleksei Moiseevici – fratele bunicului lui M.S. Gorbaciov pe linie paternă
35

Gorbaciov, Andrei Moiseevici – bunicul lui M.S. Gorbaciov pe linie paternă
35

Gorbaciov, Grigori Moiseevici – fratele bunicului lui M.S. Gorbaciov pe linie paternă
35

Gorbaciov, Moisei – străbunicul lui M.S. Gorbaciov
35

Gorbaciov, Serghei Andreevici (1906–1976) – tatăl lui M.S. Gorbaciov
67

Gorbaciova, Aleksandra Andreevna – sora tatălui lui M.S. Gorbaciov.
40

Gorbaciova, Ksenia Anatolievna (n. 1980) – nepoata lui M.S. Gorbaciov. În 2003 a terminat Facultatea de Jurnalistică Internațională a Universității de Stat de Relații Internaționale din Moscova
17, 325, 368

Gorbaciova (născută Gopkalo), **Maria Panteleevna** (1911–1995) – mama lui M.S. Gorbaciov
67

Gorbaciova, Raisa Maksimovna (1932–1999) – soția lui M.S. Gorbaciov. Prima soție a unui lider sovietic care a nesocotit tradiția „soțiilor nevăzute de la Kremlin” și a luat asupra sa rolul de

„primă doamnă a URSS”. Unul dintre organizatorii Fundației Sovietice pentru Cultură
11–13, 17–21, 40, 66–67, 74, 91, 94–115, 118, 120, 130, 133–135, 138–140, 144, 149–150, 155–156, 159, 163, 167–173, 198–199, 210, 222, 224, 227, 229, 231, 236, 247–250, 252, 254, 265, 325, 326, 335, 347–348, 359, 368–371, 392, 395, 418, 437, 440–442, 445

Gorbaciova, Stepanida – mama tatălui lui M.S. Gorbaciov
35, 38, 52, 221

Govoruhin, Stanislav Sergheevici (n. 1936) – regizor de film, scenarist, actor
229

Gramov, Marat Vladimirovici (1927–1998) – prieten al lui M.S. Gorbaciov în activitatea de Comsomol, originar din același ținut
273

Graciov, Pavel Sergheevici (n. 1948) – în 1992–1996 ministru al Apărării al Federației Ruse
534

Grișin, Viktor Vasilievici (1914–1992) – în 1952–1986 membru al CC al PCUS, în 1971–1986 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1967–1985 prim-secretar al comitetului orășenesc Moscova al PCUS
208, 258, 288–289, 293, 316, 338, 354–356, 358, 362

Gromîko, Andrei Andreevici (1909–1989) – în 1957–1985 ministru de Externe al URSS, concomitent, în 1983–1985, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1985–1988 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, în 1973–1988 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
250–251, 258, 265, 273, 295, 307, 335, 338, 349, 352, 355, 357, 361, 364, 398, 418, 474–475

Grossman, Vasili Semionovici (1905–1964) – cunoscut scriitor rus sovietic
408

H

Hasbulatov, Ruslan Imranovici (n. 1942) – în 1991–1992 președinte al Sovietului Suprem al Rusiei
378, 535

Havel, Vaclav (n. 1936) – ultimul președinte al Cehoslovaciei (1989–1992) și primul președinte al Cehiei (1993–2003)
406

Herzen, Aleksandr Ivanovici (1812–1870) – revoluționar, scriitor și filosof rus. Din 1847 s-a aflat în emigrație. A elaborat teoria „socialismului rus", devenind unul dintre întemeietorii narodnicismului. În 1853 a înființat la Londra Tipografia Liberă Rusă, care a editat ziarul *Kolokol*. A murit la Paris
28

Hmelnițki, Bogdan (**Zinovie**) **Mihailovici** (cca 1595–1657) – hatman al Ucrainei, conducătorul războiului de eliberare a poporului ucrainean de sub jugul polonez din 1648–1654. Pe 8 ianuarie 1654 a proclamat în Rada din Pereiaslavl unirea Ucrainei cu Rusia
273

Honecker, Erich (1912–1994) – în 1976–1989 președinte al Consiliului de stat al RDG, secretar general al CC al Partidului Socialist al Unității Germane. În octombrie 1989 demis din toate posturile de partid și de stat, în decembrie același an exclus din partid. A murit în Chile
216

Hrușciov, Nikita Sergheevici (1894–1971) – din 1939 membru al Biroului Politic al PC (Bolșevic) al Uniunii Sovietice, în perioada 1953–

1964 prim-secretar al CC al PCUS, concomitent, în 1958–1964, președinte al Consiliului de Miniștri al URSS. La congresele al XX-lea și al XXII-lea ale partidului a criticat dur cultul personalității lui I.V. Stalin. În 1964 demis din toate posturile deținute
11, 15, 83, 125–127, 129, 136–137, 140–143, 148, 150–151, 156, 166, 209, 257, 273, 296, 334, 398, 404, 406

Hudeakov („dosarul Hudeakov”)
196

Husák, Gustav (1913–1991) – unul dintre conducătorii Mișcării de Rezistență slovace împotriva ocupației hitleriste. În 1971–1987 secretar general al CC al PC Cehoslovac, în 1975–1989 președinte al Cehoslovaciei
203

I

Iadov, Vladimir Aleksandrovici (n. 1929) – eminent sociolog rus, în 1988–2000 director al Institutului de Sociologie al Academiei Ruse de Științe
156

Iakovlev, Aleksandr Nikolaevici (1923–2005) – activ în aparatul CC al PCUS din 1953, în 1973–1983 ambasador al URSS în Canada, în 1983–1985 director al Institutului de Economie Mondială și Relații Internaționale al Academiei de Științe a URSS, în 1985–1986 șef de secție al CC al PCUS
321, 342, 346, 348, 396, 408, ,417, 451, 454–455, 457, 461, 471, 473, 475–476, 537

Ianaev, Ghennadi Ivanovici (1937–2010) – din 1986 secretar al Consiliului Central Unional al Sindicatelor Profesionale, din 1989 vicepreședinte, în aprilie–mai 1990 președinte al Consiliului Central Unional al Sindicatelor Profesionale, în iulie 1990–ianuarie 1991 membru al Biroului

Politic, secretar al CC al PCUS, în decembrie 1990–august 1991 vicepreședinte al URSS. Participant la puciul din 1991 (s-a proclamat președinte interimar)
519

Ianșin, Mihai Mihailovici (1902–1976) – actor, regizor, artist al poporului al URSS
93

Iavlinski, Grigori Alekseevici (n. 1952) – om politic sovietic și rus, întemeietorul partidului Iabloko și președintele lui până în 2008. În 1991 vicepreședinte al Comitetului pentru Gestiunea Operativă a Economiei URSS
509, 524, 526, 532

Iazov, Dmitri Timofeevici (n. 1923) – mareșal al Uniunii Sovietice, din 1979 comandant al Grupului Central de trupe, din mai 1987 până în 1991 ministru al Apărării al URSS. În august 1991 a intrat în componența Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență
53, 455, 471, 476, 518

Ioan Paul al II-lea (1920–2005) – din 1978 până în 2005, pontif suprem (papă la Roma)
454

Isakov, Vladimir Borisovici (n. 1950) – în 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
536

Isakovski, Mihail Vasilievici (1900–1973) – poet rus sovietic
45

Iunak, Ivan Haritonovici (1918–1995) – în anii 1961–1985 prim-secretar al Comitetului Regional Tula al PCUS
193

Iușkov, Serafim Vladimirovici – profesor la Universitatea de Stat din Moscova

80

Ivan al IV-lea Vasilievici cel Groaznic (1530–1584) – mare cneaz „al întregii Rusii” (din 1533), primul țar rus (din 1547)
25

Ivașko, Vladimir Antonovici (1932–1994) – din 1973 șef de secție, secretar al Comitetului Regional Harkov al PCUS, secretar al CC al PC Ucrainean, în 1987–1988 prim-secretar al Comitetului Regional Dnepropetrovsk al PC Ucrainean, în 1989–1990 secretar al CC al PC Ucrainean, în 1990–1991 prim-secretar adjunct al CC al PCUS
397

J

Jaruzelski, Wojciech (n. 1923) – general de armată, în 1968–1993 ministru al Apărării al Republicii Populare Polone, în 1981–1989 prim-secretar al CC al Partidului Unit Muncitoresc al Poloniei, în 1981–1985 președinte al Consiliului de Miniștri al Poloniei, în 1985–1989 președinte al Consiliului de Stat al Republicii Populare Polone, în iulie 1989–decembrie 1990 președinte al Poloniei
537

Jirinovski, Vladimir Volfovici (n. 1946) – activist politic, lider al Partidului Liberal-Democratic al Rusiei
374, 517

Jivkov, Todor (1911–1998) – în 1981–1989, secretar general al CC al PC Bulgar, în 1971–1989 președinte al Consiliului de Stat al Republicii Populare Bulgare
314

Julev, Dimitri (n. 1925) – în 1971–1990, membru al CC al PC Bulgar, în 1972–1986 ambasadorul Bulgariei în URSS

217

Juravliova, Marina Ilinicina (n. 1931) – activist de Comsomol și de partid din 1954, în 1959–1968 secretar al CC al Uniunii Leniniste a Tineretului Comunist al Uniunii Sovietice, în anii 1970 și la începutul anilor 1980 ministru adjunct al Educației în URSS
217

K

Kaczyński, Lech Aleksander (1949–2010) – președinte al Poloniei între 2005 și 2010. A murit în mod tragic pe 10 aprilie 2010 în catastrofa aviatică de lângă Smolensk
538

Kalinin, Mihail Ivanovici (1875–1946) – participant la Revoluțiile din 1905–1907 și din 1917. Din 1919 candidat, din 1926 membru al Biroului Politic al CC al PC (Bolșevic) al Uniunii Sovietice, din 1919 președinte al Comitetului Central Executiv Rus, din decembrie 1922 președinte al Comitetului Executiv Central al URSS, în 1938–1946 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
75

Kapitonov, Ivan Vasilievici (1915–2002) – activist de partid și de soviet din 1941, la Moscova, în 1959–1964 prim-secretar al Comitetului Regional Ivanovo al PCUS, în perioda 1964–1983 șef de secție al CC al PCUS, în 1986–1988 președinte al Comisiei Centrale de Revizuire a PCUS
178, 306

Karaghezian, Karen Karovici (n. 1935) – adjunct al șefului Secției de relații internaționale și cu presa al Fundației Gorbaciov, jurnalist specializat pe probleme internaționale
225

Karamzin, Nikolai Mihailovici (1766–1826) – scriitor și istoric rus
408

Karlov, Vladimir Alekseevici (1914–1994) – în anii 1976–1987 șef al Secției agrare a CC al PCUS
186, 283

Kazaciok, Maria Petrovna – conferențiar al catedrei de istorie a PCUS la Universitatea Lomonosov în anii 1950
82

Kazaneț, Ivan Pavlovici (1918–2013) – activist de partid din 1953, în 1965–1985 ministrul Metalurgiei grele al URSS
302

Kerenski, Aleksandr Fiodorovici (1881–1970) – activist politic rus, în iulie–octombrie 1917 șef al Guvernului Provizoriu al Rusiei și conducător suprem al forțelor armate
36–37

Kireeva, Ella – colegă de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Kirilenko, Andrei Pavlovici (1906–1990) – în perioada 1947–1962 prim-secretar al Comitetelor regionale Nikolaev, Dnepropetrovsk, Sverdlov ale PCUS, în 1962–1982 membru al Biroului Politic (Prezidiului) CC al PCUS, în 1966–1982 secretar al CC al PCUS
150, 153, 178, 241, 250, 252, 256, 258, 286, 290, 309–310

Kisliuk, Mihail Borisovici (n. 1951) – în 1989–1991 unul dintre liderii mișcării muncitorești a minerilor din Kuzbass, în 1991–1997 șef al administrației regiunii Kemerovo
372

Kîrîm-Ghirai (1758–1764) – han al tătarilor din Crimeea din neamul Ghirai
235

Klimov, Oleg Anatolievici (n. 1953) – ofițer în serviciul de pază al președintelui URSS
226

Kliucevski, Vasili Osipovici (1841–1911) – eminent istoric rus
408

Kniga, Vasili Ivanovici (1883–1961) – general, erou al Războiului Civil din Rusia, participant la Primul Război Mondial și la Marele Război de Apărare a Patriei
33–34

Kobzon, Iosif Davîdovici (n. 1937) – cântăreț sovietic și rus de estradă, profesor de canto la Institutul de Stat Muzical-Pedagogic Gnesin
229–230

Kohl, Helmuth (n. 1930) – în 1982–1998 cancelar federal al RFG, în 1973–1998 președinte al Uniunii Creștin-Democrate din Germania
266, 268–269, 486, 488, 525, 539

Kolceanov, Rudolf – coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Kolesnikov – locotenent-colonel, comandant al brigăzii (1941) în care a făcut războiul tatăl lui M.S. Gorbaciov
53

Konstantinov, Ilia Vladimirovici (n. 1956) – în anii 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
536

Korjakov, Aleksandr Vasilievici (n. 1950) – șef al serviciului de securitate al președintelui rus

B.N. Elțîn
379

Kornienko, Gheorghi Markovici (1925–2006) – diplomat, din 1977 ministru adjunct de Externe al URSS, în 1986–1988 prim-adjunct al șefului Secției internaționale a CC al PCUS
335, 431–432

Kornilov, Lavr Gheorghievici (1870–1918) – general, în iulie–august 1917 comandant suprem al forțelor armate ale Imperiului Țarist, la sfârșitul lui august a condus o revoltă contrarevoluționară. Unul dintre organizatorii Armatei Voluntare
12

Kosîghin, Aleksei Nikolaevici (1904–1980) – în anii 1964–1980 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1948–1952 și 1960–1980 membru al Biroului Politic (Prezidiului) CC al PCUS
154, 162, 166, 192, 195, 202, 204–205, 207–210, 245, 251, 257–258, 261–263, 275, 297, 310, 367

Kosmodemianskaia, Zoia Antolievna („Tania”) (1923–1941) – partizană în Marele Război de Apărare a Patriei, cercetașă. Erou al Uniunii Sovietice (1942, post-mortem)
44

Kostomarov, Nikolai Ivanovici (1817–1885) – istoric și scriitor ruso-ucrainean
408

Kovalenko, Aleksandr Vlasovici (1909–1987) – în anii 1964–1980 prim-secretar al Comitetului Regional Orenburg al PCUS
194

Kozîrev, Andrei Vladimirovici (n. 1951) – în 1990–1996 ministru de Externe al Federației Ruse
530, 534

Kozlovski, Ivan Semionovici (1900–1993) – cântăreț ruso-ucrainean, artist al poporului al URSS
93

Krasnov, Piotr Nikolaevici (1869–1947) – general, unul dintre principalii organizatori ai Mișcării Albe în timpul Războiului Civil, în 1918 ataman al Armatei de pe Don și comandant al armatei căzăcești albe
33

Kravciuk, Leonid Makarovici (n. 1934) – din 1989 secretar, în iunie–septembrie 1990 prim-secretar adjunct al CC al PC Ucrainean, din iulie 1990 președinte al Sovietului Suprem al RSS Ucrainene, în 1991–1994 primul președinte al Ucrainei
527–529, 531, 533, 535

Kriucikov, Vladimir Aleksandrovici (1924–2007) – din 1978 vicepreședinte, în 1988–1991 președinte al KGB al URSS, în 1989–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1990–1991 membru al Consiliului Prezidențial al URSS. Organizator al puciului din august 1991, membru al Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență
518, 521

Krucina, Nikolai Efimovici (1928–1991) – în 1983–1991 secretar administrativ al CC al PCUS
307

Kulakov, Fiodor Davîdovici (1918–1978) – din 1941 activist de Comsomol, de soviet, de partid, în 1960–1964 prim-secretar al Comitetului Regional Stavropol al PCUS, din 1964 șef de secție, din 1965 secretar al CC al PCUS, din 1971 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
138–139, 145–150, 160, 172, 178–179, 181, 183–185, 187, 194, 202, 209–211, 236–239, 241,

244

Kulidjanov, Lev Aleksandrovici (1924–2002) – regizor de film sovietic, artist al poporului al URSS
402

Kulicenko, Leonid Sergheevici (1913–1990) – în anii 1965–1984 prim-secretar al Comitetului Regional Volgograd al PCUS
193

Kunaev, Dinmuhamed Ahmedovici (1912–1993) – în anii 1964–1986 prim-secretar al CC al PC din Kazahstan, iar în perioada 1971–1987 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
272, 273, 362, 455

Kuzmin, Vladimir – fost luptător pe front, coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Kuznețov, Aleksei Aleksandrovici (1905–1950) – din 1938 prim-secretar adjunct, din 1945 prim-secretar al Comitetului Regional și al comitetului orășenesc Leningrad al PCUS, în 1941–1944 unul dintre organizatorii apărării orașului. În 1950 victimă a represiunilor, împușcat. Reabilitat post-mortem

205, 355

Kuznețov, Vasili Vasilievici (1901–1990) – în 1977–1986 prim-vicepreședinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, candidat al Biroului Politic al CC al PCUS
355

L

Laptev, Pavel Pavlovici – asistent al lui I.V. Andropov
332

Larionov, Aleksei Nikolaevici (1907–1960) – în perioada 1948–1960, prim-secretar al Comitetului Regional Reazan al PCUS. Autor al unei escrocherii cunoscute sub numele de „minunea de la Reazan”. Demascat, s-a sinucis
137

Larionov, Pavel Andreevici (n. 1926) – secretar al comitetului raional de Comsomol Krasnogvardeiskoe din ținutul Stavropol
137

Larionova, Maria Sergheevna – directoarea școlii gimnaziale din satul Krasnogvardeiskoe din ținutul Stavropol, pe care a terminat-o M.S. Gorbaciov
171

Leahov, Vladimir Afanasievici (n. 1941) – cosmonaut, de două ori Erou al Uniunii Sovietice
261

Leakișeva, Nina Tihonovna (1931–2000) – studentă la Facultatea de Filosofie a Universității Lomonosov, prietenă cu R.M. Gorbaciova
98, 250

Lebedev, Ivan Kononovici (1907–1972) – în anii 1956–1960 prim-secretar al Comitetului Regional Stavropol al PCUS
136–138

Lemețev, Serghei Iakovlevici (1902–1977) – cântăreț de operă, artist al poporului al URSS
93

Lenin, Vladimir Ilici (1870–1924)
28, 32, 65, 81, 83, 86, 298, 318–320, 377, 382–383, 387, 459–460, 483

Leonov, Pavel Artiomovici (1918–1992) – în anii 1960–1978 prim-secretar al Comitetului Regional Sahalin al PCUS, din 1978 secretar al Comitetului Regional Kalinin
194

Lermontov, Mihail Iurievici (1814–1841) – poet și prozator rus
28–29, 60–61

Levada, Iuri Aleksandrovici (1930–2006) – sociolog și politolog rus, întemeietorul și directorul Centrului Analitic de Studiere a Opiniei Publice („Centrul Levada”)
98, 495

Levinson, Aleksei Gheorghievici (n. 1944) – sociolog, conducătorul secției de cercetări socio-culturale a „Centrului Levada”
494

Liberman, Vladimir – fost luptător pe front, coleg de an cu M. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
84, 87, 94, 99

Ligaciov, Egor Kuzmici (n. 1920) – din 1949 activist de partid și de soviet. În 1965–1983 prim-secretar al Comitetului Regional Tomsk al PCUS, din 1983 șef de secție al CC al PCUS, secretar al CC al PCUS, în 1985–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, din decembrie 1999 deputat al Dumei de Stat din Federația Rusă în a treia legislatură
217, 306–307, 315, 332, 339, 341, 351–353, 355, 359–361, 363, 392, 396, 419–420, 434, 453, 457, 463, 466–467, 471, 473–477

Ligaciova, Zinaida Ivanovna – soția lui E.K. Ligaciov
466

Lihaciov, Vladimir – coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87, 391

Lincoln, Abraham (1809–1865) – al 16-lea președinte al SUA
442

Lisicikin, Ghennadi Stepanovici (n. 1929) – doctor în științe economice, publicist, cercetător la Institutul de Probleme Economice și Politice Internaționale al Academiei de Științe a Rusiei
165

Lîjin, Nikolai Mihailovici (1914–1991) – în anii 1961–1968, prim-secretar al Comitetului Regional al PCUS din regiunea autonomă Karaceaevo–Cerkessia.
162–163

Lîsov, Pavel Alexandrovici (n. 1959) – în 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
536

Lujkov, Iuri Mihailovici (n. 1936) – om politic rus, în 1992–2010 primar al Moscovei
229, 231

Lukianov, Anatoli Ivanovici (n. 1930) – în perioada 1961–1983 în aparatul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, din 1983 în aparatul CC al PCUS, din martie 1989 prim-vicepreședinte, din martie 1990 până în 26 august 1991 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
397, 461, 517, 521

M

Maiakovski, Vladimir Vladimirovici (1893–1930) – poet sovietic
60

Major, John (n. 1943) – în 1990–1997 prim-ministrul Marii Britanii
525–526, 539

Makașov, Albert Mihailovici (n. 1938) – general-colonel, politician de opoziție, participant activ la confruntările armate din Moscova de la începutul lui octombrie 1993
517

Malenkov, Gheorghi Maksimilianovici (1902–1988) – activist sovietic de partid și de stat, în 1953–1955 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS
83, 136

Malțev, Terenti Semionovici (1895–1994) – agronom inovator din regiunea Kurgan, membru de onoare al Academiei de Științe Agricole Lenin a Uniunii Sovietice.
186

Mamardașvili, Merab Konstantinovici (1930–1990) – filosof sovietic, în 1968–1974 redactor-șef adjunct al revistei *Voprosî filosofii*
198

Marcou, Lilly (n. 1936) – istoric francez de origine română, specializată în studiul mișcării comuniste internaționale, în special a arhivelor sovietice din perioada stalinistă
464

Marețkaia, Vera Petrovna (1906–1978) – actriță, artist al poporului al URSS
89, 93

Masliukov, Iuri Dmitrievici (n. 1937) – din 1985 vicepreședinte, în 1988–1990 prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1988–1991 președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS, în 1989–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1991 membru al Consiliului Prezidențial
476

Mazurov, Kirill Trofimovici (1914–1989) – conducător al mișcării de partizani din Bielorusia în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei. În 1956–1965 prim-secretar al CC al PC Bielorus, în 1965–1978 membru al Biroului Politic (Prezidiului) CC al PCUS, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS
192

McFarlane, Robert (n. 1937) – asistent al președintelui SUA Ronald Reagan pe probleme de securitate națională
434

Medunov, Serghei Fiodorovici (1915–1999) – în 1973–1982 prim-secretar al Comitetului Regional Krasnodar al PCUS
193–194, 213, 243, 289–290

Medvedev, Vadim Andreevici (n. 1929) – membru-corespondent al Academiei de Științe a Rusiei. În 1986–1990 secretar, în 1988–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1991 consilier de gradul I al președintelui URSS
305, 342, 385, 396, 417, 451, 454, 457, 476, 538, 542

Merejkovski, Dmitri Sergheevici (1866–1941) – scriitor rus, din 1920 în emigrație
408

Merkulov, Vsevolod Nikolaevici (1895–1953) – în 1941 și 1943–1946 comisar al poporului (ministru) al Securității de stat al URSS, în 1950–1953 ministru al Controlului de stat al URSS. Arestat în 1953 în „dosarul Beria”
537

Mikoian, Anastas Ivanovici (1895–1978) – activist de stat și de partid sovietic, în 1964–1965 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
83, 151

Minucci, Adalberto (n. 1932) – activist al PC Italian, membru al conducerii PCI
345

Mironenko, Viktor Ivanovici (n. 1953) – din 1977 activist de Comsomol în Ucraina. În 1986–1991 prim-secretar al CC al Uniunii Leniniste a Tineretului Comunist al Uniunii Sovietice, ulterior secretar-coordonator al Partidului Unit Social-Democratic al Rusiei

118–119

Mironov, Vasili Petrovici (1925–1988) – în perioada 1982–1988 prim-secretar al Comitetului Regional Donețk al PC Ucrainean
344

Mitterand, François (1916–1996) – în perioada 1981–1995 președintele Franței, în 1971–1981 prim-secretar al Partidului Socialist Francez
366, 427, 486, 510, 525, 539, 587

Mlynář, Zdeněk (1930–1997) – student din Cehoslovacia, coleg de școală și prieten al lui M.S. Gorbaciov
86–87

Mojaev, Boris Andreevici (1923–1996) – scriitor, laureat al Premiului de Stat al URSS
408

Mojin, Vladimir Potapovici (1929–1996) – economist, membru al Academiei Lenin de Științe Agricole a URSS. În 1981–1985 președintele Consiliului pentru studierea resurselor de producție de pe lângă Comitetul de Stat pentru Planificare al URSS, în 1985–1991 șef adjunct al Secției economice a CC al PCUS
451

Molotov, Veaceslav Mihailovici (1890–1986) – activist de partid și de stat sovietic, în 1930–1941 președinte al Consiliului Comisarilor Poporului al URSS, în 1939–1949 comisar al poporului (din 1946 ministru), în 1953–1956 ministru de Externe al URSS
42, 83, 136, 505

Mordvinov, Nikolai Dmitrievici (1901–1966) – actor, artist al poporului al URSS
93

Morgun, Fiodor Trofimovici (1924–2008) – în 1973–1988 prim-secretar al Comitetului Regional Poltava al PC Ucrainean

243

Murahovski, Vsevolod Serafimovici (n. 1926) – în 1975–1978 prim-secretar al Comitetului Regional al regiunii autonome Karaceaevo-Cerkessia, în 1978–1985 prim-secretar al Comitetului Regional Stavropol al URSS, în 1985–1989 prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, președinte al Comitetului de Stat pentru Industrie și Agricultură al URSS
246

Muratov, Dmitri Andreevici (n. 1961) – întemeietorul ziarului *Novaia gazeta*, redactor-șef al editurii Novaia gazeta
200

Murtazaev, Kaium Murtazaevici (1926–1982) – în 1965–1977 prim-secretar al Comitetului Regional Buhara al PC Uzbek
199–200

N

Nabokov, Vladimir Vladimirovici (1899–1977) – scriitor ruso-american
408

Naidionov, Viktor Vasilievici (1931–1987) – în 1977–1981 adjunct al procurorului general al URSS, a condus investigațiile în așa-numitul „dosar Krasnodar”
213

Nakasone, Yasuhiro (n. 1918) – în 1982–1987 prim-ministru al Japoniei
366

Nazarbaev, Nursultan Abișevici (n. 1940) – activist de partid din 1970. Din 1979 secretar al CC al PC din Kazahstan, din 1984 președinte al Consiliului de Miniștri, în 1989–1991 prim-secretar al CC al PC din Kazahstan, din februarie 1990 președinte al Sovietului Suprem, din aprilie

1991 președinte al RSS Kazahă, din decembrie 1991 președintele Republicii Kazahstan
513, 516, 518, 524, 527, 532

Nehru, Jawaharlal (1889–1964) – prim-ministru și ministru de Externe al Indiei din 1947, unul dintre liderii Congresului Național Indian. A intrat în istorie drept „constructorul noii Indii”
109–110, 446

Nekrasov, Ignat Fiodorovici (cca 1660–1737) – cazac de pe Don, tovarăș al lui K.A. Bulavin, participant la răscoala din 1707–1709
31

Nesmeianov, Aleksandr Nikolaevici (1899–1980) – eminent specialist în chimie organică sovietic, academician, în 1948–1951 rector al Universității de Stat Lomonosov, în 1951–1961 președinte al Academiei de Științe a URSS
91

Nikonov, Aleksandr Aleksandrovici (1918–1995) – economist, membru al Academiei Ruse de Științe și al Academiei Unionale de Științe Agricole Lenin, în 1984–1992 președinte al Academiei de Științe Agricole, în 1985–1989 vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Industrie și Agricultură al URSS
183

Nikonov, Viktor Petrovici (1929–1993) – în anii 1979–1983 președinte al Organizației Unionale Soiuzselxozhimiia (Uniunea Științifică și de Cercetare pentru Deservirea Agrochimică a Agriculturii), ministru adjunct al Agriculturii al URSS, în 1983–1985 ministru al Agriculturii al RSFSR. În 1976–1990 membru al CC, în 1985–1989 secretar al CC, în 1987–1989 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
397, 455

Nojikov, Iuri Abramovici (1934–2010) – în 1991–1997 guvernator al regiunii Irkutsk

372

Novikov, Ignati Trofimovici (1906 / 7–1993) – în perioada 1958–1962 ministru al Construcțiilor de electrocentrale al URSS, în 1962 ministru al Energiei și electrificării al URSS, în 1962–1983 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, președinte al Comitetului de Stat pentru Construcții al URSS
302, 308

O

Obama, Barack (n. 1961) – al 44-lea președinte al SUA (din 2009)
493, 595

Obrazțova, Elena Vasilievna (n. 1939) – cântăreață de operă, artistă a poporului a URSS
441

Obuhova, Nadejda Andreevna (1886–1961) – cântăreață de operă, artistă a poporului a URSS
93

Odoevski, Aleksandr Ivanovici (1802–1839) – poet și revoluționar decembrist rus
28

Ogariov, Nikolai Platonovici (1813–1877) – revoluționar rus, poet, publicist, prieten și asociat al lui A.I. Herzen
28, 515–516, 531

Ordjonikidze, Grigori Konstantinovici (**Sergo**) (1886–1937) – activist de partid și de stat sovietic, participant la Revoluția din Octombrie. Din 1926 președinte al Comisiei Centrale de Control a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice și comisar al poporului al Inspecției Muncitorești-Țărănești a URSS, concomitent vicepreședinte al Consiliului Comisarilor Poporului și al Consiliului Muncii și Apărării ale URSS. Din 1926 candidat, din 1930 membru al Biroului Politic al CC al PC(B)US. Din

1930 președinte al Consiliului Suprem al Economiei, din 1932 comisar al poporului al industriei grele a URSS
48, 248

Osipov, Ghennadi Vasilievici (n. 1929) – sociolog sovietic și apoi activ în Rusia, membru al Academiei Ruse de Științe (1991)
156

Ots, Georg Karlovici (1920–1975) – cântăreț sovietic, artist al poporului al URSS
440

P

Pajetta, Giancarlo (1911-1990) – activist al PC Italian, participant la Rezistența antifascistă, din 1945 membru al CC și al conducerii PCI
345–346

Pastuhov, Boris Nikolaevici (n. 1933) – din 1964 secretar, în 1977–1982 prim-secretar al CC al Uniunii Leniniste a Tineretului Comunist din Uniunea Sovietică, între 1982 și 1986 președinte al Comitetului de Stat al URSS pe problemele editurilor, poligrafiei și comerțului de carte
217

Pavlov, Gheorghi Sergheevici (1910–1991) – în perioada 1965–1983 secretar administrativ al CC al PCUS
307, 310, 451, 511, 516

Pavlov, Nikolai Aleksandrovici (n. 1951) – în 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
536

Pavlov, Valentin Sergheevici (1937–2003) – din 1986 președinte al Comitetului de Stat al URSS pentru prețuri, din 1989 ministru de Finanțe al URSS, în ianuarie–august 1991 prim-ministru, președinte al Consiliului de Stat pentru Reforma

economică. În august 1991 a intrat în componența Comitetului de Stat pentru Starea de Urgență
451

Pavlovski, Ivan Grigorievici (1922–2007) – din 1972 ministru adjunct, în 1977–1982 ministru al Comunicațiilor al URSS
302

Pecchioli, Ugo (n. 1933) – activist al PC Italian, membru al conducerii PCI
345

Pelșe, Arvid Ianovici (1899–1983) – activist sovietic de partid și de stat, participant la Revoluția din Octombrie și la Războiul Civil, în 1959–1966 prim-secretar al CC al PC din Letonia, din 1966 președinte al Comitetului de Control de Partid de pe lângă CC al PCUS, membru al Biroului Politic al CC al PCUS din 1966
258, 367

Pertini, Alessandro (1896–1990) – președintele Italiei în 1978–1985, unul dintre conducătorii Partidului Socialist Italian. Participant activ la Rezistență în anii fascismului
345–346

Pestov, Valeri Borisovici (n. 1951) – ofițer în serviciul de pază al președintelui URSS
226

Petrakov, Nikolai Iakovlevici (n. 1937) – economist, membru al Academiei de Științe a URSS / Academiei Ruse de Științe. În anii 1965–1990 a deținut diferite posturi în Institutul Central Economico-Matematic al Academiei de Științe a URSS, din 1990 director al Institutului de Probleme ale Pieței al Academiei Ruse de Științe. Din ianuarie 1990 asistent al secretarului general al CC al PCUS pe probleme economice, din aprilie 1990 asistent al președintelui URSS pe probleme de economie, în 1989–1991 deputat al poporului al URSS

451

Petrovski, Ivan Gheorghievici (1901–1973) – matematician sovietic, membru al Academiei de Științe a URSS, în 1951–1973 rector al Universității de Stat Lomonosov
91

Petru I (1672–1725) – țar rus din 1682 (autonom din 1689), din 1721 primul împărat rus
191, 591–592

Petuhov, Vasili Nikolaevici (1916–2003) – în anii 1950, procuror al ținutului Stavropol, a participat la eforturile de reabilitare a victimelor represiunilor politice ilegale din Caucazul de Nord
119

Pleatt, Rostislav Ianovici (1908–1989) – actor de teatru și de film, artist al poporului al URSS
93

Plehanov, Gheorghi Valentinovici (1856–1918) – unul dintre întemeietorii Partidului Rus Social-Democrat Muncitoresc, filosof, marxist. După al doilea Congres al partidului unul dintre liderii menșevismului. Din 1880 în emigrație, în 1917 s-a întors în Rusia
159

Podgornîi, Nikolai Viktorovici (1903–1983) – în 1957–1963, prim-secretar al CC al PC Ucrainean, în 1963–1965 secretar al CC al PCUS, în 1965–1977 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS
195, 257

Pokutni, Nikolai Feodosievici (n. 1946) – doctor în științe medicale, profesor universitar, medic emerit al RSFSR, medic al lui M.S. Gorbaciov
371

Polejaev, Leonid Konstantinovici (n. 1940) – din 1991 guvernator al regiunii Omsk
373

Polozkov, Serghei Aleksandrovici (n. 1959) – în perioada 1990–1993 deputat al Sovietului Suprem al RSFSR / Federației Ruse
517, 536

Poltoranin, Mihail Nikiforovici (n. 1939) – în 1986–1988 redactor al ziarului *Moskovskaia pravda*, din 1988 analist politic al Agenției de presă Novosti. În 1989 deputat al primului Congres al Deputaților Poporului ai URSS, în iulie 1990–noiembrie 1992 ministru al Presei și informațiilor al Federației Ruse, concomitent, în 1992 vicepreședinte al guvernului FR
379, 470

Pompidou, Georges (1911–1974) – în 1962–1968 prim-ministru, în 1969–1974 președinte al Franței
257

Ponomariov, Boris Nikolaevici (1905–1995) – din 1952 șef al Secției internaționale a CC al PCUS, concomitent, din 1961 secretar al CC al PCUS, în 1972–1986 candidat al Biroului Politic al CC al PCUS. Membru al CC al PCUS în perioada 1956–1989. Academician
258, 344, 363

Popov, Gavriil Haritonovici (n. 1936) – în 1978–1988 decan al Facultății de Economie a Universității de Stat din Moscova, în 1988–1991 redactor-șef al revistei *Voprosî economiki*. În 1989 deputat al poporului al URSS, în 1990 deputat al sovietului din Moscova, apoi președinte al acestuia, în 1991–1992 primar al Moscovei
451, 459, 504, 511

Pribîtkov, Viktor Vasilievici – în 1984–1985 asistent al secretarului general al CC al PCUS, K U. Cernenko

356

Prokofiev, Iuri Anatolievici (n. 1939) – în 1984–1993 deputat al sovietului din Moscova, din 1985 șef de secție al Comitetului orășenesc Moscova al PCUS, în 1986–1988 secretar al comitetului executiv orășenesc din Moscova, în 1988–1991 secretar, apoi prim-secretar adjunct și prim-secretar al comitetului orășenesc Moscova al PCUS, în 1990–1991 membru al Biroului Politic al CC al PCUS

356

Pugaciov, Emelian Ivanovici (1740 / 42–1775) – cazac de pe Don, conducătorul Războiului Țărănesc din 1773–1735

31

Pușkin, Aleksandr Sergheevici (1799–1837) – scriitor rus

28–29, 60

Putin, Vladimir Vladimirovici (n. 1952) – între 16 august 1999 și 7 mai 2000 șef al guvernului Federației Ruse, în 2000–2008 președinte al Federației Ruse, din mai 2008 prim-ministru al Federației Ruse

371, 381

Q

Qian Qichen (n. 1928) – în 1988–1998 ministru de Externe al Republicii Populare Chineze

487

R

Rákosi, Matias (1892–1971) – în 1945–1948 secretar general al CC al PC Ungar, în 1948–1956 a condus CC al Partidului Ungar al Oamenilor Muncii, în 1952–1953 președinte al Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Ungare. În urma evenimentelor din 1956 a fost demis din posturi și în 1962 exclus din partid

126

Rasputin, Valentin Grigorievici (n. 1937) – scriitor rus. În anii 1989–1991 deputat al poporului al URSS
406, 408, 442

Rașidov, Șaraf Rașidovici (1917–1983) – activist politic și de stat, scriitor. Activ în partid și în jurnalistică din 1943. În 1950–1959 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Uzbece, în 1959–1983 prim-secretar al CC al PC Uzbec, în 1961–1983 candidat al Biroului Politic (Prezidiului) CC al PCUS
141, 198–199, 293

Razin, Stepan Timofeevici (cca 1630–1671) – cazac de pe Don, ataman, conducător al Războiului Țărănesc din 1670–1671
31

Razumovski, Gheorghi Petrovici (n. 1936) – activist de partid din 1961. În 1981–1983 șef al secretariatului Consiliului de Miniștri al URSS, din 1983 prim-secretar al Comitetului Regional Krasnodar al PCUS, în 1985–1990 șef al mai multor secții ael CC, din 1986 secretar al CC al PCUS, în 1990–1992 consul general al URSS în Shanghai (Republica Populară Chineză)
396, 461, 476

Reagan, Nancy (n. 1921) – soția lui Ronald Reagan
446

Reagan, Ronald Wilson (1911–2004) – al 40-lea președinte al SUA (1981–1989)
428–436, 441–446, 486, 488, 562

Riumin, Valeri Viktorovici (n. 1939) – cosmonaut, de două ori erou al Uniunii Sovietice
261

Rîbakov, Anatoli Naumovici (1911–1998) – scriitor rus sovietic, autorul romanului *Copiii din*

Arbat
407

Rîjkov, Nikolai Ivanovici (n. 1929) – în 1982–1985 secretar al CC, în 1985–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1985–1991 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS, deputat al Dumei de Stat a Federației Ruse în a doua (1995–1999) și a treia (din decembrie 1999) legislatură
303, 313, 315–316, 331, 339, 341, 360, 396, 414, 418–419, 434, 450–454, 456–457, 471, 475–476, 500, 508–509, 516–517

Rîlova, Valentina – colegă de an a lui M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Romanov, Grigori Vasilievici (1923–2008) – în perioada 1970–1983 prim-secretar al Comitetului Regional Leningrad al PCUS, în 1976–1985 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1983–1985 secretar al CC al PCUS
312, 362

Roosevelt, Franklin Delano (1882–1945) – al 32-lea președinte al SUA (1933–1945). În 1933 guvernul lui Roosevelt a stabilit relații diplomatice cu URSS. A avut o contribuție însemnată la crearea coaliției antihitleriste în anii celui de al Doilea Război Mondial
493

Rosslova, Liusea – colegă de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Rozanova, Maria Vasilievna (n. 1929) – literat, critic literar, soția lui Andrei Sineavski
374

Rozov, Viktor Sergheevici (1913–2004) – dramaturg și scenarist rus sovietic

279

Rubbi, Antonio (n. 1932) – membru al conducerii PC Italian. Din 1976 membru al Parlamentului italian, în 1990 membru al Comitetului pentru afaceri internaționale al Camerei Deputaților a Parlamentului, membru al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei
345–346

Rudenko, Illarion Anisimovici – șef de catedră în Institutul Pedagogic din Stavropol
132–133

Rumsfeld, Donald (n. 1932) – activist politic american, ministrul Apărării al SUA în 1975–1977 și în 2001–2006
547

Rusinova, Lia – studentă la Facultatea de Filosofie a Universității Lomonosov, colegă de an cu R.M. Gorbaciova
98

Rust, Mathias (n. 1968) – cetățean german (al RFG) în vârstă de 19 ani care, în data de 28 mai 1987, într-un avion sportiv cu un singur motor *Cessna-172*, a trecut ilegal granița și a aterizat în Piața Roșie din Moscova
455

S

Sadîkov, F.B. – conferențiar la Catedra de filosofie a Institutului Agricol din Stavropol
166

Saharov, Andrei Dmitrievici (1921–1989) – teoretician al fizicii sovietic, academician, de trei ori Erou al Muncii Socialiste, laureat al Premiului Nobel pentru Pace. A jucat un rol eminent în crearea bombei sovietice cu hidrogen. Apărător al drepturilor omului. După cuvântarea din ianuarie 1980 în care condamna intrarea trupelor sovietice în Afghanistan a fost deportat în orașul Gorki, de

unde s-a întors în 1986. În 1989 deputat al poporului
85–86, 459, 499, 503

Saketti, Aleksandr Liverievici (1881–1966) – profesor al Facultății de Drept a Universității de Stat din Moscova, latinist
76–77

Saveliev, Viktor Sergheevici (n. 1928) – cunoscut chirurg rus, membru al Academiei de Științe Medicale (1991) și al Academiei Ruse de Științe (1997)
326

Schröder, Gerhardt (n. 1944) – în 1998–2005 cancelar federal al Germaniei
225

Scowcroft, Brent (n. 1925) – în 1975–1977 asistent al președintelui SUA pe probleme de securitate națională (în administrațiile R. Nixon și G. Ford), în 1977–1983 director al National Bank of Washington, în 1983–1984 președinte al Comisiei pentru forțe strategice (Comisia lui Scowcroft), în 1983–1993 asistent al președintelui pe probleme de securitate națională în administrația G. Bush
546–547

Semionova, Galina Vladimirovna (n. 1937) – jurnalistă, în 1990–1991 membră a Biroului Politic al CC al PCUS, responsabilă cu problemele familiei, femeilor, politicii demografice, în 1989–1991 deputat al poporului al URSS
397

Shultz, George Pratt (n. 1920) – în iulie 1982–ianuarie 1989 secretar de stat al SUA pe lângă președintele R. Reagan
366, 431–432, 435, 437

Silaev, Ivan Stepanovici (n. 1930) – în 1980–1981 ministru al Industriei producătoare de strunguri al URSS, în 1981–1985 ministru al

Industriei aviatice al URSS, în 1985–1990 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1990–1991 președinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR, în 1991–1994 reprezentant al Rusiei pe lângă Comunitatea Europeană la Bruxelles
378

Sineavski, Andrei Donatovici (1925–1997) – teoretician literar, scriitor, critic literar (pseudonim Abram Terț)
374

Sitarian, Stepan Aramaisovici (1930–2009) – economist, academician. În 1983–1989 vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS, din 1989 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1991 adjunct al prim-ministrului URSS, din 1992 director al Institutului de Cercetări pentru Economia Mondială al Academiei Ruse de Științe
451

Sîsuev, Oleg Nikolaevici (n. 1953) – în 1992–1997 primar al orașului Saratov
372

Slavik, Vaclav – activist al PC Cehoslovac, unul dintre participanții activi ai „Primăverii de la Praga”
219

Slavski, Efim Pavlovici (1898–1991) – conducător al programului nuclear al URSS. În 1957–1963 și 1965–1986 ministru al Industriei de mașini al URSS
409

Sliunkov, Nikolai Nikitovici (n. 1929) – în anii 1974–1983 vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS, din ianuarie 1983 prim-secretar al CC al PC Bielorus, în 1987–1990 secretar al CC al PCUS, membru al Biroului Politic al CC al PCUS
397, 450–451, 454–4555, 476

Smirnov, Gheorghi Lukici (1922–1999) – membru al Academiei Ruse de Științe. Din 1957 în aparatul CC al PCUS, din 1962 în redacția revistei *Kommunist*, din 1969 adjunct al șefului Secției de propagandă a CC al PCUS, în 1983–1985 director al Institutului de Filosofie al Academiei de Științe a URSS, în 1985–1987 asistent al secretarului general al CC al PCUS
461

Sobceak, Anatoli Aleksandrovici (1937–2000) – în perioada 1982–1989 șef de catedră la Facultatea de Drept a Universității de Stat din Leningrad. În 1989–1991 deputat al poporului al URSS, membru al Sovietului Suprem al URSS, membru al Consiliului Politic Consultativ de pe lângă președintele URSS, din iunie 1991 pînă în 1996 primar al Leningradului / Sankt-Petersburgului
372–380

Sogoian, Friedrich Mkrtievici (n. 1936) – sculptor, autorul pietrei de mormânt a Raisei Maksimovna Gorbaciova
17

Soifer, Valeri Nikolaevici (n. 1936) – genetician, biofizician, biolog. În anii 1970 a fost supus urmăririi pentru activitatea de apărare a drepturilor omului, în 1980 a rămas fără slujbă, în 1988 a emigrat în SUA
473–474

Sokolov, Serghei Leonidovici (1911–2012) – mareșal al Uniunii Sovietice, în decembrie 1984–mai 1987 ministrul Apărării al URSS
455

Sokolova, Nellea – prietenă a R.M. Gorbaciova
170

Soljenițîn, Aleksandr Isaievici (1918–2008) – laureat al Premiului Nobel pentru Literatură

(1970). În februarie 1974 a fost arestat și expulzat în RFG. În 1976 s-a mutat în SUA. În mai 1994 s-a întors în Rusia.
27, 404

Soloviov, Serghei Mihailovici (1820–1879) – eminent istoric rus, autor al *Istoriei Rusiei din cele mai vechi timpuri* în mai multe volume
408

Solomențev, Mihail Sergheevici (1913–2009) – în 1971–1983 președinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR, în 1983–1988 președinte al Comitetului de control de partid de pe lângă CC al PCUS, membru al Biroului Politic al CC al PCUS
187, 190, 258, 312, 332, 350, 361, 461, 471, 474, 476, 483

Sotkilava, Zurab Lavrentievici (n. 1937) – cântăreț de operă sovietic
441

Spiridonov, Boris – secretar al comitetului de partid al Facultății de Drept a Universității de Stat din Moscova în anii studenției lui M.S. Gorbaciov
85

Stalin (**Djugașvili**), **Iosif Vissarionovici** (1879–1953)
11–12, 15, 39, 50, 81–87, 92, 126–127, 129, 136, 141–142, 144, 154, 205, 209, 216, 248, 251, 256, 333, 406, 423, 454, 459, 464–465, 473, 477–480, 592, 595

Stankevici, Serghei Borisovici (n. 1954) – cercetător științific la Institutul de Istorie Mondială al Academiei de Științe a URSS. În 1989 deputat al Primului Congres al Deputaților Poporului al URSS, în 1990–1992 prim-vicepreședinte al sovietului din Moscova, în 1991–1992 prim-adjunct al primarului Moscovei
511

Stukalin, Boris Ivanovici (1923–2004) – din 1963 președinte al Comitetului de Stat al Consiliului de Miniștri al RSFSR pentru presă, din 1965 redactor-șef adjunct al ziarului *Pravda*, în 1970–1982 președinte al Comitetului de Stat al URSS pentru edituri, poligrafie și comerțul de carte, în 1982–1985 șef al Secției de propagandă a CC al PCUS
304

Suleimenov, Oljas Omarovici (n. 1936) – poet kazah, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor din Kazahstan. În 1989 deputat al Primului Congres al Deputaților Poporului al URSS, membru al Comitetului Sovietului Suprem al URSS pentru legislație
406

Suslov, Mihail Andreevici (1902–1982) – în 1952–1953 și din 1955 membru al Biroului Politic (Prezidiului) al CC al PCUS. Responsabil cu problemele muncii ideologice al PCUS
154, 178, 190, 204, 241, 251, 256–258, 263, 271–274, 280, 286, 290, 367

Ș

Șabunin, Ivan Petrovici (1935–2006) – în 1991–1997 șeful administrației regiunii Volgograd
372

Șahnazarov, Gheorghi Hosroevici (1924–2001) – membru corespondent al Academiei de Științe a URSS. În anii 1964–1988 consultant, șef adjunct al Secției internaționale a CC al PCUS, în anii 1988–1991 asistent al secretarului general al CC al PCUS, în 1990–1991 deputat al poporului al URSS, în 1991 consilier al președintelui URSS
385, 533

Șahrai, Serghei Mihailovici (n. 1956) – în 1987–1990 șeful laboratorului de informatică și cibernetică judiciară al Universității de Stat din

Moscova, în 1990–1992 deputat al poporului al RSFSR
530

Șapko, Valeri Makarovici (1924–2010) – fost luptător pe front, coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
79, 87, 89

Șatalin, Stanislav Sergheevici (1934–1997) – academician. Din decembrie 1989 membru al Comisiei de Stat pentru Reforma Economică. În 1990 a condus grupul de lucru pentru elaborarea programului unic unional de trecere la economia de piață („Cele 500 de zile”).
509

Șatrov, Mihail Filippovici (pe numele real Marșak) (1932–2010) – dramaturg și scenarist rus sovietic
279

Șcepetov (**Șcepotev**), **Andrei Fiodorovici** – sol al lui Ivan cel Groaznic
25

Șcerbițki, Vladimir Vasilievici (1918–1990) – activist de partid din 1946. În 1971–1989 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1972–1989 prim-secretar al CC al PC Ucrainean
201, 272– 273, 284, 293, 309, 313–316, 364

Șciolokov, Nikolai Anisimovici (1910–1984) – în perioada 1965–1966 prim-secretar adjunct al CC al PC Moldovenesc, din 1966 ministru de Interne al URSS. Demis în decembrie 1982. S-a sinucis
211–214, 308–309

Șeinis, Viktor Leonidovici (n. 1931) – activist politic rus, economist, politolog, din 1977 cercetător științific la Institutul de Economie Mondială și Relații Internaționale al Academiei

Ruse de Științe. În 1990–1992 deputat al poporului al RSFSR
513

Șelest, Piotr Efimovici (1908–1996) – în perioada 1963–1972 prim-secretar al CC al PC Ucrainean, în 1964–1973 membru al Biroului Politic (Prezidiului) CC al PCUS, în 1972–1973 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS
201, 273, 314

Șevardnadze, Eduard Amvrosievici (n. 1928) – în perioada 1968–1972 ministru de Interne al RSS Georgiană, în 1972–1985 prim-secretar al CC al PC Georgian, în 1985–1991 ministru de Externe al URSS, membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în martie–noiembrie 1992 președinte al Consiliului de Stat al Georgiei, în 1992–1995 președintele Parlamentului Georgiei, în 1995–2003 președintele Georgiei
264–265, 296, 402, 408, 418–419, 427, 434–435, 457, 476, 507, 534

Șevcenko, Taras Grigorievici (1814–1861) – poet și artist plastic ucrainean, revoluționar democrat, întemeietorul noii literaturi ucrainene și al limbii literare naționale
144

Șibaev, Aleksei Ivanovici (1915–1991) – în 1959–1976 prim-secretar al Comitetului Regional Saratov al PCUS, în 1976–1982 președinte al Consiliului Central Unional al Sindicatelor Profesionale
187, 193

Șkuro, Andrei Grigorievici (1887–1947) – unul dintre participanții activi la Mișcarea Albă din cadrul Războiului Civil, în 1919 comandant al corpului de cavalerie al Forțelor Armate din Sud
32

Șumilin, Boris Tihonovici (1922–2003) – în 1966–1993 ministru adjunct al Afacerilor interne

al URSS
213

Șușkevici, Stanislav Stanislavovici (n. 1934) – activist politic bielorus, în 1991–1994 președinte al Sovietului Suprem al Bielorusiei. Inițiator și participant la întâlnirea din pădurea Belaveja (Viskuli), la care au fost luate deciziile de dezintegrare a URSS
528–531, 533, 535

T

Talîzin, Nikolai Vladimirovici (1929–1991) – în perioada 1965–1975 ministru adjunct, în 1975–1980 ministru al Comunicațiilor al URSS, în 1980–1985 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, reprezentant permanent al URSS în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. În 1985–1989 candidat al Biroului Politic al CC al PCUS
397, 453

Taraverdiev, Leonid – coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Teajelnikov, Evgheni Mihailovici (n. 1928) – activist de Comsomol și de partid din 1964. În 1968–1977 prim-secretar și membru al Biroului CC al Uniunii Leniniste a Tineretului Comunist din Uniunea Sovietică. Membru al CC al PCUS din 1971, în 1977–1982 șeful Secției de propagandă a CC al PCUS, în 1983–1990 ambasadorul URSS în România
304

Terasaki, Keith – medic american care a participat la îngrijirea celor ce au avut de suferit de pe urma catastrofei de la Cernobîl din 26 aprilie 1986
412

Tereșcenko, Nikolai – președintele colhozului din raionul Neftekumsk al ținutului Stavropol
183–184, 187

Thatcher, Denis – soțul lui Margaret Thatcher (decedat în 2003)
347

Thatcher, Margaret (1925–2013) – lider al Partidului Conservator, în 1979–1990 prim-ministru al Marii Britanii
337, 347–348, 366

Tihonov, Nikolai Aleksandrovici (1905–1997) – activist sovietic de partid și de stat. Din 1965 vicepreședinte, în 1976–1980 prim-vicepreședinte, în 1980–1985 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1979–1985 membru al Biroului Politic al CC al PCUS
258, 275, 279–283, 295, 313, 315, 330–332, 335–336, 338–339, 341, 350–352, 357, 360–362

Titarenko, Aleksandra Petrovna (1913–1995) – mama Raisei Maksimovna Gorbaciova
112

Titarenko, Evgheni Maksimovici (n. 1935) – fratele Raisei Maksimovna Gorbaciova
112

Titarenko, Liudmila Maksimovna (n. 1938) – sora Raisei Maksimovna Gorbaciova
18, 227

Titarenko, Maksim Andreevici (1907–1986) – tatăl Raisei Maksimovna Gorbaciova
113

Titarenko, Maria Petrovna – sora mamei Raisei Maksimovna Gorbaciova
112

Tolstoi, Lev Nikolaevici (1828–1910) – scriitor rus
60

Topilin, Iuri – fost luptător pe front, coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87, 94–95, 99

Trapeznikov, Serghei Pavlovici (1912–1984) – în perioada 1965–1984 șeful Secției de știință și învățământ a CC al PCUS
304–305

Trudeau, Pierre Elliott (1919–2000) – în perioada 1968–1979 prim-ministru al Canadei
321, 324

Truman, Harry (1884–1972) – al 33-lea președinte al SUA (1945–1953)
316

Tuleev, Aman Gumirovici (n. 1944) – în 1997–2001 șeful administrației, din 2001 guvernatorul regiunii Kemerovo
372

Turgheniev, Ivan Sergheevici (1818–1883) – scriitor rus
60

Twain, Mark (1835–1910) (pe numele său adevărat Samuel Clemens) – scriitor american
323

U

Ulbricht, Walter (1893–1973) – activist al mișcării comuniste germane și internaționale, unul dintre întemeietorii și conducătorii Partidului Socialist al Unității Germane, din 1949 membru al Biroului Politic al CC al Partidului, din 1960 președinte al Consiliului de Stat al RDG
216

Ulianov, Mihail Aleksandrovici (1927–2007) – remarcabil actor de teatru și cinematograf, artist al poporului al URSS, în 1986–1991 președinte al Uniunii Oamenilor de Teatru din RSFSR, în anii 1991–1996 președinte al Uniunii

Oamenilor de Teatru din Rusia. În 1989–1991 deputat al poporului al URSS
422

Ustinov, Dmitri Fiodorovici (1908–1984) – mareșal al Uniunii Sovietice. În 1941–1953 comisar al poporului, ministru al Înarmării, din 1976 ministru al Apărării al URSS. Membru al Biroului Politic al CC al PCUS din 1976
250–251, 258, 265, 274, 277, 278, 280, 287–288, 295, 298, 312, 328–330, 334–341, 350, 352–353, 355, 357–358, 360, 362, 364, 366–367

V

Vaghina, Irina Ghennadievna (n. 1958) – conducătorul grupului de stenografie și informatică din cadrul Fundației Gorbaciov
381

Varșavski, Mihail și Irina – prieteni ai familiei Gorbaciov la Stavropol
156

Vasiliev, Ivan Afanasievici (1924–1994) – scriitor și jurnalist rus
406

Vasiliev, Nikolai Fiodorovici (1916–2011) – în 1971–1979 prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR
190

Vatutin, Nikolai Fiodorovici (1901–1944) – comandant militar sovietic, general de armată, Erou al Uniunii Sovietice (post-mortem)
53

Velihov, Evgheni Pavlovici (n. 1935) – academician, fizician. Din 1975 a condus programul termonuclear sovietic. În 1986 unul dintre conducătorii programului de lichidare a consecințelor accidentului de la centrala nucleară din Cernobîl. Din 1988 director al Institutului de

Energie Atomică Kurceatov (astăzi Centrul Științific Rus „Institutul Kurceatov”)
346

Veretennikov, Nikolai – secretar al Comitetului raional de partid din raionul Novo-Aleksandrovsk al ținutului Stavropol
125

Vișneakov, Viktor – coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Vizbor, Iuri Iosifovici (1934–1984) – poet, bard, actor de cinema, scenarist, autor și interpret de cântece
203, 334

Vîsoțki, Vladimir Semionovici (1938–1980) – poet, actor, autor și interpret de cântece rus
203

Vlasov, Aleksandr Vladimirovici (n. 1932) – activist de partid din 1961. În 1975–1984 prim-secretar al Comitetului Regional din Cecenia și Ingușetia al PCUS, în 1984–1986 prim-secretar al Comitetului Regional Rostov al PCUS, în 1986–1988 ministru de Interne al URSS, în 1988–1990 președinte al Consiliului de Miniștri al URSS
338

Volski, Arkadi Ivanovici (1932–2006) – în 1983–1985 asistent pe lângă secretarii generali ai CC al PCUS I.V. Andropov și K.U. Cernenko, în 1985–1988 șeful Secției pentru construcții de mașini a CC al PCUS, în 1991 adjunct al șefului Comitetului pentru Gestionarea Operativă a Economiei URSS
332

Voroșilov, Kliment Efremovici (1881–1969) – mareșal al Uniunii Sovietice. Din 1925 comisar al poporului pe probleme militare și de marină, președinte al Consiliului Revoluționar Militar al

URSS, din 1934 comisar al poporului pe probleme de apărare al URSS, în 1940 președinte al Comitetului Apărării de pe lângă Consiliul de Comisari ai Poporului al URSS, în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei membru al Comitetului de Stat pentru Apărare, din 1946 vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, în 1953–1960 președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS. În 1926–1960 membru al Biroului Politic (Prezidiului) CC
33

Vorotnikov, Vitali Ivanovici (1926–2012) – din 1971, prim-secretar al Comitetului Regional Voronej al PCUS, în 1979–1982 ambasador al URSS în Republica Cuba, în 1982–1983 prim-secretar al Comitetului Regional Krasnodar al PCUS, în 1982–1983 președinte al Consiliului de Miniștri al RSFSR, în 1983–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1988–1990 președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSFSR
312, 315, 332, 362, 396, 453, 473–475

Voznesenski, Andrei Andreevici (1933–2010) – poet, prozator, artist plastic și arhitect rus, membru de onoare al Academiei Ruse de Educație. Fost vicepreședinte al Pen-Clubului rus
253

Voznesenski, Nikolai Alekseevici (1903–1950) – în perioada 1938–1941 și 1942–1949 președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS. Concomitent, în 1939–1941 și 1942–1949, președinte al Comisariatului Sovietic al Poporului (din 1946 – Consiliul de Miniștri) al URSS. În anii Marelui Război de Apărare a Patriei membru al Comitetului de Stat pentru Apărare al URSS. Membru al Biroului Politic al CC al PCUS din 1947. În 1950 victimă a represiunilor, împușcat. Reabilitat post-mortem
205

W

Wałęsa, Lech (n. 1943) – din decembrie 1990 până în 1995 președinte al Poloniei. Unul dintre întemeietorii (în 1980) și lider al uniunii sindicale Solidaritatea (până în 1991). Laureat al Premiului Nobel pentru Pace
538

Whelan, Eugene (1924–2013) – politician canadian, în anii 1972–1979 și în 1981–1984 ministrul canadian al Agriculturii
320, 322–323

Z

Zagladin, Vadim Valentinovici (1927–2006) – jurnalist pe probleme internaționale. Din 1964 a lucrat în aparatul CC al PCUS, în 1967–1988 adjunct, apoi prim-adjunct al șefului Secției internaționale a CC, din 1990 consilier al președintelui URSS, din 1992 consilier al președintelui Fundației Gorbaciov
344

Zaikov, Lev Nikolaevici (1923–2002) – membru al CC al PCUS din 1981, secretar al CC al PCUS din 1985, în 1986–1990 membru al Biroului Politic al CC al PCUS, în 1989–1990 prim-secretar al comitetului orășenesc Moscova al PCUS
392, 428, 438, 476

Zaițev, Savvatei („moș Savka”) – țăran din satul Privolnoe (în ținutul Stavropol)
14, 49–50

Zalîghin, Serghei Pavlovici (1913–2000) – scriitor, academician. În 1986–1997 redactor-șef al revistei *Novîi mir*
406

Zamiatin, Evgheni Ivanovici (1884–1937) – scriitor rus, din 1932 în emigrație
408

Zamiatin, Leonid Mitrofanovici (n. 1922) – diplomat din 1946. În 1970–1978 director general al agenției TASS de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, în 1978–1982 șef al Secției de propagandă externă, în 1982–1986 șef al Secției de informare internațională a CC al PCUS, în 1986–1991 ambasador al URSS în Marea Britanie
436

Zimeanin, Mihail Vasilievici (1914–1995) – în anii Marelui Război de Apărare a Patriei, participant la mișcarea de partizani din Bielorusia. În 1947–1953 secretar, apoi prim-secretar adjunct și prim-secretar al CC al PC Bielorus, în 1965–1976 redactor-șef al revistei *Pravda*, în 1976–1987 secretar al CC al PCUS
304, 327–328, 339, 342

Ziuganov, Ghennadi Andreevici (n. 1944) – activist politic rus, lider al PC al Federației Ruse
376, 535

Zolotopup, Nikolai – secretar al Comitetului raional de Comsomol din raionul Apollonovo al ținutului Stavropol
123–124

Zolotuhin, Grigori Sergheevici (1911–1998) – în perioada 1966–1973 prim-secretar al Comitetului Regional Krasnodar al PCUS, din 1973 ministrul Aprovizionării al URSS
194

Zubkov, Vasili – fost luptător pe front, coleg de an cu M.S. Gorbaciov la Facultatea de Drept a Universității Lomonosov
87

Zveriov, Arseni Grigorievici (1900–1969) – în 1938–1960 comisar al poporului (ministru) de Finanțe al URSS, în perioada 1939–1961 membru al CC al PCUS
82

Table of Contents

Prefaţă de Adrian Cioroianu. Un lider istoric la ora dialogului cu sine
Prolog
I. Universităţile mele
Capitolul 1
Capitolul 2
Capitolul 3
Capitolul 4
II. Drumul către vârf
Capitolul 5
Capitolul 6
Capitolul 7
Capitolul 8
Capitolul 9
Capitolul 10
Capitolul 11
III. Cum s-a făcut perestroika
Capitolul 12
Capitolul 13
Capitolul 14
Capitolul 15
Epilog
Anexe
Indice de nume

Table of Contents

Prefaţă de Adrian Cioroianu. Un lider istoric la ora dialogului cu sine 5
Prolog 14
I. Universităţile mele 21
Capitolul 1 22
Capitolul 2 70
Capitolul 3 121
Capitolul 4 163
II. Drumul către vârf 183
Capitolul 5 184
Capitolul 6 225
Capitolul 7 235
Capitolul 8 260
Capitolul 9 279
Capitolul 10 318
Capitolul 11 394
III. Cum s-a făcut perestroika 414
Capitolul 12 415
Capitolul 13 452
Capitolul 14 477
Capitolul 15 518
Epilog 594
Anexe 596
Indice de nume 638